

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย มหานิเทศ

เล่มที่ ๕ ภาคที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อัฐฐกวัคคิยะ^๑

ปุราณสุตตนิเทศที่ ๑๐

[๓๗๔] (พระพุทธรณินิมิตรัสถามว่า) บุคคลมีความเห็นอย่างไร

มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว

ข้าแต่พระโคตม พระองค์ถูกถามแล้ว ขอจงตรัสบอก

บุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม แก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยคำถามของพระพุทธรณินิมิตร

[๓๗๕] คำว่า มีความเห็นอย่างไร ในคำว่า บุคคลมีความเห็น

อย่างไร มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว

ความว่า บุคคลประกอบด้วยความเห็นเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่

อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร. คำว่า มีศีลอย่างไร ความว่า บุคคลประกอบ

๑. บาลีเล่มที่ ๒๕. คำนี้พม่าเป็นอัฐฐกวัคคะ.

ด้วยศีลเช่นไร คือ ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร ด้วยประการอย่างไร ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร. คำว่า **อัมมัตถิตก**กล่าวว่ เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ความว่า อัมมัตถิตกกล่าว เรียก บอก พูด แสดง แล่งว่า เป็นผู้สงบเข้าไปสงบดับ ระวังแล้ว. พระพุทธนิมิตตรัสถามถึงอธิปัญญาว่า มีความเห็นอย่างไร ตรัสถามถึงอธิศีลว่า มีศีลอย่างไร ตรัสถามถึงอธิจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อัมมัตถิตกกล่าวว่ เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว.

[๓๗๖] คำว่า **ซึ่งบุคคลนั้น** ในคำว่า **ข้าแต่พระโคตม... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น...แก่ข้าพระองค์** ความว่า บุคคลที่ถาม ที่ขอให้บอก ขอจงตรัสบอก ขอให้ประสาท พระพุทธนิมิตนั้น ย่อมตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พุทธเจ้า โดยพระโคตรว่า **ข้าแต่พระโคตม**. คำว่า **ขอจงตรัสบอก** คือ ตรัสเล่า บอก แสดง แล่ง ตั้ง เปิด เผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ข้าแต่พระโคตม... ขอจงตรัสบอกบุคคลนั้น... แก่ข้าพระองค์**.

[๓๗๗] คำว่า **ถูกถามแล้ว** ในคำว่า **ถูกถามแล้ว... ซึ่งเป็น** **นรชนผู้อุดม** ความว่า ถูกถาม ถูกสอบถาม ขอให้บอก ขอเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท. คำว่า **ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม** ความว่า ซึ่งเป็นนรชนผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม** เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตจึงตรัสว่า

บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อัมมัตถิต
กล่าวว่ เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ข้าแต่พระโคตม พระองค์

อุทกามแล้ว ของจตรัสบอกบุคคลนั้น ซึ่งเป็นนรชนผู้อุดม
แก่ข้าพระองค์

[๓๗๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก่อนแต่กายแตก
พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น
อันใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง ความทำไว้ใน
เบื้องต้นมิได้มี แก่พระอรหันต์นั้น.

อธิบายคำว่า ภควา

[๓๗๙] คำว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก
พระอรหันต์ เป็นผู้ปราศจากตัณหา ความว่า ก่อนแต่กายแตก คือ
ก่อนแต่อัฐภาพแตก ก่อนแต่ทอดทิ้งซากศพ ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์
พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือ เป็นผู้มิตัณหาหายไป สละไป
ตำรอกออก ปล่อย ละ สละคืน เป็นผู้ปราศจากราคะ คือ เป็นผู้มิต
ราคะหายไป สละไป ตำรอกออก ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เป็นผู้หาย
หิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุขมีตนดังพรหมอยู่. บทว่า ภควา
เป็นคำกล่าวเรียกด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะ
อรรกว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลาย
ทิฏฐิ ทำลายเสียหนาม ทำลายกิเลส และเพราะอรรกว่า ทรงจำแนก
แจกแจง ซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรกว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย
เพราะอรรกว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรม
แล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนา-
สนะอันเป็นปาละเมาะ ป่าทิบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง

ปราศจากชนผู้สัจจนไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่
หลักออกเร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งจิรว บินทบาท เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอิสิล
อิสิจิต อิสิปัญญา อันมีอรรธรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔
อรุปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำ
อารมณ์) อนุปปพวิหารสมาบัติ ๘ (รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ สัญญา-
เวทิตนโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ
อสุกขณสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.
อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสาร์ชญาณ ๔
ปฐิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.
พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี มิตร
อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้
พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์นินนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับ
แห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกขาปัญญา (ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะทำให้แจ้งซึ่ง
พระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญู-
ญาณ ณ ดวงแห่งโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ก่อนแต่กายแตก พระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา.

[๓๘๐] อดีตกาล ท่านเรียกว่า ส่วนเบื้องต้น ในคำว่า ผู้ไม่
อาศัยส่วนเบื้องต้น พระอรหันต์ปรารถนาถึงอดีตกาล ละตัณหา สละคืน
ทกฺขิเสียแล้ว เพราะละตัณหา สละคืนทกฺขิเสียแล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัย
ส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เข้าไปตามความเพลินในรูปว่า ใน
อดีตกาลเราได้มีรูปอย่างนี้ ไม่เข้าไปตามความเพลินในนามว่า ในอดีต-
กาล เราได้มีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่างนี้ ... มี
วิญญาณอย่างนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะใน
จักขุและรูปว่า ในอดีตกาล เราได้มีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเป็น
ผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะ. จึงไม่เพลินซึ่งจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่
เพลินซึ่งจักขุและรูปนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ มิได้มีวิญญาณเนื่องด้วยฉันทราคะในหูและเสียงว่า ในอดีตกาล
เราได้มีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้...
ในอดีตกาล เราได้มีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีกายดังนี้
มีโผฏฐัพพะดังนี้ ในอดีตกาล เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณฺ์ดังนี้ เพราะ
เป็นผู้ไม่มีวิญญาณเนื่องด้วยใจและธรรมารมณฺ์นั้น จึงไม่เพลินซึ่งใจและ
ซึ่งธรรมารมณฺ์นั้น เมื่อไม่เพลินซึ่งใจและซึ่งธรรมารมณฺ์นั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่พอใจ ไม่ชอบใจซึ่งความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน และไม่ถึงความปลื้มใจด้วยความหัวเราะ การเจรจา การปราศรัยและการเล่นหัวกับมาตุคามที่มีในคราวก่อนนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

[๓๘๑] ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่า ส่วนท่ามกลาง ในคำว่า ผู้อันใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง พระอรหันต์ปรารภถึงปัจจุบันกาล ละตัณหา สละกีนทิฎฐิแล้ว เพราะละตัณหา สละกีนทิฎฐิแล้ว อันใคร ๆ ไม่นับได้ว่า เป็นผู้กำหนด ขัดข้อง หลงไหล ผูกพัน ยึดถือ ถึงความกวดแกว่ง ถึงความไม่ตกลง ถึงโดยเร็วแรง พระอรหันต์ละอกิสังขารเหล่านั้นได้แล้ว เพราะละอกิสังขารได้แล้ว อันใคร ๆ ไม่นับได้โดยคิดว่า เป็นผู้เกิดในนรก เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ พระอรหันต์นั้น ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องถึงการนับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง.

ว่าด้วยความทำไว้ในเบื้องต้นหน้า ๒ อย่าง

[๓๘๒] คำว่า นั้น ในคำว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้ามิได้มีแก่ พระอรหันต์นั้น คือ พระอรหันตจีณาสพ ชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้าได้แก่ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้า ๒ อย่าง คือ ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้าด้วยตัณหา ๑ ความทำไว้ในเบื้องต้นหน้าด้วยทิฎฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความทำไว้

ในเบื้องต้นด้วยคณา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยทักขิ
พระอรหันต์นั้น ละความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยคณา สละกินความทำ
ไว้ในเบื้องต้นด้วยทักขิแล้ว เพราะละความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยคณา
สละกินความทำไว้ในเบื้องต้นด้วยทักขิ จึงไม่กระทำคณา หรือทักขิ
ไว้ในเบื้องต้นเที่ยวไป คือ ไม่มีคณาเป็นธงชัย ไม่มีคณาเป็นธงยอด
ไม่มีคณาเป็นใหญ่ ไม่มีทักขิเป็นธงชัย ไม่มีทักขิเป็นธงยอด ไม่มีทักขิ
เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันคณาหรือทักขิแวดล้อมทั่วไป แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้นนี้มีแก่พระอรหันต์นั้น .

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ไม่เป็นไปตามความเพลินในรูปว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลินในนามว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ ... มีสัญญาอย่างนี้ ... มีสังขารอย่าง
นี้ ... มีวิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความทำไว้ในเบื้องต้น
นี้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่
ได้ว่า ในอนาคตกาลเราพึงมีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้
จึงไม่เพลินจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลินจักขุและรูปนั้น ความทำไว้ใน
เบื้องต้นนี้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หู
และเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาลเราพึงมีหูดังนี้ ... ในอนาคตกาล
เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรส
ดังนี้ ... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโณภูตัพพะดังนี้ ... ในอนาคต
กาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่

เพลินซึ่งใจและธรรมารมณนั้น เมื่อไม่เพลินซึ่งใจ และธรรมารมณนั้น
ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ย่อมไม่ตั้งจิตเพื่อได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เรา
จักเป็นเทพเจ้าหรือเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตะบะ
หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อ
ไม่เพลินภพนั้น ความทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) ก่อนแต่กายแตก พระ-
อรหันต์เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่อาศัยส่วนเบื้องตันอัน
ใคร ๆ ไม่นับได้ในส่วนท่ามกลาง ความทำไว้ในเบื้อง
หน้ามิได้มีแก่พระอรหันต์นั้น.

[๓๘๓] บุคคลนั้นแล ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด ไม่
มีความคะนอง พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ดำรงมาจา
เป็นมุนี.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ ๑๐ อย่าง

[๓๘๔] ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่โกรธ ในคำว่า ผู้ไม่
โกรธไม่สะดุ้ง ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธ ย่อมเกิด
ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤ
ติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑ เขากำลังประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์
แก่เรา ๑ เขจักประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ เขาได้ประพฤติสิ่ง

ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักชอบใจของเราแล้ว ๑ เขากำลังประ-
พติดิสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักชอบใจของเรา ๑ เขจัก
ประพติดิสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขา
ได้ประพติดิสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ เขา
กำลังประพติดิสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑
เขจักประพติดิสิ่งเป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑
ความโกรธย่อมเกิดในที่มิใช่เหตุ ๑.

ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความ
เคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความขัง ความขังทั่ว ความขัง
เสมอ ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยา
ที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความขัง กิริยาที่ขัง ความเป็นผู้ขัง ความ
พยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความ
พิโรธตอบ ความเป็นผู้ดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่ง
จิต นี้เรียกว่า ความโกรธ.

อีกอย่างหนึ่ง ควรรู้ความโกรธมากโกรธน้อย บางครั้งความโกรธ
เป็นแต่เพียงทำจิตให้ขุ่นมัว แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเจ้าหน้างอก็มี บางครั้ง
ความโกรธเป็นเพียงทำให้หน้าเจ้าหน้างอแต่ยังไม่ทำให้คางสั้นก็มี บางครั้ง
ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางสั้น แต่ยังไม่ให้เปล่งผรุสวาก็มี บาง
ครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้เปล่งผรุสวาจา แต่ยังไม่ให้เหลิยวคูทิศ
ต่าง ๆ ก็มี บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้เหลิยวคูทิศต่าง ๆ แต่ยัง
ไม่ให้จับท่อนไม้และศาสตราก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้จับ
ท่อนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้เงื้อมมือท่อนไม้และศาสตราก็มี บางครั้งความ

โกรธเป็นแต่เพียงให้เจือทอนไม้และศาสตรา แต่ยังไม่ให้ทอนไม้และ
ศาสตราถูกต้องก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็นแต่เพียงให้ทอนไม้และศาสตรา
ถูกต้อง แต่ยังไม่ทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ก็มี บางครั้ง ความโกรธเป็น
แต่เพียงทำให้เป็นแผลเล็กแผลใหญ่ แต่ยังไม่ให้กระดูกหักก็มี บางครั้ง
ความโกรธเป็นแต่เพียงให้กระดูกหักแต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี
บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไป แต่ยังไม่ให้
ชีวิตดับก็มี บางครั้งความโกรธเป็นแต่เพียงให้ชีวิตดับ แต่ยังไม่เสียสละ
ชีวิตของตนให้หมดไปก็มี เมื่อใด ความโกรธให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้ว จึงให้
ฆ่าคน เมื่อนั้น ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก ถึงความเป็นของ
มากอย่างยิ่ง ความโกรธนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว
ทำไมให้ควรเกิดขึ้นได้ เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้
ไม่โกรธ บุคคลชื่อว่าเป็นผู้ไม่โกรธ เพราะละความโกรธได้แล้ว เพราะ
กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะตัดเหตุแห่งความโกรธเสีย เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ.

ว่าด้วยผู้ไม่สะดุ้ง

[๓๘๕] คำว่า ผู้ไม่สะดุ้ง ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้สะดุ้ง หวาดเสียว สยดสยอง ภิกษุนั้น ย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว
สยดสยองกลัว ถึงความสะดุ้งว่า เราไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้
อवास ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จิ๋ว ไม่
ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้กิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ไม่ได้
บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราจะไม่เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏ ภิกษุใน

ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ภิกษุนั้น ย่อม
ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่สยดสยอง ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งว่า เรา
ไม่ได้สกุล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้
สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จีวร ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้
กิลานปัจฉัยภัสสขบริวาร ไม่ได้บุคคลผู้พยาบาลในคราวเป็นไข้ เราไม่เป็น
ผู้มีชื่อเสียงปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่สะดุ้ง.

ว่าด้วยไม่โอ้อวด

[๓๘๖] คำว่า ผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีความราคาญ ความว่า ภิกษุ
บางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้อวด โอ้อวด ภิกษุนั้น ย่อมอวด ย่อม
โอ้อวดว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อม
ศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อม
ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปงามบ้าง ถึง
พร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยการปกครองบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่
การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วย หลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วย
วิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึง
พร้อมด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวช
จากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุล
มีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงปรากฏมีศกกว่าพวกคฤหัสถ์และ
บรรพชิตบ้าง เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและกิลานปัจฉัยภัสส
ขบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึก
บ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง

เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง
เป็นผู้ถือเทววิฆณฑาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้ฉันท
ในภายหลังเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถือไม้นอนเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ใน
เสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง เป็นผู้
ได้ทุติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้ตติยฌานบ้าง เป็นผู้ได้จตุตถฌานบ้าง เป็นผู้
ได้อากาสนัญจนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้วิญญานัญจนสมาบัติบ้าง
เป็นผู้ได้อภิญญาจนสมาบัติบ้าง เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตน-
สมาบัติบ้าง บุคคลไม่อวด ไม่โอ้อวดอย่างนี้ บุคคลงด เว้น เว้นขาด
ออก สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยความอวด เป็นผู้มิจิตปราศจากแดน
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด.

ว่าด้วยผู้ไม่มีความรำคาญ

[๓๘๓] ชื่อว่า ความรำคาญ ในคำว่า ผู้ไม่มีความรำคาญ ได้แก่
ความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญทั้งมือและเท้าบ้าง
ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร ความ
สำคัญในสิ่งที่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ
ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต
ความก্লุ้มใจเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความรำคาญ อีกอย่างหนึ่ง ความ
รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการ
คือ เพราะกระทำและเพราะไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
กระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต
ความก্লุ้มใจย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำแต่กายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต

เราทำแต่่วิจิต เราไม่ได้ทำจิต เราทำแต่มนสิการ เราไม่ได้
ทำมนสิการ เราทำแต่ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
ปาณาติบาต เราทำแต่อทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
อทินนาทาน เราทำแต่กามสุมิฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น
จากกามสุมิฉาจาร เราทำแต่มุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น
จากมุสาวาท เราทำแต่ปิสุณาวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจาก
ปิสุณาวาจา เราทำแต่ผรุสวาจา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุส-
วาจา เราทำแต่สัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ
เราทำแต่อกัชฌา เราไม่ได้ทำอกัชฌา เราทำแต่พยาบาท เราไม่ได้ทำ
อัพยาบาท เราทำแต่มีฉาทิฎฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฎฐิ ความรำคาญ
ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่
กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่กระทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็น
ผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ
เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญ
สัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕
เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริย-
มรรคมงคล ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญ
มรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งนิโรธ ความรำคาญนี้ อันบุคคลใดละตัดขาด
สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ

บุคคลนั้นเรียกว่าไม่มีความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่โอ้อวด
ไม่มีความรำคาญ.

ว่าด้วยปัญญาเรียกว่ามันตา

[๓๘๘] คำว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ความว่า ปัญญา
เรียกว่ามันตา ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือก
เฟ้นธรรม ความเห็นชอบ บุคคลกำหนดกล่าววาจาด้วยปัญญา แม้กล่าว
มาก พูดมาก แสดงมาก แกล้งมาก ก็ไม่กล่าววาจาที่กล่าวชั่ว พูดชั่ว
เจรจาชั่ว ปราศรัยชั่ว บอกเล่าชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วย
ปัญญา. ความฟุ้งซ่าน ในคำว่า ผู้ไม่ฟุ้งซ่านเป็นไฉน ความฟุ้งซ่าน
ความไม่สงบจิต ความที่จิตกวัดแกว่ง ความที่จิตหมุนไป นี้เรียกว่า
ความฟุ้งซ่าน ความฟุ้งซ่านนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง
แล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้นได้ เพลิดเพลินด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นชื่อว่า
ผู้ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน.

ว่าด้วยการสำรวมวาจา

[๓๘๙] คำว่า บุคคลนั้นแล สำรวมวาจา เป็นมุณี ความว่า
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท พูดจริง ดำรง
คำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก ละปิสุณ-
าวาจา เว้นขาดจากปิสุณาวาจา ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อ
ทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียง

กันบ้าง มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความเพติดเพลินในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน ด้วยประการฉะนี้ ละหรุสวาจา เว้นขาดจากหรุสวาจา กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยั่งลงถึงหทัย เป็นคำของชาวเมือง ที่ชนหมู่มาพอใจชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ พุคโดยกาลควร พุคจริง พุคอิงอรรถ พุคอิงธรรม พุคอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีส่วนสุด ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสัจจ ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ จงดเว้น เว้นขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่ประกอบด้วยคิรัจจนาถา ๓๒ ประการ เป็นผู้มิจิตปราศจากเขตแดน อยู่ ย่อมกล่าวถาวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ อปปิจจถา สันตุฏฐิถา ปวิเวกถา อสังสัคคถา วิริยารัมภถา สीलถา สมาธิถา ปัญญาถา วิมุตติถา วิมุตติญาณทัสสนถา สติปัญฐานถา สัมมปปธานถา อธิบายาทถา อินทริยถา พลถา โพชฌังคถา มรรคถา ผลถา นิพพานถา.

คำว่า ผู้สำรวจวาจา คือ ผู้สำรวจ สำรวจเฉพาะ คຸ້ມครอง ปกครอง รักษา ระวัง สงบแล้ว. คำว่า มຸນີ ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเครื่องข้อง และค้นหาเพียงดั่งว่าข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า มຸນີ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นแล สำรวจวาจา เป็นมຸນີ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

บุคคลผู้นั้นแลผู้มีโกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่อ้อวอด ไม่
มีความรำคาญ พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ตำรวมวาจา
เป็นมุณี.

[๓๕๐] บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต ไม่
เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
และไม่ถูกนำไปในเพราะทฤษฏีทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้ไม่มีตัณหา

[๓๕๑] คำว่า บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต
ความว่า ตัณหา เรียกว่า ตัณหา เครื่องเกี่ยวข้อ ได้แก่ความกำหนด
ความกำหนดนั้น ๆ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อ
นั้น อันบุคคลใดละ. ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผล
เสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหา
เครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่เป็นไปตามความเพลนในรูปว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีรูปอย่างนี้ ไม่เป็นไปตามความเพลนในนามว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มี
วิญญาณอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่อง
เกี่ยวข้อในอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อได้จักขุและรูปที่ยังไม่ได้ว่า ใน
อนาคตกาล เราพึงมีจักขุดังนี้ มีรูปดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึง
ไม่เพลนจักขุและรูปนั้น เมื่อไม่เพลนจักขุและรูปนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีตัณหา

เครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ไม่ตั้งจิตเพื่อได้หูและเสียงที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตกาล เราพึงมีหูดังนี้ มีเสียงดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีจมูกดังนี้ มีกลิ่นดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีลิ้นดังนี้ มีรสดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีกายดังนี้ มีโผฏฐัพพะดังนี้... ในอนาคตกาล เราพึงมีใจดังนี้ มีธรรมารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินซึ่งใจและธรรมารมณ์นั้น เมื่อไม่เพลินซึ่งใจและธรรมารมณ์นั้น ก็เป็นผู้ไม่มีค้นหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะได้ภพที่ยังไม่ได้ว่า เราจักเป็นเทพหรือเทวดาตนใดตนหนึ่ง ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยตะบะ หรือด้วยพรหมจรรย์นี้ เพราะเหตุที่ไม่ตั้งจิตไว้ จึงไม่เพลินภพนั้น เมื่อไม่เพลินภพนั้น ก็เป็นผู้ไม่มีค้นหาเครื่องเกี่ยวข้องในอนาคต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๓๕๒] คำว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่รำพันถึง ไม่ท้ออกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ของเราแปรปรวนไปแล้ว สกฺขุ หนุม่ คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ของเรา แปรปรวนไปแล้ว จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเกสัชบริวาร ของเรา แปรปรวนไปแล้ว มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง

บุตร ธิดา มิตร พวกร่วม ญาติสาโลหิต ของเรา แปรปรวนไปแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.

ว่าด้วยผัสสะ

[๓๕๓] ชื่อว่า ผัสสะ ในคำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย

ได้แก่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส
มโนสัมผัส อริยจนสัมผัส ปฏิฆสัมผัส สัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา
สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขเวทนา สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขมสุขเวทนา ผัสสะ
อันเป็นกุศล ผัสสะอันเป็นอกุศล ผัสสะอันเป็นอัพยาณะ ผัสสะอันเป็น
กามาวจร ผัสสะอันเป็นรูปาวจร ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ผัสสะอันเป็น
สุญญตะ ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ ผัสสะอันเป็นอัปปนิหิตะ ผัสสะอันเป็น
โลกิยะ ผัสสะอันเป็นโลกุตระ ผัสสะอันเป็นอดีต ผัสสะอันเป็นอนาคต
ผัสสะอันเป็นปัจจุบัน ผัสสะความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ความเป็นแห่ง
ความถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ชื่อว่าผัสสะ. คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
ความว่า บุคคลเห็นจักขุสัมผัสว่าเป็นของว่างจากความเป็นคนบ้าง จาก
ธรรมที่เนื่องในตนบ้าง จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จาก
ความเป็นของเที่ยงบ้าง จากธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง เห็นโสตสัมผัส
เห็นฆานสัมผัส เห็นชิวหาสัมผัส เห็นกายสัมผัส เห็นมโนสัมผัส เห็น
อริยจนสัมผัส เห็นปฏิฆสัมผัส เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่สุขเวทนา เห็น
สัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขเวทนา เห็นสัมผัสอันเกื้อกูลแก่ทุกขมสุขเวทนา
เห็นผัสสะอันเป็นกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอกุศล เห็นผัสสะอันเป็นอัพยา-
ณะ เห็นผัสสะอันเป็นกามาวจร เห็นผัสสะอันเป็นรูปาวจร เห็นผัสสะ

อันเป็นอรุปาวจร เห็นผัสสะอันเป็นสุญญตะ เห็นผัสสะอันเป็นอนิมิตตะ
เห็นผัสสะอันเป็นอัปณิหิตะ เห็นผัสสะอันเป็นโลกิยะ เห็นผัสสะอันเป็น
โลกุตระว่า เป็นของว่างจากความเป็นคนบ้าง จากธรรมที่เนื่องในตนบ้าง
จากความเที่ยงบ้าง จากความยั่งยืนบ้าง จากความเป็นของเที่ยงบ้าง จาก
ธรรมที่ไม่แปรปรวนบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมเห็นผัสสะอันเป็นอดีตว่า เป็นของว่าง
จากผัสสะอันเป็นอนาคตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน เห็นผัสสะอันเป็น
อนาคตว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะอันเป็นปัจจุบัน
เห็นผัสสะอันเป็นปัจจุบันว่า เป็นของว่างจากผัสสะอันเป็นอดีตและผัสสะ
อันเป็นอนาคต.

อีกอย่างหนึ่ง ผัสสะเหล่าใด เป็นอริยะ ไม่มีอาสนะเป็นโลกุตระ
อันปฏิสังขตด้วยสุญญตผัสสะ บุคคลย่อมเห็นผัสสะเหล่านั้นว่า เป็นของ
ว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความ
กระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย.

[๓๕๔] คำว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะทักขิณทั้งหลาย ความว่า
ทักขิณ ๖๒ อันบุคคลนั้นละ ตักขาค สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิด
ขึ้น เฝ้าเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลอันทักขิณยอมไม่นำไป ไม่นำออกไป
ไม่ลอบไป ไม่เลื่อนไป และบุคคลนั้นไม่กลับถึง ไม่กลับมาสู่ทักขิณนั้น

โดยความเป็นแก่นสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ถูกนำไปในเพราะ
ทฤษฎีทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเกี่ยวข้อในอนาคต ไม่
เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
และไม่ถูกนำไปเพราะทฤษฎีทั้งหลาย.

[๓๕๕] บุคคลเป็นผู้หลักเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน
ไม่ตระหนี่ ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจและไม่ประกอบ
ในความเป็นผู้มีวาจาต่อเสียด.

ว่าด้วยผู้หลักเร้น

[๓๕๖] คำว่า เป็นผู้หลักเร้น ในคำว่า บุคคลเป็นผู้หลักเร้น
ไม่หลอกลวง ความว่า เพราะละเสียแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ความ
โกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลกิสังขารทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้หลักเร้น
สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็น
ผู้หลักเร้นอย่างไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละ
ความถือตัวว่า เป็นเราแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ต้งต้งตาล
ยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หลักเร้นอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้หลักเร้น.

ว่าด้วยความหลอกลวง ๓ อย่าง

[๓๕๗] เรื่องความหลอกลวงในคำว่า ไม่หลอกลวง มี ๓ อย่าง

คือเรื่องความหลอกลวง กล่าวด้วยการช่งเสพปัจจัย ๑ เรื่องความ
หลอกลวงอาศัยอิริยาบถ ๑ เรื่องความหลอกลวง กล่าวด้วยการพูดเลียบ
เคียง ๑.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการช่งเสพปัจจัยเป็นไฉน พวก
คฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวารภิกษุนั้นมีความปรารถนาตามอันความปรารถนา
ครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย
เภสัชบริวาร อาศัย ความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกถึงจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอย่อมพูดอย่างนี้ว่า ประโยชน์
อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควรเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า
กองหยากเขื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ ข้อนั้นเป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตอันมีค่ามาก สมณะควรสำเร็จความ
เป็นอยู่ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤติแสวงหา ข้อนั้น
เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะ
ควรอยู่ที่โคนต้นไม้ อยู่ใต้ป่าช้า หรืออยู่ในที่แจ้ง ข้อนั้นเป็นการสมควร
ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารมีค่ามาก สมณะพึง
ทำยาด้วยมูลร่านหรือขี้ลูกสมอ ข้อนั้นเป็นการสมควร เธออาศัยความ
เป็นผู้อยากได้มากนั้น จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ช่งเสพเสนาสนะที่
เศร้าหมอง และฉันทิลานปัจจัยเภสัชบริวารที่เศร้าหมอง พวกคฤหบดี
เห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่า สมณะนี้มีความปรารถนาน้อย
เป็นผู้สันโดษสัจ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปรารถนาความเพียร มีวาตะ
กัจจกิลต ก็ยังนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย

เกสัขบริหาร เธอก็ก้าวอย่างนี้ว่า เพราะประจบด้วยเหตุ ๓ ประการ
กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบนุญมาก คือเพราะประจบด้วยศรัทธา
กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ประสบนุญมาก เพราะประจบด้วยไทยธรรม กุลบุตร
ผู้มีศรัทธาย่อมประสบนุญมาก เพราะประจบด้วยพระทักษิณบุคคล
กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมประสบนุญมาก พวกท่านมีศรัทธานี้อยู่ มีไทยธรรม
นี้อยู่ ทั้งอาตมาก็เป็นปฏิภาณ ถ้าอาตมาจักไม่รับ พวกท่านก็จักเสื่อมจาก
บุญไป อาตมาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ แต่อาตมาจะรับด้วยความ
อนุเคราะห์พวกท่าน จำเดิมแต่นั้น เธอก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก
รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเกสัขบริหารมาก ความกำหนัดสัขี
ความเป็นผู้มีหน้าสัขี ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้
หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการ
ช่องเสพปัจจัย.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน ภิกษุบางรูปใน
ธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความ
ประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้
จึงสำรวจการเดิน สำรวจการนั่ง สำรวจการนอน ย่อมตั้งสติเดิน ตั้งสติ
ยืน ตั้งสตินั่ง ตั้งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมี
สมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถก-
ฌาน (เจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์) การตั้งใจ ตั้งการดำรงอิริยาบถ
ความกำหนัดสัขี ความเป็นผู้มีหน้าสัขี ความหลอกลวง กิริยาที่
หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความ
หลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ.

เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน ภิกษุ

บางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประชุมชนจักยกย่องเราด้วยอุบาย อย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือพูดว่า สมณะใดทรงจีวรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงภาชนะโลหะ ทรงธมกรก ทรงผ้าสำหรับกรองน้ำ ถือลูก กุญแจ สวมรองเท้า ใช้ประคดเอว ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดมีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้ มีพวก ร่วมอุปัชฌายะอย่างนี้ มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ มีมิตรอย่างนี้ มีพวก อย่างนี้ มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้ มีสหยาอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก พูดว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดอยู่ใน เรือนมีหลังคาแถบเดียวอย่างนี้ อยู่ในปราสาทอย่างนี้ อยู่ในเรือนมีหลังคา ไลน์อย่างนี้ อยู่ในถ้ำอย่างนี้ อยู่ในที่หลีกเร้นอย่างนี้ อยู่ในกุฏิอย่างนี้ อยู่ในเรือนยอดอย่างนี้ อยู่ในป้อมอย่างนี้ อยู่ในโรงกลมอย่างนี้ อยู่ใน เรือนที่พักอย่างนี้ อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้ อยู่ในมณฑปอย่างนี้ อยู่ ที่โคนต้นไม้อย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีหน้า บุคเบี้ยว ทำหน้าขุ่นขี้ หลอกลวง ปลิ้นปล้อน ตลบตะแลง อันผู้อื่น สรรเสริญด้วยความที่คนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้วิหารสมบัติ อันมีอยู่เห็น ปานนี้ ภิกษุนั้นย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันปฏิสังขตด้วยโลกุตรธรรมและ นิพพานอันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบัง ความทำหน้าสยั ความเป็นผู้มี หน้าสยั ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็น ปานนี้ นี้เรียกว่า เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

เรื่องความหลอกลวง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้หลักเร้นไม่หลอกลวง.

[๒๕๘] ค้นหา เรียกว่า ความทะเยอทะยาน ในคำว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ได้แก่ ความกำหนด ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ความทะเยอทะยานนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่อยากได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่ชอบใจรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล หนุมคณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญา-นาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน.

ว่าด้วยความคณอง ๓ อย่าง

คำว่าผู้ไม่ตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือความตระหนี่ที่อยู่ ๑ ความตระหนี่สกุล ๑ ความตระหนี่ลาภ ๑ ความตระหนี่วรรณะ ๑ ความตระหนี่ธรรม ๑ ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่างๆ ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตห่อหุ้มเจ็บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใคร ๆ ไม่เชื่อถือได้ในการให้ เห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่.

อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ขันธก็ดี ความตระหนี่ชาติก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี นี่เรียกว่าความตระหนี่ ความมุ่งจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่ ความตระหนี่นั้นอันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่.

ว่าด้วยความคณอง ๓ อย่าง

[๓๔๕] ชื่อว่า ความคณอง ในคำว่า ผู้ไม่คณอง ไม่เป็นที่รังเกียจ ได้แก่ ความคณอง ๓ อย่าง คือความคณองทางกาย ๑ ความคณองทางวาจา ๑ ความคณองทางจิต ๑.

ความคณองทางกายเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ทำน้ำก็ดี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคณองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคณองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความขำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็ง (ไม่ก้ม) พุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคณองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคณองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัย อยู่ในคณะ ไม่ทำความขำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระ

ไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จ้งกรมต่ำ ก็เดินในที่จ้งกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จ้งกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะคนบ้าง ยืนตัวแข็ง พุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในขณะแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความขำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุบางรูปที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะคนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความขำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะที่สูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วไล่พื้นบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วปิดประตูบ้าง ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ทำน้ำ ไม่ทำความขำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบเหนือ

น้ำบ้าง จิ้นเบียดบ้าง จิ้นข้างหน้าบ้าง จิ้นข้างเหนือหน้าบ้าง ภิกษุอยู่ที่ทำ
น้ำ แสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ?
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำความยำเกรง
เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดินขึ้นหน้าพวกภิกษุ
ที่เป็นเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านแสดงความคะนองทางกาย
อย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร ?
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่าเข้า
ไปเกิดพระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนเกิดพระเจ้าข้า ก็ยืน
เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเกิดพระคุณเจ้า ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาสไม่ควร
บ้าง ยืนในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งในที่ที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง
ผลุนผลันเข้าไปในห้องเล็กลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งหญิง
ของสกุล ธิดาของสกุล สะใภ้ของสกุล กุมาริของสกุลบ้าง จับศีรษะ
เด็กบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้
นี้ชื่อว่าความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่
ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ย่อมแสดงความ
คะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความยำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็น
เถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุ

ทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะไม่ทำความขำเกรง ไม่บอกแก่พวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเจริญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วพุดกะสตรีบ้าง กุมารบ้าง พุดฟังไปว่า คุณก่อนหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ สิ่งอะไรมีอยู่ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจะดื่มอะไร จะฉันอะไร จะเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือท่านทั้งหลายจะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้ นี่ชื่อว่าความคะนองทางวาจา.

ความคะนองทางจิตเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางคนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจาก

สกุลสูง มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ
ที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ มิใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก
ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก มิใช่เป็น
ผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออก
บวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มีจิต
วางตนเหมือนกับภิกษุผู้ทรงจำพระสูตร มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระวินัย...มิใช่
เป็นพระธรรมกถึก... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือเทีรว
บิณฑบาตเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้
ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือเทีรวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก
เป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือไม้ฉันทัดหนหลังเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถือไม้
นอนเป็นวัตร... มิใช่เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร
...มิใช่เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ฯลฯ มิใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตน-
สมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
นี้ชื่อว่าความคะนองทางจิต.

ความคะนอง ๓ ประการนี้ บุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว
ทำไมให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่
คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง.

ว่าด้วยผู้นำรังเกียจและไม่นำรังเกียจ

[๔๐๐] คำว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ ความว่า บุคคลผู้เป็นที่
รังเกียจก็มี ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจก็มี.

ก็บุคคลผู้เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนทุศีล มีบาปกรรม มีความประพฤติอันไม่สะอาดที่พึงระลึกด้วยความระแวง มีการงานอันปกปิด ไม่ใช่สมณะ ก็ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ มีใจผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มีใจความเอนอยู่ ณ ภายใน มีจิตหมุ่นอยู่ด้วยราคะ เป็นดั่งว่าหยากเชื้อ **บุคคลนี้เรียกว่า เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มักโกรธ มีความแค้นเคืองมาก ถูกใครว่าเข้าแต่่น้อย ก็ขัดใจ โกรธเคือง มุ่งร้าย ปองร้าย ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ ตีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมารยา เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด มีความถือทิฐิของตน มีความถือมั่น มีความสละคืนยาก **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นที่รังเกียจ.**

ก็บุคคลผู้ไม่เป็นที่รังเกียจเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีลสำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่มีความแค้นเคืองมาก แม้อันใคร ๆ ว่ามากก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่มุ่งร้าย ไม่ปองร้าย ไม่ทำความโกรธ ความเคือง ความไม่ยินดีให้ปรากฏ **บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ.**

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเป็นผู้ไม่ถือโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ไม่มีความปรารถนาลามก ไม่มีความเห็นผิด ไม่ถือทิฐิของตน ไม่มีความถือมั่น มีความสละคืนง่าย บุคคลนี้เรียกว่าผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ อริยบุคคลทั้งหมดรวมทั้งกัลยาณปุถุชน เรียกว่าผู้ไม่เป็นที่รังเกียจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ.

ว่าด้วยผู้ส่อเสียด

[๔๐๑] ชื่อว่า ความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ในคำว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ฟังทราบอธิบายดังต่อไปนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่เป็นก๊กกัน เพลินผู้ที่เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีคำส่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑.

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ? บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจ เป็นผู้สนิท เป็นภายใน เป็นที่ดีใจ ของบุคคลนี้ บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไป ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้.

บุคคลเป็นผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกต่างกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึง
เป็นต่างกัน แยกกัน เป็นกักกันเป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย อย่างไร
คนเหล่านั้นพึงแตกต่างกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก บุคคลมี
ความประสงค์ให้เขาแตกต่างกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้.

คำส่อเสียดนี้ บุคคลใด ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้
ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบ
ทั่ว ไม่มาประกอบ ไม่มาประกอบพร้อม ในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้หลักเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน
ไม่ตระหนี่ ไม่คะนอง ไม่เป็นที่รังเกียจ และไม่ประกอบ
ในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด.

[๔๐๒] บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบ
ในความถือตัวจัด ผู้ละเอียด มีปฏิภาณไม่เชื่อใคร ๆ
และไม่คลายกำหนด.

ว่าด้วยกามคุณ

[๔๐๓] กามคุณ ๕ เรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี ในคำว่า บุคคลผู้ไม่
มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี เพราะเหตุว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมอยาก
ได้ ยินดี ปรารถนา รักใคร่ พอใจกามคุณ ๕ โดยส่วนมาก เพราะ-
เหตุนี้ กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าวัตถุเป็นที่ยินดี. ความยินดี คือความ

ปรารถนานั้น อันชนเหล่าใดยังละไม่ได้แล้ว ชนเหล่านั้นก็มีรูปตัณหา ใจหลัง เลื่อนใจ เป็นไปทางจักขุ มีสัทตตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางหู มีคันธตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางจมูก มีรสตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางลิ้น มีโณภูมิตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางกาย มีธรรมตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางใจ ความยินดี คือความปรารถนานั้น อันชนเหล่าใดละ ตัดขาด สงบระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้นก็ไม่มีรูปตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางจักขุ ไม่มีสัทตตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางหู ไม่มีคันธตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางจมูก ไม่มีรสตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางลิ้น ไม่มีโณภูมิตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางกาย ไม่มีธรรมตัณหาหลังใจ เลื่อนใจ เป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มี ความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

[๔๐๔] คำว่า ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ความว่า ความดูหมิ่น เป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความฟูขึ้น ความถือตัวดั่งว่าธงชัย ความยกย่องตน ความที่จิตใคร่เป็นดั่งว่าธงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่นนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นไม่ประกอบ ไม่ประกอบทั่ว ไม่มาประกอบ

ไม่มาประกอบพร้อม ในความดูหมิ่น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ไม่ประกอบ
ในความดูหมิ่น.

[๔๐๕] คำว่า ผู้ละเอียดย มีปฏิภาณ ความว่า ชื่อว่าผู้ละเอียดย
เพราะประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม สติปัญญา สัมมป-
ธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฃงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันละเอียดย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียดย.

ผู้มีปฏิภาณ ๓ จำพวก

[๔๐๖] คำว่า มีปฏิภาณ ความว่า บุคคลมีปฏิภาณ ๓ จำพวก
คือ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติ ๑ บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริจจก ๑
บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรค ๑.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริยัติเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้ เล่าเรียนพระพุทธรูป พุทธวจน คือสูตรตะ เกยยะ เวชยากรรม คทา
อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ ญาณของบุคคลนั้น
ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะปริจจกเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้ เป็นผู้ไต่ถามในประโยชน์ของตน ในประโยชน์ที่ควรรู้ ใน
ลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ ญาณของบุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้ง
เพราะอาศัยการไต่ถามนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะปริจจก.

บุคคลมีปฏิภาณเพราะอริยมรรคเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในพระ-
ศาสนานี้เป็นผู้ได้บรรลุธรรมทั้งหลาย คือสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้orroด รู้ธรรม
รู้นโรตติ เมื่อรู้orroด orrodก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อ
รู้นโรตติ นโรตติก็แจ่มแจ้ง ญาณในorroด ธรรมและนโรตติ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า
ปฏิภาณปฏิสัมภิตา บุคคลใดเข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม
เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้ว ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิตาน บุคคล
ใดไม่มีประชัฒติ ไม่มีปริปุจฉา ไม่มีอธิคม ญาณอะไรเล่าจะแจ่มแจ้งแก่
บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละเอียคมีปฏิภาณ.

ว่าด้วยรู้ธรรมแล้วไม่ต้องเชื่อใครอีก

[๔๐๗] คำว่า ไม่เชื่อใคร ๆ ในคำว่า ไม่เชื่อใคร ๆ ไม่คลาย
กำหนด ความว่า ภิกษุณั้้นยอมไม่เชื่อธรรมที่รู้ยังด้วยตนเอง อันประจักษ์
แก่ตนเองต่อใคร ๆ อื่น ซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร หรือ
พรหม คือไม่เชื่อธรรมที่รู้ยังด้วยตนเอง อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง ...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา...
เพราะอวิชาเป็นปัจฉัย จึงมีสังขาร ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจฉัย จึงมี
ชรามรณะ... เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรา
มรณะจึงดับ ...นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหล่านั้น
อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ...ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง
 ฯลฯ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้ยังด้วยตนเอง อันประจักษ์
แก่ตนเอง คือความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออกไป

แห่งผัสสาชยณะ ๖ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบายเครื่อง
สลัดออกไป แห่งอุปาทานขันธ ๕ และความเกิด ความดับ คุณ โทษ
อุบายเครื่องสลัดออกไป แห่งมหาภูตรูป ๔ ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ
พราหมณ์ เทวดา มาร หรือพรหม และไม่เชื่อธรรมที่รู้ด้วยตนเอง
อันประจักษ์แก่ตนเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ต่อใคร ๆ อื่นซึ่งเป็นสมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหม.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร เธอย่อมเชื่อ
หรือว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์
ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะ
เป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด. ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่ถึงความเชื่อต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ ที่บุคคล
เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นธรรมชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็น
เบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น
ชนเหล่าใดยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้ว ด้วย
ปัญญา ชนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นโดยแน่นอนว่า
สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็น
คุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ส่วนว่า สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใดรู้เห็น ทราบ
ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น ไม่มีความเคลือบแคลง
สงสัยในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์...ปัญฺญินทรีย์...ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้

มากแล้ว เป็นคุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มียมตะเป็นเบื้องหน้า มียมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ข้าพระองค์รู้เห็น ทราบ ทำให้แจ้ง ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์...ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติหยั่งลงสู่อมตะ มียมตะเป็นเบื้องหน้า มียมตะเป็นที่สุด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสาริบุตร ถูกละๆ คุณก่อนสาริบุตร ความจริง สัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ชนเหล่าใด ยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นพึงถึงความเชื่อต่อชนอื่นในข้อนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นคุณชาติ หยั่งลงสู่อมตะ มียมตะเป็นเบื้องหน้า มียมตะเป็นที่สุด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

นรชนใด เป็นผู้ไม่เชื่อใคร ๆ รู้ว่านิพพาน อันปัจจย
อะไร ๆ ทำไม่ได้ ตัดที่ต่อ กำจัดโอกาส คลายความหวัง
เสียแล้ว นรชนนั้นแล ชื่อว่าเป็นอุดมบุรุษ ดังนี้.

ว่าด้วยผู้ไม่คลายกำหนด

คำว่า ไม่คลายกำหนด ความว่า พาลปุณฺณทั้งหมดย่อมกำหนด
พระเสขะ ๘ จำพวก รวมทั้งกัลยาณปุณฺณ ย่อมคลายกำหนด พระอรหันต์
ย่อมไม่กำหนด ทั้งไม่คลายกำหนด พระอรหันต์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้เว้น

เพราะสิ้นราคะ ปราศจากราคะ สิ้นโทสะ ปราศจากโทสะ สิ้นโมหะ
ปราศจากโมหะ พระอรหันต์นั้น อยู่จบพรหมจรรย์ มีจรรยาอันประเสริฐ
แล้ว ฯลฯ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เจอใคร ๆ ไม่คลาย
กำหนด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็นที่ยินดี ไม่ประกอบ
ในความดูหมิ่น ผู้ละเอียด มีปฏิภาณ ไม่เชื่อใคร ๆ
และไม่คลายกำหนด.

[๔๐๘] บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะ
ไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่ติดใจในรส เพราะ
ค้นหา.

ว่าด้วยศึกษาเพราะอยากได้ลาภ

[๔๐๙] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงศึกษาเพราะอยากได้ลาภ
ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลย่อมศึกษาเพราะอยากได้
ลาภอย่างไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นภิกษุผู้ได้
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริ
อย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไร
หนอ ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้นี้จึงได้จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาภก็เล่าเรียน
พระสูตร เพราะเหตุแห่งลาภ เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่ง

ลาก เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาก ภิกษุย่อมศึกษาเพราะอยากได้ลาก แม้
อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ
ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอ
มีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงจำพระวินัย ฯลฯ ท่านผู้นี้เป็นผู้
ทรงจำพระอภิธรรม ด้วยเหตุนั้น ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาก ก็เล่าเรียนพระอภิธรรม
เพราะเหตุแห่งลาก เพราะปัจฉัยแห่งลาก เพราะการณะแห่งลาก และ
เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาก ภิกษุย่อมศึกษาเพราะอยากได้ลาก แม้
อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นภิกษุผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เพราะเหตุอะไรหนอ
ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เธอ
มีความดำริอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยว
บิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร ถือ
การเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันภัตตหลังเป็นวัตร
ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร
ด้วยเหตุนั้น ท่านผู้นี้จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัย
เภสัชบริวาร เธอหวังได้ลาก ก็เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ฯลฯ เป็น
ผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะเหตุแห่งลาก

เพราะปัจจัยแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ และเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ภิกษุข่อมศึกษาเพราะความอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุข่อมไม่ศึกษา เพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ข่อมเล่าเรียนพระสูตร ข่อมเล่าเรียนพระวินัย ข่อมเล่าเรียนพระอภิธรรม เพื่อประโยชน์ฝึกตน เพื่อสงบตน เพื่อให้ตนปรินิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุไม่ศึกษาเพราะเหตุแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะปัจจัยแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะการณะแห่งลาภ ไม่ศึกษาเพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ ไม่หวังได้ลาภ ข่อมเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสกุลเป็นวัตร ถือทรงผ้าไตรจีวรเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ถือไม่ฉันทัดหนหลังเป็นวัตร ถือการนั่งเป็นวัตร ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสัจ ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้แต่อย่างเดียวเท่านั้น ภิกษุไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ แม้อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ.

ว่าด้วยโภจรเพราะไม่ได้ลาภ

[๘๑๐] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่โภจรเพราะไม่ได้ลาภ ดังต่อไปนี้ บุคคลข่อมโภจรเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุบางรูปในธรรม-

วินัยนี้ ยังโกรธ ขัดเคือง แค้นใจ ทำความโกรธ ความขัดเคืองและ
ความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เราย่อมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้ลาภ ไม่ได้
ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จิ๋ว ไม่ได้บิณฑบาต ไม่ได้เสนาสนะ
ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปัฏฐาก เราเป็นผู้มี
ชื่อเสียงไม่ปรากฏ บุคคลย่อมโกรธ เพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้.

บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่แค้นใจ ไม่ทำความโกรธ ความขัดเคือง
และความไม่ยินดีให้ปรากฏว่า เราย่อมไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส
ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้จิ๋ว ไม่ได้บิณฑบาตไม่ได้
เสนาสนะ ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ไม่ได้บุคคลเป็นคิลานุปัฏฐาก
เราเป็นผู้ไม่มีชื่อเสียงปรากฏ บุคคลย่อมไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะ
ไม่ได้ลาภ.

ว่าด้วยความพิโรธ

[๔๑๑] คำว่า ความพิโรธ ในคำว่า เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่
ติดใจในรสเพราะค้นหา ดังนี้ ได้แก่ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความ
ขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความขัง ความขัง
ทั่ว ความขังเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความ
โกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความขัง กิริยาที่ขัง ความเป็น
ผู้ขัง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ

ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ประทุษร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่
เข้มแข็งแห่งจิต นี้เรียกว่า ความพิโรธ ความพิโรธนั้น อันบุคคลใด
ละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ไม่พิโรธ. ชื่อว่าค้นหา ได้แก่
รูปค้นหา สัตถ์ค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โภญฺฐัพพค้นหา ธรรม-
ค้นหา. ชื่อว่ารส ได้แก่ รสที่ร่าก รสที่ลำคั้น รสที่เปลือก รสที่ใบ
รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม
รสปร่า รสเฟื่อน รสฝาด รสอรรอย รสไม่อรรอย รสเย็น รสร้อน.
มีสมณพราหมณ์บางพวกติดใจในรส สมณพราหมณ์พวกนั้น เทียวแสวง
หารสอันเลิศ ด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้รส
ไม่เปรี้ยวก็แสวงหารสเปรี้ยว ได้รสหวานก็แสวงหารสไม่หวาน ได้รส
ไม่หวานก็แสวงหารสหวาน ได้รสขมก็แสวงหารสไม่ขม ได้รสไม่ขมก็
แสวงหารสขม ได้รสเผ็ดร้อนก็แสวงหารสไม่เผ็ดร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อน
ก็แสวงหารสเผ็ดร้อน ได้รสเค็มก็แสวงหารสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มก็
แสวงหารสเค็ม ได้รสปร่าก็แสวงหารสไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าก็แสวงหา
รสปร่า ได้รสเฟื่อนก็แสวงหารสฝาด ได้รสฝาดก็แสวงหารสเฟื่อน ได้
รสอรรอยก็แสวงหารสไม่อรรอย ได้รสไม่อรรอยก็แสวงหารสอรรอย ได้
รสเย็นก็แสวงหารสร้อน ได้สร้อนก็แสวงหารสเย็น สมณพราหมณ์
พวกนั้นได้รสใด ๆ แล้ว ย่อมไม่ยินดีด้วยรสนั้น ๆ ย่อมแสวงหารสอื่นๆ
อีก เป็นผู้กำหนด ปรรถนา ยินดี ติดใจ ลุ่มหลง ข้องเกี่ยว
พัวพัน ในรสที่ชอบใจ. ค้นหาในรส อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ

ระจับแล้ว ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น
พิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อ
เมา ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงร่างกาย
นี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อบรรเทาทุกข์แก่
พรหมจรรย์อย่างเดียวกันเท่านั้น ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า
เสีย จักไม่ให้เกิดใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ
ความอยู่สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ คนทาแปลเพื่อจะบ่มผิว
คนหยอดน้ำมันเปลวเทียนเพื่อจะขณการะ คนกินเนื้อบุตรเป็นอาหาร
เพื่อจะออกจากทางกัณธอย่างเดียวกันนั้นฉันใด ภิกษุพิจารณาด้วย
ปัญญาแล้วพึงฉันอาหารก็ฉันนั้น ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่
ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ ฉันเพื่อความดำรงร่างกายนี้ เพื่อให้
ร่างกายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก เพื่อบรรเทาทุกข์แก่พรหมจรรย์
อย่างเดียวกันนั้น ด้วยมนสิการว่า เราจักบำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่
ให้เกิดใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไป ความเป็นผู้ไม่มีโทษ ความอยู่
สบายของเรา จักมีด้วยอุบายดังนี้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นซึ่งรส
ตัณหา ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก
สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยรสตัณหา เป็นผู้มิจิตปราศจากเขต
แดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่พิโรธและไม่คิดใจ ในรส
เพราะตัณหา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลไม่ศึกษา เพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธ เพราะ

ไม่ได้ลาภ เป็นผู้ไม่พิโรธ และไม่คิดใจในรสเพราะ

ตัณหา.

[๔๑๒] บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ไม่สำคัญ

ว่าเสมอเขา ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่า
เขาในโลก ก็เลสอันหาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคล
นั้น.

ว่าด้วยอุเบกขามือ ๖

[๔๑๓] คำว่า มีอุเบกขา ในคำว่า บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มี
สติทุกเมื่อ ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามือ ๖ กล่าวคือ
เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่คิดใจ ไม่เสียใจ วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่
ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่คิดใจ ไม่เสียใจ
วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ เห็นรูปที่ชอบใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่
คิดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้รำคาญเกิด กายของบุคคลนั้นตั้งอยู่ (ไม่หวั่นไหว)
จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว. อนึ่ง เห็นรูปที่ไม่
ชอบใจด้วยจักขุแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หวั่น ไม่พยายาบาท
กายของบุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษ
แล้ว ได้ยินเสียงที่ชอบใจด้วยหู สูดดมกลิ่นที่ชอบใจด้วยจมูก ลิ้มรส
ที่ชอบใจด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะที่ชอบใจด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์
ที่ชอบใจด้วยใจแล้ว ย่อมไม่คิดใจ ไม่ยินดี ไม่ให้รำคาญเกิด กายของ
บุคคลนั้น ตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว
รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่ชอบใจด้วยใจแล้ว ก็ไม่เสียใจ ไม่โกรธ ไม่หวั่น
ไม่พยายาบาท กายของบุคคลนั้นตั้งอยู่ จิตก็ตั้งอยู่ ดำรงคืออยู่ ณ ภายใน
พันวิเศษดีแล้ว เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในรูปที่
ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตก็ตั้งเฉยดำรงคืออยู่แล้ว ณ ภายใน พันวิเศษดีแล้ว

ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว กายของบุคคลนั้นตั้งเฉยอยู่ในธรรมารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ จิตก็ตั้งเฉย ดำรงคืออยู่ ณ ภายในพื้นวิเศษดีแล้ว เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ได้ยินเสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่โกรธในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่เศร้าหมองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา บุคคลนั้นเป็นแต่เพียงเห็นในรูปที่เห็น เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยิน เป็นแต่เพียงทราบในกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่ทราบ เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่คิดในรูปที่เห็น ไม่คิดในเสียงที่ได้ยิน ไม่คิดในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ไม่คิดในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ไม่มีตัณหา อันตัณหาที่ปฏิญญาไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันขาด ไม่เกี่ยวข้องในรูปที่เห็น ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ ไม่มีตัณหา อันตัณหาที่ปฏิญญาไม่อาศัย ไม่พัวพัน พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง ในเสียงที่ได้ยิน ในกลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่ทราบ ในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ย่อมมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พระอรหันต์มีจักขุปรากฏ ย่อมเห็นรูปด้วยจักขุ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพื้นวิเศษ

ดีแล้ว มีหูปรากฏ ย่อมได้ยินเสียงด้วยหู แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิต
พ้นวิเศษดีแล้ว มีจมูกปรากฏ ย่อมสูดดมกลิ่นด้วยจมูก แต่มิได้มี
ฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว มีลิ้นปรากฏ ย่อมลิ้มรสด้วยลิ้น แต่
มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว มีกายปรากฏ ย่อมถูกต้อง
โผฏฐัพพะด้วยกาย แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว มีใจปรากฏ
ย่อมรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ แต่มิได้มีฉันทราคะ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว
จักขุเป็นธรรมชาติชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระอรหันต์ฝึก
กุ่มครอง รักษา ดำรวมจักขุ และย่อมแสดงธรรมเพื่อความสำรวม
จักขุนั้น หูเป็นธรรมชาติชอบเสียง จมูกเป็นธรรมชาติชอบกลิ่น ลิ้น
เป็นธรรมชาติชอบรส กายเป็นธรรมชาติชอบโผฏฐัพพะ ใจเป็น
ธรรมชาติชอบธรรมารมณ์ ยินดีในธรรมารมณ์ ชื่นชมในธรรมารมณ์
พระอรหันต์ฝึกกุ่มครอง รักษา ดำรวมใจ และแสดงธรรมเพื่อความ
สำรวมใจนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ชนทั้งหลาย ย่อมนำพาหนะที่เขาฝึกแล้วไปสู่ที่
ประชุม พระราชาทรงจูงพาหนะที่เขาฝึกแล้ว บุคคล
ผู้ฝึกฝนแล้วอดกลั้นถ้อยคำที่ล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐ
สุดในหมู่มนุษย์ ม้าอัสตร ม้าสินธพผู้อาชาไนย ช้าง
ใหญ่กฤษร ที่เขาฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคล
ผู้ฝึกตนแล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น ใครๆไม่พึง
ไปถึงนิพพาน อันเป็นทิศที่ไม่เคยไป ด้วยยานเหล่านั้น
เหมือนบุคคลผู้ฝึกแล้ว มีตนอันฝึกแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อม

ไปถึงได้ พระอรหันต์ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย เป็น
ผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ เป็นผู้บรรลุถึงแล้วซึ่งภูมิที่ฝึก
แล้ว° พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชนะแล้วในโลก ผู้ใด
อบรมอินทรีย์ทั้งหลาย ในโลกทั้งปวง ทั้งในภายใน
ทั้งในภายนอก ผู้นั้นฝึกดีแล้ว ทราบโลกนี้และปรโลก
แล้ว รอคอยอยู่ซึ่งกาลมรณะ.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีอุเบกขา.

คำว่า **ทุกเมื่อ** คือ ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอด
นิตยกาล ตลอดกาลยังยืน ฯลฯ ในตอนท้ายหลัง. คำว่า **ผู้มีสติ** คือ
เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ กล่าวคือ เมื่อเจริญกายนุสสนาสติ-
ปัฏฐานในกายก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญเวทนานุสสนาสติปัฏฐานในเวทนา
ทั้งหลายก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญจิตตานุสสนาสติปัฏฐานในจิตก็ชื่อว่ามีสติ
เมื่อเจริญธรรมานุสสนาสติปัฏฐานในธรรมทั้งหลายก็ชื่อว่ามีสติ ฯลฯ
บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ
ทุกเมื่อ.

ว่าด้วยมานะ

[๔๑๔] คำว่า **ไม่สำคัญว่าเสมอเขา...ในโลก** ความว่า ไม่ยัง
มานะให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่าง
หนึ่งบ้าง ว่าเราเสมอเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าเสมอเขา....
ในโลก.

๑. อรหัตผล.

[๔๑๕] คำว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา

ความว่า ไม่ยังความดูหมิ่นให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ว่า เราดีกว่าเขา ไม่ยังความถือตัวให้เกิดขึ้นโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ว่า เราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยกิเลสหนา ๗ ประการ

[๔๑๖] คำว่า นั้น ในคำว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มี

แก่นุคคลนั้น ได้แก่ พระอรหันตชีนาสพ. ชื่อว่ากิเลสอันหนาทั้งหลาย คือกิเลสอันหนา ๗ ประการ กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ กิเลส และกรรม กิเลสอันหนาเหล่านี้มิได้มี คือย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่นุคคลนั้น เป็นบาปกรรมอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรถูกเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่นุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติทุกเมื่อ ย่อมไม่สำคัญว่า

เสมอเขา ไม่สำคัญว่าดีกว่าเขา ไม่สำคัญว่าต่ำกว่าเขา

ในโลก กิเลสอันหนาทั้งหลายย่อมไม่มีแก่นุคคลนั้น.

[๔๑๗] ผู้ใดไม่มีความอาศัย ฐัธรรมแล้วไม่อาศัย ไม่มี

ตัณหาในภพหรือในความปราศจากภพ.

ว่าด้วยความอาศัย

[๔๑๔] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความอาศัย คือพระอรหันตปัจฉิมสพ. ชื่อว่า ความอาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี่ชื่อว่า ทิฏฐินิสัย ฯลฯ ผู้ที่นั้น ละตัณหานิสัย ละตณินิสัย เพราะละตัณหานิสัย ละตณินิสัย ความอาศัยมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปให้แก่ผู้ใด คือ ความอาศัยนั้น อันบุคคลใดละ ตัณหา สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใด ไม่มีความอาศัย.

[๔๑๕] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ไม่อาศัย ได้แก่ นิสัย ๒ ประการ คือตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐินิสัย ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าตัณหานิสัย ฯลฯ นี่ชื่อว่าทิฏฐินิสัย ผู้ใดละ ตัณหานิสัย ละตณินิสัย เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจไป ออก ละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺข คณะ อาวาส ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มิจิตทำให้ปราศจากแดงกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย.

ว่าด้วยตัณหา

[๔๒๐] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ไม่มีตัณหาในภพและในความปราศจากภพ คือรูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ไฉ คือ พระอรหันตปัจฉินาสพ. คำว่า ในภพ คือ ในภวทิจฺฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในวิภวทิจฺฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในสัสสตทิจฺฐิ. คำว่า ในความปราศจากภพ คือ ในอจุเฉททิจฺฐิ. คำว่า ในภพ คือ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ ในอุปบัติบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในอันให้อัตภาพเกิดบ่อย ๆ ตัณหาย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือตัณหา นั้นอันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดไม่มีตัณหาในภพและในความปราศจากภพ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดไม่มีความอาศัย ฐัฏฐมแล้วไม่อาศัย ไม่มี

ตัณหาในภพ และในความปราศจากภพ.

[๔๒๑] เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหา อันชื่อว่า วิสัจฉิกาแล้ว.

[๔๒๒] คำว่า เรากล่าวบุคคลนั้น...ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ ความว่า เรากล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งบุคคลนั้นว่าเป็นผู้สงบ

เข้าไปสงบ เฌิบ ดับ ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าว
บุคคลนั้น....ว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ.

ว่าด้วยกาม ๒

[๔๒๓] โดยอุทานว่า กาม ในคำว่า ผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย
กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ กามเหล่านี้เรียกว่า
วัตถุกาม ฯลฯ กามเหล่านั้นเรียกว่ากิเลสกาม บุคคลนั้นกำหนดรู้วัตถุ
กามแล้ว ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นให้ถึงความไม่มีในภายหลังแล้ว
ซึ่งกิเลสกาม ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลาย คือเป็นผู้ปราศจาก สละ
สํารอก ปล่อย ละ สละคืนกามเสียแล้ว เป็นผู้ปราศจาก สละ สํารอก
ปล่อย ละ สละคืนราคะเสียแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว
เสวยสุข มีตนเป็นจุรพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เพ่งในกาม
ทั้งหลาย.

ว่าด้วยเครื่องร้อยรัด ๔ อย่าง

[๔๒๔] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด ในคำว่า กิเลสเครื่อง
ร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือกิเลสเครื่องร้อยรัด ๔ อย่าง
ได้แก่ กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา พยาบาท สัมพัตต-
ปรามาส อิทัสสังจาณินเวส (ความถือมั่นว่าสิ่งนี้จริง) ความกำหนัดใน
ทกฺขุของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา ความ
อาฆาต ความไม่ยินดี ในวาทะของชนเหล่าอื่น. ชื่อว่า กิเลสเครื่อง
ร้อยรัดทางกาย คือพยาบาท. ความยึดถือศีลหรือพรต หรือศีลและพรต

ของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คือสฬพัตตปราสาท
ทัญญูของตน. ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออหังสจาณินเวส.
คำว่า นั้น ได้แก่ พระอรหันตชินาสพ. คำว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด
ทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ความว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย
ย่อมไม่มี คือมิได้มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือเป็นกิเลสอันบุคคล
นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

ว่าด้วยตัณหาที่มีชื่อต่าง ๆ

[๔๒๕] คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว
ความว่า ตัณหาเรียกว่าวิสัฏฐิกา ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิชฌา โภคะ อกุศลมูล. คำว่า วิสัฏฐิกา ความว่า เพราะอรรถว่า
อะไร ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา. เพราะอรรถว่า ชำนไป เพราะอรรถว่า แผล
ไป เพราะอรรถว่า แล่นไป เพราะอรรถว่า ไม่สมำเสมอ เพราะอรรถว่า
ครอบงำ เพราะอรรถว่า สะทอนไป เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้พุดผิด
เพราะอรรถว่า มีมูลรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ เพราะ
อรรถว่า มีเครื่องบริโภคนั้นเป็นพิษ ตัณหาจึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา.

อีกอย่างหนึ่ง ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
สกุณ คณะ อาวาส ฯลฯ แล่นไป ชำนไปในรูปที่เห็นเสียงที่ได้ยิน
กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ตัณหา
จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา. คำว่า บุคคลนั้นได้ข้ามตัณหาอันชื่อว่าวิสัฏฐิกาแล้ว

ความว่า บุคคลนั้น ได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงเลย เป็นไป
ล่วงคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นได้
ข้ามคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า

เรากล่าวบุคคลนั้นผู้ไม่เพ่งในกามทั้งหลายว่า เป็นผู้
เข้าไปสงบ กิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น บุคคลนั้นได้ข้ามคณหาอันชื่อว่าวิสตติกาแล้ว.

[๔๒๖] บุตร ปุสฺสทัว ไรฺนา และทีดิน ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น อตฺตทิกฺขณฺณิ นีรตฺตทิกฺขณฺณิ ย่อมไม่เข้าไปได้
ในบุคคลนั้น.

ว่าด้วยบุตรเป็นต้น

[๔๒๗] ศัพท์ว่า น ในคำว่า บุตร ปุสฺสทัว ไรฺนา และทีดิน
ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น เป็นปฏิเสธ, คำว่า นั้น คือ พระอรหันตจีนาสพ.
ชื่อว่าบุตร ได้แก่บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดแต่ตน ๑ บุตรเกิดในเขต ๑
บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่เกิดในสำนัก ๑. คำว่า ปุสฺสทัว คือ แพะ แกะ
ไก่อ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา. คำว่า ไรฺนา คือ ไร่ข้าวสาลี ไร่ข้าวเจ้า
ไร่ถั่วราขมาษ ไร่ข้าวเหนียว ไร่ข้าวละมาน ไร่งา. คำว่า ทีดิน คือ
ที่เรือน ที่นาง ที่หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่. คำว่า บุตร
ปุสฺสทัว ไรฺนา และทีดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น คือ ความยึดถือบุตร
ความยึดถือปุสฺสทัว ความยึดถือไรนา ความยึดถือที่ดิน ย่อมไม่มี มิได้

มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่บุคคลนั้น คือ เป็นสภาพอันบุคคลนั้นจะ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุตร ปุสฺสทัว ไรณา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น.

ว่าด้วยทิวฐิ

[๘๒๘] สัสสตทิวฐิชื่อว่าอิตตา ในคำว่า อิตตทิวฐิกิถิ นิรัตต-
ทิวฐิกิถิ ย่อมไม่เข้าไปได้ในบุคคลนั้น ดังนี้ ย่อมไม่มี. อจฺเจททิวฐิ
ชื่อว่านิรัตตา ย่อมไม่มี สิ่งที่ยึดถือชื่อว่า อิตตา ย่อมไม่มี สิ่งที่ยึด
ปล่อยวางชื่อว่า นิรัตตา ย่อมไม่มี. สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มีแก่บุคคลใด สิ่ง
ที่ยึดปล่อยวางก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น สิ่งที่ยึดปล่อยวางย่อมไม่มีแก่บุคคลใด
สิ่งที่ยึดถือก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น บุคคลนั้นผู้เป็นพระอรหันต์ ก้าวล่วง
ความถือและปล่อยวางแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมแล้ว บุคคล
นั้นอยู่จบแล้ว มีจรรณอันประพุดิแล้ว ฯลฯ ภพใหม่ ย่อมไม่มีแก่
บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อิตตทิวฐิกิถิ นิรัตตทิวฐิกิถิ ย่อมไม่
เข้าไปได้ในบุคคลนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุตร ปุสฺสทัว ไรณา และที่ดิน ย่อมไม่มีแก่บุคคล
นั้น อิตตทิวฐิกิถิ นิรัตตทิวฐิกิถิ ย่อมไม่เข้าไปได้ใน
บุคคลนั้น.

[๘๒๙] พวกปฺปฺนุชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ พึงกล่าว
โดยโทษใด โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น
บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาตะทั้งหลาย.

[๔๓๐] คำว่า ปุณฺณ ในคำว่า พวกปุณฺณทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโทยไค ความว่า เพราะอรรถว่า ภาวะใด จึงชื่อว่า ปุณฺณ เพราะอรรถว่า ให้กิเลสหนาเกิด เพราะอรรถว่า เป็นผู้มั่งคั่งกาย-ทิฏฐิอันยังไม่กำจัดมาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เลือกหน้าศาสดามาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้อันคติทั้งปวง ร้อยไว้มาก เพราะอรรถว่า ย่อมปรุ้งแต่งด้วยอกิสังขารต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า ย่อมลอบไปเพราะห้วงกิเลสต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า ย่อมเดือดร้อนเพราะกิเลส เป็นเหตุให้เร่าร้อนต่าง ๆ มาก เพราะอรรถว่า เป็นผู้กำหนดยินดี ชอบใจ หลงใหล คิดใจ เกาะเกี่ยว พัวพันมากในกามคุณ ๕ เพราะอรรถว่า เป็นผู้อันนิวรรณ์ ๕ ร้อยรัด ปกคลุม ปิดบัง หุ้มห่อไว้มาก จึงชื่อว่า ปุณฺณ. คนพวกใดพวกหนึ่งผู้เข้าถึง ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก ศาสนานี้ ชื่อว่า สมณะ. คนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้อ้างตนว่าเป็นผู้เจริญ ชื่อว่า พราหมณ์. คำว่า พวกปุณฺณทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโทยไค ความว่า พวกปุณฺณฟังกล่าวโดยราคะ โทสะ โมหะมานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉาใด และฟังกล่าวโดยอนุสัยใดว่า เป็นผู้กำหนด ชัดเคื่อง หลงใหล ผูกพัน ถือมั่น ถึงความฟุ้งซ่าน ถึงความไม่แน่นอน หรือถึงโดยเร็วแรง กิเลสเครื่องปรุ้งแต่งเหล่านั้น อันบุคคลนั้นละแล้ว เพราะเป็นผู้ละกิเลสเครื่องปรุ้งแต่งได้แล้ว พวกปุณฺณ ฟังกล่าวถึงคติโดยเหตุใดว่า บุคคลนั้นเกิดในนรก เกิดในกามนิคฺเคียรจํานน เกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัญญาสัตว์ เป็นอสัญญาสัตว์ เป็นเนวสัญญาสัญญา-สัตว์ บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะที่เป็นเครื่องกล่าว คือ

บอก พูด แสดง แดง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกปฤชนทั้งพวก
สมณะและพราหมณ์พึงกล่าวโดยโทยไค.

ว่าด้วยพระอรหันต์ไม่มีโทยห้อมล้อม

[๔๓๑] คำว่า นั้น ในคำว่า โทยนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น

ได้แก่ พระอรหันตปัญญาสพ. ชื่อว่าความห้อมล้อม ได้แก่ความห้อมล้อม ๒
อย่าง คือ ความห้อมล้อมแห่งคณา ๑ ความห้อมล้อมแห่งทักขิ ๑ ฯลฯ
นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งคณา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความห้อมล้อมแห่งทักขิ.
บุคคลนั้นละความห้อมล้อมแห่งคณา สละคณาความห้อมล้อมแห่งทักขิ
เสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความห้อมล้อมแห่งคณา สละคณาความห้อมล้อม
แห่งทักขิเสียแล้ว จึงไม่ทำคณาและทักขิออกหน้า คือ เป็นผู้ไม่มีคณา
เป็นธงชัย ไม่มีคณาเป็นธงยอด ไม่มีคณาเป็นใหญ่ ไม่มีทักขิเป็น
ธงชัย ไม่มีทักขิเป็นธงยอด ไม่มีทักขิเป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้อันคณาหรือ
ทักขิห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โทยนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น.

[๔๓๒] คำว่า ตสุมา ในคำว่า เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่

หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย ความว่า เพราะเหตุนี้ เพราะการณะ
นั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนั้น บุคคลนั้นย่อม
ไม่หวั่นไหว คือ ไม่โยกโคลง ไม่เอน ไม่เอียง ไม่สะท้าน ไม่สะเทือน
ในเพราะวาทะ ในเพราะอุปวาทะทั้งหลาย คือ เพราะความนินทา
ติเตียน ความไม่สรรเสริญ ไม่ยกย่องคุณความดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะว่าวาทะทั้งหลาย เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พวกปुरुชนทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดย
โทษใด โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น
บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะวาทะทั้งหลาย.

[๔๓๓] บุคคลนั้นเป็นมุณี ปราศจากความกำหนัด ไม่ตระหนี่
ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความ
เป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็น
ผู้ไม่มีความกำหนัด ย่อมไม่ถึงความกำหนัด.

[๔๓๔] ตัณหาเรียกว่า ความกำหนัด ในคำว่า ปราศจากความ
กำหนัด ไม่ตระหนี่ ได้แก่ รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ
อกุศลมูล ความกำหนัดนั้น อันบุคคลใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว
ทำไมให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้นเรียกว่าผู้ปราศ-
จากความกำหนัด. บุคคลนั้นไม่กำหนัด ไม่ยินดี ไม่หลง ไม่ติดใจ เป็น
ผู้ที่มีความกำหนัดปราศไป กำจัด คลายออก ปล่อย สละคืนแล้ว ในรูป
 ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ทราบ
ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เป็นผู้มิตนเป็นดัง
พรหมเสวยสุขอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความกำหนัด.

ชื่อว่า ความตระหนี่ ในคำว่า ไม่ตระหนี่ ได้แก่ความตระหนี่ ๕
ประการ คือ ความตระหนี่อวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ
ความตระหนี่วรรณะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ ฯลฯ ความ
หวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. ความตระหนี่นั้น อันบุคคลใดละ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ

บุคคลนั้น เรียกว่า ไม่ตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากความ
กำหนด ไม่ตระหนี่.

[๔๓๕] คำว่า มุณี ในคำว่า บุคคลนั้นเป็นมุณี ย่อมไม่กล่าว
ในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวใน
ความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรม
เป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังข้าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุณี บุคคลผู้เป็น
มุณี ย่อมไม่กล่าว คือ ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลงว่า เราเป็น
ผู้ดีกว่าเขาบ้าง เราเป็นผู้เสมอเขาบ้าง เราเป็นผู้เลวกว่าเขาบ้าง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นเป็นมุณี ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา
ไม่กล่าวในความเป็นผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา.

ว่าด้วยความกำหนด ๒ อย่าง

[๔๓๖] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด
ย่อมไม่ถึงความกำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนด
ด้วยค้นหา ๑ ความกำหนดด้วยทักขุ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วย
ค้นหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทักขุ. บุคคลนั้นละความกำหนด
ด้วยค้นหา สละความกำหนดด้วยทักขุเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความ
กำหนดด้วยค้นหา สละความกำหนดด้วยทักขุ จึงย่อมไม่ถึง คือ ย่อมไม่
เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนดด้วย
ทักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ถึงความกำหนด.

ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ได้แก่

ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วย
ทวิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความกำหนด
ด้วยทวิฏฐิ บุคคลนั้นละความกำหนดด้วยตัณหา สละกิน ความกำหนด
ด้วยทวิฏฐิแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละกินความ
กำหนดด้วยทวิฏฐิ จึงย่อมไม่กำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วย
ทวิฏฐิ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลนั้นเป็นมุณี ปราศจากความกำหนด ไม่ตระหนี่

ย่อมไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา ไม่กล่าวในความเป็น

ผู้เสมอเขา ไม่กล่าวในความเป็นผู้ต่ำกว่าเขา เป็นผู้

ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึงความกำหนด.

[๔๓๓] ผู้ใดไม่มีความถือว่าของในในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่า

ของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก และไม่ถึงความลำเอียง

ในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ.

ว่าด้วยผู้ไม่ความยึดถือ

[๔๓๔] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตนใน

โลก คือ พระอรหันตปัจฉิมสพ. คำว่า ไม่มีความถือว่าของตน คือ ผู้ใด

ไม่ความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจถึง

ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ ว่า นี่ของเรา หรือว่า
นี่ของคนเหล่านี้ ฯลฯ เขาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า ผู้ใดไม่มีความถือว่าของคนในโลก.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๔๓๕] คำว่า เมื่อสิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก
ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไปแล้ว หรือเมื่อวัตถุแปรปรวน
ไปแล้วไม่เศร้าโศกถึง คือไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ
ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย
ใจของเรา แปรปรวนไปแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเรา
แปรปรวนไปแล้ว สกฺขล ณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉิมภัตตบริขารของเรา แปรปรวนไปแล้ว
มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร
พวกพ้อง ญาติสาโลหิตของเรา แปรปรวนไปแล้ว แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเป็นผู้อันความไม่ยินดี คือ ทุกขเวทนาถูกต้อง
ครอบงำ กลุ่มรวม ประกอบแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่
คร่ำครวญ ไม่ทบทวนรำไร ไม่ถึงความหลงใหล คือ เป็นผู้อันโรคจักษุ
โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศิริষะ โรคที่หู โรคปาก
โรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม
โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคถูกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน

โรคฝี โรคกลาก โรคมอกร่อ โรคลมบ้าหมู. โรคหิดเปื้อย โรคหิดคัน
โรคหูด โรคตะลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคน้ำดีเดือด
โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน
อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต
อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธ
เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความ
สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานถูกต้อง
ครอบงำ กลุ้มรุม ประกอบเข้า ย่อมไม่เศร้าโศกถึง ไม่ลำบากใจ ไม่
คร่ำครวญ ไม่ท้อบอกร่ำไร ไม่ถึงความหลงใหล แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวัตถุไม่มีอยู่ คือไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ย่อม
ไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่คร่ำครวญ ไม่ท้อบอกร่ำไร ไม่ถึงความ
หลงใหลว่า โอ สิ่งนั้นของเราหนอ สิ่งนั้นไม่มีแก่เราหนอ สิ่งนั้นควรมี
แก่เราหนอ เราไม่ได้สิ่งนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อ
สิ่งที่ถือว่าของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศกถึง.

ว่าด้วยผู้ไม่ลำเอียง

[๔๔๐] คำว่า และย่อมไม่มีความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย
ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ
ไม่ถึงด้วยสามารถแห่งราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิณฺณิ อุทธัจจะ วิจิกิจจา

อนุสัยไม่ดำเนินออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลาย อันทำให้
เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย.

ว่าด้วยผู้สงบ

[๔๔๑] คำว่า บุคคลนั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น
เราเรียก คือ บอก พูด แสดง แดงว่า ผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบ
พิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**ผู้ใดไม่มีความถือว่าของตนในโลก เมื่อสิ่งที่ถือว่า
ของตนไม่มีอยู่ ย่อมไม่เศร้าโศกถึง และไม่ถึงความ
ลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้สงบ.**

จบปฺราเภทสุตตนิเทศที่ ๑๐

สัทธัมมปัชโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย มหานิเทศ

ภาคที่ ๒

อรรถกถาปุราณาสุตตนิเทศที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในปุราณาสุตตนิเทศที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

พึงทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นโดยเหมือนกันแห่งสัตว์นี้ว่า **กถิ ทสฺสี** บุคคลมีความเห็นอย่างไร ดังนี้เป็นต้น และสูตรอื่นจากสูตรนี้อีก ๕ สูตร คือ กลหวิวาสสูตร ๑ จุฬวิญฺหสูตร ๑ มหาวิญฺหสูตร ๑ ตวฏฺกสูตร ๑ อัคคทัณฺหสูตร ๑ แต่โดยต่างกันพึงทราบดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงธรรมให้เป็นที่สบายของ เทวดาที่เป็นราชาจรีตในมหาสมณัน นั้น ทรงให้พระพุทฺธนิมิตตรัสถามปัญหา กะพระองค์แล้วจึงได้ตรัส **สัมมาปริพพชานียสูตร** ขึ้นด้วยประการใด ในมหาสมณันนี้ก็ด้วยประการนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ จิตของทวยเทพผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า ก่อนกายแตกควรจะทำอะไรหนอ เพื่อ ทรงอนุเคราะห์ทวยเทพเหล่านั้น จึงทรงพาพระพุทฺธนิมิตพร้อมด้วยภิกษุ บริวาร ๒,๕๐๐ รูปม้าทางอากาศ แล้วทรงให้พระพุทฺธนิมิตทูลถามพระ- องค์ จึงได้ตรัสพระสูตรนี้. ตรัสไว้อย่างไร. ตรัสไว้ดังต่อไปนี้ ธรรมคา พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง เป็นสัตว์ผู้วิเศษ รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้แสวงหา ได้เที่ยวตามไปด้วยใจ ของโลกพร้อมด้วยเทวโลกด้วยตนเอง บรรดารูปารมณ์ที่จำแนกออกไป โดยมีสี่เขียวเป็นต้น รูปารมณ์ไร ๆ หรือบรรดาสัททวารมณ์ที่จำแนกออก

ไปโดยมิเสียกลองเป็นต้น อารมณีสัทธารมณเป็นต้นไร ๆ มิได้มีในที่
ไหน ๆ คือไม่มาสู่กลองในห้วงพระญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นเลย.
สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เทวดา
และมนุษย์ได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ ได้รู้แจ้ง ได้ถึง ได้เที่ยวตามไปด้วยใจของ
โลกพร้อมด้วยเทวโลก เราย่อมรู้สิ่งนั้น เราได้รู้ทั่วถึงสิ่งนั้นดังนี้. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงกระทำทวยเทพเหล่านั้นทั้งหมดให้เป็น ๒ ส่วน
โดยเป็นภัพพะ (ควร) และอภัพพะ (ไม่ควร). สัตว์ทั้งหลายที่กล่าวไว้
โดยนัยมีอาทิว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้นคือกรรม ชื่อว่า
อภัพพะ. พระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้ทรงเลิกละสัตว์เหล่านั้น แม้อยู่ใน
ที่เดียวกัน. ส่วนสัตว์ตรงกันข้าม ชื่อว่า ภัพพะ. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เสด็จไปสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้นแม้อยู่ไกล. ในที่ประชุมเทวดานั้น เทวดา
เหล่าใดเป็นอภัพพะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทวดาเหล่านั้น ทรงสำรวจ
เทวดาพวกที่เป็นภัพพะ ครั้นทรงสำรวจแล้วได้ทรงทำให้เป็น ๖ ส่วน
ตามจริต คือพวกที่เป็นราคะจริตประมาณเท่านี้ พวกที่เป็นโทสะจริตเป็นต้น
ประมาณเท่านี้. ต่อแต่นั้น พระองค์ทรงใคร่ครวญถึงพระธรรมเทศนา
เป็นที่สบายของเทวดาเหล่านั้น จึงทรงกำหนดเทศนาไว้ว่า เราจักแสดง
สัมมาปริพพาชณียสูตรแก่เทวดาจำพวกราคะจริต จักแสดงกลหวิวาหสูตร
แก่เทวดาจำพวกโทสะจริต จักแสดงมหาวิญญูสูตรแก่เทวดาจำพวกโมหะจริต
จักแสดงจูฬวิญญูสูตรแก่เทวดาจำพวกวิตถกจริต จักแสดงตุวฏฐสูตรแก่
เทวดาจำพวกสรัทธาจริต จักแสดงปฐาบทสูตรแก่เทวดาจำพวกพุทธิจริต
แล้วทรงคำนึงถึงบริษัณนั้นต่อไปว่า บริษัทจะพึงรู้โดยอัตตัชฌาสิย
(อหยาสิยของตน) โดยปรัชฌาสิย (อหยาสิยของผู้อื่น) โดยอัตตูปัตติกะ

(เรื่องราวที่เกิดขึ้น) หรือโดยปจฺฉาสะ (อำนาจของคำถาม) หนอ. ครั้น
พระองค์ทรงทราบว่า บริษัทจะพึงรู้ได้ด้วยอำนาจคำถาม จึงทรงดำริว่าจะมี
ใครบ้างไหมหนอที่สามารถจะกำหนดอรรถาธิบายของเทวดาทั้งหลาย แล้วถาม
ปัญหาตามจริต ทรงเห็นว่า บรรดาภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้นแม้แต่รูป
เดียวก็ไม่สามารถ. แล้วจึงทรงหวนระลึกถึงพระอสีติมหาสาวก และ
พระอัครสาวกทั้งสอง ทรงเห็นว่า แม้ท่านเหล่านั้นก็ไม่สามารถ จึงทรงดำริ
ต่อไปว่า หากเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเล่าจะสามารถหรือไม่หนอ ทรงทราบว่า
แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่สามารถ จึงหวนระลึกถึงท้าวสักกะและท้าว
สุยามะเป็นต้น องค์ใดองค์หนึ่งจะพึงสามารถบ้าง หากท้าวสักกะและ
ท้าวสุยามะองค์ใดองค์หนึ่งสามารถก็จะให้ถาม พระองค์จะแก้ด้วยพระองค์
เอง. แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่มีใครสามารถ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าเช่นเรา
เท่านั้นพึงสามารถ แต่ยังมีพระพุทธเจ้าองค์อื่นในที่ไหนอีกบ้างไหม.
พระองค์จึงแผ่พระญาณอันหาที่สุดมิได้ไปในโลกธาตุอันไม่มีที่สุด ตรวจดู
โลก มิได้ทรงเห็นพระพุทธเจ้าองค์อื่นเลย ข้อที่พระองค์มิได้ทรงเห็นผู้
เสมอด้วยพระองค์ในบัดนี้ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้ในที่พระองค์ประสูติก็
มิได้ทรงเห็นผู้เสมอด้วยพระองค์ ตามนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาพรหม-
ชาลสูตร จึงได้ทรงบันลือสีหนาทแม้ในธรรมที่ใคร ๆ ให้เป็นไปไม่ได้ว่า
อคุโหมสุมิ โลกสุ เราเป็นผู้เลิศแห่งโลกดังนี้. ครั้นพระองค์มิได้ทรง
เห็นผู้อื่นเสมอด้วยพระองค์อย่างนี้จึงทรงดำริว่า หากเราถามแล้วตอบด้วย
ตนเอง เทวดาเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะรู้แจ้งแทงตลอดได้ ก็เมื่อพระ-
พุทธเจ้าองค์อื่นถาม และเมื่อเราตอบจักน่าอัศจรรย์กว่า และเทวดา

ทั้งหลายก็จักสามารถรู้แจ้งแทงตลอดได้ เพราะฉะนั้น เราจักเนรมิตพระพุทธรูปแล้วทรงเข้ามานมอภิญญาเป็นบาท ทรงกระทำปริกรรมด้วยกามาวจรจิตว่า การถือบาตรและจีวร การดู การเหลียว การรู้ การเหยียด จงเหมือนเราเถิด. แล้วทรงอธิษฐานด้วยรูปาวจรจิตว่า ขอพระพุทธรูปจงมา จงแหวกมณฑลพระจันทร์ซึ่งโผล่ขึ้นจากการล้อมของภูเขาคุณธรรด้านทิศปราจีนเถิด. หมู่เทพเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า คะโน้นท่านทั้งหลาย พระจันทร์โผล่ขึ้นอีกดวงแล้ว. พอใกล้เข้ามา หมู่เทพละพระจันทร์กล่าวว่า ไม่ใช่พระจันทร์ พระอาทิตย์ขึ้น พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่พระอาทิตย์ เป็นเทพวิมานองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามา ไม่ใช่เทพวิมาน เป็นเทพบุตรองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่เทพบุตร เป็นมหาพรหมองค์หนึ่ง พอใกล้เข้ามาอีก ไม่ใช่มหาพรหม เป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งเสด็จมา ดังนี้. บรรดาเทพเหล่านั้น เทพที่เป็นปุถุชนคิดกันว่า การประชุมเทวดานี้จักมีพระพุทธรูปองค์เดียวหรือมีถึงสององค์. พวกเทพที่เป็นอริยะคิดกันว่า โลกธาตุหนึ่งมิได้มีพระพุทธรูปเจ้าถึงสองพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าคงจะทรงเนรมิตพระพุทธรูปเจ้าพระองค์อื่นให้คล้ายพระองค์เป็นแน่.

ลำดับนั้น เมื่อหมู่เทพกำลังคือนั้นเอง พระพุทธรูปเสด็จมาถึงมิได้ให้ว้พระทศพล ทำเสมอ ๆ กันในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วประทับนั่ง ณ อาสนะที่เนรมิตไว้. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมหาปริสุตลักษณะ ๓๒ แม้พระพุทธรูปก็มี ๓๒ เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระฉัพพรรณรังสีชานออกจากพระวรกาย แม้พระพุทธรูปก็เหมือนกัน. พระรัศมีในพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมกระทบในพระวรกายของพระพุทธรูป. พระรัศมีของพระพุทธรูปก็ย่อมกระทบในพระวรกายของ

พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระรัศมีเหล่านั้นพุ่งออกจากพระวรกายของพระ-
พุทธเจ้าทั้งสองพระองค์จรดถึงภวัคคพรหม กลับจากภวัคคพรหมจรดลง
บนที่สุดขม่อมของทวยเทพแล้วประดิษฐาน ณ ขอบปากจักรวาล. ห้อย
จักรวาลทั้งสี่ไฟโรจน์ดุจเรือนเจดีย์ที่ผูกด้วยไม้จันทน์โค้งทำด้วยทองคำ.
ทวยเทพในหมื่นจักรวาลรวมกันในจักรวาลเดียวเข้าไปยืนอยู่ระหว่างห้อง
พระรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์.

พระพุทธนิมิต พอประทับนั่งเท่านั้น เมื่อจะทูลถามถึงอธิปัญญา
เป็นต้น จึงตรัสสถาโดยนัยมีอาทิว่า ถล กถ สุตี ถล สิวโล อุปสนโตติ วุจจติ
ความว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร มีศีลอย่างไร อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้
เข้าไปสงบแล้ว ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคานานั้นก่อน. พระพุทธนิมิตนั้นถามถึงอธิ-
ปัญญาว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร ถามถึงอริสัจว่า มีศีลอย่างไร ถาม
ถึงอริจิตว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว. บทที่เหลื้อขัดเจนดีแล้ว. เพื่อความ
แจ่มแจ้งในปัญหาที่พระพุทธนิมิตถามเป็นต้น ท่านกล่าวได้ในปิฎก^๑ว่าดังนี้.

บุคคลสอบถามอยู่ ย่อมเข้าถึงธรรมอันเป็นกุศล-
ประกอบด้วยประโยชน์ ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่เกิด พระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.

บุคคลมีดวงสารสิ้นไปแล้ว ยังไม่คลายความกำหนัด
ยังไม่เป็นพระเสกขะ ยังไม่เห็นธรรม ยังไม่เป็นพระ-
จिณาสพ ยังทรงร่างกายไว้ในที่สุด พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นไฉน.

๑. อรรถกถาว่า ไม่มีในพระไตรปิฎก.

บุคคลเป็นผู้ไม่พร้อมด้วยทุกขสัจจะ ไม่พร้อมด้วย
มรรคสัจจะ จะดับจากสมุทยสัจจะทั้งใกล้ไกลได้แต่ไหน
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงกล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นโณ.
จิตนั้นไม่มีเหตุ มีอาศัยรูป มีปัจจัย ไม่ใช่อสังขตะ
มีอสังขตะเป็นอารมณ์ ไม่ใช่รูป พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรง
กล่าวถึงบุคคลนั้นเป็นโณ.

ในกาลาเหล่านั้น กาลาที่หนึ่งพึงทราบว่ ท่านกล่าวหมายถึง พระ-
พุทธนิมิต. กาลาที่สองกล่าวหมายถึงพระโพธิสัตว์ผู้มีภพสุดท้าย. กาลาที่
สามกล่าวหมายถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผล. กาลาที่สี่พึงทราบว่ ท่านกล่าว
หมายถึงจิตตวิสมังคิอันเป็นปุเรจาริก (เที่ยวไปในก่อน) ในมโนทวารแห่ง
การพิจารณาถึงนิพพานในรูปภพ.

บทว่า กิทธิเสน ทสฺสเนน คือ ด้วยการเห็นเช่นไร. บทว่า
กิสฺสนฺนิเจเตน ด้วยความดำรงอยู่อย่างไร คือด้วยการเห็นคล้ายกันอย่างไร.
บทว่า กิปปกาเรน ด้วยประการอย่างไร คือด้วยวิธีอย่างไร. บทว่า
กิปปฺภิกฺขาเกน ด้วยส่วนเปรียบอย่างไร คือด้วยอาการอย่างไร. บทว่า ยํ
ปฺปฺจุณฺณํ ได้แก่ ข้าพระองค์ถามถึงบุคคลใด ของจตรัสพยากรณ์ถึงบุคคล
นั้นแก่ข้าพระองค์. บทว่า ยาจามิ คือ ขอให้บอก. บทว่า อชฺชฺฌเณตฺตมิมิ
คือ ขอให้ตรัสบอก. บทว่า ปสาเทมิ ขอให้ประสาท คือขอยังความ
โสมนัสให้เกิดในพระสันดานของพระองค์. บทว่า พุรุหิ ตรัสเล่าเป็น
บทยกหัวข้อของบทไขความ. บทว่า อาจิขฺชฺชํ บอก คือกล่าวด้วยอำนาจ
แห่งธรรมที่ควรแสดง. บทว่า เหเสหิ แสดง คือชี้ให้เห็น. บทว่า
ปญฺญาเปหิ แผลง คือให้รู้ ท่านกล่าวว่าตั้งอัปปนา (ความแนบแน่น)

๑. ได้แก่ มโนทวารวัชชนะจิต.

ไว้ด้วยหัวข้อคือญาณจึงแถลงให้รู้. บทว่า **ปฏฺรเปหิ** แต่งตั้ง คือบัญญัติอธิบายว่า ให้เป็นไป. หรือของที่ตั้งไว้ด้วยหัวข้อคือญาณ. บทว่า **วिर** เปิดเผย คือของงทำให้เปิดเผย อธิบายว่า เปิดเผยแล้วจึงแสดง. บทว่า **วิภ** จำแนก ความว่า ชี้แจงด้วยการจำแนกแสดง. บทว่า **อตุตฺตานิกโรหิ** ทำให้ตื่น คือของงทำให้ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อาจิกฺข** เป็นรากเหง้าของบททั้งหลาย ๖ บทมีเทศนาเป็นต้น. ท่านกล่าวบท ๖ บทมีเทศนาเป็นต้น เพื่อเปิดเผยความนั้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เทเสหิ** ความว่า ขอพระองค์จงแสดงโดยยกหัวข้อก่อนโดยสังเขปเพื่ออุกมคติตฺตฺญู (เพียงยกหัวข้อขึ้นก็รู้ทันที). จจริงอยู่บุคคลผู้เป็นอุกมคติตฺตฺญู ย่อมรู้แจ้งแทงตลอดธรรมที่ท่านกล่าวโดยย่อและรู้ครั้งแรก. บทว่า **ปญฺญาเปหิ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงแถลงด้วยการขยายความแห่งบทที่ย่อไว้ก่อนโดยพิสดารเมื่อ **วิปจิตฺตฺญู** (รู้ต่อเมื่อขยายความในหัวข้อออกไป) ผู้มีปัญญาด้วยใจยินดีต่อธรรมเหล่านั้น. บทว่า **ปฏฺรเปหิ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงแต่งตั้งด้วยการขยายความจำแนกข้อความที่ขยายให้กว้างขวางออกไปอีก. บทว่า **วिर** ความว่า ขอพระองค์จงทรงเปิดเผยถ้อยคำแห่งบทที่ขยายนั้นบ่อย ๆ. บทว่า **วิภ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงจำแนกด้วยการอธิบายจำแนกข้อความที่ตรัสไว้แล้วบ่อย ๆ. บทว่า **อตุตฺตานิกโรหิ** ความว่า ขอพระองค์จงทรงทำให้ตื่นด้วยตรัสข้อที่เปิดเผยแล้วให้พิสดาร และด้วยตรัสข้อที่พิสดารด้วยการชี้แจง. เทศนานี้เพื่อรู้แจ้งแทงตลอดของเนยฺยบุคคล (บุคคลผู้ควรแนะนำสั่งสอนได้). ก็ในการตอบปัญหาพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแก้หรือปัญหาเป็นต้น โดยสรุปเมื่อจะทรงแสดงถึงการสงบกิเลสที่ท่านกล่าวว่าเป็นผู้เข้าไปสงบ โดยสภาวะมีหรือปัญหาเป็นต้น โดยอนุโลม

แก่อริยาศยของเทวดาต่าง ๆ จึงได้ตรัสถามมีคาถาอาทิว่า **วิตถุโ** ผู้
ปราศจากคณหา ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น ฟังทราบการเชื่อมคาถานี้ว่า **ตัม พุริอุปสนุโต**
เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้เข้าถึงความสงบแล้วดังนี้ แห่ง ๘ คาถาตอนต้น.
แต่นั้นฟังทราบนัยการพิจารณาบทตามลำดับ ด้วยบทหลังทั้งหมดนี้ว่า
สเว สนุโตติ วุจติ ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ดังนี้ แห่งคาถา
ทั้งหลายอื่น.

บทว่า **วิตถุโ ปุรา เกทา** ก่อนแต่กายแตกพระอรหันต์เป็นผู้
ปราศจากคณหา คือพระอรหันต์ละคณหาได้ก่อนแต่กายแตกแล้ว. บทว่า
ปุพฺพมฺหุตฺตมนิสฺสฺสฺสโต คือ ผู้ไม่อาศัยส่วนเบื้องต้นมีกาลในอดีตเป็นต้น.
บทว่า **เวมฺหณฺณ นุสฺสฺสฺสฺสเยโย** อันใคร ๆ นับไม่ได้ในส่วนกลาง คือ
อันใคร ๆ นับไม่ได้โดยนัยมีอาทิว่า พระอรหันต์ยินดีแล้วในกาลอันเป็น
ปัจจุบัน. บทว่า **ตสฺส นตฺถิ ปุเรกฺขตัม** การทำไว้ในเบื้องหน้ามิได้มี
แก่พระอรหันต์นั้น คือพระอรหันต์นั้นมิได้มีแม้การทำไว้ในเบื้องหน้าใน
กาลอันเป็นอนาคต เพราะไม่มีการทำไว้ในเบื้องหน้าทั้งสอง ฟังทราบการ
ประกอบความอย่างนี้ว่า เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว ดังนี้.

บทว่า **ปุรา กายสฺส เกทา** ก่อนแต่กายแตก คือก่อนแต่กรช-
กาย (ร่างกาย) แตกนั่นเอง. บทว่า **อตุตฺตภาวสฺส** ได้แก่ อตภาพ
ทั้งสิ้น. บทว่า **กเพวรสฺส นิยุเขปา** ก่อนแต่ทิ้งซากศพ คือตั้งสรีระไว้.

บทว่า **ชีวิตินุทฺตริยสฺส อุปฺปจฺเจทา** ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์ คือ
ก่อนแต่ขาดชีวิตินทรีย์สองอย่าง.

บทว่า **ปุปฺพทุโต วุจฺจติ อตีโต อทฺธา** อดีตกาลท่านเรียกว่าส่วน
เบื้องต้น คืออดีตกาลอันเป็นส่วนเบื้องต้นท่านกล่าวว่า กาลล่วงไปแล้ว.
บทว่า **อติตฺ อทฺธานํ อารพฺภ** พระอรหันต์ปรารถถึงอดีตกาล คือ
ละค้นหาได้เพราะอาศัยอดีตกาล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึง **ภทฺเทกรัตตปริยาย** (ปริยาย
ว่าด้วยราตรีเดียวเจริญ) แม้อีกจึงตรัสคำมีอาทิว่า **อลฺลา** อีกอย่างหนึ่ง
ดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **เอวฺรูป โอลฺลสิ** เราได้มีรูปร่างนั้น คือ
เราได้มีรูปร่างนั้นโดยเป็นรูปที่น่าพอใจอย่างนี้ว่า แม้จะคำก็ได้มีสีเหมือน
แก้วมณีสีคราม. ในอดีตกาลเราได้มีเวทนาอย่างนี้ ด้วยอำนาจสุขเวทนา
โสมนัสเวทนาอันเป็นกุศล เราได้มีสัญญาอย่างนี้ ได้มีสังขารอย่างนี้ ได้มี
วิญญาณอย่างนี้ ด้วยอำนาจสัญญาเป็นต้นอันสัมปยุตด้วยเวทนานั้นนั่นเอง.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **นฺนทึ สมฺนฺนาเนติ** ไม่เป็นไปตามความเพลิด-
เพลิน คือพระอรหันต์ทั้งหลายไม่เป็นไปตามความอยากในรูปเป็นต้น
เหล่านั้น หรือทิฏฐิอันสัมปยุตด้วยความอยากนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงมหากัจจानภทฺเทกรัตตปริ-
ยายโดยปริยายอื่นอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อลฺลา อิติ เม จกฺขุ โอลฺลสิ**
อีกอย่างหนึ่ง เราได้มีจักขุดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **จกฺขุ** ได้แก่ จักขุ-
ประสาท. บทว่า **รฺรูปา** ได้แก่ รูปอันมีสมุฏฐาน ๔. โดยนัย
นี้พึงทราบเมื่อยาตนะที่เหลือ. บทว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่ วิญญาณอัน
เป็นที่อาศัย. บทว่า **น ตฺถนินฺนทึ** ไม่เพลิดจักขุและรูปนั้น คือไม่
เพลิดจักขุและรูปนั้นด้วยอำนาจค้นหาและทิฏฐิ. บทว่า **มโน** ในบทนี้
ว่า **อิติ เม มโน โอลฺลสิ อิติ ฐมฺมา** เราได้มีใจดังนี้ มีธรรมารมณดังนี้

เป็นภวังคจิต. บทว่า ธมฺมา ได้แก่ ธรรมารมณอันเป็นไปในภูมิ ๓.

บทว่า หสิตลปิตกัฬิตานิ ได้แก่ หัวเราะเจรจาเล่น คือหัวเราะจนเห็นฟัน เจจาพราเปรื่อและเล่นกายกรรมเป็นต้น. บทว่า น ตทสุสาเทติ คือ พระอรหันต์ย่อมไม่พอใจการหัวเราะเป็นต้น เหล่านั้น. บทว่า น ตนิกาเมติ ไม่ชอบใจการหัวเราะเป็นต้นนั้น คือไม่ทำความใคร่. บทว่า น เตน จ วิตุตฺติ อาปหุชติ คือ พระอรหันต์ไม่ถึงความปลื้มใจ คือความยินดีด้วยการหัวเราะเป็นต้นนั้น.

บทว่า ตํ ตํ ปจฺจยํ ปฏฺวิจฺจ อุปฺปนฺโน เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยนั้น ๆ คือปัจจุบัน. บทว่า รตฺโตติ นฺอุปสงฺเขยฺโย คือ อันใคร ๆ นับไม่ได้ว่าเป็นผู้กำหนดด้วยความยินดี. แม้ในตอนต่อ ๆ ไปก็มีนัยนี้เหมือนกัน. พึงทราบความเป็นไปตามความเพียร อันได้แก่ความเป็นไปด้วยค้นหาและทวิภูติ ด้วยอำนาจรูปที่ประณีตและน่าพึงพอใจเป็นต้น แม้ในบทมีอาทิว่า เอวํ รูปํ ลียา พึงเป็นผู้มีอย่างนี้เป็นรูปดังนี้. บทว่า น ปณฺนิทฺทติ คือ ไม่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจความปรารถนา. บทว่า อปฺปณฺนิธาน-ปจฺจยา เพราะเหตุไม่ตั้งใจไว้ คือเพราะเหตุไม่ตั้งความปรารถนาไว้.

บทว่า อสนฺตาสี ผู้ไม่สะดุ้ง คือไม่สะดุ้งเพราะไม่ได้นั้น ๆ. บทว่า อวิกฺคฺคฺติ ผู้ไม่โอ้อวด คือมีปกติไม่โอ้อวดด้วยศีลเป็นต้น. บทว่า อฏฺกฏฺจฺโจ ไม่มีความคะนอง คือเว้นจากความคะนองมือเป็นต้น. บทว่า มนฺตภาณิ พุคด้วยปัญญา คือกำหนดด้วยปัญญาก่อนแล้วจึงกล่าว. บทว่า อนฺนุทฺธโต ไม่พึงชำน คือเว้นจากการพึงชำน. บทว่า สเว วาจยโต ส้ารวมวาจา คือส้ารวมระว่างการพูด เป็นผู้กล่าววาจาเว้น จากโทษ ๔ ประการ.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่โกรธในคำว่าผู้ไม่โกรธ คือเว้น
จากความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อนที่จะกล่าวคำใด. บทว่า
โกโธ ตาว วตตพฺโพ ได้แก่ ควรกล่าวความโกรธก่อน. บทว่า
ทสหาการหิ โกโธ ขายติ ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง.
บทว่า อนตุลํ เม อจฺริ เขาได้ประพฤตสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เรา คือ
ได้กระทำความไม่เจริญให้แก่เรา. พึงทราบความในทุกบทโดยทำนองนี้.
อีกอย่างหนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดในที่ไม่ใช่ฐานะ คือไม่ใช่เหตุที่ควร
โกรธ เพราะบางคน ฝนตกมากก็โกรธ ฝนไม่ตกเลยก็โกรธ พระอาทิตย์
ร้อนไปก็โกรธ ไม่ร้อนก็โกรธ เมื่อลมพัดก็โกรธ ไม่พัดก็โกรธ ไม่
สามารถจะกวาดใบไม้ที่ต้นโพธิ์ได้ก็โกรธ ไม่สามารถจะห่มจีวรได้ก็โกรธ
ลม สะดุดหกล้มก็โกรธต่อ ท่านกล่าวว่า ความอาฆาตย่อมเกิดในที่อัน
ไม่ใช่ฐานะหมายถึงข้อนี้. ความต่างแห่งกรรมบถย่อมมีได้เพราะเกิดขึ้น
ปรารภสัตว์ทั้งหลายในฐานะ ๕ อย่างในหนหลังนั้น. แต่ความอาฆาตในที่
ไม่ใช่ฐานะเกิดในสังขารทั้งหลายย่อมไม่กระทำความต่างแห่งกรรมบถ. จิต
ปองร้ายเพราะจิตเกิดอาฆาต. ความมุ่งร้ายมีกำลังกว่า. ความขัดเคืองด้วย
อำนาจความเบียดเบียน. ความขุ่นเคืองเพราะโกรธตอบ. ความเคืองด้วย
อำนาจความโกรธ. บทว่า ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ เพิ่มด้วยอำนาจ
ของอุปสัค. ความชังด้วยอำนาจการประทุษร้าย. บทว่า ความชังทั่ว ความ
ชังเสมอ เพิ่มด้วยอำนาจของอุปสัค. ความที่จิตเห็นผิด อาการเห็นผิด
อาการเปลี่ยนแปลง ชื่อว่าความพยาบาทแห่งจิต. ชื่อว่าความประทุษร้าย
ทางใจเพราะใจเกิดประทุษร้าย. ความโกรธด้วยอำนาจความเคือง. กิริยาที่
โกรธมีอาการเคือง. ความเป็นผู้โกรธคือความเป็นผู้เคือง. ความชังเพราะ

ความประทุษร้าย. อาการชังคือกิริยาที่ชัง. ความเป็นผู้ชังคือความเป็นผู้ประทุษร้าย. ความพยาบาทคือความปองร้ายเพราะละภาวะเดิม. อาการปองร้ายคือกิริยาที่พยาบาท. ความพิโรธเพราะความมุ่งร้าย. ความพิโรธตอบเพราะความมุ่งร้ายบ่อย ๆ. บทนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจของอาการพิโรธและอาการพิโรธตอบ. คนกระด้างดุร้ายท่านกล่าวว่า ความเป็นผู้ดุร้าย ความเป็นผู้ดุร้ายชื่อว่าจันทิกกะ. ชื่อว่าเป็นผู้เพาะวาจาชั่ว เพราะไม่เป็นผู้เพาะวาจาดี การพูดชั่วยังไม่บริบูรณ์ทีเดียว. จริงอยู่ ในเวลาโกรธย่อมไม่มีคำพูดที่บริบูรณ์. แม้บทว่าวาจาบริบูรณ์จะมีแก่ใคร ๆ ก็ไม่เป็นประมาณ. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่า **อัสสุโรปะ** เพราะเพาะน้ำตา ด้วยอรธว่าให้เกิดน้ำตา. นั้นไม่ใช่เหตุเพราะแม้ดีใจก็เกิดน้ำตาได้. ความไม่เข้มข้นแห่งจิตเพราะไม่มีใจเข้มข้น โดยตรงกันข้ามกับมีใจเข้มข้นดังได้กล่าวไว้ในหนหลัง. ก็เพราะความไม่เข้มข้นแห่งจิตนั้นย่อมมีแก่จิตเท่านั้นไม่มีแก่สัตว์ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **จิตตสฺส** แห่งจิต. บทว่า **อหิมตฺตปริตฺตตา เวทิตพฺพา** ควรรู้ความโกรธมากโกรธน้อย คือความมากและความน้อย อธิบายว่า ความโกรธมีกำลังมากและมีกำลังอ่อน. บทว่า **กิลฺลิจิ กาเล** คือ บางครั้ง. ปาฐะว่า **กิลฺลิจิ** **กาลิ** บางเวลาบ้าง. บทว่า **จิตฺตาวิล-กรรมมตฺโต โหติ** คือ ความโกรธเป็นเพียงทำจิตให้ขุ่นมัว. อธิบายว่าเป็นเพียงทำจิตให้เศร้าหมอง. ปาฐะว่า **จิตฺตปิพากรรมมตฺโต** เป็นเพียงกระทำการบีบคั้นจิตบ้าง. นั้นไม่ดี. อธิบายว่า เป็นเพียงทำจิตนั้นให้ลำบาก. บทว่า **น จ ตาว มุขกฺูลานวิกฺูลาโน โหติ** แต่ยังไม่ถึงให้หน้าเงาหน้าอกก็มี คือไม่ถึงทำหน้าเขียวหน้าบุคก็มี. บทว่า **น จ ตาว หนฺสฺสนฺธิโยปโน โหติ** ความโกรธไม่ถึงทำให้คางสั่นก็มี คือไม่ถึง

ทำให้คงสันไปมากก็มี. บทว่า น จ ดาว ผรุสวจา นิจุฉารโณ โหติ ความโกรธยังไม่ให้เปล่งผรุสวจาก็มี คือความโกรธยังไม่ถึงออกภายนอก ด้วยการเปล่งผรุสวจาตัดจุดสำคัญของร่างกายของคนอื่น. บทว่า น จ ดาว ทิสาวิตถ์ อนุวิโลกโน โหติ ความโกรธไม่ถึงให้เหลียวดูทิศต่างๆ ก็มี คือไม่ถึงให้เหลียวดูทิศน้อยบ่อๆ เพื่อหาท่อนไม้เป็นต้น เพื่อเงื้อมมือคนอื่น. บทว่า น จ ดาว ทณฺทสตุถฺปรัมสนโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงจับท่อนไม้และศัสตราก็มี คือไม่ถึงจับท่อนไม้และศัสตรามีคมข้างเดียวเป็นต้น เพื่อความอาฆาต. บทว่า น จ ดาว ทณฺทสตุถฺ อพุกฺก-กิริโณ โหติ ความโกรธยังไม่ถึงเงื้อมมือไม้และศัสตราก็มี คือไม่ถึงเงื้อมมือไม้และศัสตราประหารดังที่กล่าวไว้แล้วก็มี. บทว่า น จ ดาว ทณฺทสตุถฺ อภินิปาตโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงให้ท่อนไม้และศัสตราถูกต้องก็มี คือยังไม่ถึงขว้างท่อนไม้และศัสตราสองอย่างเพื่อประหารคนอื่น. บทว่า น จ ดาว จิตฺตวิณิหฺนุทฺทโร โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้เป็นแผลใหญ่ก็มี คือไม่ทำให้ร่างกายคนอื่นแยกออกเป็นเสี่ยงๆ ด้วยการขว้างท่อนไม้และศัสตราเป็นต้น และไม่ทำให้เป็นแผลโดยอาการหลายอย่าง. ปาฐะว่า ฉินฺหวิณิหฺนุทฺทโร ก็มีบ้าง. บทว่า น จ ดาว สมฺภณฺชนปฺลิณฺชนโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้กระดูกหักก็มี คือยังไม่ถึงทำให้ร่างกายขาดเป็นจุนวิจุนไป. บทว่า น จ ดาว อํฺกมฺงฺกา-ปคฺคฺชนโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงทำให้อวัยวะน้อยใหญ่หลุดไปก็มี คือยังไม่ถึงทำให้อวัยวะน้อยใหญ่แหลกละเอียดไป. บทว่า น จ ดาว ชีวิตา ปนาสนโน โหติ ความโกรธยังไม่ถึงให้ชีวิตดับก็มี คือยังไม่ถึงให้ชีวิตินทรีย์ดับ. บทว่า น จ ดาว สพฺพพฺกฺคปฺริจฺจาตาย สณฺจโธ โหติ ความโกรธ

ไม่ถึงเสียสละชีวิตของตนให้หมดไปก็มี คือยังไม่ถึงเพื่อให้ชีวิตทั้งหมดของผู้อื่นพินาศ หรือชีวิตของตนพินาศ. ข้อนี้ท่านอธิบายว่า เมื่อใดดำรงอยู่เพื่อฆ่าผู้อื่นแล้วจึงฆ่าคน เมื่อนั้นชื่อว่าสละอวัยวะให้หมด. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้ย่อมอยู่เป็นสุข ฆ่าความ
โกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ดูก่อนพราหมณ์ พระอริย-
เจ้าทั้งหลาย ทรงสรรเสริญการฆ่าความโกรธ อันมีราก
เป็นพิษ มียอดหวาน เพราะว่าบุคคลฆ่าความโกรธได้
แล้วย่อมไม่เศร้าโศก.

บทว่า ยโต แปลว่า เมื่อใด. บทว่า ปรปฺปคฺคํ ฆาตเตวา
ความโกรธให้ฆ่าบุคคลอื่น คือทำบุคคลอื่นให้พินาศ. บทว่า อุตฺตานํ
ฆาตเต ความโกรธให้ฆ่าตน คือยังตนให้ตาย. บทว่า ปรมุสฺสาหคโต
ความโกรธเป็นไปรุนแรงอย่างหนัก คือถึงความมีกำลังอย่างยิ่ง. บทว่า
ปรมเวปฺพลปฺปโต คือ ถึงความเป็นของมากอย่างยิ่ง. บทว่า โกรธสุส-
ปหิณฺตุตา เพราะละความโกรธได้แล้ว คือเพราะความโกรธมีประการดังกล่าว
แล้วได้ด้วยอนาคามิมรรค. บทว่า โกขตฺถุสฺส ปริณฺญาตตฺตา เพราะ
กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ คือเพราะกำหนดรู้วัตถุอันได้แก่สิ่งน่ารัก
ไม่น่ารัก และสิ่งอันไม่ใช่ฐานะอันเป็นที่ตั้งเป็นเหตุแห่งความโกรธ ด้วย
ญาณปริณฺญา (กำหนดรู้ด้วยการรู้) ติรณฺปริณฺญา (กำหนดรู้ด้วยการ
พิจารณา). บทว่า โกรธเหตุสฺส อุปฺจฺจนฺตฺตา เพราะตัดเหตุแห่งความ
โกรธเสีย คือเพราะตัดจิตอุปบาทอันสหจรด้วยโทมนัสอันเป็นเหตุให้
ความโกรธเกิด.

บทว่า **ตาสี** เป็นผู้สะดุ้ง คือมีความกลัวเป็นปกติ. บทว่า **อุตุตาสี** เป็นผู้หวาดเสียว คือมีความกลัวอย่างยิ่งเป็นปกติ. บทว่า **ปริตุตาสี** เป็นผู้สยดสยอง คือมีความกลัวเป็นปกติโดยรอบ. บทว่า **ภายติ** ย่อมกลัว คือย่อมถึงความกลัว. บทว่า **สนฺตาส์** **อาปหฺตติ** ย่อมถึงความสะดุ้ง คือย่อมถึงความผิรุส. บทว่า **กตฺถิ โหติ** เป็นผู้อวด คือมีปกติกล่าวคุณของคน. บทว่า **วิกตฺถิ** เป็นผู้โอ้อวด คือเป็นผู้มีปกติกล่าวคุณโดยประการต่างๆ หลายอย่าง. บทว่า **ชาติยา วา** ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง คือถึงพร้อมด้วยชาติมีความเป็นกษัตริย์เป็นต้น. บทว่า **โคตฺเตน วา** ด้วยโคตรบ้าง คือโคตรชั้นอุกฤษฏ์ มีโคตมโคตรเป็นต้น. บทว่า **โกสฺสปุ- ติเกน วา** ด้วยเป็นบุตรแห่งตระกูลบ้าง คือด้วยความเป็นผู้มีตระกูลใหญ่. บทว่า **วณฺณโปกฺขรตฺยา วา** ด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างงามบ้าง คือด้วยความเป็นผู้มีร่างกายสมบูรณ์ด้วยผิวพรรณ. สรรีธานเรียกว่า โปกษระอธิบายว่า เพราะมีรูปร่างสมบูรณ์ด้วยผิวพรรณแห่งสรีระนั้น. บทว่า **ชเนน วา** เป็นอาทิ มีความง่ายทั้งนั้น .

บทว่า **กุกกุจํ** ความรำคาญ เป็นบทแสดงหัวข้อของบทขยาย. ในบทนั้น การทำที่น่าเกลียดชื่อว่า **กุกกตํ** . ความเป็นแห่งการกระทำอันน่าเกลียดนั้น ชื่อว่า **กุกกุจจะ**. ความน่าเกลียดนั้นพึงเห็นว่า มีความเดือดร้อนในภายหลังเป็นลักษณะ มีการเศร้าโศกถึงสิ่งที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ เป็นรส มีความเดือดร้อนเป็นปัจจุปัญฐานะ (ความปรากฏ) มีการกระทำและไม่กระทำเป็นปทัชฐานคุณความเป็นทาส. บทว่า **หตฺถกุกกุจมฺปิ** ความรำคาญมือบ้าง คือทำที่น่าเกลียดด้วยมือ ชื่อว่า **กุกกตํ** . ความเป็นแห่งความน่าเกลียดด้วยมือนั้นชื่อว่า **หตฺถกุกกุจจะ** แม้ในความทำความ

รำคาญด้วยเท้าเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อกบปิเย กบปิยส-**
ณิตา ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร คือเกี่ยวกินเนื้อหมีว่าเป็นเนื้อสุกร
บริโศกโกษณะอันเป็นอกบปิยะว่าเป็นโกษณะอันเป็นกบปิยะ บริโศกใน
เวลาวิกาลด้วยสำคัญว่าเป็นกาล คัมภ์น้ำที่เป็นอกบปิยะ ว่าเป็นน้ำกบปิยะ นี้
ชื่อว่าความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร. บทว่า **กบปิเย อกบปิยสณฺณิตา**
ความสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร คือเกี่ยวกินเนื้อสุกรว่าเป็นเนื้อหมี เกี่ยว
กินเนื้อมฤคว่าเป็นเนื้อเสือเหลือง บริโศกโกษณะที่เป็นกบปิยะว่าเป็น
โกษณะที่เป็นอกบปิยะ บริโศกในกาลสำคัญว่าเป็นในเวลาวิกาล คัมภ์น้ำ
ที่เป็นกบปิยะว่าเป็นอกบปิยะ นี้ชื่อว่าสำคัญในสิ่งควรว่าไม่ควร. บทว่า
อวฺหฺเร วฺหฺรสนฺณิตา คือ ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ. บทว่า
วฺหฺเร วฺหฺรสนฺณิตา คือ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่าไม่มีโทษ. บทว่า
กุกฺกจฺยนา ความรำคาญ คืออาการแห่งความรำคาญ. บทว่า **กุกฺก-**
จยิตฺตํ กิริยาที่รำคาญ คือความเป็นสิ่งที่น่ารำคาญ. บทว่า **เจตฺโธ**
วิปฺปฺภิสฺสโร ความเดือดร้อนจิต คือจิตผิตรูปจิตพล่าน. บทว่า **มโน-**
วิเลโข คือ ความกลุ้มใจ. บทว่า **กตฺตฺตา จ อกตฺตฺตา จ** เพราะทำและ
เพราะไม่ทำ คือเพราะทำกายทุจริตเป็นต้น และเพราะไม่ทำกายสุจริตเป็น
ต้น. บทว่า **กตฺ เม กายทฺวจฺจริตํ** เราทำกายทุจริต คือเราทำความ
ประพฤติกุศลทุจริตทางกาย เพราะความเฒ่าของกิเลสทางกาย. บทว่า **อกตฺ**
เม กายสุจฺจริตํ เราไม่ทำกายสุจริต คือเราไม่ทำความประพฤติกุศลสุจริตทางกาย.
แม้ในวิจิทุจริต และวิจสุจริตเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **จิตฺตสฺส** แห่งจิต คือไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล. บทว่า
อุทฺทจฺจํ ฟุ้งซ่าน. บทว่า **อวุปลโม** คือ ไม่สงบ. บทว่า **เจตฺโธ** วิกุเขโป

ได้แก่ จิตกวัตรแก้ว. บทว่า **ภนุตตต จิตตตส** ความที่จิตหมุนไป คือความที่จิตหมุนไป จุยานหมุนไปและโคหมุนไปเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ท่านกล่าวความคั่นรณในอารมณ์เดียวนั้นแล. จริงอยู่ ความฟุ้งซ่านย่อม คั่นรณไปในอารมณ์เดียว ความสงสัยย่อมคั่นรณไปในอารมณ์ต่าง ๆ บทว่า **อิท วุจฺจติ อุตฺตจฺจ** คือ นี่ท่านเรียกว่าความฟุ้งซ่าน.

บทว่า **มุสา** ในบทว่า **มุสาวาท** **ปหาย** ละมุสาวาท นี่เป็นวิจิตรประโยค หรือกายประโยค อันหักเสียซึ่งประโยชน์ของผู้มุ่งจะกล่าวให้ผิด เจตนาอันมีกายประโยคหรือวิจิตรประโยคเป็นที่ตั้งของผู้พูดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจผิด โดยความประสงค์จะพูดให้ผิด ชื่อว่ามุสาวาท. อีกนัยหนึ่ง. บทว่า **มุสา** คือเป็น วัตถุที่ไม่จริง ไม่แท้. บทว่า **วาโท** คือ การให้เขารู้วัตถุนั้นโดยความเป็นจริงโดยความแท้. อนึ่งโดยลักษณะเจตนาอันจะให้เขารู้เช่นนั้นตั้งขึ้นแก่ผู้ประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้วัตถุนั้นไม่เป็นจริงโดยความเป็นจริง ก็ชื่อว่ามุสาวาท. ซึ่งมุสาวาทนั้น. บทว่า **ปหาย** ละมุสาวาทนั้น คือละความเป็นผู้ทุศีลอันได้ แก่ เจตนาจะพูดเท็จนี้เสีย. บทว่า **ปฏิวีโร** เว้นขาด คืองดเว้นจาก ความเป็นผู้ทุศีลนั้นตั้งแต่วេลละได้แล้ว. พึงทราบความในบททั้งหลายเห็น ปานนี้แม้อันโดยนัยนี้ว่า แม้ความคิดว่าจักล่วงก็ยังไม่ มี จะกล่าวไปทำไมถึง ธรรมอันควรรู้ด้วยจักขุโสตและกายเล่า. ชื่อว่า **สจฺจวาที** เพราะพูดจริง. ชื่อว่า **สจฺจสนฺโ** ดำรงคำสัตย์ เพราะสืบทอดคำสัตย์ไว้ด้วยความจริง อธิบายว่า ไม่พูดเท็จในระหว่าง ๆ. เพราะคนใดบางครั้งพูดเท็จ บาง ครั้งพูดจริง คำสัตย์ของบุคคลนั้นไม่สืบต่อด้วยความสัตย์ เพราะเขาพูด เท็จในระหว่าง เพราะฉะนั้น คนนั้นได้ชื่อว่าไม่ดำรงคำสัตย์. บุคคลนี้ไม่พูด เท็จ แม้เพราะเหตุความเป็นอยู่ ย่อมดำรงความสัตย์ไว้ด้วยความสัตย์เหมือน

กัน ก็ไม่เชื่อว่าเป็นผู้ดำรงคำสัตย์, บทว่า **เถโต** คือมันคง, อธิบายว่า มีถ้อยคำมันคง, บุคคลคนหนึ่งเป็นผู้มีถ้อยคำไม่มันคง คุณสีข้อมผ้า คุณหลัก ปักที่กองแกลบ และคุณไฟกว้างบนหลังม้าฉะนั้น คนหนึ่งมีถ้อยคำมันคง คุณรอยจารึกบนแผ่นหิน และคุณเสาเขื่อนฉะนั้น, แม้จะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่ยอมพุดเป็นคำสอง, บุคคลนี้ท่านเรียกว่าผู้มีวาจามั่นคง, บทว่า **ปจฺจยิโก** คือเชื่อถือได้ อธิบายว่า มันอยู่ในคำสัตย์, จริงอยู่ คนบางคนเชื่อถือไม่ได้ เมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพุดเรื่องอะไร ก็พุดว่า พวกท่านอย่าเชื่อคำของเขาเลย, คนหนึ่งเชื่อถือได้ เมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพุดเรื่องอะไรก็พุดว่า ฝ่า คนนั้นพุดถือเป็นประมาณได้ ไม่ต้องสอบสวน นี่ต้องเป็นอย่างนั้น ดังนี้ บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า เป็นบุคคลเชื่อถือได้, บทว่า **อวิธํ วาทโก** **โลกสุต** ไม่พุดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก อธิบายว่า ไม่พุดให้ชาวโลก เข้าใจผิด เพราะเป็นผู้กล่าวคำสัตย์นั้น, พึงทราบความในบทมีอาทิว่า **ปิสุณาวาจํ ปหาย** ละปิสุณาวาจา ดังต่อไปนี้ วาจาที่บุคคลพุดทำให้ เขารักตน ทำความส่อเสียดแก่ผู้อื่น ชื่อว่าปิสุณาวาจา, วาจาที่ทำความหยาบให้คนบ้าง ให้ผู้อื่นบ้าง แม้วาจาเองก็หยาบไม่เพราะหู ไม่สุขใจ ชื่อว่า **ผรุสฺสวาจา**, บุคคลผู้กล่าวคำเพื่อเจ้าไม่มีประโยชน์ ชื่อว่าสัมผัปปลาปะ, แม้เจตนาใดอันเป็นเหตุแห่งคำพุดเหล่านั้น ย่อมได้ชื่อว่าปิสุณาวาจาเป็นต้น เหมือนกัน เจตนาที่ท่านประสงค์เอาในที่นี้, บทว่า **อิเมธํ เกทาย** เพื่อทำลายคนหมู่นี้ คือเพื่อทำลายผู้ที่ฟังในสำนักของผู้ที่กล่าววาจาแต่สำนักนี้, บทว่า **ภินฺนํ วา สนฺธาตา** สมานคนที่แตกกัน คือเมื่อมิตร สองคนหรือผู้ที่ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น แตกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เข้าไปหาคน ๆ หนึ่ง แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า การแตกกันนี้ไม่สมควรแก่

ท่านทั้งหลายผู้เกิดในตระกูลเช่นผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ ชื่อว่าทำความสมาน.
บทว่า **อนุปฺปาทา** ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน คือส่งเสริมคนที่
สมานกัน. อธิบายว่า เห็นคนสองคนพร้อมเพรียงกัน แล้วกล่าวคำ
มีอาทิว่า นี่สมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ประกอบด้วย
คุณเห็นปานนี้แล้วทำให้หนักแน่นยิ่งขึ้น. ชื่อว่า **สมคฺคาราโม** เพราะ
มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี. อธิบายว่า ความพร้อมเพรียงไม่มีในที่ใด
ไม่ควรแม้จะอยู่ในที่นั้น. บาลีว่า **สมคฺคราโม** ดังนี้บ้าง. ความอย่างเดีย
กัน. บทว่า **สมคฺครโต** คือ ยินดีในบุคคลผู้พร้อมเพรียงกัน อธิบายว่า
ละบุคคลเหล่านั้นแล้วไม่ปรารถนาจะไปในที่อื่น. ชื่อว่า **สมคฺคนนฺที** เพราะ
เห็นก็ดี ฟังก็ดี ซึ่งบุคคลผู้พร้อมเพรียงกันย่อมยินดี. บทว่า **สมคฺคกรณี**
วจํ ภาสิตา กล่าววาททำให้เขาพร้อมเพรียงกัน คือกล่าววาทที่ทำให้
สัตว์ทั้งหลายพร้อมเพรียงกันอันแสดงถึงคุณของความสามัคคี มิใช่ นอก
เหนือไป. เจตนาหยาบโดยส่วนเดียวยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น
ตัดความรักของบุคคลอื่น ชื่อว่า **ผรุสฺวาจา**. บทว่า **เนลา** กล่าววาท
ที่ไม่มีโทษ โทษท่านเรียกว่าเอลา. ชื่อว่า **เนลา** เพราะวาทไม่มีโทษ.
คุณ **เนลา** ที่ท่านกล่าวไว้ในคานีว่า **เนลฺลโค เสตปฺจฺจาทอ** ไม่มีโทษ
(บริสุทธิ์) คลุมด้วยผ้าขาว. บทว่า **กณฺณสุขา** ไพเราะโสต คือวาทสบายหู
เพราะไพเราะด้วยพยัญชนะไม่เกิดแสดงหูจุกเข้มแทงหู. ชื่อว่า **เปมฺนิยา**
เพราะไม่เกิดความโกรธ ให้เกิดความรักไปทั่วกาย เพราะไพเราะ
ด้วยอรรถบทว่า **หทยฺจฺกมา** วาทหยั่งลงถึงหทัย. ชื่อว่า **หทยฺจฺกมา**
เพราะไม่มีอะไรกระทบไปถึงหทัยเข้าไปสู่จิตโดยสะดวก. ชื่อว่า **โปรี** เพราะ
เป็นคำของชาวเมือง บริบูรณ์ด้วยคุณ. อนึ่ง ชื่อว่า **โปรี** เพราะเป็นเด็กดี

คุณาริผู้เจริญในบุรี. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า **โปรี** เพราะเป็นวาจาของชาวเมือง. อธิบายว่า เป็นคำพูดของชาวเมือง. จริงอยู่ ชาวเมืองเป็นผู้พูดเหมาะสม ย่อมเรียกคนปูนบิดาว่าบิดา คนปูนพี่ว่าพี่. ชื่อว่า **พหูชนกนุตา** เพราะคำพูดเห็นปานนี้ ย่อมเป็นที่พอใจของชนหมู่มาก. ชื่อว่า **พหูชนมนาปา** เพราะเป็นที่ชอบใจของชนหมู่มาก ทำความงดงามให้แก่ใจ ด้วยเป็นวาจาที่พอใจ. อกุศลเจตนาอันยังกายประโยค และวจีประโยคให้ตั้งขึ้นด้วย ให้ความรู้ความไม่มีประโยชน์ชื่อว่า สัมผัสปปลาปะ. ชื่อว่า **กาลวาที** เพราะพูดถูกกาลอันควร. อธิบายว่า พูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด. ชื่อว่า **ภูตวาที** เพราะพูดจริงแท้ตามความจริง. ชื่อว่า **อตุตวาที** เพราะพูดอิงประโยชน์ ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า. ชื่อว่า **ธมฺมวาที** เพราะพูดอิงโลกุตระธรรม ๘. ชื่อว่า **วินยวาที** เพราะพูดอิงสังวรวินัย (การสำรวม) และ ปหานวินัย (การละ). ชื่อว่า **นิธานวตี** เพราะมีวาจาเป็นหลักฐาน ที่ท่านเรียกว่านิธาน. อธิบายว่า กล่าวคำพูดอันควรจำไว้ในหทัย. บทว่า **กาเลน** โดยกาลอันควร คือแม้เมื่อจะกล่าววาจาเห็นปานนี้ก็ไม่กล่าวในกาลอันไม่ควรว่า เราจักกล่าววาจาอันมีหลักฐาน. แต่กล่าวในกาลอันควร. บทว่า **สาปเทส** มีที่อ้างอิง อธิบายว่า พร้อมด้วยอุปมา พร้อมด้วยเหตุ. บทว่า **ปริยฺยตฺวตี** มีส่วนสุด อธิบายว่า แสดงหัวข้อแล้วกล่าวไปตามที่หัวข้อของวานั้นปรากฏ. บทว่า **อตุตฺสยฺหิต** ประกอบด้วยประโยชน์ คือกล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ เพราะมีประกอบด้วยอรรถที่ผู้้นกล่าว สมบูรณ์ด้วยอรรถอันผู้กล่าวจำแนกไว้หลายนัย สามารถถือเอาได้. อธิบายว่า มิใช่ยกบทอื่นแล้วกล่าวบทอื่น. บทว่า **จตุทฺโทสาปคต** วาจ **ภาสติ** กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ คือกล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ มีมุสาวาทเป็นต้น.

บทว่า **ทวตฺตีสาย ตีรจฺจนกถาย** คือ ไม่ประกอบด้วยติรัจฉาน-
กถา ๓๒ ประการของสัตว์ผู้พ้นจากสววรรค์. บทว่า **ทส กถาวตฺตุนิ**
กถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือเหตุอันเป็นวัตถุแห่งกถาอาศัยวิภูฏะ (นิพพาน)
๑๐ ประการมีความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น. บทว่า **อปฺปิจุโณ**
มีความปรารถนาน้อย ในบทว่า **อปฺปิจุณถ** นี้ ได้แก่ เว้นความปรารถนา
ไม่มีความปรารถนา ไม่มีความอยาก. อันที่จริงพยัญชนะ ในบทว่า **อปฺ-**
ปิจุโณ นี้ ดูเหมือนจะยังมีพยัญชนะเหลืออยู่. แต่รรถไม่มีอะไรเหลืออยู่
เลย. เพราะพระชินาสพไม่มีความปรารถนาแม้แต่น้อย. อีกอย่างหนึ่ง
ในความปรารถนาก็พึงทราบประเภทดังนี้ คือความปรารถนาลากคนอื่น
เพื่อตน ความปรารถนาลามก ความปรารถนาใหญ่ ความปรารถนาน้อย.
ในประเภทความปรารถนาเหล่านั้นพึงทราบดังนี้ ความปรารถนาลาก
ของผู้อื่นเพราะไม่อึดในลาภของตน ชื่อว่าปรารถนาลากคนอื่นเพื่อตน.
ผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลากคนอื่นเพื่อตนนั้น แม้จนมสุขในภพขณะ
หนึ่งที่เขาใสบาตรของตน ก็ปรากฏเหมือนยังไม่สุกดีและเหมือนเล็กน้อย.
วันรุ่งขึ้นเขาใสบาตรของผู้อื่น ก็ปรากฏเหมือนสุกดีแล้วและเหมือนมาก.
ความสรรเสริญในคุณอันไม่มี และความไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่ามี
ความปรารถนาลามก. ความปรารถนาลามกนั้นมาแล้วโดยนัยมีอาทิว่า คน
บางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธาปรารถนาว่า ขอให้ชนรู้จักเราว่าเป็นผู้มี
ศรัทธา. บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารถนาลากนั้น ย่อมตั้งอยู่ในความ
หลอกลวง. ความสรรเสริญคุณอันมีอยู่ และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณใน
การรับ ชื่อว่ามีความปรารถนาใหญ่. แม้ความปรารถนาใหญ่นั้น ก็มา
แล้วโดยนัยนี้ว่า คนบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ชน

จงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศรัทธา ข่อมปรารธนาว่า ชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศีล
ดังนี้ บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารธนาใหญ่นั้นเป็นผู้ไม่อ้อมด้วยท่อนผ้า,
แม้มารดาผู้ให้กำเนิดก็ไม่สามารถเห็นขว้างความคิดของเขาได้. สมดังที่
ท่านกล่าวไว้ว่า

กองไฟ มหาสมุทร และบุคคลผู้มีความปรารธนา
ใหญ่ ชนทั้งหลายให้ปัจจัยจนเต็มเกวียน แม้ทั้งสาม
ประเภทนันท์หาอ้อมไม่.

ส่วนความเป็นผู้ปิดบังคุณอันมีอยู่ และรู้จักประมาณในการรับ ชื่อ
ว่า มีความปรารธนาน้อย. บุคคลผู้ประกอบด้วยความปรารธนาน้อยนั้น
เพราะประสงค์จะปกปิดคุณแม้ที่มีอยู่ในตน ถึงมีศรัทธา ก็ไม่ปรารธนาว่า
ขอชนจงรู้จักเราว่าเป็นผู้มีศรัทธา ถึงมีศีล เป็นผู้สัจ เป็นพหูสูต เป็นผู้
ปรารภความเพียร เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยสมาธิ เป็นผู้มียปัญญาเป็นพระจินาสพ
ก็ไม่ปรารธนาว่าชนจงรู้จักเราว่า เป็นพระจินาสพ เหมือนพระมัทธัน-
ติกเถระนั้น. ก็แลภิกษุผู้มีความปรารธนาน้อยอย่างนี้ ข่อมยังลาภ
ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้ถาวร ยังจิตของทายกให้ยินดี.
มนุษย์ทั้งหลายเลื่อมใสแล้วในวัตรของภิกษุนั้นข่อมถวายมาก โดยอาการ
ที่ภิกษุนั้นเป็นผู้มีความปรารธนาน้อย จึงรับแต่น้อย.

ยังมีความปรารธนาน้อยอื่นอีก ๔ อย่าง คือ ปรารธนาน้อยใน
ปัจจัย ปรารธนาน้อยในรุดงค์ ปรารธนาน้อยในปริยัติ ปรารธนาน้อยใน
อธิคม (ความสำเร็จ, การบรรลุ). ใน ๔ อย่างนั้น ความปรารธนาน้อย
ในปัจจัย ๔ ชื่อว่า ปรารธนาน้อยในปัจจัย. ภิกษุใดรู้กำลังของทายก
รู้กำลังของไทยธรรม รู้กำลังของตน ผิดว่า ไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์

จะให้ผู้น้อยยอมรับแต่น้อยด้วยกำลังของทายก. ไทยธรรมมีน้อย ทายก
ประสงค์จะให้มาก ยอมรับแต่น้อยด้วยกำลังของไทยธรรม. แม้ไทยธรรม
ก็มีมาก แม้ทายกก็ประสงค์จะให้มาก รู้กำลังของตนยอมรับพอประมาณ
เท่านั้น. ไม่ประสงค์จะให้รู้ว่าการสมาทานชดงค์มีอยู่ในตน ภิกษุนี้
ชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในชดงค์. ส่วนภิกษุใดไม่ประสงค์จะ
ให้รู้ว่าเป็นพหูสูตร ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในปริยัติ.
ส่วนภิกษุใดได้เป็นพระโสดาบันเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ปรารถนา
จะให้รู้ว่าเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนา
น้อยในอริยมรรค. ส่วนพระขีณาสพละความปรารถนาจากคนอื่นเพื่อตน
ความปรารถนาจากคนอื่น ความปรารถนาใหญ่ได้แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้มีความ
ปรารถนาน้อย เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยความปรารถนาน้อยด้วยความ
บริสุทธิ์ คือไม่โลภอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความปรารถนาโดยประการทั้งปวง.
พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงโทษในธรรมเหล่านั้นว่า ดูก่อนอาวุโส
ทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ คือความปรารถนาจากคนอื่นเพื่อตน ความ
ปรารถนาจากคนอื่น ความปรารถนาใหญ่ควรละเสีย ทรงแสดงว่า ควรประ-
พฤติสมาทานความเป็นผู้ปรารถนาน้อยเห็นปานนี้ ชื่อว่าตริส อปปัจจกถา
ความปรารถนาน้อย.

เราจักแสดงอรรถที่ต่างกันในบทเป็นต้นว่า **สนฺตุฏฺฐจิตฺตํ** กล่าวถึง
สันโดษ. แต่พึงทราบการประกอบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า **สน-**
ตุฏฺฐจิตฺตํ คือกล่าวถึงความยินดีปีจยตามมีตามได้. ก็สันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง.
๑๒ อย่างนั้นอย่างไร. คือสันโดษในจีวรมี ๓ อย่าง คือ ขณิกาสนโดษ ๑
ยถาพลสนโดษ ๑ ยถาสารูปสนโดษ ๑. แม้ในวินยทาตเป็นต้นก็เหมือน
กัน. จะพรรณนาถึงประเภทของสันโดษนั้นต่อไป.

ภิกษุในศาสนานี้ได้จิรวดีก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ภิกษุนั้นใช้สอยจิวนั้นเท่านั้น ไม่ปรารณาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในจิรวของภิกษุนั้น (ยถาลกสันโดษ). อนึ่ง ภิกษุใดปกติมีกำลังน้อย หรือถูกอาพาธและชราครอบงำ ห่มจิรวหนักย่อมลำบาก ภิกษุนั้นแลกเปลี่ยนจิวนั้นกับภิกษุที่ชอบกัน แล้วใช้สอยจิรวผืนที่เบาเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในจิรวของภิกษุนั้น (ยถาพลสันโดษ). ภิกษุรูปอื่นได้ปัจจัยประณีต ภิกษุนั้นได้จิรวมีค่ามาก มีจิรวผ้าไหมเป็นต้น ผืนใดผืนหนึ่งหรือจิรวหลายผืนแล้วถวายว่า ผืนนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน ผืนนี้สมควรแก่ท่านผู้เป็นพหูสูต ผืนนี้สมควรแก่ภิกษุอาพาธ ผืนนี้สมควรแก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย ดังนี้ แล้วเลือกจิรวเก่าๆ ของภิกษุเหล่านั้น หรือจิรวที่เปื้อนจากกองหยากเยื่อเป็นต้น เอาจิรวเหล่านั้นใช้เป็นสังฆาฏิ ย่อมเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามความสมควรในจิรวของภิกษุนั้น (ยถาสารูปสันโดษ).

ส่วนภิกษุในศาสนานี้ได้บิณฑบาตเสร็จหมองก็ตาม ประณีตก็ตาม ภิกษุนั้นยังชีวิตให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารณาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุใดได้บิณฑบาตอันแสดงหรือผิดสำแดงของตน จันบิณฑบาตนั้นแล้วไม่สบาย ภิกษุนั้นถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วจันโภชนะเป็นที่สบายจากมือของภิกษุนั้น แล้วบำเพ็ญสมณธรรม ย่อมเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในบิณฑบาตของภิกษุนั้น. ภิกษุรูปอื่นได้บิณฑบาตอันประณีตมาก ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย ผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวนั้น หรือเทียวบิณฑบาต แล้วจันอาหารสำรวม

ที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามสมควร
ในภินทบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุในศาสนานี้ได้เสนาสนะที่ชอบใจก็ตาม ไม่ชอบใจก็ตาม
ภิกษุนั้นไม่เกิดโสมนัส ไม่เกิดขุ่นข้องด้วยเสนาสนะนั้น ย่อมยินดีตาม
ได้ แม้โดยที่สุตเครื่องลาดทำด้วยหญ้า. นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในเสนาสนะ
ของภิกษุนั้น. อนึ่งภิกษุใดได้เสนาสนะอันทำลายสุขภาพก็ตาม ทำให้
เจ็บป่วยก็ตาม เมื่ออยู่ในเสนาสนะใดไม่สบาย ภิกษุนั้นให้เสนาสนะนั้น
แก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน เมื่ออยู่ในเสนาสนะอันเป็นที่สบายในสำนักของภิกษุ
นั้น ก็เป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในเสนาสนะของภิกษุนั้น
ภิกษุรูปอื่นมีบุญมาก ได้เสนาสนะอันประณีตมาก มีถ้ำ มณฑป และ
เรือนยอดเป็นต้น ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน เป็นพหูสูต มีลาภน้อย
ผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรเหล่านั้นแล้ว แม้จะอยู่ในที่ไหน ๆ ก็ย่อมเป็น
ผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น. แม้ภิกษุใด
สำเหนียกอยู่ว่า ชื่อว่าเสนาสนะดีเกินไป เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
เมื่อภิกษุนั่ง ณ เสนาสนะนั้นย่อมถูกความหลับครอบงำ ย่อมก้าวลงสู่ความ
ง่วงเหงาหาวนอน ความวิตกลามย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ตื่นอยู่อีกแล้วไม่
รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้มาถึงแล้ว ภิกษุนั้นปฏิเสธเสนาสนะนั้นแล้ว แม้
อยู่ในกลางแจ้งและโคนต้นไม้เป็นต้น ก็เป็นผู้สันโดษ. แม้นี้ก็ชื่อว่า ยินดี
ตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุได้เกสัชศร้าหมองก็ตาม ภิกษุนั้นได้เกสัชใดยินดีด้วย
เกสัชนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ. นี่ชื่อว่า ยินดีตาม

ได้ในคิลานปัจฉิมของภิกษุนั้น. อนึ่ง ภิกษุใดต้องการน้ำมันแต่ได้น้ำอ้อย
ภิกษุนั้นถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วรับน้ำมันจากมือของภิกษุ
นั้น หรือแสวงหาอย่างอื่น แม้เอน้ำมันและน้ำอ้อยเหล่านั้นทำเกสัช ก็
เป็นผู้สันโดษเหมือนกัน. นี้ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในคิลานปัจฉิมของภิกษุ
นั้น. ภิกษุรูปอื่นมีบุญมากได้เกสัชอันประณีต มีน้ำมันและน้ำอ้อยเป็นต้น
ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย ผู้อาพาธ
เหมือนถวายจิวรนั้นแล้ว แม้ยังชีวิตของภิกษุเหล่านั้นรูปใด ๆ ที่มาแล้ว ๆ
ให้เป็นไป ก็เป็นผู้สันโดษเหมือนกัน. อนึ่งภิกษุใดอันภิกษุตั้งของหวาน ๔
อย่างไว้ในภาชนะเดียวกันแล้วกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงรับสมอดองด้วย
น้ำมูตรในภายในภาชนะหนึ่งที่พระคุณเจ้าปรารถนาเถิด หากโรคของ
ภิกษุนั้นสงบด้วยขนานใดขนานหนึ่งในยาเหล่านั้น ห้ามของหวาน ๔ ว่า
ชื่อว่า สมอดองด้วยน้ำมูตร อันพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญ แล้ว
เอาสมอดองด้วยน้ำมูตรทำเกสัช ย่อมเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งทีเดียว. นี้ชื่อว่า
ยินดีตามสมควรในคิลานปัจฉิมของภิกษุนั้น. บรรดาสันโดษแต่ละ ๓ อย่าง
ในปัจฉิมทั้งหลาย เฉพาะอย่างเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า ยถาสารูปสันโดษ
(ยินดีตามสมควร) เป็นเลิศ. พระอรหันต์เป็นผู้สันโดษด้วยสันโดษแม้
๓ อย่างเหล่านั้นในปัจฉิมอย่างหนึ่ง ๆ.

บทว่า ปวิเวกกถิ ได้แก่กถาเกี่ยวกับความสังัด. จริงอยู่ ความ
สังัดมี ๓ อย่าง คือ สังัดกาย ๑ สังัดจิต ๑ สังัดจากอุปธิ (กิเลส) ๑. ใน
ความสังัด ๓ อย่างนั้น รูปหนึ่งเดิน รูปหนึ่งยืน รูปหนึ่งนั่ง รูปหนึ่งนอน
รูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาต รูปหนึ่งก้าวไป รูปหนึ่งเดินจงกรม รูปหนึ่ง
เที่ยวไป รูปหนึ่งอยู่ นี้ชื่อว่า กายปวิเวก (สังัดกาย). สมาบัติ ๘ ชื่อว่า

จิตตปวิเวก (สังคจิต). นิพพานชื่อว่า อูปธิปวิเวก (สังคจากกิเลส). สมดัง
ที่ท่านกล่าวไว้ว่า กายปวิเวกของผู้มีกายตั้งอยู่ในความสงบ จิตตปวิเวกของ
ผู้ยินดีในเนกขัมมะแล้ว อูปธิปวิเวกของบุคคลผู้ไม่มีอุปธิ ผู้มีจิตบริสุทธิ์
ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง ถึงนิพพานแล้วดังนี้.

สังสัคคะ (ความเกี่ยวข้อง) ในบทว่า **อัส สกุกกถิ** (ถาเรื่องการ
ไม่เกี่ยวข้องกัน) นี้มีอยู่ ๕ อย่าง คือ สวานสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการฟัง) ๑
ทสสนสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการเห็น) ๑ สมุทฺถปนสังสัคคะ (เกี่ยวข้อง
ด้วยการสนทนา) ๑ สัมโมกฺกสังสัคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการบริโภคร่วมกัน) ๑
กายสังสัคคะ (เกี่ยวข้องทางกาย) ๑.

ในสังสัคคะ ๕ อย่างนั้น ภิกษุในศาสนานี้ได้ฟังมาว่า ที่บ้านหรือ
นิคมโน้นมีหญิงหรือหญิงวัยรุ่น มีรูปสวย น่าดู น่ารัก ประกอบด้วยผิว
พรรณงามยิ่งนัก ดังนี้ ภิกษุนั้นได้ฟังดังนั้นแล้วตกหลุมรัก ไม่สามารถ
จะประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ หมดกำลังที่จะเล่าเรียน เวียนมาเพื่อความ
เป็นคนเลว เพราะเหตุนั้น รากะจึงเกิดด้วยวิถีแห่งโสตวิญญาณของภิกษุนั้น
ผู้ฟังซึ่งสมบัติมีรูปเป็นต้นที่คนอื่นบอกอย่างนี้ หรือฟังเสียงแม่หัวเราะ
และรำพันด้วยตนเอง ชื่อว่า **สวานสังสัคคะ**.

ภิกษุในศาสนาไม่ได้ฟัง แต่เห็นเองซึ่งหญิงหรือหญิงวัยรุ่นรูปสวย
น่าดู น่ารัก ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก ภิกษุนั้นเห็นเข้าแล้ว
ตกหลุมรัก ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ หมดกำลังที่จะเล่าเรียน
เวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เพราะเหตุนั้น รากะจึงเกิดด้วยวิถีแห่งจักขุ-
วิญญาณของภิกษุผู้เลดูรูปอันเป็นข้าศึกอย่างนี้ ชื่อว่า **ทสสนสังสัคคะ**.

อนึ่ง รากะเกิดด้วยการสนทนาปราศรัยกันและกัน ชื่อว่า **สมมูล-
ลปนสังสัคคะ**.

รากะเกิดด้วยภิกษุรับของของภิกษุณี หรือภิกษุณีรับของของภิกษุ
แล้วบริโภคร่วมกัน ชื่อว่า **สัมภอกสังสัคคะ**.

อนึ่ง รากะเกิดด้วยการจับมือเป็นต้น ชื่อว่า **กายสังสัคคะ**.

พระอรหันต์ ไม่เกี่ยวข้องกับบริษัท ๔ ด้วยสังสัคคะ ๕ เหล่านี้
พ้นจากการยึดถือ และพ้นจากการเกี่ยวข้อง กล่าวสรรเสริญคุณของการ
ไม่เกี่ยวข้อง ชื่อว่ากล่าว **อสังสัคคกถา**.

ในบทว่า **วิริยารมกถา** ถาปรารภความเพียรนี้ มีความว่า ภิกษุ
ใดเป็นผู้ระครองความเพียรไว้ เป็นผู้มีความเพียรทางกายและทางจิต
บริบูรณ์ ในเวลาเดิน ก็ไม่ให้กิเลสเกิด ในเวลาขึ้น นั่ง นอน ก็ไม่ให้
กิเลสเกิด ประพฤติอุจจบีบงูเห่าด้วยมนต์ และอุเบกขาเสวยที่ถือ กล่าว
สรรเสริญคุณของผู้ปรารภความเพียรเช่นนั้น ชื่อว่ากล่าว **วิริยารมกถา**.

บทว่า **ศีล** ในบทว่า **ศีลกถ** ถาว่าด้วยศีลนี้ ได้แก่ **จตุปาริ-
สุทธศีล**. บทว่า **สมาธิ** ได้แก่ **สมาบัติ ๘** อันมีวิปัสสนาเป็นบาท.
บทว่า **ปัญญา** ได้แก่ **ญาณอันเป็นโลกียะและโลกุตระ**. บทว่า **วิมุตติ**
ได้แก่ **วิมุตติอันเป็นอรหัตผล**. บทว่า **วิมุตติญาณทสฺสน** ได้แก่ **ปัจจุเวก-
ขณะญาณ ๑๕** อย่าง. เมื่อจะประกาศคุณของศีลเป็นต้น ชื่อว่า กล่าวถา
เรื่องศีลเป็นต้น. บทมีอาทิว่า **สติปฏฺฐานกถ** อันเป็นบทสุดท้ายของบทว่า
สงฺคชาลมติจฺจ โส มฺหิ กล่าววาระกรรมเครื่องข้อง และค้นหาเพียง
ดั่งว่าตาข่าย บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นมฺหิ ฟังทราบโดยทำนองดังกล่าว
แล้วในบทก่อน ๆ.

บทว่า **นิราสตุติ** บุคคลผู้ไม่มีค้นหาเครื่องเกี้ยวข้อง คือไม่มี
ค้นหา. บทว่า **วิเวกทสฺสี ผสฺสเสตุ** ผู้มีปกติเห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
ได้แก่เห็นวิเวก ในความเป็นตนเป็นต้น ในจักขุสัมผัสเป็นต้น อันเป็น
ปัจจุบัน. บทว่า **ทิกฺขจิสฺสุ จ น นียฺยติ** และไม่ถูกนำไปในเพราะทิกฺข
ทั้งหลาย ได้แก่ไม่ถูกนำไปในเพราะทิกฺขอย่างใดอย่างหนึ่งในทิกฺข ๖๒.

บทว่า **วิปริณตํ वा วตฺธิํ น โสจติ** ไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน
คือสถานะเดิมแล้วย่อมไม่ถึงความเศร้าโศกในวัตถุใด ๆ ที่เสื่อมไป. บทว่า
วิปริณตสฺมि वा คือ เมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว. บทว่า **จกฺขุสมฺผลฺโส**
ได้แก่ ผัสสะเกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ ทำจักขุให้เป็นวัตถุ ชื่อว่า จักขุ-
สัมผัส. แม้ในผัสสะที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อนึ่ง ในบทนี้ผัสสะที่มีใน
ก่อน ก็มีจักขุประสาทเป็นต้นเป็นวัตถุทั้งนั้น. มโนสัมผัส มีหทยะเป็นวัตถุ
ก็มี ไม่มีวัตถุก็มี ทั้งหมดเป็นผัสสะเป็นไปในภูมิ ๔. บทว่า **อริวจน-**
สมฺผลฺโส คือ เป็นชื่อของสัมผัสนั้นโดยปริยาย. เพราะรูปจันท์ ๓ อย่าง
หมุนไปตามข้างหลังเอง ย่อมทำชื่อของสัมผัสที่เกิดพร้อมกับตนว่าอริวจน-
สัมผัส. บทว่า **ปฺภินสมฺผลฺโส** ปฺภินสัมผัสโดยนิตปริยาย สัมผัสเป็นไปใน
ปัญจवार ชื่อปฺภินสัมผัส สัมผัสเป็นไปในมโนทวาร ชื่อว่าอริวจนสัมผัส.
บทว่า **สุขเวทนีโย ผสฺโส** ได้แก่ ผัสสะอันเกิดขึ้นเกี่ยวแก่สุขเวทนา.
แม้ในสัมผัสทั้งสองนอกจากนี้ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **กุสโล ผสฺโส**
ผัสสะอันเป็นกุศล ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับกุศลจิต ๒๑. บทว่า **อกุสโล**
ผัสสะเป็นอกุศล ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับอกุศลจิต ๑๒. บทว่า
อุพฺพยากโต ผัสสะอันเป็นอุพฺพยากต ได้แก่ผัสสะอันเกิดพร้อมกับอุพฺพยาก-
จิต ๕๖. บทว่า **กามารจโร** ผัสสะอันเป็นกามารจร ได้แก่ผัสสะอัน

เกิดพร้อมกับกามาวจรจิต ๕๔. บทว่า **รูปาวจโร** ผัสสะอันเป็นรูปาวจร
ได้แก่ ผัสสะอันเกิดพร้อมกับรูปาวจรจิต ๑๕ มีกุศลจิตเป็นต้น. บทว่า
อรูปาวจโร ผัสสะอันเป็นอรูปาวจร ได้แก่ ผัสสะที่สัมปยุตด้วยอรูปาวจรจิต
๑๒ ด้วยอำนาจแห่งกุศลจิตและอัปยาคจิต. บทว่า **สุญญโต** ผัสสะอัน
เป็นสุญญตะ ได้แก่ มรรคอันเกิดขึ้นแก่ผู้เห็นแจ้งด้วยอำนาจแห่งอนัตตานุ-
ปัสสนา ชื่อว่า **สุญญตะ** ความเป็นของสุญญ. ผัสสะอันเกิดพร้อมกับมรรค
นั้นชื่อว่า **สุญญตผัสสะ**. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ใน
บทว่า **อนิมิตโต** ผัสสะอันเป็นอนิมิตตะนี้ ได้แก่ มรรคอันเกิดขึ้นแก่ผู้
เห็นแจ้งด้วยอำนาจแห่งอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า **อนิมิตตะ** (หानิมิตมิได้).
บทว่า **อปปลิหิต** ผัสสะอันเป็นอปปลิหิตะ (ไม่มีที่ตั้ง) ได้แก่ มรรค
อันเกิดขึ้นแก่ผู้เห็นแจ้งด้วยอำนาจทุกขานุปัสสนา ชื่อว่า **อปปลิหิตะ**. บทว่า
โลกิโย ผัสสะอันเป็นโลกิยะ คือ วัฏฏะท่านเรียกว่าโลก เพราะอรรถว่า
เสื่อมโทรมแตกสลายไป ธรรมเป็นไปในภุมิ ๓ เป็นโลกิยะเพราะประกอบ
อยู่ในโลกด้วยความนับเนื่องกันในวัฏฏะนั้น. บทว่า **โลกุตฺตโร** ผัสสะ
อันเป็นโลกุตระ ได้แก่ ผัสสะ ชื่อว่าโลกุตระ เพราะข้ามพ้นไปจากโลก.
ผัสสะอันเป็นโลกุตระ เพราะไม่นับเนื่องในโลก. บทว่า **อตุเตน** วา
คือ จากความเป็นคนบ้าง. บทว่า **อตุตฺตนิเณน** วา คือ จากธรรมที่เนื่อง
ในตนบ้าง.

บทว่า **ปฎิธิโน** บุคคลเป็นผู้หลักเร้น คือปราศจากอกุศลธรรม
นั้น เพราะละรากะเป็นต้นได้. บทว่า **อกุหโก** ไม่หลอกลวง คือไม่ทำ
ให้พิศวงด้วยวัตถุเป็นเครื่องหลอกลวง ๓ อย่าง. บทว่า **อปีหาสุ** คือ มี
ปกติไม่ทะเยอทะยาน. ท่านอธิบายว่า เว้นจากความปรารถนาและความ

อยาก. บทว่า อมจฺจุรี ไม่ตระหนี่ คือเว้นจากความตระหนี่ ๕ อย่าง.

บทว่า อปฺปคฺคฺโข ผู้ไม่คะนอง คือเว้นจากความเป็นผู้คะนองกายเป็นต้น.

บทว่า อเชฺตุจฺโฉ ไม่เป็นที่รังเกียจ คือไม่น่ารังเกียจ ชื่นตา ชื่นใจ
เพราะสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นต้น.

บทว่า เปสฺสเยเย จ โน ยฺยุโต ไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจา
ส่อเสียด คือไม่ประกอบในความส่อเสียดอันควรนำเข้าไปด้วยอาการสอง
อย่าง.

บทว่า รากฺสสฺส ปหีนฺตุตา เพราะละเสียซึ่งราคะ คือเพราะละราคะ
กิเลสได้ด้วยอรหัตมรรค. บทว่า อสฺสุมิมาโน ปหิโน โหติ เป็นผู้ละความ
ถือตัวว่าเป็นเรา คือละความหยิ่งและความถือตัวว่าเป็นเราได้โดยเด็ดขาด.
บทว่า ตีณิ กุหนฺนวุตฺตุนิ วัตถุแห่งความหลอกลวง ๓ อย่าง คือเหตุให้เกิด
ความพิสวง ๓ อย่าง. ในบทมีอาทิว่า ปจฺจยปฏิเสวนสฺสขาคํ กุหนฺนวุตฺตํ
เรื่องความหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย มีความว่า เมื่อภิกษุได้รับ
นิมนต์ด้วยจิวรเป็นต้น ทั้งมีความต้องการจิวรนั้นเหมือนกัน อาศัยความ
ปรารถนาลามก และรู้ว่าคบดีเหล่านั้นมีศรัทธาตั้งมั่นด้วยดีในตนเพราะ
การปฏิเสธ เมื่อคบดีเหล่านั้นคิดว่า น่าอัศจรรย์ใจ พระคุณเจ้ามีความ
ปรารถนาล้น ไม่ปรารถนาจะรับอะไร ๆ อีก พึงเป็นสิ่งที่เราได้ดีแล้วหนอ
หากพระคุณเจ้าจะพึงรับอะไร ๆ แม้มีประมาณน้อยดังนี้ แสดงความประ-
สงค์จะอนุเคราะห์เขาแล้ว ตั้งแต่นั้นมาก็ทำให้พิสวงด้วยการรับ อันเป็น
เหตุให้เขานำของเข้าไปถวายเป็นเกรวียน ๆ. พึงทราบว่าเป็นเรื่อง
หลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย. อนึ่ง เมื่อภิกษุมีความปรารถนาลามกทำ
ให้พิสวงด้วยอิริยาบถอันแสดงความประสงค์จะยกย่อง พึงทราบว่าเป็นเรื่อง

เรื่องการหลอกลวงอาศัยอิริยาบถ. อนึ่ง เมื่อภิกษุมีความปรารถนาลามก ทำให้พิศวดด้วยอาการนั้น ๆ โดยการกล่าวแสดงถึงการบรรลุดุตริมนุสธรรม ฟังทราบว่าเป็นเรื่องหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

ในบทว่า เรื่องการหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัยเป็นไฉนนี้ ฟังทราบว่าได้แก่การหลอกลวงกล่าวด้วยการเสพปัจจัย คือกล่าวอย่างนี้ว่า การช้องเสพปัจจัย. บทว่า อิธ คหปติกา ภิกขุ นิมนฺเตนติ คือ คหบดีในโลกนี้ย่อมนิมนต์ภิกษุ. ปาฐะอย่างนี้เหมือนกัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า นิมนฺเตนติ บ้าง วทนฺติ บ้าง. บทว่า จีวรํ ปจฺจุกฺขาติ บอกคิน จีวร คือปฏิเสชจีวร. บทว่า เอตํ สารูปํ ยํ สมโณ ข้อนั้นเป็นการสมควรแก่สมณะ คือข้อนี้สมณะทำการทรงจีวรไว้เป็นการสมควร คือเหมาะสม. บทว่า ปาปณฺณิกา วา นนฺตกาณิ ผ้าเก่าจากตลาด คือผ้าจีวรเว้นผ้าใหม่อันตกอยู่ที่ประตูตลาด. บทว่า อูจฺฉินฺตฺวา คือ เก็บเอามา. บทว่า อญฺญาจริยา ย คือ ด้วยการเที่ยวไปเพื่อภิกษา. บทว่า ปิณฺฑิตยาโลปนํ ได้แก่ ข้าวทำเป็นก้อนได้มา. บทว่า ปุตฺติมุตฺเตน วา ด้วยน้ำมูตรเน่า คือน้ำมูตรโค. บทว่า โอสถํ กรียฺยุ คือ ฟังทำเป็นยา. บทว่า ตพฺพาทาย คือ ตั้งแต่นั้นมา. บทว่า ธุตฺวาโท มีวาทะกำจัดกิเลสคือกล่าวคุณแห่งธุดงค์. บทว่า ภิกฺขุโย ภิกฺขุโย นิมนฺเตนติ ยิงนิมนต์ คือนิมนต์บ่อย ๆ. บทว่า สมมุจฺฉิภาวํ คือ เพราะประจบกัน. อธิบายว่า เพราะความมียู่. บทว่า ปสวติ คือ ย่อมได้. สามารถจะทำโดยประจบด้วยศรัทธา เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า สทฺธาย สมมุจฺฉิภาวํ เพราะประจบด้วยศรัทธาเป็นอาทิ. ไทยธรรมหาได้ง่ายแต่ทักษิณียบุคคลและศรัทธาหาได้ยาก. เพราะศรัทธาของปุถุชนไม่มั่นคงเปลี่ยนไปทุก ๆ อย่างก้าว. ด้วยเหตุนี้แลแม้พระอัคร-

สาวกเช่นกับพระมหาโมคคัลลานะ ยังไม่สามารถเป็นผู้รับรองปุณฺณนั้น
ได้ จึงกล่าวว่า คุณก่อนผู้อาวุโส พระมหาโมคคัลลานะไม่สามารถรับรอง
ธรรมสองอย่าง คือ โภคะและชีวิตของท่านได้ แต่จะรับรองท่าน
ได้ด้วยศรัทธา. บทว่า **ปุณฺณ** ในบทว่า **เอวํ ตุมฺहे ปุณฺณ**
ปริหีนา ภวิสฺส ท่านทั้งหลายจักเป็นผู้เสื่อมจากบุญด้วยอาการอย่างนี้
เป็นคติขวิภัตติลงในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ. คือท่านจักเป็นผู้เสื่อมจาก
บุญคือหันหลังให้บุญ. บทว่า **ภาวุกฺกิกา** หน้าสยฺว คือทำหน้าสยฺวด้วยการ
เห็นหน้ายฺว. อธิบายว่า มีหน้าเบี้ยวบุด. ชื่อว่า **ภาวุกฺกิกะ** เพราะมีหน้าสยฺว.
ความเป็นผู้มีหน้าสยฺว ชื่อว่า **ภาวุกฺกิกะ** บทว่า **กุหนา** ความหลอกลวง คือ
ความพิสวง. กิริยาที่หลอกลวง ชื่อว่า **กุหายนา**. ความเป็นผู้หลอกลวง
ชื่อว่า **กุหิตฺตตะ**.

บทว่า **ปาปิโจ** มีความปรารถนาลามก คือใครจะแสดงคุณที่
ไม่มีอยู่. บทว่า **อิฉาปกโต** คือ ถูกความปรารถนาครอบงำ. บทว่า
สมุทฺทวนาธิปฺปาโย มีความประสงค์ในการขย่ง คือมีอริยาสัยถือตัวจัด.
บทว่า **คมนํ สณฺนเปติ** ส้ารวมการเดิน คือระมัดระวังการเดินมีการก้าว
ไปเป็นต้น. อธิบายว่า ทำความน่าเลื่อมใส. แม้ในบทนอกนี้ก็มียนัยนี้
เหมือนกัน. บทว่า **ปณฺธาย คจฺจนฺติ** ตั้งสติเดิน คือตั้งใจเดิน. แม้ใน
บทที่เหลือก็มียนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สนาหิโต วีย คจฺจนฺติ** ทำเหมือน
ภิกษุมีสมาธิเดิน คือทำเหมือนภิกษุได้อุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ.
แม้ในบทที่เหลือก็มียนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อาปาถกขฺมายีว โหติ** ทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกฺขมาน
(เจริญจนต่อหน้าพวกมนุษย์) คือแสดงความเป็นผู้สงบ ทำเป็นเหมือน

เข้ามานต่อหน้าพวกมนุษย์ที่เดินมา. บทว่า อิริยาปถสฺส ได้แก่ อิริยา-
บท ๔. บทว่า อารปนา การตั้งใจ คือ จงใจไว้แต่ต้นหรือตั้งใจไว้โดย
เอื้อเฟื้อ บทว่า รปนา คือ การตั้งใจ. บทว่า สณฺรปนา ทำเป็น
ตั้งใจ อธิบายว่า ทำความน่าเลื่อมใส. บทว่า อริยธมฺมสนฺนิสิตํ
กล่าววาจาอิงอริยธรรม คือเนื่องด้วยโลกุตตรธรรม. บทว่า กุณฺณจิกํ คือ ลูก
กุณฺณเจ้าสำหรับเปิด. บทว่า มิตฺตา คือ มีความเชื่อใจ. บทว่า สนฺทิจฺจา
คือ เพียงเห็นกัน. บทว่า สนฺนุคฺตา คือ เป็นมิตรสนิทกันมาก. บทว่า
อุทฺทมนฺโฑ ได้แก่ เรือนที่ปักหลังหนึ่ง. บทว่า โกรจิกโกรจิกอ คือ
ทำหน้าบูดเบี้ยว. อธิบายว่า หน้านัวยังนัย. ปาฐะว่า โกรชโก ก็มี.
บทว่า ภากุญฺญิกภากุญฺญิกอ ทำหน้าสยับูดเบี้ยว คือทำหน้าสยัเป็นปกติ
เหลือเกิน. บทว่า กุหกกฺขโก หลอกลวง คือทำให้พิศวงยังนัย. บทว่า
ลปกลปโก ปลิ้นปล้อนตลบตะแลง คือช่างพูดเกินไป. บทว่า มุขสมุ-
ภาวโธ อันผู้อื่นสรรเสริญ คือผู้อื่นสรรเสริญด้วยปากของตน. อาจารย์
บางท่านกล่าวว่า อปฺปิตฺตจิตฺโต คือ ไม่น่าใจ. บทว่า สนฺตานํ มีอยู่
คือมีอยู่เพราะสืบเนื่องด้วยกิเลส. บทว่า สมาปตฺตินํ สมาบัติ คือธรรม
ที่ควรบรรลु บทว่า คมฺภีรํ ลึกซึ้ง คือที่พึงขาดหายไป. บทว่า กุพฺพํ ลับ
คือยากที่จะให้เห็นได้. บทว่า นิปฺปลํ คือ สุขุม. บทว่า ปฏิจฺจนฺนํ ปิดบัง
คืออธิบายให้รู้แจ้งแทงตลอดได้ยากด้วยอรรถแห่งบท. บทว่า โลกุตฺตร
คือแสดงถึงโลกุตตรธรรม. บทว่า สุนฺยตาปฏิสฺสณฺณํ คือ ปฏิสังขต
ด้วยนิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า โลกุตฺตรสฺสณฺณตาปฏิสฺสณฺณํ ได้แก่
ปฏิสังขตด้วยนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรม.

บทว่า กายิกํ ปคฺคฤย ความคะนองทางกาย คือเป็นไปทางกาย

ชื่อว่ากาธิกะ. แม้ความคะนองเป็นไปทางวาจาและเป็นไปทางจิต ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อิจฺจุติการโกโต** ไม่ทำความเคารพ คือเว้นจากความนับถือมาก. บทว่า **อนุปาหนานํ จงฺกมฺมุตฺตานํ** เมื่อภิกษุผู้เป็นเถระเดินไม่สวมรองเท้า คืออยู่ในที่ใกล้ภิกษุผู้เป็นเถระผู้เดินไม่สวมรองเท้า หรือบทนี้เป็นนิจฐีวิภคติดลงในอนาถะ คือแปลว่า เมื่อ. บทว่า **สตฺอุปาทโน** คือ เดินสวมรองเท้า. บทว่า **นีเจ จงฺกเม จงฺกมฺมุตฺตานํ** เมื่อภิกษุผู้เป็นเถระเดินในที่จงกรมต่ำ คือเมื่อภิกษุผู้เป็นเถระเดินจงกรมในพื้นที่ที่มีได้ทำการกำหนดไว้ เดินจงกรมในที่จงกรมซึ่งกำหนดไว้ เกลี่ยทรายทำให้เกาะแน่นต่ำ. บทว่า **อุจฺเจ จงฺกเม จงฺกมฺมุตฺตานํ** เดินในที่จงกรมสูง คือในที่จงกรมสูงล้อมด้วยเวทีก่ออิฐ. หากล้อมด้วยกำแพงประกอบด้วยซุ้มประตูก็ย่อมควรเพื่อเดินในที่จงกรมเช่นนั้น ซึ่งปกปิดไว้ด้วยดี ในระหว่างภูเขาระหว่างป่าและระหว่างพุ่มไม้. แม้ในที่ไม่ปกปิดละอุปจารเสียดังควร. บทว่า **นญฺยโนโตปิ ติจฺจุจฺติ** ยืนเบียดบัง คือยืนใกล้เกินไป. บทว่า **ปุโรโตปิ ติจฺจุจฺติ** คือ ยืนบังหน้าบัง. บทว่า **จิตฺโกปิ ภณฺติ** ยืนที่อุดบัง คือ พุดไม่ก้มเหมือนตอไม้. บทว่า **พาหาวิภูเขปโก** แกว่งแขน คือแกว่งแขนไปข้างโน้นข้างนี้พุด. บทว่า **อนุปชฺช** นั่งแทรกแซง คือเข้าไปยังที่ที่พระเถระทั้งหลายนั่ง. บทว่า **นเวปี ภิกฺขุ อาสเนน ปฏิพาหติ** นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุจนจะบัง คือไม่นั่งบนอาสนะที่ถึงตนแล้ว เข้าไปแทรกข้างหน้าข้างหลังบ้าง ชื่อว่ากีดกันอาสนะ. บทว่า **อนาปุจฺจาปิ กญฺจํ ปกฺขิปปติ** ไม่บอกก่อนแล้วใส่ฟันบ้าง คือไม่บอกไม่ขอความยินยอมแล้วใส่ฟันในไฟบ้าง. บทว่า **ทฺวารํ ปิพฺพติ** ปิดประตู คือปิดเรือนไฟ. บทว่า **โอตรติ** หยั่งลง คือเข้าไปยังท่อน้ำ บทว่า **นหายติ อาบนํ** คือ

ชำระร่างกาย. บทว่า **อุตุตฺตติ** ขึ้น คือขึ้นฝั่งจากท่าน้ำ. บทว่า **โวก-**
กมฺมาปี คือเดินเลียบน้ำข้าง. บทว่า **โอวรกานิ** ห้องเล็ก คือห้องนอน
ที่เขตกแต่งเป็นห้อง. บทว่า **ลพฺพหนิ** คือ ปิดบัง. บทว่า **ปฏิจฺจนฺนนิ**
ปกปิด คือมือข้างอื่นบังไว้. บทว่า **อนชฺฌิณฺโณ** วา ไม่ได้เชื่อเชิญ คือ
พระเถระมิได้ขอร้องและเชอเชิญว่า ท่านจงฟังธรรมเถิดดังนี้.

บทว่า **ปาปชฺฌโม** มีบาปธรรม คือมีธรรมลามก. บทว่า **อสุจิ-**
สงฺกสฺสฺสฺสสมาจาโร มีความประพฤติน่าสะอิดที่พึงระลึกด้วยความระแวง
คือชื่อที่มีความประพฤติน่าสะอิดที่พึงระลึกด้วยความระแวง เพราะมี
ความประพฤติ คือมีการประกอบที่ผู้อื่นพึงระลึกด้วยความระแวง ผู้เป็น
คนทุศีลดังนี้. บทว่า **ปฏิจฺจนฺนกมฺมมฺโตะ** มีการงานอันปกปิด คือมี
การงานทางกายและวาจาอันปกปิด. บทว่า **อสุสมฺโณ** คือ มิใช่สมณะ.
บทว่า **สมณปฺปณฺโณ** คือ ปฏิญาณว่าเราเป็นสมณะ. บทว่า **อพฺรหฺมจารี**
คือ เว้นจากการประพฤติน่าประเสริฐ. บทว่า **พฺรหฺมจารีปฺปณฺโณ** ปฏิ-
ญาณว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว. บทว่า
อนฺโตปฺปติ เน่าใน คือถึงความเป็นผู้เน่าใน เพราะเว้นจากกุศลธรรมใน
ภายใน. บทว่า **อวสฺสุโต** คือ ชุ่มอยู่ด้วยราคะ. บทว่า **กสมฺพฺชาโต**
คือ มีสภาพเป็นหยากเยื่อ.

ในบทว่า **อาจารย์โคจรสมฺปฺโน** ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร
นี้พึงทราบความต่อไปนี้ ภิกษุมีความเคารพ มีความขำเกรง ถึงพร้อม
ด้วยหิริและโอตตปปะ นุ่งเรียบร้อย ห่มเรียบร้อย ก้าว ถอย มอง เหลียว
กู่ เหยียด นำเลื่อมใส ทอดตา ถึงพร้อมด้วยอิริยาบถ คຸ້ມครองทวารใน
อินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภคน้ำ ประกอบความเพียรเนื่อง ๆ

ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ มักน้อยสันโดษ ประารภความเพียร ทำความ
เคารพในภิกษุมหาจริกวัตร มากไปด้วยความขำเกรงครู นี่ท่านเรียกว่า
อาจารย์. ฟังทราบอาจารย์เพียงเท่านี้ก่อน. ส่วนโคจรมี ๓ อย่าง คือ
อุปนิสสยโคจร (โคจรอันเป็นอุปนิสส) ๑ อารักขโคจร (โคจรอันควร
รักษาไว้) ๑ อุปนิพัทธโคจร (โคจรอันเข้าไปผูกพัน) ๑.

ในโคจร ๓ อย่างนั้น อุปนิสสยโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุประกอบ
ด้วยคุณคือกถาวัตถุ ๑๐ มิมิตรดี เข้าไปอาศัยมิตรดียอมได้ฟังสิ่งที่ยังมิได้
เคยฟัง ย่อมทำสิ่งที่ฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ข้ามความสงสัย ทำความเห็นให้
ตรง ทำจิตให้ผ่องใส เมื่อศึกษาตามยอมเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ
ปัญญา นี่ชื่อว่า อุปนิสสยโคจร. อารักขโคจรเป็นอย่างไร. ภิกษุในศาสนา
นี้ เข้าไปในระหว่างเรือนแล้ว เดินไปตามถนน ทอดตา มองดูเพียงชั่ว
แฉก ตำรวมเป็นอย่างดีเดินไป ไม่มองดูข้าง ม้า รถ คนเดินทาง สตรี
บุรุษ ไม่แหงนดู ไม่ก้มดู ไม่จ้องทศน้อยใหญ่เดินไป นี่ชื่อว่าอารักขโคจร.
อุปนิพัทธโคจรเป็นอย่างไร. สติปัฏฐาน ๔ จิตเข้าไปผูกพันไว้ในสติ-
ปัฏฐานข้อใด. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ก็โดยจรเป็นของตน เป็นของบิดา เป็นวิสัยคืออะไร ก็สติปัฏฐาน ๔ นี่
ชื่อว่า อุปนิพัทธโคจร. ภิกษุเข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยอาจารย์
นี้ และด้วยโคจรนี้ด้วยประการฉะนี้แหละ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียก อาจารย์-
โคจรสมบุณโน เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจารย์และโคจร. บทว่า อณู-
มตฺเตสุ วขฺเชสุ ภยทสฺสาวิ เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย คือ
มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายอันมีประเภทเป็นต้นว่า การต้องอาบัติโดย
ไม่เจตนา เสด็จะวัตรและจิตตูปบาทอันเป็นอกุศล มีประมาณน้อย. บทว่า

สมาทาย ลิกขติ ลิกขาปเทสุ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คือ
ถือเอาโดยชอบศึกษาสิกขาบทที่ควรศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งในสิกขาบททั้ง-
หลาย. อนึ่ง ในบทว่า ปาฏิโมกฺขสํ วรธํ วุโต สํรวมระวังในพระปาติโมกข์
นี้ ท่านแสดงถึงศีล คือการสํรวมในพระปาติโมกข์ด้วยเทศนาอันเป็น
บุคลาธิษฐาน ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น. ฟังทราบบททั้งปวงมีอาทิว่า อาจารย์-
โคจรสมฺปนฺโน ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงการปฏิบัติ ของผู้ปฏิบัติที่มีศีล
สมบูรณ์แล้ว.

บทว่า สาทิเยสุ อนิสสาวิ บุคคลผู้ไม่มีความยินดีในวัตถุเป็น
ที่น่ายินดี คือเว้นจากความชมเชยด้วยค้นหาในกามคุณทั้งหลาย อันเป็น
วัตถุที่น่ายินดี. บทว่า สณฺโห ผู้ละเอียด คือประกอบด้วยกายกรรม
เป็นต้นอันละเอียด. บทว่า ปฏิภาณวา มีปฏิภาณ คือประกอบด้วยปริยัติ
ปริปฐกา (การสอบถาม) อธิคม (การบรรลु) และปฏิภาณ. บทว่า น
สทฺธโร ไม่มีศรัทธา คือไม่เชื่อถึงธรรมที่บรรลุเองของใคร ๆ. บทว่า
น วิรชชติ ไม่คลายกำหนด คือไม่คลายกำหนดในบัดนี้ เพราะความ
กำหนดคลายไปแล้วเพราะความสิ้นไป.

บทว่า เยสํ เอสา สาทิยา ความยินดีนั้นของบุคคลเหล่าใด
ได้แก่ความปรารถนาในกามคุณ มีวัตถุที่น่ายินดีของบุคคลเหล่าใด. บทว่า
ตณฺหา อปฺปหีนา ตัณหาอันสัมปยุตด้วยความชมเชย อันบุคคลยังละไม่ได้
ด้วยอรหัตมรรค. บทว่า เตสํ จกฺขุโต รูปตณฺหา สวติ ชนเหล่านั้น
ก็มีรูปตัณหาไหลหลังไปทางจักขุ คือตัณหาที่มีรูปเป็นอารมณ์สัมปยุตด้วย
ชวนวิถิจิตอันเป็นไปแล้ว ย่อมเกิดจากจักขุทวารของชนเหล่านั้น. บทว่า
ปสวติ ไหลไป คือ โดยภูมิตัณหาย่อมไหลไปถึงภวคคพรหม โดยธรรม
ย่อมไหลไปถึงโคตรภู. บทว่า สนฺนทติ หลั่งไหล คือไหลไปสู่ปากเบื้องต่ำ

ดูกระแสน้ำ. บทว่า **ปวตฺตติ** ย่อมเป็นไป ก็เป็นไปด้วยเกิดขึ้นบ่อย ๆ. แม้ในทวารที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน. ตัณหาเป็นอันละแล้วด้วยดีด้วย อรหัตมรรคโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้วในธรรมฝ่ายขาว รูปตัณหาย่อมไม่ไหลไปทางจักขุของชนเหล่านั้น.

บทว่า **สณฺเฬน** **กายกมฺเม** **สมนฺนาโค** เป็นผู้ประกอบด้วย กายกรรมอันละเอียด คือเป็นผู้พร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกันด้วยกายกรรม อันอ่อนโยนไม่หยาบ. แม้ในวจิกรรมเป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน. ในบททั้งหลายมีอาทิว่า **สณฺเฬหิ** **สติปฺปญฺจานเห** ความว่า สติปฺปญฺจานเป็นต้น เป็นธรรมเจ็ดด้วยโลกียะและโลกุตระ ปัญญาอันได้แก่ปฏิภาณ ๓ สอน สอนถึงอรรถอันได้เล่าเรียนมาเป็นต้น สามารถทำการสังเกตการทำให้แจ้ง การกำหนด ด้วยการบรรลุโลกียธรรมและโลกุตระธรรมมีอยู่แก่ผู้ใด ผู้นั้น ชื่อว่ามีปฏิภาณ. บทว่า **ตสฺส** **ปริยตฺติ** **นิสฺสาย** **ปฏฺิภายติ** ญาณของ บุคคลนั้นย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ คือญาณของบุคคลนั้นที่ได้เรียน มาแน่นแฟ้นแจ่มแจ้ง เป็นญาณปรากฏอยู่เฉพาะหน้า. บทว่า **จตฺตาร** **สติปฺปญฺจานา** **สติปฺปญฺจาน ๔** คือท่านกล่าวโพธิปักขิยธรรม ๓๗ โดยเจือปนกันทั้งโลกียะและโลกุตระ. ฟังทราบว่ ท่านกล่าวปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยโลกุตระอันเกิดจากมรรคผล และอภิญา ๖ ด้วยสามารถอันมีในที่สุดแห่งวิโมกข์. ในบทเหล่านั้น บทว่า **จตฺสฺส** **ปฏฺิสมฺภิทาโย** ได้แก่ ประเภทของญาณ ๔. บทว่า **ฉ** **อภิญา** ได้แก่ อภิญา ๖ อันยังมีอิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) เป็นต้น มีอาสวักขะ (การสิ้นอาสวะ) เป็นที่สุด. บทว่า **ตสฺส** คือ ของบุคคล. ฟังเชื่อกว่ **อตุโ** **ปฏฺิภายติ** อรรถก็แจ่มแจ้ง. บทว่า **อตุโ** เป็นผลอันเกิดแต่เหตุโดยสังเขป. เพราะ

บุคคลย่อมถึง ย่อมบรรลุธรรมนั้นด้วยแล่นไปตามเหตุ ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า **อตุโล ผล**. แต่โดยประเภทธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ คือปัจจุปัณ
(ผล) อย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ นิพพาน ๑ อรรถแห่งภายิต ๑ วิบาก ๑
กิริยา ๑ พึงทราบว่า **อรรถ**. เมื่อพิจารณาถึงอรรถนั้น เป็นอันรู้ชัด
อรรถนั้นโดยประเภท. บทว่า **ธมโม** เป็นปัจจัย (เหตุ) โดยสังเขป.
เพราะปัจจัยนั้นย่อมจัดการสืบทอดให้กันไปและให้ถึงอรรถนั้น ๆ ฉะนั้น
ท่านจึงเรียกว่า **ธรรม**. แต่โดยประเภทธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ คือธรรม
ที่เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ เหตุ ๑ อริยมรรค ๑ ภายิตที่เป็นกุศล ๑
ที่เป็นอกุศล ๑ พึงทราบว่า **ธรรม**. เมื่อพิจารณาธรรมนั้น เป็นอันรู้ชัด
ธรรมนั้นโดยประเภท, การใช้ภาษาตามสภาวะ การออกเสียง การพูด
อันใดในอรรถและในธรรมนั้น เมื่อบุคคลนั้น การทำเสียงในการใช้ภาษา
ตามสภาวะ ให้เป็นการพูดการกล่าวการเปล่งเสียง ในการพูด ในการกล่าว
ในการเปล่งเสียงให้เป็นอารมณ์แล้วพิจารณา ก็เป็นอันรู้ชัดการใช้ภาษา
นั้น. พึงทราบความในบทต่อไปนี้ บทว่า **อตุเล ภาเต อตุโล**
ปฏิกายติ เมื่อรู้อรรถ อรรถก็แจ่มแจ้ง คือเมื่ออรรถอันมีประเภทดังที่
นำเสียงของบุคคลนั้นมากล่าวแล้วปรากฏ อรรถมีประเภทดังกล่าวแล้วก็
แจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้มุ่งต่อญาณ. บทว่า **ธมเม ภาเต**
ธมโม ปฏิกายติ เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง คือเมื่อธรรมมีประเภท
ดังกล่าวแล้วปรากฏ ธรรมมีประเภทดังกล่าวแล้วก็แจ่มแจ้ง. บทว่า
นิรุตติยา ภาตายน นิรุตติ ปฏิกายติ เมื่อรู้นิรุตติ นิรุตติก็แจ่มแจ้ง
คือเมื่อนิรุตติมีประเภทดังกล่าวแล้วปรากฏ นิรุตติมีประเภทดังกล่าวแล้ว
ก็แจ่มแจ้ง. บทว่า **อิเมสุ ตีสุ ภาณสุ ภาณํ** ญาณในญาณ ๓ เหล่านี้

คือเมื่อบุคคลทำญาณทั้งหมดในญาณ ๓ เหล่านั้น คืออรรถธรรมและนิรุตติ ให้เป็นอารมณ์แล้วพิจารณา ญาณอัน มีประเภทในญาณ ๓ เหล่านั้น หรือ ญาณอันมีความพิสดารด้วยไตรกิจเป็นต้น ในญาณ ๓ เหล่านั้นดังที่กล่าว แล้ว ชื่อว่า ปฏิสัมภิทาญาณ. บทว่า อิมาย ปฏิภาณปฏิสมุทิตาย ด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิตานี้ ท่านกล่าวสรุปว่า บุคคลเข้าไปถึงปัญญากว้างขวางดังกล่าวแล้วนี้ บุคคลนั้นท่านเรียกว่าผู้มีปฏิภาณ. พระพุทธพจน์ ชื่อว่าประยัตติ ในบทว่า ยสฺส ปรียตฺติ นตฺติ ผู้ใดไม่มีปรียติ ดังนี้. จริงอยู่ ความแตกฉาน ความฉลาด ย่อมมีแก่บุคคลผู้เรียนปรียตินั้น ประยัตติเห็นปานนั้นไม่มีแก่บุคคลใด. บทแห่งคณฺฐี (ประมวลคำศัพท์) บทแห่งอรรถ คำวินิจฉัยในบาลีและอรรถกถาเป็นต้น ชื่อว่า ปริปุจฺจา ในบทว่า ปริปุจฺจา นตฺติ ไม่มีปริปุจฺจา (การตรวจสอบ). ความแตกฉาน ความฉลาดย่อมมีแก่บุคคลผู้กล่าวอรรถในบาลีที่ได้เรียนมาเป็นต้น. การบรรลुพระอรหัต ชื่อว่า อธิคมะ ในบทว่า อธิคมะ นตฺติ ไม่มีอธิคม. จริงอยู่ ความแตกฉาน ความฉลาดย่อมมีแก่ผู้บรรลุพระอรหัต. สมบัติ ๓ อย่างดังกล่าวแล้วไม่มีแก่บุคคลใด ญาณอะไรเล่าจักปรากฏแก่บุคคลนั้น คือญาณอันถึงความเป็นประเภทจักปรากฏแก่บุคคลนั้นด้วยเหตุอะไร.

บทว่า สานํ คือ ตนเอง. บทว่า สยมภินฺนญาคํ ธรรมที่รู้ยิ่งด้วยตนเอง คือรู้ด้วยญาณนั้นด้วยตนเอง. บทว่า อตฺตปจฺจกฺขํ ฌมฺมํ ธรรมอันประจักษ์ด้วยตนเอง คือตนเห็นเอง. บทว่า น กสฺสจฺจิ สทฺทฺหตฺติ ไม่เชื่อใคร ๆ คือไม่เชื่อผู้อื่น คือไม่ไปด้วยศรัทธา เพราะประจักษ์ด้วยตนเอง. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า อวิชฺชาปจฺจุยา สงฺขารา ลังขารทั้งหลาย มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ด้วยเห็นปัจจัยการ ๑๒. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า

อวิชขานิโรธา เพราะดับอวิชชาหมายถึงการกลับไปแห่งสังสารวัฏ. ท่านกล่าวว่า **อิทํ ทุกขํ** นี่เป็นทุกข์เป็นต้น ด้วยเห็นอริยสัจ. ท่านกล่าวว่า **อิม อาสวา** อาสวะเหล่านี้เป็นต้น โดยปริยายอย่างอื่นด้วยอำนาจกิเลส ด้วยอำนาจการเห็นสังขาร. ท่านกล่าวว่า **อิม ฐมฺมา อภิญฺเญยฺยา** ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างเป็นต้น ด้วยอำนาจการเห็นธรรมที่ควรรู้อย่าง ที่ควรกำหนดรู้ ที่ควรละและที่ควรทำให้แจ้ง. ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า **ฉนฺนํ ผสฺสยตฺตานํ** ผัสสาตนะ ๖ ด้วยอำนาจการเห็น การเกิด การดับคุณโทษ และอุปายเครื่องสลัดออกไปแห่งสพายตนะ ๖ ขันธทั้งหลายท่านกล่าวด้วยอำนาจการเห็นมีอาทิอย่างนี้ ความเกิดและความเสื่อมแห่งอุปาทานขันธ ๕ โดยอาการ ๒๕ อย่าง ความพอใจด้วยอำนาจฉันทราคะในขันธเหล่านั้น ความปรวนแปรและโทษของขันธเหล่านั้น นิพพานอันได้แก่การสลัดออกไป ความเกิดมีอวิชชาเป็นต้น แห่งมหาภูตรูป ๔ และความดับในนิโรธมีอวิชชาเป็นต้น. ฟังทราบธรรมเหล่านี้โดยนัยที่กล่าวแล้วในที่นั้น ๆ. บทว่า **อมฺโถคธํ** หยั่งลงสู่อมตะ ชื่อว่าอมตะ เพราะไม่มีความตายอันได้แก่ภพ. ชื่อว่าอมตะ คือเป็นยาบ้าง เพราะเป็นปฏิบัติภัยต่อกิเลส. ชื่อว่า **อมฺโถคธํ** เพราะน้อมไปในอมตะนั้น. บทว่า **อมตปรายณํ** มีอมตะเป็นเบื้องหน้า คือมีอมตะดังกล่าวแล้วเป็นเบื้องหน้า เป็นที่ไป เป็นทางไปเป็นที่พึง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อมตปรายณํ** . บทว่า **อมตปริโย-**
สถานํ มีอมตะเป็นที่สุด คือมีอมตะนั้นเป็นที่สุด เพราะสิ้นสุดสังสารวัฏแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **อมตปริโยสถานํ** .

บทว่า **ลาภกมฺมฺยานํ** **ลิกฺขติ** บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ คือไม่ศึกษาในพระสูตรเป็นต้น เพราะปรารถนาลาภ. บทว่า **อวิรุทฺโธ**

จ **ตณฺหา** **รเสสฺ** **นานุภิชฺสตี** ไม่มีการทำร้ายและไม่คิดในรสแห่ง
ตัณหา คือเป็นผู้ไม่มีวิโรธ เพราะไม่มีความโกรธและไม่ถึงความอยาก
ในรสอันเป็นรากเหง้าแห่งตัณหาเป็นต้น.

บทว่า **เกณ หนู โข** เพราะอะไรหนอ คือความเป็นผู้ตกไปในความ
คิดถึงเหตุเพื่อจะได้ลาภ คือในการแสวงหาความริษยา. บทว่า **ลาภานิ-**
พฺพุตฺติยา เพราะความเกิดขึ้นแห่งลาภ คือเพราะความเกิดขึ้นแห่ง
ปัจจัย ๔ ด้วยความวิเศษ. บทว่า **ลาภํ ปริปาเจนฺโต** คือเจริญงอกงาม
ในปัจจัย. บทว่า **อตุตฺมตฺถาย** เพื่อฝึกตน คือเพื่อฝึกตนด้วยปัญญา
อันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา. บทว่า **อตุตฺสมตฺถาย** เพื่อสงบตน คือเพื่อความ
ตั้งมั่นแห่งตนด้วยปัญญาอันสัมปยุตด้วยสมาธิ. บทว่า **อตุตฺปรีนิพฺพา-**
ปนตฺถาย เพื่อให้ตนปรีนิพพาน คือเพื่อให้ตนปรีนิพพานด้วยอนุปาทาปรี-
นิพพานของตนด้วยญาณแม้สองอย่าง. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า อยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพือนิพพานด้วยอนุปาทาปรีนิพพาน.
บทว่า **อปฺปิจุณฺณเวย** **นิสฺสาย** เพราะอาศัยความปรารถนาน้อย. ความ
ปรารถนาน้อย ในบทนี้มี ๔ อย่าง คือ ความปรารถนาน้อยในปัจจัย ๑
ความปรารถนาน้อยในอริคม ๑ ความปรารถนาน้อยในปริยัติ ๑ ความ
ปรารถนาน้อยในธุดงค์ ๑. ความต่างกันแห่งความปรารถนาน้อยเหล่านั้น
มีพิสดารแล้วในหนหลัง. ดิคนั้นอยู่กับความปรารถนาน้อยนั้น. บทว่า
สนฺตุฏฺฐิเวย ความสันโดษ คือติดแน่นอยู่กับความสันโดษ ๓ อย่างใน
ปัจจัย ๔. ความแจ่มแจ้งแห่งสันโดษเหล่านั้นมีพิสดารแล้วในหนหลัง.
บทว่า **สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** ได้แก่ ความขัดเกลากิเลส. บทว่า **อิทฺมตฺถิตฺถเวย**
ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้ คือความที่บุคคลนั้นมีความต้องการ

ด้วยกุศลธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า **อิทมตฺถิตา** อาศัยติดแน่นอยู่กับความ เป็นผู้มีความต้องการด้วยกุศลนี้นั่นแล.

บทว่า **รโส รส** เป็นบทยกขึ้นแสดงถึงบทไขความ. บทว่า **มูรโส** มีรสที่ราก คือมีรสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรากอย่างใดอย่างหนึ่ง. แม้ในรส เกิดที่ลำต้น ก็มีนั่นแล. บทว่า **อมุฬิ** รสเปรี้ยว มีรสเปรี้ยวของ เปรียงเป็นต้น. บทว่า **มรุ** มีรสหวาน คือมีนมโคและเนยใสเป็นต้น มีรสหวานโดยส่วนเดียว. แต่น้ำผึ้งผสมกับรสฝาดเก็บไว้นานก็เฟื่อนได้. น้ำอ้อยผสมกับรสเค็มเก็บไว้นานก็มีรสปร่าได้. ส่วนเนยใส เก็บไว้นาน แม้ละสีและกลิ่นก็ไม่เสียรส เพราะฉะนั้นเนยใส่นั้นจึงมีรสหวานส่วนเดียว. บทว่า **ติตุตก** รสขม ได้แก่ ใบสะเดาเป็นต้น. บทว่า **กฏุก** รสเผ็ด ได้แก่ จิง และพริกไทยเป็นต้น. บทว่า **โลณิก** รสเค็ม ได้แก่ เกลือ สิ้นเรวเป็นต้น. บทว่า **ขาริก** รสปร่า ได้แก่ มะอึกและหน่อไม้เป็นต้น. บทว่า **ลมุฬิ** ° รสเฟื่อน ได้แก่ พุทรา มะขวิดและใบโลทเป็นต้น. บทว่า **กสาว** รสฝาด ได้แก่ สมอไทยเป็นต้น. รสแม้ทั้งหมดเหล่านั้นท่าน ก็กล่าวไว้โดยเป็นวัตถุ. แต่ในที่นี้พึงทราบที่ท่านกล่าวถึงรสอันมีรสนั้น ๆ เป็นวัตถุ โดยชื่อมีรสเปรี้ยวเป็นต้น. บทว่า **สาทุ** รสอร่อย คือรสที่ชอบ. บทว่า **อสาทุ** รสไม่อร่อย คือรสที่ไม่ชอบ. แม้ด้วยสองบทนี้ก็เพื่ออัน มุ่งหมายถึงรสแม้ทั้งหมด. บทว่า **สีติ** คือ มีรสเย็น. บทว่า **อุน्ह** คือ มีรสร้อน. รสนี้แม้จะต่างกันโดยประเภทมีรสที่รากเป็นต้น อย่างนี้ก็ไม่ ต่างกันโดยลักษณะเป็นต้น. รสทั้งหมดนี้มีการกระทบที่ลิ้นเป็นลักษณะ ความรู้สึกที่ลิ้นเป็นรส มีรสนี้นั่นแลเป็นอาหาร เป็นเครื่องปรากฏ. บทว่า **เต ชิวหุเคน** รสสุกานี คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้น เทียว

๑. ม. ลมุฬิก

แสงหารสอันเลิศด้วยปลายชีวหาประสาท. บทว่า **ปริเยสนฺตา** คือ เทียวแสงหา. บทว่า **อาหิณฺทฺนฺติ** คือ เทียวไปในที่นั้นๆ. บทว่า **เต อมฺพิลฺลภิตฺวา** **อนนฺพิลฺล ปริเยสนฺติ** สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้รสเปรี้ยวก็แสงหารสไม่เปรี้ยว คือได้รสเปรี้ยวมีเปรียงเป็นต้น ก็แสงหารสไม่เปรี้ยว. เปลี่ยนไปแล้วๆเล่าๆอยู่ทั้งหมดอย่างนี้. บทว่า **ปฏิสงฺขาโยนิโส** **อาหาริ** **อาหารติ** ภิกษุพิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงฉันอาหาร คือรู้ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาแล้วจึงฉันโดยอุบายแยกคาย.

บัดนี้เพื่อทรงแสดงอุบายอันแยกคาย จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เนว ทวาย** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เน หวาย** คือ ไม่ฉันเพื่อเล่น. ในบทนี้นักฟ้อน นักกระโดด เป็นต้น ชื่อว่า บริโภคเพื่อประโยชน์ในการเล่น. จริงอยู่ การเล่นอันได้แก่การฟ้อน การขับร้อง นักกลอน นักโคลงของผู้บริโภคอาหารใด ย่อมประสบความสำเร็จยิ่งๆ ขึ้น ชนเหล่านั้น แสงหาอาหารนั้นบริโภคโดยไม่ถูกต้องไม่เหมาะสม. แต่ภิกษุนี้มิได้ฉันอย่างนั้น. บทว่า **น มทาย** ไม่ฉันเพื่อเมา คือไม่ฉันเพื่อความเจริญแห่งความเมาคด้วยความถือตัวและความเมาแห่งบุรุษ. ในบทนั้น พระราชามหาอำมาตย์ของพระราชฯ ชื่อว่าบริโภคเพื่อความเมา. เพราะพระราชฯ และมหาอำมาตย์เหล่านั้นบริโภคอาหารประณีต มีอาหารที่มีรสกลมกล่อมเป็นต้น เพื่อต้องการความเจริญแห่งความเมาคด้วยความถือตัว และความเมาแห่งบุรุษ. แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันอย่างนั้น. บทว่า **น มนฺทนาย** คือ ไม่ฉันเพื่อตกแต่งร่างกาย. ในบทนั้น สตรีที่อาศัยรูปเลียงชีพและชาววังจึงดื่มเนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น บริโภคอาหารละเอียดอ่อนและนุ่ม ด้วยหวังว่า

ข้อนี้มือของเราจักเรียบ ผิวพรรณในร่างกายจักผ่องใสด้วยอาหารอย่างนี้.
แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันอย่างนั้น. บทว่า **น วิภูสณาย** ไม่ฉันเพื่อประดับ คือไม่
ฉันเพื่อประดับเนื้อในร่างกาย. ในบทนั้น นักมวยอาชีพ นักมวยปล้ำและ
คนใช้กำลังเป็นต้น ย่อมให้ร่างกายอึดอัดด้วยเนื้อและปลาเป็นต้น อัน
ละเอียดย่อนด้วยหวังว่า เนื้อของเราจะบริบูรณ์ เพื่อทนต่อการชกต่อยดังนี้.
แต่ภิกษุนี้ไม่ฉันเพื่อประดับแต่งเนื้อในร่างกายอย่างนั้น. บทว่า **ยาวเทว**
เป็นการแสดงข้อกำหนดนิยมถึงประโยชน์ของการฉันอาหาร. บทว่า **อิมสุส**
กายสุส จิตฺตยา ฉันเพื่อดำรงกายนี้ คือฉันเพื่อดำรงกรักษากายอันมีมหาภูต-
รูป ๔ นี้. อธิบายว่า นี่เป็นประโยชน์ในการฉันของภิกษุนี้. บทว่า **ยาปนาย**
เพื่อให้ร่างกายเป็นไป คือฉันเพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป. บทว่า **วิธีสุปรตฺติยา**
เพื่อกำจัดความลำบาก คือความหิวเกิดขึ้นเพราะเหตุที่ไม่บริโภค ชื่อว่า
ความลำบาก ฉันเพื่อสงบความลำบากนั้น. **พฺรหฺมจฺริยานุคฺคหยา** เพื่อ
อนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ คือศึกษา ๓. คำสอนทั้งสี่ ชื่อว่าพรหมจรรย์
ฉันเพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์นั้น. บทว่า **อิตฺติ** เป็นคำไขของอุบาย
แยกคาย ได้แก่ด้วยอุบายนี้. บทว่า **ปฺรารณญจ เจทณํ ปฏฺิหฺงขามิ**
เราจักบำบัดเวทนาเก่าเสีย เวทนาเกิดเพราะเหตุไม่ฉัน ชื่อว่าเวทนาเก่า
ฉันด้วยตั้งใจว่า เราจักบำบัดเวทนาเก่านั้นเสีย ดังนี้. บทว่า **นฺวญจ**
เวทณํ **น อุปฺปาเทสุตฺตมมि** เราจักไม่ยังเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น เวทนาเกิด
ขึ้น เพราะเหตุฉันมากเกินไป ชื่อว่าเวทนาใหม่ ฉันด้วยตั้งใจว่า เรา
จักไม่ยังเวทนาใหม่นั้นให้เกิดขึ้นดังนี้. เวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุฉันแล้ว
ชื่อว่าเวทนาใหม่ ฉันเพื่อเวทนาใหม่ที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น. บทว่า
ยาตุรา จ เม ภวิสฺสตี การดำเนินไปจักมีแก่เรา คือชีวิตของเราจัก

ดำเนินต่อไปได้. ในบทว่า **อนวชฺชตา จ** ความไม่มีโทษนี้ ได้แก่ มีโทษ และไม่มีโทษ. ในบทนั้น การแสวงหาไม่เป็นธรรม การรับไม่เป็นธรรม การบริโภคไม่เป็นธรรม นี้ชื่อว่ามีโทษ. การแสวงหาโดยธรรม รับโดยธรรม พิจารณาแล้วบริโภค ชื่อว่าไม่มีโทษ. ภิกษุบางรูปทำสิ่งไม่มีโทษ ให้เป็นสิ่งมีโทษจนเสียเงินพอดี เพราะนึกว่าไหน ๆ เราก็ได้มาแล้ว ไม่สามารถจะให้อาหารนั้นย่อยได้ ย่อมลำบากด้วยต้องจู้จี้ และท้องเดิน เป็นต้น. ภิกษุทั้งหลายในวิหารทั้งสิ้น ขวนขวายในการเยียวารักรา และแสวงหาหาให้แก่ภิกษุนั้น เมื่อถูกถามว่า เป็นอะไรเล่า ก็บอกว่า ภิกษุรูปโน้นท้องจู้จี้ ย่อมนิทานาติเตียนว่า ภิกษุรูปนี้ปกติก็เป็นอย่างนี้ ตลอดเวลา ช่างไม่รู้จักประมาณท้องของตนเสียบ้างเลย. ภิกษุนี้ชื่อว่า กระทำสิ่งไม่มีโทษ ให้เป็นสิ่งมีโทษ. ภิกษุไม่ทำอย่างนั้น จันด้วยคิดว่า ความไม่มีโทษจักมีแก่เรา. แม้ในบทว่า **ผาสุวิหาโร จ** ความอยู่สบายนี้ ก็มีทั้งอยู่สบาย และมีทั้งอยู่ไม่สบาย. ในบทนั้น การบริโภคของพราหมณ์ ๕ คนเหล่านี้คือ อาหารหัตถกะ ๑ อลังสาฎกะ ๑ ตัศรวัญญกะ ๑ กากมาสกะ ๑ ฤตตวมิตกะ ๑ ชื่อว่าอยู่ไม่สบาย. ในพราหมณ์ ๕ คนเหล่านี้ พราหมณ์ ชื่อว่าอาหารหัตถกะ บริโภคมากไม่สามารถจะลุกขึ้นตามธรรมดาของตนได้ พูดว่า ช่วยนุดมือที. พราหมณ์ชื่อว่าอลังสาฎกะ เพราะคำที่ตนมีท้องพลุ่งเกินไป แม้ลุกขึ้นได้ก็ไม่อาจนุ่งผ้าสาฎกได้. พราหมณ์ชื่อว่าตัศรวัญญกะ ไม่สามารถจะลุกขึ้นได้กลิ้งไปในที่นั้น ๆ นั่นเอง. พราหมณ์ชื่อว่ากากมาสกะ บริโภคจนล้นปากโดยที่กาสามารถจิกกินได้. พราหมณ์ชื่อว่าฤตตวมิตกะ ไม่อาจให้อาหารอยู่ในปากได้คายเสียในที่นั้น ๆ เอง. ภิกษุไม่กระทำอย่างนี้ จันด้วยคิดว่า ความอยู่สบายจักมีแก่เรา. ความเป็นผู้มีท้องเหลือจาก

อาหารสี่ห้าคำ ชื่อว่าอยู่สบาย. อิริยาบถ ๔ ของผู้บริโภคน้ำแล้ว
ดื่มน้ำย่อมเป็นไปด้วยความสุข. เพราะฉะนั้น พระธรรมเสนาบคิสารีบุตร
จึงกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

บริโภคน้ำแล้วพึงดื่มน้ำ เป็นความเพียง

พอสำหรับอยู่สบาย ของภิกษุผู้ทำความเพียร.

อนึ่ง พึงประมวลองค์ทั้งหลายไว้ในที่นี้. ไม่นั่นเพื่อเล่นเป็นองค์หนึ่ง
ไม่นั่นเพื่อมาเป็นองค์หนึ่ง ไม่นั่นเพื่อตกแต่งเป็นองค์หนึ่ง ไม่นั่นเพื่อ
ประดับเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อดำรงกายนี้ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไปเป็น
องค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อกำจัดความลำบากเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่ออนุเคราะห์
แก่พรหมจรรย์อย่างเดียวกันเท่านั้นเป็นองค์หนึ่ง ด้วยมนสิการว่า เราจัก
บำบัดเวทนาเก่าเสีย จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นเป็นองค์หนึ่ง ความ
ดำเนินไปจักมีแก่เราเป็นองค์หนึ่ง. ในบทว่า **อนนฺวชฺชตา จ ผาสฺสวหาโร จ**
ความไม่มีโทษ ความอยู่สบายนี้เป็นอานิสงส์ของการฉัน. พระมหาสิวลเถระ
กล่าวไว้ว่า องค์สี่ที่ห้ามควรอยู่ข้างล่าง ควรประมวลองค์แปลไว้ข้างบน.
ในองค์แปลนั้น ฉะนั้นเพื่อดำรงกายนี้เป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อให้ร่างกาย
เป็นไปเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้นเพื่อกำจัดความลำบากเป็นองค์หนึ่ง ฉะนั้น
เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์เป็นองค์หนึ่ง ด้วยมนสิการว่า เราจัก
บำบัดเวทนาเก่าเป็นองค์หนึ่ง เราจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นเป็นองค์
หนึ่ง ความดำเนินไปจักมีแก่เราเป็นองค์หนึ่ง ความไม่มีโทษเป็นองค์
หนึ่ง. ความอยู่สบายเป็นอานิสงส์ของการฉัน. ภิกษุฉันอาหารประกอบด้วย
ด้วยองค์ ๘ อย่างนี้.

บทว่า อุเปกฺขโก มีอุเบกขา คือเป็นผู้ประกอบด้วยฌปัญอุเบกขา.

บทว่า สโต มีสติ ได้แก่ประกอบด้วยสติในกายนุปัสสนาเป็นต้น.

อะไรชื่อว่าธรรม คืออุเบกขามือองค์ ๖ ในบทว่า อุเปกฺขโกติ
ฉพฺงอุเปกฺขา สมฺนุสฺสโต นี้ คือญาณเป็นต้น. เมื่อกล่าวว่า ญาณ
ก็ได้แก่กิริยาญาณสัมปยุต ๔. เมื่อกล่าวว่ามีธรรมเป็นเครื่องอยู่เนื่อง ๆ
ก็ได้แก่มหาจิต ๘ ดวง. เมื่อกล่าวว่า ไม่มีกำหนดและขัดเคือง ก็ได้แก่
จิต ๑๐ ดวง. โสมนัส ได้แก่อาเสวนะ. บทว่า จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา
เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว คือเห็นรูปด้วยจกฺขุวิญญาน สามารถเห็นรูปที่ได้
ด้วยสิ่งที่ชื่อว่าจักขุโดยเหตุ. แต่โบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า จักขุย่อม
ไม่เห็นรูปเพราะไม่มี แม้จิตก็ย่อมไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจักขุ แต่ย่อม
เห็นได้ด้วยจิตอัน มีประสาทเป็นวัตถุกระทบอารมณ์ทางทวาร ก็ในฐานะ
เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นการกล่าวรวมกัน จดในประโยคมีอาทิว่า บุรุษยังด้วยธนู
ดังนี้ เพราะฉะนั้น ความในบทนี้จึงมีว่า เห็นรูปด้วยจกฺขุวิญญานดังนี้
บทว่า เนว สุมฺโน โหติ ไม่ดีใจ คือไม่มีโสมนัสด้วยเกิดโลภะ ด้วยเกิด
ฉันทราคะ. บทว่า น ทุมฺมโน ไม่เสียใจ คือไม่มีจิตประทุษร้าย ด้วยเกิด
ปฏิมะ. บทว่า อุเปกฺขโก โหติ วางเฉย คือเห็นเพียงเกิด. เป็นผู้ไม่ตกไป
ในฝักฝ่ายทำอิริยาบถให้ปกติ. บทว่า สโต สมฺปชาโน คือ มีสติสมบุรณ์
ด้วยญาณ. บทว่า มนาปี นาลิกิซฺซติ ไม่ดีใจ คือไม่ย่อท้อไม่ปรารถนา
อารมณ์ที่น่าปรารถนาอันเจริญใจ. บทว่า นาลิหํ สติ คือ ไม่ยินดี. บทว่า
น รากิ ชเนติ ไม่ให้ราคะเกิด คือไม่เกิดความกำหนัดในอารมณ์ที่น่า
ปรารถนานั้น. บทว่า ตสฺส จิตฺว กาโย โหติ ภายของบุคคลนั้นก็ตั้งอยู่
คือกายมีจักขุเป็นต้นของพระชินาสพน์นั้นก็ตั้งอยู่ คือไม่หวั่นไหว เพราะ

เว้นจากความหวั่นไหวได้. บทว่า อมนาปี ไม่ชอบใจ ได้แก่ อารมณ์ที่
ไม่น่าปรารถนา. บทว่า น มงฺกุ โหติ ไม่เป็นผู้ก่อ คือไม่เสียใจ. บทว่า
อปฺปติฏฺฐิตจิตฺโต ไม่โกรธ คือไม่มีใจตั้งอยู่ด้วยความโกรธ. บทว่า
อาสินนโนโส คือ ไม่หุดหู่. บทว่า อพฺยาปนฺนเจตโส ไม่พยาบาท คือมี
จิตเว้นจากพยาบาท. บทว่า รชฺสีเย น รชฺชติ ไม่กำหนดในอารมณ์เป็น
ที่ตั้งแห่งความกำหนด คือไม่เกิดราคะในวัตถุเป็นที่ยึดแห่งความกำหนด.
บทว่า โทสนียะ น ทุสฺสติ ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ยึดแห่งความขัดเคือง
คือไม่เกิดโทสะในวัตถุอันทำให้เกิดโทสะ. บทว่า โมหนียะ น มฺยุหติ
ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ยึดแห่งความหลง คือไม่ให้โมหะเกิดในวัตถุเป็นที่ยึด
แห่งโมหะ. บทว่า โกลปนียะ น กฺุปฺปติ ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ยึด
แห่งความขัดเคือง คือไม่หวั่นไหวในวัตถุเป็นที่ยึดแห่งความโกรธ. บทว่า
มทฺถนียะ น มชฺชติ ไม่มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ยึดแห่งความมัวเมา คือไม่
จมลงในวัตถุเป็นที่ยึดแห่งความมัวเมา. บทว่า กิลฺเลสนียะ น กิลฺลิตฺตติ
ไม่เศร้าหมอง คือไม่เข้าไปเดือดร้อนในวัตถุอันเป็นที่ยึดแห่งความเข้าไป
เดือดร้อน. บทว่า ทิฏฺฐเ ทิฏฺฐมตฺโต เป็นเพียงแต่เห็นในรูปที่เห็น คือ
เป็นเพียงแต่เห็นในรูปารมณ์ด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า สุเต สุตมตฺโต
เป็นแต่เพียงได้ยินในเสียงที่ได้ยินในสัททายตนะด้วยโสตวิญญาณ. บทว่า
มฺมุเต มฺมุตมตฺโต เป็นเพียงแต่ทราบในสิ่งที่ทราบ คือเป็นเพียงแต่ยึดถือใน
สิ่งที่ถึงแล้วยึดถือไว้ด้วยมานาวิญญาณ จิหวาวิญญาณ และกายวิญญาณ.
บทว่า วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺโต เป็นแต่เพียงรู้แจ้งในธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง
คือเป็นแต่เพียงรู้ในธรรมารมณ์ที่รู้ด้วยมโนวิญญาณ. บทว่า ทิฏฺฐเ น
ลิมฺปติ ไม่คิดในรูปที่เห็น คือไม่คิดในรูปารมณ์ ที่เห็นแล้วด้วยจักขุ-

วิญญาน ด้วยการคิดด้วยตณหาและทัญญิ. บพว่า ทัญญูเ อนุปโย ไม่มี ตณหาในรูปที่เห็น คือไม่มีตณหาในรูปารมณ้นเอง. บพว่า อนุปโย ได้แ่ ไม่มีจิตประทุษร้าย. บพว่า ส รัชชติ ย่อมปรากฏ คือยอมเข้าไป ได้. บพว่า ปสฺสติ คือ แลดู. บพว่า จนฺทราโค ความกำหนดด้วย ความพอใจ คือความเชื่อเ. บพว่า รูปารม ชอบรูปารมณ ชื่อว่า รูปารมะ เพราะมีรูปเป็นที่ชอบ. บพว่า รูปรด คือ ยินดีในรูป. บพว่า รูปสมมุติ คือ ชื่นชมในรูป.

บพว่า ทนฺติ นยฺนติ สมิติ ชนทั้งหลายยอมนำพาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ ที่ประชุม คือชนทั้งหลายเมื่อไปท่ามกลางมหาชนในสวน สนามกีฬาเป็นต้น ย่อมเทยมโคหรือม้าที่ฝึกดีแล้วที่ยาน แล้วนำไป. บพว่า ราชา ความว่า แม้พระราชาเมื่อจะเสด็จไปสู่ที่เช่นนั้น ก็ทรงขึ้นพาหนะที่ฝึกดีแล้วนั้นแล.

บพว่า มนฺนุสฺเสสฺ ความว่า บุคคลผู้ฝึกฝนแล้วด้วยอริยมรรค ๔ หมดพศเป็นผู้ประเสริฐสุดแม้ในหมู่มนุชย์. บพว่า โยติวกุญ อดกลั่น ด้วยคำที่ล่วงเกิน ความว่า บุคคลใดอดกลั่น ไม่ได้ตอบ ไม่เดือดร้อน ต่อคำพูดล่วงเกินเห็นปานนั้น แม้เขาพูดอยู่บ่อยๆ บุคคลเห็นปานนี้ ฝึกฝนดีแล้วชื่อว่าผู้ประเสริฐที่สุด. บพว่า อสฺสตรา ม้าอัสตร คือม้าที่เกิด จากแม่ม้า พ่อลา. บพว่า อาชาเนีย ม้าอาชาไนย คือม้าสามารถรู้ เหตุการณ์ที่สารถฝึกม้าให้ทำได้เร็วพลัน. บพว่า สินฺธวา ได้แ่ ม้าที่ เกิดในแคว้นสินธพ. บพว่า มหานาคา ช้างใหญ่ คือช้างชาติกุญชร. บพว่า อุตฺตทนฺโต บุคคลผู้ฝึกตนแล้ว อธิบายว่า ม้าอัสตรก็ดี ม้าสินธพก็ดี ช้างชาติกุญชรก็ดี ที่เขาฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ ที่เขาไม่ฝึกก็เป็นสัตว์

ไม่ประเสริฐ แต่บุคคลใดฝึกตนดีแล้ว เพราะฝึกตนด้วยธรรมคือมรรค ๔
หมดพศ บุคคลนี้เป็นผู้ประเสริฐกว่านั้น คือยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหมดเหล่านั้น.

บทว่า น หิ เอเตหิ ยานะหิ อันเป็นทศที่ไม่เคยไปด้วยยานเหล่านั้น
ความว่า บุคคลใด ๆ ไม่พึงไปสู่ทิศ คือนิพพานที่เรียกว่า อคตะ เพราะ
เป็นทิศไม่เคยไปแม้แต่ฝนด้วยยานมียานช้างเป็นต้น เหมือนบุคคลผู้ฝึกตน
แล้วมีตนฝึกด้วยการฝึกอินทรีย์ในเบื้องต้น มีตนฝึกดีแล้วด้วยอริยมรรค-
ภาวนาในเบื้องปลาย หมดพศ มีปัญญา ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป คือถึง
ภูมิที่ฝึกตนแล้ว (พระอรหันต์) เพราะฉะนั้นการฝึกตนนั้นแลจึงประเสริฐ.
บทว่า วิชาสุ น วิกรมฺปุนฺติ ไม่หวั่นไหวในมานะทั้งหลาย คือไม่หวั่น
ไหวในมานะมีอาทิว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ที่ประเสริฐ. บทว่า
วิปฺปมฺมุตฺตา ปฺนพฺภวํ เป็นผู้พ้นขาดแล้วจากภพใหม่ คือเป็นผู้พ้น
ด้วยดีแล้วจากการเกิดบ่อย ๆ โดยการถือปฏิสนธิในภพใหม่. บทว่า
ทณฺฑณฺมิ อนุปฺปตฺตา เป็นผู้บรรลุดังภูมิที่ฝึกแล้ว คือบรรลุดังภูมิคือ
อรหัตผล อันเป็นที่ฝึกโดยส่วนเดียว. บทว่า เต โลเก วิชิตาวิโน
พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้ชนะแล้วในโลก คือพระอรหันต์เหล่านั้นเป็นผู้
ชื่อว่ามิมีชัยชนะอย่างวิเศษในสัตว์โลก.

ก็เพราะผู้มีอินทรีย์อบรมแล้ว ไม่มีภัย ไม่ผิปกติ เชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตน
แล้ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงตรัสคาถาว่า
ยสุตฺถินฺทฺริยานิ ดังนี้ เป็นต้น. บทนั้นมีควมดังต่อไปนี้ ผู้โดยอินทรีย์
หกมิจักขุนทฺริย์เป็นต้นขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ มีลักษณะที่ไม่เที่ยงเป็นต้น
ด้วยโคจรภาวนา (การเจริญอารมณ์) แล้วให้ยึดถือสติและสัมปชัญญะ
ด้วยวาสนาภาวนา (บุญหรือบาปที่อบรมมา) แล้วจึงอบรมอินทรีย์เหล่านั้น

ทั้งภายนอกอย่างนี้ ด้วยโคจรภวนาในภายใน. บทว่า สัพพโลเก ใน
โลกทั้งปวง อธิบายว่า บุคคลรู้แจ้งแทงตลอดโลกนี้ และโลกอื่น คือ
ชั้นโลกอันสืบต่อจากโลกของตนและคนอื่น อย่างนี้ว่า ความบกพร่อง
หรือมีความบกพร่องของอินทรีย์ทั้งหลายในที่ใด ๆ อบรมอินทรีย์ในที่นั้น ๆ
ด้วยการไม่เพ่งเล็งเป็นต้น แล้วประสงค์จะตาย ตายอย่างผู้ฝึกตนแล้วหวัง
จะตาย รอคอยเวลาสิ้นชีวิต ไม่กลัวต่อความตาย. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เราไม่กลัวความตาย เราไม่มีความใคร่ในชีวิต เรา

ไม่หวังมรณะ ไม่หวังชีวิต เรารอคอยความตาย เหมือน

ลูกช้างรอรับของไม่มีพิษฉะนั้น.

บทว่า ภาวิต ส ทนุโต คือ ผู้นั้นมีอินทรีย์อบรมแล้วฝึกตนแล้ว.

บทว่า นิสุตยา นิสสัย คือ ตัณหานิสัยและทิฏฐินิสัย. บทว่า ญตฺวา ฆมฺม
รู้ธรรม คือ รู้ธรรมโดยอาการทั้งหลาย มีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า
อนิสฺสึโต คือ อันนิสัยสองอย่างนั้นไม่อาศัยแล้วอย่างนี้. ท่านแสดงไว้ว่า
ไม่มีนิสัย คือ ตัณหาและทิฏฐิ นอกจากรู้ธรรม. บทว่า ภวาย วิภวาย वा
ในภพ หรือในความปราศจากภพ คือ สัสสตทิฏฐิ หรืออจุณทิฏฐิ.
การขยายความแห่งคานานี้ง่าย.

บทว่า ตํ พุริมิ อุปสนฺโต เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นผู้เข้าไปสงบ
คือเรากล่าวบุคคลนั้นดังที่กล่าวไว้แล้วในคานาหนึ่ง ๆ ว่า เป็นผู้สงบ.

บทว่า อตฺริ โส วิสฺตติกํ บุคคลนั้นข้ามตัณหาอันชื่อว่า วิสตัดิกา คือ
ได้ข้ามตัณหาใหญ่อันชื่อว่า วิสตัดิกา เพราะมีความอยากเป็นต้นนี้ได้แล้ว.

บทว่า **อตุตฺโท ทิฏฺฐิยา ราโค อภิขุฌากายคฺคฺโค** ความกำหนด
ในทิฏฐิของตน ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกายคืออภิขุฌา ความว่า
ความกำหนด กล่าวคือความยินดีในทิฏฐิที่ตนยึดถือ ชื่อว่า กายคันถะ
(กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย) คืออภิขุฌา. บทว่า **ปรวาทสุ อามาโต**
อปฺปจฺจโย ความอาฆาต ความไม่ยินดีในวาตะของคนอื่น คือความโกรธ
และการแสดงความไม่ยินดีในวาตะและการได้วาตะของคนเหล่านั้น ชื่อ
ว่า กายคันถะ คือพยาบาท. บทว่า **อตุตฺโท สิลฺล วา วตฺติ วา** ศีลหรือ
พรตของตน คือศีลอันได้แก่การเว้นจากเมถุนที่ตนยึดถือไว้ หรือพรต
มีการประพฤติพรตเยี่ยงโคเป็นต้น. บทว่า **สิลฺลพฺพตฺติ วา** หรือศีลและ
พรตทั้งสองนั้น. บทว่า **ปรามาโส** การยึดถือ คือยึดถือจากอื่นด้วยคำ
มีอาทิว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยสิ่งนี้. บทว่า **อตุตฺโท ทิฏฺฐิ อิทฺถ -**
สจฺจาภินิเวโส กายคฺคฺโค ทิฏฐิของตน คือความเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้จริง
ถือทิฏฐิที่ตนยึดถือ ชื่อว่า กายคันถะ คือความยึดถือโดยไม่แยบยลว่า
สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเป็นโมฆะ ชื่อว่ากายคันถะ คือเชื่อมั่นว่าสิ่งนี้จริง.
บทว่า **คณฺหา ตสฺส น วิชฺชนฺติ** กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย ย่อมไม่
มีแก่บุคคลนั้น ได้แก่ทิฏฐิคันถะทั้งสองย่อมไม่มีแก่พระจันณาสนั่นด้วย
โสดาปัตติมรรค. พยาบาทกายคันถะ ย่อมไม่มีด้วยอนาคามีมรรค.
อภิขุฌากายคันถะ ย่อมไม่มีด้วยอรหัตมรรค.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญผู้เข้าไปสงบนั่น จึง
ตรัสคำมีอาทิว่า **น ตสฺส ปฺตฺตา** บุตรทั้งหลายย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น ดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺตฺตา** ได้แก่ บุตร ๔ จำพวก มีบุตรเกิดแต่ตน

เป็นต้น. อนึ่ง ในบทนี้ ฟังทราบวาท่านกล่าวถึงกำหนดบุตรโดยชื่อว่า บุตรเป็นต้น. ก็บุตรเหล่านั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น อธิบายว่า เพราะไม่มี บุตรเหล่านั้น บุตรเป็นต้นจึงไม่มี.

บทว่า อตฺตา ความว่า สัสสตทวิฏฐิที่ถือว่า อัตตามีอยู่ย่อมไม่มี. บทว่า นิรตฺตา ความว่า อจฺเจททวิฏฐิที่ถือว่าขาดสูญ. บทว่า คหิตํ นตฺถิ ความว่า สิ่งที่ยึดถือย่อมไม่มี. บทว่า มุญฺจิตพฺพํ นตฺถิ ความว่า สิ่งที่ยึดถือด้วย ปล่อยาวงย่อมไม่มี. บทว่า ยสฺส นตฺถิ คหิตํ ได้แก่ สิ่งที่ยึดถือด้วย อำนาจตัณหา และทวิฏฐิ ย่อมไม่มีแก่บุคคลใด. บทว่า ตสฺส นตฺถิ มุญฺจิตพฺพํ สิ่งที่ยึดถือด้วยปล่อยาวงก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น. บทว่า กาหมุญฺจนํ สมตฺถิกนฺโต ความว่า พระอรหันต์ก้าวล่วงความถือและปล่อยาวงแล้ว. บทว่า วุฑฺฒิปริหานีวิตฺตคฺโค ความว่า พระอรหันต์ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมแล้ว.

บทว่า เยน นํ วขฺหํ ปุณฺณชฺชา อโธ สมณพราหมณา พวก ปุณฺณชฺชทั้งพวกสมณะและพราหมณ์ ฟังกล่าวโดยโทษใด คือพวกปุณฺณชฺช แม้เทวดาและมนุษย์ทั้งหมดรวมทั้งสมณพราหมณ์ ฟังกล่าวกะเขาว่า เขา เป็นผู้กำหนดแล้วก็ดีเป็นผู้ประทุษร้ายแล้วก็ดี ด้วยโทษมีราคะเป็นต้นใด. บทว่า ตํ ตสฺส อปรุชฺชติ โทษนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลนั้น คือโทษมี ราคะเป็นต้นนั้นไม่ห้อมล้อมบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์นั้น. บทว่า ตสฺมา วาเทสุ เนญฺชติ เพราะฉะนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะ วาเททั้งหลาย คือไม่หวั่นไหวในเพราะคำพุดนินทา. บทว่า เนญฺชติ เป็นบทยกขึ้นแสดงบทขยายความ. บทว่า น อิญฺชติ คือ ไม่ทำความ หวั่นไหว. บทว่า น จลติ คือ ไม่น้อมไปในเพราะวาเทนั้น. บทว่า

น เวรติ ได้แก่ ไม่คั่นรณ เพราะไม่สามารถจะให้ห้วนไหวได้. บทว่า
น ปเวรติ คือ ไม่สะท้าน. บทว่า น สมุปเวรติ คือ ไม่สะเทือน.

บทว่า น อุตฺตเสฏฺฐ วทเต ไม่กล่าวในความเป็นผู้สูงกว่าเขา คือ
ทำตนในความวิเศษไว้ภายใน แล้วไม่กล่าวดูหมิ่นว่า เราเป็นผู้วิเศษกว่า
เขา. ในสองบทนอกนั้นก็มีย่นนี้.

บทว่า กปฺปปฺนเนติ อกปฺปิโย คือ เป็นผู้ไม่มีความกำหนด ย่อมไม่ถึง
ความกำหนดสองอย่าง. เพราะเหตุไร. เพราะท่านกล่าวไว้ว่า เป็นผู้ไม่มี
ความกำหนด คือละความกำหนดได้แล้ว. การขยายความคาถานี้ง่าย.

บทว่า สกฺก ของตน คือยึดถือว่า ของเรา. บทว่า อสตา จ
น โสจติ เมื่อสิ่งที่ถือว่า ของตนไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก คืออวิชาและ
มานะเป็นต้น ไม่มี ย่อมไม่เศร้าโศก. บทว่า ฐมฺเมสุ จ น คจฺจติ
ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย คือไม่ถึงความลำเอียงด้วยอำนาจ
ฉันทาคติเป็นต้นในธรรมทั้งปวง. บทว่า สเว สนฺโตติ วุจฺจติ คือ บุคคล
นั้นแลเป็นผู้สูงสุดกว่าคน เรียกว่า เป็นผู้สงบ. การขยายความคาถาเมื่อนี้
ก็ง่าย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.
เมื่อจบเทศนา เทวดาแสนโกฏิได้บรรลุพระอรหัต. การนับจำนวนพระ-
โสดาบันเป็นต้นไม่มี.

จบอรรถกถา/ราฎทสูตรนิกายที่ ๑๐

กลหาวิเวกสุตตนิเทศที่ ๑๑

[๔๔๒]^๑ (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ความทะเลาะ ความ
วิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความถือ
ตัว ความดูหมิ่น และคำพูดส่อเสียด มีมาแต่อะไร
ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร ?

ว่าด้วยความทะเลาะวิวาท

[๔๔๓] ชื่อว่า ความทะเลาะ ในคำว่า ความทะเลาะ ความ
วิวาท มีมาแต่อะไร ? ความว่า ความทะเลาะและความวิวาททั้งสอง
นั้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยอาการเดียวกัน คือ ความทะเลาะใด ความ
ทะเลาะนั้นเป็นความวิวาท ความวิวาทใด ความวิวาทนั้นเป็นความ
ทะเลาะ อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ความวิวาทที่เป็นเบื้องต้นแห่ง
ความทะเลาะ เรียกว่า ความวิวาท กล่าวคือแม้พระราชาก็วิวาทกับพวก
พระราช แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็
วิวาทกับพวกพราหมณ์ แม้พวกคฤหบดีก็วิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดา
ก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับมารดา แม้บิดาก็วิวาทกับบุตร แม้
บุตรก็วิวาทกับบิดา แม้พี่น้องชายก็วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องหญิงก็
วิวาทกับพี่น้องชาย แม้สหายก็วิวาทกับสหาย นี่ชื่อว่า ความวิวาท.

ความทะเลาะเป็นไฉน ? พวกบุคคลผู้ครองเรือนชวนชวหาโทษ
กัน ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา พวกบรรพชิตต้องอาบัติอยู่
ก็ทำความทะเลาะกันด้วยกาย ด้วยวาจา นี่ชื่อว่า ความทะเลาะ.

๑. เลขข้อในบาลีเล่ม ๒๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๔๔๑ ซึ่งซ้ำกับเลขข้อสุดท้าย
ของสูตรที่ ๑๐ แต่ในที่นี้เรียงตามเป็นจริง แก่เป็น ๔๔๒ ในฉบับข้อ ๔๔๓ ในบาลี ซึ่งใน
ที่นี้จะเป็นข้อ ๔๔๔

คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท มีมาแต่อะไร ? ความว่า

พระพุทธนิมิตสอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้
ประสาธน์ ซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร
อารมณ์ ปัจจัย สมุทัยแห่งความทะเลาะและความวิวาทว่า ความทะเลาะ
และความวิวาทมีมาคือเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ
มาแต่อะไร คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ
มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท
มีมาแต่อะไร.

ว่าด้วยความรำพัน

[๔๔๔] ชื่อว่า ความรำพัน ในคำว่า ความรำพัน ความโศก
ความตระหนี่ ความว่า ความเพ้อถึง ความรำพัน กิริยาที่เพ้อถึง กิริยา
ที่รำพันถึงความเป็นผู้เพ้อถึง ความเป็นผู้รำพันถึง ความพูดเพ้อ ความ
บ่นเพ้อ ความพร่ำเพ้อ อาการพร่ำเพ้อ ความเป็นผู้พร่ำเพ้อ ของตน
ผู้ถูกความเลื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเลื่อมเพราะโรคกระทบ
เข้าบ้าง ที่ถูกความเลื่อมแห่งทัญญูกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความ
เลื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ
เข้าบ้าง.

ว่าด้วยความโศก

ชื่อว่า ความโศก คือ ความเศร้าโศก กิริยาเศร้าโศก ความ
เป็นผู้เศร้าโศก ความเศร้าโศกภายใน ความตรมตรอมในภายใน ความ

เดือดร้อนในภายใน ความร่ำร้อนในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต
ความโทมัส ถูกศรคือความเศร้าโศก ของคนที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติ
กระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโลกสมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความ
เสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่
ถูกความเสื่อมแห่งทัญญูกระทบเข้าบ้าง ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใด
อย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง.

ว่าด้วยความตระหนี่

ชื่อว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความ
ตระหนี่อาวาส ความตระหนี่สกุล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะ
ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่เห็นปานนี้ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็น
ผู้ประพฤติตระหนี่ ความเป็นผู้ปรารถนาต่าง ๆ ความเหนียวแน่น ความ
เป็นผู้มีจิตหัดหุ้บร้อนในการให้ ความที่จิตอันใคร ๆ ไม่เชื่อถือได้ใน
การให้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่. อีกอย่างหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นธกัถิ
ความตระหนี่ชาตุกัถิ ความตระหนี่อายตนะกัถิ นี้เรียกว่า ความตระหนี่.
ความมุงจะเอา ก็เรียกว่าความตระหนี่. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความร่ำพัน
ความโศก ความตระหนี่.

ว่าด้วยความถือตัว

[๔๔๕] ชื่อว่า ความถือตัว ในคำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น
และความพุดส่อเสียด พึงทราบอธิบายดังนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้
ยังความถือตัวให้เกิดโดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง โดยความเป็นบุตรแห่ง

สกุลบ้าง โดยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยการปกครอง
บ้าง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดยหลักแหล่งแห่งศิลปศาสตร์บ้าง โดย
วิถีสถานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอย่างใด
อย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยความดูหมิ่น

ชื่อว่า ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น
โดยชาติบ้าง โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง.

ว่าด้วยการพูดส่อเสียด

ชื่อว่า ความพูดส่อเสียด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มึ
วจาส่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้
หรือฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้
ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง ชอบผู้ที่
เป็นก๊กกัน ยินดีผู้ที่ เป็นก๊กกัน เพลินคนที่ เป็นก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่
ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่า ความพูดส่อเสียด. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำ
คำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความ
มุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำส่อเสียด
เข้าไป ๑.

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ?

บุคคลนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็น
ที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่จิตใจ ของบุคคลนี้.

บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกต่างกัน จึงนำคำส่อเสียดเข้าไป
อย่างไร ? บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกต่างกันอย่างนี้ว่า ชนเหล่านั้น
พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน เป็นสองเหล่า สองพวก สองฝ่าย
ชนเหล่านี้ พึงแตกต่างกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกด้วยอุบาย
อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุด
ส่อเสียด.

[๔๔๖] คำว่า ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้น มี
มาแต่อะไร ? ความว่า พระพุทธรณินิพพาน สอนถาม ขอให้ตรัส
บอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด
แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งกิเลส ๘ ประการ
นี้ว่า กิเลส ๘ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน
ความโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด
มีมา คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร
คือ มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็น
แดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร. คำว่า ขอ
เชิญพระองค์ตรัสบอก คือขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอก ตรัสตอบ
แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอกว่า กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร เพราะ
เหตุนี้ พระพุทธรณินิพพาน จึงตรัสถามว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความโศก
ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุด
ส่อเสียด มีมาแต่อะไร ขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอกว่า
กิเลสเหล่านั้นมีมาแต่อะไร

[๔๔๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ความทะเลาะ

ความวิวาท ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่ ความ
ถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด มีมาแต่สิ่ง
ที่รัก ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่
และเมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพุดส่อเสียดก็มี.

ว่าด้วยความทะเลาะ...มาจากสิ่งที่รัก

[๔๔๘] ชื่อว่า สิ่งที่รัก ในคำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท
ความรำพัน ความโศก ความตระหนี่...มีมาแต่สิ่งที่รัก ได้แก่วัตถุ
เป็นที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑.

สัตว์ผู้เป็นที่รักเป็นไหน ? คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นผู้ใคร่ความ
เจริญ ใคร่ประโยชน์ ใคร่ความสบาย ใคร่ความปลอดภัยจากโยค-
กิเลส คือ เป็นมารดา เป็นบิดา เป็นพี่น้องชาย เป็นพี่น้องหญิง เป็น
บุตร เป็นธิดา เป็นมิตร เป็นพวกพ้อง เป็นญาติ หรือเป็นสาโลหิต
คนเหล่านี้ชื่อว่า สัตว์ผู้เป็นที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไหน ? รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจเหล่านั้นชื่อว่า สังขารเป็นที่รัก.

ชนทั้งหลาย แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อม
ทะเลาะกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง
เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมทะเลาะกันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบ
กระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมทะเลาะกัน คือเมื่อวัตถุ
ที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมทะเลาะกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไป
แล้ว ย่อมทะเลาะกันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก

ยอมวิวาทกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมวิวาทกัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมวิวาทกันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมวิวาทกันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รักยอมรำพัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมรำพัน คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมรำพันบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง แม้ผู้มีความหยาบกระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่รัก ย่อมเศร้าโศก คือเมื่อวัตถุที่รักกำลังแปรปรวนไป ย่อมเศร้าโศกบ้าง เมื่อวัตถุที่รักแปรปรวนไปแล้ว ย่อมเศร้าโศกบ้าง และยอมรักษา ปกครอง ป้องกัน หวงห้าม ตระหนี่วัตถุที่รัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความตระหนี่ มีมาแต่สิ่งที่รัก.

[๔๔๕] คำว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด ความว่า คนทั้งหลายยอมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก ย่อมยังความดูหมิ่นให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รัก.

คนทั้งหลายยอมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร ?

ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจ.

ชนทั้งหลาย ย่อมยังความถือตัวให้เกิด เพราะอาศัยวัตถุที่รักอย่างไร? ชนทั้งหลายย่อมยังความถือตัวให้เกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่ารักอย่างนี้ว่า พวกเรามีปกติได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ ส่วนชนเหล่านั้น ไม่ได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ.

คำว่า ความพุดส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด คือฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฯลฯ บุคคลผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า... ชนเหล่านี้ฟังแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือตัว ความดูหมิ่น และความพุดส่อเสียด.

[๔๕๐] คำว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่ ความว่า กิเลส ๑ ประการนี้ คือ ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้าโศก ความถือตัว ความดูหมิ่น ความพุดส่อเสียด ประกอบ ตกแต่ง เนื่อง สืบเนื่อง ในความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความทะเลาะ ความวิวาท ประกอบในความตระหนี่.

[๔๕๑] คำว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว คำพุดส่อเสียดก็มี ความว่า เมื่อความวิวาทกันเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว ชนทั้งหลายย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไป คือ ฟังจากข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างนี้แล้ว มาบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นการทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกันแล้วบ้าง

ชอบผู้ที่ เป็นกักกันบ้าง ยินดีผู้ที่ เป็นกักกัน เพลินคนที่ เป็นกักกัน เป็น
ผู้กล่าววาจาที่ทำให้ เป็นกักกัน นี้เรียกว่า ความพูดส่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง
ชนทั้งหลาย ย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไป ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ นำคำส่อเสียด
เข้าไป ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึง
นำคำส่อเสียดเข้าไป ๑.

ชนทั้งหลาย นำคำส่อเสียดเข้าไป ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร ?
ชนทั้งหลาย นำคำส่อเสียดเข้าไป ด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า พวก
เราจักเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่สนิท เป็นภายใน เป็นที่จิตใจของ
บุคคลผู้นี้.

ชนทั้งหลาย ผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน จึงนำคำส่อเสียดเข้าไป
อย่างไร ? ชนทั้งหลาย ผู้มีความประสงค์ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า ชน
เหล่านี้ พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นกักกัน เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก
เป็นสองฝ่าย ชนเหล่านั้น พึงแตกกัน ไม่ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบาก ไม่
ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ก็นำคำส่อเสียดเข้าไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อความวิวาทกันเกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำพัน ความเศร้า-
โศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และ
ความพูดส่อเสียด มีมาแต่สิ่ง ที่รัก ความทะเลาะ ความ
วิวาท ประกอบใน ความตระหนี่ และเมื่อความวิวาทกัน
เกิดแล้ว ความพูดส่อเสียดก็มี.

[๔๕๒] (พระพุทธรณิมิตตรัสถามว่า) สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก

มีอะไรเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปใน
โลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านั้นมีอะไร
เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่
นรชน. เพื่อช้างหน้านั้น มีอะไรเป็นนิทาน ?

ว่าด้วยอะไรเป็นต้นเหตุแห่งสิ่งที่รัก

[๔๕๓] คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน

ความว่า พระพุทธรณิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้
ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งสิ่งที่รักทั้งหลายว่า สิ่ง
ที่รักทั้งหลายมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็น
ชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก
มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๔] คำว่าและชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใดแล

ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ได้แก่พวกกษัตริย์ พราหมณ์
แพศย์ ศูทร คฤหบดี บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า เพราะความ
โลภ คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก
กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขมา โลภะ อกุศลมูล.
คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง
เยียวยา. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก

ธาตุโลก อายตน์โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อม
เที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ.

[๔๕๕] คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ... มีอะไรเป็น
นิทาน ? ความว่า พระพุทธรณินิพพาน สอนถาม ขอให้ตรัสบอก
อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความหวัง
และความสำเร็จหวังว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน
คือ เกิด บังเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปราภฏมาแต่อะไร คือมีอะไร
เป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๕๖] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้า ความว่า ความหวัง
และความสำเร็จหวังที่เป็นไปในเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่
แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือ นรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็น
ไปในเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า
เพราะฉะนั้น พระพุทธรณินิพพานจึงตรัสถามว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีอะไรเป็นนิทาน และชน
เหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ความ
โลภของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นนิทาน อนึ่ง ความหวัง
และความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อข้างหน้านั้น มีอะไร
เป็นนิทาน.

[๔๕๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) สิ่งที่รักทั้งหลาย
ในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และชนเหล่าใดแล ย่อม

เที่ยงไปในโลกเพราะความโลภ ความโลภของชนเหล่านี้
นั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง ความหวังและความ
สำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้านั้น ก็มีฉันทะนี้เป็น
นิทาน.

[๔๕๘] ชื่อว่า ฉันทะ ในคำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลกมีฉันทะ
เป็นนิทาน ได้แก่ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิน
ในกาม ความอยากในกาม ความรักในกาม ความเร่าร้อนในกาม
ความหลงในกาม ความชอบใจในกาม กามโสมะ กามโยคะ กามู-
ปาทาน กามฉันทนิวรรณ์ ในกามทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ฉันทะ
๕ ประการ คือ ความพอใจในการแสวงหา ๑ ความพอใจในการได้ ๑
ความพอใจในการบริโภครูป ๑ ความพอใจในการสัมผัส ๑ ความพอใจใน
การสละ ๑.

ความพอใจในการแสวงหาเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้
ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมแสวงหารูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการแสวงหา.

ความพอใจในการได้เป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ
มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมได้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏ-
ฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการได้.

ความพอใจในการบริโภครูปเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้
ชอบใจ มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมบริโภครูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ นี้ชื่อว่า ความพอใจในการบริโภครูป.

ความพอใจในการสัมผัสเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ

มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมทำการสังสมทรัพย์ด้วยความหวังว่า
จักมีประโยชน์ในคราวเกิดอันตรายทั้งหลาย นี่ชื่อว่า ความพอใจในการ
สังสม.

ความพอใจในการสละเป็นไฉน? บุคคลบางคนในโลกนี้ ชอบใจ
มีความต้องการ เกิดความพอใจ ย่อมสละทรัพย์เพื่อพวกพลช้าง พวก
พลม้า พวกพลรถ พวกพลธนู พวกพลเดินเท้า ด้วยความหวังว่า
คนพวกนี้จักรักษาคุ้มครองป้องกันเรา นี่ชื่อว่า ความพอใจในการสละ.

ว่าด้วยสิ่งที่รัก ๒ ประการ

คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลาย คือสิ่งที่รัก ๒ ประการ ได้แก่สัตว์ ๑
สังขาร ๑ ฯลฯ เหล่านั้นชื่อว่าสัตว์เป็นที่รัก ฯลฯ เหล่านี้ชื่อว่าสังขารเป็น
ที่รัก คำว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน คือสิ่งที่รัก
ทั้งหลายมีฉันทะเป็นนิทาน มีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะ
เป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะ
เป็นนิทาน.

[๔๕๕] คำว่า และชนเหล่าใดแล ในคำว่า และชนเหล่าใด
แล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ ได้แก่พวกกษัตริย์ พราหมณ์
แพศย์ ศูทร คฤหบดี บรรพชิต เทวดา มนุษย์. คำว่า เพราะความ
โลภ คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ความกำหนัดนัก
กิริยาที่กำหนัดนัก ความเป็นผู้กำหนัดนัก อภิขมา โลภะ อกุศลมูล.
คำว่า เที่ยวไป คือเที่ยวไป อยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา
บำรุง เยียวยา. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะ
ความโลก.

ว่าด้วยความหวัง

[๔๖๐] คำว่า อนึ่ง ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีดังนี้
นี้เป็นนิทาน ความว่า ตัณหา เรียกว่าความหวัง ได้แก่ราคะ ฯลฯ
อภิชฌา โภคะ อกุศลมูล. คำว่า ความสำเร็จหวัง ความว่า บุคคลบาง
คนในโลกนี้ เมื่อแสวงหารูป ได้รูป เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในรูป เมื่อ
แสวงหาเสียง ... กลิ่น ... รส ... เมื่อแสวงหาโผฏฐัพพะ ได้โผฏฐัพพะ
เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในโผฏฐัพพะ เมื่อแสวงหาสกุล...คณะ... อาวาส...
ลาก ... ยศ ... วรรรเสริญ ... สุข ... จีวร... บิณฑบาต... เสนาสนะ ...
คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร.. พระสูตร... พระวินัย ... พระอภิธรรม...
อรัญญิกังคธุดงค์...ปิณฑปาติกังคธุดงค์...สปปทานจาริกังคธุดงค์... ขลุ-
ปัจจัยกตติกังคธุดงค์... เนสัชชกังคธุดงค์... ขธาสันถติกังคธุดงค์... ปฐม-
ฌาน... ทุติยฌาน... ตติยฌาน... จตุตถฌาน... อากาसानัญญาขณ-
สมาบัติ ... วิญญูญานัญญาขณสมาบัติ... อากิญจัญญาขณสมาบัติ... เมื่อ
แสวงหาเนวสัญญานาสัญญาขณสมาบัติ ได้เนวสัญญานาสัญญาขณสมาบัติ
เป็นผู้มีความสำเร็จหวังในเนวสัญญานาสัญญาขณสมาบัติ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลย่อมไถนด้วยความหวัง หวานพีชด้วยความ
หวัง พวกพ่อค้าหาทรัพย์ ไปสู่สมุทรด้วยความหวัง เรา
ย่อมตั้งอยู่ด้วยความหวังใด ความหวังนั้นของเราย่อม
สำเร็จ ดังนี้.

ความสำเร็จแห่งความหวัง เรียกว่าความสำเร็จหวัง. คำว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน คือมีฉันทะเป็นสมุทัย มีฉันทะเป็นชาติ มีฉันทะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวังและความสำเร็จหวัง ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๑] คำว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า ความว่า ความหวังและความสำเร็จหวังที่เป็นเบื้องหน้า เป็นเกาะ เป็นที่ป้องกัน เป็นที่แอบแฝง เป็นที่ระลึกของนรชน คือนรชนเป็นผู้มีความสำเร็จหวังเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มีแก่นรชนเพื่อภพหน้า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สิ่งที่รักทั้งหลายในโลก มีฉันทะเป็นนิทาน และ
นรชนเหล่าใดแล ย่อมเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ
ความโลภของนรชนเหล่านั้น มีฉันทะนี้เป็นนิทาน อนึ่ง
ความหวังและความสำเร็จหวังที่มีแก่นรชนเพื่อโลกหน้า
นั้น ก็มีฉันทะนี้เป็นนิทาน.

[๔๖๒] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ฉันทะในโลกมีอะไรเป็น
นิทาน และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร อนึ่ง ความ
โกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย มีมาแต่
อะไร และธรรมเหล่าใดแล อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว
ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

ว่าด้วยฉันทะ...มีอะไรเป็นเหตุ

[๔๖๓] คำว่า **ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน** ความว่า พระพุทธรูปมิตตวรรตคาม สอนถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งฉันทะว่า ฉันทะมีอะไรเป็นนิทาน คือ เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๖๔] คำว่า **และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร** ความว่า พระพุทธรูปมิตตวรรตคาม สอนถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งความตัดสินใจว่า ความตัดสินใจมีมาแต่อะไร คือเกิด เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความตัดสินใจมีมาแต่อะไร.

[๔๖๕] ชื่อว่า **ความโกรธ** ในคำว่า **อนึ่ง ความโกรธ** **ความเป็นผู้พุดเท็จ** **และความสงสัย** คือความความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความขัง ความขังทั่ว ความขังเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความขัง กิริยาที่ขัง ความเป็นผู้ขัง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความเป็นผู้ไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่าความเป็นผู้พุดเท็จ

ความสงสัย เรียกว่า กังถกา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ความโกรธ
ความเป็นผู้พูดเท็จและความสงสัย.

[๔๖๖] คำว่า และธรรมเหล่าใด ในคำว่า และธรรมเหล่าใด
อันพระสมณะตรัสรู้แล้ว ความว่า ธรรมทั้งหลายใด สหระคต เกิด
ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน มีความเกิดขึ้นคราวเดียวกัน มีความ
ดับคราวเดียวกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกัน กับความโกรธ
ความเป็นผู้พูดเท็จ และความสงสัย ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าธรรมเหล่าใด.
อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ธรรมเหล่าใด คือกิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น
ตั้งอยู่แล้วโดยอาการอื่น กิเลสเหล่านั้น เรียกว่าธรรมเหล่าใด. คำว่า อัน
พระสมณะตรัสแล้ว ความว่า อันพระพุทธรูปผู้เป็นสมณะมีบาปกรรมอัน
ระงับแล้ว เป็นพราหมณ์มีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว เป็นภิกษุมิมูลแห่ง
กิเลสอันทำลายแล้ว ผู้พ้นขาดจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง ตรัสไว้
แล้ว คือตรัสโดยทั่ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใดอัน
พระสมณะตรัสไว้แล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

ฉันทะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความตัดสินใจ
มีมาแต่อะไร อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ และ
ความสงสัยมีมาแต่อะไร และธรรมเหล่าใดอันพระสมณะ
ตรัสไว้แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

[๔๖๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) บัณฑิตทั้งหลาย
กล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความเสียใจในโลก ฉันทะ

ย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ชนตฺถนเห็นความไม่มี

และความมีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัดสินใจในโลก.

[๔๖๘] คำว่า ความดีใจ ในคำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความเสียใจ ในโลก ได้แก่สุขเวทนาและวัตถุที่น่าปรารถนา. คำว่า ความเสียใจ ได้แก่ทุกขเวทนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา. คำว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด ...ในโลก คือบัณฑิตทั้งหลายกล่าวบอก พูด แสดง แดงธรรมใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความเสียใจ ในโลก.

[๔๖๙] คำว่า จันทย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น ความว่า จันทย่อมมีมา คือมีทั่วไป เกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ เพราะอาศัย ความดีใจและความเสียใจ คืออาศัยสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและความยินร้าย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จันทย่อมมีมาเพราะอาศัยธรรมนั้น.

ว่าด้วยความเกิดแห่งรูป

[๔๗๐] คำว่า ในรูปทั้งหลาย ในคำว่า เห็นความไม่มีและมี ในรูปทั้งหลาย ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔.

ความมีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน. ความมี คือความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่า ความมีแห่งรูปทั้งหลาย.

ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลายเป็นไฉน ความสิ้น ความเสื่อม ความ

แตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไป แห่งรูปทั้งหลาย นี่ชื่อว่า
ความไม่มีแห่งรูปทั้งหลาย.

คำว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือเห็น พบ
พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ซึ่งความมีและความไม่มีในรูปทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย.

ว่าด้วยการตัดสินใจ ๒ อย่าง

[๔๗๑] ชื่อว่า ความตัดสินใจ ในคำว่า ชันตุชน... ย่อมทำ
ความตัดสินใจในโลก ได้แก่ความตัดสินใจ ๒ ประการ คือ ความตัด
สินใจด้วยตณหา ๑ ความตัดสินใจด้วยทัญญู ๑.

สัตว์ย่อมทำความตัดสินใจด้วยตณหาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลก
นี้ มีโกศสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และมีโกศสมบัติที่เกิดขึ้นแล้ว
ก็ถึงความหมดสิ้นไป เขาจึงมีความดำริอย่างนี้ว่า โกศสมบัติของเราที่ยัง
ไม่เกิดขึ้นก็มีได้เกิดขึ้น และโกศสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป
เพราะเหตุอะไรหนอ และเขามีความดำริอย่างนี้ต่อไปว่า เมื่อเราประกอบ
เนื่องๆในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะการคัมน์น้ำเมา คือ
สุราและเมรัย โกศสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงมีได้เกิดขึ้น และโกศสมบัติที่
เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเราประกอบเนื่องๆในการเที่ยวไป
ในถนนในเวลาค่ำคืน... เมื่อเราเที่ยวดูมหรสพมากไป...เมื่อเราประกอบ
เนื่องๆในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในเพราะการเล่นการพนัน ...
เมื่อเราประกอบเนื่องๆ ในการคบปาปมิตร ... เมื่อเราประกอบเนื่องๆ
ในความเป็นคนเกียจคร้าน โกศสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น และโกศสมบัติที่

เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว เขาจึงไม่ประพฤติทางความฉิบหายแห่งโกศสมบัติ ๖ ประการ ชันดูชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยตณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมประกอบการทำงานด้วยกสิกรรมบ้าง ด้วยพาณิชยกรรมบ้าง ด้วยโครัชกรรมบ้าง ด้วยธนุศิลป์บ้าง ด้วยการรับราชการบ้าง ด้วยศิลป์ อย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ชันดูชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยตณหา แม้ด้วยประการอย่างนี้.

ชันดูชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทัญญูอย่างไร. เมื่อจักขุเกิดขึ้นแล้ว ชันดูชนก็รู้ว่า คนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อจักขุหายไป ก็รู้ว่าตนของเราหายไปแล้ว คนของเราปราศจากไปแล้ว ชันดูชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทัญญู แม้ด้วยประการอย่างนี้ เมื่อโสตะ... เมื่อฆานะ... เมื่อชีวหา... เมื่อกาย... เมื่อรูป... เมื่อเสียง... เมื่อกลิ่น... เมื่อรส เมื่อโณภูฏัพพะเกิดขึ้นแล้ว ชันดูชนก็รู้ว่า คนของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อโณภูฏัพพะหายไป ก็รู้ว่า คนของเราหายไปแล้ว ตนของเราปราศจากไปแล้ว ชันดูชนย่อมทำความตัดสินใจด้วยทัญญู คือให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ แม้ด้วยประการอย่างนี้.

คำว่า ชันดูชน คือสัตว์ นระ มาณพ ฯลฯ มนุษย์. คำว่า ในโลก คือในอบายโลก ฯลฯ อยาตनโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชันดูชน... ย่อมทำความตัดสินใจในโลก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวธรรมใด คือความดีใจ ความ
เลี้ยวใจ ในโลก ฉันทะย่อมมีมา เพราะอาศัยธรรมนั้น

ชั้นตุนเห็นความไม่มีในรูปทั้งหลาย ย่อมทำความตัด
สินใจในโลก.

[๔๗๒] ธรรมแม่เหล่านี้ คือความโกรธ ความเป็นผู้พุดเท็ง
และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มีอยู่ ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทาง
แห่งญาณ และธรรมเหล่านี้ได้อันพระสมณะทราบแล้ว
จึงตรัสไว้ ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจ
ทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา.

[๔๗๓] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ความโกรธ ความเป็น
ผู้พุดเท็ง และความสงสัย คือความปองร้าย ความมุ่งร้าย ฯลฯ ความ
ไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความกล่าวเท็จ เรียกว่า ความเป็นผู้พุดเท็ง ความ
สงสัย เรียกว่า กลังกลา ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนา
บ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง ความกล่าวเท็จ ย่อมเกิด
เพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง
ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาบ้าง เพราะอาศัยวัตถุ
ที่ไม่น่าปรารถนาบ้าง.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร ความ
โกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

แล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาได้ประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่พอใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการว่า เขาได้ประพาศสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขากำลังประพาศสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการว่า เขาจักประพาศสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่นุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา. ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความโกรธยอมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร. แม้บุคคล
ผู้มีความหวัหระแวงในการแย่งชิงวัตถุที่น่าปรารถนา ย่อมมีความโกรธ
เกิด ขึ้นเมื่อวัตถุที่น่าปรารถนากำลังถูกแย่งชิงเอาไป ย่อมมีความโกรธ
เกิดบ้าง เมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมมีความโกรธเกิด
บ้าง แม้บุคคลผู้มีความหวัหระแวงในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุที่น่า
ปรารถนา ย่อมมีความโกรธเกิด คือเมื่อวัตถุที่น่าปรารถนาแปรปรวนไป
แล้ว ย่อมมีความโกรธเกิดบ้าง ความโกรธยอมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่า
ปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการกล่าวเท็จ

มุสาวาท ย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือขื่อ ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ คือเชือก... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือโซ่ตรวน... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือหวาย... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเถาวัลย์... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือเครื่องล้อม... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ คือบ้าน นิคมและนคร... ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำคือชนบท ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ เพื่อพ้นจากเครื่องจำนั้น มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

มุสาวาท ย่อมเกิดเพราะอาศัย วัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งรูปที่ชอบใจ ย่อมกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่เพราะเหตุแห่งเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งกิลานปัจฉัยเกสัขบริวาร มุสาวาทย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ว่าด้วยเหตุให้เกิดความสงสัย

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างไร. ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาว่า เราจักพ้นจากโรคนัยน์ตาหรือหนอ หรือเราจักไม่พ้นจากโรคนัยน์ตา เราจักพ้นจากโรคจมูกหรือหนอ จากโรคที่ลิ้นหรือหนอ จากโรคกาย... จากโรคศีรษะหรือหนอ จากโรคที่ใบหู จากโรคปาก เราจักพ้นจากโรคฟันหรือหนอ

หรือเราจักไม่พ้นจากโรคฟัน ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนี้.

ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างไร ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาว่า เราจักได้รูปที่ชอบใจ หรือหนอ หรือเราจักไม่ได้รับที่ชอบใจ เราจักได้เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล ณะ อวาส ลภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เราจักได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวารที่ชอบใจหรือหนอ หรือเราจักไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวารที่ชอบใจ ความสงสัยย่อมเกิดเพราะอาศัยวัตถุที่น่าปรารถนาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความโกรธ ความเป็นผู้พุดเท็จและความสงสัย.

[๔๑๔] คำว่า ธรรมแม่เหล่านี้...เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา ความว่า เมื่อความดีใจและเสียใจมีอยู่ คือเมื่อสุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส วัตถุที่น่าปรารถนาและวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา ความยินดีและเพราะความยินร้าย มีอยู่ คือปรากฏ อันตนเข้าไปได้อยู่ ธรรมแม่เหล่านี้...ก็มีมา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมแม่เหล่านี้... เมื่อความดีใจและความเสียใจ ทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา.

ว่าด้วยสิกขา ๓

[๔๑๕] คำว่า บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ความว่า แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ เปรียบเหมือนอริยมรรคก็ชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวมรรคก็ชื่อว่าทางแห่ง

เทวดา พรหมมรรคก็ว่าทางแห่งพรหมจรรย์ใด แม้ญาณก็ชื่อว่าทางแห่ง
ญาณ แม้อารมณ์แห่งญาณชื่อว่าทางแห่งญาณ แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิด
ร่วมกับญาณก็ชื่อว่าทางแห่งญาณจันนั้น. **สิกขา** ในคำว่า พึงศึกษา มี
๓ อย่าง คือ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา ๑ อริปัญญาสิกขา ๑.

อริศีลสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ สำรวม
แล้วด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติ
เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย ศีลจักษุเล็กน้อย ศีลจักษุใหญ่ ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็น
เบื้องบาท เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธาน
แห่งความถึงพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายฝ่ายอกุศล นี้ชื่อว่า **อริศีลสิกขา**.

อริจิตตสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ
จึงบรรลุดุคตถณาน นี้ชื่อว่า **อริจิตตสิกขา**.

อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียุปัญญา
ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรก
กิเลส อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้จัดตามความเป็น
จริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา และรู้จัดตามความเป็น
จริงว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่า
อริปัญญาสิกขา.

คำว่า **ผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ** ความว่า บุคคล
ผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ลังเล เป็นสองทาง ไม่แน่ใจ พึงศึกษา
อริศีลบ้าง อริจิตบ้าง อริปัญญบ้าง เพื่อความบรรลุดุคต เพื่อความ
ถูกต้องญาณ เพื่อความทำให้แจ่มแจ้งญาณ บุคคลเมื่อนี้ถึงสิกขา ๓ นี้

ฟังศึกษา ก็เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อม
ใจไปด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งจิต เมื่อรู้ชัด
ด้วยปัญญา เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้
เมื่อละธรรมที่ควรละ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม
ที่ควรทำให้แจ้ง ก็ฟังศึกษา ประพติเพื่อประพติเพื่อโดยชอบ
สมาทานประพติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความสงสัย ฟังศึกษา
เพื่อทางแห่งญาณ.

ว่าด้วยธรรมที่พระสมณะทราบบ

[๔๗๖] คำว่า และธรรมเหล่าใด อันพระสมณะทราบบแล้ว จึง
ตรัสไว้ ความว่า ธรรมทั้งหลายอันพระสมณะทราบบ ทรงรู้ พิจารณา
เทียบเคียงให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก
ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว
คือทรงทราบ ทรงรู้ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง
แล้ว ตรัสไว้ ตรัสสอน ตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย
จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
 ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ เพราะอวิชชาดับ สังขาร
 จึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์-
 นิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ
 ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านั้นควรละ
 ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ความเกิด ความดับ

คุณ โทษ อุบายเครื่องสลัดออก แห่งผัสสายตนะ ๖ แห่งอุปาทานจันท์ ๕ แห่งมหาภูตรูป ๔ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับเป็นธรรมดา.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน ภิภุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง เราไม่แสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง เราแสดงธรรมมิเหตุ เราไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ เราไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ คุณก่อนภิภุทั้งหลาย เมื่อ เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง ไม่แสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง แสดงธรรมมิเหตุ ไม่แสดงธรรมไม่มีเหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์อยู่ เธอทั้งหลายควรทำตามโอวาท ควรทำตามอนุสาสนี คุณก่อนภิภุทั้งหลาย อนึ่ง เธอทั้งหลายควรยินดีปราโมทย์ ควรโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นสาวก-ชาตธรรม พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ก็เมื่อคำเป็นไวยากรณ์นี้ อัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอยู่ โลกธาตุหมื่นหนึ่งหวนไหวแล้ว ดังนี้ เพราะ-ฉะนั้น จึงชื่อว่า และธรรมเหล่าใดอันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ธรรมแม้เหล่านี้ คือความโกรธ ความเป็นผู้พูดเท็จ
และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสอง
มีอยู่ ก็มีมา บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่ง
ญาณและธรรมเหล่าใดอันพระสมณะทราบแล้วจึงตรัสไว้
ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมี
อยู่ ก็มีมา.

[๔๗๗] (พระพุทธรณินิพพานว่า) ความดีใจและความ
เสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่อไม่มีอะไร ความดีใจและ
ความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือความไม่มี
และความมี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใด
เป็นนิทาน แก่ข้าพระองค์.

ว่าด้วยต้นเหตุความดีใจและความเสียใจ

[๔๗๘] คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน
ความว่า พระพุทธรณินิพพาน สอนถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้
ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์ ซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความดีใจและความ
เสียใจว่า ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน คือเกิด เกิดพร้อม
บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไร
เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๗๙] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจ
เหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ความ
ดีใจและความเสียใจ จึงไม่มี ไม่เป็น ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด
ไม่บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความดีใจและ
ความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี.

[๔๘๐] คำว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ความว่า
ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน ความมี ความเป็น ความ
เกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏ

แห่งความดีใจและความเสียใจใด นี่ชื่อว่า ความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจเป็นไฉน ความสิ้น ความเสื่อม ความแตก ความแตกรอบ ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งความดีใจและความเสียใจใด นี่ชื่อว่า ความไม่มีแห่งความดีใจและความเสียใจ. คำว่า **อรรถนั้นใด** คืออรรถอย่างยี่ใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี.

[๔๘๑] คำว่า นั้น ในคำว่า **ของตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์** ความว่า อรรถที่ข้าพระองค์ทูลถาม ขอให้ตรัสบอก อัญเชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาธน์. คำว่า **ของตรัสบอก** คือของตรัสบอก ทรงแจ้ง ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ของตรัสบอกอรรถนั้น** ... **แก่ข้าพระองค์**. คำว่า **มีสิ่งใดเป็นนิทาน** ความว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน มีสิ่งใดเป็นสมุทัย มีสิ่งใดเป็นชาติ มีสิ่งใดเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ของตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์** เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

**ความดีใจและความเสียใจ มีอะไรเป็นนิทาน เมื่อ
อะไรไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี
อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ขอพระองค์จงตรัส
บอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทาน แก่ข้าพระองค์.**

[๔๘๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) **ความดีใจและ
ความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อผัสสะไม่มี ความ
ดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี อรรถนั้นใด คือ**

**ความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอออกอรรถนัยว่า มี
ผัสสะนี้เป็นนิทาน แก่พระองค์.**

[๔๘๓] **คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน**

ความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป สุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป ทุกขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป ทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนานั้นนั้นแหละดับไป อทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา ที่เสวยอยู่ อันเกิดแต่ผัสสะนั้น ก็ดับสงบไป. **คำว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน** ความว่า ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความดีใจ ความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน.

[๔๘๔] **คำว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจ**

เหล่านั้นจึงไม่มี ความว่า เมื่อผัสสะไม่มี คือไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความดีใจและความเสียใจจึงไม่มี คือไม่เป็น ไม่เกิด ไม่เกิดพร้อม ไม่บังเกิด ไม่บังเกิดเฉพาะ ไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้น จึงไม่มี.

[๔๘๕] คำว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ความว่า
ภวทฤษฎีที่ดี วิภวทฤษฎีที่ดี ก็มีผัสสะเป็นนิทาน. คำว่า อรรถนั้นใด คือ
อรรถอย่างยิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและ
ความมี.

[๔๘๖] คำว่า นั้น ในคำว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า ผัสสะนี้เป็น
นิทานแก่พระองค์ ความว่า อรรถที่พระองค์ตรัสถาม ขอให้บอก เชิญ
ให้บอก ให้ประสาธ. คำว่า ขอบอก คือขอตอบ บอก แสดง บัญญัติ
แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ขอบอกอรรถนั้น...แก่พระองค์. คำว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทาน คือมีผัสสะ
นี้เป็นนิทาน มีผัสสะเป็นสมุทัย มีผัสสะเป็นชาติ มีผัสสะเป็นแดนเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอบอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะนี้เป็นนิทานแก่
พระองค์ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ความดีใจและความเสียใจ มีผัสสะเป็นนิทาน เมื่อ
ผัสสะไม่มี ความดีใจและความเสียใจเหล่านั้นจึงไม่มี
อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมี ข้าพระองค์ขอ
บอกอรรถนั้นว่า มีผัสสะเป็นนิทาน แก่พระองค์.

[๔๘๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ผัสสะในโลก มีอะไร
เป็นนิทาน และความยึดถือมีมาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี
ความถือว่าของเราจึงไม่มี เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่
ถูกต้อง.

ว่าด้วยต้นเหตุของผัสสะ...

[๔๘๘] คำว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน ความว่า พระพุทธรูปนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัยแห่งผัสสะว่า ผัสสะมีอะไรเป็นนิทาน คือเกิดเกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน.

[๔๘๙] คำว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร ความว่า พระพุทธรูปนิมิตตรัสถาม สอบถาม ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งมูล ฯลฯ สมุทัย แห่งความยึดถือทั้งหลายว่า ความยึดถือมีมาแต่อะไร คือเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏมาแต่อะไร คือมีอะไรเป็นนิทาน มีอะไรเป็นสมุทัย มีอะไรเป็นชาติ มีอะไรเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และความยึดถือมีมาแต่อะไร.

[๔๙๐] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อไม่มีอะไร ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มี ไม่เป็น ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือความถือว่า ของเรา อันพระสมณะละตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้ควรเกิดขึ้น เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

[๔๙๑] คำว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ความว่า เมื่ออะไรไม่มี ไม่เป็น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปแล้วแล้ว ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

ผัสสะในโลกมีอะไรเป็นนิทาน และความยึดถือ มี
มาแต่อะไร เมื่ออะไรไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี
เมื่ออะไรไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๕๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ผัสสะเกิดขึ้น

เพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือมีความปรารถนา
เป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเรา
จึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง.

[๔๕๓] คำว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูป ประชุมธรรม ๓ ประการ
คือจักขุ รูปในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นจักขุสัมผัส
เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. โสตวิญญาณ
เกิดขึ้นเพราะอาศัยหูและเสียง ประชุมธรรม ๓ ประการ คือหู เสียงใน
ส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นโสตสัมผัส เป็นผัสสะ
ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป แม้อย่างนี้. ฆานวิญญาณเกิดขึ้น
เพราะอาศัยจมูกและกลิ่น ประชุมธรรม ๓ ประการ คือจมูก กลิ่นใน
ส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นฆานสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะ
เกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยลิ้นและรส ประชุมธรรม ๓ ประการ คือลิ้น รสในส่วนรูป และ
สัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นชิวหาสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยนามและรูปแม้อย่างนี้. กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏ-
ฐัพพะ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือกาย โผฏฐัพพะในส่วนรูป และ

สัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นกายสัมผัส เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะ
อาศัยนามและรูปเมื่อนี้. มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและ
ธรรมารมณ์ ประชุมธรรม ๓ ประการ คือวัตถุ รูป ในส่วนรูป ธรรม
ทั้งหลายที่มีรูปในส่วนรูป และสัมปยุตธรรมในส่วนนาม เว้นมโนสัมผัส
เป็นผัสสะ ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูปเมื่อนี้.

ว่าด้วยความยึดถือมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

[๔๔๔] คำว่า ความยึดถือมีความปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า
ค้นหา เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา
โสกะ อกุศลมูล ชื่อว่าความยึดถือ ได้แก่ความยึดถือ ๒ ประการ คือความ
ยึดถือด้วยค้นหา ๑ ความยึดถือด้วยทวิภูติ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือ
ด้วยค้นหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความยึดถือด้วยทวิภูติ. คำว่า ความยึดถือมีความ
ปรารถนาเป็นนิทาน ความว่า ความยึดถือทั้งหลาย มีความปรารถนา
เป็นเหตุ มีความปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นภาระ
มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความยึดถือมีความ
ปรารถนาเป็นนิทาน.

[๔๔๕] คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึง
ไม่มี ความว่า ค้นหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ
ฯลฯ อภิชฌา โสกะ อกุศลมูล ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ได้แก่ความ
ถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่าของเราด้วยค้นหา. ความถือว่า
ของเราด้วยทวิภูติ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยค้นหา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า ความถือว่าของเราด้วยทวิภูติ. คำว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี

ความถือว่าของเราจึงไม่มี ความว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้อยู่ ความถือว่าของเราจึงไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือ ความถือว่าของเราเหล่านั้น อันพระสมณะละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่าของเราจึงไม่มี.

ว่าด้วยมหาภูตรูป ๔

[๔๘๖] คำว่า รูป ในคำว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔. คำว่า เมื่อรูปไม่มี คือรูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ อย่าง คือโดยการรู้ โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง.

รูปไม่มีโดยการรู้อย่างไร พระสมณะย่อมรู้รูป ก็ย่อมรู้ ย่อมเห็นว่า รูปหมดทุกอย่าง ชื่อว่ารูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูปของมหาภูตรูป ๔ รูปไม่มีโดยการรู้ดังนี้.

รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างไร พระสมณะครันรู้รูปอย่างนี้แล้ว จึงพิจารณารูป คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคน เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของขำรุค เป็นเสนียด เป็นอุปาทวี เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของ ห้วนไหว เป็นของแตกพัง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งความลำบาก เป็นดังเพชฌฆาต เป็นของปราศจากความ

เจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของอันเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิเป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีความโสภ ความรำพัน ความเจ็บกาย ความเจ็บใจและความแค้นใจเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นของดับไป เป็นของชวนให้หลงแช่มชื่น เป็นอาทินพ เป็นนิสสรณะ รูปไม่มีโดยการพิจารณาอย่างนี้.

รูปไม่มีโดยการละอย่างไร พระสมณะครันพิจารณาอย่างนี้แล้ว จึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งฉันทราคะในรูป.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในรูปใด พวกท่านจงละฉันทราคะนั้นเสีย ฉันทราคะนั้นจักเป็นของอันพวกท่านละแล้ว มีมูลอันตัดขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โดยประการอย่างนี้ รูปไม่มีโดยการละอย่างนี้.

รูปไม่โดยการก้าวล่วงอย่างไร ผู้ที่ได้รูปสมบัติทั้ง ๔ แล้วเป็นผู้ไม่มีรูป คือไม่เจริญรูป ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงรูปเสียได้แล้ว รูปไม่มีโดยการก้าวล่วงอย่างนี้ รูปย่อมไม่มีโดยเหตุ ๔ ประการนี้.

คำว่า **เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง** ความว่า เมื่อรูปไม่มีไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ ประการ คือจักขุสัมผัส โสถสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ย่อมไม่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป ความยึดถือ
มีความปรารถนาเป็นนิทาน เมื่อความปรารถนาไม่มี
ความถือเอาของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูก
ต้อง.

[๔๘๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร
รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร รูปเป็นต้น
ไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้น
แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น.

[๔๘๘] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี ความว่า
เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร คือปฏิบัติอย่างไร เปลี่ยนอิริยาบถอย่างไร
ประพฤติดังไร รักษาอย่างไร บำรุงอย่างไร เชี่ยวชาญอย่างไร รูปจึง
ไม่มี คือไม่เป็นล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี.

[๔๘๙] คำว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร ความว่า สุขก็ดี
ทุกข์ก็ดี ไม่มี คือไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอย่างไร เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง สุขและทุกข์ไม่มีอย่างไร.

[๕๐๐] คำว่า ประการนั้น ในคำว่า รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการ
ใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า ประการที่

ข้าพระองค์ถามขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ประการนั้น. คำว่า ขอตรัสบอก...แก่ข้าพระองค์ คือ
ตรัสบอก ทรงเล่า ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอตรัสบอก...แก่ข้า
พระองค์. คำว่า รูปเป็นต้นไม่มี ด้วยประการใด คือรูปไม่มี ไม่เป็น
ล่องลอย กว้างขวาง เป็นไปล่อง ด้วยประการใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอพระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้า-
พระองค์.

[๕๐๑] คำว่า จะรู้ประการนั้น ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า
จะรู้ประการนั้น ความว่า จะรู้ จะรู้ทั่วถึง จะรู้แจ่มแจ้ง จะแทงตลอด
ประการนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จะรู้ประการนั้น. คำว่า ข้าพระองค์
ได้ตั้งใจ คือข้าพระองค์ได้ตั้งจิต ตั้งความดำริ ตั้งวิญญูณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น เพราะเหตุนี้ พระ-
พุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างไร รูปจึงไม่มี อนึ่ง สุขและ
ทุกขไม่มีอย่างไร รูปเป็นต้นไม่มีด้วยประการใด ขอ
พระองค์ตรัสบอกประการนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ได้ตั้งใจว่า จะรู้ประการนั้น.

[๕๐๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) บุคคลไม่เป็นผู้มี
สัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิด
ปกติ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา

เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้รูปจึงไม่มี เพราะว่าส่วนแห่ง

ธรรมเครื่องให้เนิ่นช้า มีสัญญาเป็นนิทาน.

[๕๐๓] คำว่า บุคคลไม่มีผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ความว่า ชนเหล่าใด ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้ที่มีสัญญาโดยสัญญาปกติ บุคคลนั้นไม่ตั้งอยู่โดยสัญญาปกติ ชนเหล่าใดเป็นบ้า และเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้ที่มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ บุคคลนั้นไม่เป็นบ้า ทั้งไม่เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลไม่มีผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ.

[๕๐๔] คำว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา และไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา ความว่า ชนเหล่าใดเข้านิโรธ และเป็นอสังขยัตถ์ ชนเหล่านั้นเรียกว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา. บุคคลนั้นไม่ใช่ผู้เข้านิโรธทั้งไม่ใช่เป็นอสังขยัตถ์ ชนเหล่าใดได้รูปสมบัติ ๔ ชนเหล่านั้นเรียกว่า ไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา. บุคคลนั้นไม่ใช่ผู้ได้รูปสมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญาและไม่เป็นผู้ปราศจากสัญญา.

[๕๐๕] คำว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุดุตตถณาน ฯลฯ เพราะละสุข ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธี ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อประโยชน์แก่การได้อากาสนัญญาตนสมบัติ เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งรูปสมบัติ เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ คือปฏิบัติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่อย่างนี้ ด้วยประการ

ดังนี้ รูปจึงไม่มี ไม่เป็น ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึงไม่มี.

ว่าด้วยธรรมเครื่องเน้นซ้ำ

[๕๐๖] คำว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเครื่องให้เน้นซ้ำ มีสัญญา
เป็นนิทาน ความว่า ธรรมเป็นเครื่องให้เน้นซ้ำ คือตณหา ทิฏฐิ มานะ
เป็นธรรมมีสัญญาเป็นนิทาน มีสัญญาเป็นสมุทัย มีสัญญาเป็นชาติ มีสัญญา
เป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่อง
เน้นซ้ำ มีสัญญาเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลไม่มีผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ ไม่มีผู้มี
สัญญาโดยสัญญาผิดปกติ ไม่มีผู้ไม่มีสัญญาและไม่
เป็นผู้ปราศจากสัญญา เมื่อบุคคลดำเนินอย่างนี้ รูปจึง
ไม่มี เพราะว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องให้เน้นซ้ำ มี
สัญญาเป็นนิทาน.

[๕๐๗] (พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ได้ถูกถาม
ธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์
แล้ว ข้าพระองค์จะขอรุณถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์
ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บาง
พวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวหมดจดแห่ง
ยักษ์ด้วยอุปสมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ

หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่าง
อื่นกว่าอุปสมาสตินี้.

[๕๐๘] คำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้
ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ความว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
คือขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาทซึ่งธรรมใด. คำว่า
ได้ทรงแสดงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว คือพระองค์ทรงแถลง แถลง
ออก ตรัสบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์
ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ได้ทรงแถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์
แล้ว.

[๕๐๙] คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์
ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ
ขอให้ตรัสบอก เชิญให้ทรงแสดง ขอให้ประสาท ซึ่งธรรมส่วนอื่น กะ
พระองค์ คือจะขอทูลถามธรรมยิ่งขึ้นไปกะพระองค์. คำว่า ขอเชิญพระ-
องค์จึงตรัสบอกธรรมนั้น คือขอเชิญพระองค์จึงตรัสบอก จี๋บอก แสดง
บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศธรรมนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญ
พระองค์ตรัสบอกธรรมนั้น.

ว่าด้วยความหมจดด้วยอุปสมาสติ

[๕๑๐] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตใน
โลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดต่างยักษ์ด้วยอุปสมาสติเท่านี้หรือหนอ

ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง (ความหมดจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร ด้วยอุปสมบัติเท่านี้หรือ. คำว่า ยักข์ คือ แห่งสัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ความหมดจด คือความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ. คำว่า อ้างตนเป็น บัณฑิตในโลกนี้ คือเป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็น ธีรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าว โดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อม กล่าวความหมดจดแห่งยักข์ด้วยอุปสมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรม อันเลิศ.

[๕๑๑] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าวความหมด จดอย่างอื่นกว่าอุปสมบัตินี้ ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก ล้วงเลข ก้าวล่วง เป็นไปล่วงอุปสมบัติเหล่านี้ ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบแห่งยักข์อย่างอื่น คือยิ่งกว่าอุป- สมบัตินี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวก กล่าว ความหมดจดอย่างอื่นกว่าอุปสมบัตินี้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธนิมิตนั้น จึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามธรรมใดแล้ว พระองค์ทรง
แถลงธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถาม

ธรรมส่วนอื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอก

ธรรมนั้น ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนว่า เป็นบัณฑิต

ในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักข์ ด้วยรูป-
สมบัติเท่านี้หรือหนอ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณ-
พราหมณ์บางพวก กล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่ารูป-
สมบัตินี้.

[๕๑๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็สมณพราหมณ์
บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความ
หมจดแห่งยักข์ ด้วยรูปสมบัติเท่านี้ ว่าเป็นธรรม
อันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์
อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบใน*
อนุปาติเสส.

[๕๑๓] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิต
ในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักข์ ด้วยรูปสมบัตินี้ ว่าเป็น
ธรรมอันเลิศ ความว่า ผู้กล่าวความเที่ยง ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง
แถลง (ความหมจด) ว่าเป็นธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็น
ประธาน อุดม บวรด้วยรูปสมบัติเท่านี้. คำว่า ยักข์ คือแห่งสัตว์ นรชน
มาณพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิตผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า
ความหมจด คือความหมจด ความหมจรรอบ ความพ้น ความพ้น
วิเศษ ความพ้นรอบ. คำว่า อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ คือเป็นผู้กล่าว

๑. ความสงบและอนุปาติเสสฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ.

ตนเป็นบัณฑิต เป็นผู้กล่าวว่าตนเป็นนรชน ผู้กล่าวว่าตนมีญาณ ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ ในโลกนี้ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ ด้วยอุปสมาบัตินี้ ว่าเป็นธรรมอันเลิศ.

[๕๑๔] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาติเสส ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแหละ สมณพราหมณ์บางพวก ผู้กล่าวความขาดสูญ กล่าวต่อภพ ย่อมยินดีความไม่มีภพ สมณพราหมณ์พวกนั้น ย่อมกล่าวความสงบ คือความเข้าไปสงบ ความเจียบ ความดับ ความระงับ แห่งสัตว์ว่า ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่า ตนนี้เพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ พินาศไป ย่อมไม่มีเบื้องหน้าแต่ภระ โดยเหตุใด อนุปาติเสส ย่อมมีโดยเหตุเท่านั้น. คำว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ความว่า กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวว่าเป็นนรชน กล่าวว่าเป็นนรชน ผู้กล่าวโดยเหตุ ผู้กล่าวโดยลักษณะ ผู้กล่าวโดยการณ ผู้กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่ง สมณพราหมณ์อีกบางพวกอ้างว่า ตนเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาติเสส เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก อ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้
ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ ด้วยอุปสมาบัตินี้
ว่าเป็นธรรมอันเลิศ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น

สมณพราหมณ์อีกบางพวก อ้างตนเป็นผู้ฉลาด ย่อม

กล่าวความสงบในอนุปาติเสส.

[๕๑๕] มุนินั้นมีปัญหาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์

เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้

มีทิฐิเป็นที่อาศัย รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความ

วิเวก เป็นนรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่.

ว่าด้วยผู้มีปัญหาเครื่องพิจารณา

[๕๑๖] คำว่าเหล่านั้น ในคำว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็น

ผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย ความว่า พวกสมณพราหมณ์ที่ดำเนินด้วยทิฐิ.

คำว่า เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย ความว่า มุนินั้นรู้ ทราบ พิจารณา

เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า เป็นผู้อันสัสสตทิฐิอาศัยแล้ว

เป็นผู้อันอุจเฉททิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันสัสสตทิฐิและอุจเฉททิฐิอาศัย

แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้สมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เป็นผู้อันทิฐิ

เข้าไปอาศัย.

[๕๑๗] ชื่อว่า มุนิ ในคำว่า มุนินั้นผู้มีปัญหาเครื่องพิจารณา

รู้ว่า เป็นผู้ที่มีทิฐิเป็นที่อาศัย ความว่า ญาณ เรียกว่า โมนะ ฯลฯ

ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องบุคคลนั้นชื่อว่า มุนิ. มุนิ รู้ ทราบ พิจารณา

เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น

เป็นผู้อันสัสสตทิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อันอุจเฉททิฐิอาศัยแล้ว เป็นผู้อัน

สัสสตทิฐิและอุจเฉททิฐิอาศัยแล้ว. คำว่า มุนินั้นผู้มีปัญหาเครื่อง

พิจารณา คือเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่นผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณารู้ว่า เป็นผู้มีทิฐิเป็นที่อาศัย.

[๕๑๘] คำว่า รู้แล้ว พันวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิเวก ความว่า รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว เป็นผู้พ้น พันวิเศษ พันรอบ พันวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถ้อยมันโดยส่วนเดียว คือรู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา จึงเป็นผู้พ้นวิเศษ พันรอบ พันวิเศษดี โดยความพ้นวิเศษ เพราะไม่ถ้อยมันโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พันวิเศษแล้ว. คำว่า ไม่ถึงความวิเวก ความว่า ไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความบาดหมาง ไม่ทำความโต้เถียง ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความหมายมั่น.

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอัครศิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่วิวาทกับใคร ๆ ก็เรื่องใดที่เขาพูดกันในโลก ภิกษุนั้นก็มิได้ถ้อยมันพูดโดยเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว พันวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความวิเวก.

[๕๑๙] คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ในคำว่า เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ย่อมไม่ถึงพร้อม ไม่มาถึงพร้อม ไม่ถ้อยเอาไม่ยึดมั่น ไม่ถ้อยมัน ในภพน้อยและภพใหญ่ คือในกรรมวิภูและวิปากวิภู ในกรรมวิภูเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภู

เป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏ
เป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ใน
วิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ
ในความเข้าถึงบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอรรถภาพ
บ่อย ๆ. คำว่า เป็นธีรชน คือเป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต มีปัญญา
มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เป็นธีรชน ย่อม
ไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่ เพราะฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

มุนีนันมีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้สมณพราหมณ์เหล่า
นั้นว่า. เป็นผู้อันทิฐิเข้าไปอาศัย และรู้ว่าเป็นผู้มีทิฐิ
เป็นที่อาศัยอยู่ รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว ย่อมไม่ถึงความ
วาทิ เป็นธีรชน ย่อมไม่ถึงพร้อมในภพน้อยภพใหญ่
ดังนี้.

จบกลหวิวาทสูตรตนิเทศที่ ๑๑

อรรถกถาบทสวดตนิเทศที่ ๑๑

พึงทราบวินิจฉัยในกลหวิวาทสูตรตนิเทศที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กุโต ปหุตา กลหวิวาทา ความทะเลาะความวิวาทมีมาแต่
อะไร ได้แก่อกิเลสเหล่านี้ คือความทะเลาะและความวิวาทอันเป็นส่วน
เบื้องต้นของความทะเลาะนั้น เกิดมาแต่อะไร. บทว่า ปรีเทวโสกา

สหมจฺจุราจ ความร่าเริงความโศก ความตระหนี่ เกิดมาแต่อะไร. บทว่า
มานาติमानา สหเปตฺตนา จ ความถือตัว ความดูหมิ่น และคำพูดส่อเสียด
เกิดมาแต่อะไร. บทว่า เต ได้แก่ กิเลส ๘ อย่างทั้งหมดเหล่านั้น. บทว่า
ตทิงฺฆม พุรุหิ ขอเชิญพระองค์ตรัสบอกเถิด ก็พระพุทธนิมิตทูลว่า
ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอน ขอพระองค์จึงตรัสบอกความที่ข้าพระองค์ทูล
ถามนั้นเถิด. บทว่า อิงฺฆม เป็นนิบาต มีความว่าขอร้อง.

บทว่า เอเกน อากาเรน คือ โดยอาการอย่างเดียวกัน. บทว่า
อปเรน อากาเรน คือ โดยอาการอื่น. บทว่า อาคาริกา ทณฺฑปสฺสุตา^๑
ผู้ครองเรือนหาโทษใส่กัน คือคบคิดเบียดเบียนกัน. บทว่า ปพฺพชิตา
อาปตฺตี อาปชฺชนฺตา คือ บรรพชิตต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในกอง
อาบัติ ๙ กอง. บทว่า กุโธ ปหูตา คือ มีมาแต่ไหน. บทว่า กุโธ ชาตา
เกิดมาแต่ไหน คือได้อัตภาพมาแต่ไหน. เพิ่มอุปสัถไปเป็น กุโธ
สณฺหาตา คือ เกิดพร้อมมาแต่ไหน. บทว่า กุโธ นิพฺพตฺตา บังเกิดมา
แต่ไหน คือถึงลักษณะพร้อมที่จะเกิดมาแต่ไหน. เพิ่มอุปสัถลงไปเป็น
กุโธ อภินิพฺพตฺตา คือ บังเกิดเฉพาะมาแต่ไหน. บทว่า ปาตุภูตา คือ
ปรากฏมาแต่ไหน. พึงทราบความในบทว่า กีนันทนา มีอะไรเป็นนิทาน
เป็นต้นต่อไปนี้ ชื่อว่า นิทานะ เพราะมอบผลของตน. ชื่อ สมุทฺทยะ
เพราะเป็นเหตุตั้งขึ้นแห่งผล. ชื่อว่า ชาติ เพราะเป็นเหตุเกิดผล. ชื่อว่า
ปภวะ เพราะเป็นแดงเกิดแห่งผล. บทว่า มุลํ ปุจฺจติ พระพุทฺธนิมิต
ทูลถามถึงมูลแห่งการทะเลาะ. เพราะการณะชื่อว่า มุละ เพราะเป็นที่ตั้ง.
ชื่อว่า เหตุ เพราะอรรถว่า ปรารธนา คือเป็นไปเพื่อสำเร็จผลแก่ตน.

๑. บาลีเป็น รนฺธปสฺสุตา.

ชื่อว่า นิทาน เพราะมอบผลของตนดูจงแสดงว่า ขอเชิญท่านรับผลนั้นเกิด.
ชื่อว่า สัมภวะ เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งผล. ชื่อว่า ปภวะ เพราะเป็น
แดงเกิดแห่งผล. ชื่อว่า สมุฏฐานะ เพราะเป็นที่เกิดแห่งผล หรือเป็น
เครื่องเกิดแห่งผล. ชื่อว่า อาหาระ เพราะนำมาซึ่งผลของตน. ชื่อว่า
อาร์มมณะ เพราะยังผลของตนให้ยินดี. ชื่อว่า ปัจจยะ เพราะไม่ปฏิเสธ
ผลที่เป็นไปเพราะอาศัยสิ่งนั้น. ชื่อว่า สมุทยะ เพราะเป็นเหตุตั้งขึ้น
แห่งผล. เพราะฉะนั้น พึงทราบคำบรรยายแห่งบทเหล่านี้ด้วยประการ
ดังนี้. พระสังคีติกาจารย์กล่าวแสดงโดยนัยมีอาทิว่า พระพุทธานิมิตทุก
ถาพมูลแห่งการทะเลาะและวิวาท หมายถึงสมุทัย เหตุแห่งความทะเลาะ
วิวาทนั้น.

บทว่า ปิยปฺปหุตาคือ เกิดจากวัตถุเป็นที่รัก. บทว่า มจฺเจรยฺยตฺตา
กลหาวิวาทา ความทะเลาะวิวาทประกอบด้วยความตระหนี่ ด้วยบทนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงถึงความตระหนี่วัตถุ อันเป็นที่รักอย่าง
เดียวเท่านั้น ว่าเป็นเหตุแห่งความทะเลาะวิวาท. พึงทราบว่าธรรมทั้งหมด
เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยหัวข้อกลหาวิวาทะ. ความวิวาทเป็นเหตุ
แห่งคำพูดส่อเสียด เหมือนความตระหนี่เป็นเหตุแห่งความวิวาทฉะนั้น.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อความวิวาทกันเกิดขึ้นแล้ว
คำพูดส่อเสียดก็มี. การชี้แจงคดีนี้มีคามง่ายทั้งนั้น.

บทว่า ปิยา สุ โลคสุมี กุโตนินทานา เย วาปี โลกา วิจฺรหฺติ
โลกะ พระพุทธานิมิตตรัสถามว่า สิ่งที่น่ารักทั้งหลายในโลกนี้มีอะไรเป็นเหตุ
และชนเหล่าใดเลื่อมใสมุ่งเข้าไปในโลกเพราะความโลภ ความว่า สิ่งที่น่ารัก
ทั้งหลายเหล่าใดที่ท่านกล่าวไว้ในบทนี้ว่า ความทะเลาะเกิดแต่สิ่งที่น่ารักดังนี้

สิ่งที่รักทั้งหลายเหล่านั้น ในโลกมีอะไรเป็นเหตุ มิได้กล่าวถึงสิ่งที่รักอย่าง
เดียว แม้กษัตริย์เป็นต้น ยังเที่ยวไปเพราะความโลภ ถูกความโลภครอบงำ
ย่อมเที่ยวไปเพราะความโลภเป็นเหตุ. พระพุทธรูปมิตถุสถามสองความ
ด้วยคาถาเดียวว่า ก็ความโลภนั้นของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นเหตุ. อนึ่ง
ในบทว่า กุโตนิทานา นี้ ฟังทราบว่า แปลง โท เป็นปฐมาวักตติว่า กิ-
ณิทานา ก็เหตุกา. แต่ในสมาสไม่มีลบ โท นั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
นิทานา แปลว่า เกิดแล้ว ความว่า เกิดขึ้นแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า กุโตนิทานา จึงมีความว่า เกิดจากอะไร เกิดขึ้นแล้วจากอะไร.
บทว่า อาสา จ นิฏฐา จ ได้แก่ ความหวังและความสำเร็จความหวังนั้น.
บทว่า เย สมุปรายาย นรุตส โหนติ ได้แก่ ความหวังและความสำเร็จ
ความหวังที่มีแก่นธนะเพื่อโลกหน้า ท่านอธิบายว่า เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
นี้เป็นคำถามข้อหนึ่งเท่านั้น.

บทว่า ทิปา โหนติ เป็นเกาะ คือเป็นที่พึ่ง. บทว่า สรณา โหนติ
เป็นที่ระลึก คือเป็นที่ให้ทุกข์พินาศไป. บทว่า นิฏฐาปรายโน โหติ
คือ เป็นผู้มีความสำเร็จเป็นเบื้องหน้า.

บทว่า จนุทานิทานานิ มีฉันทะเป็นนิทาน ได้แก่ มีฉันทะ มีความ
พอใจในกามเป็นต้นเป็นนิทาน. บทว่า เย วาปี โลภา วิจรุตติ คือ
ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น เที่ยวไปเพราะความโลภ แม้ความโลภของ
ชนเหล่านั้น ก็มีฉันทะเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แก้ความทั้งสองรวมกัน. บทว่า อโตนิทานา มีฉันทะที่เป็นนิทานเท่านั้น
ท่านอธิบายว่า มีฉันทะเป็นนิทานอย่างเดียว. เพราะบทว่า อโตนิทานา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงฉันทะ. ด้วยว่าความโลภเป็นต้น มีฉันทะ เป็นนิทาน. อนึ่ง พึงทราบความสำเร็จรูปศัพท์ ในบทว่า อิโธนินทานา นี้ โดยนัยดังกล่าวแล้ว. ในบทว่า กุโธนินทานา นี้นั้นแล ความสำเร็จ ด้วยความหวัง ท่านเรียกว่า นิฏฺฐา เพราะเหตุนี้ ความสำเร็จแห่งอริยาศัย ท่านกล่าวว่า เป็นการได้เฉพาะ.

บทว่า วินิจฺฉยา ความตัดสินใจ ได้แก่ ตัณหาวิจลย์ และทิฏฺฐิ-
วิจลย์. บทว่า เย จาปี ฐมา สมณน วุตฺตา ธรรมเหล่าใดแล อัน
พระสมณะตรัสไว้ คือธรรมเมื่อนั้นเหล่าใดแล หรืออกุศลธรรมทั้งหลาย
เห็นปานนั้น ประกอบด้วยความโกรธเป็นต้น อันพระพุทฺธสมณะตรัสไว้
แล้ว ธรรมเหล่านั้นมีมาแต่อะไร.

บทว่า อณฺเวยชาติกา กิเลสทั้งหลายมีชาติเป็นอย่างอื่น คือมีสภาพ
เป็นอย่างอื่น. บทว่า อณฺเวยวิหิตกา คือ ตั้งอยู่แล้วโดยการอื่น. บทว่า
สมิตปาเปเน ผู้มีบาปอันระงับแล้ว คือมีบาปอันดับแล้ว. บทว่า พาหิต-
ปาปฐมฺเมน มีบาปธรรมอันลอยแล้ว คือมีธรรมอันลามกละได้แล้ว.
บทว่า ภินฺนกิเลสฺมุเลเน มีมูลแห่งกิเลสอันทำลายแล้ว คือตัดรากเหง้า
แห่งกิเลสได้แล้วดำรงอยู่. บทว่า สพฺพากุสลพฺพชฺชา ปมุตฺเตน ผู้พ้น
ขาดจากอกุศลมูลเป็นเครื่องผูกทั้งปวง คือปล่อยเครื่องผูก คืออกุศลมูล
๑๒ อย่าง แล้วดำรงอยู่. บทว่า วุตฺตา คือ อันพระสมณะตรัสไว้แล้ว.
บทว่า ปวุตฺตา ตรัสโดยทั่ว คือตรัสทุกสิ่งทุกอย่าง.

บทว่า ตมฺปิณฺสุสาย ปิโหติ จนฺโท ฉันทะย่อมมี เพราะอาศัย
ธรรมนั้น คือฉันทะย่อมมี ด้วยความปรารถนาอยู่ร่วมกัน และพราจาก

กัน เพราะอาศัยความดีใจและความเสียใจ กล่าวคือทั้งสองอย่างนั้น อัน
ได้แก่สุขเวทนาและทุกขเวทนา. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเป็นอันพระพุทธสมณะ
ทรงแก้ปัญหาเห็นว่า จันตะในโลกรมีอะไรเป็นนิทาน. บทว่า รูปสุ ทิสฺวา
วิภวํ ภวญฺจ เห็นความไม่มีและความมีในรูปทั้งหลาย คือเห็นความเสื่อม
และความเกิดในรูปทั้งหลาย. บทว่า วิณฺญญํ กุรุเต ชนฺตุ โลกํ สัตว์
เกิดย่อมทำความตัดสินใจในโลก คือสัตว์เกิดนี้ย่อมทำความตัดสินใจด้วยตนหา
เพื่อให้ได้ลาภ และความตัดสินใจด้วยทฤษฏี โดยนัยมีอาทิว่า อดีตของเรา
เกิดแล้วดังนี้. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ก็เป็นอันพระพุทธสมณะทรงแก้ปัญหา
เห็นว่า แม้ความตัดสินใจเกิดมาแต่ไหน ดังนี้.

บทว่า **สาตาสาตํ นิสุตฺตย** อาศัยความยินดีและความเสียใจ คือ ทำอุปนิสัยให้ชุ่มชื้นและร่วงโรย. บทว่า **อิฏฺฐาณิฏฺฐํ** ได้แก่ อารมณ์น่าปรารถนา และอารมณ์ไม่น่าปรารถนา. บทว่า **สุรา** ในบทนี้ว่า **สุรา-เมรยฺมขฺพปมาทภูฏานานุโยคํ** ประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการคืบหน้ามา คือสุราและเมรย สุรา มี ๕ อย่าง คือสุราทำด้วยแป้ง ๑ สุราทำด้วยขนม ๑ สุราทำด้วยข้าวสุก ๑ สุราใส่ น้ำเชื้อ ๑ สุราผสมด้วยเครื่องปรุง ๑. บทว่า **เมรยํ** ได้แก่ น้ำดอง ๕ อย่าง คือน้ำดองดอกไม้ ๑ น้ำดองผลไม้ ๑ น้ำดองดอกมะขาง ๑ น้ำดอง น้ำอ้อยยบ ๑ น้ำดองผสมเครื่องปรุง ๑. แม้ทั้งหมดนั้นก็คือน้ำเมา ด้วย ทำผู้อื่นให้เมา. บทว่า **ปมาทภูฏานํ** คือ เป็นเหตุแห่งความประมาท. บทนี้เป็นชื่อของเจตนาของผู้ที่คืบหน้ามานั้น. บทว่า **อนุโยคํ** ได้แก่ ประกอบเนื่อง ๆ ในเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะการคืบหน้ามา

คือสุราและเมรัยนั้น คือทำบ่อย ๆ. ก็เพราะเมื่อเราประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเหตุ
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โภคสมบัติที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมเสื่อมไป และที่
ยังไม่เกิดจึงไม่เกิดขึ้น ฉะนั้น ย่อมรู้ว่าโภคสมบัติของเราย่อมถึงความเสื่อม
สิ้นไป. ในบททั้งปวงก็เหมือนอย่างนี้. บทว่า **วิกาลวิสาขาจริยานุโยค**
ประกอบเนื่อง ๆ ในการเที่ยวมากไปในถนนในเวลาค่ำคืน คือในเวลาไม่
สมควร. บทว่า **สมชฺชาภิจรณ** เทียวดูมหรสพบ่อย ๆ คือไปดูมหรสพ
เช่นดูการฟ้อนรำเป็นต้นบ่อยครั้ง. บทว่า **อาลสฺसानุโยค** ประกอบ
เนื่อง ๆ ในความเป็นคนเกียจคร้าน คือชวนขวยมุ้งแต่อยู่ในความเป็นคน
เกียจคร้าน. บทว่า **อปายมุขานิ น เสวติ** ไม่เสพทางแห่งความฉิบหาย
คือไม่เสพประตูแห่งความฉิบหายแห่งโภคสมบัติทั้งหลาย. บทว่า **กสิยา วา**
คือ ด้วยกสิกรรมบ้าง. บทว่า **วณิชขาย วา** คือ ด้วยพาณิชยกรรมอันเป็น
ธรรมบ้าง. บทว่า **โครกฺขณ วา** ด้วยโครักขกรรม คือการเลี้ยงโคบ้าง.
บทว่า **อิสฺสตุเถน วา** คือ ด้วยธนะศิลปบ้าง. บทว่า **ราชโรปริเสน วา**
คือ ด้วยรับราชการบ้าง. บทว่า **สิปฺปญฺจตฺเรน วา** คือ ด้วยศิลปปะอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในบรรดาศิลปะ มีช่างทำหม้อเป็นต้น. บทว่า **ปฏฺธิปชฺติ**
คือ ประกอบการงาน. บทว่า **จกฺขุสฺมี อุปฺปนฺเน ชานาติ** คือ เมื่อจักษุ
เกิดขึ้น สัตว์ก็รู้ คือยึดถือทิฏฐิว่า อตฺตาของเราเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า
จกฺขุสฺมี อนฺตรหิเต คือ เมื่อจักษุนั้นหายไป. บทว่า **อตฺตา เม อนฺตรหิโต**
อตฺตาของเราหายไปแล้ว คือยึดถือทิฏฐิว่า อตฺตาของเราหายไปแล้ว.
บทว่า **วิกโต เม อตฺตา** คือ อตฺตาของเราล่วงไปแล้ว. แม้ในบทมี
อาทิว่า **โสตฺสฺมี** ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **เอเตปิ ฐมา ทวยเมว สนฺเต** ธรรมเหล่านี้ เมื่อ
ความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ คือธรรมมีความโกรธเป็นต้นเหล่านี้
เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มีมา คือเกิดขึ้น. ด้วยเหตุ
เพียงนี้ก็เป็นอันพระพุทฺธสมณะทรงแก้แม่ปัญหาข้อที่ ๓ แล้ว. พระพุทฺธ-
สมณะเมื่อจะทรงแสดงถึงอุปายละความสงสัย ของผู้ที่ยังมีความสงสัยใน
ปัญหาที่พระองค์แก้แล้วอย่างนี้ จึงตรัสว่า **กถิ กถิ** ญาณปลาย **ลิกฺข**
ผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ดังนี้. ท่านอธิบายไว้ว่า พึง
ศึกษาศึกษา ๓ เพื่อบรรลุญาณคือญาณทัสสนะ. เพราะเหตุไร. เพราะ
ธรรมอันพระสมณะทราบแล้ว จึงตรัสไว้ คือเพราะว่าพระพุทฺธสมณะทรงรู้
ธรรมทั้งหลายแล้วจึงตรัสไว้. ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายมิได้มีแก่พระสมณะ
นั้น แต่บุคคลผู้มีความสงสัยไม่รู้ธรรมเหล่านั้น เพราะความที่ตนไม่มีญาณ
ก็ไม่พึงรู้ คือไม่พึงรู้ด้วยโทษแห่งการแสดงก็หาไม่ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า
ผู้สงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ เพราะธรรมอันพระสมณะทรงรู้แล้ว
จึงตรัสไว้.

บทว่า **ปฏฺเขปพฺนฺชเนน** **วา พนฺโ** คือ ถูกเขาจำด้วยการขังไว้ใน
เรือนจำ. บทว่า **ปฏฺเขปพฺนฺชเนน** **วา พนฺโ** ถูกเขาจำด้วยเครื่องจำ
คือล้อมรั้ว. ในบทมีอาทิว่า **คามพฺนฺชเนน** ด้วยเครื่องจำคือบ้าน
มีอธิบายว่า เมื่อไม่ได้เพื่อจะออกไปจากที่นั้น ๆ ก็ชื่อว่าถูกเขาจำด้วย
เครื่องจำคือบ้านเป็นต้น.

บทว่า **ตสฺส พนฺชนสฺส** **โมกฺขตุถาย** คือ เพื่อพ้นจากเครื่องจำ
ดังที่กล่าวแล้วนั้น.

บทว่า **ญาณมฺปิ** **ญาณปฺโ** **แม่ญาน** ก็ชื่อว่าทางแห่งญาณ คือ
ญาณที่เกิดขึ้นก่อนเป็นสื่อของญาณที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มา เพราะเหตุนี้แม่ญาน

ก็เป็นทางแห่งญาณ. บทว่า **ญาณสฺส อารมฺมณฺปิ ญาณปโต** แม้อารมณฺ์
แห่งญาณ ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งญาณ คือแม้ปัจจัยแห่งญาณ ก็ชื่อว่าเป็นทาง
แห่งญาณ เพราะหน่วงอารมณ์นั้นแล้วเกิดขึ้น. บทว่า **ญาณสทฺทโนปิ
ธมฺมา ญาณปโต** แม้ธรรมทั้งหลายอันเกิดร่วมกับญาณ ก็ชื่อว่าเป็น
ทางแห่งญาณ คือแม้ธรรมทั้งหลายที่เป็นจิตเจตสิกอันเหลือ เกิดร่วมกับญาณ
ก็เป็นทางแห่งญาณ. บัดนี้ พระพุทธสมณะเมื่อจะทรงให้แจ่มแจ้งด้วย
อุปมา จึงตรัสว่า ยถา **อริยมคฺโค อริยปโต** เปรียบเหมือนอริยมรรค
ก็ชื่อว่าเป็นทางแห่งอริยะ ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **กถิ กถิ ปุคฺคโล** คือ บุคคลผู้มีความสงสัย. บทว่า **สทฺทโน**
คือ มีความเคลือบแคลง. บทว่า **สวเลโข** มีความลังเล คือมีความขัดแย้ง
ในจิต. บทว่า **สทฺทพฺพโก** เป็นสองทาง คือกังขาอยู่. บทว่า **สริจิกฺขโล**
คือ ไม่แน่ใจ. บทว่า **ญาณาริคมาย** คือ เพื่อได้ญาณ. บทว่า **ญาณทสฺส-**
นาย เพื่อเห็นญาณ คือเพื่อแทงตลอดญาณ. อีกอย่างหนึ่งเพื่อประสบญาณ.
บทว่า **ญาณสจฺฉิกิริยาย** คือ เพื่อทำให้แจ่มแจ้งซึ่งญาณ.

บทว่า **สนิทานาหิ** เราแสดงธรรมมีเหตุ คือเรา (พระพุทธสมณะ)
แสดงธรรมมีเหตุมีปัจจัย. บทว่า **สปปาฏิหาริยํ** เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์
คือนำสัตว์ให้พ้นทุกข์. บทว่า **โน อปปาฏิหาริยํ** เราไม่แสดงธรรมไม่มี
ปาฏิหาริย์ คือแสดงธรรมไม่ทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์.

บทว่า **สาตาสาตํ** ในบทว่า **สาตํ อสาดญจ** ภูโตนิทานา ความ
ดีใจและความเสียใจมีอะไรเป็นนิทาน นี่ท่านประสงค์เอาสุขเวทนาและ
ทุกขเวทนานั่นเอง. บทว่า **น ภวนฺติ เหตุ** คือ ความดีใจและเสียใจ
เหล่านั้นย่อมไม่มี. บทว่า **วิภวํ ภวญฺจาปิ ยเมตมคฺคํ** เอตมฺเม ปทุรฺหิ

ยโตนิทาน ความว่า อรรถนั้นใด คือความไม่มีและความมีแห่งความดีใจและความเสียใจ ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถนั้นว่า มีสิ่งใดเป็นนิทานแก่ข้าพระองค์ ในบทนี้ เปลี่ยนรูปลิงค์. ควรจะเป็นดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า **สาตาสาทาน วิภโว ภโว จาติ โย เอส อตุโธ เอตมัม ปพฺรุษิ**. ความอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้ว. ในบทว่า ยโตนิทาน นี้ พึงทราบโดยอรรถว่า ความไม่มีและความมี คือความเห็นว่ามีและมิต้นเอง อันเป็นวัตถุแห่งความดีใจและความเสียใจ. เป็นความจริงดังนั้นในฝ่ายแก้ปัญหานี้ แม้ความเห็นว่ามี ก็มีผัสสะเป็นนิทาน แม้ความเห็นว่ามีก็ไม่มีผัสสะเป็นนิทาน เพราะเหตุนี้ จักกล่าวในนิเทศต่อไป. ในนิเทศแห่งคานานี้ไม่มีข้อที่ควรกล่าว.

บทว่า **อิโตนิทาน** คือ มีผัสสะเป็นนิทาน. บทว่า **กิสฺมี วิภูเต** น **มุสนฺติ ผสฺสา** เมื่ออะไรไม่มีผัสสะจึงไม่ถูกต้อง คือเมื่ออะไรล่วงไปแล้ว ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น จึงไม่ถูกต้อง แม้คานานี้ก็ไม่มีอะไรควรกล่าว.

บทว่า **นามญจ รูปญจ ปฏิจฺจ** ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป คือเพราะอาศัยนามที่ประกอบกัน และรูปคือวัตถุเป็นอารมณ์. บทว่า **รูปे วิภูเต** น **มุสนฺติ ผสฺสา** เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึงไม่ถูกต้อง คือเมื่อรูปล่วงแล้ว ผัสสะ ๕ จึงไม่ถูกต้อง.

บทว่า **ติณฺณํ สงฺกฺติ ผสฺโส** ประชุมธรรม ๓ ประการ ผัสสะจึงเกิดขึ้น. คือผัสสะย่อมเกิดขึ้นเพราะประชุมธรรม ๓ ประการ คือจักขุรูปและวิญญาน. บทว่า **จกฺขุญฺจ รุปา จ รูปสฺมี** จักขุรูป ในส่วนรูป คือ ประสาทจักขุ รูปารมณํ อารมณฺตั้งไว้ในส่วนรูป. บทว่า **จกฺขุสมฺผสฺสํ** **จเปตฺวา** เว้นจักขุสัมผัส คือปล่อยผัสสะอันเกิดขึ้นเพราะประชุมธรรม

๓ ประการ. บพว่า สมฺปยุตฺตกา ธมฺมา นามสฺมี สัมปยุตฺตรรรมในส่ว
นาม ธรรมในส่วนามเกิดพร้อมกับัผัสสะ มีเวทนาเป็นค่นที่เหลือ.
แม้นบพว่า โสตยจ ปฏิจฺจ อาศัหุเป็นค่น ก็ม้นยนี้เหมือนกัน.
บพว่า จตุหิ การณหิ รูป วิญฺต โหติ คือ รูปล่วงไปด้วยเหตุ ๔ อย่าง
(โดยการรู้ โดยการพิจารณา โดยการละ โดยการก้าวล่วง). บพว่า
ญาควิญฺเตน โดยการรู้ คือทำให้ปรากฏแล้วก้าวล่วง. บพว่า ตีรณวิญฺเตน
โดยการพิจารณา คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นค่น แล้ว
ก้าวล่วง. บพว่า ปหานวิญฺเตน โดยการละ คือโดยการล่วงไป เพราะ
ละนัทรากะ. บพว่า สมตักกมวิญฺเตน โดยการก้าวล่วง คือโดยการ
ก้าวล่วงด้วยสามารถการได้อรูปสมบัตติ ๔.

บพว่า ถลั สมตสฺส คือ ปฏิบัติอย่างไร. บพว่า วิโถติ รูป รูปจึง
ไม่มี หรือไม่พึงมี. บพว่า สุขํ ทุกฺขํ วา ความว่า พระพุทฺธนิมิตฺตญาณ
ถึงรูปที่น้าปรารธนา และไม่น้าปรารธนานั่นเอง.

บพว่า ชาเนญฺยาม คือ จักรู้. บพว่า อาชาเนญฺยาม คือ จักรู้ทั่ว
ถึง. บพว่า วิชาเนญฺยาม คือ จักรู้แจ้งหลาย ๆ อย่าง. บพว่า ปฏิวิชา-
เนญฺยาม จักรู้แจ่มแจ้ง คือจักรู้โดยชอบ. บพว่า ปฏิวิขณฺเญญฺยาม จัก
แทงตลอด คือจักตรัสรู้ด้วยจิต.

บพว่า น สยฺยสยฺยลลึ บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญา โดยสัญญาปกติ
คือบุคคลนั้นไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาปกติ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างนี้ รูป
จึงไม่มี. บพว่า น วิสยฺยสยฺยญฺย บุคคลไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ
คือไม่เป็นผู้มีสัญญาโดยสัญญาผิดปกติ แม้นไม่มีสัญญา ได้แก่คนบ้าหรือคน
มีจิตฟุ้งซ่าน. บพว่า โนปี อสยฺยลลึ ไม่เป็นผู้ไม่มีสัญญา คือแม้นเว้นจาก

สัญญาที่ไม่ใช่. ได้แก่ ท่านผู้เข้านิโรธ หรือสัตว์ไม่มีสัญญา. บทว่า น วิญญตสฺส ิ ไม่ใช่ผู้ปราศจากสัญญา คือไม่มีผู้มีสัญญาก้าวล่วงแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า สพฺพโส รูปสณฺณํ แห่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง คือได้รูปมาน. บทว่า เอว สเมตฺตสฺส วิโภถิ รูปํ เมื่อปฏิบัติอย่างนี้รูปจึงไม่มี คือบุคคลนั้นเมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ ไม่ต้องอยู่ในความเป็นผู้มีสัญญา โดยสัญญานี้แล้ว ฯลฯ ย่อมนำจิตที่ท่านกล่าวไว้แล้วนั้นไป เพื่อได้อากาสนัญจายตนสมาบัติ เพราะเหตุนี้เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างนี้ คือมีความพร้อมในอรุปมรรค รูปจึงไม่มี. บทว่า สณฺณานิทานา หิ ปฺปญฺจสฺสงฺขา เพราะส่วนแห่งธรรมที่เน้นขามีสัญญาเป็นนิทาน ท่านแสดงไว้ว่า แม้เมื่อบุคคลปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ธรรมที่เน้นขามีค้นหาเป็นต้น อันมีสัญญานั้น เป็นนิทานเป็นอันยังละไม่ได้เลย.

บทว่า อสณฺณโน วุจฺจนติ นิโรธสมาปฺนฺนา ผู้เข้านิโรธท่านเรียกว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา คือผู้เข้านิโรธเพราะดับสัญญาและเวทนา ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีสัญญา เพราะสัญญาไม่มี. บทว่า อสณฺณสฺสตุตา เป็นอสัญญีสัตว์ คือเกิดในอสัญญีกภ เพราะไม่มีสัญญาโดยประการทั้งปวง. บทว่า โส ใน บทนั้นว่า โส เอว สมหิตเต จิตฺเต ได้แก่ ภิกษุนี้ เมื่อจิตเป็นสมาธิอยู่อย่างนี้. บทว่า เอว นี้ แสดงถึงการก้าวไปสู่จตุตถฌาน. อธิบายว่า ได้จตุตถฌานตามลำดับนี้. บทว่า สมหิตเต คือ จิตเป็นสมาธิด้วยสมาธิในจตุตถฌานนี้. อนึ่ง ในบทว่า ปริสุทฺธํ เป็นต้น ได้แก่ จิตบริสุทธิ์ด้วยความบริสุทธิ์แห่งอุเบกขาและสติ. ชื่อว่าจิตผุดผ่อง เพราะเป็นจิตบริสุทธิ์นั่นเอง. อธิบายว่า ผ่องใส. ชื่อว่าจิตไม่มีกิเลส เพราะกิเลสมิราคะเป็นต้น ถูกกำจัดออกไปด้วยการทำลายปัจจัยมีสุขเวทนาเป็นต้น ชื่อว่าจิตปราศจาก

อุปกิเลส เพราะไม่มีกิเลสนั่นเอง. จิตเศร้าหมองด้วยกิเลส ชื่อว่าจิตอ่อน เพราะอบรมดีแล้ว. อธิบายว่า จิตถึงความชำนาญ. เพราะจิตเป็นไปในอำนาจ จึงเรียกว่าจิตอ่อน. ชื่อว่าจิตควรแก่การงานเพราะจิตอ่อนนั่นเอง ท่านอธิบายว่า ควรแก่การงาน เหมาะแก่การงาน. เพราะว่าจิตอ่อนเป็นจิตที่ควรแก่การงาน เหมือนทองคำบริสุทธิ์. แม้จิตทั้งสองอย่างนั้นก็เป็จิตที่อบรมดีแล้วนั่นเอง. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนิกขุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างเดียว เหมือนจิตที่อบรมแล้วทำให้มากแล้วเป็นจิตอ่อนควรแก่การงานนี้เลย.

ในบรรดาจิตเหล่านั้นชื่อว่าจิตตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นอยู่ในความบริสุทธิ์เป็นต้น. ชื่อว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเป็นจิตตั้งมั่นนั่นเอง. อธิบายว่าไม่หวั่น ไม่ไหว. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าจิตตั้งมั่น เพราะตั้งอยู่ในอำนาจของตนโดยความเป็นจิตอ่อนและควรแก่การงาน. ชื่อว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว เพราะกำหนดไว้ด้วยศรัทธาเป็นต้น. จริงอยู่ จิตที่กำหนดไว้ด้วยศรัทธา ย่อมไม่หวั่น เพราะความไม่เชื่อ. จิตที่กำหนดไว้ด้วยความเพียรย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน. จิตที่กำหนดไว้ด้วยสติย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท. จิตที่กำหนดไว้ด้วยสมาธิย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความฟุ้งซ่าน. จิตที่กำหนดไว้ด้วยปัญญาย่อมไม่หวั่นไหว เพราะอวิชชา จิตที่กำหนดไว้ด้วยแสงสว่าง ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความมืดคือกิเลส เป็นอันว่าจิตถึงความไม่หวั่นไหว กำหนดแล้วด้วยธรรม ๖ ประการเหล่านั้น จิตประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นจิตควรแก่อภินิหาร (อำนาจบุญกุศล) เพราะได้อาภาสนัญญาตนสมบัติ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าจิตมีสมาธิ เพราะมีสมาธิในจตุตถฌาน. ชื่อว่า

จิตบริสุทธิ์ เพราะไกลจากนิวรณ์. ชื่อว่าจิตผ่องแผ้ว เพราะก้าวล่วงวิตก เป็นต้น. ชื่อว่าจิตไม่มีกิเลส เพราะไม่มีความเคลื่อนไหวไปในความปรารถนาลามกอันเป็นข้าศึกแก่การได้ฌาน. บทว่า **อิฉฉาวจรานํ** มีอธิบายว่า เคลื่อนไปในความปรารถนา คือหยั่งลงเป็นไปด้วยอำนาจความปรารถนาเป็นปัจจัยแห่งความโกรธมีประการต่าง ๆ. อนึ่ง ชื่อว่าจิตปราศจากอุปกิเลส เพราะปราศจากอุปกิเลสแห่งจิตมีอภิขมา เป็นต้น. พึงทราบแม้ทั้งสองอย่างนั้นโดยทำนองเดียวกันกับอนังคณสูตรและวัตถสูตร. ชื่อว่าจิตอ่อน เพราะถึงความชำนาญ. ชื่อว่าจิตควรแก่การงาน เพราะเข้าถึงอิทธิบาท. ชื่อว่าจิตตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว เพราะเข้าถึงความประณีตด้วยการบำเพ็ญภาวนาให้บริบูรณ์. อธิบายว่า จิตตั้งมั่นโดยอาการที่จิตไม่มีความหวั่นไหว ไม่ถึงความหวั่นไหว. จิตประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้เป็นจิตควรแก่อกนิหาร เป็นบาท คือเป็นปทัฏฐานเพื่อได้อากาสนัญจา-ยตนสมาบัติ.

บทว่า **อรูปมกฺคสมฺมุติ** เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยธรรมเป็นทางแห่งอรูปสมาบัติ คือเป็นผู้ไม่เสื่อมจากธรรมเป็นทางให้ถึงอรูปสมาบัติ. บทว่า **ปฺปญฺจาเยว ปฺปญฺจสฺสขา** ได้แก่ ธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำมีค้นหา เป็นต้น ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนแห่งความเน้นซ้ำ.

บทว่า **เอตฺตาวตคฺคํ โน ฯลฯ วทนฺติ เอตฺโต** ก็สมณพราหมณ์บางพวกอ้างตนเป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจดแห่งยักษ์ด้วยอรูปสมาบัติเพียงเท่านี้ หรือว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่าสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวความหมจดอย่างอื่นกว่าอรูปสมาบัตินี้ คือพระพุทธนิมิต ทูลถามว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตในโลกนี้ ย่อมกล่าวความหมจด

ของสัตว์ด้วยรูปสมบัติเพียงเท่านี้ หรือว่าเป็นธรรมอันเลิศ หรือว่ากล่าวความหมดจดเป็นอย่างอื่นยิ่งกว่ารูปสมบัตินี้. บทว่า **เอตโต อรูปสมา-
ปตฺติโต** คือ กว่ารูปสมบัตินี้.

บทว่า **เอตตาวตฺถุคฺคปิ วทฺติ** เหก คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ผู้มีวาทีว่าเที่ยง บางพวกสำคัญคนว่าเป็นบัณฑิต ย่อมกล่าวความหมดจดแห่งยักษ์ด้วยรูปสมบัติเพียงเท่านี้ว่า เป็นธรรมอันเลิศ. บทว่า **เตสํ ปุณฺเนก สมยํ วทฺติ** คือ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์อีกบางพวก มีวาทีว่าสูญย่อมกล่าวความสงบว่าเป็นความสูญ. บทว่า **อนุปาทิสเส กุสลาทธานา** คือ สมณพราหมณ์อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวความสงบในอนุปาทิสส.

บทว่า **ภวตฺตชฺชิตา** กล่าวต่อภพ. บทว่า **วิภวํ อภินนฺทฺติ** ย่อมยินดีความไม่มีภพ คือยินดีเพราะอาศัยความขาดสูญ. บทว่า **เตสํตฺตสฺส สมนฺ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าวถึงความสงบแห่งสัตว์ คือสมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีวาทีว่าสูญ ย่อมกล่าวถึงความสงบ คือความไม่เกิดของบุคคล. บทว่า **อุปสมํ** ความเข้าไปสงบ คือความสงบอย่างยิ่ง. บทว่า **วูปสมํ** ความเจียบ คือสันติ. บทว่า **นิโรธํ** ความดับ คือความไม่เกิด. บทว่า **ปฏฺธิปฺตฺตทฺธํ** ความระงับ คือไม่เกิดอีกต่อไป.

บทว่า **เอเต จ ญตฺวา อุปนิสฺสิตา** มุนีรู้สมณพราหมณ์นั้นว่า เป็นผู้อันทิฏฐิเข้าไปอาศัย คือรู้ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีทิฏฐิอาศัยสัสสตทิฏฐิและอุจฺเจททิฏฐิ. บทว่า **ญตฺวา มุนิ นิสฺสเย โส วิมํ สํ** มุนีนั้นมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา รู้ว่าสมณพราหมณ์เป็นผู้มีทิฏฐิเป็นที่อาศัย คือมุนีนั้นเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เป็นบัณฑิต เป็นพระ-

พุทธมุนิ รู้ว่าสมณพราหมณ์เป็นผู้มีทิฐิเป็นทื่ออาศัย. บทว่า **ยตุวา**
วิมุตโต รู้แล้ว พ้นวิเศษแล้ว คือรู้ธรรมทั้งหลายโดยความเป็นทุกข์และ
ไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วพ้นวิเศษ. บทว่า **ภวาทวาย น สเมติ** ไม่ถึง
พร้อมในภพน้อยภพใหญ่ คือไม่ถึงพร้อมด้วยการเกิดบ่อย ๆ. บทว่า
อปรามถ ความว่า ภิกษุนี้มิได้ถื้อมั่น คือไม่ถึงความถื้อมั่น.

จบอรรถกถาภคคหวิวัตสุตตนิเทศที่ ๑๑

จูฬวิยาสุตตนิเทศที่ ๑๒

[๕๒๐] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า) มีสมณพราหมณ์บางพวก

มีความอยู่รอบในทิวาของตน ๆ ถือทิวานั้นแล้ว อ้างตน
เป็นผู้ฉลาดพูดต่าง ๆ ว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อ
ว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายัง
เป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ.

ว่าด้วยทิวา

[๕๒๑] คำว่า มีความอยู่รอบในทิวาของตน ๆ ความว่า มี
สมณพราหมณ์บางพวกผู้ดำเนินไปด้วยทิวา สมณพราหมณ์บางพวกนั้น
ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น ซึ่งทิวา ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง
ชื่อว่ายอมอยู่ อยู่ร่วม มาอยู่ อยู่รอบในทิวาของตน ๆ เปรียบเหมือน
พวกกฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน หรือพวกบรรพชิต
ผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมีกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส
ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความอยู่รอบในทิวาของตน ๆ.

[๕๒๒] คำว่า ถือ ในคำว่า ถือทิวานั้นแล้ว อ้างตนเป็นผู้ฉลาด
พูดต่าง ๆ ความว่า ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือมั่น ยึดมั่น. คำว่า พูดต่าง ๆ
ความว่า พูดไปต่าง ๆ พูดมีอย่างต่าง ๆ พูดอย่างอื่น ๆ พูดมาก ไม่พูด
ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลงอย่างเดียว. คำว่า อ้างตนเป็นผู้
ฉลาด ความว่า อ้างตนเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน
อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดย

การณํ อังตนโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทิฏฐิ
นั้นแล้ว อังตนเป็นผู้ฉลาดพูดต่าง ๆ.

[๕๒๓] คำว่า บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว
ความว่า บุคคลใดรู้ธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า
รู้ ทราบ เห็น ทางตลอดธรรมแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลใด
อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว.

[๕๒๔] คำว่า บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่
บริบูรณ์ ความว่า บุคคลใดคัดค้านธรรม คือ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคนี้
บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ ไม่ครบถ้วน ไม่เต็มรอบ คือ ยังเป็น
ผู้เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
ใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์เพราะเหตุนี้ พระ-
พุทธนิमितนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก มีความอยู่รอบในทิฏฐิของ

ตน ๆ ถือทิฏฐิแล้วอังตนเป็นผู้ฉลาด พูดต่าง ๆ ว่า

บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใด
คัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังเป็นผู้ไม่บริบูรณ์หรือ.

[๕๒๕] (พระพุทธนิมิตรัสถามอีกว่า) สมณพราหมณ์

บางพวก ถือทิฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมวิวาท และกล่าวว่า

คนอื่นโง่ไม่ฉลาด วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะ

ไหนจะจริงหนอ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด

ต่างก็อังตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยวิวาทกันเพราะถือทิฏฐิ

[๕๒๖] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิแม้ดังนี้

ย่อมวิวาท ความว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือ ยึดถือ จำต้อง ถือมั่น ยึดมั่นทิฏฐิอย่างนี้ ย่อมวิวาท คือทำความทะเลาะ ทำความหมายมั่น ทำความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรม วินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวก ถือทิฏฐิแม้ดังนี้ย่อมวิวาท.

[๕๒๗] คำว่า และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด ความว่า กล่าวบอก พูด แกล้ง อย่างนี้ว่า คนอื่นโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย ไม่ฉลาด ไม่มีความรู้ ถึงวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญา แจ่มแจ้ง มีปัญญาทึบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด.

[๕๒๘] คำว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงหนอ ความว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจริง แท้ แน่ เป็นจริงไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านั้น วาทะไหนจะจริงหนอ.

[๕๒๙] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้าง คนว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มีญาณ อ้างตนโดยเหตุ อ้างตนโดยลักษณะ อ้างตนโดยการณ อ้างตนโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น

พระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 184
ทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปนั้น
จึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ถือถือปฏิบัติอย่างนี้ย่อมวิเวก
และกล่าวว่า คนอื่นโง่ ไม่ฉลาด วาตะของสมณพราหมณ์
เหล่านี้ วาตะไหนจริงหนอ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้
ทั้งหมดต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๕๓๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ข้าพระองค์ไม่
อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล ลามก มี
ปัญญาแล้ว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มีปัญญา
เสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบ
ในทิฏฐิ.

[๕๓๑] คำว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น ความว่า ไม่อนุญาต
ไม่เห็นตาม ไม่อนุมัตติ ไม่อนุโมทนา ซึ่งธรรม คือทิฏฐิ ปฏิปทา
มรรค ของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น.

[๕๓๒] คำว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว ความว่า
คนอื่นเป็นพาล เลว ทราม คำช้า ลามก สกปรก คำด้อย มีปัญญาแล้ว
มีปัญญาทราม มีปัญญาคำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญา
คำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนอื่นเป็นพาล ลามก มีปัญญาแล้ว.

[๕๓๓] สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดเทียว เป็นพาล เลว ทราม คำช้า
ลามก สกปรก คำด้อย มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทราม มีปัญญาคำช้า

มีปัญญาลมก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาดำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณะพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มีปัญญาเสื่อมทราม.

[๕๓๔] คำว่า สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความอยู่รอบ
ในทักขิณี ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด เป็นผู้ดำเนินไปด้วย
ทักขิณี สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จับต้อง ถือนั่น ยึดมั่น
ซึ่งทักขิณี ๖๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่รวม มาอยู่
อยู่รอบในทักขิณีของตน ๆ เปรียบเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ชื่อว่า
ย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิตผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือ
พวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณ-
พราหมณ์ทั้งปวงเทียว มีความอยู่รอบในทักขิณี เพราะเหตุนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ข้าพระองค์ไม่อนุญาตธรรมของคนอื่น คนอื่นเป็นพาล
ลามก มีปัญญาเลว สมณพราหมณ์ทั้งหมด เป็นพาล มี
ปัญญาเสื่อมทราม สมณพราหมณ์ทั้งปวงนี้เทียว มีความ
อยู่รอบในทักขิณี.

[๕๓๕] ก็ถ้าพวกสมณะพราหมณ์เป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะทักขิณีของ
คน เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไชรั
บรรดาสมณะพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญญา
เสื่อมรอบ เพราะทักขิณีเป็นธรรมชาติอันสมณะพราหมณ์
แม้เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๓๖] คำว่า ก็ถ้าเป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะทักขิณีของตน ความว่า
เป็นผู้ฟ่องแผ้ว ฟ่องใส ไม่เศร้าหมอง เพราะทักขิณี ความควร ความ

ชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าเป็นผู้ฟ่องแผ้วเพราะ
ทฤษฎีของตน.

[๕๓๗] คำว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความ
รู้ไฉรู้ ความว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจด มีปัญญาหมดจดพิเศษ มีปัญญา
หมดจครอบ มีปัญญาฟ่องแผ้ว มีปัญญาฟ่องใส อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ม
ีความเห็นหมดจด มีความเห็นหมดจดพิเศษ มีความเห็นหมดจครอบ
มีความเห็นฟ่องแผ้ว มีความเห็นฟ่องใส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ม
ีปัญญาหมดจดดี. คำว่า เป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต
มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด. คำว่า มีความรู้
ความว่า เป็นผู้มีความรู้ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ม
ีปัญญาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้.

[๕๓๘] คำว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร ๆ จะไฉรู้
เป็นผู้ที่มีปัญญาล้อมรอบ ความว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ใคร ๆ
จะไม่เป็นผู้ที่มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทรม มีปัญญาค้ำจ้ำ มีปัญญาลามก มี
ปัญญาสกปรก มีปัญญาคำด้อย สมณพราหมณ์ทั้งหมด จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ
มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาเป็นประธาน มีปัญญาอุดม
มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ
จะไม่เป็นผู้ที่มีปัญญาล้อมรอบ.

[๕๓๙] คำว่า เพราะทฤษฎีเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์
เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น ความว่า ทฤษฎีเป็นธรรมชาติอันสมณ-

พราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์ สมทาน ถือ ยึดมั่น ถือมั่น คิดใจ
น้อมใจไปอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอัน
สมณพราหมณ์เหล่านั้นถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์เป็นผู้pongแล้วเพราะทักขิของ
ตน เป็นผู้มีปัญหาหมดจดดี เป็นผู้ฉลาด มีความรู้ไซ้
บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น ใคร ๆ จะไม่เป็นผู้มีปัญหา
เลื่อมรอบ เพราะทักขิเป็นธรรมชาติอันสมณพราหมณ์
แม่เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๔๐] คนคู่กล่าวปรารภทักขิใดกะกันและกันว่าเป็นพาล
ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขินั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์
ได้ทำทักขิของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุนี้แหละ พวก
สมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

[๕๔๑] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขินั้นว่าจริง
เป็นศัพท์ปฏิเสธ. คำว่า ทักขินั้น คือ ทักขิ ๖๒ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์
จึงไม่กล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศทักขิ ๖๒ นั้นว่า จริง แท้ เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขินั้นว่าจริง.

[๕๔๒] คำว่า คนคู่ ในคำว่า คนคู่กล่าวปรารภทักขิใดกะกัน-
และกันว่าเป็นพาล ความว่า คน ๒ คน ได้แก่คนสองคนผู้ความ

ทะเลาะกัน คนสองคนผู้ทำความหมายมั่นกัน คนสองคนผู้ทำความโอ้อวดกัน คนสองคนผู้ทำความวิวาทกัน คนสองคนผู้ก่ออิริยาฎ์กัน คนสองคนผู้พุดกัน คนสองคนผู้ปราศรัยกัน คนคู่เหล่านั้น กล่าว บอก พุด แสดง แดง กะกันและกันอย่างนี้ว่า ท่านเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คนคู่กล่าวปรารภทักขิไคกะกันและกันว่าเป็นพาล.

[๕๔๓] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทักขิไคของตน ๆ ว่าจริง ความว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทักขิไคของตน ๆ ว่าจริง โดยอ้างว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เมื่อตายไปย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทักขิไคของตน ๆ ว่าจริง.

[๕๔๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในคำว่า เพราะเหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล ความว่า เพราะเหตุ นั้น เพราะการนั้นจึงเห็น คือ มองเห็น แลดู ฟังดู พินิจดู พิจารณาดูซึ่งคนอื่นว่า เป็นพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

คนคู่กล่าวปรารภทักขิไคกะกันและกันว่าเป็นพาล

ข้าพระองค์ไม่กล่าวทักขิไคนั้นว่าจริง พวกสมณพราหมณ์ได้ทำทักขิไคของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุ นั้นแหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่นว่าเป็นพาล.

[๕๔๕] (พระพุทธานิมิตร์ถามอีกว่า) สมณพราหมณ์บาง

พวก กล่าวธรรมใดว่าจริงแท้ สมณพราหมณ์แม้พวกอื่น

ก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ

ทฤษฎีแม้อย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร พวกสมณ-

พราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๔๖] คำว่า สมณพราหมณ์ บางพวกกล่าวธรรมค่าจริงแท้

ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น กล่าว บอก พุด แสดง แกล้งซึ่ง

ธรรมะ คือ ทฤษฎี ปฏิปทา มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ จริง แท้

เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์

บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงแท้.

[๕๔๗] คำว่า สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่า

เปล่าเท็จ ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง กล่าว บอก พุด แสดง

แกล้งซึ่งธรรมะ คือ ทฤษฎี ปฏิปทา มรรคนั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรม

นี้เปล่าเท็จ ไม่เป็นจริง เหลวไหล ไม่เป็นตามจริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

สมณพราหมณ์แม้พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ.

[๕๔๘] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือทฤษฎีแม้อย่างนี้แล้ว

วิวาทกัน ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือ ชิดถือ จับต้อง ถือมัน

ชิดมัน ซึ่งทฤษฎีอย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน คือ ทำความทะเลาะกัน ทำความ

หมายมั่นกัน ทำความแก่งแย่งกัน ทำความมุ่งร้ายกันว่า ท่านไม่รู้ธรรม-

วินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะ-

ฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นถือนิทฏฐิตแม้อย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน.

[๕๔๕] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไร พวก
สมณพราหมณ์ จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะ การณะ
เหตุ ปัจจัย นิทาน สมุทัย ชาติ เหตุเป็นแดนเกิดอะไร พวกสมณ-
พราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่าง ๆ กัน กล่าวหลาย
อย่าง กล่าวคำอื่น ๆ กล่าว พุค บอ ก แสง แดงมากอย่าง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่าง
เดียวกัน เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์ต่างพวก กล่าวธรรมใดว่าจริงแท้
สมณพราหมณ์แม้พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าเท็จ
สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถือถือปฏิบัติแม้อย่างนี้แล้วก็วิวาทกัน
เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่กล่าวเป็นอย่าง
เดียวกัน.

[๕๕๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็หมู่สัตว์ผู้ขัด
สังจะใดไม่พึงวิวาทกัน สังจะนั้นมีอย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้
มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวดสังจะต่าง ๆ
ไปเอง เพราะเหตุนี้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าว
เป็นอย่างเดียวกัน.

ว่าด้วยสังจะมีอย่างเดียว

[๕๕๑] คำว่า สังจะนั้นมีอย่างเดียวกันเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง
ความว่า นิพพาน คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง

ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสํารอกค้นหา ความดับ
ค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว
อีกอย่างหนึ่ง มรรคสัจจะ นิชยานสัจจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ
การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจ
มั่นชอบ เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะนั้นมีอย่าง
เดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง.

[๕๕๒] คำว่า ใด ในคำว่า หมุ่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาท
กัน ความว่า ในสัจจะใด. คำว่า ปชา เป็นชื่อของสัตว์ หมุ่สัตว์รู้ชัด
รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้รุโปรง รู้ตลอด ซึ่งสัจจะใด ไม่พึงทำความทะเลาะกัน
ไม่พึงทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความ
วิวาทกัน ไม่พึงทำความมุ่งร้ายกัน คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้
ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะกัน ความหมายมั่นกัน ความแก่งแย่งกัน
ความวิวาทกัน ความมุ่งร้ายกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หมุ่สัตว์รู้ชัดสัจจะ
ใด ไม่พึงวิวาทกัน.

[๕๕๓] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง
ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น อวด พูดย บอกร กล่าว แสดง แดง
ซึ่งสัจจะต่าง ๆ ไปเองว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า โลก
ไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่
เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง.

[๕๕๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในคำว่า เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า เพราะเหตุ นั้น คือ เพราะการณะ เหตุ ปัจจย นิทาน นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน คือ กล่าวต่าง ๆ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่น ๆ กล่าว บอก พูด แสดง แกล้งมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่วิวาทกัน สัจจะนั้นมือ
เดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้น
อวดสัจจะต่าง ๆ ไปเอง เพราะเหตุ นั้น สมณพราหมณ์
เหล่านั้นจึงไม่กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน.

[๕๕๕] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามอีกว่า) เพราะเหตุไรหนอ
พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ คือ เป็นผู้อ้าง
ตนว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวยืนยันสัจจะหลายอย่าง ก็สัจจะ
ที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะมากอย่าง
ต่าง ๆ กัน หรือสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมระลึกตรึก
เอาเอง.

[๕๕๖] คำว่า เพราะเหตุไร ในคำว่า เพราะเหตุไรหนอ พวก
สมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ ความว่า เพราะเหตุไร คือ
เพราะการณะ เหตุ ปัจจย นิทานอะไร พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าว
สัจจะต่าง ๆ คือ กล่าวหลายอย่าง กล่าวคำอื่น ๆ กล่าว บอก พูด แสดง

แสดงมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุไรหนอ พากสมณ-
พราหมณ์จึงกล่าวสัจจะไปต่าง ๆ.

[๕๕๖] คำว่า กล่าวยืนยัน ในคำว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด
กล่าวยืนยันสัจจะหลายอย่าง ความว่า พุคพรัมมากไป จึงชื่อว่ากล่าว
ยืนยันบ้าง อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าวยืนยัน คือ
บอก พุค แสดง แดง ซึ่งทฤษฎีของตน ๆ ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละ
จริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปย่อมเป็น
อีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า
เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด คือ กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็น
วีรชน กล่าวว่าเป็นผู้มีญาณ กล่าวว่าเป็นพุดโดยเหตุ กล่าวว่าเป็นพุด
โดยลักษณะ กล่าวว่าเป็นพุดโดยการณ กล่าวว่าเป็นพุดโดยฐานะ
โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาดกล่าว
ยืนยัน.

[๕๕๗] คำว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะ
มากอย่างต่าง ๆ กัน ความว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว
เป็นสัจจะมาก ต่าง ๆ หลายอย่าง อื่น ๆ เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็นสัจจะหลายอย่างต่าง ๆ
กัน.

[๕๕๘] คำว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอา
เอง ความว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมดำเนินไป เลื่อนไป
เคลื่อนไป เป็นไป ด้วยความตริก ด้วยความตรอง ด้วยความดำริ แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมระลึกตริก

เอาเอง อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมกล่าว บอก พูด แสดง
แถลง ซึ่งสัจจะที่คนรวบรวมมาด้วยความตริก ที่ตนคิดกันด้วยความ
พิจารณาที่ตนรู้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า หรือว่าสมณพราหมณ์
เหล่านั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง เพราะเหตุนี้ พระพุทธรูปนั้นจึงตรัส
ถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ พวกสมณพราหมณ์จึงกล่าวสัจจะ
ไปต่าง ๆ คือ เป็นผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด ยืนยันสัจจะ
หลายอย่าง ก็สัจจะที่พวกสมณพราหมณ์ฟังมาแล้ว เป็น
สัจจะหลายอย่างต่าง ๆ กัน หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่า
นั้นย่อมระลึกตริกเอาเอง.

[๕๖๐] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) สัจจะมากอย่าง
ต่าง ๆ กัน มิได้มีเลย เว้นแต่สัจจะที่แน่นอน ด้วยสัญญา
ในโลก พวกสมณพราหมณ์ดำริตริกเอาในทฤษฎีทั้งหลาย
แล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า คำของเราจริง คำ
ของท่านเท็จ.

ว่าด้วยความจริงไม่ต่างกัน

[๕๖๑] คำว่า สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย ความว่า
สัจจะมากอย่าง ต่าง ๆ กัน หลายอย่าง อื่น ๆ เป็นอันมากมิได้มีเลย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย.

[๕๖๒] คำว่า เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก ความ
ว่า เว้นจากสัจจะที่ถือว่าเที่ยงด้วยสัญญา กล่าวว่ สัจจะอย่างเดียวนั้น
ที่บัณฑิต กล่าว พุค แสดง แผลง ในโลก ได้แก่ทุกขนิโรธ นิพพาน
ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา
ความสำรอกค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อย
รัด อีกอย่างหนึ่ง มรรคสัจจะ นิยยานสัจจะ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิ-
ปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ฯลฯ ความตั้งจิตมั่น
ชอบ เรียกว่า เป็นสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแต่สัจจะ
ที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก.

[๕๖๓] คำว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลาย
แล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่าง คำของเราจริง คำของท่านเท็จ
ความว่า พวกสมณพราหมณ์ดำริตรองดำริแล้ว ยังทฤษฎีทั้งหลายให้เกิด
ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ในบังเกิดเฉพาะ ครั้นแล้วได้กล่าว บอก พุค
แสดง แผลง อย่างนี้ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าว
ธรรมเป็น ๒ อย่าง คำของเราจริง คำของท่านเท็จ เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สัจจะมากอย่างต่าง ๆ กันมิได้มีเลย เว้นแต่สัจจะที่
แน่นอน ด้วยสัญญาในโลก ก็พวกสมณพราหมณ์ดำริ
ตรึกเอาในทฤษฎีทั้งหลายแล้ว ได้กล่าวธรรมเป็น ๒ อย่าง
ว่า คำของเราจริง คำของท่านเท็จ.

[๕๖๔] เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงอารมณ์
ดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิ เป็นที่วินิจฉัยแล้ว รำเรง
อยู่กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

เจ้าทิฏฐิแสดงความดูหมิ่นผู้อื่น

[๖๖๕] คำว่า เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือรูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น
ความว่า เจ้าทิฏฐิอาศัย คือ เข้าไปอาศัย ถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งรูป
ที่เห็นบ้าง ความหมคจดเพราะรูปที่เห็นบ้าง เสียงที่ได้ยินบ้าง ความ
หมคจดเพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง สีลบ้าง ความหมคจดเพราะสีลบ้าง วัตร
บ้าง ความหมคจดเพราะวัตรบ้าง อารมณ์ที่ทราบบ้าง ความหมคจดเพราะ
อารมณ์ที่ทราบบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล
พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ. คำว่า อาศัยธรรมเหล่านี้ เป็นผู้แสดงความ
ดูหมิ่นผู้อื่น ความว่า เจ้าทิฏฐินั้น ไม่นับถือ แม้เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น อีกอย่างหนึ่ง ยังโหมนัสให้เกิด แม้เพราะ
เหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฏฐิ
อาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์
ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น.

[๕๖๖] คำว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัยแล้ว รำเรงอยู่ ความว่า
ทิฏฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า วินิจฉัย. เจ้าทิฏฐิตั้งอยู่ ตั้งมั่น ถือ ยึดมั่น
ถือนั่น ในทิฏฐิที่วินิจฉัยแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็น

ที่วินิจฉัยแล้ว. คำว่า **ร่าเริงอยู่** คือ เป็นผู้ยินดี หัวเราะ ร่าเริง ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ อีกอย่างหนึ่ง หัวเราะจนฟันปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัย ร่าเริงอยู่.

[๕๖๗] คำว่า **กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด** ความว่า กล่าว บอก พูด แสดง แดง อย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นพาล เลวทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ไม่ฉลาด ไม่รู้แจ้ง ไปแล้วในอวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าว ว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฏฐิอาศัยธรรมเหล่านี้ คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน สีล พรต หรืออารมณ์ที่ทราบ เป็นผู้แสดงความดูหมิ่นผู้อื่น และตั้งอยู่ในทิฏฐิเป็นที่วินิจฉัยแล้ว ร่าเริงอยู่
กล่าวว่า คนอื่นเป็นพาล ไม่ฉลาด.

[๕๖๘] **เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนี้** เจ้าทิฏฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

เจ้าทิฏฐิเห็นคนอื่นเป็นพาล

[๕๖๙] คำว่า **เจ้าทิฏฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด** ความว่า เจ้าทิฏฐิเห็น มองเห็น แลดู เพ่งพินิจ พิจารณาซึ่งบุคคลอื่น

โดยความเป็นพาล เลวทราม ดำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย ด้วยเหตุใด คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิกฺขุเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด.

[๕๗๐] คำว่า และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุ นั้น
ความว่า ตน เรียกว่า อาตมา เจ้าทิกฺขุเมื่อนั้น กล่าวถึงตนว่า เราเป็น
ผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มี
ปัญญาทำลายกิเลส ด้วยเหตุ นั้น คือ ด้วยปัจจัย การณ์ เหตุเป็นแดน
เกิดนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุ นั้น.

[๕๗๑] คำว่า เจ้าทิกฺขุ นั้นอวดอ้างว่าคนฉลาดด้วยตนเอง ความ
ว่า เจ้าทิกฺขุ นั้นอวดอ้างว่าคนฉลาดด้วยตนเอง คืออวดอ้างว่าเป็นบัณฑิต
อวดอ้างว่าเป็นวีรชน อวดอ้างว่าเป็นผู้มีญาณ อวดอ้างว่าพุดโดยเหตุ
อวดอ้างว่าพุดโดยลักษณะ อวดอ้างว่าพุดโดยการณ์ อวดอ้างว่าพุดโดย
ฐานะ โดยลักษณะของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิกฺขุ นั้นอวดอ้างว่าตน
ฉลาดด้วยตนเอง.

[๕๗๒] คำว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพุดเช่นนั้นเหมือนกัน
ความว่า เพราะไม่นับถือ จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น อีกอย่างหนึ่ง
เพราะยังโทมนัสให้เกิด จึงชื่อว่า ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น. คำว่า และพุด
เช่นนั้นเหมือนกัน ความว่า ย่อมพุดถึงทิกฺขุ นั้นว่า แม้ด้วยเหตุดังนี้
บุคคลนี้เป็นมิจฉาทิกฺขุ มีความเห็นวิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อม
ดูหมิ่นบุคคลอื่น และพุดเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุ นั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทิฐิเห็นบุคคลอื่นว่าเป็นพาลด้วยเหตุใด และก็กล่าวถึงตนว่าเป็นผู้ฉลาดด้วยเหตุนั้น เจ้าทิฐินั้นอวดอ้างว่าตนฉลาดด้วยตนเอง ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่น และพูดเช่นนั้นเหมือนกัน.

[๕๓๓] เจ้าทิฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอคติสารทิฐิ (ทิฐิล่วงเกินสาร) เป็นผู้มาด้วยความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเองด้วยใจ เพราะทิฐิของเจ้าทิฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น.

ทิฐิ ๖๒ เรียกอคติสารทิฐิ

[๕๓๔] คำว่า เจ้าทิฐินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอคติสารทิฐิ ความว่า ทิฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่า อคติสารทิฐิ เพราะเหตุไร ทิฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อคติสารทิฐิ ทิฐิตั้งปวงนั้น ล่วงเหตุ ล่วงลักษณะ ถึงความเป็นของต่ำช้า เพราะเหตุนั้น ทิฐิ ๖๒ ประการ จึงเรียกว่า อคติสารทิฐิ เดียรถีย์แม่ทั้งหมดเป็นผู้มีอคติสารทิฐิ เพราะเหตุไร เดียรถีย์แม่ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีอคติสารทิฐิ เดียรถีย์เหล่านั้น ล่วง ก้าวล่วง ล่วงเลยกันและกัน ยังทิฐิตั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะเหตุนั้น เดียรถีย์ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีอคติสารทิฐิ. คำว่า เจ้าทิฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ ความว่า เป็นผู้บริบูรณ์เต็มรอบ ไม่บกพร่องด้วยอคติสารทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทิฐินั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอคติสารทิฐิ.

[๕๑๕] คำว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ
ความว่า เป็นผู้เฝ้า เฝ้าทั่ว เฝ้าขึ้น เฝ้ายัง ด้วยความถือตัว เพราะทักขิ
ของคน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว. คำว่า มีความ
ถือตัวเต็มรอบ ความว่า มีความถือตัวเต็มรอบ มีความถือตัวบริบูรณ์
มิได้บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เฝ้าด้วยความถือตัว มีความ
ถือตัวเต็มรอบ.

[๕๑๖] คำว่า อภิเชกตนเองด้วยใจ ความว่า ข่อมอภิเชกตน
เองด้วยจิตว่า เราเป็นผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง ปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อภิเชกตน
เองด้วยใจ.

[๕๑๗] คำว่า เพราะทักขิของเจ้าทักขินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น ความ
ว่า ทักขินั้น ของเจ้าทักขินั้น บริบูรณ์อย่างนั้น คือเป็นทักขิอันเจ้าทักขิ
นั้นสมทาน ถือ ถือมั่น ยึดมั่น ติดใจ น้อมใจไปแล้วอย่างนั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทักขิของเจ้าทักขินั้น บริบูรณ์อย่างนั้น เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าทักขินั้น เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยยศสารทักขิ เป็นผู้
เฝ้าด้วยความถือตัว มีความถือตัวเต็มรอบ อภิเชกตนเอง
ด้วยใจ เพราะทักขิของเจ้าทักขินั้น บริบูรณ์อย่างนั้น.

[๕๑๘] ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไฉร บุคคล
นั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราตร่วมด้วยคนอื่นนั้น อีก

อย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็นอิริชนเองไซ้ ไร ๆ

ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๗๕] คำว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้

ความว่า ถ้าคนอื่นเป็นคนพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย เพราะคำ เพราะถ้อยคำ คือ เพราะเหตุนี้ ทา ดิเตียน ก่อนว่าของคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้.

[๕๗๖] คำว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราวมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น ความว่า แม้บุคคลนั้นก็เป็นผู้มีปัญญาแล้ว มีปัญญาทราวม มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาสกปรก มีปัญญาดำด้อย พร้อมด้วยคนอื่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาทราวมพร้อมด้วยคนอื่นนั้น.

[๕๗๗] คำว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็นอิริชนเองไซ้ ความว่า บุคคลเป็นอิริชน เป็นบัณฑิต เป็นผู้มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทกุ เป็นอิริชนเองไซ้.

[๕๗๘] คำว่า ไร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล ความว่า ไร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ เป็นคนพาล เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย ไม่มี คือ คนทั้งหมดนั้นแหละ จะเป็นผู้มีปัญญาเลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาใหญ่ มีปัญญาอุดม มีปัญญาบวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบว่า

ก็ถ้าบุคคลเป็นผู้เลวเพราะคำของคนอื่นไซ้ บุคคล
นั้นย่อมเป็นคนมีปัญญาพร้อมด้วยคนอื่นนั้น อีก
อย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลเป็นเวทฐ เป็นธีรชนเองไซ้ ใคร ๆ
ในบรรดาสมณพราหมณ์ ย่อมไม่เป็นคนพาล.

[๕๘๓] ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ขน
เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้
ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรธีย่อมกล่าวแม้อย่างนั้นโดยทัญญู
มาก เพราะพวกเดียรธีย์นั้นเป็นผู้ยินดีด้วยความกำหนด
เพราะทัญญูของตน.

[๕๘๔] คำว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้
ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์
ความว่า ขนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรม คือ ทัญญู ปฏิปทา มรรค
อื่นจากธรรมนี้ ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ พลัง พลาด คลาด เคลื่อน
ทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดรอบ ทางแห่งความผ่องแผ้ว
ทางแห่งความผ่องแผ้วรอบ ชื่อว่าพลาดจากอรรถผล เป็นผู้ไม่บริบูรณ์
ไม่เต็มเปี่ยม ไม่เต็มรอบ คือ เป็นพวกเลว ทราม คำช้า ลามก สกปรก
ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขนเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความ
หมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์.

ทัญญูเรียกว่าติดะ

[๕๘๕] คำว่า พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยทัญญูมาก
ความว่า ทัญญูเรียกว่า ติดะ เจ้าทัญญูเรียกว่า พวกเดียรธีย์ พวกเดียรธีย์

ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง ซึ่งทักขิมาก โดยทักขิมาก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรธีย์ ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยทักขิมาก.

[๕๘๖] คำว่า เพราะพวกเดียรธีย์นั้น เป็นผู้ยินดีด้วยความ
กำหนด เพราะทักขิของตน ความว่า เดียรธีย์เหล่านั้น เป็นผู้ยินดี
ยินดีนี้ ด้วยความกำหนดเพราะทักขิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะ
พวกเดียรธีย์ยินดีนี้ ด้วยความกำหนด เพราะทักขิของตน เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชน
เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้พลาดหางแห่งความหมดจด เป็นผู้
ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยทักขิมาก
เพราะพวกเดียรธีย์นั้น เป็นผู้ยินดีด้วยความกำหนด
เพราะทักขิของตน.

[๕๘๗] พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น
พวกเดียรธีย์ตั้งนั้นแม้อย่างนี้ โดยทักขิมาก เป็นผู้กล่าว
ยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

ว่าด้วยทักขิของพวกเดียรธีย์

[๕๘๘] คำว่า พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีใน
ธรรมนี้เท่านั้น ความว่า พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าว บอก พูด แสดง แดง
ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น

ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ในธรรมนี้ว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง
สิ่งอื่นเปล่า... โลกไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายไป ย่อมเป็น
อีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรฉัตร ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น.

[๕๘๕] คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอื่น
ความว่า พวกเดียรฉัตรนั้น ย่อมคัดค้าน ได้เถียงวาทะของคนอื่นทั้งหมด
เว้นแต่ศาสนา ธรรมที่ศาสดากล่าว หมู่คณะทิฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน
คือ กล่าว บอก พูด แสดง แดง อย่างนี้ว่า ศาสดานั้นไม่ใช่สัตัพัญญู
ธรรมนั้นไม่ใช่สวากขาตธรรม หมู่คณะนั้นมิใช่ผู้ปฏิบัติดี ทิฐินั้นมิใช่
ทิฐิอันเจริญ ปฏิปทานั้นมิใช่บัญญัติดี มรรคนั้นไม่เป็นมรรคนำให้พ้น
ทุกข์ ความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น
ความพ้นวิเศษ หรือความพ้นรอบ มิได้มีในธรรมนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อม
ไม่หมดจด ไม่หมดจดพิเศษ ไม่หมดจดรอบ ไม่พ้น ไม่พ้นวิเศษ ไม่พ้น
รอบ ในเพราะธรรมนั้น แต่เป็นผู้เลว ทราม คำซ้ำ ลามก สกปรก
คำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษ ในธรรมทั้ง
หลายอื่น.

[๕๘๖] คำว่า พวกเดียรฉัตรตั้งมั่นแน่วแน่อย่างนี้โดยทิฐิมาก ความ
ว่า ทิฐิเรียกว่า ติตถะ เจ้าทิฐิเรียกว่า พวกเดียรฉัตร พวกเดียรฉัตรตั้งมั่น
ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง คิดใจ น้อมใจไปในทิฐิมาก โดยทิฐิมาก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกเดียรฉัตรตั้งมั่นแน่วแน่อย่างนี้โดยทิฐิมาก.

[๕๕๑] คำว่า เป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของ
ตนนั้น ความว่า ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง กล่าวเที่ยง
แท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้
กล่าวยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกเดียรธีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่า มีในธรรมนี้
เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดพิเศษในธรรมทั้งหลายอัน
พวกเดียรธีย์ตั้งมั่นแน้อย่างนี้โดยทิฐิมาก เป็นผู้กล่าว
ยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตนนั้น.

[๕๕๒] อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ของตน พึงเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะทิฐินั้น
เจ้าทิฐินั้น กล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจด
เป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมั่งร้ายเอง.

[๕๕๓] คำว่า อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ดำเนินของตน ความว่า ธรรมะ ทิฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรม
เป็นทางดำเนินของตน เป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าวแข็งแรง
กล่าวเที่ยงแท้ ในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อนึ่ง เจ้าทิฐิเป็นผู้ยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๕๕๔] คำว่า ในเพราะทิฐินั้น ในคำว่า พึงเห็นใครอื่นว่า
เป็นพาล ในเพราะทิฐินั้น ความว่า พึงเห็น ดู แลดู ตรวจดู พินิจ

พิจารณา ซึ่งใครอื่นโดยความเป็นพาล เลว ทราม คำซ้ำ ลามก สกปรก
คำด้อย ในเพราะทฎฐิ คือความควร ความชอบใจ ถัทธิของตน เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเห็นใครอื่นว่าเป็นพาล ในเพราะทฎฐินั้น.

[๕๕๕] คำว่า เจ้าทฎฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล มีความ
ไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความมุ่งร้ายเอง ความว่า เจ้าทฎฐิ
นั้นว่า กล่าว บอก พูด แสดง แฉลง อย่างนี้ว่า บุคคลอื่นเป็นพาล
เลว ทราม คำซ้ำ ลามก สกปรก คำด้อย มีความไม่หมดจด ไม่หมดจด-
วิเศษ ไม่หมดจครอบ ไม่ขาว เป็นธรรมดา พึงนำมา นำมาพร้อม
ถือมา ถือมาพร้อม ชักมา ชักมาพร้อม ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความ
ทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่เถียง ด้วย
ตนเองแท้ ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เจ้าทฎฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่าเป็นพาล
มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความทู่เถียงเอง.

อนึ่ง เจ้าทฎฐิเป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทาง
ดำเนินของตน พึงเห็นใครอื่นว่า เป็นพาล ในเพราะ
ทฎฐินั้น เจ้าทฎฐินั้นกล่าวบุคคลอื่นว่า เป็นพาล มีความ
ไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความทู่เถียงเอง.

[๕๕๖] เจ้าทฎฐินั้น ตั้งอยู่ในทฎฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว
ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ชนตุนละทฎฐิที่
ตกลงใจทั้งปวง ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก.

[๕๕๗] คำว่า ตั้งอยู่ในทฎฐิที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ความว่า
ทฎฐิ ๖๒ ประการ เรียกว่าทฎฐิที่ตกลงใจ เจ้าทฎฐิ ตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ

ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ในทักขิणीที่ตนตัดสินแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทักขิणीที่ตกลงใจ. คำว่า นับถือเองแล้ว ความว่า นับถือ ตรวจสอบแล้วว่า ศาสดานี้เป็นพระสัมพันธัญญะ ธรรมนี้อันพระศาสดาตรัสดีแล้ว หมู่คณะนี้ปฏิบัติแล้ว ทักขิणीนี้เป็นทักขิणीเจริญ ปฏิปทานี้อันศาสดาบัญญัติดีแล้ว มรรคนี้เป็นมรรคนาให้พ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตั้งอยู่ในทักขิणीที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว.

[๕๔๘] คำว่า เจ้าทักขิณีน้นยอมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ความว่า อนาคต เรียกว่า ข้างหน้า เจ้าทักขิณีน้น ตั้งวาตะของตนในข้างหน้า ย่อมถึง เข้าถึง เข้าไปถึง ถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่เถียง ด้วยตนเอง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เจ้าทักขิณีน้นยอมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก อีกอย่างหนึ่ง เจ้าทักขิณีน้น ย่อมทำความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ทำความวิวาท ทำความทู่เถียง กับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้าว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องวาตะ ถ้าท่านสามารถ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก.

[๕๔๙] คำว่า ละทักขิणीที่ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ความว่า ทักขิणी ๖๒ ประการ เรียกว่า ทักขิणीที่ตกลงใจ ชันตุชน ละ สละ ทิ้ง ปลดปล่อย บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งทักขิणीที่ตนตัดสินแล้วทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละทักขิणीตกลงใจทั้งปวงแล้ว.

[๖๐๐] คำว่า ชันตุชน ... ย่อมไม่ทำความทู่เถียงในโลก ความว่า ชันตุชนย่อมไม่ทำความทะเลาะ ไม่ทำความหมายมั่น ไม่ทำ

ความแค้นแค้น ไม่ทำความวิวาท ไม่ทำความทู่หมัด สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอัคคีเวสสันะ ภิกษุมิจิตพื้นวิเศษแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่ได้เถียง ไม่วิวาทกับใคร ๆ สิ่งใดที่เขากล่าวกันในโลก ก็กล่าวตามสิ่งนั้น มิได้ถ้อยมั่น. ชื่อว่าชั้นคุณ คือสัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคลผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้มีกรรม มนุษย์. คำว่า ในโลก คือในอบาย-โลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นคุณ...ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

เจ้าภิกษุนี้ ตั้งอยู่ในภิกษุที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว
ย่อมถึงความวิวาทในข้างหน้าในโลก ชั้นคุณละภิกษุที่
ตกลงใจทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่ทำความบาดหมางในโลก
ดังนี้.

จบจุฬวิญญูสูตรตติยเทศที่ ๑๒

อรรถกถาจุฬวิญญูสูตรตติยเทศที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในจุฬวิญญูสูตรตติยเทศที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สก สก ภิกษุปรินิพพาสนา สมณพราหมณ์บางพวกมีความอยู่รอบในภิกษุของตนๆ. ในมหาสมณนั้นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ เพื่อจะทรงประกาศความนั้นแก่เทวดาทั้งหลายบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า สมณพราหมณ์ผู้ถือภิกษุเหล่านี้ทั้งหมดถือว่า เราเป็นผู้ดี

สมณพราหมณ์เหล่านั้นตั้งอยู่ในทิฐิของตนเท่านั้น จึงเป็นผู้ดีหรือ หรือว่า
ถือเอาทิฐิอย่างอื่นด้วย จึงทรงให้พระพุทธานิมิตตรัสถามพระองค์. ใน
พระสูตรนั้น สองคาถาข้างต้น เป็นคาถาถาม.

ในคาถาเหล่านั้น บทว่า สกํ สกํ ทิฏฺฐิปริพุทฺธาสนา คือ สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายอยู่ด้วยทิฐิของตน ๆ. บทว่า วิคฺคยฺห นานา กุสฺสา
วทนฺติ อ้างตนเป็นผู้ฉลาด พุคต่าง ๆ คือถือทิฐิอย่างแรง ปฏิญาณว่า
เราเป็นผู้ฉลาดในทิฐินั้น พุคมาก ไม่พุดครั้งเดียว. บทว่า โย เอว
ขานนํ ส เวทํ ฆมฺมํ อิทํ ปฏิกโกสมเกวลํ โส บุคคลใดรู้อย่างนี้
บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายัง
เป็นผู้ไม่จบบริบูรณ์ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวว่า บุคคลใด
รู้อย่างนี้หมายถึงทิฐินั้น ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรม แต่ถ้าบุคคลใดคัดค้านธรรม
นี้ บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นคนเลว ดังนี้.

บทว่า นานา วทนฺติ คือ พุดเหตุต่าง ๆ กัน. บทว่า วิวัชฺชํ วทนฺติ
คือ พุดหลาย ๆ อย่าง. บทว่า อญฺโฆญฺญํ วทนฺติ พุดอย่างอื่น ๆ คือไม่
พุดอย่างเดียวพุดจับโน้นจับนี้. บทว่า อเกวลํ โส บุคคลนั้นชื่อว่าเป็น
ผู้ไม่บริบูรณ์ คือไม่ฉลาด. บทว่า อสมฺมโต คือ ไม่บริบูรณ์. บทว่า
อปปริญฺโณ คือ ไม่ครบถ้วน.

บทว่า พาโล คือ คนเลว. บทว่า อกุสโล คือ ไม่ฉลาด.

ต่อไปนี้เป็นคาถาแก้สามคาถา. คาถาเหล่านั้นรวบรวมความที่กล่าว
ไว้โดยคาถาก่อน ด้วยคาถาหลังตั้งไว้ พระสูตรนี้จึงได้ชื่อว่า จุฬวิยฺหสูตร
เพราะมีความน้อยกว่าสูตรก่อน ด้วยการรวบรวมนั้น.

ในกาลาเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในกาลาที่หนึ่งก่อน. บทว่า **ปรัสสุ**
เจ ฐมัม ธรรมของคนอื่น คือทักขิของคนอื่น. บทว่า **สพฺเพปิเม พาลา**
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นเป็นคนพาล อธิบายว่า เมื่อเป็นอย่างนี้
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นจึงเป็นพาล. เพราะอะไร เพราะสมณ-
พราหมณ์ทั้งหมดเหล่านี้ มีความอยู่รอบในทักขิ.

บทว่า **สทฺธิฏฺฐิยา เจ ปน เวทาทา** **ลํ สุตฺตปฺปญฺญา กุสลา มตฺตา** ความว่า ก็ถ้าพวกสมณพราหมณ์ เป็นผู้ฟ่องแผ้ว หมดจด ไม่เศร้าหมอง เพราะทักฺขิของตน เป็นผู้มียัญญาหมดจด เป็นผู้ฉลาด มีความรู้. บทว่า **น เตลํ โกจิ** ความว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น บรรดาสมณพราหมณ์พวกนั้น จะไม่เป็นผู้มียัญญาเสื่อมแม้แต่คนเดียว. เพราะอะไร เพราะทักฺขิเป็น ธรรมชาติอันสมณพราหมณ์แม้เหล่านั้น ถือเอาบริบูรณ์เหมือนอย่างสมณพราหมณ์พวกอื่น.

ฟังทราบเนื้อความสังเขปแห่งคดีว่า น วาหมตม์ ดังนี้ คนคู่
คือชนสองคนเหล่านั้น กล่าวปรารภทักขิไต่กันและกันว่าเป็นพาล ข้า-
พระองค์ไม่กล่าวทักขินั้นว่าเป็นจริง เป็นของแท้. เพราะอะไร เพราะ
สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดยังทำได้ทำทักขิของตน ๆ ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง
สิ่งอื่นเป็นโมฆะ. เพราะเหตุนี้แหละ พวกสมณพราหมณ์จึงเห็นคนอื่น
ว่าเป็นพาล.

ก็ในบทนี้มีปาฐะสองอย่าง คือ **ตจฺฉํ ตถวํ** . บทว่า **ตจฺฉํ** คือ ไม่เปล่า. บทว่า **ตถวํ** จริง คือไม่วิปริต. บทว่า **ภูตํ** เป็นจริง คือมีอยู่. บทว่า **ยถาวํ** เป็นตามจริง คือมีอยู่พร้อม. บทว่า **อวิปริตํ** ไม่ผิด คือไม่ผิดสังเกต.

ในคาถาที่เป็นคำถามว่า ยมาหุ คือ สมณพราหมณ์บางคนกล่าว
ทักขิณัสจะไคว่จริงแท้ ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำตอบว่า เอกํ หิ สจฺจํ
สัจจะมียอย่างเดียวกันเท่านั้น คือ นิโรธหรือมรรค. ทว่า ยสมฺมึ ปชา โน
วิวเท ปชานํ คือ หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใดไม่ฟังวิวาทกัน. บทว่า สยํ गुणनुति
อวดไปเอง คือ กล่าวด้วยตนเอง.

ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำถามว่า กสมฺมานุ เพราะเหตุไรหนอ.
บทว่า ปาวทียาเส คือ พูดอวดอ้าง. บทว่า เต ตกฺกมฺนุสฺสสรฺนฺติ สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นระลึกตรึกเอาเอง คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นพุดเอาเอง
หรือไปตามเพียงความตรึกของตนเอง. บทว่า ตกฺกปฺริยาหฺมํ รวบรวม
ไว้ด้วยความตรึก คือ ตรึกเอาเอง. บทว่า วิมํ สาธุจฺริตํ ที่ตนคิดกันด้วย
ความพิจารณา คือ คิดด้วยปัญญาอันเข้าไปปรากฏแก่ตน. บทว่า สยํ
ปฏฺฐิภาณํ คือ รู้ด้วยตนเอง.

ฟังทราบความในคาถาที่เป็นคำตอบว่า น เหว มิได้มีเลย ดังนี้.
บทว่า อณฺเฏสุ สณฺณาย นิจุจฺจานิ เว้นสัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญา คือ
เว้นจากการยึดถือว่าเที่ยงเพียงสัญญา. บทว่า ตกฺกณฺญ ทักฺขิณัสฺส ปกฺกป-
ยิตฺวา คาริตรึกเอาในทักขิณัสทั้งหลาย คือ เพียงความดำริเป็นนิจของตนให้
เกิดในทักขิณัสทั้งหลาย. ก็เพราะสมณพราหมณ์ทั้งหลายยังความตรึกในทักขิณัส
ทั้งหลายให้เกิด แม้ยังทักขิณัสให้เกิดอีก ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
คำมีอาทิว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายยังทักขิณัสทั้งหลายให้เกิด ให้เกิดพร้อม.
บทว่า ชนฺเนนฺติ ให้เกิด คือ ยังทักขิณัสให้เกิดสูงขึ้นๆ ชื่อว่า ให้เกิด. บทมี
อาทิว่า สณฺขณฺเนนฺติ ให้เกิดพร้อม ท่านเพิ่มบทอุปสัคขึ้นกล่าว. บทว่า
มยฺหํ สจฺจํ คือ คำพูดของเราจริง.

บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสัจจะต่างไม่มีอยู่ เพื่อจะทรงแสดง ถึงการปฏิบัติของพวกสมณพราหมณ์ผู้มีทฤษฎี ระลึกถึงเพียงความครึก จึงได้ตรัสถามมีอาทิว่า ทิฏฐะ สุเต รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฐะ อธิบายว่า รูปที่ได้เห็นเป็นความ เห็นอันบริสุทธิ์. ในเสียงที่ได้ฟังเป็นต้นก็มีดังนี้. บทว่า เอเต จ นิสสาย วิมานทสฺสี เป็นผู้แสดงอารมณ์คู่มั่นผู้อื่นเพราะอาศัยกรรมเหล่านี้ คือ แสดงความคู่มั่นเหยียดหยาม อันได้แก่ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ เพราะอาศัย กรรมคือทฤษฎีเหล่านี้. บทว่า วินิจฺเจย ๙ ตฺวา ปหสฺสมาน พาลो ปโร อตุลโลติ จาห ตัวยู่ในทฤษฎีที่วินิจฉัยแล้ว ๙ เรืองอยู่ กล่าวว่คนอื่นว่ เป็นคนพาลไม่ฉลาด ความว่ แม้แสดงความคู่มั่นอย่างนี้ ก็ยังตั้งอยู่ใน ทฤษฎีที่วินิจฉัยนั้น (คือวินิจฉัยด้วยทฤษฎี) เป็นผู้ยินดี ๙ เรือง กล่าวอย่างนี้ ว่คนอื่นเลวและโง่ ดังนี้.

บทว่า นสมฺมานนฺตํติปิ วิมานทสฺสี เจ้าทฤษฎีนั้นไม่นับถือแม้เพราะ เหตุนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความคู่มั่น คือไม่ทำการนับถือมาก เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงความคู่มั่น คือไม่แสดงความนับถืออย่างมาก. บทว่า โทมนสฺสํ ขนฺตํติปิ ยังความโทมนัสให้เกิด ความว่ ยังความ โทมนัสให้เกิดในเวลาที่ดีแน่นอนซึ่งทฤษฎีวินิจฉัยก่อน แล้วได้ความโสมนัส ภายหลังจึงตั้งอยู่ในทฤษฎีวินิจฉัย. บทว่า วินิจฺฉิตฺตทฤษฎิยา ๙ ตฺวา ตัวยู่ ในทฤษฎีที่วินิจฉัยแล้ว คือตั้งอยู่ในทฤษฎีที่ลงความเห็นถือเอาแล้ว. พึง ทราบเถาว่า เยนว เป็นต้นดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สยมตฺตนา คือ ด้วยตนเอง. บทว่า วิมานนติ

คูหมื่น คือติเตียน. บทว่า ตเทว ปาวา คือ พุดคำนั้น ทิฏฐินั้น
หรือบุคคลนั้น.

พึงทราบความแห่งคำว่า อติสารทิฏฐิยา ทิฏฐิล่วงเกินสาร
เป็นต้นดังนี้. เจ้าทิฏฐินั้นมีความถือด้วยเต็มทีอย่างนี้ว่า เราสมบุรณ์ บริบูรณ์
พองด้วยความพองอันเป็นทิฏฐิล่วงสาระ ล่วงสาระอันเป็นลักษณะอย่างนี้
และสมบุรณ์บริบูรณ์ด้วยทิฏฐิमानะนั้นสิ้นเชิง. อภิเชกตนเองด้วยใจว่า
เราเป็นบัณฑิต. เพราะอะไร. เพราะทิฏฐิของเจ้าทิฏฐินั้นบริบูรณ์อย่างนั้น
ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สพฺพา ทิฏฺฐิโย ลกฺขณาทิฏฺฐตา ทิฏฺฐิปปงฺลวํลักษณะ
คือทิฏฐิ ๖๒ ทั้งหมดเหล่านั้นล่วงลักษณะ. บทว่า อติยฺนฺติ ก้าวล่วงแล้ว.
บทว่า อนนฺโม คือ ไม่บกพร่อง.

พึงเชื่อมความคำว่า ปฺรสุตฺ เจ แห่งบุคคลอื่นดังนี้. อนึ่ง มี
ความอะไรที่ขึงไปอีก มีดังนี้ เจ้าทิฏฐินั้นตั้งอยู่ในวินิจจยแล้ว ราเริงอยู่
กล่าวว่าคนอื่นเป็นพาลไม่ฉลาด. ก็หากว่า บุคคลนั้นกล่าวว่าเลวเพราะคำ
ของคนอื่นนั้น. บทว่า ตฺวม สหา โหติ นิหิณฺนปญฺโญ บุคคลนั้นย่อม
เป็นคนมีปัญญาทราม พร้อมด้วยบุคคลอื่นนั้น คือบุคคลเมื่อนั้นย่อมเป็น
ผู้มีปัญญาทรามพร้อมกับบุคคลนั้น แม้เขาจะพูดว่าบุคคลนั้นเป็นพาล.
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้อยคำของเขาเอาประมาณไม่ได้. แต่บุคคลนั้นเป็นผู้ถึง
เวท เป็นธีรชนด้วยตนเอง. เมื่อเป็นอย่างนั้นใคร ๆ ในบรรดาสมณ-
พราหมณ์ย่อมไม่เป็นคนพาล เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นบัณฑิตตามความ
ปรารภของตน. บทว่า วาจา ย คือ เพราะคำ. บทว่า วจเนน คือ
เพราะถ้อยคำ. บทว่า นิหิตฺตการณํ คือ เพราะเหตุนี้. บทว่า

ครหิตการณา คือ เพราะเหตุใดเถยน. บทว่า **อุปวัตติการณา** คือ เพราะเหตุก่อนว่า.

พึงทราบการเชื่อมและความของกาลาว่า **อณฺณํ** **อิโต** ธรรมอื่นจากธรรมนี้ต่อไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ถึงเวทเป็นริรชนเอง ใคร ๆ ในบรรดาสมณพราหมณ์ย่อมไม่มีคนพาลดังนี้ พึงมีคำถามว่า เพราะเหตุ เพื่อใคร ๆ. ในข้อนั้นขอตอบว่า เพราะชนเหล่าใด ย่อมสรรเสริญธรรมอื่นจากธรรมนี้ ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้พลาดทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวแม้อย่างนั้นโดยทฤษฎีมาก คือชนเหล่าใดย่อมสรรเสริญทฤษฎีอื่นจากทฤษฎีนี้ ชนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้พลาด คือลี้ผลทางแห่งความหมดจด เป็นผู้ไม่บริบูรณ์ฉะนั้น ท่านอธิบายว่า เดียรถีย์ทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้. หากถามว่า เพราะเหตุไรจึงกล่าวอย่างนี้. ตอบว่า เพราะพวกเดียรถีย์เหล่านั้นเป็นผู้ยัคนดียิ่ง ด้วยความกำหนดเพราะทฤษฎีของตน.

บทว่า **เต สุตฺตมิมคฺคํ** ทางแห่งความหมดจด คืออัญญเดียรถีย์เหล่านั้น ย่อมพลั้งพลาด คลาด ทางอันไม่เศร้าหมอง. บทว่า **วิสุตฺตมิมคฺคํ** ทางแห่งความหมดจดพิเศษ คือทางที่ไม่มีโทษ. บทว่า **ปริสุตฺตมิมคฺคํ** ทางแห่งความหมดจดรอบ คือทางแห่งธรรมขาว. บทว่า **โธทาทมคฺคํ** ทางแห่งความส่องแผ้ว คือทางส่องใส. บทว่า **ปริโยทาทมคฺคํ** ทางส่องแผ้วรอบ คือทางมีแสงสว่าง. บทว่า **วิรุตฺตา** พลัง คือพลังจากทางที่กล่าวแล้วดำรงอยู่. บทว่า **อปฺรุตฺตา** พลาด คือพลาดไปแล้วดำรงอยู่. บทว่า **ขลิตา** คลาด คือเลื่อม. บทว่า **คลิตา** เคลื่อน คือตกจากที่นั้น. บทว่า **อณฺณาย** คือ ด้วยไม่รู้. บทว่า **อปฺรุตฺตา** พลาด คือถึงความปราศัย.

อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า **ณายาปรทฐา** บ้าง ความว่า พลาดจากทางที่ควรรู้ พวกเดียรถีย์ยืนคียังอย่างนี้.

พึงทราบเถาว่า **อิเชว สุทธี** พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าวความหมดจดว่ามีในธรรมนี้เท่านั้น ดังต่อไปนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สกายเน** คือในทางของตน. บทว่า **ทพฺหิ วทานา** กล่าวยืนยัน คือกล่าวหนักแน่น. บทว่า **อิรวาทา** กล่าวมั่นคง คือกล่าวลงความเห็น. บทว่า **พลิกวาทา** คือกล่าวแข็งแรง. บทว่า **อรญฺหิตวาทา** กล่าวเที่ยงแท้ คือกล่าวด้วยความมั่นใจ.

บรรดาเดียรถีย์ผู้ว่าทะมัดมั่งคั่งอย่างนี้ เดียรถีย์คนใดคนหนึ่ง เป็นผู้พูดยืนยันในธรรมอันเป็นทางดำเนินของตน พึงเห็นใครอื่นว่าเป็นพาลในเพราะทักขณินั้น เพราะเหตุนี้ เดียรถีย์ผู้พูดยืนยันว่านั่นเท่านั้นจริง ในทางดำเนินของตน อันมีอาทิว่าโดยสังเขป ได้แก่ สัสสตทักขณินและอุจเฉททักขณิน โดยพิสดาร ได้แก่ นัตถิกทักขณิน (ความเห็นว่ามี) อเหตุกทักขณิน (ความเห็นว่ามีเหตุมิได้) อกริยทักขณิน (ความเห็นว่ามีเป็นอัน ทำ) พึงเห็นใครอื่นโดยธรรมร่วมกัน ว่าเป็นคนพาลในทักขณินี้ แม้เดียรถีย์ทั้งหมดก็เป็นบัณฑิต เป็นผู้ปฏิบัติชอบตามความเห็นของเขามีใช่หรือ เมื่อเป็นอย่างนี้ เจ้าทักขณินั้นกล่าวบุคคลอื่น ว่าเป็นพาล มีความไม่หมดจดเป็นธรรมดา พึงนำมาซึ่งความบาดหมางกันเอง เพราะเจ้าทักขณินั้นกล่าวคนอื่นว่า ผู้นี้เป็นพาล และมีธรรมไม่บริสุทธิ์ พึงนำความทะเลาะมาด้วยตนเอง. เพราะเหตุไร. เพราะเจ้าทักขณินี้ทั้งหมดก็เป็นบัณฑิตเหมือนกัน และเป็นผู้ปฏิบัติชอบเหมือนกัน ตามความเห็นของเขา.

แม้ในบททั้งหมดพึงทราบอย่างนี้ว่า เจ้าภิกษุณั้ที่ตั้งอยู่ในภิกษุณีที่ตกลงใจ นับถือเองแล้ว ย่อมถึงความวิเวกในโลกยิ่งๆ ขึ้นไป. กัสสวัครัน ฐโทยในภิกษุณีที่ตกลงใจอย่างนี้แล้ว ละภิกษุณีที่ตกลงใจทั้งปวงด้วยอริยมรรค ไม่ทำความบาดหมางกันในโลก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมอันเป็นยอด คือพระอรหัต.

บทว่า สยัม ปมาย คือ นับถือตนเอง บทว่า ปมินิตฺวา คือ ทำการคาดคะเน. ปาฐะว่า ปจฺจินิตฺวา บ้าง บทนั้นไม่ดี. บทว่า อุตฺถ วาเทน สทฺธิ คือ ทำความทู่เถียงกับบุคคลอื่นผู้กล่าวในข้างหน้าของตน.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้ตรัสธรรมเช่นกับที่กล่าวแล้วในปุราณทสูตรนั้นแล.

จบอรรถกถาเวฬุฬุสุตตนิเทศที่ ๑๒

มหาวิทยาลัยสุตตนิเทศที่ ๑๓

ว่าด้วยทักขิ

[๖๐๑] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า) สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง มีความอยู่รอบในทักขิ ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดทีเดียว ย่อม
อุกนิทา หรือย่อมได้สรรเสริญ ในเพราะทักขินั้น.

[๖๐๒] คำว่าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในคำว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งนี้ มีความอยู่รอบในทักขิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง
ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่าเหล่า
ใดเหล่าหนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า มีความอยู่รอบในทักขิ
ความว่า มีสมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งผู้ดำเนินไปด้วยทักขิ สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ถือ ยึดถือ จำต้อง ถือนั้น ยึดมั่น ซึ่งทักขิ ๖๒ อย่าง อย่างไม่
อย่างหนึ่ง ชื่อว่าย่อมอยู่ อยู่รวม มาอยู่ อยู่รอบในทักขิของตน ๆ เปรียบ
เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ชื่อว่าย่อมอยู่ในเรือน พวกบรรพชิต
ผู้มีอาบัติ ชื่อว่าย่อมอยู่ในอาบัติ หรือพวกมิกิเลส ชื่อว่าย่อมอยู่ในกิเลส
ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้มีความ
อยู่รอบในทักขิ.

[๖๐๓] คำว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง ความว่าย่อมกล่าว
บอก พูด แสดง แดงว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ย่อม
กล่าว บอก พูด แสดง แดงว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่

ตายไป ย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่ง
อื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง.

[๖๐๔] คำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูก
นินทา ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกความนินทา
ติเตียน ไม่สรรเสริญเลย คือเป็นผู้ถูกชนทั้งหลายนินทาติเตียนไม่สรรเสริญ
ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดเทียว ย่อม
ถูกนินทา.

[๖๐๕] คำว่า หรือย่อมได้สรรเสริญในเพราะทักขิณนั้น ความว่า
หรือว่าย่อมได้ ได้เฉพาะ ประจวบ ประสบ ซึ่งความสรรเสริญ ความ
ยกย่อง ความชมเชย เกียรติคุณ ในเพราะทักขิณ ความควร ความพอใจ
ลักษณะของตณนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือย่อมได้สรรเสริญในเพราะ
ทักขิณนั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตนั้นจึงตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้นนี้ มีความอยู่รอบใน
ทักขิณ ย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้แหละจริง สมณพราหมณ์เหล่า-
นั้นทั้งหมดเทียว ย่อมถูกนินทา หรือย่อมได้สรรเสริญ
ในเพราะทักขิณนั้น.

[๖๐๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) ก็ควรสรรเสริญ
นั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบบิเลส ข้าพระองค์ย่อม
กล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง บุคคลเห็นโทษแม้
นั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติ
เกษม ไม่พึงวิวาท.

[๖๐๗] คำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ในคำว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นส่วนน้อย คำซ้ำ นิดหน่อย ลามก สกปรก คำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย. คำว่า ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ความว่า ไม่พอเพื่อยังระคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความมัวเมา กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระวังไปทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง ให้สงบ เข้าไปสงบ ดับ สละคืน ระวังไปเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส.

ว่าด้วยผลแห่งความวิเวก ๒ อย่าง

[๖๐๘] คำว่า ย่อมกล่าวผลแห่งความวิเวกเป็น ๒ อย่าง ความว่า ความทะเลาะกันเพราะทิฐิ ความหมายมั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกันเพราะทิฐิ ความทู่เถียงกันเพราะทิฐิ มีผล ๒ อย่าง คือความชนะและแพ้ ความมีลาภและความเสื่อมลาภ ความมียศและความเสื่อมยศ ความนิทาและความสรรเสริญ สุขและทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนา และอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ความชอบและความชัง ความฟูขึ้นและความฟูปลง ความยินดีและความยินร้าย อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง

เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศว่ากรรมนั้นให้เข้าไปในนรก เป็น
ไปในกำเนิดคิริจณาน เป็นไปในวิสัยแห่งปรต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมกล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น ๒ อย่าง.

[๖๐๕] คำว่า เห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว ในคำว่า บุคคลเห็นโทษเมื่อนั้นแล้ว...ไม่พึงวิวาท ความว่า เห็นพบ พิจารณาเทียบเคียง ทำให้
แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งโทษนั้น ในความทะเลาะกันเพราะทิฐิ
ความหมายมั่นกันเพราะทิฐิ ความแก่งแย่งกันเพราะทิฐิ ความวิวาทกัน
เพราะทิฐิ ความทู่เถียงกัน เพราะทิฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
เมื่อนั้นแล้ว. คำว่า ไม่วิวาท ความว่า ไม่พึงทำความทะเลาะกัน ไม่พึง
ทำความหมายมั่นกัน ไม่พึงทำความแก่งแย่งกัน ไม่พึงทำความวิวาทกัน
ไม่พึงทำความทู่เถียงกัน คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมั่น ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความทู่เถียง
พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป สลัดออก พ้น ขาด ไม่เกาะเกี่ยว
มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดน จากความทะเลาะ ความหมายมั่น ความ
แก่งแย่ง ความวิวาทและความทู่เถียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษ
เมื่อนั้นแล้ว...ไม่พึงวิวาท.

[๖๑๐] คำว่า เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม
ความว่า อมตนิพพาน ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความ
สลесกินอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสำรอกค้นหา ความดับค้นหา
ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่า ภูมิแห่งความไม่วิวาท.
บุคคลเห็น ดู แลดู พินิจ พิจารณาซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทนั้น โดย
ความเป็นธรรมชาติเกษม เป็นที่ด้านทาน เป็นที่ลี้ภัย เป็นที่พึ่ง เป็นที่

ไม่มีภัย เป็นที่ไม่เคลื่อน เป็นที่ไม่ตาย เป็นที่ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า เป็นธรรมชาติเกษม เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ความสรรเสริญนั้นเป็นของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส
ข้าพระองค์ย่อมกล่าวผลแห่งวิวาทเป็น ๒ อย่าง บุคคล
เห็นโทษเหล่านั้นแล้ว เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาทว่า
เป็นธรรมชาติเกษม ไม่พึงวิวาท.

[๖๑๑] สมมติ (ทัญญู) เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุณฺณ
บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคล
ผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำความพอใจในรูป
ที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึง
อะไรเล่า.

[๖๑๒] คำว่า เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำว่า สมมติเหล่าใดเหล่า
หนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุณฺณ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดย
ประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เหล่าใดเหล่า
หนึ่งนี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า สมมติ คือทัญญู ๖๒ ประการ
เรียกว่าสมมติ. คำว่า ที่เกิดแต่ปุณฺณ คือสมมติเหล่านั้นอันปุณฺณให้เกิด
หรือว่าอันชนเจ้าทัญญูต่าง ๆ มากให้เกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่เกิดแต่ปุณฺณ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่เกิดแต่ปุณฺณ.

[๖๑๓] คำว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น
ความว่า บุคคลผู้มีความรู้ ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา

ทำลายกิเลส ย่อมไม่ถึง ไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น
ซึ่งสมมติทั้งปวงเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีความรู้ ย่อมไม่
ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง

[๖๑๔] ชื่อว่า กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ในคำว่า บุคคลผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ... ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า
ได้แก่ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ๒ อย่าง คือ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือ
ตัณหา ๑ กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่อง
เข้าถึงคือตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู บุคคลนั้น
ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือทัญญู
เพราะเป็นผู้ละกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงคือตัณหา สละคืนกิเลสเป็นเครื่องเข้า
ถึงคือทัญญู ชื่อว่าไม่มีกิเลสเป็นเครื่องเข้าถึง ฟังเข้าถึง เข้าไปถือ ยึดมั่น
ถือมั่น ซึ่งรูปอะไร เวทนาอะไร สัญญาอะไร สังขารอะไร วิญญาณ
อะไร คติอะไร อุปบัติอะไร ปฏิสนธิอะไร ภพอะไร สงสารอะไร
วัฏฏะอะไร ว่าเป็นตนของเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น... ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไรเล่า.

[๖๑๕] คำว่า ไม่ทำความพอใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน
ความว่า ไม่ทำความพอใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด คือ
ไม่ยังความพอใจเป็นต้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด
เฉพาะ ในรูปที่เห็น หรือในความหมจดจเพราะรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้
ยิน หรือในความหมจดจเพราะในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ หรือ

ในความหมจด เพราะอารมณ์ที่ทราบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำ
ความชอบใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สมมติเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เกิดขึ้นแต่ปุณฺณ บุคคลผู้มี
ความรู้ ย่อมไม่ถึงสมมติทั้งปวงเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่มี
กิเลสเป็นเครื่องเข้าถึงนั้น ไม่ทำความชอบใจในรูปที่เห็น
ในเสียงที่ได้ยิน ฟังถึงสังขารธรรมอันควรเข้าถึงอะไร
เล่า.

[๖๐๖] พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม สมาทานวัตร
แล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมจดด้วยความสำรวม
ว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฎฐินี้แหละ และความหมจด
แห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้เข้าถึงภพ และ
กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

ว่าด้วยผู้มีกุศลถึงพร้อมประกอบด้วยธรรม ๔

[๖๐๗] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม... ได้กล่าว
ความหมจดด้วยความสำรวม ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ผู้
กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณพราหมณ์พวกนั้นได้กล่าว ย่อมกล่าว บอก
พูด แสดง แดง ซึ่งความหมจด ความหมจดพิเศษ ความหมจด-
รอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วย
เหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่
ล่วง เหมือนดังปริพาชกบุตรของนางปริพาชกา ชื่อสมณมุณฑิกา กล่าว

อย่างนี้ว่า ลูกก่อนช่างไม้เราขอมบัญญัติปริสบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการแล้ว เป็นผู้มิกุศลถึงพร้อมแล้ว มิกุศลเป็นอย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัต อณุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใคร ๆ ต่อสู้ไม่ได้ ธรรม ๔ ประการ เป็นไฉน ลูกก่อนช่างไม้ บุคคลในโลกนี้ ขอมไม่ทำบาปกรรมด้วยกาย ๑ ขอมไม่กล่าววาจาอันลามก ๑ ขอมไม่ดำริถึงเหตุที่พึงดำริอันลามก ๑ ขอมไม่อาศัยอาชีพอันลามกเป็นอยู่ ๑ ลูกก่อนช่างไม้เราขอมบัญญัติปริสบุคคล ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล้ว เป็นผู้มิกุศลถึงพร้อมแล้ว มิกุศล อย่างยิ่ง เป็นผู้ถึงอรหัต อณุดมที่ควรถึง เป็นสมณะ เป็นผู้อันใคร ๆ ต่อสู้ไม่ได้ฉันใด มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวอ้างว่าศีลอุดม สมณ-พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าว ขอมกล่าว บอก พุด แสดง แดง ซึ่ง ความหมจดจ ความหมจดพิเศษ ความหมจดครอบ ความพ้น ความ พ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยเหตุสักว่าศีล ด้วยเหตุสักว่าความสำรวม ด้วยเหตุสักว่าความระวัง ด้วยเหตุสักว่าความไม่ล่วงฉันทันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าศีลอุดม... กล่าวความ หมจดด้วยความสำรวม.

ว่าด้วยการสมาทานวัตรต่างๆ

[๖๑๘] คำว่า วัตร ในคำว่า สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่ ความว่า สมาทาน ถือเอา รับ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งหัตถิวัตร (ประพฤติ อย่างกิริยาข้าง) อัสสวัตร โควัตร อชวัตร กุกกุรวัตร กากวัตร วาสุ-เทววัตร ปุณณภัทวัตร มณิกภัทวัตร อคคิวัตร นาควัตร สุปินณวัตร ยักขวัตร อสุรวัตร คันธัพพวัตร มหาราชวัตร จันทวัตร สุริยวัตร

อินทวัตร พรหมวัตร เทววัตร หรือทิสวัตร แล้วเข้าไปตั้งอยู่ เข้าไป
ตั้งอยู่เฉพาะ. พัวพัน เข้าถึง คิดใจ น้อมใจไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมาทานวัตรแล้วเข้าไปตั้งอยู่.

[๖๑๕] คำว่า ในทฤษฎีนี้ ในคำว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฤษฎี
นี้แหละ และความหมจดแห่งวัตรนั้น ความว่า ศึกษา ประพฤติเอื้อ-
เพื่อ ประพฤติเต็มใจ สมาทานแล้วประพฤติ ในทฤษฎี ความควร ความ
ชอบใจ ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ.
คำว่า และความหมจดแห่งวัตรนั้น ความว่า และความหมจด ความ
หมจดพิเศษ ความหมจรรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้น-
รอบ แห่งวัตรนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และ
ความหมจดแห่งวัตรนั้น.

[๖๒๐] คำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ ในคำว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และ
กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ เข้าไปใกล้ภพ คิดใจอยู่ใน
ภพ น้อมใจไปในภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ. คำว่า
และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า มีวาทะว่าเป็นผู้ฉลาด มีวาทะว่าเป็น
บัณฑิต มีวาทะว่าเป็นธีรชน มีวาทะว่าเป็นผู้มีญาณ มีวาทะโดยเหตุ มี
วาทะโดยลักษณะ มีวาทะโดยการณ มีวาทะโดยฐานะ โดยลัทธิของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าถึงภพ และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ผู้สำคัญว่าดีสุดม สมาทานวัตร
แล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมจดด้วยความสำรวม

ว่า เราทั้งหลายศึกษาในทฤษฎีนี้แหละ และความหมดจด
แห่งวัตรนั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ
และกล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๕๒๑] ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต บุคคลนั้น
พลาดกรรมแล้วย่อมหวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารถนา
ถึงความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทัน
พวกฉะนั้น.

ว่าด้วยเหตุให้เคลื่อนจากศีลและพรต

[๖๒๒] คำว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต ความว่า
บุคคลย่อมเคลื่อนจากศีลและพรตเพราะเหตุ ๒ ประการ คือย่อมเคลื่อน
เพราะความซ้าขาดของผู้อื่น ๑ ไม่บรรลุนิจเคลื่อน ๑.

บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความ ซ้าขาดของผู้อื่นอย่างไร ผู้อื่นย่อม
ซ้าขาดว่า ศาสดานั้นไม่ใช่เป็นสัตพัญญู ธรรมอันศาสดานั้นกล่าวไม่ดี
หมุ่คณะไม่ปฏิบัติดี ทฤษฎีไม่เจริญ ปฏิบัติอันศาสดาบัญญัติไม่ดี มรรค
ที่เป็นมรรคนำออกจากทุกข์ ความหมดจดก็ดี ความหมดจดพิเศษก็ดี
ความหมดจครอบก็ดี ความพ้นก็ดี ความพ้นพิเศษก็ดี ความพ้นรอบก็ดี
ไม่มีในธรรมนั้น คนทั้งหลายไม่หมดจด ไม่หมดจดพิเศษ ไม่หมดจครอบ
ไม่พ้น ไม่พ้นพิเศษ ไม่พ้นรอบ ในธรรมนั้น คือเป็นผู้เลว ทราม ต่ำ-
ช้า ลามก สกปรก ต่ำด้อย ผู้อื่นย่อมซ้าขาดอย่างนี้ บุคคลเมื่อผู้อื่นซ้าขาด
อย่างนี้ ย่อมเคลื่อนจากศาสดา เคลื่อนจากธรรมที่ศาสดากล่าว เคลื่อน

จากหมุ่คณะ เคลื่อนจากทิวาจิ เคลื่อนจากปฏิปทา เคลื่อนจากมรรค
บุคคลย่อมเคลื่อนเพราะความซัดของผู้อื่นอย่างนี้.

บุคคลไม่บรรล่วย่อมเคลื่อนอย่างไร บุคคลไม่บรรลूसิด ย่อมเคลื่อน
จากสิด ไม่บรรลูปรด ย่อมเคลื่อนจากปรต ไม่บรรลूसิดและปรต ย่อม
เคลื่อนจากสิดและปรต บุคคลไม่บรรล่วย่อมเคลื่อนอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากสิดและปรต.

[๖๒๓] คำว่า บุคคลนั้น... ย่อมหวั่นไหว ในคำว่า บุคคล
นั้นพลาดกรรมแล้ว ย่อมหวั่นไหว ความว่า หวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่
ว่า สิดก็ดี ปรตก็ดี สิดและปรตก็ดี เราผิดพลาดพลาดไปแล้ว เราพลั้ง
พลาดไปจากอรรถผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลนั้น ... ย่อมหวั่นไหว.
คำว่า พลาดกรรม คือบุคคลนั้นย่อมหวั่นไหวสะทกสะท้านอยู่ว่า ปุณฺณยภิ-
สังขารก็ดี อปุณฺณยภิสังขารก็ดี อเนญฺยภิสังขารก็ดี เราผิดพลั้งพลาด
พลาดไปแล้ว เราพลั้งพลาดจากอรรถผล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
นั้นพลาดกรรมแล้ว ย่อมหวั่นไหว.

[๖๒๔] คำว่า ย่อมเพ้อถึง ในคำว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารธนา
ถึงความหมดจด ความว่า ย่อมเพ้อถึง รำพันถึง ใฝ่ฝันถึงสิดบ้าง
ปรตบ้าง สิดและปรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึง. คำว่า
และปรารธนาถึงความหมดจด ความว่า ปรารธนา ชอบใจ ใฝ่ฝันถึง
ความหมดจดเพราะสิดบ้าง ความหมดจดเพราะปรตบ้าง ความหมดจด
เพราะสิดและปรตบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเพ้อถึงและปรารธนา
ถึงความหมดจด.

[๖๒๕] คำว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก
ฉะนั้น ความว่า บุรุษผู้ออกจากเรือน อยู่กับพวก ย่อมติดตามพวกนั้น
ไป หรือว่าย่อมกลับมาเรือนของตน จันใด บุคคลนั้น ผู้ดำเนินไปโดย
ทฤษฎี ย่อมถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งศาสนานั้น หรือศาสดาอื่น ธรรมที่
ศาสดาบอกนั้น หรือธรรมที่ศาสดาบอกอื่น หมู่คณะนั้น หรือหมู่คณะ
อื่น ทฤษฎีนั้น หรือทฤษฎีอื่น ปฏิปทานั้น หรือปฏิปทาอื่น มรรคนั้น
หรือมรรคอื่น ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือน
ตามไปไม่ทันพวกฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ถ้าบุคคลผู้เคลื่อนจากศีลหรือพรต บุคคลนั้นพลาด
กรรมแล้ว ย่อมหวั่นไหว ย่อมเพ้อถึงและปรารธนาถึง
ความหมดจด เหมือนบุรุษผู้ออกจากเรือนตามไปไม่ทัน
พวกฉะนั้น.

[๖๒๖] อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็น
ดาวัชชกรรม และอนวัชชกรรม ไม่ปรารธนาความ
หมดจด และความไม่หมดจด เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือ
ทฤษฎีที่มีอยู่ พึงประพฤติกไป.

[๖๒๗] คำว่า ละศีลและพรตทั้งปวง ความว่า ละ เว้น บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความหมดจดเพราะศีลทั้งหมด ความ
หมดจดเพราะพรตทั้งหมด ความหมดจดเพราะศีลและพรตทั้งหมด เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ละศีลและพรตทั้งปวง.

ว่าด้วยสาวัชกรรม อนวัชกรรม

[๖๒๘] คำว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชกรรมและอนวัชกรรม ความว่า กรรมคำมีผลดำ เรียกว่า สาวัชกรรม กรรมขาวมีผลขาว เรียกว่า อนวัชกรรม ละ เว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งสาวัชกรรมและอนวัชกรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกรรมนั้นอันเป็นสาวัชกรรมและอนวัชกรรม.

[๖๒๙] คำว่า ไม่ปรารณาความหมดจดและความไม่หมดจด ความว่า พวกปุถุชนย่อมปรารณาความไม่หมดจด คือปรารณาอกุศลธรรม ย่อมปรารณาความหมดจด คือปรารณาเบญจกามคุณ ย่อมปรารณาความไม่หมดจด คือปรารณาอกุศลธรรมและเบญจกามคุณ ย่อมปรารณาความหมดจด คือปรารณาทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารณาความไม่หมดจด คือปรารณาอกุศลธรรม เบญจกามคุณและทิฏฐิ ๖๒ ย่อมปรารณาความหมดจด คือปรารณาอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ ย่อมปรารณาความไม่หมดจด คือปรารณาอกุศลธรรม เบญจกามคุณ ทิฏฐิ ๖๒ และอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ พวกกัลลยณปุถุชนย่อมปรารณาความหมดจด คือปรารณาความอย่างเข้าสู่อริยมรรค พระเสขะย่อมปรารณาอรหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ เมื่อบรรลอรหัตผลแล้วพระอรหันต์ย่อมไม่ปรารณาอกุศลธรรม ไม่ปรารณาเบญจกามคุณ ไม่ปรารณาทิฏฐิ ๖๒ ไม่ปรารณาอกุศลธรรมอันมีในไตรชาตุ ไม่ปรารณาความอย่างเข้าสู่อริยมรรค ไม่ปรารณาอรหัตผลซึ่งเป็นธรรมอันเลิศ พระอรหันต์ก้าวล่วงความปรารณาแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว ท่านอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภาระอันประพุดิแล้ว ฯลฯ มิได้

มีภพใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ปรารถนาความหมดจดและ
ความไม่หมดจด.

[๖๓๐] คำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ในคำว่า เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึด-
ถือทักขณธรรมที่มีอยู่ พึงประพฤติไป ความว่า ละเว้น งดเว้น ออก สละ
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความหมดจดและความไม่หมดจด เป็นผู้มึนจิต
ทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว. คำว่า
พึงประพฤติไป ความว่า พึงประพฤติ พึงเที่ยวไป ผลัดเปลี่ยน ดำเนิน
ไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เว้นแล้ว...
พึงประพฤติไป. คำว่า ไม่ยึดถือทักขณธรรมที่มีอยู่ คือทักขณ ๖๒ เรียกว่าทักขณ
ที่มีอยู่ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือนั่นทักขณที่มีอยู่ พึงประพฤติไป เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

อริยสาวกละสัสและพรตทั้งปวง ละกรรมนั้นอันเป็น
ตัววัชกรรมและอนวัชกรรม ไม่ปรารถนาความหมดจด
และความไม่หมดจด เป็นผู้เว้นแล้ว ไม่ยึดถือทักขณธรรมที่มีอยู่
พึงประพฤติไป.

[๖๓๑] พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น อาศัย
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าวความ
หมดจดในสงสารข้างหน้า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพ
น้อยภพใหญ่ ย่อมพำนักถึงความหมดจด.

[๖๓๒] คำว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะที่เกลียดชังนั้น
ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก มีวาทะเกลียดชังตบะ มีความเกลียด

ซึ่งดบะเป็นสาระ อิง อาศัย พัวพัน เข้าถึง คิดใจ น้อมใจไปสู่ดบะ
ที่เกลียดชัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกสมณพราหมณ์อาศัยดบะที่
เกลียดชังนั้น ๆ.

[๖๓๓] คำว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่
ทราบ ความว่า อาศัย เข้าไปอาศัย ถ้อยคัมมัน ถ้อยคัมมันรูปที่เห็น หรือ
ความหมดจดเพราะรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยินหรือความหมดจดเพราะเสียงที่
ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบหรือความหมดจดเพราะอารมณ์ที่ทราบ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ.

[๖๓๔] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า...ย่อม
พรั้มถึงความหมดจด ความว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกผู้กล่าวความ
หมดจดในสงสารข้างหน้า สมณพราหมณ์พวกไหนผู้กล่าวความหมดจดใน
สงสารข้างหน้า ก็พวกสมณพราหมณ์ผู้ถือความหมดจดโดยส่วนเดียว
ถือความหมดจดโดยสงสาร ผู้เป็นกิริยทิฐิ ผู้เป็นสัสสวาทะ สมณ-
พราหมณ์พวกนี้ ชื่อว่าผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้างหน้า สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น พรั้มถึง กล่าว บอก พูด แสดง แดงความหมดจด
ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้น
รอบโดยสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจดในสงสารข้าง
หน้า...ย่อมพรั้มถึงความหมดจด.

[๖๓๕] ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพ
น้อยภพใหญ่ คือรูปตัณหา สัตตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภุ-
จัพพตัณหา ธรรมตัณหา. คำว่า ในภพน้อยภพใหญ่ ความว่า ในภพ

น้อยและภพใหญ่ คือในกรรมวัฏ และวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรุภพ ในความเกิดบ่อย ๆ ในความไปบ่อย ๆ ในความเข้าถึงบ่อย ๆ ในปฏิสนธิบ่อย ๆ ในความบังเกิดขึ้นแห่งอตภาพบ่อย ๆ.

คำว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ความว่า ยังไม่ปราศจากตัณหา ยังไม่หมดตัณหา ยังไม่สละตัณหา ยังไม่สํารอกตัณหา ยังไม่ปล่อยตัณหา ยังไม่ละตัณหา ยังไม่สละคืนตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยังไม่ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

พวกสมณพราหมณ์ อาศัยบะที่เกลียดชังนั้น อาศัย
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่ทราบ ผู้กล่าว
ความหมดจดในสงสารข้างหน้า ยังไม่ปราศจากตัณหา
ในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพำพุดถึงความหมดจด.

[๖๓๖] วัตถุทั้งหลายเป็นของอันผู้ปรารถนาชอบใจ อนึ่ง
ความหวั่นไหว ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนด
แล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดใน
ธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงชอบใจ
ในที่ไหน (ไม่หวั่นไหว ไม่ชื้ออะไร ๆ).

[๖๑๗] คำว่า **วัตถุทั้งหลาย** เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนา

ชอบใจ ความว่า เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล. คำว่า **ปรารถนา** ความว่าปรารถนา อยาก-
ได้ ยินดี รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนา. คำว่า
ชอบใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความชอบใจ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นของอันบุคคลผู้
ปรารถนาชอบใจ.

[๖๑๘] ชื่อว่า **ความกำหนด** ในคำว่า **ความหวั่นไหว** ย่อมมี
ในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือ
ความกำหนดด้วยตัณหา ๑ ความกำหนดด้วยทัญญู ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
กำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความกำหนดด้วยทัญญู แม้บุคคลผู้มีความ
หวั่นไหวในการแข่งชิงวัตถุ ย่อมหวั่นไหว คือแม้เมื่อวัตถุกำลังถูก
แข่งชิงเอาไป ก็ย่อมหวั่นไหว แต่เมื่อวัตถุถูกแข่งชิงเอาไปแล้ว ก็ย่อม
หวั่นไหว แม้บุคคลผู้มีความหวั่นไหวในความแปรปรวนไปแห่งวัตถุ
ย่อมหวั่นไหว คือแม้เมื่อวัตถุกำลังแปรปรวนไปก็ย่อมหวั่นไหว แม้เมื่อ
วัตถุแปรปรวนไปแล้ว ก็ย่อมหวั่นไหว สะทกสะท้าน เอนเอียง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดแล้ว.

[๖๑๙] คำว่า **แก่งกัณฺโถ** ในคำว่า **ความเคลื่อนไหวและความ**
เข้าถึงมิได้มีแก่งกัณฺโถในธรรมวินัยนี้ ความว่า ความมา ความไป
ความไปและความมา ความตาย คติ ภพน้อยและภพใหญ่ ความเคลื่อนไหว
ความเข้าถึง ความเกิด ความแตก ชาติ ชราและมรณะ มิได้มี คือ
ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ แก่พระอรหันตจินาสพ คือความ

เคลื่อนและความเข้าถึงนั้น อันพระอรหันตจีนาสพัตตชาด สงบ ระวัง
แล้ว ทำไม่ควรถูกให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ความเคลื่อนและความเข้าถึงมิได้มีแก่ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้.

[๖๔๐] คำว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงขอบใจ
ในที่ไหน ความว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ
ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย อะโลภะ เป็นผู้กำหนดบ้าง ประทุษร้าย
บ้าง หลงใหลบ้าง มีมานะเป็นเครื่องผูกพันบ้าง ยึดถือบ้าง ถึงความ
พึงชานบ้าง ถึงความไม่แน่ใจบ้าง ถึงโดยเร็วแรงบ้าง และภิกษุนั้นละ
อกิสังขารเหล่านั้นเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละอกิสังขารแล้ว พึงหวั่นไหว
โดยคดีด้วยเหตุอะไรว่า เป็นผู้ไปเกิดในเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา
เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตตัญญูสัตว์ เป็นอสัตตัญญูสัตว์ ภิกษุนั้น
ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเหตุให้หวั่นไหวสะทกสะท้าน
เอนเอียง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร.
คำว่า พึงขอบใจในที่ไหน ความว่า พึงขอบใจรักใคร่ พอใจในที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงขอบใจใน
ที่ไหน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

วัตถุทั้งหลาย เป็นของอันบุคคลผู้ปรารถนาขอบใจ
อนึ่ง ความหวั่นไหวย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนด
แล้ว ความเคลื่อนและความเข้าถึง มิได้มีแก่ภิกษุใดใน
ธรรมวินัยนี้ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึง
ขอบใจในที่ไหน.

[๖๔๑] สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม
แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า
เลว วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริง
เล่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้างตน
ว่าเป็นผู้ฉลาด.

[๖๔๒] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็น
เยี่ยม ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าหนึ่งกล่าว บอก พุค แสดง แกลง
ซึ่งธรรม คือทักขิ ปฏิบัติ มรรคใด อย่างนี้ว่า ธรรมนี้เป็นเยี่ยม เลิศ
ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมได้ว่า เป็นเยี่ยม.

[๖๔๓] คำว่า แต่สมณพราหมณ์พวกอื่นก็กล่าวธรรมนั้นนั่น-
แหละว่าเลว ความว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พุค แสดง
แกลงซึ่งธรรม คือทักขิ ปฏิบัติ มรรคนั้นนั่นแหละ อย่างนี้ว่า ธรรมนี้
เลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก ต่ำต้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่
สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า เลว.

[๖๔๔] คำว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะ
จริงเล่า ความว่า วาตะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจริง แท้
แน่ เป็นจริง เป็นยามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาตะของ
สมณพราหมณ์เหล่านี้ วาตะไหนจะจริงเล่า.

[๖๔๕] คำว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด ต่างก็อ้าง
ตนว่าเป็นผู้ฉลาด ความว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งปวงต่างก็อ้าง
ตนว่าเป็นผู้ฉลาด อ้างตนเป็นบัณฑิต อ้างตนเป็นธีรชน อ้างตนเป็นผู้มี

ญาณ อ้างตนว่ากล่าวโดยเหตุ อ้างตนว่ากล่าวโดยลักษณะ อ้างตนว่ากล่าว
โดยการณะ อ้างตนว่ากล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็นผู้ฉลาด
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า.

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็นเยี่ยม
แต่สมณพราหมณ์พวกอื่น ก็กล่าวธรรมนั้นนั่นแหละว่า
เลว วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้ วาทะไหนจะจริงเล่า
เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ต่างก็อ้างตนว่าเป็น
ผู้ฉลาด.

[๖๔๖] ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า
บริบูรณ์ แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว พวกสมณ-
พราหมณ์ถือทิฐิแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน พวก
สมณพราหมณ์กล่าวทิฐิของตน ๆ ว่าจริง.

[๖๔๗] คำว่า ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า
บริบูรณ์ ความว่า ก็สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง
แถลง ซึ่งธรรม คือทิฐิ ปฏิปทา มรรค ของตน อย่างนี้ว่า ธรรมนี้
บริบูรณ์ เต็มรอบไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็สมณพราหมณ์
บางพวก กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์.

[๖๔๘] คำว่า แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าเลว ความว่า สมณ-
พราหมณ์อีกพวกหนึ่งกล่าว บอก พูด แสดง แถลง ซึ่งธรรม คือทิฐิ-
ปฏิบัติปทา มรรค ของสมณพราหมณ์อื่น อย่างนี้ว่า ธรรมนี้ เลว ทราม

คำช้า ลามก สกปรก คำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่กล่าวธรรม
ของสมณพราหมณ์อื่นว่าแล้ว.

[๖๔๙] คำว่า ถือทัญญูแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน ความว่า
ถือ ยึดถือ ถือมัน ยึดมัน ซึ่งทัญญูอย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน คือย่อม
ทำความทะเลาะกัน ทำความหมายมั่นกัน ทำความแ่งแย้งกัน ทำความ
วิวาทกัน ทำความทู่หมัดถึงกันว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้
ไขเพื่อปลดเปลื้องวาทะ ถ้าท่านสามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถือทัญญู
แม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน.

[๖๕๐] คำว่า กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง ความว่า กล่าวว่
โลกเที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่
เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ตอบว่า

ก็สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวธรรมของตนว่า
บริบูรณ์ แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่าแล้ว พวกสมณ-
พราหมณ์ถือนิทัญญูแม้อย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน พวก
สมณพราหมณ์กล่าวทัญญูของตน ๆ ว่าจริง.

[๖๕๑] หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนแล้ว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไซ้ไร ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะ
ว่า ปุณฺณยอมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมแล้ว

ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของ
ตน.

[๖๕๒] คำว่า หากว่าบุคคลพึงเป็นคนเลวเพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไชรั ความว่า หากว่าบุคคลอื่นยอมเป็นคนโง่ เลว ทราม ต่ำช้า ลามก
สกปรก ต่ำด้อย เพราะเหตุถ้อยคำที่ผู้อื่นตำหนิติเตียนก่อนว่าไชรั เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าบุคคลยอมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิไชรั.

[๖๕๓] คำว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย
ความว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม
บวรในธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษ
ในธรรมทั้งหลาย.

[๖๕๔] คำว่า เพราะว่าปुณฺณยอมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความ
เป็นธรรมเลว ความว่า ปุณฺณแม้มากยอมกล่าว ก่อนขอค นินทา
ติเตียนธรรมของปุณฺณมาก ยอมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนคำของ
ปุณฺณคนเดียว โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำด้อย ปุณฺณแม้คนเดียวยอมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนธรรม
ของปุณฺณหลายคน โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำด้อย ปุณฺณแม้คนเดียวยอมกล่าว ก่อนขอค นินทา ติเตียนธรรม
ของปุณฺณคนเดียว โดยความเป็นธรรมเลว ทราม ต่ำช้า ลามก สกปรก
ต่ำด้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่าปุณฺณยอมกล่าวธรรมของผู้อื่น
โดยความเป็นธรรมเลว.

[๖๕๕] ธรรมะ ทัฏฐิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน ๆ ในคำว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็น

ทางดำเนินของตน ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยัน กล่าวมั่นคง กล่าว
แข็งแรง กล่าวเที่ยงแท้ในธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

หากว่าบุคคลย่อมเป็นคนเลว เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิ
ไซ้ ไร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะ
ว่าปุถุชนย่อมกล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมแล้ว
ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของ
คน.

[๖๕๖] ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวก
สมณพราหมณ์เป็นของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์
สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน วาทะทั้งปวงก็พึง
เป็นของจริง เพราะความหมั่นจดของพวกพราหมณ์
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๕๗] การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ในคำว่า ก็การ
บูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์ เป็นของ
จริง เป็นไฉน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ศาสดาของตนว่า ศาสดานี้เป็นสัพพัญญู นี้ชื่อว่าการบูชาธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา
ธรรมที่ศาสดาของตนบอก หมู่คณะของตน ทิฏฐิของตน ปฏิปทาของ
ตน มรรคของตนว่า มรรคนี้เป็นทางให้พ้นทุกข์ นี้ชื่อว่าการบูชาธรรม

เป็นทางดำเนินของตน. คำว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน
เป็นของจริง ความว่า การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เป็นของ
จริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวกสมณพราหมณ์
เป็นของจริง.

[๖๕๘] ธรรมะ ทิณฺณิ ปฏิปทา มรรค ชื่อว่าธรรมเป็นทาง
ดำเนินของตน ในคำว่า เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรม
เป็นทางดำเนินของตน พวกสมณพราหมณ์ย่อมสรรเสริญ ชม ยกย่อง
พรรณนาธรรมเป็นทางดำเนินของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนดัง
พวกสมณพราหมณ์สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน.

[๖๕๙] คำว่า วาตะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง ความว่า วาตะ
ทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง แท้ แน่นอน เป็นจริง เป็นตามจริง ไม่
วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วาตะทั้งปวงก็พึงเป็นของจริง.

[๖๖๐] คำว่า เพราะความหมจดของพวกสมณพราหมณ์
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น ความว่า ความหมจด ความ
หมจดพิเศษ ความหมจดครอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้น
รอบ ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะความหมจดของพวกสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็น
ของเฉพาะตัวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ก็การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของตน ของพวก
สมณพราหมณ์เป็นของจริง เหมือนดังพวกสมณพราหมณ์
สรรเสริญธรรมเป็นทางดำเนินของตน วาตะทั้งปวงก็พึง

เป็นของจริง เพราะความหมกจมของพวกเขา
เหล่านั้น เป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น.

[๖๖๑] ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์
(พระอรหันต์) ความตัดสินใจแล้วจึงถือนั่นในธรรม
ทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์
จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะ
พราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐ.

[๖๖๒] ศัพท์ว่า น ในคำว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อม
ไม่มีแก่พราหมณ์ เป็นปฏิเสธ. ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ คือบุคคลชื่อว่า
เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลดยเสียแล้วซึ่งธรรม ๘ ประการ ฯลฯ อัน
ค้นหาทฤษฎีไม่อาศัย ผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ญาณอัน
บุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ความเป็นผู้มีญาณ
อันบุคคลอื่นพึงแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ คือพราหมณ์เป็นผู้มีญาณ
อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ไม่เชื่อผู้อื่น ไม่ดำเนินเนื่อง
ด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงใหล มีความรู้สึก มีความระลึกได้ ย่อมรู้ ย่อม
เห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความ
ดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ
ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์.

๑. ดูข้อ ๓๕๕.

[๖๖๓] คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ในคำว่า ความตัดสินใจแล้ว
จึงถือนั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ ความว่า ในทฎฐิ ๖๒
ประการ. คำว่า ตัดสินใจแล้ว คือตัดสินใจแล้ว จี๊ขาด คั่นหา แสงหา
เทียบเคียง ตรวจตรา สอบสวน ทำให้แจ่มแจ้งแล้วจึงจับมัน ยึดมัน
ถือนั่น รวบถือ รวบรวมถือ ถือ ความถือ ความยึดถือ ความ
ยึดมั่น ความถือนั่น ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แน่ แท้ เป็นตาม
สภาพ เป็นตามจริง ไม่วิปริตดังนี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้
คือเป็นธรรมอันพราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง แล้ว ทำให้ไม่ควร
เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความตัดสินใจ
แล้วจึงถือนั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่พราหมณ์.

[๖๖๔] คำว่า เพราะเหตุ นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่ง
ความวิวาททั้งหลาย ความว่า เพราะเหตุ นั้น คือเพราะการณะ เหตุ ปัจจัย
นิทานนั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง
ซึ่งความทะเลาะ ด้วยทฎฐิ ความหมายมั่นด้วยทฎฐิ ความแก่งแย่งด้วย
ทฎฐิ ความวิวาทด้วยทฎฐิ ความทู่เมียงด้วยทฎฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุ นั้น พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้วซึ่งความวิวาททั้งหลาย.

[๖๖๕] คำว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความ
เป็นธรรมประเสริฐ ความว่า พราหมณ์ย่อมไม่เห็น ไม่พบ ไม่แลเห็น
ไม่พินิจ ไม่พิจารณาเห็นซึ่งธรรม คือศาสนา ธรรมที่ศาสดาบอก หมู่คณะ
ทฎฐิ ปฏิปทา มรรค อื่น นอกจากสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท
อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นธรรมประเสริฐ วิเศษ
เป็นประธาน อุดม บวร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะพราหมณ์ย่อมไม่

เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์
ความตัดสินใจแล้วจึงถือนั่นในธรรมทั้งหลาย ก็ไม่มีแก่
พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงเป็นผู้ล่วงเสียแล้ว
ซึ่งความวิวาททั้งหลาย เพราะพราหมณ์ย่อมไม่เห็นธรรม
อื่น โดยความเป็นธรรมประเสริฐ.

[๖๖๖] สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วย
ทฤษฎีว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมดจดนั้นจริงแท้
หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์
ผู้เห็นนั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า พวก
สมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วย
ทัศนะอื่น.

[๖๖๗] คำว่า ย่อมรู้ ในคำว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความหมด
จดนั้นแท้จริง ความว่า เราย่อมรู้ด้วยญาณเครื่องรู้จิตของผู้อื่น หรือย่อม
รู้ด้วยญาณเครื่องรู้ระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน คำว่า ย่อมเห็น
ความว่า เราย่อมเห็นด้วยมังสจักขุหรือย่อมเห็นด้วยทิพยจักขุ. คำว่า ซึ่ง
ความหมดจดนั้นจริงแท้ ความว่า ซึ่งความหมดจดนั้นแน่แท้ เป็นจริง
เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งความ
หมดจดนั้นจริงแท้.

[๖๖๘] คำว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจดด้วย

ทิฏฐิ ความว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจครอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิ คือสมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจครอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยทิฏฐิว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ๆ ละ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกย่อมเชื่อความหมดจดด้วยทิฏฐิ.

[๖๖๙] คำว่า ได้เห็นแล้ว ในคำว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า ความว่า ได้เห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรูจิตผู้อื่น ได้รู้แล้วด้วยญาณเครื่องระลึกถึงขันธที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ได้เห็นแล้วด้วยมังสจักขุ หรือ ได้เห็นแล้วด้วยทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว. คำว่า สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า ความว่า สมณพราหมณ์นั้นจะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้น คือความกำหนดรู้ทุกข์จะมีได้อย่างไร ความละสมุทัยก็ไม่มี ความเจริญมรรคก็ไม่มี ความทำให้แจ้งซึ่งผลก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งราคาก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโทสะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งโมหะก็ไม่มี ความละด้วยตัดขาดซึ่งกิเลสทั้งหลายก็ไม่มี ความตัดขาดซึ่งสังสารวัฏก็ไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หากสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า.

[๖๓๐] คำว่า พวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความ
หมดจดด้วยทัศนะอื่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นล่วงเลย ก้าวล่วง
เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทางแห่งความหมดจด ทางแห่งความหมดจดพิเศษ
ทางแห่งความหมดจดรอบ ทางขาว ทางขาวรอบ ย่อมกล่าว บอก พุด
แสดง แดง ซึ่งความหมดจด ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ
ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ อื่นจากสติปัญญา อื่นจาก
สัมมปฺปธาน อื่นจากอิทธิบาท อื่นจากอินทรีย์ อื่นจากพละ อื่นจาก
โพชฌงค์ อื่นจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยทักขิณี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้
จึงชื่อว่าพวกสมณพราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยทัศนะ
อื่น อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระพุทธสาวกทั้งหลายก็ดี
พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็ดี ล่วงเลย ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งทาง
แห่งความไม่หมดจด ทางแห่งความไม่หมดจดพิเศษ ทางแห่งความไม่
หมดจดรอบ ทางแห่งความไม่ขาว ทางไม่ขาวรอบ โดยทักขิณีแห่งสมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมกล่าว บอก พุด แสดง แดง ซึ่งความหมดจด
ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความ
พ้นรอบ ด้วยสติปัญญา ๔ สัมมปฺปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึง
ชื่อว่าพระอริยะมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความ
หมดจดด้วยธรรมอื่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ย่อมเชื่อความหมดจดด้วย
ทักขิณีว่า เราย่อมรู้ย่อมเห็นความหมดจดนั้นจริงแท้ หาก
ว่าสมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้เห็น

นั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นเล่า พวกสมณ-
พราหมณ์ล่วงเสียแล้ว ย่อมกล่าวความหมกจุกด้วยทัศนะ
อื่น.

[๖๗๑] นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จักรู้นาม-
รูปเหล่านั้นเท่านั้น นรชนเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง
โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความ
หมกจุกเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๒] คำว่า นรชนเมื่อเห็น ในคำว่า นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนาม-
รูป ความว่า นรชนเมื่อเห็นด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เมื่อเห็นด้วยญาณ
เครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เมื่อเห็นด้วยมังสจักขุ หรือเมื่อ
เห็นด้วยทิพยจักขุ ก็เห็นนามรูปเท่านั้นโดยเป็นของเที่ยง โดยความเป็นสุข
โดยความเป็นอิตตา มิได้เห็นความเกิด ความดับ คุณ โทษ หรืออุบาย
เครื่องสลัดออกแห่งกรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเมื่อเห็น
นามรูป.

[๖๗๓] คำว่า หรือเห็นแล้วก็รู้จักนามรูปเหล่านั้นเท่านั้น ความว่า
ครั้นเห็นแล้วด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น เห็นแล้วด้วยเครื่องระลึกถึงขั้น
ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน เห็นแล้วด้วยมังสจักขุ หรือเห็นแล้วด้วยทิพยจักขุ
ก็เห็นเพียงนามรูปเท่านั้น แล้วจักรู้โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็น
สุข โดยความเป็นอิตตา จักไม่รู้จักความเกิด ความดับ คุณ โทษ อุบาย
เครื่องสลัดออกแห่งกรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือเห็นแล้ว
ก็จักรู้นามรูปเหล่านั้นเท่านั้น.

[๖๗๔] คำว่า เห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยแท้ ความว่า
เมื่อเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง ก็เห็นโดยความเป็นของเที่ยง โดยความ
เป็นสุข โดยความเป็นอิตตา โดยแท้เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นนามรูป
มากบ้าง น้อยบ้าง โดยแท้.

[๖๗๕] คำว่า ผู้ฉลาดทั้งหลาย ในคำว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาด
ทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้น ความว่า
พวกผู้ฉลาดในชั้น ผู้ฉลาดในธาตุ ผู้ฉลาดในอายตนะ ผู้ฉลาดใน
ปฏิจสมุปบาท ผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน ผู้ฉลาดในสัมมปปธาน ผู้ฉลาด
ในอิทธิบาท ผู้ฉลาดในอินทรีย์ ผู้ฉลาดในพละ ผู้ฉลาดในโพชฌงค์
ผู้ฉลาดในมรรค ผู้ฉลาดในผล ผู้ฉลาดในนิพพาน ผู้ฉลาดเหล่านั้น
ย่อมไม่กล่าว ไม่บอก ไม่พูด ไม่แสดง ไม่แถลง ซึ่งความหมดจด
ความหมดจดพิเศษ ความหมดจดรอบ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความ
พ้นรอบ เพียงความเห็นนามรูป ด้วยญาณเครื่องรู้จิตผู้อื่น ด้วยญาณ
เครื่องระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในกาลก่อน ด้วยมังสจักขุ หรือด้วยทิพย-
จักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าว
ความหมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

นรชนเมื่อเห็นก็เห็นนามรูป หรือเห็นแล้วก็จรรู้นาม-
รูปเหล่านั้นเท่านั้น นรชนเห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง
โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมไม่กล่าวความ
หมดจดเพียงความเห็นนามรูปนั้นเลย.

[๖๗๕] ก็นรชนผู้กล่าวด้วยถ้อยมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึง

แนะนำให้ดีได้ เป็นผู้เชิดทฤษฎีกำหนดไว้ในเบื้องหน้า

อาศัยวัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทฤษฎี นรชน

ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทฤษฎีนั้น.

[๖๗๖] คำว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถ้อยมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ

ไม่พึงแนะนำให้ดีได้ ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถ้อยมั่นว่า โลกเที่ยง

สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ผู้กล่าวด้วยความถ้อยมั่นว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ

สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ สิ่ง

นี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า. คำว่า เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้

ความว่า นรชนผู้กล่าวด้วยความถ้อยมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ยากที่จะแนะนำ

ได้ ยากที่จะให้รู้ได้ ยากที่จะให้เข้าใจได้ ยากที่จะให้เห็นได้ ยากที่จะ

ให้เลื่อมใสได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็นรชนผู้กล่าวด้วยความถ้อยมั่น

เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงแนะนำให้ดีได้.

[๖๗๗] คำว่า เป็นผู้เชิดทฤษฎีที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า ความว่า

เป็นผู้เชิดทฤษฎีที่กำหนด ประชุมแต่ง ตั้งอยู่ดีแล้ว ไว้ในเบื้องหน้า คือทำ

ทฤษฎีออกหน้าเที่ยวไป มีทฤษฎีเป็นธงชัย มีทฤษฎีเป็นธงยอด มีทฤษฎีเป็น

ใหญ่ ถูกทฤษฎีห้อมล้อมเที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เชิดทฤษฎีที่

กำหนดไว้ในเบื้องหน้า.

[๖๗๘] คำว่า อาศัยวัตถุใด ในคำว่า อาศัยวัตถุใด ก็กล่าว

วัตถุนั้นว่างามในเพราะทฤษฎีนั้น ความว่า อาศัย อิงอาศัย พัวพัน เข้าถึง

จิตใจ น้อมใจ ถึงแล้ว ซึ่งวัตถุ คือศาสนา ธรรมที่ศาสนาบอก หมู่คณะ

ทัญญู ปฏิปทา มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยัตถุใด. คำว่า ใน เพราะทัญญุนั้น ความว่า ในเพราะทัญญู ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า ก็กล่าววัตถุนั้นว่างาม ความว่า เป็นผู้กล่าววัตถุนั้นว่างาม กล่าววาทิ กล่าวว่าเป็นบัณฑิต กล่าวว่าเป็นธีรชน กล่าวว่ามีญาณ กล่าวโดยลักษณะ กล่าวโดยการณะ กล่าวโดยฐานะ โดยลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยัตถุใด ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทัญญู.

[๖๘๐] คำว่า ผู้กล่าวความหมดจด ในคำว่า ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทัญญุนั้น ความว่า กล่าวความหมดจด กล่าวความหมดจดพิเศษ กล่าวความหมดจครอบ กล่าวความขาว กล่าวความขาวรอบ อีกอย่างหนึ่ง ผู้มีความเห็นความหมดจด มีความเห็นหมดจดพิเศษ มีความเห็นความหมดจครอบ มีความเห็นความขาว มีความเห็นความขาวรอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้กล่าวความหมดจด. คำว่า ในทัญญุนั้น คือในทัญญู ความควร ความชอบใจ ลัทธิของตน. คำว่า ได้เห็นว่าแท้ ความว่า ได้เห็น ได้พบ ได้ประสบ ได้แทงตลอด ว่า แท้ แน่นอน จริง เป็นตามจริง ไม่วิปริต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทัญญุนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

นรชนผู้กล่าวด้วยความถื่อมั่น เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่
พึงแนะนำให้ได้ดี เป็นผู้เชิดทัญญูที่กำหนดไว้ในเบื้องหน้า
อาศัยัตถุใดก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะทัญญุนั้น นรชน
ผู้กล่าวความหมดจดนั้น ได้เห็นว่าแท้ในทัญญุนั้น.

[๖๘๑] พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความ

กำหนด ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือ

ทิฏฐิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อม

วางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุถุชนให้เกิด ส่วนสมณ-

พราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น.

[๖๘๒] ศัพท์ว่า น ในคำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด เป็นศัพท์ปฏิเสธ ชื่อว่าพราหมณ์ ก็บุคคลชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งธรรม ๘ ประการ ฯลฯ อัน ตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า ความกำหนด ได้แก่ความกำหนด ๒ อย่าง คือความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ ความกำหนดด้วยทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความกำหนดด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความกำหนดด้วยทิฏฐิ. ญาณ เรียกว่าสังขาร ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. คำว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด ความว่า พราหมณ์ทราบ พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งด้วยญาณว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึง ไม่เข้าไปถึง ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งความกำหนด ด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความกำหนด.

[๖๘๓] คำว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทิฏฐิ ทั้งไม่มีตัณหาหรือทิฏฐิ

เป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความว่า พราหมณ์นั้นละ ตัดขาด สงบ ระวัง
ทำไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ซึ่งทักขิ ๖๒ ประการ
ไม่ดำเนิน ไม่ออก ไม่เลื่อน ไม่เคลื่อนไปด้วยทักขิ ทั้งไม่ถึง ไม่กลับ
มาถึงทักขินั้นโดยความเป็นสาระ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไป
ด้วยทักขิ. คำว่า ทั้งไม่มีตัณหาหรือทักขิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ ความ
ว่า พราหมณ์ย่อมไม่ทำตัณหาเป็นเครื่องผูก หรือทักขิเป็นเครื่องผูก คือ
ไม่ยังตัณหาหรือทักขิเป็นเครื่องผูกให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้
บังเกิดเฉพาะ เพราะญาณในสมาบัติ ๘ เพราะญาณในอภิญญา ๕ หรือ
เพราะญาณที่ผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทักขิ ทั้งไม่มี
ตัณหาหรือทักขิเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ.

[๖๘๘] คำว่า รู้แล้ว ในคำว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว... ซึ่งสมมติ
ทั้งหลายที่ปุณฺณให้เกิด ความว่า รู้ ทราบ พินิจ พิจารณา ทำให้แจ่ม-
แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
 ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไป
เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ทักขิ ๖๒ ประการ
เรียกว่า สมมติ. ทักขิทั้งหลายชื่อว่า ปุณฺณชา เพราะทักขิเหล่านั้น อัน
ปุณฺณให้เกิด หรือเพราะชนต่างๆ มากให้เกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พราหมณ์นั้นรู้แล้ว... ซึ่งสมมติทั้งหลายที่ปุณฺณให้เกิด.

[๖๘๙] คำว่า ย่อมวางเฉย ส่วนพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น ความว่า พวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น
ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทักขิ ส่วนพระอรหันต์ย่อมวาง
เฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมวางเฉย

ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือมั่น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสตอบว่า

พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความ
กำหนด ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยทฤษฎี ทั้งไม่มีค้นหาหรือ
ทฤษฎีเป็นเครื่องผูกเพราะญาณ พราหมณ์นั้นรู้แล้ว ย่อม
วางเฉยซึ่งสมมติทั้งหลายที่ป้อนให้เกิด ส่วนพวกสมณ-
พราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือมั่น.

[๖๘๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบอีกว่า) มุนีสละแล้วซึ่ง
กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ เมื่อชนทั้งหลายเกิด
วิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก
มุนีนั้นเมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ไม่
ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือมั่น.

[๖๘๗] ชื่อว่า กิเลสเครื่องร้อยรัด ในคำว่า มุนีสละแล้ว
ซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ ได้แก่ กิเลสเครื่องร้อยรัด
๔ อย่าง คือกิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา พยาบาท สัมพัตต-
ปรามาส ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. ความกำหนดในทฤษฎีของตน ชื่อว่า
กิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คืออภิชฌา. ความอาฆาต ความไม่ยินดี
ในถ้อยคำของผู้อื่น ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดทางกาย คือพยาบาท. ความ
ยึดถือศีลพรต หรือทั้งศีลและพรตของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัด
ทางกาย คือสัมพัตตปรามาส. ทฤษฎีของตน ชื่อว่าเครื่องร้อยรัดทาง
กาย คืออัมภิงสาจินเวสสะ ความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง. คำว่า สละแล้ว

ความว่า ปล่อยหรือวางแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง
ความว่า แก่แล้วหรือคลายแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดที่ผูก รัด พัน หนี่ยว
รั้ง เกาะเกี่ยว พัวพัน คล้องไว้ เหมือนชนทั้งหลาย ทำความปลดปล่อย
คานหาม รด หรือเกวียนจะนั้น. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่า
โมณะ ได้แก่ ความรู้ ความรู้ชัด ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง
และค้นหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนี. คำว่า ในโลกนี้ คือในทิวณินี
 ฯลฯ ในมนุษย์โลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเป็น
เครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้.

[๖๘๔] คำว่า เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ไม่เป็นผู้เล่นไปด้วย
ธรรมที่ทำให้เป็นพวก ความว่า เมื่อชนทั้งหลายมีความวิวาทกันเกิดขึ้น
เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏ คือเมื่อชนทั้งหลายถึงฉันทาคติ
ถึงโทสาคติ ถึงโมหาคติ ถึงภยากติ มุนีย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ
ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยากติ ไม่ถึงด้วยสามารถระคะ โทสะ โมหะ มานะ
ทิวณินิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสย ย่อมไม่ดำเนิน ออกเคลื่อน เคลื่อนไป
ด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลาย
เกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วยธรรมที่ทำให้เป็นพวก.

[๖๘๕] คำว่า สงบ ในคำว่า มุนีนั่น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ
ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบเจียบ ดับ
ระงับแล้ว เพราะเป็นผู้มีระคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง
สงบ เจียบ เข้าไปสงบ เย็น ดับ หายไป ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ. คำว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ คือเมื่อชนทั้งหลาย
ไม่สงบ ไม่เข้าไปสงบ ไม่เจียบ ไม่ดับ ไม่ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ. คำว่า มุนีนั่น ...เป็นผู้วาง

เฉย ความว่า พระอรหันต์เป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขามิองค์ ๖ คือเห็น
รูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติ มีสัมปชัญญะ
ได้ยืนเสียวด้วยหูแล้ว ฯลฯ บุคคลนั้นเป็นผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว ฝึกดี
แล้ว รอคอยกาลมรณะอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้น เมื่อชนทั้งหลาย
ไม่สงบ ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย.

[๖๕๐] คำว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่นย่อมถือ
มั่น ความว่า สมณพราหมณ์เหล่าอื่น ย่อมถือ ยึดมั่น ถือมั่น ด้วยสามารถ
ค้นหา ด้วยสามารถทักขุ พระอรหันต์ย่อมวางเฉย ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น
ไม่ถือมั่น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนีสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้
เมื่อชนทั้งหลายเกิดวิวาทกัน ย่อมไม่เป็นผู้เล่นไปด้วย
ธรรมที่ทำให้เป็นพวก มุนินั้น เมื่อชนทั้งหลายไม่สงบ
ก็เป็นผู้สงบ วางเฉย ไม่ถือมั่น สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ย่อมถือมั่น.

[๖๕๑] มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็น
ผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความ
ถือมั่น มุนินั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทักขุทั้งหลาย
ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก.

[๖๕๒] คำว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ความ
ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนอดีต เรียกว่า อาสวะอันมี

ในก่อน กิเลสเหล่านี้จึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารส่วนอดีต มุนีละสลัด บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละอาสวะอันมีในก่อน. คำว่า **ไม่ทำอาสวะใหม่** ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนปัจจุบัน เรียกว่า อาสวะใหม่. มุนีไม่ทำความพอใจ ไม่ทำความรักใคร่ ไม่ทำความกำหนด ปรารถถึงสังขารส่วนปัจจุบัน คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีละอาสวะอันมีในก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่.

[๖๕๓] คำว่า **ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ** ในคำว่า **ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ** ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น ความว่า ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยสามารถราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย ไม่ดำเนิน ออก เลื่อน เคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายที่ทำให้เป็นพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ. คำว่า **ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น** ความว่า นรชนเป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นว่า โลกเที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า โลกไม่เที่ยง สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เป็นอย่างอื่นก็หามิได้ สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ฯลฯ (ไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่นอย่างนั้น) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ดำเนินด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความถือมั่น.

[๖๕๔] คำว่า **มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิ** ความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ประการ อันมุนีนั้นละ ดัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ไหว

เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั่นเป็นผู้พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง
ด้วยทกฺขิทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. คำว่า เป็นธีรชน
คือเป็นผู้มีปัญญาเครื่องทรงจำ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญาเครื่อง
ครัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทกฺขิทั้งหลาย.

ว่าด้วยเหตุที่ติเตียนมี ๒ อย่าง

[๖๕๕] ชื่อว่า ความติด ในคำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อม
ติดในโลก ได้แก่ความติด ๒ อย่าง คือความติดด้วยตัณหา ๑ ความติด
ด้วยทกฺขิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความติด
ด้วยทกฺขิ มุนีนั่นละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทกฺขิแล้ว
เพราะละความติดด้วยตัณหา สละคืนความติดด้วยทกฺขิ จึงเป็นผู้อันตัณหา
และทกฺขิไม่เข้าไปติด ย่อมไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ในอบายโลก
มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ชาติโลก อายตนโลก คือเป็นผู้อันตัณหา
และทกฺขิไม่ติด ไม่เปื้อน ไม่เข้าไปติด ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่
เกี่ยวข้องแล้ว เป็นผู้ที่มีจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมไม่ติดในโลก. คำว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ความว่า บุคคลย่อมติเตียน
ได้ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเพราะกระทำอย่างหนึ่ง เพราะไม่กระทำอย่างหนึ่ง
บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างไร บุคคลย่อม
ติเตียนตนได้ว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต
เราไม่ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ทำมโนสุจริ เราทำปาณาติบาต
 ฯลฯ เราทำมิจฉาทกฺขิ เราไม่ทำสัมมาทกฺขิ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะ

กระทำและเพราะไม่การทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมติเตียนตนว่า
เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวาร
ในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่
หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่ประกอบด้วยสติ
สัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔
เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕
เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่
กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ละสมุทัย เราไม่เจริญมรรค เราไม่ทำให้แจ้งซึ่ง
นิโรธ บุคคลย่อมติเตียนตนเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำอย่างนี้ มุนี
ไม่กระทำความกรรมเป็นเหตุ ตีเตียน คือไม่ยังกรรมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม
ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่ติเตียนตน เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดในโลก เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนีละอาสวะอันมีมาก่อน ไม่ทำอาสวะใหม่ ไม่เป็น
ผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ ทั้งไม่เป็นผู้กล่าวด้วยความ
ถือมั่น มุนีนั้นเป็นธีรชน พ้นขาดแล้วจากทิฐิทั้งหลาย
ไม่เป็นผู้ติเตียนตน ย่อมไม่ติดอยู่ในโลก.

[๖๕๖] มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่
เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็น
ผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มีความกำหนด ไม่

เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่าดังนี้.

[๖๕๗] มารเสนา เรียกว่า เสนา ในคำว่า มุนีนัน กำจัดเสนา
แล้วในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ
กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความ
ผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง
ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความ
เมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวาย
ทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขาร
ทั้งปวง ชื่อว่ามารเสนา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กิลตคาม เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑ ของท่าน
ความไม่ยินดี เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๒ ของท่าน
ความหิวกระหาย เรากล่าวว่าเห็นมารเสนาที่ ๓ ของท่าน
ตัณหาเรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๔ ของท่าน ความง่วง-
เหงาหาวนอน เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๕ ของท่าน
ความขลาด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๖ ของท่าน ความ
ลังเลใจ เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๗ ของท่าน ความ
ลบหลู่ ความกระด้าง เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๘ ของ
ท่าน ลภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศ ที่ได้
มาโดยทางผิด เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๙ ของท่าน
ความยกตนและข่มคนอื่น เรากล่าวว่าเป็นมารเสนาที่ ๑๐

ของท่าน ดูก่อนพระยามาร เสนาของท่านนี้เป็นผู้มีปกติ

กำจัดบุคคลผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะมารเสนา

นั้นได้ ส่วนคนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้

ความสุข ดังนี้.

เมื่อใด มารเสนาทั้งหมด และกิเลสอันทำความเป็นปฏิปักษ์ทั้งหมด
อันมุนีชนะ ให้พ่ายแพ้ ทำลายเสีย กำจัดเสีย ทำให้ไม่สู้หน้าแล้ว ด้วย
อริยมรรค ๔ เมื่อนั้น มุนีนั่น เรียกว่า เป็นผู้กำจัดเสนาแล้ว มุนีนั่น
กำจัดเสนาในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ ในอารมณ์
ที่รู้แจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีนั่น กำจัดเสนาแล้วในธรรม
ทั้งปวง คือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ.

ว่าด้วยภาวะ ๓ อย่าง

[๖๕๘] ชื่อว่าภาวะ ในคำว่า มุนีนั่น เป็นผู้ปลงภาวะลงแล้ว

พินชาด ได้แก่ภาวะ ๓ อย่าง คือ จันธภาวะ ๑ กิเลสภาวะ ๑

อภิสังขารภาวะ ๑.

จันธภาวะเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ในปฏิสนธิ นี้ชื่อว่า จันธภาวะ.

กิเลสภาวะเป็นไฉน รากะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลากิสังขาร
ทั้งปวง นี้ชื่อว่า กิเลสภาวะ.

อภิสังขารภาวะเป็นไฉน ปุณฺณากิสังขาร อปุณฺณากิสังขาร
อนณฺฐากิสังขาร นี้ชื่อว่า อภิสังขารภาวะ. จันธภาวะ กิเลสภาวะ และ
อภิสังขารภาวะ เป็นสภาพอันมุนีละแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่
มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น

ต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อใด เมื่อนั้น มุนินั้นเรียกว่า เป็นผู้ปลงภาระ
ลงแล้ว มีภาระตกไปแล้ว มีภาระอันปลดแล้ว มีภาระอันปล่อยแล้ว
มีภาระอันวางแล้ว มีภาระระงับแล้ว.

ว่าด้วยโมเนยยะ ๓ อย่าง

คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว
ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว ความเลือกเฟ้นธรรม ความกำหนดดี
ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด
ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก
ปัญญาเป็นเครื่องคิด ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น ปัญญาอันกว้างขวาง
ดุจแผ่นดิน ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาอันนำไปรอบ ปัญญา
เป็นเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ลึกทั่ว ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง ปัญญา
เป็นเครื่องเห็นชัด ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นดัง
ศาสตรา ปัญญาเพียงดังปราสาท ปัญญาอันสว่าง ปัญญาอันแจ่มแจ้ง
ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาเป็นดังแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม
ความเห็นชอบ บุคคลประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่าเป็นมุนี คือ ผู้ถึงญาณ
ที่ชื่อว่าโมณะ โมเนยยะ (ธรรมเครื่องทาความเป็นมุนี) มี ๓ อย่าง คือ
โมเนยยธรรมทางกาย ๑ โมเนยยธรรมทางวาจา ๑ โมเนยยธรรม
ทางใจ ๑.

โมเนยยธรรมทางกายเป็นไฉน การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า
โมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ความ
กำหนดรู้กาย มรรคอันสหรัคด้วยปัญญา การละฉันทราคะในกาย

ความดับแห่งการสังขาร ความบรรลุจุดตถุตา แต่อย่างใด ๆ ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางกาย นี่ชื่อว่า โมเนยธรรมทางกาย.

โมเนยธรรมทางวาจาเป็นไฉน การละวิหัต ๔ อย่าง ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางวาจา วิหัต ๔ อย่าง ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ความ
กำหนดรู้วาจา มรรคอันสหนครด้วยปัญญา การละนันทราคะในวาจา
ความดับแห่งวิหัตสังขาร ความบรรลุจุดตถุตา แต่อย่างใด ๆ ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางวาจา นี่ชื่อว่า โมเนยธรรมทางวาจา.

โมเนยธรรมทางใจเป็นไฉน การละมโนหัต ๓ อย่าง ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางใจ มโนหัต ๓ อย่าง ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ ความ
กำหนดรู้จิต มรรคอันสหนครด้วยปัญญา การละนันทราคะในจิต ความ
ดับแห่งจิตตสังขาร ความบรรลุจุดตถุตาเวทิตนโรธ แต่อย่างใด ๆ ชื่อว่า
โมเนยธรรมทางใจ นี่ชื่อว่า โมเนยธรรมทางใจ.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนี ผู้เป็นมุนีทางกาย เป็น
มุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง
บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวมุนีผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนี
ทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อม
ด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้มียาปอันล้างเสียแล้ว.

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนีเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นมุนีมี
๖ จำพวก คือ อาการมุนี อนาคตมุนี สุขมุนี อสุขมุนี ปัจเจกมุนี
มุนีมุนี. อาการมุนีเป็นไฉน ชนเหล่าใดเป็นผู้ครองเรือน มีภตคืออินพพาน

อันเห็นแล้วมีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุณี. อนาคารมุณี
เป็นโณ ชนเหล่าใดออกบวช มีบพคือนิพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนา
อันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ชื่อว่า อนาคารมุณี. พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า
เสขมุณี. พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่า อเสขมุณี. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ชื่อว่า ปัจเจกมุณี พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ชื่อว่า มุนิมุณี.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

บุคคลไม่เป็นมุณีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นแต่ผู้เปล่า
มิใช่ผู้รู้ ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรมอันประเสริฐ
ละเว้นบาปทั้งหลาย เหมือนคนที่ถือเครื่องขังตั้งอยู่ฉะนั้น
บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นมุณี เรียกว่ามุณีโดยเหตุนั้น บุคคลใด
ย่อมรู้โลกทั้ง ๒ บุคคลนั้นเรียกว่ามุณีโดยเหตุนั้น บุคคล
ใดรู้ธรรมของอัสตบุรุษและธรรมของสัสตบุรุษ ในโลก
ทั้งปวงทั้งภายในและภายนอก ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่อง
ข้องและค้นหาเพียงดังว่า پایดำรงอยู่ เป็นผู้อันเทวดา
และมนุษย์บูชาแล้ว บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นมุณี.

คำว่า พ้นขาดแล้ว ความว่า จิตของมุณีพ้น พ้นขาด พ้นวิเศษดี
แล้วจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มุณินั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว.

[๖๕๕] ชื่อว่า ความกำหนด ในคำว่า ไม่มีความกำหนด ไม่
เข้ารูปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ ได้แก่
ความกำหนด ๒ อย่าง คือ ความกำหนดด้วยค้นหา ความกำหนด
ด้วยทักขิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความกำหนดด้วยค้นหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความ

กำหนดด้วยทัญญู มุนีนั่นละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทัญญูแล้ว เพราะเป็นผู้ละความกำหนดด้วยตัณหา สละคืนความกำหนดด้วยทัญญู จึงยอมไม่กำหนดความกำหนดด้วยตัณหา หรือความกำหนดด้วยทัญญู คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิด เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด. คำว่า ไม่เข้าไปยินดี ความว่า พาลปุณฺณ ทั้งปวงยอมกำหนด พระเสขะ ๘ จำพวกรวมทั้ง กัลยาณปุณฺณ ย่อมยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ส่วนพระอรหันต์เป็นผู้ยินดี ยินดียิ่ง ยินดียิ่งเฉพาะแล้ว คือ เป็นผู้ออกสละ พันขาด ไม่เกี่ยวข้อง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี. คำว่า ไม่มีความปรารถนา ความว่า ตัณหา เรียกว่า ความปรารถนา ได้แก่ ราคะ ๑๒๑ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ความปรารถนานั้น อันมุนีใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ มุนีนั่น เรียกว่าผู้ไม่มีความปรารถนา. คำว่า ภควาเป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะแล้ว ทำลายโทสะแล้ว ทำลายโมหะแล้ว ทำลายมานะแล้ว ทำลายทัญญูแล้ว ทำลายเสียนหนามแล้ว ทำลายกิเลสแล้ว เพราะอรรถว่า ทรงจำแนกวิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะแล้ว ซึ่งธรรมรัตนะ. ชื่อว่า ภควา เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

ช่องเสพเสนาสนะอันเป็นปาละเมาะและปาทิบนันต์ มีเสียงน้อยปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ ควรแก้วิเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจฉิมภัตตบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอิสิล อิสิจิต อิสิปัญญา อันมีอรรณพธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ (ฌานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) ๘ อนุปพพิหารสมาบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กลีสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุกสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสาร์ชฌาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาดา พระภคินี มิตรอำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้

พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์ขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสติกาปัญญา (ปัญญาที่เกิดเพราะทำให้แจ่มแจ้งซึ่งอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

มุนีนั้น กำจัดเสนาแล้วในธรรมทั้งปวง คือ ในรูป
ที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่ทราบ มุนีนั้น เป็น
ผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มีความกำหนด ไม่
เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่าดังนี้ ฉะนี้แล.

จบมหาวิญญูสูตรนิกายที่ ๑๓

อรรถกถาวิญญูสูตรนิกายที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในมหาวิญญูสูตรนิกายที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.

แม้บทนี้ว่า เยเกจิเม ทิฏฐิปริพุพฺพานา สมณพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งมีความอยู่รอบในทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงทำความ
นั้นให้แจ้งแก่เทวดาทั้งหลาย บางพวกที่มีจิตเกิดขึ้นว่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น มีความอยู่รอบในทิฏฐิย่อมได้รับนินทาอย่างเดียวหรือ หรือว่า

ได้รับความสรรเสริญด้วย จากสำนักของท่านผู้รู้ทั้งหลาย จึงทรงให้
พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามพระองค์ แล้วจึงตรัสโดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺวานยนฺติ** ความว่า ย่อมคิดความเนื่องๆ
ยอมนำมาบ่อยๆ. บทว่า **นินฺทเมว อนฺเวนฺติ** ย่อมถูกนินทาอย่างเดียวนั้น คือ
ย่อมเข้าถึงการติเตียน.

บัดนี้ เพราะพวกเจ้าทูลถามทั้งหลาย แม้กล่าวอยู่ว่า นี่เท่านั้นจริง
ย่อมได้รับความสรรเสริญในบางครั้งบางคราว ผลแห่งวาทะ คือความ
สรรเสริญนั้นน้อยไม่สามารถเพื่อสงบกิเลสมีรากเป็นต้นได้ จะกล่าวอะไร
ถึงผลแห่งการนินทาครั้งที่สอง ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรง
แสดงความนั้น จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน มีอาทิว่า ก็ความสรรเสริญนั้นเป็น
ของน้อย ไม่พอเพื่อสงบกิเลส ข้าพระองค์กล่าวผลแห่งความวิวาทเป็น
๒ อย่าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺเว วีวาทสฺส ผลานิ** ผลแห่งวิวาท
๒ อย่าง ได้แก่ นินทา และสรรเสริญ หรือความชนะและความแพ้
เป็นต้น อันมีส่วนเสมอกันกับนินทาและสรรเสริญนั้น. บทว่า **เอตมฺปิ
ทิสฺวา** คือ เห็นโทษในผลแห่งวิวาทเมื่อนั้นว่า นินทาเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา
เลย ความสรรเสริญน้อยไม่พอเพื่อสงบกิเลสได้เลย. บทว่า **เขมาภิปฺสฺส
อวิวาทภูมึ** คือ เห็นอยู่ซึ่งภูมิแห่งความไม่วิวาท คือนิพพานว่าเป็นธรรม-
ชาติเกษม.

บทว่า **อปฺปํ** คือ น้อย. บทว่า **ปริตฺตํ** คือ นิดหน่อย. บทว่า
โอมํ คือ ต่ำช้า. บทว่า **ลามกํ** คือ ลามก. บทว่า **สฺมา** คือ เพื่อ
ความสงบกิเลสมีรากเป็นต้น. บทว่า **อุปสฺมา** เพื่อเข้าไปสงบ คือเพื่อ

๑. บาลีว่า อวิวาทภูมึ .

ความสงบสูงขึ้นรูป. บทว่า **รูปสมาย** เพื่อสงบวิเศษ คือเพื่อให้จมหายไป.
บทว่า **นิพฺพาปนาย** เพื่อดับ คือเพื่อประโยชน์แก่มตมหานิพพาน.
บทว่า **ปญฺนิสฺสคฺคาย** เพื่อสลละคืน คือเพื่อสลละกิเลสทั้งหลายด้วยมรรค.
บทว่า **ปฏฺิปสฺสทฺธิยา** เพื่อบรรเทา คือไม่พ้อเพื่อไม่ให้เกิดความระงับ
ด้วยผล. เพราะอย่างนี้จึงไม่วิวาทกัน.

พึงทราบคาถาว่า **ยาคาจิมา** ทิฏฐิเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นต้นดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมมฺติโย** คือ ทิฏฐิทั้งหลาย. บทว่า **ปฺลฺลชฺชา**
คือ ที่เกิดแต่ปฺลฺลชฺช. บทว่า **โส อูปยํ** กิเมยฺย บุคคลนั้น พึงถึงสังขาร
ธรรมอันควรเข้าถึงอย่างไรเล่า ความว่า บุคคลนั้น พึงเข้าถึงธรรมแม้
อย่างหนึ่งในบรรดารูปเป็นต้น อันควรเข้าถึงอย่างไรเล่า หรือพึงเข้าถึง
ด้วยเหตุไรเล่า. บทว่า **ทิจฺจํ** สุต **ขณฺติมกฺกพฺพมานิ** คือ ไม่ทำความ
ชอบใจในรูปที่เห็นและในเสียงที่ฟังอันหมดจดทั้งหลาย.

บทว่า **ปฺลฺลชฺชเนหิ** **ชนิตา** วา คือ สมมติเหล่านั้นอันปฺลฺลชฺชให้เกิด.

บทว่า **ตา สมมฺติโย** ได้แก่ ทิฏฐิเหล่านั้น. บทว่า **ปฺลฺลชฺชานา-**
ชเนหิ **ชนิตา** วา คือ หรือว่าอันเป็นเจ้าทิฏฐิต่าง ๆ มากให้เกิด. บทว่า
เนติ ตัดบทเป็น **น เติ** คือ ไม่ถึง. บทว่า **น อูเปติ** ไม่เข้าถึง คือ
ไม่เข้าไปใกล้. บทว่า **น อูปคจฺจติ** ไม่เข้าไปถึง คือกลับ. บทว่า
นาภินิวิสติ ไม่ยึดมั่น คือไม่เข้าไปตั้งมั่น. นอกเหนือไปจากนี้ พึงทราบ
คาถาว่า **สีลุตฺตมา** สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้สำคัญว่า สีลอุดม ดังนี้
เป็นต้น ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกสำคัญว่า สีลอุดม
สมาทานวัตรมีวัตรของช้างเป็นต้น แล้วเข้าไปตั้งอยู่ ได้กล่าวความหมดจด

ด้วยความสำรวมว่า ความหมจดของศาสนัน ในทฎฐินี้แหละ
สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เข้าถึงภพ สยบอยู่ในภพ ย่อมกล่าวว่าเป็น
ผู้ฉลาด. อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด คือ มีวาทะ
อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ฉลาด. บรรดาสมณพราหมณ์ผู้มีศีลอุดม อย่างนี้
เหล่านั้น สมณพราหมณ์คนใดคนหนึ่งปฏิบัติอย่างนั้น พึงทราบคาถาว่า
สเจ จูโต ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรตนี้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรต คือเป็นผู้
เคลื่อน ด้วยการตัดขาดจากบุคคลอื่น หรือไม่บรรลु บุคคลนั้นพลาดมรรค
คือศีลและพรตนั้น หรือกรรมมีปญญาภิสังขารเป็นต้น แล้วย่อมหวั่นไหว
ถึงภพ อนึ่ง ย่อมอยาก เพื่อเจ้อ และปรารถนาถึงความหมจดของศีล
และพรตนั้น. เหมือนอะไร. เหมือนบุรุษออกจากเรือนตามไปไม่ทันพวก
ฉะนั้น เขาปรารถนาเรือนนั้นหรือพวก ด้วยการชี้ขาดของคนอื่น ถูกคนอื่น
ห้ามหรือไม่บรรลุ เพราะเหตุนี้จึงไม่ยังการปฏิบัตินั้นให้สมบูรณ์ได้. บทว่า
ฉายาปรทุโธ พลาดจากอรรถผล คือ เสื่อมจากนิพพาน หรือจากมรรค.

บทว่า ตํ วา สตุถํ อนุพนษติ คือ ติดตามพวกนั้นไปข้างหลัง
ในทุกแห่งหน. พึงทราบคาถาว่า อริยสาวกละศีลและพรตทั้งปวง
อันเป็นเหตุให้ศีลอุดมหวั่นไหวได้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สวชฺชานวชฺชํ ละกรรมอันมีโทษและ
ไม่มีโทษ คือ อกุศลทั้งหมด และกุศลที่เป็นโลกิยะ. บทว่า เอตํ สุตฺธิ
อสุตฺthinฺติ อปฏฺฐยาโน ไม่ปรารถนาความหมจดและความไม่หมจดนี้
คือ ไม่ปรารถนาความหมจด อันได้แก่กามคุณ ๕ เป็นต้น และความ
ไม่หมจด อันได้แก่กุศลเป็นต้น.

บทว่า **วิโรจเร** เป็นผู้เว้นแล้ว จึงประพฤติ คือ เป็นผู้เว้นแล้ว
จากความหมกจืดและความไม่หมกจืด พึงปฏิบัติ. บทว่า **สนฺติมนุคฺคหยา**
คือ ไม่ยึดถือทิฏฐิ.

บทว่า **กณฺหิ กณฺหวิปากิ** กรรมดำมีผลดำ คือ อกุศลกรรมให้ผล
เป็นอกุศลวิบาก. บทว่า **สุกฺกํ สุกฺกวิปากิ** กรรมขาวมีผลขาว คือ กุศล
เป็นโลกียะให้ผลขาว เช่นเดียวกับด้วยตน. บทว่า **นียามาวกฺกนฺตี** คือ
ปรารภณาเข้าสู่ริยมรรค.

บทว่า **เสกฺขา** คือ พระเสขะ ๗ จำพวก. บทว่า **อคุชฺชมฺมํ** คือ
ธรรมสูงสุด ได้แก่อรหัตผล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงการกำจัดวาทะอันหมกจืด
ด้วยการสำรวมในศีลอุดม ภายนอกจากนัยของสมณพราหมณ์เหล่านั้น
และการปฏิบัติของพระอรหันต์ผู้ละสิลและพรตแล้ว บัดนี้เพื่อทรงแสดง
วาทะอันบริสุทธิ์ภายนอกโดยประการอื่น จึงตรัสคธานี้ว่า **ตมฺพนิสฺสาย**
พวกสมณพราหมณ์อาศัยตบะนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ มีสมณพราหมณ์แม้พวกอื่นอาศัยตบะที่เกลียด
ชังนั้น หรืออาศัยอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดารูปที่เห็นอันหมกจืดเป็นต้น
เป็นผู้กล่าวความหมกจืดในสงสารข้างหน้าด้วยอภิริยทิฏฐิ ยังไม่ปราศจาก
ค้นหาในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมพรั่นพวดยถึงความหมกจืด.

บทว่า **ตโปชฺชิจฺจุจฺจวาทา** มีวาทะเกลียดชังตบะ คือ สมณพราหมณ์
ทั้งหลาย มีวาทะละอายต่อบาปด้วยความเพียรมีทรมานร่างกายเป็นต้น.

บทว่า **ตโปชฺชิจฺจุจฺจสารา** มีความเกลียดชังตบะเป็นสาระ คือมี

ความละเอียดด้วยตบะนั้นเป็นสาระ. บทว่า อุทฺธึ สรวาทา คือ กล่าวความ
หมดจดด้วยสงสาร.

อธิบายว่า เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยังไม่ปราศจากคณหาอย่างนี้
ยังกล่าวถึงความหมดจด แม้ผู้ใดสำคัญตนว่าถึงความหมดจดแล้ว เมื่อ
ผู้นั้นยังปรารถนาวัตถุนั้น ๆ ในภพน้อยภพใหญ่ เพราะยังไม่ปราศจาก
คณหา ย่อมมีความอยากได้อยุบย่อย ๆ นั้นเอง. จริงอยู่ คณหาที่บุคคลเสพ
เป็นอาจิม ย่อมเพิ่มความทะเยอทะยานหนักขึ้น ไม่เพียงความอยากอย่าง
เดียว แม้ความหวั่นไหวก็ย่อมมีในเพราะวัตถุทั้งหลายที่กำหนดไว้แล้ว.
ท่านอธิบายว่า แม้ความหวั่นไหวก็ย่อมมี ในเพราะวัตถุที่กำหนดไว้
ด้วยคณหาและทักขิ. พึงเชื่อมความแห่งคานีว่า การจุติและอุปบัติ
ต่อไป ไม่มีแก่ภิกษุใดในศาสนานี้ เพราะปราศจากคณหาแล้วในภพน้อย
และภพใหญ่ ภิกษุนั้นพึงหวั่นไหวด้วยเหตุอะไร พึงขอบใจในที่ไหน
ดังนี้.

บทว่า อากมนฺ คือ มาบ่อย ๆ. บทว่า คมนฺ คือ ไปในภพอื่น
จากภพนี้. บทว่า คมนาคมนฺ ไปและมา คือไปจากนี้แล้วกลับมาอีก.
บทว่า กาลํ คือ ความตาย. บทว่า คติ คือ ควรไปตามคติด้วย
อำนาจแห่งการไป.

บทว่า ยมาหุ ธมฺมํ สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่า เป็น
เยี่ยมดังนี้. เป็นคาถาถาม. เพราะในวาทะเหล่านั้นวาทะจริงไม่มีแม้แต่อย่าง
เดียว เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นพูดเพียงแต่เห็นอย่างเดียว ฉะนั้น
บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมนั้น จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน
ว่า สกํ หิ ธรรมของตนบริบูรณ์ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมมติ** คือ ทิฏฐิ. บทว่า **อโนน** คือ ไม่พร้อม.
เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านี้ กล่าวธรรมของคนว่าเป็นธรรมบริบูรณ์ กล่าว
ธรรมของคนอื่นว่าเลว พึงทราบความว่า หากว่าบุคคลเป็นคนเลว
เพราะคำที่ผู้อื่นตำหนิดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ติว่า บุคคลพึงเป็นคนเลว เพราะเหตุที่ผู้อื่น
ตำหนิไฉไร ใคร ๆ ก็ไม่พึงเป็นผู้วิเศษ คือ เลิศในธรรมทั้งหลาย เพราะ
อะไร เพราะปุณฺณยอมกล่าวธรรมของผู้อื่น โดยความเป็นธรรมเลว
ชนทั้งหลายเป็นผู้กล่าวยืนยันในธรรมเป็นทางดำเนินของตนเท่านั้น.

บทว่า **วมุญยิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นตำหนิ คือ เพราะถูกกำจัด.

บทว่า **ครหิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นติเตียน คือ เพราะเหตุที่ตน
ทำความลามกไว้. บทว่า **อุปวทิตการณา** เพราะเหตุที่ผู้อื่นก่อนคือด่า.

บทว่า **สภายน** คือ ทางดำเนินของตน. มีอะไรที่จะกล่าวอีก
มีดังต่อไปนี้.

พึงทราบคาถาว่า **ธมฺมมฺบูชา** การบูชาธรรมเป็นทางดำเนินของ
คนต่อไป. บทนั้นมีความดังนี้ ก็แม้การบูชาธรรมของสมณพราหมณ์
เหล่านั้นย่อมเป็นของจริง เหมือนดังพวกเดียรถีย์เหล่านั้นสรรเสริญธรรม
เป็นทางดำเนินของตน เพราะพวกเขานับถือบูชาศาสดาเป็นต้นอย่างยิ่ง
ติว่า พวกเขาพึงถือเป็นประมาณในข้อนั้นได้ เมื่อเป็นอย่างนั้น วาทะ
ทั้งหมดก็พึงเป็นของจริง. เพราะอะไร. เพราะความหมจดจของสมณ-
พราหมณ์เหล่านั้นเป็นของเฉพาะตัวเท่านั้น. ความสำเรีงนั้นย่อมไม่สำเรีง
ในบุคคลอื่น แม้โดยปรมาตถ์ก็ไม่มี. เพราะความหมจดจนั้นเป็นเพียง
ยึดถือด้วยความเห็นเท่านั้น ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีปัญญอัน

บุคคลอื่นพึงแนะนำ. บทว่า **ปจฺจตุตเมว** คือ เฉพาะตัวเท่านั้น. อนึ่ง โดยตรงกันข้าม ผู้ใดชื่อว่า เป็นสมณพราหมณ์ เพราะลอยบาปได้แล้ว พึงทราบกาลว่า ญาณอันบุคคลอื่นแนะนำย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ญาณอันบุคคลอื่นพึงแนะนำ ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเป็นผู้เห็นชอบแล้วโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงดังนี้ แม้ความตัดสินใจแล้วยึดมั่นในธรรม คือทฤษฎีทั้งหลายว่านี้เท่านั้นจริงดังนี้ก็ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงกล่าวล่วงเสียแล้วซึ่งความทะเลาะกันด้วยทฤษฎี เพราะพราหมณ์นั้นย่อมไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐ นอกจากสติปัญญานเป็นต้น.

บทว่า **น ปฺรเนยฺโย** คือ พราหมณ์ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นแนะนำ คือให้รู้. บทว่า **ปฺรปฺตติโย น ปฺรปจฺจโย** คือ ไม่เชื่อผู้อื่น. บทว่า **น ปฺรปฏฺิพฺพชฺช** คือ ไม่ดำเนินเนื่องด้วยผู้อื่น.

พึงทราบการเชื่อมและความแห่งกาลว่า **ขานามิ** เราขอมรู้ดังนี้ เป็นต้นต่อไป. เพราะพราหมณ์ชั้นเยี่ยม (ปรมัตถพราหมณ์) ย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรมประเสริฐอย่างนี้ก่อน ส่วนเดียรถีย์พวกอื่น รู้ด้วยประจิตตญาณ (ญาณรู้ใจผู้อื่น) เป็นต้น แม้เห็นอยู่ แม้กล่าวอยู่ อย่างนี้ว่า เรารู้เราเห็นความหมดจดนี้เป็นของจริง เชื่อว่าย่อมเห็นความหมดจดด้วยทฤษฎี. เพราะเหตุไร. เพราะบรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นหากว่าแม้สมณพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เห็นแล้ว สมณพราหมณ์ผู้ได้เห็นเนื้อความตามเป็นจริงด้วยประจิตตญาณเป็นต้นนั้น จะมีประโยชน์อะไรด้วยการเห็นนั้นของสมณพราหมณ์นั้นเล่า จะทำอะไรได้เล่า จะกำหนดรู้ทุกข์ให้สำเร็จได้อย่างไรเล่า หรือว่าพวกเดียรถีย์เหล่านั้น ล่วงอริยมรรคแม้โดยประการ

ทั้งปวงอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาการละเหตุแห่งทุกข์เป็นต้น ย่อมกล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยทัศนะอื่น พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงกล่าวล่วงเศียรถี่ย
เหล่านั้น ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยทัศนะอื่นนั่นแล.

พึงทราบการเชื่อมและความแห่งคำว่า ปสฺสํ นโร นรชนเมื่อ
เห็นดังนี้เป็นต้น. มีอะไรที่จะกล่าวยิ่งกว่านี้อีก มีดังต่อไปนี้. นรชนใด
ได้เห็นด้วยประจิตตญาณเป็นต้น นรชนนั้นเมื่อเห็นก็ย่อมเห็นนามรูปไม่อื่น
ไปจากนั้น หรือเห็นแล้วก็รู้จักนามรูปเหล่านั้นเท่านั้น โดยความเป็นของ
เที่ยงหรือโดยความเป็นสุข ไม่เห็นเป็นอย่างอื่น นรชนเมื่อเห็นอย่างนี้
เห็นนามรูปมากบ้าง น้อยบ้าง โดยความเป็นของเที่ยง และโดยเป็นสุข
โดยแท้ ถึงอย่างนั้นผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวความหมดจดด้วยความ
เห็นนามรูปนั้นเลย.

พึงทราบการเชื่อมและความแห่งคำว่า นิวิสุตวาที นรชนผู้กล่าว
ด้วยความถ้อยมั่นดังนี้เป็นต้นต่อไป. แม้เมื่อความบริสุทธิ์ไม่มีด้วยความ
เห็นนั้น นรชนใดกล่าวด้วยความถ้อยมั่นอย่างนี้ว่า เรารู้เราเห็น ความ
บริสุทธิ์นั้นเป็นจริง หรืออาศัยความเห็นนั้น ถือความบริสุทธิ์ด้วยทฤษฎี
กล่าวด้วยความถ้อยมั่นอย่างนี้ว่า นี่เท่านั้นจริง นรชนนั้นเป็นผู้อันใคร ๆ
ไม่พึงแนะนำให้ติได้ เป็นผู้เชิดทฤษฎีที่กำหนดปรุงแต่งแล้วไว้ในเบื้องหน้า
นรชนนั้นอาศัยวัตถุใดมีศาสดาเป็นต้น ก็กล่าววัตถุนั้นว่างามในเพราะ
ทฤษฎีนั้น สำคัญตนว่า เราเป็นผู้มีวาตะหมดจด มีวาตะบริสุทธิ์ดังนี้ ได้
เห็นว่าแท้ในทฤษฎีนั้น คือได้เห็นความไม่วิปริตในทฤษฎีของตนนั้น. อธิบาย
ว่า ทฤษฎีนั้นเป็นไปอย่างใด ได้เห็นทฤษฎีนั้นเป็นไปอย่างนั้น ไม่ปรารณา
จะเห็นโดยประการอื่น.

บทว่า **นิสฺสวาที** คือ กล่าวเพราะความมั่นใจ. บทว่า **ทฺพฺพินโย** คือ ยากที่จะแนะนำได้. บทว่า **ทฺพฺปญฺญาปโย** คือ ยากที่จะให้รู้ คือ ให้ได้อย่างใจได้.

บทว่า **ทฺพฺพนินฺหาปโย** ยากที่จะให้เข้าใจได้ คือ ยากที่จะให้เข้าใจ บ่อย ๆ เพื่อทดสอบใจแล้วถือเอาได้. บทว่า **ทฺพฺปเปกฺขาปโย** คือ ยากที่จะให้เห็นได้. บทว่า **ทฺพฺปสาทโย** คือ ยากที่จะให้เกิดความเลื่อมใสได้. บทว่า **อปสฺสตี** ได้เห็นแล้ว คือ ได้บรรลุปฏิเวธด้วยญาณ. บทว่า **ปฏฺวิขฺณฺตี** ได้แทงตลอด คือ ได้บรรลุความตรัสรู้ด้วยจิต. พึงทราบความในเคียรถีย์ทั้งหลาย ผู้เชิดทักขณฺนีที่กำหนดไว้ในเบื้องต้นดังต่อไปนี้.

พึงทราบคาถาว่า น พฺราหฺมโณ กปฺปมฺมุเปติ สงฺขั ° พราหมณ์ทราบด้วยญาณแล้วย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความกำหนด ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺขั** ๒ ความว่า ทราบแล้ว คือรู้แล้ว. บทว่า **นปิ ญาณพฺนุรฺ** ไม่มีตัณหาหรือทักขณฺนีเป็นเครื่องผูกพันเพราะญาณ คือไม่ทำตัณหาหรือทักขณฺนีเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยสมาปัตติญาณเป็นต้น. ในบทนั้นมิวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าไม่มีตัณหาหรือทักขณฺนีเป็นเครื่องผูกพันเพราะญาณ เพราะมิวิเคราะห์ว่า ไม่มีตัณหาและทักขณฺนีเป็นเครื่องผูกพันอันทำแล้วด้วยญาณ. บทว่า **สมฺมตฺติโย** ได้แก่ สมมตฺติคือทักขณฺนี. บทว่า **ปฺนุชฺชา** คือ เป็นแดนเกิดของปฺนุชน. บทว่า **อฺนุคฺคหณฺนติ มณฺเณ** คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมถือมั่น. อธิบายว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมถือมั่นทักขณฺนีเหล่านั้น. บทว่า **อฺนุเปกฺขติ** ย่อมวางเฉย คือไม่เพ่งดูตั้งแต่เกิด. มีอะไรที่กล่าวให้ยิ่งไปอีก มีดังต่อไปนี้.

๑. ๒. ม. สงฺขา แก่เป็น สงฺขา.

พึงทราบคาถาว่า **วิสขุ** **คณฺถา** นิสสละแล้วซึ่งกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายในโลกนี้ ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุกฺโข** คือเว้นจากความถือมั่น. ชื่อ **อนุกฺโข** เพราะไม่มีการถือมั่น หรือเพราะไม่ถือมั่น. บทว่า **คณฺเฏ** **โอสฺสขุชิตฺวา** วา วางกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลาย คือสละกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น. บทว่า **วิสขุ** สละแล้ว คือละโดยไม่ยึดมั่นอีก. บทว่า **คณฺเฏ** รัด คือผูกแน่น. บทว่า **คณฺเฏ** พัน คือพันไว้เหมือนจับด้าย. บทว่า **พณฺเฐ** เหนียวรั้ง คือรั้งไว้อย่างดี. บทว่า **วิพณฺเฐ** เกาะเกี่ยว คือเกาะเกี่ยวหลายอย่าง. บทว่า **ปฺลิตฺพณฺเฐ** พัวพัน คือผูกติดกันโดยรอบ. บทว่า **พณฺเฐ** ผูกไว้ คือผูกไว้ด้วยกิเลส. บทว่า **โณฏฺยิตฺวา** คือ คลายแล้ว. บทว่า **สขุ** ° **วิสขุ** **กโรณฺติ** ทำการปลดปล่อย คือทำให้เป็นของใช้ไม่ได้. บทว่า **วิโกปณฺติ** คือ ทำให้แหลกไปเป็นชิ้น ๆ. มีอะไรที่จะกล่าวยิ่งกว่านั้นอีก มีดังต่อไปนี้.

นรชนเห็นปานนั้นพึงทราบคาถาว่า **ปฺพพฺพาสเว** **มฺนิละ** **อาสว** **อณฺมิ** ก่อน ดังนี้เป็นต้นต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺพพฺพาสเว** ได้แก่ กิเลสอันเกิดขึ้นปรารถนาในอดีตเป็นต้น. บทว่า **นเว** ไม่ทำอาสวะใหม่ ได้แก่ กิเลสอันเกิดขึ้นปรารถนาในปัจจุบันเป็นต้น. บทว่า **น** **จณฺทฺ** ไม่เป็นผู้ดำเนินไปด้วยความพอใจ คือไม่ไปด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น. บทว่า **อนตฺตครหิ** ไม่เป็นผู้ติเตียนคน คือไม่ติเตียนคนด้วยการกระทำและไม่กระทำ อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่ติเตียนตน. พึงทราบคาถาต่อไปว่า **ส** **สพฺพมฺเมสุ** **มฺนินฺ** กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพพรมฺเมสุ** คือ ในธรรมอันได้แก่ทัญญู
๖๒ อันมีประเภทอย่างนี้ว่า รูปที่เห็นแล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า
ปนฺนภาโร คือ เป็นผู้ปลงภาระแล้ว. บทว่า **น กปฺปิโย** คือ ไม่มี
กำหนด. อธิบายว่า ไม่ทำความกำหนดแม้ ๒ อย่าง. บทว่า **นุปรโต**
ไม่เข้าไปยินดี คือไม่มีความพร้อมที่จะเข้าไปยินดีจุพระเสกขะผู้เป็น
กัลยาณปุณฺณ. บทว่า **น ปตฺติโย** ไม่มีความปรารถนา คือไม่มีความ
ทะเยอทะยาน. จริงอยู่ ค้นหา ชื่อว่า **ปตฺติยา** เพราะมีความปรารถนา.
ชื่อว่า **น ปตฺติโย** เพราะไม่มีความปรารถนา. ก่อนหลังจากนี้มี
ความง่ายทั้งนั้น เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ๆ. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต. เมื่อจบเทศนา
ได้มีผู้บรรลุเช่นกับที่กล่าวแล้วใน **ปุราณทสูตร** นั้นแล.

จบอรรถกถาหาวิยาสุตตนิเทศที่ ๑๓

ตวณฺณสุตตนิเทศที่ ๑๔

[๓๐๐] (พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า) ข้าพระองค์ขอลถาม
พระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้สัจด์ แสวงหาคุณ
ใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว จึงไม่ถือนั่นซึ่งสังขาร
อะไรในโลก ย่อมดับ.

ว่าด้วยปจฺจามี ๓ อย่าง

[๓๐๑] ชื่อว่า ปจฺจมา ในคำว่า ข้าพระองค์ขอลถามพระองค์
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ปจฺจามี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐโชตนาปจฺจมา ๑
ทิฏฐสังสันทนาปจฺจมา ๑ วิมตฺติทนาปจฺจมา ๑.

ทิฏฐโชตนาปจฺจมาเป็นไฉน ลักษณะใดที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่
พิจารณา ไม่เทียบเคียง ไม่กระจำง ไม่แจ่มแจ้งโดยปกติ บุคคลย่อม
ถามปัญหาเพื่อจะรู้ เพื่อเห็น เพื่อพิจารณา เพื่อเทียบเคียง เพื่อกระจำง
เพื่อแจ่มแจ้งซึ่งลักษณะนั้น นี้ชื่อว่า อทิฏฐโชตนาปจฺจมา.

ทิฏฐสังสันทนาปจฺจมาเป็นไฉน ลักษณะใดที่รู้ เห็น พิจารณา
เทียบเคียง กระจำง แจ่มแจ้งแล้วโดยปกติ บุคคลย่อมถามเพื่อต้องการ
สอบสวนลักษณะนั้นกับบัณฑิตอื่น ๆ นี้ชื่อว่า ทิฏฐสังสันทนาปจฺจมา.

วิมตฺติทนาปจฺจมาเป็นไฉน บุคคลเป็นผู้เล่นไปสู่ความเคลือบแคลง
สงสัยเป็นสองทางว่า เป็นอย่างนี้หรือหนอ หรือไม่เป็นอย่างนี้ เป็นอะไร
หนอ หรือเป็นอย่างไร บุคคลนั้นถามปัญหาเพื่อต้องการตัดความเคลือบ-
แคลงสงสัย นี้ชื่อว่า วิมตฺติทนาปจฺจมา ปจฺจามี ๓ อย่างนี้.

ปฏาอีก ๓ อย่าง คือ มนุสสปฏา ๑ อมนุสสปฏา ๑ นิमित-
ปฏา ๑.

มนุสสปฏาเป็นไฉน มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา คือพวกภิกษุย่อมทูลถาม พวกภิกษุณีย่อม
ทูลถาม พวกอุบาสกย่อมทูลถาม พวกอุบาสิกาย่อมทูลถาม พระราชาย่อม
ทูลถาม กษัตริย์ย่อมทูลถาม พราหมณ์ย่อมทูลถาม แพศย์ย่อมทูลถาม
ศูทรย่อมทูลถาม คฤหบดีย่อมทูลถาม บรรพชิตย่อมทูลถาม **นี้ชื่อว่า**
มนุสสปฏา.

อมนุสสปฏาเป็นไฉน พวกอมนุษย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา คือนาคย่อมทูลถาม ครุฑย่อมทูลถาม
ยักษ์ย่อมทูลถาม อสูรย่อมทูลถาม คนธรรพ์ย่อมทูลถาม ท้าวมหาราช
ย่อมทูลถาม พระอินทร์ย่อมทูลถาม พรหมย่อมทูลถาม เทวดาย่อมทูล
ถาม **นี้ชื่อว่าอมนุสสปฏา.**

นิमितปฏาเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตพระพุทธรูป
ใด อันสำเร็จด้วยพระเหตุทักข มีอวัยวะครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่พิการ
พระพุทธรูปนิมิตนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ตรัสถาม
ปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชนา **นี้ชื่อว่านิमितปฏา** ปฏามี
๓ อย่างนี้.

ปฏามีอีก ๓ อย่าง คือ การถามถึงประโยชน์ตน ๑ การถามถึง
ประโยชน์ผู้อื่น ๑ การถามถึงประโยชน์ทั้งสองอย่าง ๑.

ปฏามีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงประโยชน์ในภพนี้ ๑ การถาม
ถึงประโยชน์ในภพหน้า ๑ การถามถึงประโยชน์อย่างอื่น ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงประโยชน์ไม่มีโทษ ๑ การถามถึงประโยชน์ไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมขาว ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงธรรมส่วนอดีต ๑ การถามถึงธรรมส่วนอนาคต ๑ การถามถึงธรรมส่วนปัจจุบัน ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงธรรมเป็นภายใน ๑ การถามถึงธรรมเป็นภายนอก ๑ การถามถึงธรรมทั้งเป็นภายในและภายนอก ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงกุศลธรรม ๑ การถามถึงอกุศลธรรม ๑ การถามถึงอพยาคตธรรม ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงขั้น ๑ การถามถึงธาตุ ๑ การถามถึงอายตนะ ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงสติปัฏฐาน ๑ การถามถึงสัมมปัทธาน ๑ การถามถึงอิทธิบาท ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงอินทรี ๑ การถามถึงพละ ๑ การถามถึงโพชฌงค์ ๑.

ปฏิจจามมีอีก ๓ อย่าง คือการถามถึงมรรค ๑ การถามถึงผล ๑ การถามถึงนิพพาน ๑.

คำว่า **ขอลุลถามพระองค์** ความว่า ขอลุลถาม ขอล้อนวนอน ขอเชื้อเชิญ ขอวิงวอนว่า ขอได้โปรดตรัสบอกธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอลุลถามพระองค์.

คำว่า **ผู้เป็นเฝ้าพันธุ์พระอาทิตย์** ความว่า พระสุริยะ เรียกว่า พระอาทิตย์ พระอาทิตย์เป็นโคดมโดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นโคดมโดยพระโคตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ปรากฏโดยโคตรพระอาทิตย์

เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพุทธถามพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์.

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

[๗๐๒] ชื่อว่า วิเวก ในคำว่า ผู้สัจ มีสันติบท แสงหาคุณ
ใหญ่ ดังนี้ วิเวกมี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อุปธิวิเวก ๑.

กายวิเวกเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมช่องเสพเสนาสนะอัน
สัจ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง ลอมฟาง
และเป็นผู้สัจด้วยกายอยู่ เธอเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้
เดียว เข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่หลีกเร้นผู้เดียว
อธิฐานจงกรมผู้เดียว ผู้เดียวเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา นี้ชื่อว่ากายวิเวก.

จิตตวิเวกเป็นไฉน ภิกษุบรรลุปฐมฌาน มีจิตสัจจากนิर्वรณ บรรลุ
ทุติยฌาน มีจิตสัจจากวิตกวิจารณ์ บรรลุตติยฌาน มีจิตสัจจากปีติ บรรลุ
จตุตถฌาน มีจิตสัจจากสุขและทุกข บรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน มีจิต
สัจจากรูปสัญญา ปฏิมสัญญา และมานัตตสัญญา บรรลुวิญญาณัญจายตน-
ฌาน มีจิตสัจจจากอากาศาณัญจายตนสัญญา บรรลुอาภิญญายตนฌาน
มีจิตสัจจจากวิญญาณัญจายตนสัญญา บรรลुเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
มีจิตสัจจจากอาภิญญายตนสัญญา (เมื่อภิกษุนั้น) เป็นพระโสดาบัน
มีจิตสัจจจากสักกายทิฎฐิ วิจิกิณา สัมพัตตปรมาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิ-
ณานุสัย และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับสักกายทิฎฐิเป็นต้นนั้น
เป็นพระสกทาคามี มีจิตสัจจจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์

การราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ ๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับการราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอนาคามี มีจิตสังัดจากการราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ การราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด ๆ และจากกิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับการราคสังโยชน์เป็นต้นนั้น เป็นพระอรหันต์ มีจิตสังัดจากรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย กิเลสที่ตั้งอยู่ในเหล่าเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และจากสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่า จิตตวิเวก.

อุปธิวิเวกเป็นไฉน กิเลสก็ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี เรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน เรียกว่าอุปธิวิเวก ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นค้นหา เป็นที่สำรอกค้นหา เป็นที่ดับค้นหา เป็นที่ออกไปจากค้นหาเครื่องร้อยรัด นี้ชื่อว่า **อุปธิวิเวก**.

ก็กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ จิตตวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงซึ่งความเป็นผู้มีจิตผ่องแผ้ว อย่างยิ่ง อุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้หมดอุปธิ ถึงซึ่งนิพพานอันเป็นวิสังขาร.

คำว่า **สันติ** ได้แก่สันติบ้าง สันติบทบ้าง โดยอาการอย่างเดียวกันก็สันติบทนั้นนั่นแหละ คือ อมตนิพพาน ได้แก่ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ... เป็นที่ออกจากค้นหาเครื่องร้อยรัด สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บทใด คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ... เป็นที่ออกจากค้นหาเครื่องร้อยรัด บทนั้นเป็นความสงบ เป็นธรรมชาติประณีต อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการอื่น ธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลुความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อทำให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔

สัมมัปธาน อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริย-
มรรคมงคล ๘ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่าสันติบท บทสงบ ตามบท บทที่
ด้านทาน เลณบท บทที่ซ่อนเร้น สรณบท บทที่พึ่ง อภยบท บทไม่มีภัย
อจฺจุตบท บทไม่เคลื่อนไหว อมตบท บทไม่ตาย นิพพานบท บทดับตัณหา.

คำว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสวงหาคุณใหญ่ คือทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่
สมาธิชั้นใหญ่ ปัญญาชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนชั้น
ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความทำลาย
กองมืดใหญ่ ความทำลายวิปlassใหญ่ ความถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่
ความปลดปล่อยเครื่องคือทักขณใหญ่ ความกำจัดตรงคือมานะใหญ่ ความ
ระงับอกิสังขารใหญ่ ความปิดกั้นโอฆะใหญ่ ความปลงภาระใหญ่ ความ
ดับสังสารวัฏใหญ่ ความดับความเดือดร้อนใหญ่ ความระงับความเร่าร้อน
ใหญ่ ความยกขึ้นซึ่งธมฺมคือธรรมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา
คุณใหญ่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสติปัฏฐาน ๔
สัมมัปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริย-
มรรคมงคล ๘ อมตนิพพานเป็นปรมัตถ์ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้
แสวงหาคุณใหญ่.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้อันสัตว์ทั้งหลายที่มีศรัทธามาก
แสวงหาเสาะหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ไหน พระพุทธเจ้าเป็นเทวดายิ่งกว่าเทวดาประทับอยู่ที่ไหน

พระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชนประทับอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้
แสวงหาคุณใหญ่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้สัจ มีสันติบท แสวงหา
คุณใหญ่.

[๓๐๓] คำว่า ภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว...ย่อมดับ ความว่า ภิกษุ
เห็น พบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง
อย่างไรจึงดับ สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ระงับ ซึ่งราคะ โทสะ
โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความ
ริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี
ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริต
ทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อน
ทั้งปวง อกุศลาสีงขารทั้งปวงของตน. คำว่า ภิกษุ คือภิกษุที่เป็น
กัลยาณปุถุชนหรือภิกษุที่เป็นเสขบุคคล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเห็น
อย่างไรแล้ว...ย่อมดับ.

[๓๐๔] คำว่า ไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก ความว่า ไม่ถือ
มั่น ไม่ยึด ไม่จับต้องด้วยอุปาทาน ๔. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก
มนุษย์โลก เทวโลก ขันธโลก อายตनโลก. คำว่า สังขารอะไร คือ
สังขารอะไร ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก เพราะฉะนั้น พระพุทธนิมิตนั้น
จึงตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระ-
อาทิตย์ ผู้สัจ มีสันติบท แสวงหาคุณใหญ่ว่า ภิกษุเห็น
อย่างไรแล้วจึงไม่ถือมั่นซึ่งสังขารอะไรในโลก ย่อมดับ.

[๗๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาป
กรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนกรรมเครื่อง
เน้นช้ำและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ก็ค้นหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่ง
ค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

ว่าด้วยกรรมเครื่องเน้นช้ำ

[๗๐๖] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัด
บาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนกรรมเครื่องเน้นช้ำ
และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ความว่า กรรมเครื่องเน้นช้ำนั้นแหละ ชื่อว่า
ส่วนแห่งกรรมเป็นเครื่องเน้นช้ำ ได้แก่ส่วนแห่งกรรมเครื่องเน้นช้ำ คือ
ค้นหาและส่วนแห่งกรรมเครื่องเน้นช้ำคือทัญญู.

รากเหง้าของกรรมเครื่องเน้นช้ำคือค้นหาเป็นไฉน อวิชชา อโย-
นิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อนอตตปปะ อุทธัจจะ นี่เป็นรากเหง้า
แห่งกรรมเครื่องเน้นช้ำคือค้นหา.

รากเหง้าแห่งกรรมเครื่องเน้นช้ำคือทัญญูเป็นไฉน อวิชชา อโย-
นิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อนอตตปปะ อุทธัจจะ นี่เป็นรากเหง้า
แห่งกรรมเครื่องเน้นช้ำคือทัญญู.

คำว่า ภควา เป็นพระนามเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่าง
หนึ่ง คำว่า ภควา ความว่า ชื่อว่าภควา เพราะอรรถว่า ผู้ทำลายราคะ
ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลายทัญญู ทำลายเลี่ยนหนาม
ทำลายกิเลส และเพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรง

จำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำซึ่งที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ ป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์สมควรแก่วิเวก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจิรวินิบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัยเกสัชบริหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอิสิล อธิจิต อธิปัญญา อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปฺพวิหารสมบัติ ๘ (รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ ๑) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวหา ๑๐ กสินสมบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุกสมบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปฏิฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละ ๑๐ เวสัชชธรรม ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้

พระมารดา พระบิดา พระภาค พระภคินี มิตรอำมาตย์ พระญาติ-
สาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้
เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมัค) เป็น
สัจฉิกบัญญัติ พร้อมด้วยการทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ กวแห่ง
โพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว .

คำว่า พึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง... อัสมิมานะ ด้วยปัญญา

ความว่า ปัญญา เรียกว่า มันทา ได้แก่ความรู้ ความรู้ชัด ๆ ล ๆ ความ
ไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ความเห็นชอบ. คำว่า อัสมิมานะ คือ
อัสมิมานะ อัสมิฉันทะ อัสมิอนุสัย ในรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง
คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ และอัสมิมานะ
ด้วยปัญญา ความว่า ภิกษุพึงกำจัด สกัถ์ ดับ สงบ ปราบปราม ระงับ
ซึ่งบาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเน้นซ้ำ
และอัสมิมานะ ด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาปกรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่ง
ส่วนธรรมเครื่องเน้นซ้ำและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา.

[๓๐๗] คำว่า อย่างใดอย่างหนึ่ง ในคำว่า ตัณหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มิ ฌ ภายใน ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดย
ประการทั้งปวง หาส่วนเหลือมิได้ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า อย่างใด
อย่างหนึ่ง นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า ตัณหา คือ รูปตัณหา ฯ ล ฯ
ธรรมตัณหา. คำว่า ที่มี ฌ ภายใน คือตัณหานั้นตั้งขึ้นภายใน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มี ฌ ภายใน. อีกอย่างหนึ่ง จิต เรียกว่า ภายใน ได้แก่

จิต มนะ มานัส หทัย ปัณฺหาระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน
วิญญานันท์ มโนวิญญานธาตุอันสมกัน (กับผัสสะเป็นต้น) ตัณหานัน
สหระกต เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุต มีความเกิดร่วมกัน มีความดับ
ร่วมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับด้วยจิตคือใจ แม้เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่มี ณ ภายใน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาอย่างใด
อย่างหนึ่งที่มี ณ ภายใน.

ว่าด้วยผู้มีสติโดยเหตุ ๔

[๓๐๘] คำว่า ในกาลทุกเมื่อ ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา
เพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ ความว่า ในกาลทุกเมื่อ ใน
กาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิตย์ ตลอดกาลยั่งยืน
ตลอดกาลนิรันดร์ ตลอดกาลเป็นอันเดียว ตลอดกาลติดต่อ ตลอดกาล
เป็นลำดับ ตลอดกาลไม่ขาดระยะ ตลอดกาลไม่มีระหว่าง ตลอดกาลสืบ
เนื่อง ตลอดกาลไม่ขาดสาย ตลอดกาลกระชั้นชิด ในกาลก่อนกัต ใน
กาลหลังกัต ในยามต้น ในยามกลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้าง
ขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง
ในตอนวัยหลัง.

คำว่า ผู้มีสติ ได้แก่ เป็นผู้ที่มีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือเมื่อเจริญ
กายนุปัสสนาสติปัฏฐานในกาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญเวทนานุปัสสนา-
สติปัฏฐานในเวทนาทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญจิตตานุปัสสนา-
สติปัฏฐานในจิต ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เมื่อเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานใน
ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ เชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเว้นจากความเป็นผู้ไม่มีสติ เพราะเป็นผู้กระทำกรรมทั้งหลายที่ควรทำด้วยสติ เพราะเป็นผู้กำจัดกรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสติ เพราะเป็นผู้ไม่หลงลืมกรรมอันเป็นนิमितแห่งสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ เชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสติ เป็นผู้อยู่ด้วยสติ เพราะเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ เพราะเป็นผู้ไม่หวนกลับจากสติ เป็นผู้มีสติโดยเหตุ ๔.

อีกประการหนึ่ง คือ เชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะเป็นผู้ระลึกได้ เพราะเป็นผู้สงบ เพราะเป็นผู้ระงับ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตบุรุษ เชื่อว่าเป็นผู้มีสติ เพราะพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาตานุสสติ เทวदानุสสติ อานาปานสติ มรณสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ.

ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ ความระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฃงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่าสติ บุคคลเป็นผู้เข้าใกล้ เข้าชิด เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ บุคคลนั้นเรียกว่า เป็นผู้มีสติ.

คำว่า พึงศึกษา ได้แก่ศึกษา ๓ คือ อริศีลศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา.

อริศีลศึกษาเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวจด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลจันทร

น้อย ศิลชั้นใหญ่ ศิลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นเบื้องบาท เป็นความ
ล้ำรวม เป็นความระว่าง เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วย
กุศลธรรมทั้งหลาย **นี้ชื่อว่าอริศีลสิกขา.**

อริจิตตสิกขาเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจ
จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก
อยู่ บรรลุตุตยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุด
ขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกและวิจารสงบไป มีปีติและสุขเกิด
แต่สมาธิอยู่ เพราะปีติสิ้นไป จึงมีอุเบกขา มสดีสัมปชัญญะ เสวยสุข
ด้วยนามกาย บรรลุตุตยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้
เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุตุตตฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุ
ให้สติบริสุทธิอยู่ **นี้ชื่อว่าอริจิตตสิกขา.**

อริปัญญสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา
ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรก
กิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
เหล่านี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึง
ความดับอาสวะ **นี้ชื่อว่าอริปัญญสิกขา.**

คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งตัณหาเหล่านั้น ใน
กาลทุกเมื่อ ความว่า ภิกษุพึงศึกษาอริศีลบ้าง อริจิตบ้าง อริปัญญบ้าง
คือ เมื่อนึกถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้ ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา เมื่อเห็นก็
พึงศึกษา เมื่อพิจารณา ก็พึงศึกษา เมื่อตั้งจิตก็พึงศึกษา เมื่อน้อมใจเธอ

ด้วยศรัทธาก็จึงศึกษา เมื่อประกอบความเพียรก็จึงศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติ
ก็จึงศึกษา เมื่อตั้งจิตก็จึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ก็ศึกษา เมื่อรู้ยัง
ซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างก็จึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ก็จึงศึกษา
เมื่อละธรรมที่ควรละก็จึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญก็จึงศึกษา
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็จึงศึกษา คือประพฤติ ประพฤติ
เอื้อเพื่อ ประพฤติด้วยดี สมาทานประพฤติ เพื่อกำจัด กำจัดเฉพาะ
ละ สงบ สละคืน ระงับซึ่งค้นหาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ
จึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดซึ่งค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ เพราะเหตุ-
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุพึงกำจัดบาป
ธรรมทั้งปวง คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่อง
เนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยปัญญา ก็ค้นหาอย่างใดอย่าง
หนึ่งที่มี ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดซึ่ง
ค้นหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ.

[๗๐๕] ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน
หรือเป็นภายนอก ไม่พึงทำความถือตัวด้วยคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความถือตัวนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า
เป็นความดับกิเลส.

[๗๑๐] คำว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน
ความว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศลธรรม หรือ
เป็นอภัยกตธรรม.

คุณธรรมของตนเป็นไฉน ? ภิกษุเป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูงบ้าง

ออกบวชจากสกุลใหญ่บ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่บ้าง เป็นผู้มิขี้เสียดมียศกว่าคฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย เป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัย. เกสขบริวารบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง ทรงพระวินัยบ้าง เป็นธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง ถือการทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่ฉันภัตตหลังเป็นวัตรบ้าง ถือการไม่นอนเป็นวัตรบ้าง ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ได้ปฐมฌานบ้าง ได้ทุติยฌานบ้าง ได้ตติยฌานบ้าง ได้จตุตถฌานบ้าง ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติบ้าง ได้วิญญานัญญาตนสมาบัติบ้าง ได้อากิญจัญญาตนสมาบัติบ้าง ได้เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติบ้าง คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่า **คุณธรรมของตน**. ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้แจ่มแจ้ง แท่งตลอดซึ่งคุณธรรมของตนอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ป็นภายใน.

คำว่า **หรือเป็นภายนอก** ความว่า คุณธรรมเหล่านั้น เป็นของพระอุปัชฌายะหรืออาจารย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **หรือเป็นภายนอก**.

[๗๑๑] คำว่า **ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น** ความว่า ภิกษุไม่พึงทำความรุนแรง คือไม่พึงทำความกระด้าง ไม่พึงทำความถือตัว ไม่พึงทำความเย่อหยิ่ง ไม่พึงทำความจองหอง ด้วยคุณธรรมของตน

หรือด้วยคุณธรรมของคนเหล่านี้ ไม่พึงให้ความถือตัวเกิดด้วยคุณธรรม
นั้น ไม่พึงเป็นผู้กระด้างจองหงอนหัวสูงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น.

[๗๑๒] คำว่า เพราะทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลาย
กล่าวว่าเป็นความดัดกิเลส ความว่า การทำความรุนแรงนั้น อันพระ-
พุทธเจ้า พระพุทธสาวก พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นสัตบุรุษ ไม่กล่าว
ไม่พูด ไม่บอก ไม่แสดง ไม่บัญญัติ ไม่แต่งตั้ง ไม่เปิดเผย ไม่จำแนก
ไม่ทำให้ตื่น ไม่ประกาศว่าเป็นความดัดกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะการทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็นความดัด
กิเลส เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน หรือ
ภายนอก ไม่พึงทำความรุนแรงด้วยคุณธรรมนั้น เพราะ
การทำความรุนแรงนั้น อันผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่าเป็น
ความดัดกิเลส.

[๗๑๓] ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่า
เสมอเขา ด้วยคุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยคุณ-
ธรรมเป็นอันมาก ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่.

ว่าด้วยมานะ (ความสำคัญตัว)

[๗๑๔] คำว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา...ด้วยคุณธรรม
นั้น ความว่า ภิกษุไม่พึงยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้ดีกว่าเขา ด้วย

ชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วยวิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา... ด้วยคุณธรรมนั้น.

[๗๑๕] คำว่า **ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา** ความว่า ภิกษุ ไม่เพียงยังความถือตัว ตกต่ำให้เกิดว่า เราเป็นผู้เลวกว่าเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ ไม่เพียงยังความถือตัวให้เกิดว่า เราเป็นผู้เสมอเขา ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยความเป็นบุตรแห่งสกุล ด้วยความเป็นผู้มีรูปงาม ด้วยทรัพย์ ด้วยความเชื่อเชิญ ด้วยหน้าที่การงาน ด้วยหลักวิชา ด้วยวิทยฐานะ ด้วยการศึกษา ด้วยปฏิภาณ หรือด้วยวัตถุอื่นๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเสมอเขา.**

[๗๑๖] คำว่า **ผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนेก** ความว่า ผู้เปรียบพร้อม ห้อมล้อม พรั่งพร้อม ประกอบด้วยอาการหลายอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอนेก.**

[๗๑๗] คำว่า **ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่** ความว่า ตนเรียกว่า อาตมันไม่พึงกำหนด กำหนดพิเศษ ถึงความกำหนดตน ดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่** เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขา ว่าต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่า
เสมอเขาด้วยคุณธรรมนั้น ภิกษุผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณ-
ธรรมเป็นอนेก ไม่พึงกำหนดตนดำรงอยู่.

[๑๑๘] ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหา

ความสงบโดยทางอื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว

อรรถกถาหรือนิรัตติกถา ย่อมไม่มีแต่ที่ไหนๆ.

[๑๑๙] คำว่า ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ความว่า

ภิกษุพึงสงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระวัง ซึ่งกิเลส เป็นภายใน คือราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ.

[๑๒๐] คำว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น ความว่า

ภิกษุไม่พึงแสวงหา ค้นหาเสาะหา ซึ่งความสงบ ความเข้าไปสงบ ความเข้าไปสงบวิเศษ ความดับ ความระงับ โดยทางแห่งความไม่หมดจด โดยปฏิบัติ โดยธรรมไม่เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์อย่างอื่น นอกจาก สติปัฏฐาน สัมมปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น.

[๑๒๑] คำว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว ความว่า เมื่อสงบ

เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระวัง ซึ่งกิเลสเป็นภายใน คือราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว .

[๓๒๒] คำว่า นตฺถิ ในคำว่า อตฺตทิกฺขณฺฐิ หรือนิรตฺตทิกฺขณฺฐิ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ ดังนี้ เป็นปฏิเสธ. คำว่า อตฺตทิกฺขณฺฐิ คือสัสสตทิกฺขณฺฐิก็ไม่มี คำว่า นิรตฺตทิกฺขณฺฐิ คืออุจฺเจททิกฺขณฺฐิก็ไม่มี ความถือว่าตนย่อมไม่มี ความปล่อยว่าไม่มีตนก็ไม่มี ความถือไม่มีแก่ภิกษุใด ความปล่อยก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น ความปล่อยไม่มีแก่ภิกษุใด ความถือก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุผู้เป็นอรหันต์ ก้าวล่วงความถือและความปล่อยเสียแล้ว ล่วงเลยความเจริญและความเสื่อมเสียแล้ว ภิกษุนั้นอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีจระณะอันประพาศแล้ว ฯลฯ ภิกษุนั้นมิได้มีความเกิดใหม่ต่อไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อตฺตทิกฺขณฺฐิ หรือนิรตฺตทิกฺขณฺฐิ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสเป็นภายในนี้แหละ ไม่พึงแสวงหา
ความสงบโดยทางอื่น เมื่อภิกษุสงบกิเลสเป็นภายในแล้ว
อตฺตทิกฺขณฺฐิหรือนิรตฺตทิกฺขณฺฐิ ย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ.

[๓๒๓] คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทรสงบ
อยู่ฉันใด ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว
ฉันนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิเลสเครื่องพัวพันในที่ไหน ๆ.

[๓๒๔] คำว่า คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางแห่งสมุทร สมุทร
สงบอยู่ฉันใด ความว่า โดยส่วนลึก สมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ น้ำข้าง
ล่าง ๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะปลาและเต่าทั้งหลาย น้ำข้างบน
๔๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมหวั่นไหวเพราะลม น้ำระหว่างกลาง ๔๐,๐๐๐ โยชน์

ยอมไม่ห้วนไหวกำเริบวนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วนพร้อม เป็นสมุทรมไม่
ห้วนไหว ไม่เคลื่อนกล่น ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน ไม่ปั่น สงบอยู่
คลื่นไม่เกิดในระหว่างกลางแห่งสมุทรมนั้น เป็นสมุทรมนิ่งอยู่ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าคลื่นยอมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทรม สมุทรมหยุดอยู่
ฉนใด อีกอย่างหนึ่ง สมุทรมสี่ทศครมีอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๘ น้ำใน
สมุทรมสี่ทศครนั้น ยอมไม่ห้วนไหวกำเริบ วนไปวนมา ปั่นป่วน ปั่นป่วน-
พร้อม เป็นสมุทรมไม่ห้วนไหว ไม่เคลื่อนกล่น ไม่กำเริบ ไม่วน ไม่ป่วน
ไม่ปั่น สงบอยู่ คลื่นไม่เกิดในสมุทรมสี่ทศครนั้นเป็นสมุทรมนิ่งอยู่ แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่าคลื่นยอมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทรม สมุทรมหยุด
อยู่ ฉนใด.

[๗๒๕] คำว่า เอว ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ไม่มีความห้วน
ไหวฉนนั้น เป็นอุปไมยเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อม. คำว่า เป็นผู้หยุดอยู่
คือภิกษุไม่ห้วนไหว กำเริบ วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน ปั่นป่วน แม้ใน
เพราะลาภ แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะ
ความเสื่อมยศ แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะความนิทา แม้
ในเพราะสุข แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุด
อยู่ ฉนนั้น. ตัณหาเรียกว่าความห้วนไหว ในคำว่า ไม่มีความห้วนไหว
ได้แก่ ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาที่ชื่อว่า
ความห้วนไหวนั้น อันภิกษุใดละ. ตัดขาด สงบ ระงับ ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นเรียกว่า ไม่มีความห้วนไหว เพราะ
เป็นผู้ละความห้วนไหวเสียแล้ว ภิกษุนั้นจึงชื่อว่า ไม่มีความห้วนไหว

ภิกษุณั้ย่อมไม่หวั่นไหว วุ่นวาย สะเทือน สะท้าน บั่นป่วน แม้ใน
เพราะลาภ... แม้ในเพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้หยุด
อยู่ ไม่มีความหวั่นไหว ฉะนั้น.

กิลเลสเครื่องฟู ๗ ประการ

[๗๒๖] ชื่อว่ากิลเลสเครื่องฟูขึ้น ในคำว่า ภิกษุไม่ควรทำกิลเลส
เครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ ได้แก่ กิลเลสเครื่องฟู ๗ ประการ คือกิลเลสเครื่อง
ฟูขึ้น คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิลเลส กรรม ภิกษุไม่ควร
ทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นนั้น ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด
เฉพาะ. คำว่า ในที่ไหน ๆ คือในที่ไหน ๆ ในที่ใด ๆ ในที่ทุก ๆ แห่ง
ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุไม่ควรทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

คลั่นย่อมนิพพานในท่ามกลางแห่งสมุทรา สมุทราสงบ
อยู่ฉันใด ภิกษุพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหว
ฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำกิลเลสเครื่องฟูขึ้นในที่ไหน ๆ.

[๗๒๗] (พระพุทธรณินิพพานสูตรอีกว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ได้ทรงแสดงสักขีธรรมเครื่องกำจัด
อันตราย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสตอบ
ปฏิบัติ คือปาติโมกข์ หรือแม่สมาธิ.

ว่าด้วยจักขุ ๕

[๗๒๘] คำว่า ได้ทรงแสดง ในคำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดง ความว่า ได้ทรงแสดง แสดงรอบ ตรัสบอก เทศนา บัญญัติ แต่ตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ทรงแสดงแล้ว. คำว่า ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพระจักขุ ๕ ประการ คือมีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยพุทธรจักขุ มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร ? สี ๕ อย่าง คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว มีอยู่ในพระมังสจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขนพระเนตรทั้งหลายตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนดอกผักตบ ต่อจากที่นั่น มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู. เหมือนดอกกระฉิการ์ เบ้าพระเนตรทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสีแดง แดงงาม น่าชม น่าดู. เหมือนสีปีกแมลงทับ ที่ท่ามกลางพระเนตร มีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัวสนิท น่าชม น่าดู เหมือนสีสมอดำ (อิฐแก่ไฟ) ต่อจากที่นั่น มีสีขาว ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น่าชม น่าดู เหมือนสีดาวประกายพริ้ว พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมังสจักขุนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อน จึงทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้งกลางวันทั้งกลางคืน.

แม่เมื่อใด มีมิด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์อัสดงคต

ไป ๑ วัน อุโบสถมีในกาฬปักข์ ๑ แนวป่าทึบ ๑ อากาณเณใหญ่ตั้งขึ้น ๑
เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ ในที่มีด
ประกอบด้วยองค์ ๔ แม่เห็นปานนี้ ที่หลุมก็ดี บานประตูก็ดี กำแพงก็ดี
ภูเขาก็ดี กอไม้ก็ดี เถาวัลย์ก็ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูปทั้งหลายย่อมไม่มี
หากว่า บุคคลพึงเอางามเลิศหนึ่งทำเป็นเครื่องหมายใส่ลงในเกวียนบรรทุก
งานั้นแหละขึ้นได้ พระมังสัจจุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยมังสัจจุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุอย่าง-

ไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณงาม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอัน
บริสุทธิ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ว่า
สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระ-
อริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
ไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านั้นประกอบด้วย
กายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ
ยึดถือการทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุ
อันบริสุทธิล่วงจักขุมนุษย์ และทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วย
ประการดังนี้ ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงประสงค์ พึงทรงเห็น
แม้โลกธาตุหนึ่ง แม้โลกธาตุสอง แม้โลกธาตุสาม แม้โลกธาตุสี่ แม้

โลกธาตุห้า แม่โลกธาตุสิบ แม่โลกธาตุยี่สิบ แม่โลกธาตุสามสิบ แม่โลกธาตุสี่สิบ แม่โลกธาตุห้าสิบ แม่โลกธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม่โลกธาตุสองพันเป็นส่วนปานกลาง แม่โลกธาตุสามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธฺ์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญารื่นเริง มีพระปัญญาเล่นไป มีพระปัญญาเฉียบแหลม มีพระปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปุทธิสัมภิตา ทรงบรรลुเวสาร์ชญาณ ๔ ทรงทศพลญาณ ทรงเป็นบุรุษผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสัทธะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนำธุระไปเป็นปกติ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีปัญญาเป็นทรัพย์ เป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ นานาเนื่องๆ ผู้ให้รู้จักประโยชน์ ผู้ให้เพ่งพิจารณา ผู้เห็นประโยชน์ ผู้ให้เล่นไปด้วยปสาทะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดขึ้นพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาติคุณในภายหลัง

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็น
ธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีธรรม มีญาณ มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก
ทรงแนะนำ ทรงนำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม เป็นธรรมสามิ
เป็นพระคณาต สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ในทรงทราบ ไม่ทรงทำให้
แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาสู่
คลองแห่งพระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง
ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุกอย่างที่ควรรู้มีอยู่ ประโยชน์ตน ประ-
โยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ใน
ชาติหน้า ประโยชน์ดิน ประโยชน์ลี้ก ประโยชน์ลี้ลับ ประโยชน์ที่ปกปิด
ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่นำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ
ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์
ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มี
พระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม
วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำทำได้ พระญาณก็เท่านั้น
พระญาณเท่าใด บทแห่งธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุด
รอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำมีส่วนสุดรอบแห่ง
พระญาณ พระญาณย่อมไม่เกินไปเกินบทแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ทาง
แห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในส่วน
สุดรอบของกันและกัน เมื่อชั้นผอบทั้งสองปิดกันสนิทพอดี ชั้นผอบ

ข้างล่างก็ไม่เกินชั้นผอบข้างบน ชั้นผอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผอบข้างล่าง
ชั้นผอบทั้งสองชั้น ตั้งอยู่ในส่วนสุตรอบของกันและกัน ฉันทิ บพทรรณ
ที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ตั้ง
อยู่ในส่วนสุตรอบของกันและกัน บพทรรณที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณ
ก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บพทรรณที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมี
ส่วนสุตรอบแห่งธรรมที่ควรแนะนำ บพทรรณที่ควรแนะนำก็มีส่วน
สุตรอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบพทรรณที่ควรแนะนำ
ทางแห่งบพทรรณที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ใน
ส่วนสุตรอบของกันและกัน ฉันทิ นั้น พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วย
ความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปบาท
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว.

พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบใน
สัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบอริยาศัย อนุสัย จริต
อริมุตติ แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสขุณฺณน้อย ใน
ปัญญจักขุ มิกิเลสขุณฺณมากในปัญญจักขุ มีอินทริย์แก่กล้า มีอินทริย์
อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก
เป็นภพพัสตฺว เป็นอกภพพัสตฺว โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายใน
พระพุทฺธญาณ ปลาและเต่าทุกชนิด รวมทั้งปลาตมิ ปลาตมิขลและ
ปลาตมิตมิขล โดยที่สุด ย่อมเป็นไปในภายในมหาสมุทร ฉันทิ โลก
พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์

เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ ฉะนั้น นกทุกชนิดรวมทั้งครุฑเวไนยโคตร โดยที่สุดย่อมเป็นไปในประเทศอากาศ ฉนใด พระพุทธสาวกทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตรเถระโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุภาพ ฉนนั้น. พระพุทธานุภาพแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พวกบัณฑิตที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ มีปัญญาละเอียด แด่งวาทะได้ตอบ เหมือนนายขมังธนูผู้สามารถยิงชนทราย เทียวไปจุดทำลายทิวทัศน์ของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประสงค์ปัญญาแล้วเข้ามาเฝ้าพระศาสดาทูลถามปัญหา ปัญหาเหล่านั้น อัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสย้อนถามและตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออกและทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญาในที่นั้นโดยแท้แล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยพุทธจักขุอย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสขุณิน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสขุณิมากในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อน มีอาหารดี มีอาการทรม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลก อยู่ ในกอบัวเขียวก็ดี ในกอบัวแดงก็ดี ในกอบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวเขียวก็ดี ดอกบัวแดงก็ดี ดอกบัวขาวก็ดี บางเหล่า

เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำมิได้ติด แม้นั้นใด พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย
ผู้มีกิเลสธุลีน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสธุลีมากในปัญญจักขุ มีอินทรีย์
แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย
ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่ บุคคลเหล่านั้นเป็นราคะจริต
บุคคลนี้เป็นโทสะจริต บุคคลนี้เป็นโมหะจริต บุคคลนี้เป็นวิตะกัจจริต บุคคล
นี้เป็นสรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสบอก
อสุกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคะจริต ย่อมตรัสบอกเมตตาทานาแก่บุคคลผู้
เป็นโทสะจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ดำรงอยู่ในการเรียน
ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาล ในการสนทนาธรรมตามกาล
ในการอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสบอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตะกัจจริต
ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความ
เป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลาย
ของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้เป็นสรัทธาจริต ย่อม
ตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการ
เป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ
แม้นั้นใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดี มีจักขุ
โดยรอบ พระองค์มีความไกลไปปราศแล้ว ทรงขึ้นสู่

ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงพิจารณาเห็นหมู่-

ชนผู้อาภีรณด้วยความโศก ถูกชาติขราครอบงำอยู่

แล้ว จินนนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยพุทธจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยสมันตจักขุ

อย่างไร ? พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ไปไกล ไปไกลดีแล้ว เข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึง เข้าไปถึงดีแล้ว

ประกอบแล้วด้วยสัพพัญญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธคาถาว่า

สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันพระปัญญาจักขุของ

พระตถาคตนั้นไม่เห็น ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ

ที่ควรรู้ อันพระพุทธานุญาณไม่รู้แจ้งย่อมไม่มี ธรรมชาติที่

ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้วซึ่งธรรมชาติ

ที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึง

ชื่อว่า ผู้มีสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้ง แม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้งได้ทรง

แสดงแล้ว.

ว่าด้วยสักกิธรรม

[๗๒๕] คำว่า ซึ่งสักกิธรรม ในคำว่า ซึ่งสักกิธรรม เครื่อง

กำจัดอันตราย ความว่า ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์ อันพระองค์ทรง

ทราบดีเอง มิใช่โดยต้องเชื่อผู้อื่น ว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ยิน
ต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยอ้างตำรา มิใช่
โดยนึกเดาเอา มิใช่โดยคาดคะเน มิใช่โดยตรึกตามอาการ มิใช่โดยชอบ
ว่าควรแก่ทัญญูของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตักขิธรรม. ชื่อว่าอันตราย
ในคำว่า เป็นเครื่องกำจัดอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตราย
ปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

อันตรายปรากฏเป็นไฉน ? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี
เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คน
ที่ทำกรรมชั่ว คนที่เตรียมจะทำกรรมชั่ว และโรคจักษุ โรคหู โรคจมูก
โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ
โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลม
สลับ โรคบิด โรคอุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก
โรคมงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคคุดทะราด
โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราดบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดื้อด
โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏ-
ฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธ-
สันนิบาต อาพาธเกิดแก่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่า-
เสมอ อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม
ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวด

ปีศาจวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ขุน ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน
อันตรายเหล่านี้เรียกว่า **อันตรายปรากฏ**.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน ? กายทุจริต วาจาทุจริต มโนทุจริต กาม-
ฉันทนิเวรณฺ์ พยาบาทนิเวรณฺ์ ถีนมิทรนิเวรณฺ์ อุทธัจจกุกกุจจะนิเวรณฺ์
วิจิกิจฉา นิเวรณฺ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธไว้
ความลบหลู่คุณท่าน ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา
ความโอ้อวด ความหัวดี ความแข็งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน
ความมัวเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวน
กระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง ลุกุลลิกิ-
สังขารทั้งปวง อันตรายเหล่านี้เรียกว่า **อันตรายปกปิด**.

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อะไรจึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถ
ว่า ครอบงำ จึงชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม จึง
ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า
อันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร อันตราย
เหล่านั้นย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีบุคคลนั้น
เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่า**อันตราย**อย่างนี้.

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตรายอย่างไร ?
อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งอกุศล-
ธรรมทั้งหลาย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตราย
นั้นไปแห่งอกุศลธรรมเหล่าไหน อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความ
เสื่อม เพื่ออันตรายนั้นไปแห่งอกุศลธรรมเหล่านี้ คือความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม

ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริสุทธิ์ใน
ศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้
รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติ
สัมปชัญญะ ความประกอบเนื่องๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมป-
ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไป
แห่งกุศลเหล่านี้ เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม จึงชื่อว่าอันตราย
อย่างนี้.

เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตราย
อย่างไร ? อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น ย่อม
เป็นธรรมอยู่อาศัยในอรรถภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยอยู่ย่อมอยู่ในรู
ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่
ต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น
ย่อมเป็นธรรมอยู่อาศัยในอรรถภาพ ฉะนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น เพราะ
อรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้อยู่ร่วมกับอันเดวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุก
ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับอันเดวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับอาจารย์
ย่อมอยู่ลำบาก ไม่ผาสุกอย่างไร ? ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมอัน
ลามก มีความดำริอันชวนไปในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิด
ขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมชวนไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ท่านจึง

เรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วม
กับอาจารย์ อีกประการหนึ่ง อกุศลธรรมอันลามก มีความดำรงชานไป
ในอารมณ์อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุเพราะได้ยินเสียงด้วย
หู เพราะสูดดมกลิ่นด้วยจมูก เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏ-
ฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมชานไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึง
เรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ท่านจึงเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้อยู่
ร่วมกับอาจารย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับอันเตวาสิก ผู้อยู่
ร่วมกับอาจารย์ ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะ
อรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

ธรรม ๓ ประการเป็นมลทินภายใน

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม
๓ ประการนี้เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกใน
ภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม ๓ ประการ
เป็นไหน? คือโลภะเป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็น
ข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โทสะ
เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็น
พหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน โมหะเป็นมลทินในภายใน เป็น
อมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็น
ศัตรูในภายใน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็น

มลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นเพชฌ-
ฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สฤตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยาภรณ์ภยิตนี้จบ
ลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โละยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โละยังจิตให้

กำเริบ โละเป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่
รู้สีกภัยนั้น คนโลภย่อมไม่รู้orroth คนโลภย่อมไม่เห็น
ธรรม ความโลภย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืด
คือย่อมมีในขณะนั้น โทะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้
เกิด โทะยังจิตให้กำเริบ โทะเป็นภัยเกิดขึ้นในภาย
ใน พาลชนย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คนโกรธย่อมไม่รู้orroth
คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม ความโกรธย่อมครอบงำรชน.
ในขณะใด ความมืดคือย่อมมีในขณะนั้น โมะยังสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์ให้เกิด โมะยังจิตให้กำเริบ โมะ
เป็นภัยเกิดขึ้นในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีกภัยนั้น คน
หลงย่อมไม่รู้orroth คนหลงย่อมไม่เห็นธรรม ความหลง
ย่อมครอบงำรชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีใน
ขณะนั้น.

เพราะorrothว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร ธรรม
๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการเป็น

ไหน ? ได้แก่ธรรมคือโลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโทสะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรมคือโมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูก่อนมหาบพิตร ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้จบลงแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัด

บุรุษผู้มีจิตลามก เหมือนขุยไฟกำจัดไม้ไผ่นั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ราคะและโทสะมีอัทธานี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัทธานี้

ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูก วิตกทางใจ

ตั้งขึ้นแต่อัทธานี้แล้วผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาที่

ขอทำไว้ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่าอันตรายอย่างนี้.

คำว่า เป็นเครื่องกำจัดอันตราย คือเป็นเครื่องกำจัดอันตราย
เป็นเครื่องละอันตราย เป็นเครื่องสงบอันตราย เป็นเครื่องสละคืนอันตราย
เป็นเครื่องระงับอันตราย เป็นอมคณิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่ง
สักขีธรรมเป็นเครื่องกำจัดอันตราย.

[๓๓๐] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอก
ปฏิบัติภา ความว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติภา คือขอพระองค์โปรด
ตรัสบอก ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศซึ่งปฏิบัติภาชอบ ปฏิบัติภาสมควร ปฏิบัติภาไม่เป็นข้าศึก ปฏิบัติภา
เป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้
บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็น
ผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และ
ปฏิบัติภาอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก
ปฏิบัติภา. พระพุทธนิมิตนั้นทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วว่า ภาทบทฺเต.
อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ภาทบทฺเต ความว่า พระองค์ตรัสบอก แสดง บัญญัติ
แต่งตั้ง เปิดเผย ทำให้ตื่น ประกาศแล้วซึ่งธรรมใด ธรรมนั้นทั้งหมด
เป็นธรรมดี เจริญ งาม ไม่มีโทษ ควรชองเสพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฏิบัติภา.

[๓๓๑] คำว่า ปาติโมกข์ ในคำว่า ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ
ความว่า ศีลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นความสำรวม เป็นความระวัง
เป็นปาก เป็นประธาน แห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย. คำว่า

หรือแม่สมาธิ ได้แก่ความตั้งมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งลง ความไม่
แล่นไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความเป็นผู้มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้แล่น
ไปได้ ความสงบ สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า คือปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ เพราะเหตุนี้ พระพุทธนิมิตจึง
ตรัสถามว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง ได้ทรง
แสดงสักกชिरธรรม เครื่องกำจัดอันตราย ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกปฎิบัติ คือปาติโมกข์
หรือแม่สมาธิ.

[๗๓๒] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย พึงป้องกันหู
จากคามกถา ไม่พึงคิดใจในรส ไม่พึงยึดถือสังขาร
อะไร ๆ ว่าของเราในโลก.

ว่าด้วยผู้โลเลด้วยจักขุ

[๗๓๓] คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย ความว่า
ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุอย่างไร? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุคิดว่า รูปที่ยังไม่
เคยดูเราควรดู รูปที่เคยดูเราควรผ่านไป ดังนี้ เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม
สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่บ้าน สู่นิคมแต่นิคม สู่นครแต่นคร สู่แคว้นแคว้น

แต่แวนแคว้น ชูชนบทแต่ชนบท เพื่อจะดูรูป ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ
แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้ไม่
สำรวจ เดินไป คือแลดูข้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดู
สตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุข
เรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิศน้อย ทิศใหญ่ เดินไป ภิกษุ
เป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วย จักขุแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถือ
อนุพยัญชนะ. ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวจจักขุทริย ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว
จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น
ย่อมไม่รักษาจักขุทริย ย่อมไม่ถึงความสำรวจในจักขุทริย ภิกษุเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก จันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ย่อมชวนชวายุการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน
การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบ-
มือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน เล่นได้ราว การเล่นหน้าศพ
ชนช้าง แข็งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชน
นกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล
การจัดกระบวนทัพ กองทัพ จันใด ภิกษุเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้
จันนั้น.

ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วยจักขุอย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไป
สู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้สำรวจเดินไป ไม่แลดูข้าง ไม่

แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูคนเดินเท้า ไม่แลดูสตรี ไม่แลดูบุรุษ ไม่
แลดูกุมาร ไม่แลดูกุมารี ไม่แลดูร้านค้า ไม่แลดูหน้ามุขเรือน ไม่
แลดูข้างบน ไม่แลดูข้างล่าง ไม่แลดูทิสน้อยทิสใหญ่ เดินไป ภิกษุไม่
เป็นผู้โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถือ
อนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุในทริย ที่ไม่สำรวมแล้วจะเป็น
เหตุให้อกุศลธรรมลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษา
จักขุในทริย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุในทริย ภิกษุไม่เป็นผู้โลเลด้วย
จักขุ แม้อย่างนี้.

อนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวก จันโกษณะที่เขาให้ด้วยศรัทธา
แล้ว ย่อมชวนชวนดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน
การขับ การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย ฯลฯ
กองทัพ จันใด ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการชวนชวนในการดูการเล่นอัน
เป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุเป็นผู้ไม่โลเลด้วยจักขุ แม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำ
ให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ คือเป็นผู้งดเว้น
เว้นขาด ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้นไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ เป็นผู้มิมีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ.

ว่าด้วยติรัจฉานกถา

[๓๓๔] ติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ คือเรื่องพระราช เรื่องโจร

เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องยาน เรื่อง
ที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องบ้าน เรื่องนิคม
เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก
เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลပ်ไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่อง
ทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น เรียกว่า คามกถา
ในคำว่า พึงป้องกันหูจากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จากคามกถา.
คำว่า พึงป้องกันหู คือพึงป้องกัน ห้าม สกัดกั้น รักษา คุ่มครอง
ปิด ตัดขาด ซึ่งหู จากคามกถา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงป้องกันหูจาก
คามกถา.

ว่าด้วยรสต่างๆ

[๗๓๕] ชื่อว่า รส ในคำว่า ไม่พึงติดใจในรส ได้แก่รสที่ราก
รสที่ลำต้น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก รสที่ผล รสเปรี้ยว รส
หวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า รสเฟื่อน รสฝาด รสอโรย
รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน มีสมณพราหมณ์บางพวก ติดใจในรส
เที่ยวแสวงหารสอันเลิศด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่
เปรี้ยว ได้รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว ฯลฯ ได้รสเย็นแล้วก็
แสวงหารสร้อน ได้รสร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ได้รสใด ๆ แล้ว ย่อมไม่พอใจด้วยรสนั้น ๆ ย่อมเที่ยวแสวงหารสอื่น ๆ
เป็นผู้กำหนด ปราารถนา ยินดี ติดใจ หลงใหล เกี่ยวข้อง พัวพัน
ในรสที่ชอบใจ ความอยากในรสนั้น อันภิกษุใดละ ตัดขาด ฯลฯ เภา
เลียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว ย่อมฉันอาหาร

ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อเมา ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง ไม่ฉันเพื่อประดับ
ฉันเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อกำจัดความลำบาก
เพื่อความอนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ อย่างเดียวเท่านั้น ฯลฯ ความอยู่
สบายของเราจักมีด้วยอุบายดังนี้ บุคคลหาผลเพื่อให้ผลหาย หยอด
น้ำมันเปลวเทียนเพื่อจะขณการะ กินเนื้อบุตรเพื่อจะออกจากทางกัณการ
อย่างเดียวกันนั้น ฉันใด ภิกษุพิจารณาด้วยปัญญาแล้ว จึงฉันอาหาร
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ฉันเพื่อเล่น ฯลฯ ความไม่มีโทษและความอยู่
สบายจักมีด้วยอุบายดังนี้ ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งความอยากในรส คือเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก หมด
พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยความอยากในรส พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดน
กิลเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงติดใจในรส.

ว่าด้วยความถือว่าของเรา

[๓๓๖] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ไม่พึงถือสังขาร
อะไร ๆ ของเราในโลก ได้แก่ความถือ ๒ อย่าง คือความถือว่าของ
เราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วย ทิฏฐิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
ถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิ ภิกษุ
ละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฏฐิแล้ว
ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ ไม่ถือมั่นจักขุของเรา ไม่ถือ ไม่จับ ไม่ยึดถือ
ไม่ถือมั่น หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ สกฺก
คณะ อวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ

อรุणภพ สัตถุณภพ อสัตถุณภพ เนวสัตถุณนาสัตถุณภพ เอกโวการภ
จตุโวการภ ปัญจโวการภ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็น เสียง
ที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ว่าของเรา. คำว่า สังขาร
อะไร ๆ คือ รูป เวทนา สัตถุญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ. คำว่า
ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงถือสังขารอะไร ๆ ว่าของเราในโลก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย พึงป้องกันหู
จากคามกถา ไม่พึงคิดใจในรส ไม่พึงถือสังขารอะไร ๆ
ว่าของเราในโลก.

[๓๓๓] ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น
ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และ
ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

ว่าด้วยโรคต่าง ๆ

[๓๓๔] คำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด
ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะ คือโรคถูกต้อง ครอบงำ กลุ่มรวม
ประกอบเข้าแล้ว คือเป็นผู้ถูกโรคจักขุ โรคตา โรคจมูก โรคลิ้น โรค
ทางร่างกาย โรคทางศีรยะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรค
หืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ
โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค

มงคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคหูด โรคละลอก
โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดื้อด โรคเบาหวาน โรคเริม
โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพารมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพารมีเสมหะเป็น
สมุฏฐาน อาพารมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพารสันนิบาต อาพารเกิดขึ้นแต่
ฤดูแปรปรวน อาพารเกิดขึ้นแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพารเกิดขึ้น
แต่ความเพียรเกินกำลัง อาพารเกิดขึ้นแต่วิบากของกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความ
สัมผัสแห่งเหลือบ ขุข ลม แดง และสัตว์เลื้อยคลาน ถูกต้อง ครอบงำ
กลุ่มรวม ประกอบเข้าแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะ
กระทบเข้าแล้ว เมื่อใด.

[๓๓๕] คำว่า **เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ** ความว่า
ภิกษุนั้นไม่ควรทำความรำพัน ความรำให้ อาการรำพัน อาการพูดถึง
ความเป็นผู้รำพัน ความเป็นผู้พูดถึง ความรำไร ความเพ้อ ความ
บอกเล่า อาการที่บอกเล่า ความเป็นผู้บอกเล่า คือไม่พึงให้เกิด ไม่ให้
เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ. คำว่า **ในที่ไหน ๆ** คือใน
ที่ไหน ๆ ในที่ทุกแห่งในภายใน ในภายนอก ทั้งในภายในและภายนอก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อนั้น ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ.

[๓๔๐] คำว่า **ไม่พึงปรารถนาภ** ความว่า ไม่พึงปรารถนา
ไม่พึงปรารถนาทั่ว ไม่พึงปรารถนาเฉพาะ ซึ่งกามภ รูปภ อรูปภ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงปรารถนาภ.

ว่าด้วยภัยและความขลาดกลัว

[๗๔๑] ชื่อว่า ความขลาดกลัว ในคำว่า และไม่หวั่นไหว

ในเพราะความขลาดกลัว ความว่า ภัยก็ดี ความขลาดกลัวก็ดี โดยอาการก็อย่างเดียวกัน สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภัย ความขลาดกลัวนั้นนั้น ย่อมมีมาเน่ ภัยนั้นท่านกล่าวว่ามิวัตถุภายนอกเป็น อารมณ์ คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำการชั่ว คนที่เตรียม จะทำการชั่ว อนึ่ง โดยอาการอื่น ความกลัว กิริยาที่กลัว ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีขนลุก อันเกิดแก่จิตในภายใน ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต ภัยแต่ชาติ ภัยแต่ชรา ภัยแต่พยาธิ ภัยแต่ภรรยา ภัยแต่พระราชา ภัยแต่โจร ภัยแต่ไฟ ภัยแต่น้ำ ภัยแต่ความดิเตียนตน ภัยแต่ความดิเตียนผู้อื่น ภัยแต่อาชญา ภัยแต่ทุกคติ ภัยแต่คลื่น ภัยแต่จะเข้ ภัยแต่วังวน ภัยแต่ปลาร้าย ภัยแต่การเลี้ยงชีพ ภัยแต่ความดิเตียน ภัยแต่ความครั่นคร้ามในประชุมชน ความขลาด ความหวาดหวั่น ความเป็นผู้มีขนลุก ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต เรียกว่าภัย.

คำว่า ไม่เพียงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว คือภิกษุเห็นหรือได้ยินวัตถุที่น่ากลัว ไม่เพียงสะดุ้งสะเทกสะท้าน หวั่นไหว หวาดเสียว ครั่นคร้าม เกรงกลัว ถึงความสะดุ้งกลัว คือพึงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวความขลาดเสีย ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เพียงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้ถูกผัสสะกระทบเข้าแล้ว เมื่อใด เมื่อนั้น

ไม่พึงทำความรำพันในที่ไหน ๆ ไม่พึงปรารถนาภพ และ

ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความขลาดกลัว.

[๗๔๒] ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี ผ้ำ
ก็ดี ไม่ควรทำการสังสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้น ก็ไม่
พึงสะดุ้ง.

ว่าด้วยข้าวน้ำและของควรเคี้ยว

[๗๔๓] คำว่า ข้าว ในคำว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยวก็ดี
ผ้าก็ดี ได้แก่ข้าวสุก ขนมกุ่มมาส สัตตฺถุ ปลา เนื้อ. คำว่า น้ำ ได้แก่
ปานะ ๘ อย่าง คือน้ำผลมะม่วง น้ำผลหว่า น้ำผลกล้วยมีเมล็ด น้ำผล
กล้วยไม่มีเมล็ด น้ำผลมะขาง น้ำผลจันทน์ น้ำรากบัว น้ำผลลิ้นจี่.

ปานะ ๘ อีกอย่างหนึ่ง คือน้ำผลสะคร้อ น้ำผลกระเบา น้ำผล
พุทรา ปานะที่ทำด้วยเปรียง น้ำมัน น้ำข้าวยาคุ น้ำนม ปานะที่ทำ
ด้วยรส. คำว่า ของควรเคี้ยว ได้แก่ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยแป้ง ของ
ควรเคี้ยวที่เป็นขนม ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยเหง้าไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำ
ด้วยเปลือกไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยใบไม้ ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยดอกไม้
ของควรเคี้ยวที่ทำด้วยผลไม้. คำว่า ผ้ำ ได้แก่จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้ำ
เปลือกไม้ ผ้ำฝ้าย ผ้ำไหม ผ้ำขนสัตว์ ผ้ำป่าน ผ้ำที่ทำด้วยเปลือกไม้
เป็นต้น เจือกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเคี้ยว
ก็ดี ผ้าก็ดี.

ว่าด้วยการได้โดยธรรม

[๗๔๔] คำว่า ได้แล้ว ในคำว่า ได้แล้ว...ไม่ควรทำการสังสม
ความว่า ได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว มิใช่
ได้ด้วยความโกหก มิใช่ได้ด้วยความพูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการทำนิมิต
มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา มิใช่ได้ด้วยความแสวงหาลากด้วยลาก มิใช่
ได้ด้วยการให้ไม่จริง มิใช่ได้ด้วยการให้ไม่ไผ่ มิใช่ได้ด้วยการให้ไปไม่
มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้
เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการให้จूरณ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่
ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำล้างหน้า มิใช่ได้ด้วยการพูด
มุงให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยการถ้อยคำเหลวไหล มิใช่ได้ด้วยการประจบ
เขา มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความตีสันทเขา) มิใช่ได้ด้วยวิชา
คุณที่ มิใช่ได้ด้วยคิรัจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยวิชาคุณลักษณะ มิใช่ได้ด้วย
วิชาคุณกษัยม มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้ด้วยความเป็นคนรับใช้
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินศาสน์ มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม มิใช่ได้ด้วยนว-
กรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการ
เพิ่มให้ แต่ว่าได้แล้ว รับแล้ว ได้มาแล้ว ประสบแล้ว ได้เฉพาะแล้ว
โดยธรรมสมควรเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว.

คำว่า ไม่ควรทำการสังสม คือ ไม่พึงทำการสังสมข้าว การสังสม
น้ำ การสังสมผ้า การสังสมยาน การสังสมที่นอน การสังสมเครื่องหอม
การสังสมอมิส คือ ไม่ยังการสังสมนั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด
ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้แล้ว...ไม่ควรทำการสังสม.

[๗๔๕] คำว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้นก็ไม่พึงสะดุ้ง ความว่า

ภิกษุไม่พึงตกใจ ตื่นเต้น สะดุ้ง กลัว ถึงความหวาดเสียวไปว่า เรา
ไม่ได้ข้าว ไม่ได้น้ำ ไม่ได้ผ้า ไม่ได้สกุล ไม่ได้คณะ ไม่ได้อาวาส
ไม่ได้ลาภ ไม่ได้ยศ ไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้สุข ไม่ได้จิ๋ว ไม่ได้บิณฑบาต
ไม่ได้เสนาสนะ ไม่ได้กิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร ไม่ได้กิลานปัญจกัมม ไม่ได้
เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏดังนี้ คือ ภิกษุไม่พึงเป็นผู้ขาด หวาดเสียว ไม่
สะดุ้งกลัว ไม่หนีไป พึงเป็นผู้ละความกลัวและความขาดเสีย ปราศจาก
ความเป็นผู้ขนลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้น
นั้นก็ไม่มีสะดุ้ง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุได้แล้วซึ่งข้าวก็ดี น้ำก็ดี ของควรเกี่ยวข้องก็ดี ผ้า
ก็ดี ไม่ควรทำการสังสม เมื่อไม่ได้ข้าวเป็นต้นนั้น ก็ไม่
พึงสะดุ้ง.

[๑๔๖] ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉันทา ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเหตุ พึง
เว้นขาดจากความคะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่
นั่ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย.

ว่าด้วยผู้มีฉันทา

[๑๔๗] คำว่า มีฉันทา ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉันทา ไม่พึง
เป็นผู้โลเลเพราะเหตุ ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยปฐมฉันทา
พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยทุติยฉันทา พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยตติยฉันทา พึงเป็น
ผู้มีฉันทาแม้ด้วยจตุตถฉันทา พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทานมิวิตกวิจารณ์ พึง

เป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทา
ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทามีปีติ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้
ด้วยฉันทาไม่มีปีติ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาอันสหระคด้วยปีติ พึงเป็นผู้
มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาอันสหระคด้วยสุข พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาอัน
สหระคด้วยอุเบกขา พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาเป็นสุญญตะ พึงเป็นผู้มี
ฉันทาแม้ด้วยฉันทาเป็นอนิมิตตะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาเป็นอัปปณิหิตะ
พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาเป็นโลกียะ พึงเป็นผู้มีฉันทาแม้ด้วยฉันทาเป็น
โลกุตระ คือ เป็นผู้ยินดีแล้วในฉันทา ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมี
อารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พึงเป็นผู้มีฉันทา.

ว่าด้วยผู้โลเลเพราะเท่า

คำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า ความว่า ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะ
เท่าอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้โลเลเพราะเท่า คือประกอบ
ด้วยความโลเลเพราะเท่า เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน
ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน สู่อารามแต่อาราม สู่สวนแต่สวน สู่บ้านแต่
บ้าน สู่คิณแต่คิณ สู่นครแต่นคร สู่แคว้นแคว้นแต่แคว้นแคว้น สู่ชนบท
แต่ชนบท ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท่าเป็นอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความโลเลเพราะเท่าในภายใน
สังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบ
เดินไปสู่บริเวณแต่บริเวณ เดินไปสู่วิหารแต่วิหาร เดินไปสู่เรือนมีหลังคา
แถบเดียวแต่เรือนมีหลังคาแถบเดียว เดินไปสู่ปราสาทแต่ปราสาท เดิน

ไปสู่เรือนหลังคาโล้นแต่เรือนหลังคาโล้น เดินไปสู่ถ้ำแต่ถ้ำ เดินไปสู่ที่
หลีกเร้นแต่ที่หลีกเร้น เดินไปสู่กุฏิแต่กุฏิ เดินไปสู่เรือนยอดแต่เรือนยอด
เดินไปสู่ป้อมแต่ป้อม เดินไปสู่โรงปะรำแต่โรงปะรำ เดินไปสู่เรือนที่พัก
แต่เรือนที่พัก เดินไปสู่เรือนที่เก็บของแต่เรือนที่เก็บของ เดินไปสู่โรงฉน
แต่โรงฉน เดินไปสู่โรงกลมแต่โรงกลม เดินไปสู่โคนต้นไม้แต่โคนต้นไม้
หรือเดินไปในสถานที่ที่ทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกัน เธอเป็นที่สองของภิกษุหนึ่งรูป
เป็นที่สามของภิกษุสองรูป เป็นที่สี่ของภิกษุสามรูป ย่อมพูดเรื่องเพื่อเจ้า
มากในที่นั้น ๆ คือ เรของพระราชา เรื่องโจร... เรื่องทะเล เรื่องความ
เจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ภิกษุเป็นผู้โสดเพราะเท่านี้
อย่างนี้.

คำว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โสดเพราะเท่า ความว่า ภิกษุพึงละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โสดเพราะเท่า
คือพึงเป็นผู้สด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ด้วย
ความเป็นผู้โสดเพราะเท่า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดงกิเลสอยู่ ประพฤติ
เอื้อเฟื้อ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติไป รักษา บำรุง เยียวยา ภิกษุนั้น
พึงเป็นผู้ชอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ขวนขวายในความสงบจิต
ณ ภายใน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ใน
เรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิต
มีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน ไม่พึงเป็นผู้โสดเพราะเท่า.

[๓๔๘] คำว่า ความค่นอง ในคำว่า พึงเว้นจากความค่นอง
ไม่พึงประมาท ความว่า แม้ความค่นองมือ ความค่นองเท้า ความ

คนองมือและเท้าก็ชื่อว่าความคนอง ความสำคัญในสิ่งที่ควรว่าไม่ควร
ความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ
ความสำคัญในสิ่งที่มิโทษว่าไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความ
เป็นผู้รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ นี้เรียกว่าความรำคาญ.

ว่าด้วยความรำคาญเกิดเพราะเหตุ ๒ ประการ

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการคือเพราะกระทำและไม่กระทำ ความ
รำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและ
เพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำจิตทุจริต
เราไม่ได้ทำจิตสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำ
ปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำ
อทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาม-
มุสมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากกามมุสมิจฉาจาร เราทำ
มุสาวาท เราไม่ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา เราไม่ได้
ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำเจตนา
เครื่องงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำอนภิชฌา เราทำ
พยาบาท เราไม่ได้ทำอัพยาบาท เราทำมิจฉาทิฎฐิ เราไม่ได้ทำสัมมามิฎฐิ
ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความก্লุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำ
และไม่กระทำดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกุ่มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีล เราเป็นผู้ไม่คุ้มครอง
ทวารในอินทรีย์ เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราเป็นผู้ไม่ได้
ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตั้งอยู่ เราเป็นผู้ไม่ได้ประกอบด้วยสติสัมป-
ชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เรา
ไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕
เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เราไม่ได้
กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้
แจ้งซึ่งนิโรธ.

คำว่า พึงเว้นจากความคณอง ความว่า พึงงด เว้น เว้นขาด
จากความคณอง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความ
คณอง คือพึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง
กับความคณอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า พึงเว้นจากความคณอง.

ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อ
ทำไม่หยุด มีความประพฤตินิย้อยหย่อน ไม่ปลงฉันท์ ไม่ทอดธุระ ไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม ความ
อุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความมีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความ
ระลึกรู้ได้ ความรู้สีกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความ
เพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความประกอบเนื่องๆ ในกุศลธรรมนั้นว่า

เมื่อไร เราพึงยังศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึงอนุเคราะห์
ศีลชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม
ทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึง
อนุเคราะห์สมาธิชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังปัญญาชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเรา
พึงอนุเคราะห์ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม... ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไรเราพึงยังวิมุตติชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือเราพึง
อนุเคราะห์วิมุตติชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา ดังนี้ ชื่อว่าความไม่
ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ...ความประกอบเนื่อง ๆ ในกุศลธรรม
นั้นว่า เมื่อไร เราพึงยังวิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์
หรือเราพึงอนุเคราะห์วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่บริบูรณ์ในที่นั้นด้วยปัญญา
ดังนี้ ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล.

ความพอใจ ความพยายาม ความอดุสสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความ
มีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ ความระลึกได้ ความรู้สึกตัว ความเพียร
เป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรอันพึงตั้งใจ ความตั้งใจ ความ

ประกอบเนื่องๆ ในกุศลนั้นว่า เมื่อไร เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่
กำหนดรู้ เราพึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ เราพึงยังมรรคที่ยังไม่เจริญ
ให้เจริญ หรือว่าเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ดังนี้ ชื่อว่า
ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พึง
เว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท.

[๗๔๕] บทว่า อถ ในคำว่า และภิกษุพึงอยู่ในที่นั้ง ในที่นอน
ที่มีเสียงน้อย เป็นบทสนธิ ฯลฯ ภิกษุข่มนั้งในที่ใด ที่นั้นเรียกว่าที่
นั้ง ได้แก่ เติง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดหญ้า เครื่อง
ลาดใบไม้ เครื่องลาดฟาง เสนาสนะเรียกว่าที่นอน ได้แก่ วิหาร เรือน
หลังคาแถบเดียว ปราสาทเรือนมีหลังคาโค้ง. ถ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ในที่นั้ง ในที่นอน. คำว่า ภิกษุพึงอยู่ ...ที่มีเสียงน้อย ความว่า ภิกษุ
พึงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ เปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา
ในเสนาสนะที่มีเสียงน้อย คือมีเสียงกึกก้องน้อย ปราศจากชนผู้สัญจรไป
มา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า และภิกษุพึงอยู่ในที่นั้ง ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย. เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเป็นผู้มีฉาน ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะทำ พึง
เว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นั้ง
ในที่นอน ที่มีเสียงน้อย.

[๗๔๖] ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก พึงมีความเพียร
ชองเสพความเป็นผู้ตื่น พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความ

ลวง ความหัวเราะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับ
ด้วยการประดับ.

ว่าด้วยการแบ่งเวลา

[๗๕๑] คำว่า ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก ความว่า ภิกษุ
พึงแบ่งกลางคืนและกลางวันให้เป็น ๖ ส่วนแล้ว ตื่นอยู่ ๕ ส่วน นอน
หลับ ๑ ส่วน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความหลับให้มาก.

[๗๕๒] คำว่า พึงมีความเพียรช่องเสพความเป็นผู้ตื่น ความว่า
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกางกั้น
ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรม
เป็นเครื่องกางกั้น ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่ง
ราตรี พึงสำเร็จสี่หิสา โดยช้างเบื้องต้น ช้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติ
สัมปชัญญะ ทำสัญญาในการตื่นขึ้นไว้ไนใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี
กลับตื่นขึ้นแล้ว พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกางกั้น ด้วย
การเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี.

คำว่า ช่องเสพความเป็นผู้ตื่น คือพึงช่องเสพ ช่องเสพพร้อม
ช่องเสพเฉพาะ ซึ่งความเป็นผู้ตื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงช่องเสพ
ความเป็นผู้ตื่น.

คำว่า มีความเพียร ความว่า วิริยะเรียกว่าความเพียร ได้แก่การ
ปรารภความเพียร ความก้าวออก ความก้าวหน้า ความย่างขึ้นไป
ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้
ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ความไม่ปลงจันทะ ความไม่ทอดธุระ ความ

ประกอบธุระไว้ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันเป็นไป
ทางจิต ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง เข้าถึงพร้อม เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าไปถึง
เข้าไปถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ภิกษุนั้นเรียกว่า มีความ
เพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงมีความเพียรชองเสพความเป็นผู้ตื่น.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๗๕๗] ชื่อว่า ความเกียจคร้าน ในคำว่า พึงละเว้นความ
เกียจคร้าน ความหลง ความหวัระะ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไป
กับด้วยการประดับ ได้แก่ ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ความ
เป็นผู้เกียจคร้าน ความเป็นผู้มีใจเกียจคร้าน ความขี้เกียจ กิริยาที่ขี้เกียจ
ความเป็นคนขี้เกียจ นี้เรียกว่าความเกียจคร้าน. คำว่า ความหลง ความว่า
ความประพตติหลง เรียกว่าความหลง บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพตติ
ทุจริตด้วยกาย ประพตติทุจริตด้วยวาจา ประพตติทุจริตด้วยใจแล้ว ตั้ง
ความปรารถนาตามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น คือข้อมปรารถนาว่า
ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพตติชั่ว) ข้อมดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา
คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้ว กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความ
ประพตติชั่ว) คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้ว ก็บากบั่นด้วยกาย.

ความหลง ความเป็นผู้หลง กิริยาเป็นเครื่องปิดบัง กิริยาที่ซ่อน
ความจริง กิริยาที่บังความผิด กิริยาที่ปกปิดความผิด กิริยาที่เลียงความผิด
กิริยาที่หลบความผิด กิริยาที่ซ่อนความชั่ว กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยา
ที่บังความชั่ว กิริยาที่ปกปิดความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย
กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่าความหลง.

ว่าด้วยการเล่น ๒ อย่าง

คำว่า ความหัวเราะ ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมหัวเราะเกินประมาณจนฟันปรากฏ สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความหัวเราะเกินประมาณจนฟันปรากฏนี้เป็นกิจของเด็ก ในอริยวินัย. ชื่อว่าการเล่น ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือการเล่นทางกาย ๑ การเล่นทางวาจา ๑

การเล่นทางกายเป็นไฉน ชนทั้งหลายย่อมเล่นข้างบ้าง เล่นม้าบ้าง เล่นรถบ้าง เล่นธนูบ้าง เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตาบ้าง เล่นหมากรุกแถวละ ๑๐ ตาบ้าง เล่นหมากเก็บบ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหบ้าง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้หึ่งบ้าง เล่นฟาดให้เห็นรูปต่างๆ บ้างๆ เล่นสกาบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง เล่นไถน้อยๆ บ้าง เล่นหาคะเมนบ้าง เล่นก้างหั่นบ้าง เล่นดวงทรายบ้าง เล่นร่น้อยๆ บ้าง เล่นธนูน้อยๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนขอทานบ้าง นี่ชื่อว่าการเล่นทางกาย.

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน เล่นตีกลองปาก เล่นพิณพาทย์ปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก เล่นผิวปาก เล่นกระเดาะปาก เล่นเป่าปาก เล่นซ้อมเพลง เล่นโห่ร้อง เล่นร้องเพลง เล่นหัวเราะกัน นี่ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

ว่าด้วยเมถุน

ชื่อว่าเมถุนธรรม ได้แก่ ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนเลว ธรรมชั่วหยาบ ธรรมมีน้ำชำระเป็นส่วนสุด ธรรมที่

ทำในที่ลับ ธรรมเป็นความถึงพร้อมแก่คนคู่ๆ กัน เพราะเหตุไร
บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนด กำหนดนัก
ผู้ชும்ด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียว
กันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม คน
สองคนทำความทะเลาะกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความหมาย-
มั่นกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนทำความโอ้อวด เรียกว่าคนคู่กัน
คนสองคนทำความวิวาทกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนก่ออธิกรณ์กัน
เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนพูดกัน เรียกว่าคนคู่กัน คนสองคนปราศรัย
กัน เรียกว่าคนคู่กัน ฉนใด ธรรมของคนคู่กันผู้กำหนด กำหนดนัก
ผู้ชும்ด้วยราคะ มีราคะกำเริบขึ้น มีจิตอันราคะครอบงำ เป็นคนเช่นเดียว
กันทั้งสองคน เพราะเหตุดังนี้ บัณฑิตจึงกล่าวว่า เมถุนธรรม ฉนนัน.

ว่าด้วยการประดับ ๒ อย่าง

ชื่อว่าการประดับ ได้แก่การประดับมียู่ ๒ อย่าง คือการประดับ
ของภุหส์ถ์ ๑ การประดับของบรรพชิต ๑

การประดับของภุหส์ถ์เป็นไฉน การแต่งผม การแต่งหนวด
การทัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การข้อมผิว การแต่งเครื่อง
ประดับ การแต่งเครื่องแต่งตัว การนุ่งห่มผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ
การทรงผ้าโพก การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การตัดตัว การ
ส่องกระจก การแฉ้มตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเชิมหน้า
การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้ดาบ
การใช้ร่ม การสวมรองเท้าที่งาม การสวมเชียงเท้า การติดกรอบหน้า

การปักปัน การใช้พัด การนุ่งห่มผ้าขาว การนุ่งห่มผ้าชายขาว **นี้ชื่อว่า**
การประดับของคฤหัสถ์.

การประดับของบรรพชิตเป็นโณ การตกแต่งจีวร การตกแต่ง
บาตร หรือการตกแต่ง การประดับ การเล่นสนุก ในการประดับ การ
เพลินในการประดับ การปรารภในการประดับ ความชอบใจในการ
ประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นแห่งการประดับ ซึ่งกายอันเปื่อยเน่านี้
หรือบริวารทั้งหลายอันเป็นภายนอก **นี้ชื่อว่า**การประดับของบรรพชิต.

คำว่า **พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความหลง ความหวัหระ** การ
เล่นเมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ ความว่า พึงละเว้น บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเกียจคร้าน ความหลง ความหวัหระ
การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการประดับ คือทั้งบริวาร ทั้ง
บริภัณฑ์ ทั้งบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงละเว้นความเกียจคร้าน
ความหลง ความหวัหระ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับการ
ประดับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงทำความหลับใหลมาก พึงมีความเพียร
ช่องเสพความเป็นผู้ตื่น พึงละเว้นความเกียจคร้าน ความ
หลง ความหวัหระ การเล่น เมถุนธรรมอันเป็นไปกับ
ด้วยการประดับ.

[๗๕๔] **ภิกษุผู้แนบถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การ**
ทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึงช่อง-

เสพการทวยเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และ
การรักษาโรค.

ว่าด้วยการทำอาถรรพณ์

[๗๕๕] คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์

การทำนายฝัน การทวยลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า พวกคนที่มียมนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์ คือเมื่อนครถูกล้อม หรือเมื่อสงครามตั้งประชิดกัน ย่อมทำให้เสนียดจัญไรเกิดขึ้น ให้อุปัทวะเกิดขึ้น ให้โรคเกิดขึ้น ให้โรคถูกเสียดเกิดขึ้น ให้โรคลงรากเกิดขึ้น ให้โรคไขเชื่อมซึมเกิดขึ้น ให้โรคบิดเกิดขึ้น ในพวกข้าศึกที่เป็นศัตรูกัน พวกคนที่มียมนต์ทำอาถรรพณ์ ย่อมประกอบการทำอาถรรพณ์อย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายฝัน

พวกคนที่ทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้า จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยง จะมีผลอย่างนี้. คนฝันเวลาเย็น จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามดึก จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามกลาง จะมีผลอย่างนี้ คนฝันยามหลัง จะมีผลอย่างนี้ คนนอนข้างขวาฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนข้างซ้ายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนหงายฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนนอนคว่ำฝัน จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระจันทร์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝันเห็นพระอาทิตย์ จะมีผลอย่างนี้ ฝันเห็นพาสุมุทรา จะมีผลอย่างนี้ ฝันเห็นขุนเขาสีเนรุราช จะมีผลอย่างนี้ ฝันเห็นช้าง จะมีผลอย่างนี้

ฝนเห็นรด จะมีผลอย่างนี้ ฝนเห็นพลเดินเท้า จะมีผลอย่างนี้ คน
ฝนเห็นหมู่เสนา จะมีผลอย่างนี้ คนฝนเห็นสวนที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้
ฝนเห็นป่าที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ คนฝนเห็นภูมิภาคน่ารื่นรมย์
จะมีผลอย่างนี้ ฝนเห็นสระที่น่ารื่นรมย์ จะมีผลอย่างนี้ พวกชนที่
ทำนายฝน ย่อมทำนายฝนอย่างนี้.

ว่าด้วยการทำนายลักษณะ

พวกชนที่ทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือลักษณะแก้ว
ลักษณะไม้เท้า ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะ
อาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะกุมาริ ลักษณะกุมาร ลักษณะ
ทาสี ลักษณะทาส ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะ
โค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกคุ้ม ลักษณะเหยี่ยว
ลักษณะช่อฟ้า ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค พวกชนที่ทำนายลักษณะ ย่อม
ทำนายลักษณะอย่างนี้.

ว่าด้วยการดูฤกษ์

พวกชนที่ดูฤกษ์ ย่อมตรวจดูฤกษ์ว่า ฤกษ์มีอยู่ ๒๘ ฤกษ์ งาน
มงคลขึ้นบ้านใหม่ พึ่งทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลผูกเครื่องประดับ พึ่งทำ
โดยฤกษ์นี้ งานมงคลแต่งงาน พึ่งทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลปลูกพืช พึ่ง
ทำโดยฤกษ์นี้ งานมงคลอยู่เรือน พึ่งทำโดยฤกษ์นี้ พวกชนผู้ดูฤกษ์
ย่อมตรวจดูฤกษ์อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทาย

ลักษณะ และการดูฤกษ์ ความว่า ไม่พึงประกอบ คือไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ อีกอย่างหนึ่ง ไม่ควรยึด ไม่ควรถือ ไม่ควรทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปทรงจำไว้ ไม่ควรเข้าไปกำหนด ไม่ควรประกอบ ซึ่งการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทายลักษณะ และการดูฤกษ์.

ว่าด้วยการทำนายเสียงนกและเนื้อ

[๓๕๖] เสียงเนื้อและเสียงนก เรียกว่าเสียงร้อง ในคำว่า ภิกษุ ผู้นับถือไม่พึงช่องเสพการทายเสียงสัตว์ร้อง การปรู้งยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค ความว่า พวกคนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียง เนื้อและนก คือย่อมรู้เสียงร้องเสียงเจรจากัน แห่งนกหรือสัตว์สี่เท้า พวก คนที่รู้เสียงเนื้อและนก ย่อมทำนายเสียงเนื้อและนกอย่างนี้.

ว่าด้วยครรภ์ที่ตั้งด้วยเหตุ ๒ ประการ

พวกชนปรู้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้น ครรภ์ย่อมไม่ ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือด้วยเหล่าตัวสัตว์ ๑ ด้วยลมกำเริบ ๑ พวก คนที่ปรู้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมให้ยาเพื่อบำบัดเหล่าตัวสัตว์ หรือเพื่อบำบัด ลมกำเริบ พวกคนที่ปรู้งยาให้ตั้งครรภ์ ย่อมยังครรภ์ให้ตั้งขึ้นอย่างนี้.

ว่าด้วยการรักษาโรค

ชื่อว่าการรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือรักษาทางตา รักษาทางฝ่าตัด รักษาทางยา รักษาทางภูตผี รักษาทางกุมาร. คำว่า **ภิกษุผู้นับถือ** คือภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้า ผู้นับถือพระธรรม ผู้นับถือพระสงฆ์ ภิกษุผู้นับถือนั้น ย่อมนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรับบุคคลนั้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้หลอกลวง กระด้าง พวด เหลาะแหละ ขอบคดแต่ง มีมานะสูง เหมือนไม้้อ ไม่มีสมาธิ** **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น** ชื่อว่าเป็นผู้ไม่นับถือเรา เป็นผู้ปราศไปจากธรรมวินัยนี้ และย่อมไม่ถึงความเจริญองกามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ไม่หลอกลวง ไม่พวดเหลาะแหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น** ชื่อว่าเป็นผู้นับถือเรา เป็นผู้ไม่ปราศไปจากธรรมวินัย และย่อมถึงความเจริญองกามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลง แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

พวกภิกษุผู้หลอกลวง กระด้าง พวดเหลาะแหละ ขอบ
เครื่องประดับ มีมานะสูงดังไม้้อ ไม่มีสมาธิ ภิกษุ
เหล่านั้น ย่อมไม่องกามในธรรมวินัยที่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ส่วนพวกภิกษุผู้ไม่หลอกลวง
ไม่พวดเหลาะแหละ มีปัญญา ไม่กระด้าง มีสมาธิดี

ภิกษุเหล่านั้น ย่อมมองงามในธรรมวินัยที่พระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

คำว่า ภิกษุผู้นับถือ ไม่พึงช่องเสพการทาสยเสียงสัตว์ร้อง การ
ปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค ความว่า ภิกษุผู้ นับถือ ไม่พึงเสพ
ไม่พึงช่องเสพ ไม่พึงช่องเสพเฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติ
โดยเอื้อเพื่อ ไม่พึงยึดถือประพฤติ ซึ่งการทาสยเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยา
ให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค อีกอย่างหนึ่ง ไม่พึงยึด ไม่พึงถือ ไม่พึง
ทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ ไม่พึงเข้าไปกำหนด ไม่พึงประกอบ ซึ่งการ
ทาสยเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุผู้ นับถือ ไม่พึงช่องเสพการทาสยเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยา
ให้ตั้งครรภ์ และการรักษาโรค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสตอบว่า

ภิกษุผู้ นับถือ ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การ
ทำนายฝัน การทาสยลักษณะ และการดูฤกษ์ ไม่พึง
ช่องเสพการทาสยเสียงสัตว์ร้อง การปรุ้งยาให้ตั้งครรภ์
และการรักษาโรค.

[๓๕๓] ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทาน ถูกเขา
สรรเสริญแล้วไม่พึงฟูขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อม
กับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด.

ว่าด้วยไม่หวั่นไหวเพราะนิทานและสรรเสริญ

[๓๕๔] คำว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทาน ความว่า

คนบางพวกในโลกนี้ ย่อมนิทา ตีเตียน ก่อนขอคึกขุโดยชาตบั้ง โดยโคตรบั้ง โดยความเป็นบุตรแห่งสกุลบั้ง โดยความเป็นผู้มีรูปร่าง บ้าง โดยทรัพย์บ้าง โดยความเชื่อเชญบั้ง โดยหน้าที่การงานบ้าง โดย ศิลปศาสตร์บ้าง โดยวิทยฐานะบ้าง โดยการศึกษาบ้าง โดยปฏิภาณบ้าง โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง ฤกษฤกษินทาตีเตียนก่อนขอแล้ว ไม่พึงหวั่น หวั่นไหว เอนเอียง สะดุ้ง คิ่นรน กระทบกระวากลัว ถึงความหวาด เสียว คือไม่พึงเป็นผู้ขลาด ครั่นคร้าม หวาดเสียว หนีไป ในเพราะ ความนิทา ตีเตียน ก่อนขอ เสื่อมเสียเกียรติ ถูกกล่าวโทษพึงเป็น ผู้ละความกลัวความขลาด ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพองอยู่ เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทา.

[๗๕๕] คำว่า ฤกษฤกษินทาตีเตียนแล้วไม่พึงฟูขึ้น ความว่า คนบางพวกในโลกนี้ ย่อมสรรเสริญ ชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณฤกษ โดยชาตบั้ง ฯลฯ โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง ฤกษฤกษินทาตีเตียน ชมเชย ยกย่องพรรณนาคุณแล้ว ไม่ควรทำความฟูขึ้น ไม่ควรทำความกำเริบขึ้น ไม่ควรทำความถือตัว ไม่ควรทำความกระด้าง คือไม่ควรเป็นผู้จองหอง เป็นผู้ปั้นปึ่ง เป็นผู้หัวสูง เพราะความสรรเสริญ เพราะความชมเชย เพราะความยกย่อง เพราะความพรรณนาคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฤกษ ฤกษินทาตีเตียนแล้วไม่พึงฟูขึ้น.

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ

[๗๖๐] ชื่อว่า ความโลภ ในคำว่า พึงบรรเทาความโลภพร้อม กับความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด ได้แก่ความโลภ

กิริยาที่โลก ความกำหนดนัย กิริยาที่กำหนดนัย ความเป็นผู้กำหนดนัย
อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ชื่อว่าความตระหนี่ คือความตระหนี่ ๕ ประการ
ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่าความตระหนี่.
ชื่อว่าความโกรธ คือความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความ
ขุ่นเคือง ความเคือง ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชิง ความ
ชิงทั่ว ความชิงเสมอ ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ
ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความชิง กิริยาที่ชิง ความ
เป็นผู้ชิง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความ
พิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร้าย ความโกรธจนร้องไห้ ความ
ไม่แค้นขุ่นแห่งจิต. คำว่า **ความพูดส่อเสียด** ความว่า บุคคลบางคน
ในโลกนี้ เป็นผู้มิว่าจาส่อเสียด คือได้ฟังจากข้างนี้แล้ว ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือได้ฟังจากข้างโน้นแล้วมาบอกข้างนี้ เพื่อทำลาย
คนหมู่นี้ เป็นผู้ทำลายคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง สนับสนุนคนที่แตกกัน
บ้าง ชอบคนที่ เป็นก๊กกัน ยินดีคนที่ เป็นก๊กกัน เพลินกับคนที่ เป็น
ก๊กกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้เป็นก๊กกัน นี้เรียกว่าความเป็นผู้มิว่าจา
ส่อเสียด อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมนำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รัก ๑ มีความประสงค์ให้เขาแตกกัน ๑ บุคคล
นำคำส่อเสียดเข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างไร บุคคลนำคำส่อเสียด
เข้าไปด้วยความมุ่งหมายเป็นที่รักอย่างนี้ว่า เราจักเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ
เป็นผู้สนิท เป็นคนภายใน เป็นที่จิตใจของบุคคลนี้ บุคคลเป็นผู้มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างไร บุคคลมีความประสงค์
ให้เขาแตกกันอย่างนี้ว่า คนเหล่านี้พึงเป็นต่างกัน แยกกัน เป็นก๊กกัน

เป็นสองเหล่า เป็นสองพวก เป็นสองฝ่าย คนเหล่านี้พึงแตกกัน ไม่
ปรองดองกัน พึงอยู่ลำบากไม่ผาสุก ด้วยอุบายอย่างไร ดังนี้ บุคคลผู้มีความ
ประสงค์ให้เขาแตกกัน นำคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้.

คำว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับความตระหนี่ ความโกรธ
และการพูดส่อเสียด ความว่า ภิกษุพึงบรรเทา พึงสละ กำจัด ทำให้
สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโลภ ความตระหนี่ ความโกรธ และ
การพูดส่อเสียด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับ
ความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหวในเพราะความนิทา ถูกเขาสรร-
เสริญแล้วไม่พึงพองขึ้น พึงบรรเทาความโลภ พร้อมกับ
ความตระหนี่ ความโกรธ และการพูดส่อเสียด.

[๗๖๑] ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ไม่พึงทำกิเลส
เป็นเครื่องค่อนขอดในที่ไหนๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน
และไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ.

[๗๖๒] คำว่า ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อการขาย ความว่า การ
ซื้อการขายเหล่าใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ในวินัย การซื้อ
การขายเหล่านั้นมิได้ทรงพระประสงค์เอาในอรรถนี้ ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อ
การขายอย่างไร ภิกษุทำความหลง หรือปรารถนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยน
บาตรก็ดี จีวรก็ดี บริวารอื่นอะไรๆ ก็ได้ กับสหธรรมิก ๕ จำพวก
ภิกษุตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างนี้.

ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อการขายอย่างไร ภิกษุไม่ทำความลง
หรือไม่ปรารถนาความเจริญ ย่อมแลกเปลี่ยนบาตรที่ดี จีวรที่ดี บริหาร
อื่นอะไร ๆ ก็ได้ กับสหธรรมิก ๕ จำพวก ภิกษุไม่ตั้งอยู่ในการซื้อขาย
อย่างนี้. คำว่า **ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อ การขาย** ความว่า ภิกษุไม่
พึงตั้งอยู่ ไม่พึงดำรงอยู่ในการซื้อ การขาย พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้น
ไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการซื้อการขาย พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ
ออกไป สัตว์ พันชาติ ไม่เกี่ยวข้อง กับ การซื้อการขาย พึงเป็นผู้มีจิต
ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อ
การขาย.

ว่าด้วยกิเลส

[๗๖๓] คำว่า **ภิกษุไม่พึงทำกิเลส** เป็นเครื่องค่อนขอในที่
ไหน ๆ ความว่า กิเลสเป็นเครื่องทำความค่อนขอเป็นไฉน มีสมณ-
พราหมณ์บางพวกผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น สมณพราหมณ์
พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง
พวกเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักขุ รู้จักจิตผู้อื่น เทวดาพวกนั้น คนเห็น
ได้แต่ไกลบ้าง อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง รู้จักจิตด้วยจิตบ้าง สมณพราหมณ์
และเทวดาเหล่านั้น ย่อมค่อนขอด้วยกิเลสหยาบบ้าง ด้วยกิเลสปานกลาง
บ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง. กิเลสหยาบเป็นไฉน กายทุจริต วิจิทุจริต
มโนทุจริต เหล่านี้เรียกว่า กิเลสหยาบ. กิเลสปานกลางเป็นไฉน กามวิตก
พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เหล่านี้เรียกว่า กิเลสปานกลาง. กิเลสละเอียด
เป็นไฉน ความวิตกถึงญาติ ความวิตกถึงชนบท ความวิตกถึงอมรเทพ

ความวิตกอันปฏิบัติด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความวิตกอันปฏิบัติด้วยความ
ด้วยลาภสักการะ และความสรรเสริญ ความวิตกอันปฏิบัติด้วยความ
ไม่ถูกดูหมิ่น วิตกเหล่านี้เรียกว่า กิเลสละเอียด.

สมณพราหมณ์และเทวดาเหล่านั้น พึงก่อนขอด้วยกิเลสหายบ้าง
ด้วยกิเลสปานกลางบ้าง ด้วยกิเลสละเอียดบ้าง ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็น
เครื่องก่อนขอ คือไม่ควรทำกิเลสทั้งหลาย อันเป็นเครื่องทำความก่อน-
ขอ ไม่ควรยังกิเลสเหล่านั้นให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิด
เฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งหลาย
อันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออกไป
สลัด พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสอันเป็นเครื่องทำความก่อนขอ พึง
เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่. คำว่า ในที่ไหนๆ คือในที่ไหนๆ
ในที่ใดๆแห่ง ภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอกบ้าง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำกิเลสเป็นเครื่องก่อนขอในที่ไหน.

[๗๖๔] พึงทราบวินิจฉัยคำว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ดังต่อ
ไปนี้ ภิกษุยอมเกี่ยวข้องในบ้านอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมอยู่
เกี่ยวข้อง ร่วมยินดี ร่วมเศร้าโศก กับพวกคฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวก
คฤหัสถ์มีสุขก็สุขด้วย มีทุกข์ก็ทุกข์ด้วย มีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ถึง
ความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุยอมเกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้ อีกอย่าง
หนึ่ง เวลาเช้า ภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา ไม่รักษาจิต ไม่
ตั้งสติมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอยอมเกี่ยวข้องในที่นั้นๆ ย่อมรับในที่

นั้น ๆ ย่อมติดอยู่ในที่นั้น ๆ ถึงความฉิบหายในที่นั้นๆ ภิกษุย่อมเกี่ยว-
ข้องในบ้านแม้อย่างนี้ ภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้องในบ้านอย่างไร ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่อยู่เกี่ยวข้อง ไม่ร่วมยินดี ไม่ร่วมเศร้าโศก กับพวก
คฤหัสถ์ในบ้าน เมื่อพวกคฤหัสถ์มีสุขก็มีสุขด้วย มีทุกข์ก็ไม่ทุกข์ด้วย
เมื่อมีธุรกิจที่ต้องทำเกิดขึ้น ก็ไม่ถึงความช่วยเหลือด้วยตน ภิกษุย่อมไม่
เกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง เวลาเช้าภิกษุนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต รักษากาย รักษาวาจา
รักษาคิด ตั้งสติมั่น สำรวมอินทรีย์ ย่อมไม่เกี่ยวข้องในที่นั้นๆ ย่อม
ไม่รับในที่นั้นๆ ย่อมไม่ติดอยู่ในที่นั้นๆ ไม่ถึงความฉิบหายในที่นั้น ๆ
ภิกษุย่อมไม่เกี่ยวข้องในบ้านแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่เกี่ยวข้องในบ้าน ความว่า ภิกษุไม่พึงเกี่ยวข้อง ไม่รับ
ไม่ติด ไม่พัวพันในบ้าน ไม่พึงเป็นผู้กำหนดยินดีหลงใหลติดใจในบ้าน
พึงเป็นผู้หย่างกำหนด ปราศจากกำหนด สละกำหนดเสียแล้ว ฯลฯ พึง
เป็นผู้มีตนอุพพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน.

ว่าด้วยการพูดเลียบเคียง

[๗๖๕] พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน
เพราะความอยากได้ลาภ ดังต่อไปนี้

การพูดเลียบเคียงเป็นไฉน การพูดหวานล้อม การพูดเลียบเคียง
การพูดเลียบเคียงด้วยดี การพูดยกย่อง การพูดยกย่องด้วยดี การพูดผูก
พัน การพูดผูกพันด้วยดี การพูดอวดอ้าง การพูดอวดอ้างด้วยดี การ
พูดฝากกรัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้เขารักตน ความเป็นผู้พูดเหลวไหลดั่งว่า

แก่งั่ว ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแะได้ (ดูกินเนื้อหลังผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน ความเป็นผู้พูดไพเราะ ความเป็นผู้พูดด้วยไมตรี ความเป็นผู้พูดไม่หยาบคายแก่ชนเหล่าอื่น แห่งภิกษุผู้มันหมาย ลากลักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ เป็นผู้เห็นแก่อำภิส หนักอยู่ในโลกธรรม กิริยานี้เรียกว่า การพูดเลียบเคียง.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพูดเลียบเคียงกะชนด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชน ๑ ยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชน ๑.

ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดกะชนอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมาก แก่ฉัน ฉันได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยภัตขบริจาร เพราะอาศัยท่านทั้งหลาย แม้คนอื่น ๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำ แก่ฉัน คนเหล่านั้น อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงให้ จึงทำแก่ฉัน แม้ชื่อเก่าเป็นของมารดาและบิดา ชื่อเมื่อนั้นของฉันหายไป ฉันย่อมปรากฏเพราะท่านทั้งหลายว่า เป็นกุลุปกะของอุบาสกโน้น เป็นกุลุปกะของอุบาสิกาโน้น ภิกษุตั้งตนต่ำ ยกผู้อื่นสูง พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้.

ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างไร ภิกษุยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พูดเลียบเคียงกะชนอย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมาก แก่พวกท่าน พวกท่านอาศัยฉันจึงถึงพระพุทธรเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้น

ขาดจากอินนาทาน เว้นขาดจากกามสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมสาวาท
เว้นขาดจากเหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะคัมน์น้ำเมา คือสุรา
และเมรัย ฉันท่อมบอกให้พระบาลี ย่อมบอกให้คำอธิบายพระบาลี ย่อม
บอกอุโบสถ ย่อมอำนวยการก่อสร้าง แก่ท่านทั้งหลาย ก็แต่เมื่อท่าน
ทั้งหลายลืมนั่นเสียแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุเหล่าอื่น ภิกษุ
ยกตนสูง ตั้งผู้อื่นต่ำ พุคเลียบเคียงกะชนแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ ความ
ว่า ภิกษุเมื่อจะให้ลาภสำเร็จ ไม่พึงพุดเลียบเคียงกะชน คือพึงละบรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งการพุดเลียบเคียงกะชน เป็นผู้ด เว้น
เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องการพุดเลียบเคียงเพราะ
เหตุแห่งลาภ เพราะการณะแห่งลาภ เพราะความบังเกิดขึ้นแห่งลาภ พึง
เป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงพุดเลียบ-
เคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงตั้งอยู่ในการซื้อขาย ไม่พึงทำกิเลสเป็น
เครื่องก่อนขอในที่ไหนๆ ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน ไม่
พึงพุดเลียบเคียงกะชนเพราะความอยากได้ลาภ.

[๗๖๖] ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววาจามุ่งได้
ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำ
แกร่งแข็ง.

ว่าด้วยการพูดโอ้อวด

[๗๖๗] ฟังทราบอธิบายในคำว่า **ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด** ดังต่อไปนี้.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พูดโอ้อวด อวดอ้าง ภิกษุนั้น ย่อมพูดโอ้อวด อวดอ้างว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยชาติบ้าง ถึงพร้อมด้วยโคตรบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นบุตรสกุลบ้าง ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีรูปร่างบ้าง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์บ้าง ถึงพร้อมด้วยความเชื่อเชียวบ้าง ถึงพร้อมด้วยหน้าที่การงานบ้าง ถึงพร้อมด้วยศิลปศาสตร์บ้าง ถึงพร้อมด้วยวิทยฐานะบ้าง ถึงพร้อมด้วยการศึกษาบ้าง ถึงพร้อมด้วยปฏิภาณบ้าง ถึงพร้อมด้วยวัตถุอื่นๆบ้าง เราออกบวชจากสกุลสูงบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมากบ้าง ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่มากบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ฯลฯ เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติบ้าง ภิกษุไม่พึงพูดโอ้อวดอย่างนี้ คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งความพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับการพูดโอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด.

ว่าด้วยการกล่าววาจาไม่จริง

[๗๖๘] ฟังทราบอธิบายในคำว่า **ไม่พึงกล่าววาจาไม่จริง** ดังต่อไปนี้

วามุ่งได้เป็นโณ ภิขุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าววามุ่งได้จิวร กล่าววามุ่งได้บิณฑบาต กล่าววามุ่งได้เสนาสนะ กล่าววามุ่งได้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร วาจานี้เรียกว่า วามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิขุพูดจริงบ้าง พูดเท็จบ้าง พูดส่อเสียดบ้าง พูดไม่ส่อเสียดบ้าง พูดหยาบบ้าง พูดไม่หยาบบ้าง พูดเพ้อเจ้อบ้าง พูดไม่เพ้อเจ้อบ้าง พูดด้วยปัญญาบ้าง เพราะเหตุแห่งจิวร เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร แม้วาจานี้ก็เรียกว่า วามุ่งได้. อีกอย่างหนึ่ง ภิขุมีจิตเลื่อมใส แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลาย อันด้วยคิดว่า โอหนอ ขอชนทั้งหลายฟังฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสธรรม ครั้นเลื่อมใสแล้วพึงทำอาการของคนผู้เลื่อมใสต่อเรา วาจานี้ก็เรียกว่า วามุ่งได้.

คำว่า ไม่ฟังกล่าววามุ่งได้ ความว่า ภิขุไม่ฟังกล่าว ไม่ฟังบอก ไม่ฟังพูด ไม่ฟังแสดง ไม่ฟังแถลงวามุ่งได้ ตลอดถึงวาจาแสดงธรรมเป็นที่สุด คือฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งวามุ่งได้ ฟังเป็นผู้ดเว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับวามุ่งได้ ฟังเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ฟังกล่าววามุ่งได้.

ว่าด้วยความกะนอง ๓ อย่าง

[๗๖๕] ชื่อว่า ความกะนอง ในคำว่า ไม่ฟังศึกษาความเป็นผู้กะนอง ได้แก่ความกะนอง ๓ อย่าง คือความกะนองทางกาย ๑ ความกะนองทางวาจา ๑ ความกะนองทางใจ ๑

ความค่นองทางกายเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี อยู่ในโรงฉันก็ดี อยู่ในเรือนไฟก็ดี อยู่ที่ทำน้ำก็ดี กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้านก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความค่นองทางกาย.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ ไม่ทำความขำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง (ยืนตัวแข็ง) ยืนไม่ก้ม พุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความค่นองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะ ไม่ทำความขำเกรง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่สวมรองเท้าเดินอยู่ ก็สวมรองเท้าเดินไป เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่ในที่จ้งกรมต่ำ ก็เดินในที่จ้งกรมสูง เมื่อพวกภิกษุที่เป็นเถระเดินอยู่บนแผ่นดิน ก็เดินในที่จ้งกรม ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความค่นองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในโรงฉันแสดงความค่นองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในโรงฉัน ไม่ทำความขำเกรง นั่งแทรกแซงพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะพวกภิกษุที่เป็นนวกะบ้าง ยืนเบียดบ้าง นั่งเบียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง

นั่งคลุมศีรษะตนบ้าง ยืนตัวแข็งพุดบ้าง แกว่งแขนพุดบ้าง ภิกษุอยู่ใน
โรงฉันแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ภิกษุบาง
รูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในเรือนไฟ ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดพวกภิกษุ
ที่เป็นเถระบ้าง นั่งเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบัง
หน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง ไม่บอกก่อนแล้วไล่ฟันบ้าง ไม่บอกก่อน
แล้วปิดประตูบ้าง. ภิกษุอยู่ในเรือนไฟแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างไร ภิกษุบางรูป
ในธรรมวินัยนี้ อยู่ที่ทำน้ำ ไม่ทำความยำเกรง ลงเบียดพวกภิกษุที่เป็น
เถระบ้าง ลงข้างหน้าบ้าง อาบเบียดบ้าง อาบข้างหน้าบ้าง อาบข้าง
เหมือนน้ำบ้าง ขึ้นเบียดบ้าง ขึ้นข้างหน้าบ้าง ขึ้นข้างเหมือนน้ำบ้าง ภิกษุ
อยู่ที่ทำน้ำแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดงความคะนองทางกาย
อย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ กำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ไม่ทำ
ความยำเกรง เดินเบียดพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง เดินข้างหน้าบ้าง เดิน
ขึ้นหน้าพวกภิกษุที่เป็นเถระบ้าง ภิกษุกำลังเข้าไปสู่ละแวกบ้าน แสดง
ความคะนองทางกายอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปในละแวกบ้านแล้ว แสดงความคะนองทางกายอย่างไร
ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว เมื่อเขาไม่บอกว่า
เข้าไปเถิด พระคุณเจ้า ก็เข้าไป เมื่อเขาไม่บอกว่า ยืนอยู่เถิด พระคุณเจ้า
ก็ยืน เมื่อเขาไม่บอกว่า นั่งเถิด พระคุณเถิด ก็นั่ง เข้าไปสู่ที่เป็นโอกาส

ไม่ควรบ้าง ยืนอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง นั่งอยู่ในที่เป็นโอกาสไม่ควรบ้าง ถลันเข้าไปในห้องเล็กกลับปิดบังของสกุล อันเป็นที่นั่งอยู่แห่งพวกหญิงของสกุล ธิดาของสกุล สะใภ้ของสกุล กุมาริขของสกุลบ้าง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางกายอย่างนี้ นี่ชื่อว่าความคะนองทางกาย.

ความคะนองทางวาจาเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ก็ดี อยู่ในคณะก็ดี เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้วก็ดี ก็แสดงความคะนองทางวาจา.

ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในสงฆ์ไม่ทำความขำเกรง ไม่นอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง สวดปาติโมกข์เอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในสงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ อยู่ในคณะไม่แสดงความขำเกรง ไม่บอกพวกภิกษุที่เป็นเถระก่อน หรืออันพวกภิกษุที่เป็นเถระไม่เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็ง พูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ในอาราม แก้ปัญหาเอง ยืนตัวแข็งพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง ภิกษุอยู่ในคณะแสดงความคะนองทางวาจาอย่างนี้.

ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความค่นองทางวาจา

อย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว พุคกะ สตรีบ้าง กุมารบ้าง และพุดฟุ้งไปว่า ดูก่อนหญิงมีชื่ออย่างนี้ มีโคตร อย่างนี้ สิ่งอะไรมีหรือ ยาคูมีไหม ภัตมีไหม ของควรเคี้ยวมีไหม พวกเราจักดื่มอะไร จักกินอะไร จักเคี้ยวอะไร สิ่งอะไรมีหรือ หรือพวกท่าน จะให้อะไรแก่เรา ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้านแล้ว แสดงความค่นองทาง วาจาอย่างนี้ นี่ชื่อว่าความค่นองทางวาจา.

ความค่นองทางใจเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ไม่ใช่ เป็นผู้ออกบวชจากสกุลสูง ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจาก สกุลสูง ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ ที่ออกบวชจากสกุลใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติมาก ไม่ใช่ เป็นผู้ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ก็มีจิตวางตนเหมือนกับภิกษุ ที่ออกบวชจากสกุลมีโภคสมบัติยิ่งใหญ่ ไม่ใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ก็มี จิตวางตนเหมือนกับภิกษุที่ทรงจำพระสูตร ไม่ใช่เป็นผู้ทรงวินัย...ไม่ใช่ เป็นพระธรรมกถึก ... ไม่ใช่เป็นผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ... ไม่ใช่เป็นผู้ถือ เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร... ไม่ใช่เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร... ไม่ใช่ เป็นผู้ถือเทียวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร... ไม่ใช่เป็นผู้ถือไม่ จันกัณฑ์หลังเป็นวัตร...ไม่ใช่เป็นผู้ถือเนสัชชิกุธงค์เป็นวัตร...ไม่ใช่ เป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไรเป็นวัตร...ไม่ใช่เป็นผู้ได้ปฐม- ฌาน... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ทุติยฌาน... ไม่ใช่เป็นผู้ได้ตติยฌาน... ไม่ใช่เป็น ผู้ได้จตุตถฌาน...ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากาสนัญญาตนสมาบัติ...ไม่ใช่เป็น

ผู้ได้วิญญูณัญจนสมาบัติ ... ไม่ใช่เป็นผู้ได้อากิญจัญจนสมาบัติ ...
ไม่ใช่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญตนสมาบัติ ก็มีจิตวางตนเหมือนภิกษุ
ผู้ได้เนวสัญญานาสัญญตนสมาบัติ นี่ชื่อว่าความคะนองทางใจ.

คำว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง คือภิกษุไม่พึงศึกษา ไม่พึง
ประพฤติดื้อเพื่อ ไม่พึงประพฤติดื้อเพื่อด้วยดี ไม่พึงสมทานประพฤติ
ซึ่งความเป็นผู้คะนอง คือพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ. ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นผู้คะนอง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดน
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง.

[๗๓๐] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงกล่าวคำแก่งแย่ง ดัง
ต่อไปนี้

ถ้อยคำแก่งแย่งเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กล่าว
ถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยนี้ ฯลฯ หรือจงแก้ไขถ้าท่าน
สามารถ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนโมคคัลลานะ เมื่อ
ถ้อยคำที่แก่งแย่งกันมีอยู่ ก็ต้องพูดมาก เมื่อพูดมาก ก็ต้องมีความฟุ้งซ่าน
เมื่อฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวมก็ต้องมี เมื่อไม่สำรวม จิตก็ห่างไกลจาก
สมาธิ ดังนี้.

คำว่า ไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง ความว่า ไม่พึงกล่าว พูด
แสดง แผลง ถ้อยคำแก่งแย่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความ
ไม่มี ซึ่งถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำแก่งแย่ง พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส

อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงกล่าว ถ้อยคำแก่งแย่ง เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่พึงกล่าววามุ่งได้
ไม่พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง และไม่พึงกล่าวถ้อยคำ
แก่งแย่ง.

[๗๗๑] ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำ
ความโอ้อวด อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยความเป็น
อยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ อย่าง ฯลฯ

[๗๗๒] คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า มุสาวาทเรียกว่า
ความพูดเท็จ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในสภากีติ อยู่ในที่ประชุมชน
กีติ ฯลฯ เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้สึกตัว เพราะเหตุเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย
บ้าง นี้เรียกว่าความพูดเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือในเบื้องต้น
บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลัง
พูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ
๓ อย่างนี้.

อนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ ด้วยอาการ ๕ ด้วยอาการ ๖
ด้วยอาการ ๗ ด้วยอาการ ๘ คือในเบื้องต้น บุคคลนั้นก็มีความรู้ว่า
เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อกำลังพูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๑ เมื่อพูดแล้ว

ก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ๑ ปกปิดทัญญู ๑ ปกปิดความควร ๑ ปกปิดความชอบใจ ๑ ปกปิดสัญญา ๑ ปกปิดความจริง ๑ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่างนี้.

คำว่า พึงเว้นจากความพูดเท็จ ความว่า ภิกษุพึงเว้นจากความพูดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพูดเท็จ เป็นผู้ด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความพูดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงพ้นจากความพูดเท็จ.

[๗๗๑] คำว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า ความเป็นผู้โอ้อวดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวดอ้างความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ความเป็นผู้โอ้อวด ความเป็นผู้กระด้าง กิริยาที่กระด้าง ความเป็นผู้เห่อ กิริยาที่เห่อ ที่มีในบุคคลนั้น ลักษณะนี้เรียกว่าความเป็นผู้โอ้อวด.

คำว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด ความว่า เมื่อเป็นผู้รู้สีกตัว ไม่พึงทำความเป็นผู้โอ้อวด ไม่พึงยังความโอ้อวดให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้ด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความเป็นผู้โอ้อวด พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อรู้สีกตัว ไม่พึงทำความโอ้อวด.

[๗๗๒] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า

อด นี่เป็นไปตามลำดับบท. ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่าง
เศร้าหมอง ข่มคูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีตว่า ก็ภิกษุนี้ ทำไม
จึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย ข่มได้ฉันพืชทั้งปวง คือพืชแด่ราก พืช
แด่ลำต้น พืชแด่ผล พืชแด่ยอด พืชแด่พืชเป็นที่ ๕ ภิกษุนี้ข้าม (ทุกข์)
ไม่ได้แล้วเพราะความที่ตนมีความเพียร เสมอด้วยฟ้าแลบและพระเนตรเหล็ก
ภิกษุนั้นข่มคูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างประณีต ด้วยความเป็นอยู่เศร้า-
หมอง ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นอยู่อย่างประณีต ข่มคูหมิ่นภิกษุ
อื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมองว่า ภิกษุนี้ทำไมจึงมีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย
ไม่ได้จิ๋วร บิณฑบาต เสนาสนะและกิลานปัจฉัยเกสัชบริจาร ภิกษุนั้น
ข่มคูหมิ่นภิกษุอื่นที่เป็นอยู่อย่างเศร้าหมอง ด้วยความเป็นอยู่อย่าง
ประณีต.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ใครถาม
ปัญหาแล้ว ก็แก้ได้ เธอมีความดำริอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
ปัญญา ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ ไม่ถึงพร้อมด้วยปัญญา เธอก็คูหมิ่นภิกษุ
อื่น ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญานั้น.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สำรวมแล้ว
ด้วยความสำรวมในปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติ
เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย เธอมีความดำริอย่างนี้ เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ส่วนภิกษุอื่น
เหล่านี้ เป็นผู้ทุศีล มีบาปกรรม เธอก็คูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึงพร้อม
ด้วยศีลนั้น.

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร คือเป็นผู้ถือ
อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงผ้าบังสกุล
เป็นวัตร เป็นผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร เป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตตาม
ลำดับตรอกเป็นวัตร เป็นผู้ถือไม่ฉันภัตตหลังเป็นวัตร เป็นผู้ถือ
เนสัชชิกฤดงค์เป็นวัตร หรือเป็นผู้ถืออยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้อย่างไร
เป็นวัตร เธอมีความดำริอย่างนี้ เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร ส่วนภิกษุ
อื่นเหล่านี้ ไม่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร เธอก็ดูหมิ่นภิกษุอื่นด้วยความถึง
พร้อมด้วยวัตรนั้น.

คำว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา ด้วย
ศีลและวัตร ความว่า ไม่ควรดูหมิ่นผู้ใดด้วยความเป็นอยู่ประณีต
ด้วยความถึงพร้อมด้วยปัญญา ด้วยความถึงพร้อมด้วยศีล หรือด้วยความ
ถึงพร้อมด้วยวัตร คือไม่พึงให้ความถือตัวเกิดขึ้นด้วยความเป็นอยู่เป็นต้น
นั้น ไม่พึงเป็นผู้หัวดี หัวแข็ง หัวสูง ด้วยความเป็นอยู่เป็นต้นนั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา
ด้วยศีลและวัตร เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงเว้นจากความพุดเท็จ เมื่อรู้สึกตัว ไม่พึงทำ
ความโอ้อวด อนึ่ง ภิกษุไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความเป็น
อยู่ด้วยปัญญา ด้วยศีลและวัตร.

[๓๖๕] ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาของพวกสมณะ
หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงโต้ตอบกะคน

เหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำ
ผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

[๗๗๖] คำว่า ถูกประทุษร้าย ในคำว่าภิกษุถูกประทุษร้าย ได้
ฟังวาทาจากของพวกสมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ความว่า
คนอื่นประทุษร้าย คำ เสียดสี เหยียดหยาม ดิเคียน ก่อนว่าเข้าแล้ว.
คำว่า ของพวกสมณะ คือพวกชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้เข้าถึงการบวช
ยอมตัวบวช ในภายนอกแต่ศาสนานี้. คำว่า ของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก
คือพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิณฺณ บัณฑิต เทวดา
มนุษย์ ชนเหล่านั้นฟังคำ บริภาษ ดิเคียน สาปแช่ง เบียดเบียน ย่ำยี
ให้ฆ่า เข้าไปฆ่าเอง ทำความเข้าไปฆ่า ด้วยวาจาเป็นอันมาก อันไม่น่า
ปรารถนารักใคร่ชอบใจ ภิกษุได้ฟัง ได้ยิน จำไว้ เข้าไปทรงจำไว้
กำหนดแล้วซึ่งวาทาจาก ของชนเหล่านั้น อันไม่น่าปรารถนารักใคร่
ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาทาจากของพวก
สมณะ หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก.

[๗๗๗] คำว่า ด้วยคำหยาบ ในคำว่า ไม่ฟังโต้ตอบกะคน
เหล่านั้นด้วยคำหยาบ ความว่า ด้วยคำหยาบคาย. คำว่า ไม่ฟังโต้ตอบ
คือไม่ฟังกล่าวตอบ ไม่ฟังคำตอบคนที่ด่า ไม่ฟังแช่งตอบคนที่แช่ง ไม่
ฟังขัดเคืองตอบคนที่ขัดเคือง ไม่ฟังทำความทะเลาะ ไม่ฟังทำความ
ขัดเคือง ไม่ฟังทำความแค้นแค้น ไม่ฟังทำความวิวาท ไม่ฟังทำความ
ทู่เถียง ฟังละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ
ความขัดเคือง ความแค้นแค้น ความวิวาท ความทู่เถียง ฟังด เว้น
เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความทะเลาะ ความ

ขัดเคือง ความแค้นเคือง ความวิวาท ความทู่เถียง พึงเป็นผู้มีจิต
ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงได้ตอบกะคนเหล่านั้น
ด้วยคำหยาบ.

[๗๗๘] คำว่า ผู้สงบ ในคำว่า เพราะภิกษุผู้สงบย่อมไม่ทำผู้
อื่นให้เป็นศัตรู ความว่า ภิกษุชื่อว่าผู้สงบ เข้าไปสงบ สงัด ดับ ระวัง
เพราะราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลกิ-
เลสทั้งปวง เป็นบาปกรรมสงบ ถึงความสงบ สงัด หมด ดับ หายไป
ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้สงบ. คำว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำ
ผู้อื่นให้เป็นศัตรู ความว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู ให้
เป็นข้าศึก ให้เป็นเวร ให้เป็นปฏิปักษ์ คือไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม
ไม่ให้งัดเกิด ไม่ให้งัดเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้สงบ ย่อม
ไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุถูกประทุษร้าย ได้ฟังวาจาของพวกสมณะ
หรือของพวกคนผู้มีถ้อยคำมาก ไม่พึงได้ตอบกะชน
เหล่านั้นด้วยคำหยาบ เพราะภิกษุผู้สงบ ย่อมไม่ทำผู้อื่น
ให้เป็นศัตรู.

[๗๗๙] ก็ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วคั่นคว่ำอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษา
ในกาลทุกเมื่อ ภิกษุรู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่
พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม.

[๗๘๐] คำว่า นั้น ในคำว่า ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้ว คือธรรมที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส บอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก

ทำให้ตื่นประกาศแล้ว. คำว่า รู้ธรรมนั้นแล้ว ความว่า รู้ พิจารณา
เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้
จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง รู้ ทราบ พิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ซึ่งธรรมอันเสมอ ธรรมอันไม่เสมอ ธรรมเป็นทาง
ธรรมไม่เป็นทาง ธรรมมีโทษ ธรรมไม่มีโทษ ธรรมเลว ธรรมประณีต
ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่วิญญูชนติเตียน ธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้ธรรมนั้นแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง รู้ ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม
ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำความ
บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความหมั่นประกอบความเพียรเป็น
เครื่องตื่นอยู่ สติสัมปชัญญะ สติปัญฐาน สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔
อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน ธรรม
เป็นข้อปฏิบัติเครื่องให้ถึงนิพพาน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่ารู้
ธรรมนั้นแล้ว.

[๗๘๑] คำว่า คั่นคว่าอยู่ ในคำว่า ภิกขุคั่นคว่าอยู่ พึงเป็น
ผู้มีสติ ศึกษาในกาลทุกเมื่อ ความว่า คั่นคว่าอยู่ คือค้นหา พิจารณา
เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็น
ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คั่นคว่าอยู่. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือ
ในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนท้ายหลัง

คำว่า มีสติ คือมีสติโดยเหตุ ๔ อย่าง คือเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณา
ภายในกาย ก็มีสติ ฯลฯ ภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้มีสติ. คำว่า พึงศึกษา
ความว่า ศึกษา ๓ คือ อริศีลศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า อริปัญญาศึกษา ภิกษุนี้ถึงศึกษาทั้ง ๓ นี้อยู่ ก็พึงศึกษา ฯลฯ
พึงศึกษา คือพึงประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทาน
ประพฤติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุคั่นคว่ำอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษา
ในกาลทุกเมื่อ.

[๗๘๒] คำว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว ความว่า รู้ ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้งแล้ว ซึ่งความดับราคะ
โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง ว่าเป็นความสงบ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ความดับว่าเป็นความสงบแล้ว.

[๗๘๓] คำว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม ความว่า
ในศาสนาของพระโคตม คือในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า
ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของ
พระอรหันต์. คำว่า ไม่พึงประมาท ความว่า พึงเป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำ
ติดต่อ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันท์ ไม่ทอดธุระ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ฝ่ายกุศล ความพอใจ ความพยายาม
ความอุตสาหะ ความเป็นผู้ขยัน ความเป็นผู้มีเรี่ยวแรง ความไม่ถอยกลับ
ความระลึกได้ ความรู้สีกตัว ความเพียรเป็นเครื่องให้กิเลสร้อนทั่ว
ความเพียรอันพึงตั้งไว้ ความตั้งใจ ความหมั่นประกอบในกุศลธรรมนั้น
ว่า เมื่อไรเราพึงยังศีลขั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ ฯลฯ เมื่อไรเรา
พึงยังสมาธิขั้น ปัญญาขั้น วิมุตติขั้น วิมุตติญาณทัศนขั้น ที่ยังไม่

บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ เมื่อไรเราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ก็ดี พึง
ละกิเลสทั้งหลายที่ยังละไม่ได้ก็ดี พึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญก็ดี พึงทำ
ให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้งแล้วก็ดี ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม
ทั้งหลายฝ่ายกุศล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงประมาทในศาสนาของ
พระโคตม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

ภิกษุรู้ธรรมนั้นแล้วคั่นคว่ำอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษา
ในกาลทุกเมื่อ ภิกษุรู้ความตั้งว่าเป็นความสงบแล้ว ไม่
พึงประมาทในศาสนาของพระโคตม.

[๗๘๕] ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ ได้เห็นแล้ว
ซึ่งสักขิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ
ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาค
เจ้านั้น นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้.

[๗๘๕] คำว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ ความว่า
ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ เพราะครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ เป็นผู้ไม่ถูกกิเลสอะไรครอบงำ อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ครอบงำ
เหล่าอกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง อันให้เกิดในภพใหม่ ให้มี
ความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะ
ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำ.

[๗๘๖] คำว่า ซึ่งสักขิธรรม ในคำว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขิธรรม
โดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น ความว่า ได้เห็น เห็นทั่ว พบเห็น แทงตลอด

แล้วซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้อย่างนี้ มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยได้ฟังต่อ ๆ กันมา มิใช่โดยถือตามลำดับสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยได้อ้างตำรา มิใช่โดยนึกเดาเอาเอง มิใช่โดยคาดคะเนเอา มิใช่โดยได้ตรึกตามอาการ มิใช่โดยเห็นว่าควรแก้ลักษณะของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้เห็นแล้วซึ่งสักขีธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น.

[๗๘๗] คำว่า เพราะฉะนั้น ในคำว่า เพราะฉะนั้นแหละ...

ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ความว่า เพราะฉะนั้น เพราะการณะนั้น เพราะเหตุานั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น. คำว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ความว่า ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น คือในศาสนาของพระโคตม ในพุทธศาสนา ในศาสนาของพระชินเจ้า ในศาสนาของพระตถาคต ในศาสนาของท่านผู้เป็นเทพ ในศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะฉะนั้นแหละ... ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

[๗๘๘] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้ ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ฯลฯ ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล. คำว่า ในกาลทุกเมื่อ คือในกาลทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง ฯลฯ ในตอนวัยหลัง. คำว่า นมัสการอยู่ ความว่า นมัสการสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยจิต ด้วยปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์หรือด้วยความปฏิบัติธรรม. คำว่า พึงหมั่นศึกษา ความว่า ศึกษา ๓ คืออริยสัจศึกษา อริยจิตตศึกษา อริยปัญญาศึกษา

ฯลฯ นี่ชื่อว่าอริปัญญาสิกขา. ภิกษุนี้ถึงสิกขาทั้ง ๓ นี้อยู่ ฯลฯ ทำให้
แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งอยู่ ก็พึงศึกษา พึงประพฤดิเพื่อด้วยดี
สมาทานประพฤติ. คำว่า ภควา เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ
เป็นสักกิกายัญญติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาท...
นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุนี้เป็นผู้รอบงำ ไม่ถูกรอบงำ ได้เห็นแล้ว
ซึ่งสักกัชธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้นแหละ
ภิกษุพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาค-
เจ้านั้น นมัสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้แล.

จบสุวฏฺฐกสูตรนิตฺตเทสที่ ๑๔

อรรถกถาสุวฏฺฐกสูตรนิตฺตเทสที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในสุวฏฺฐกสูตรนิตฺตเทสที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้.

แม้บทว่า ปุจฉามิ ตํ นี้ ในมหาสมยันั้นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงประกาศความนั้นแก่เทวดาทั้งหลายบางพวก ผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า
การปฏิบัติเพื่อบรรลुพระอรหัตเป็นอย่างไรหนอ จึงทรงให้พระพุทฺธนิมิต
ตรัสถามพระองค์ แล้วตรัสโดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบความคาถาที่เป็นคำถามต้นก่อน ท่าน
จำแนกคำถามด้วย อธิฏฐุโขตนาปุจฺฉา เป็นต้น ไว้ในบทนี้ว่า ปุจฉามิ

ข้าพระองค์ขอทูลถามดังนี้. บทว่า **อาทิจฺจนุ** คือผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์. บทว่า **วิเวกํ สนฺติปทญฺ** ได้แก่ ผู้สงัด และผู้ดำเนิน
สู่ความสงบ. บทว่า **กถํ ทิสฺวา** คือภิกษุเห็นอย่างไรแล้ว. ท่านอธิบายว่า
เป็นผู้เห็นความเป็นไปอย่างไร.

บทว่า **ติสุโส ปุจฺฉา** คำถามมี ๓ คำถาม เป็นการกำหนดจำนวน.
คำถามเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่เห็น ยังไม่แทงตลอดให้ปรากฏ ชื่อว่า
อทิฏฐโชตนาปุจฺฉา.

คำถามเพื่อเทียบเคียงสิ่งที่เห็นแล้วด้วยญาณจักขุ ชื่อว่า **ทิฏฐัส-
สันทนาปุจฺฉา**.

คำถามเพื่อตัดความสงสัย ชื่อว่า **วิมตฺติเจตนาปุจฺฉา**.

บทว่า **ปกคฺติยา ลกฺขณํ อณฺดา** คือ ลักษณะที่แท้ของธรรมทั้งหลาย
ที่ยังไม่รู้โดยปกติ. บทว่า **อทิฏฺฐํ** คือ ไม่เห็น.

บทว่า **อตุลิตํ** ไม่พิจารณา คือไม่พิจารณาจุพิจารณาด้วยเครื่องซึ่ง.

บทว่า **อติริตํ** ไม่เทียบเคียง คือไม่เทียบเคียงด้วยการไตร่ตรอง.

บทว่า **อวิภูตํ** ไม่กระจ่าง คือไม่ปรากฏ. บทว่า **อวิภาวิตํ** ไม่
แจ่มแจ้ง คือไม่เจริญด้วยปัญญา. บทว่า **ตสฺส** ญาณาย เพื่อรู้ธรรม
นั้น คือเพื่อประโยชน์แก่การรู้ลักษณะของธรรมนั้น. บทว่า **ทสฺส** ญาณ
คือ เพื่อประโยชน์แก่การเห็น.

บทว่า **ตุลนํ** เพื่อพิจารณา คือเพื่อประโยชน์แก่การพิจารณา.
บทว่า **ติรณํ** เทียบเคียง คือเพื่อประโยชน์แก่การเทียบเคียง. บทว่า
วิภาวนํ เพื่อกระจ่าง คือเพื่อทำความกระจ่าง. บทว่า **อญฺเณ** หิ

ปณฺฑิตฺเตหิ ด้วยบัณฑิตเหล่าอื่น คือด้วยผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้เหล่าอื่น.

บทว่า ตํ สยปฺกฺขนฺโน บุคคลผู้แล่นไปสู่ความสงสัย คือเข้าไปสู่ความ
สันทะห์.

บทว่า มนุสฺสํปฺปจฺจา คือ คำถามของมนุษย์ทั้งหลาย. **บทว่า**
อมนุสฺสํปฺปจฺจา คือ คำถามของอมนุษย์ มีนาคและครุฑเป็นต้น. **บทว่า**
คหฺณฺฐา คือ คฤหัสถ์ที่เหลือ.

บทว่า ปพฺพชิตา บรรพชิตทั้งหลายกล่าวโดยเพศ. **บทว่า นาคา**
ได้แก่ นาค ชื่อว่าสุปัสสะเป็นต้น. **บทว่า สุปณฺณา** ครุฑ พิงทราบ
โดยที่รู้จักกันว่าเป็นครุฑ. **บทว่า ยกฺขา** พิงทราบโดยที่รู้จักกันว่าเป็น
ยักษ์. **บทว่า อสุรา** ได้แก่ อสูรทั้งหลาย มีปหาราทอสูรเป็นต้น.
บทว่า คนฺธพฺพา ได้แก่ พวกคนธรรพ์มีบุตรคนธรรพ์ ชื่อว่า ปัญจลิกกะ
เป็นต้น. **บทว่า มหาราชานํ** ได้แก่ มหาราชทั้ง ๔.

บทว่า อหิณฺฑิรฺมฺหิ มีอินทรีไม่แลว คือมีอินทรีไม่มีการ.
บทว่า โส นิมฺมิโต คือ พระพุทธเจ้า อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเนรมิต.
บทว่า โวทานตฺถปฺปจฺจา การถามถึงประโยชน์แห่งธรรมขาว คือถาม
ธรรมอันวิเศษ. **บทว่า อตฺตปฺปจฺจา** การถามถึงส่วนอดีต คือการถาม
ปรารภธรรมอันเป็นอดีต. แม้ในธรรมอันเป็นอนาคต ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า กุสฺลปฺปจฺจา ถามถึงกุศลธรรม คือถามธรรมที่ไม่มีโทษ.
บทว่า อกุสฺลปฺปจฺจา ถามธรรมที่เป็นอกุศล คือถามธรรมที่มีโทษ. **บทว่า**
อพฺยากตปฺปจฺจา ถามถึงอัพยากตธรรม คือถามถึงธรรมอันตรงกันข้าม
กับธรรมทั้งสองนั้น. **บทว่า อชฺเณสามิ ตํ** คือ ข้าพระองค์ขอวิงวอน
พระองค์. **บทว่า กถยฺสฺสุ เม** คือ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกธรรม

๑. ม. ตํ สยปฺกฺขนฺโท.

นั่นแก่ข้าพระองค์. บพว่า โคตตฌาตโก คือ ผู้เป็นญาติโดยโคตร. บพว่า
โคตตพณฺฐ เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตร คือเป็นญาติใกล้ชิดโดยโคตร.

บพว่า เอเกนาการณ คือ โดยส่วนเดียว. บพว่า สนฺติปท สันติบ
คือบพคือนิพพาน กล่าวคือสันติ. บพว่า เย ธมฺมา สนฺตาริคมาย ธรรม
เหล่าใดเป็นไปเพื่อบรรลुความสงบ คือธรรมมีสติปัญญาเป็นต้นเหล่าใด
เป็นไปเพื่อได้นิพพาน. บพว่า สนฺติสุสณาย เพื่อถูกต้องความสงบ
คือเพื่อถูกต้องนิพพานด้วยความถูกต้องคือญาณ. บพว่า สจฺฉิกิริยา
เพื่อให้แจ้ง คือเพื่อให้ประจักษ์. บพว่า มหนฺตํ สิลกฺขณฺธํ
ศีลชั้นใหญ่ คือกองศีลใหญ่. แม้ในสมาธิชั้นเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
ศีลชั้นเป็นต้นเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตระ. วิมุตติญาณทัสสนะเป็นโลกิยะ
อย่างเดียว.

บพว่า ตโมกายสุส ปทาณํ ทำลายกองมืด คือกำจัดกองอวิชชา.
บพว่า วิปฺลวาสสุส เกทณํ ทำลายวิปลาส คือทำลายวิปลาส
๔ อย่าง. บพว่า ตณฺหาสุส อพฺพหณฺํ คือ ถอนถูกศรคือตัณหา.
บพว่า อภิสงฺขารสุส วูปสมํ ระงับภิสังขาร คือดับภิสังขารมีปัญญา-
ภิสังขารเป็นต้น. บพว่า ภารสุส นิกฺเขปนํ การปลงภาระ คือวางภาระ
อันได้แก่เบญจขันธ์. บพว่า สํ สารวญฺญสุส อฺปฺเจตํ การตัดสังสารวัฏ
คือตัดความเป็นไปแห่งสังสารวัฏ. บพว่า สนฺตปาสุส นิพฺพาปนํ ดับความ
เดือดร้อน คือดับความร้อนคือกิเลส. บพว่า ปริพาหสุส ปฺปฺปสุสทฺธิ
ระงับความเร่าร้อน คือสงบความเร่าร้อน คือกิเลส. บพว่า เทวเทโว
คือพระพุทธเจ้าผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเมื่อทรงเห็น จึงทรงกำจัด

กิเลสทั้งหลายเสียได้ด้วยประการใด ครั้นทรงเห็นด้วยประการนั้นแล้ว ทรงเห็นความเป็นไปอย่างนั้น จึงเสด็จปริณิพพาน ฉะนั้นเมื่อจะทรงทำความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงทรงชักชวนเทพบริวารนั้นในการละกิเลสด้วยประการทั้งปวง ทรงเริ่มตรัสคาถา ๕ คาถามีอาทิว่า มอฺล ปฺปญฺจสฺส ขาย กิเลสเป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า ดังนี้.

ในคานานั้น พึงทราบความโดยสังเขปแห่งคาถาดังก่อน. บทว่า ปฺปญฺจ ในบทว่า ปฺปญฺจสฺส ขาย ส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า คือคณหาที่ท่านบอกไว้. ปฺปญฺจ คือ คณหานั้นแล ชื่อว่า ปฺปญฺจสฺส ขาย ส่วนแห่งธรรมเครื่องเนิ่นช้า. กิเลสทั้งหลายมีวิชาเป็นต้น เป็นรากเหง้าแห่งปญฺจธรรมนั้น. ภิกษุพึงกำจัดกิเลสทั้งปวงอันเป็นไปอยู่ คือกิเลสที่เป็นรากเหง้าแห่งส่วนธรรมเครื่องเนิ่นช้า และอัสสมิมานะด้วยปัญญา ก็คณหาที่มี ณ ภายในอย่างใดอย่างหนึ่งพึงเกิดขึ้น ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัดเพื่อละคณหาเหล่านั้นในกาลทุกเมื่อ คือพึงเป็นผู้มีสติตั้งมั่นศึกษา.

บทว่า อชฺชุตฺตสมฺภูฏานา วา มีคณหาในภายในเป็นสมภูฏาน คือคณหาเกิดขึ้นในจิต. บทว่า ปุเรภตฺต ในกาลก่อนภต คือก่อนอาหารกลางวัน. บทว่า ปุเรภตฺต เป็นเหตุยวักตติลงในอรรถแห่งอัจจันตสังโยคะ แปลว่าสิ้นกาลก่อนภต. แต่โดยอรรถเป็นสัตตมวิภักติ แปลว่า ในกาลก่อนภต. ในภายหลังภตเป็นต้นก็มีนัยนี้. บทว่า ปจฺจภตฺต ในภายหลังภต คือหลังอาหารกลางวัน. บทว่า ปุริมยามํ ในยามต้น คือส่วนแรกของราตรี. มชฺฌิมยามํ ในยามกลาง คือส่วนที่สองของราตรี. บทว่า ปจฺฉิมยามํ ในยามหลัง คือส่วนที่สามของราตรี. บทว่า กาเพ คือในข้างแรม. บทว่า ชุณฺเห คือ ในข้างขึ้น. บทว่า วสุเส ในฤดูฝน

คือในฤดูฝน ๔ เดือน. บทว่า เหมนุเต ในฤดูหนาว คือในฤดูหนาว ๔ เดือน. บทว่า คิมุเห ในฤดูร้อน คือในฤดูร้อน ๔ เดือน. บทว่า ปุริเม วโยกฺขนุเช ในจันทร์วัยต้น คือในส่วนแรกของวัยแรก ได้แก่ในปฐมวัย. ก็ใน ๓ วัยเหล่านั้น สำหรับคนมีอายุ ๑๐๐ ปีเป็นเกณฑ์ ในวัยหนึ่ง ๆ ก็มีอายุ ๓๓ ปี กับ ๔ เดือน.

พึงทราบความในคาถาแรกอย่างนี้ก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงเทศนาประกอบด้วยไตรสิกขา ด้วยธรรมเป็นยอด คืออรหัตแล้ว เพื่อทรงแสดงด้วยการละความถือตัวอีก จึงตรัสคาถา มีอาทิว่า ยัม กิลฺยจิ ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม กิลฺยจิ ฐมฺมมภิขณฺณา อชฺชุตฺตัม ภิกฺขุ พึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นภายใน คือพึงรู้คุณธรรมของตน มีความเป็นผู้มีตระกูลสูงเป็นต้น. บทว่า อถวาปี พหิทฺธา คือ หรือพึงรู้คุณของอาจารย์และอุปัชฌาย์ในภายนอก. บทว่า น เตน ถามิ กุพฺเพถ ไม่พึงทำความถือตัวด้วยคุณธรรมนั้น. บทว่า สตานํ อันผู้สงบทั้งหลาย คือผู้มีคุณธรรมคือความสงบ. บทว่า สนฺตานํ คือ เป็นผู้ดับมานะ. บทว่า น วุตฺตา แปลว่า ไม่กล่าว. บทว่า นปฺปวุตฺตา คือ ไม่แก้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงวิธีไม่ทำความถือตัวนั้น จึงตรัสคาถาว่า เสโย น เตน ภิกฺขุ ไม่พึงสำคัญว่าดีกว่าเขาด้วยคุณธรรมนั้น ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีควมดังนี้ ภิกฺขุ ไม่พึงสำคัญว่า เราดีกว่าเขา เราต่ำกว่าเขา หรือแม้ว่าเราเสมอเขาด้วยมานะนั้น ภิกฺขุ ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็น

อันมาก มีความเป็นผู้มีตระกูลสูงเป็นต้นเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดตนดำรง
อยู่โดยนัยมีอาทิว่า เราบวชแล้วจากตระกูลสูง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดง แม้ด้วยการละมานะอย่างนี้ บัดนี้
เพื่อจะทรงแสดงด้วยการสงบกิเลสทั้งปวง จึงตรัสคาถาว่า อุตฺตเมว
กิเลสภายในนี้แล ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺตเมว อุปสม ภิกษุพึงสงบกิเลส
ภายในนี้แล คือพึงสงบกิเลสทั้งหมดมีรากะเป็นต้นในตนนั้นแล. บทว่า
น อญฺญโต ภิกษุ สนฺตเมสฺสเย ภิกษุไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น
คือไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอื่น นอกจากสติปัฏฐาน เป็นต้น.
บทว่า กุโธ นิสฺสํ ภา ความว่า ความไม่มีด้วยตนย่อมไม่มีแต่ที่ไหน ๆ.
บทว่า น เอสฺสเย คือ ไม่พึงแสวงหาด้วยศีลและพรต เป็นต้น. บทว่า
น กวสฺสเย ไม่พึงค้นหา คือ ไม่พึงมองดู. บทว่า น ปริเยสฺสเย
ไม่พึงเข้าหา คือไม่พึงเห็นบ่อย ๆ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้คงที่ของ
พระชินาสพผู้สงบแล้วในภายใน จึงตรัสคาถาว่า มชฺเณ ยถา เหมือน
คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางสมุทร ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีควมดังนี้ คลื่นย่อมไม่เกิดในท่ามกลางประมาณ ๔,๐๐๐
โยชน์ คืออยู่ระหว่างกลางส่วนบนและส่วนล่างของมหาสมุทร หรือใน
ท่ามกลางสมุทรที่ตั้งอยู่ในระหว่างภูเขา สมุทรนั้นสงบไม่หวั่นไหวฉั่นใด
ภิกษุผู้เป็นพระชินาสพพึงเป็นผู้หยุดอยู่ ไม่มีความหวั่นไหวฉั่นนั้น ภิกษุ
เช่นนั้นไม่พึงทำกิเลสเครื่องฟุ้งมีรากะเป็นต้นในที่ไหน ๆ.

บทว่า อพฺพเพเรน คือ โดยส่วนเบื้องล่าง บทว่า คมฺภีโร คือ

มหาสมุทรลึกประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแต่หลังน้ำ. ปาฐะว่า **อุพุเทโ**
 บ้าง. บทนั้นไม่ดี. บทว่า **เหฏฐา** น้ำข้างล่าง คือน้ำภายใน. บทว่า **อุปริ**
 น้ำข้างบน คือน้ำเบื้องบน. บทว่า **มชฺเช** คือ ระหว่างกลาง. บทว่า
 น **กมุปติ** คือ ไม่หวั่นไหวจากที่ตั้ง. บทว่า น **วิกมุปติ** คือ ไม่วนไปวนมา.
 บทว่า น **จลติ** คือ ไม่ปั่นป่วน. บทว่า น **เวชติ** คือ ไม่กระเพื่อม.
 บทว่า น **ปฺปเวชติ** คือ ไม่ซัดไปมา. บทว่า น **สมฺปเวชติ** คือ ไม่ม้วนไปมา.
 บทว่า **อนริโต** คือ เป็นสมุทรไม่หวั่นไหว. บทว่า **อนญฺญิโต** คือ ไม่
 กำเริบ. บทว่า **อจฺลิโต** คือ ไม่หวั่นไหว. บทว่า **อนาลฺลิโต** ไม่ขุ่นมัว
 คือ ไม่มีเปือกตม. บทว่า **ตตฺร อุมิ โน ชยติ** คลื่นไม่เกิดในที่นั้น.
 บทว่า **สตุตฺตุนํ ปพฺพตานิ อนุตฺตริกาสุ** คือ สมุทรสี่พันคร มีอยู่ในระหว่าง
 ภูเขาทั้ง ๗ มีภูเขาขัณฑ์ธรเป็นต้น. บทว่า **สีทฺนุตฺรา** สมุทรสี่พันคร ชื่อว่า
สีทา เพราะแม่ที่สุดปยุ่นตกไปในสมุทรเหล่านั้นก็จม. ชื่อว่า **อนุตฺรา**
 เพราะเกิดในระหว่างภูเขา. ปาฐะว่า **สีตฺนุตฺรา** ก็มี

บัดนี้ พระพุทธนิมิต เมื่อจะทรงอนุโมทนาพระธรรมเทศนาที่พระ-
 ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหันต์ให้ยิ่งขึ้นไป เมื่อ
 ตรัสถามปฏิบัติพาเบื้องต้น ของพระอรหันต์นั้น จึงตรัสพระคาถาว่า **อภิตฺตฺยิ**
 ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น **อภิตฺตฺยิ** แปลว่า ได้ทรงแสดงแล้ว. **วิจฺจจกฺขุ**
 ผู้มีพระจักขุแจ่มแจ้ง คือประกอบด้วยจักขุ ๕ แจ่มแจ้ง คือไม่มีเครื่อง
 กั้น. บทว่า **สกฺขิธมฺมํ สักกิธรรม** คือธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์
 อันพระองค์ได้รู้ยิ่งแล้วเพื่อประกาศ. บทว่า **ปริสฺสยนิยฺม** ธรรมเนียม
 กำจัดอันตราย คือเพื่อกำจัดอันตราย. บทว่า **ปฏฺธิปทํ วเทหิ** คือ ขอ

๑. ม. อนุตฺตริกา.

พระองค์จึงตรัสตอบข้อปฏิบัติในบัดนี้เถิด. บทว่า **ภพฺพทุเต** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คือพระพุทธรูปนิมิตตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอความเจริญจงมีแด่พระองค์เถิด. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า ขอพระองค์จงทรงตอบปฏิบัติท่านเจริญดีแก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ปาณฺธิโมกฺขํ อถวปิ สมานํ** คือ ปาติโมกข์หรือแม่สมาธิ พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามแบ่งปฏิบัติท่านนั่นเอง. ตรัสถามมรรคด้วยบทว่า **ปฏฺธิปทํ**. ตรัสถามศีลและสมาธิด้วยบทนอกนี้.

บทว่า **มํ สจฺจขุณาปิ** แม้ด้วยมังสจักขุ คือแม้ด้วยมังสจักขุอันเป็นไปกับด้วยบารมีธรรมที่สะสมมา. บทว่า **ทิพฺพจฺจขุณาปิ** แม้ด้วยทิพยจักขุ จักขุชื่อว่า **ทิพฺพ** เพราะเป็นเช่นกับของทิพย์. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย มีสาทจักขุเป็นทิพย์ เกิดขึ้นเพราะกรรมสุจริต ไม่เกื้อกถั่วด้วยดีเสมอและเล็ดเป็นต้น สามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้เพราะพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง. แม้ทิพยจักขุนี้ก็เกิดขึ้นด้วยกำลังการบำเพ็ญความเพียรญาณจักขุก็เช่นเดียวกัน เพราะเหตุนี้ชื่อว่า **ทิพฺพ** เพราะเป็นเช่นกับของทิพย์ เพราะได้มาด้วยทิพพิหารธรรม เพราะอันตนอาศัยอยู่ในทิพพิหารธรรมบ้าง เพราะรุ่งเรืองมากด้วยกำหนดอาโลกสัญญาบ้าง. ทั้งหมดพึงทราบโดยทำนองเดียวกันกับศัพทศาสตร์. ชื่อว่าทิพยจักขุเพราะมีจักขุเป็นทิพย์. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยทิพยจักขุนั้น.

บัดนี้ พระสังคีติกาจารย์เพื่อจะกล่าวจักขุ ๕ อย่างโดยพิสดาร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **กถํ ภควา มํ สจฺจขุณา วิวฏฺจขุ** พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยมังสจักขุ เป็นอย่างไรดังนี้.

พึงทราบความในบทนี้ว่า มัง สจกขุมฺหิ ภควโต ปญจ วนฺณา
ธํ วิพฺพชนฺติ สี ๕ สีมีในพระมังสจกขุมของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ สี ๕ สี
ย่อมได้เฉพาะพระองค์ ในพระจักขุอันประกอบด้วยพระบารมีธรรมที่
สะสมมาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. บทว่า นิโล จ วนฺโณ สีเขียว คือสี
ดอกผักตบ. บทว่า ปิตโก จ วนฺโณ สีเหลือง คือสีดอกกระณิการ. บทว่า
โลหิตโก จ วนฺโณ สีแดง คือสีปีกแมลงทับ. บทว่า กณฺโห จ วนฺโณ สีดำ
คือสีดอกอัญชัน. บทว่า โอหาโต จ วนฺโณ สีขาว คือสีดาวประกายพริก.
บทว่า ยตฺถ จ อุกฺขิโณ มานิ ปติฏฺฐิตานิ คือ ขนพระเนตรทั้งหลายตั้งอยู่
เฉพาะที่ใด. บทว่า นิลํ ในบทนี้ว่า ตํ นิลํ โหติ สุนิลํ ที่นั้นมีสีเขียว
เขียวสนิทดังนี้ ท่านกล่าวโดยรวมไว้ทั้งหมด. บทว่า สุนิลํ คือเขียวสนิท
เว้นช่องว่าง. บทว่า ปาสาทิกํ น่าชม คือให้เกิดความน่าชม. บทว่า
ทสฺสนียํ น่าดู. บทว่า อุมฺมารปฺปผสมานํ เหมือนดอกผักตบ คือเช่น
กับดอกบัวจงกลนี้. บทว่า ตสฺส ปฺรโต ต่อจากนั้น คือที่ข้างภายนอก
โดยรอบขนพระเนตรนั้น. บทว่า ปิตกํ สีเหลือง ท่านกล่าวรวมยอด.
บทว่า สุปิตกํ เหลืองนวล คือเหลืองสนิทเว้นช่องว่าง. บทว่า อุกฺกยโต
จ อุกฺขิภูมฺมานิ เบ้าพระเนตรทั้งสอง คือท้ายพระเนตรทั้งสองข้าง. บทว่า
โลหิตกานิ มีสีแดงกล่าวรวมยอด. บทว่า สฺวโลหิตกานิ คือ แดงสนิท
ไม่ปรากฏช่อง. บทว่า มชฺเช ภาณฺหิ ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ คือดำ
คล้ายดอกอัญชันตั้งอยู่กลางพระเนตร. บทว่า สุกฺกณฺหิ ดำงาม คือดำสนิท
เว้นช่องว่าง. บทว่า อสฺสํ ไม่หมองมัว คือมีสิริ. บทว่า สนิทฺธํ สนิท
คือประณีต. บทว่า อพาริฏฺฐกสมานํ ° เหมือนสีสมอดำ คือเช่นกับ
ผลสมอดำที่เอาเปลือกออกแล้ว. บาลีว่า อทฺทาริฏฺฐกสมานํ เหมือนลูก

๑. ม. ทททริฏฺฐกสมานํ คล้ายเมล็ดในผลมะคำดีควายที่ปอกเปลือก.

ประจำดีควายดังนี้ก็มี. อธิบายความบาลีนั้นว่า เช่นกับกาเปือกขุ่ม. บทว่า
โอทาต สีขาว ท่านกล่าวโดยรวม. บทว่า **สุโวทาต** ขาวงาม คือขาวสนิท
 เช่นเงินกลมแว่นช่องว่าง. ท่านแสดงความเป็นสีขาวยิ่งด้วยสองบทว่า **เสต**
ปนุทริ คือ ขาวผ่อง. บทว่า **ปากติเกน มํ สจกขุนา** คือ พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้ามีพระมั่งสัจจุเป็นปกติ. บทว่า **อตุตถาวปรียาปนุเนน** คือ อาศัย
 อยู่ในพระวรกาย. บทว่า **ปุนิสสุจริตกมฺภินิพฺพตฺเตน** เกิดขึ้นเพราะ
 สุจริตกรรมในภพก่อน คือเกิดขึ้นเพราะกรรมมีกายสุจริตเป็นต้น ใน
 อตภาพที่เกิดขึ้นในภพก่อน. บทว่า **สมนฺตา โยชนํ ปสฺสตี** ทรงเห็น
 โยชนหนึ่งโดยรอบ คือทรงเห็นที่อยู่ภายในฝาเป็นต้น ในที่โยชนหนึ่ง
 ประมาณ ๔ คาวุตโดยรอบ เว้นจากเครื่องกีดกันด้วยมั่งสัจจุปกติ. บทว่า
ทิวา เจว รตฺตี คือ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน. บทว่า **จตุรํคสมนฺนาโคโต**
 คือ มีมิดเต็มทีแว่นแสงสว่างประกอบด้วยองค์ ๔. บทว่า **สุริโย จ อตุล-**
กมิโต พระอาทิตย์อสดงคต คือพระอาทิตย์เกิดแสงกล้ำดังขึ้นแล้วตกไป.
 บทว่า **กาฬปโกจ จ อุโปสโส** วันอุโบสถข้างแรม คือวันอุโบสถ
 แรม ๑๕ ค่ำ ในกาฬปักข์. บทว่า **ติพฺโพ จ วนสณฺโฑ** แนวป่าทึบ
 คือแนวไม้รกรชฎ. บทว่า **มหา จ อกาลเมโฆ อพฺภุจฺจโต** อกาลเมฆใหญ่
 ตั้งขึ้น คือพืนหมอกดำใหญ่ตั้งขึ้น. บทว่า **กุฑฺโด วา ฝาลํ** คือฝาลำ
 ก่อด้วยอิฐ. บทว่า **กวางฺเฏ วา บานประตูกํ** คือบานประตูและบานหน้าต่าง
 ก็ดี. บทว่า **ปากาโร วา กัมแพงกํ** คือกำแพงดินเหนียวเป็นต้นก็ดี.
ปพฺพโต วา ภูเขกํ คือภูเขาที่มีภูเขาคือเป็นต้นก็ดี. บทว่า **คจฺฉํ วา**
 กอไม้ก็ดี คือกอไม้อ่อนก็ดี. บทว่า **ลตา วา เถวาลํ** คือเถาวัลย์
 มีสีดำเป็นต้นก็ดี. บทว่า **อวรณํ ฐปํ** **ทสฺสนาย** เป็นเครื่องบังการเห็น

รูปทั้งหลาย คือเป็นเครื่องกันเพื่อเห็นรูปารมณ์ทั้งหลาย. บทว่า เอกคิลผล
นิमित्तํ กตฺวา คือ เอาเมล็ดงาเมล็ดหนึ่งทำเป็นเครื่องหมาย. บทว่า ติลวาท
ปฏฺธิเปยฺย คือ ใส่ลงในเกวียนบรรทุกษา. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
กระพองช้างและเกวียนสองเล่ม ชื่อว่าวาทะ. บทว่า ตณฺณเวว คิลผล
อุทฺทเรยฺย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหยิบเอาเมล็ดงานั้นแหละขึ้นมาได้ คือ
ทรงหยิบเมล็ดงาที่ทำเครื่องหมายไว้นั้นขึ้นมาได้.

บทว่า ทิพฺพเพน จกฺขุนา นี้ มีความได้กล่าวไว้แล้ว. บทว่า วิสุทฺ-
เธน ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ คือด้วยการเห็นจติและอุปบัติอันบริสุทธิ์
เพราะเหตุมีทิกฺขุบริสุทธิ์ จริ่งอยู่ ผู้ใดเห็นเพียงจติอย่างเดียว ไม่เห็น
อุปบัติ ผู้นั้นชื่อว่าข่อมถือเอาซึ่งอุจฺเจททิกฺขุ. ผู้ใดเห็นอุปบัติอย่างเดียว
ไม่เห็นจติ ผู้นั้นชื่อว่าข่อมถือเอาซึ่งสัสสตทิกฺขุ เพราะปรากฏสัตว์เกิดใหม่.
ส่วนผู้ใดเห็นทั้งสองอย่างนั้น เพราะผู้นั้นก้าวล่วงทิกฺขุแม้ทั้งสองอย่างนั้น
เสีย ฉะนั้น ความเห็นของเขาจึงเป็นเหตุแห่งความเห็นบริสุทธิ์. ส่วน
พระพุทฺธบุตรทั้งหลายข่อมเห็นทั้งสองอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
ความเห็นชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะเป็นเหตุแห่งความเห็นบริสุทธิ์. เห็นความ
บริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ เพราะเห็นรูปล่วงอุปจารของมนุษย์. อีก
อย่างหนึ่ง พึงทราบว่ ชื่อว่าล่วงจักขุของมนุษย์ เพราะล่วงมังสจักขุอัน
เป็นของมนุษย์. ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์นั้น. บทว่า
สตุเต ปสฺสตี ทรงเห็นหมู่สัตว์ คือทรงแลดูหมู่สัตว์ จุมนมนุษย์ทั้งหลาย
คู่ด้วยตาเนื้อฉะนั้น. ในบทว่า จมฺมาน อุปปชฺชมานํ นี้ พึงทราบ
ความดังนี้ ในขณะจติก็ดี ขณะอุปบัติก็ดี ไม่สามารถจะเห็นได้ด้วยทิพ-
จักขุ ท่านประสงค์เอาว่า ก็สัตว์เหล่าใดใกล้จะจติ จักจติเดี๋ยวนี้ สัตว์

เหล่านั้นก็กำลังจุติอยู่. ส่วนสัตว์เหล่าใดถือปฏิสนธิและเกิดแล้วในทันที สัตว์เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่. ท่านแสดงไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรง เห็นสัตว์เหล่านั้นที่กำลังจุติ และกำลังอุปบัติ. บทว่า **หิเน เเลว** คือเลว เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โมหะ. ประณิตตรงกันข้ามกับเลวนั้น. บทว่า **สุวณฺเณ** มีผิวพรรณดี คือมีผิวพรรณน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าเอ็นดู เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่อโทสะ. ผิวพรรณชั่วตรงกันข้ามกับผิวพรรณดีนั้น คือมีรูปพิกลตรงข้ามกับรูปสวย. บทว่า **สุกเต** ได้ดี คือมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่อโลภะ. บทว่า **ทุกฺกเต** ได้ชั่ว คือยากจน ไม่มีข้าวและน้ำ เพราะประกอบด้วยผลอันเกิดแต่โลภะ. บทว่า **ยถากมฺมุเป** หมูสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม คือเข้าถึงกรรมที่ตน สะสมไว้.

ในบทเหล่านั้น ท่านกล่าวถึงกิจของทิพยจักขุ ด้วยบทมีอาทิว่า **จวมาน** อันมีในบทก่อน. แต่ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงกิจ คือความรู้หมู สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม. นี่เป็นลำดับของการเกิดขึ้นแห่งญาณนั้น ภิคุ ในธรรมวินัยนี้ เจริญอาโลกสัญญามุ่งถึงนรก เห็นหมูสัตว์นรกกำลัง เสวยทุกข์ใหญ่. การเห็นนั้นเป็นกิจต้องทิพยจักขุเท่านั้น. ภิคุนั้นกระทำ ไว้ในใจอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่านี้ทำกรรมอะไรไว้หนอจึงเสวยทุกข์นี้ ดังนี้. ลำดับนั้น ภิคุนั้นก็เกิดญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ว่า เพราะทำกรรม อย่างนี้ ๆ ดังนี้. อนึ่ง ภิคุเจริญอาโลกสัญญามุ่งสู่เทวโลกในเบื้องบน เห็นหมูสัตว์ในสวนนันทวัน มิสสกันและปารุสกันเป็นต้น เสวยมหา- สมบัติอยู่. แม้ความเห็นนั้นก็เป็นกิจของทิพยจักขุเหมือนกัน. ภิคุนั้น กระทำไว้ในใจอย่างนี้ว่า สัตว์เหล่านั้นทำกรรมอะไรไว้หนอ จึงเสวยสมบัติ นี้ ดังนี้. ลำดับนั้น ภิคุนั้นก็เกิดญาณอันมีกรรมนั้นเป็นอารมณ์ว่า

เพราะทำกรรมอย่างนี้ ๆ ดังนี้. นี่ชื่อว่า ยถากัมมุปคณฺณ (รู้ว่าสัตว์เป็นไปตามกรรม). ญาณนี้ไม่มีปริกรรมต่างหาก. ญาณนี้ฉันทิ แมื่อนาคตังสญาณ ก็ฉันทิ. เพราะว่าญาณเหล่านั้นมีทิพยจักขุเป็นบาท จึงย่อมสำเร็จพร้อมกับทิพยจักขุนั่นเอง.

บทว่า อิเม ในบทมีอาทิว่า อิเม วต โภญโต สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นคำแสดงถึงการเห็นด้วยทิพยจักขุ บทว่า วต เป็นนิบาตลงในอรรถแห่งความเศร้า. บทว่า โภญโต คือ ผู้เจริญ. ชื่อว่า ทุจฺจิต เพราะประพตติชั่วหรือประพตติประทุษร้าย เพราะมีใจเฝ้าด้วยกิเลส. ชื่อว่า ภายุจฺจิต เพราะประพตติชั่วทางกาย หรือประพตติชั่วเกิดแต่กาย. แม้ในบทนอกนี้ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า สมฺนุณฺดา คือ มีความพร้อม.

บทว่า อริยานํ อุปวาทกา ติเตยนพระอริยเจ้า คือเป็นผู้ประสงค์ความพินาศต่อพระอริยเจ้าผู้เป็นพุทธะ ปัจเจกพุทธะ และสาวกพุทธะ โดยที่สุดแม้พระโศคาบันผู้เป็นภคิยสัทธ กถาติเตยนด้วยอันติมวัตถุ (โทษมีในที่สุด) หรือด้วยกำจัดคุณ. ท่านอธิบายว่า ได้แก้คำ ติเตยน. กล่าววาทิกษุเหล่านี้ไม่มีสมณธรรม ภิกษุเหล่านี้ ไม่ใช่สมณะ ดังนี้ ชื่อว่าติเตยนด้วยอันติมวัตถุ. กล่าววาทิกษุเหล่านี้ไม่มีฉาน วิโมกข์ มรรค หรือผล ดังนี้ พึงทราบวาท ชื่อว่าติเตยนด้วยกำจัดคุณ อนึ่ง ภิกษุนั้นรู้ที่อยู่ที่ดี ไม่รู้ที่อยู่ที่ดี พึงติเตยน ย่อมเป็นอันติเตยนพระอริยเจ้าแม้ทั้งสองอย่างนั้น. กรรมหนัก เช่นอนันตริยกรรม ที่ห้ามสวรรคและห้ามมรรค ยังแก้ไขได้. เพราะฉะนั้น ผู้ใดติเตยนพระอริยเจ้า ผู้นั้นควรไป หากตนเป็นผู้ใหญ่กว่าควรนั่งน้อมกาย แล้วกล่าวขอขมาว่า ผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กะท่าน ขอท่านได้ยกโทษให้แก่ผมด้วยเถิด ดังนี้ หากตนอ่อนกว่าพึงไหว้น้อมกาย

ประกอบอัญชลี แล้วขอขมาว่า กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ ขอพระคุณเจ้าโปรดยกโทษให้แก่กระผมด้วยเถิด ดังนี้. แม้หากว่าท่านไปทีอื่น ควรไปเองหรือส่งสัทธาวิหริกเป็นต้นไป ให้ท่านยกโทษ. หากไม่สามารถจะไปได้หรือไม่สามารถจะส่งไปได้. ก็ไปหาภิกษุที่อยู่ในวิหารนั้น หากว่าภิกษุเหล่านั้นอ่อนกว่า ฟังนังน้อมกาย หากแก่กว่าควรปฏิบัติตามนัยที่กล่าวแล้วในภิกษุผู้ใหญ่แล้ว แล้วกล่าวขอขมาว่า ท่านผู้เจริญ กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กระพระคุณเจ้าชื่อนั้น ขอพระคุณเจ้านั้นจงยกโทษให้แก่กระผมด้วยเถิด ดังนี้. แม้เมื่อไม่ขอขมาต่อหน้า ก็ควรทำเช่นเดียวกัน. หากภิกษุเที่ยวไปรูปเดียว ที่อยู่ที่ไปของภิกษุนั้นไม่ปรากฏ. ฟังไปหาภิกษุผู้ฉลาดรูปหนึ่ง แล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมได้กล่าวอย่างนี้ ๆ กระท่านผู้มีอายุชื่อนั้น เมื่อกระผมหนีไป ๆ ถึงท่านก็มีความเคืองร้อน กระผมจะอย่างไรดี. ภิกษุผู้ฉลาดรูปนั้นก็จักกล่าวว่า คุณอย่าคิดมากไปเลย พระเถระยกโทษให้แก่คุณ ขอให้คุณสงบใจเสียเถิด. ฟังประกอบอัญชลี มุ่งตรงไปยังทิศที่พระอริยเจ้านั้นไป แล้วฟังกล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดยกโทษเถิด ดังนี้. ผิดว่า พระอริยเจ้านั้นนิพพานไปแล้ว ควรไปยังที่ตั้งเชิงที่ท่านนิพพาน แล้วไปขอขมาจนถึงอัฐิที่บรรจุไว้. เมื่อทำอย่างนี้แล้ว จึงเป็นอันไม่ห้ามสวรรค์ไม่ห้ามมรรค ย่อมเป็นเหมือนเดิมนั่นเอง.

บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกา** คือ มีความเห็นวิปริต. บทว่า **มิจฉาทิฏฐิกมฺ-**
สมาทาน ยึดถือการทำความอำนาจมิจฉาทิฏฐิ คือยึดถือการกระทำต่าง ๆ
หลายอย่างด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ อนึ่ง ผู้ใดชักชวนแม้ผู้อื่นในกายกรรม
เป็นต้น อันเป็นมูลแห่งมิจฉาทิฏฐิ ผู้นั้นก็ชื่อว่า เป็นผู้ยึดถือการกระทำ
ต่าง ๆ หลายอย่าง. อนึ่ง ในบทนี้ แม้เมื่อมิจฉาทิฏฐิสงเคราะห์ด้วยการ

ถือเอาจิตทุจริต และด้วยการถือเอามโนทุจริตในการคิดเคียดพระอริยเจ้า
คำกล่าวของทั้งสองอย่างเหล่านั้นพึงทราบไว้ เพื่อแสดงความมีโทษมาก
เพราะผู้คิดเคียดพระอริยเจ้าเป็นผู้มีโทษมาก เช่นเดียวกับอนัตตริยกรรม

แม้ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนสาร์บุตร ภิกษุถึง
พร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา พึงให้ผู้อื่นยินดีในทักขณธรรมด้วย แม้
ฉันใด ดูก่อนสาร์บุตร ข้อนี้ก็มีอุปมาฉันนั้น เรากล่าวว่าผู้ไม่ละคำพูด
นั้น ไม่ละจิตนั้น ไม่ละสละนทักขณธรรมนั้นเก็บสะสมไว้ เหมือนยินดีใน
นรก.**

ไม่มีอย่างอื่นที่มีโทษมากกว่ามิจฉาทักขณิเลย. เหมือนอย่างที่พระผู้-
มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้
สักอย่างเดียว ที่มีโทษมากเหมือนมิจฉาทักขณิเลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
โทษทั้งหลายมีมิจฉาทักขณิเป็นอย่างยิ่ง.**

บทว่า **กายสุส เกทา** กายแตก คือสละขันธที่ยังมีชีวิตอยู่. บทว่า
ปรมมรณา เมื่อตายไป คือยี่ดขันธอันจะเกิดในลำดับนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า **กายสุส เกทา** คือ ตัดชีวิตินทรีย์. บทว่า **ปรมมรณา** เบื้องหน้า
แต่จุติจิต. บทว่า **อปาย์** เป็นต้น เป็นไวกุณฐของนรกทั้งหมด. เพราะ
ว่านรกชื่อว่า **อบาย** เพราะปราศจากความเจริญที่สมมติว่าบุญ อันเป็น
เหตุแห่งสวรรค์และนิพพาน หรือเพราะไม่มีความเจริญแห่งความสุข
ทั้งหลาย. นรกชื่อว่า **ทุกติ** เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า **ทุกติ** เพราะเกิด คือถึงด้วยกรรมชั่วอันมากไปด้วยโทษ. นรก
ชื่อว่า **วินิปาตะ** เพราะเป็นที่ที่อวัยวะน้อยใหญ่แตกพินาศไป. ชื่อว่า
นिरยะ เพราะเป็นที่ที่ไม่มีมีความเจริญที่รู้กันว่าเป็นความชอบใจ.

ท่านแสดง กำเนิดเดียรัจฉาน ด้วย อปาย ศัพท์. จริงอยู่ กำเนิด
เดียรัจฉาน ชื่อว่า อปาย เพราะปราศจาก สุกคติ ไม่ชื่อ ทุกคติ. เพราะ
ยังเป็นที่เกิดของนาคราชเป็นต้น ผู้มีศักดิ์ใหญ่.

ท่านแสดง ปิตติวิสัย (ที่อยู่ของเปรต) ด้วย ทุกคติ ศัพท์. จริงอยู่
ปิตติวิสัย ชื่อว่า อปายและทุกคติ เพราะปราศจากสุกคติและเพราะไปหา
ทุกข์ ส่วนนรกชื่อว่า วินิบาต. ส่วนวินิบาตไม่ชื่อว่า ปิตติวิสัย เพราะ
ไม่ตกไปเช่นอสุร.

ท่านแสดง อสุรกาย ด้วย วินิบาต ศัพท์. จริงอยู่ อสุรกายนั้นชื่อว่า
อปายและทุกคติตามความที่กล่าวไว้แล้ว และท่านเรียกว่า วินิบาต เพราะ
ตกไปทั้งร่างกาย.

ท่านแสดง นรก มีหลายอย่าง มีอเวจีเป็นต้น ด้วย นิรย ศัพท์.
บทว่า อูปปยุนา เข้าไปถึงแล้ว. ในบทนั้นท่านประสงค์เอาไว้แล้ว.

พึงทราบธรรมฝ่ายขาวโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว. แต่ความต่าง
กันมีดังต่อไปนี้. ในบทนั้น แม้นมนุษย์คติท่านก็สงเคราะห์ด้วย สุกคติ ศัพท์.
เทวดาก็เหมือนกันท่านสงเคราะห์ด้วย สักค ศัพท์. ในบทนั้น ชื่อว่า สุกคติ
เพราะมีทางไปดี. ชื่อว่า สักคะ เพราะเลิศไปด้วยอารมณ์มีรูปเป็นต้นดี.
แม้ทั้งหมดนั้นมีความว่า ชื่อว่า โลก เพราะแตกสลาย. บททั้งปวงว่า
อิติ ทิพฺพเพณ จกฺขุณา เป็นต้นเป็นคำสรุป. ความสังเขปในบทนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นด้วยทิพจักขุด้วยประการฉะนี้แล.

ทิพจักขุญาณ ย่อมเป็นไปในอารมณ์ ๔ ด้วยอำนาจแห่งปริตต-
อารมณ์ ปัจจุบันอารมณ์ อัชฌัตตอารมณ์และพหิททอารมณ์. ขลากัมม-

ปกณณ ย่อมเป็นไปในอารมณ์ ๕ ด้วยอำนาจแห่งปริตตอารมณ์
มหัคคตอารมณ์ อตติตตอารมณ์ อัชฉัตตอารมณ์ และพหิททอารมณ์
อนาคตสัญญาณ ย่อมเป็นไปในอารมณ์ ๘ ด้วยอำนาจแห่งปริตตอารมณ์
มหัคคตอารมณ์ อัปปมาณอารมณ์ มรรคอารมณ์ อนาคตอารมณ์
อัชฉัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์ และนิวัตตัพพอารมณ์.

บทว่า อากุขมาโน จ ภควา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภ
อยู่. บทว่า เอกมุปี โลกาตุ ปสุเสยฺย พิงฺทรงเห็นแม่โลกาตุหนึ่ง
คือพิงฺทรงเห็นจักรวาลหนึ่ง. ในบทว่า สหสฺสมุปี จุพฺนิกา แม่โลกาตุ
พันหนึ่งเป็นส่วนเล็กน้อย พิงฺทราบดังต่อไปนี้ โลกาตุนี้ชื่อว่าพันหนึ่ง
เป็นส่วนเล็กน้อยในอาคตสถานว่า

โลกทรงไว้ซึ่งโลกาตุพันหนึ่ง ตลอดเวลาที่พระจันทร์
และพระอาทิตย์ยังเดินอยู่ ยังสว่างไสว หมุนไปทั่วทิศ
อำนาจของท่านย่อมเป็นไปในโลกนี้.

บทว่า จุพฺนิกํ คือ เล็กน้อย. ในบทว่า ทวีสหสฺสมุปี มชฺฌิมิกํ
โลกาตุ แม่โลกาตุสองพันเป็นส่วนปานกลางนี้ พิงฺทราบความดังนี้
ปริมาณจักรวาลด้านหนึ่งคือนักจักรวาลพันหนึ่ง ด้วยส่วนของพัน รวมเป็น
หนึ่งล้าน ชื่อว่าโลกาตุสองพันเป็นส่วนปานกลาง. ด้วยโลกาตุนี้
ท่านแสดงถึงเขตอันเป็นกำเนิดของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. จริงอยู่ ที่
ประมาณเท่านี้ย่อมห้วนไหว ในวันเคลื่อนจากเทวโลกในภพสุดท้ายของ
พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย แล้วถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา ในวันประสูติ
จากครรภ์ ในวันเสด็จออกผนวช และในวันตรัสรู้ ในวันแสดงพระธรรม-
จักกัปปวัตตนสูตร ในวันปลงอายุสังขาร และในวันเสด็จปรินิพพาน.

บทว่า **ติสหสฺสึ มหาสหสฺสิมฺปิ โลกธาตุ** โลกธาตุสามพัน เพราะ
คุณด้วยหลายพัน แม้โลกธาตุหลายพัน คือชื่อว่า **มหาสหสฺสึ** หลายพัน
เพราะคุณโลกธาตุตั้งแต่พันหนึ่ง สามพันที่สาม พันที่หนึ่ง แล้วคุณโลก-
ธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนปานกลาง. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านแสดงถึงโลกมี
ปริมาณแสนโกฏิจักรวาล. อนึ่ง พระคณปุตตติสสเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า
นั้น ไม่ใช่ปริมาณของโลกธาตุสามพันและหลายพัน เพราะปริมาณนี้ ชื่อว่า
โลกธาตุสามพันหลายพัน เป็นความมกมายในการท่องบ่นของอาจารย์
ทั้งหลาย เป็นที่เสื่อมของวจา เป็นที่กำหนดจักรวาลล้านโกฏี. ก็ด้วย
เหตุมีประมาณเพียงเท่านี้ เป็นอันท่านแสดงถึงอาณาเขตของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า. อาณาภพของอาณานาฎิยปริตร อสีคิลิปริตร ฐัคคปริตร โพช-
ฉังคปริตร ชันธปริตร โมรปริตร เมตตปริตร และรัตนปริตร ย่อม
แผ่ไปในระหว่างนี้. บทว่า **ยาตา วา ปน อากงฺเขยฺย** คือ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงปรารภนาเท่าใด. ด้วยบทนี้เป็นอันท่านแสดงวิสัยเขต
(เขตของวิสัย) จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีการกำหนดปริมาณของ
วิสัยเขต. พระสังคีติกาจารย์ นำข้ออุปมาในความไม่มีวิสัยเขตนี้มา ดัง
ต่อไปนี้.

หากใคร ๆ เอาเมล็ดผักกาดมาให้เต็มในแสนโกฏิจักรวาล ตลอดถึง
พรหมโลก แล้วเอาเมล็ดผักกาดเมล็ดหนึ่งใส่ลงในจักรวาลหนึ่งทางทิศ
ตะวันออก เมล็ดผักกาดเหล่านั้นแม้ทั้งหมดก็ถึงความสิ้นไป ส่วนจักรวาล
ทั้งหลายทางทิศตะวันออกไม่สิ้นไป. แม้ในทิศได้เป็นคั่นก็มีนัยนี้เหมือน
กัน. ชื่อว่าความไม่มีวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในการกำหนดประมาณ
นั้นย่อมไม่มี. บทว่า **ดาวตกํ ปสฺสเสยฺย** คือ พึงทรงเห็นได้เท่านั้น.

ทิพยจักขุภาวก็จบลงด้วยบทว่า ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ
อย่างนี้.

บทว่า **กถิ ภควา ปญญาจกฺขนา วิภูจกฺข** พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีพระจักขุแจ่มแจ้งแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร คือมีพระจักขุอันปัญญา
จักขุไม่ปิดแล้วด้วยเหตุใด.

บทว่า **มหาปญฺโญ ปุณฺณปญฺโญ** พระผู้มีพระภาคเจ้ามีปัญญามาก
มีปัญญากว้างขวางเป็นต้น. บทสุดท้ายว่า **ตตฺถ อติโรจติ ยทิทํ ปญฺญา**
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไพโรจน์ยิ่ง ด้วยพระปัญญาในที่นั้น ดังนี้ มีความ
ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

บทว่า **พุทฺธจกฺขนา** ด้วยพุทธจักขุ คือด้วยอินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ
(ปริชากำหนดรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) และ
ด้วยอาสยานุสยญาณ (ปริชากำหนดรู้ธรรมาศยคติแล้ว และอนุสัยกิเลสอัน
นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย). มีญาณสองเหล่านี้ จึงชื่อว่า
พุทธจักขุ. สัพพัญญุตญาณ ชื่อว่าสมันตจักขุ (จักขุรอบตอบ). มรรค-
ญาณ ๓ ชื่อว่าธรรมจักขุ. บทว่า **โลกิ โวลเกนุโต อทุกฺส สตฺเต** คือ
ทรงตรวจดูโลก ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย. พึงทราบความในบทว่า **อปฺปร-**
ชกฺเข มีกิเลสเป็นเพียงดังธุลิน้อยเป็นต้น ธุลิมิราคะเป็นต้น ในปัญญาจักขุ
โดยนัยที่กล่าวแล้วของสัตว์เหล่าใดน้อย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามีกิเลสน้อย.
ธุลิมิราคะเป็นต้นของสัตว์เหล่านั้นมาก สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามีกิเลสเพียงดัง
ธุลิมาก. อินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นของสัตว์เหล่าใดกล้า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า
มีอินทรีย์กล้า. อินทรีย์เหล่านั้นของสัตว์เหล่าใดอ่อน สัตว์เหล่านั้นชื่อว่ามี
อินทรีย์อ่อน. อากาสรัทธาเป็นต้นเหล่านั้นของสัตว์เหล่าใดดี สัตว์เหล่านั้น

ชื่อว่ามีการดี. สัตว์เหล่าใดกำหนดเหตุที่กล่าวแล้วสามารถรู้ได้โดยง่าย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าแนะนำได้โดยง่าย. สัตว์เหล่าใดเห็นปรโลกและวิญญู โดยความเป็นภัย สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าเห็นภัยในปรโลกและวิญญู. บทว่า **อุปฺปลินฺนํ** คือ ในกอบัว. แม้ในบทนอกนี้ก็มีย่นนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนฺโต นิมุคฺคโปสนิ** คือ จมอยู่ในน้ำอันน้ำหล่อเลี้ยงไว้. บทว่า **อุทฺทาจฺจุคฺคมฺมํ** **ติฏฺฐนฺติ** โผล่ขึ้นจากน้ำ ก็ตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในดอกบัวเหล่านั้น ดอกบัวใดโผล่ขึ้นพ้นน้ำ ดอกบัวนั้นจะต้องแสงพระอาทิตย์ ก็จะบานในวันนี้. ดอกบัวใดตั้งอยู่เสมอน้ำ ดอกบัวนั้นจะบานในวันรุ่งขึ้น. ดอกบัวใดยังไม่พ้นจากน้ำจมอยู่ในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้ ดอกบัวนั้นจะบานในวันที่สามนั้นแล. ดอกบัวใดไม่บานเลยก็จักเป็นอาหารของปลาและเต่าไปเท่านั้นเอง ดอกบัวนั้นท่านแสดงไว้ว่ามีได้ยกขึ้นสู่บาติ แต่ก็ควรนำมากล่าวไว้.

ท่านแสดงถึงบุคคล จำพวก คืออุคฺคตัตถุญฺญ วิปจิตฺตญฺญ เนยยะ ปทปรมะ เหมือนดอกบัว ๔ ชนิดฉะนั้น. บุคคลใดรู้ธรรมในเวลาที่ท่านยกขึ้นมากล่าว บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **อุคฺคตัตถุญฺญ**.

บุคคลใด เมื่อท่านขยายความโดยพิสดารแห่งภายิตที่ยกขึ้นกล่าว โดยย่อ จึงรู้ธรรม บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **วิปจิตฺตญฺญ**.

บุคคลใด สอบถามใส่ใจ เสดพบนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงรู้ธรรม บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **เนยยะ**.

บุคคลใด แม้บอกมาก กล่าวมาก ทรงไว้มาก สอนมาก ก็ไม่รู้ ธรรมในชาตินั้น บุคคลนี้ท่านเรียกว่า **ปทปรมะ**.

ในบุคคลเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูหมั่นโลกธาตุ เช่นกับดอกบัวเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงอย่างนี้ว่า วันนี้

อุคฆติตัญญจะบาน วันนีวิปจิตัญญจะบาน ดังนี้. พระธรรมเทศนาของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า จะสำเร็จประโยชน์แก่บุคคล ๓ จำพวกในอรรถภาพ
นี้แล พระธรรมเทศนาก็จะเป็นวาสนาแก่บุคคลผู้เป็นปทปรมะในอนาคต.

พึงทราบความในบทว่า รากจริโต เป็นรากจริตเป็นต้นนี้ ดังนี้
ชื่อว่าเป็นรากจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความกำหนด.
ชื่อว่าเป็นโทสจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความประทุษ-
ร้าย. ชื่อว่าเป็นโมหจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความหลง. ชื่อว่า
เป็นวิตกจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความวิตกด้วยความ
ตริก. ชื่อว่าเป็นสรัทธาจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความ
เชื่อง่าย. ชื่อว่าเป็นญาณจริต เพราะมีความประพฤตินิยามด้วยความรู้ ประพฤติ
ด้วยความรู้ ประพฤติโดยความรู้ หรือประพฤติเพื่อความรู้. บทว่า
รากจริตสุตฺถ แก่บุคคลผู้เป็นรากจริต คือรากะหนา รากะจัด. แม้บทอื่น
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า อสุภกถิ กเถติ ตรัสสุภกถา คือทรงบอกกล่าวปฏิสังขต
ด้วยอสุภะ ๑๐ อย่าง มีอุทธุมาตกะ (จันอืด) เป็นต้น. ดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ควรเจริญอสุภะเพื่อละรากะ ดังนี้. บทว่า เมตฺตา-
ภาวนํ อภิขุติ คือ ตรัสบอกเมตตาภาวนา คือตรัสเมตตาภาวนาอันจับจิต.
ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า พึงเจริญเมตตา เพื่อละพยาบาท
ดังนี้.

บทว่า อุทฺทเทส ในการเรียน คือในการท่องบ่น. บทว่า ปริ-
บุจฺจาย ในการไต่ถาม คือในการกล่าวเนื้อความ. บทว่า กาเลน
ธมฺมสุตฺตวเน ในการฟังธรรมตามกาล คือในการฟังปริยัติธรรมให้ยิ่งใน

เวลาเรียน. บทว่า **ธมฺมสากัจฉา** ในการสนทนาธรรม คือในการสนทนากับผู้อื่น. บทว่า **คฺรุณฺโณ วาเส** ในการอยู่ร่วมกับครู คือในการเข้าใกล้ครู. บทว่า **นิเวเสติ** ให้อยู่ คือให้ตั้งอยู่ในสำนักของอาจารย์. บทว่า **อานปานสฺสตี กเถติ** บอกอานาปานสติ คือบอกกรรมฐานสัมปยุตด้วยอานาปานสติ (กำหนดลมหายใจเข้าออก) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **พึงเจริญอานาปานสติเพื่อกำจัดวิตก**. บทว่า **ปาสาทนิยํ นิमितฺตํ** **อาจิขฺยติ** ตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตติ คือตรัสบอกพระสูตรอันให้เกิดความเลื่อมใส มีจุลลเวทลลสูตรและมหาเวทลลสูตร เป็นต้น.

บทว่า **พุทฺธสุโพธิ** ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า คือการตรัสรู้ความเป็นพุทธะของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. บทว่า **ธมฺมสุทฺถมฺมํ** ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม คือความที่โลกุตระธรรม ๘ อย่าง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว. บทว่า **สงฺยุปฺปติ** การปฏิบัติของพระสงฆ์ คือการปฏิบัติดี มีการปฏิบัติชอบของพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก.

บทว่า **สีลานิ จ อตุตฺโท** ศีลของตน คือทรงบอกศีลอันเป็นของตน. บทว่า **วิปสฺสนานิमितฺตํ** ธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา คือทรงบอกธรรมอันปฏิสังขตด้วยวิปัสสนา มีความเกิดและความดับเป็นต้น. บทว่า **อนิจฺจาการํ** มีอาการไม่เที่ยง คือมีอาการมีแล้วไม่มี. บทว่า **ทุกฺขาการํ** มีอาการเป็นทุกข์ คือมีอาการบีบคั้น คือความเกิดและความดับ. บทว่า **อนตฺตการํ** มีอาการไม่เป็นไปในอำนาจ.

บทว่า **เสถ ยถา ปพฺพตฺตมฺพุทฺธิญฺจโถ** คือ บรูชยืนอยู่บนยอดภูเขา ศิลาหนาทึบ. เมื่อยืนบนภูเขานั้นก็ไม่มีกิจที่จะขึ้นต้นไม้เพื่อดูเลย. บทว่า

ตถุปมฺ เปรียบเหมือนภูเขานั้น คือเปรียบด้วยภูเขาศิลาอันปฏิภาคกันนั้น.
ในบทนี้มีความสังเขปดังต่อไปนี้

บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชน
โดยรอบฉนฺได ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดี
คือมีปัญญาประเสริฐ มีพระจักขุโดยรอบ พระองค์มี
ความโศกไปปราศแล้ว ทรงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วย
ธรรม สำเร็จด้วยปัญญา ของทรงพิจารณาไคร้ครวญ
ไตร่ตรองถึงหมู่ชนผู้ว่เญรณด้วยความโศก และถูกชาติ
ชราครอบงำแล้วฉนฺไดนั้น.

ในบทนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- เหมือนอย่างว่า ชนทั้งหลายทำพื้น
ที่อันใหญ่โดยรอบเชิงภูเขา แล้วปลูกกระท่อมไว้ที่แนวพื้นที่อันเหมาะแก่
การเพาะปลูก ฉนฺได นั้น นึกก่อไฟในเวลากลางคืน และพึงมีความมืด
ประกอบด้วยองค์ ๔ ที่นั้นเมื่อบุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดภูเขานั้นมองดู
พื้นที่ พื้นที่ไม่ปรากฏ แนวเพาะปลูกไม่ปรากฏ กระท่อมไม่ปรากฏ
มนุษย์ที่นอนในกระท่อมไม่ปรากฏ ปรากฏแต่เพียงเปลวไฟในกระท่อม
ฉนฺได เมื่อพระตถาคตทรงขึ้นสู่ธรรมปราสาททรงตรวจดูหมู่สัตว์ สัตว์
เหล่าใดไม่ทำความดีไว้ สัตว์เหล่านั้นแม้นัง ฉนฺได ข้างพระชนาเบื่องขวาใน
วิหารเดียวกัน ก็ไม่มาสู่คลองแห่งพุทฺธจักขุ เหมือนลูกศรที่ซัดไปใน
ตอนกลางคืนฉนฺได ส่วนสัตว์เหล่าใด ทำความดีไว้ เป็นเวไนยบุคคล
สัตว์เหล่านั้นเมื่ออยู่ไกลพระตถาคตก็ย่อมมาสู่คลองพุทฺธจักขุ สัตว์เหล่านั้น
ดุจไฟ และดุจภูเขาหิมวันตะ. ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สัตว์บุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนภูเขา
หิมวันตะ สัตว์บุรุษทั้งหลายไม่ปรากฏในที่นี้ เหมือน
ลูกศรที่ชำไปในตอนกลางคืนฉะนั้น.

พึงทราบความในบทว่า สัพพัญญุตญาณ พระสัพพัญญุตญาณนี้
ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า สัพพัญญู เพราะรู้ทั่วถึงสิ่งทั้งปวงอันเป็นคลองแห่งธรรม
ที่ควรแนะนำ ๕ ประการ. ธรรมทั้งปวงมีประเภทเป็นสังขตธรรมและ
อสังขตธรรม ชื่อว่าเป็นคลองแห่งธรรมที่ควรแนะนำ ๕ ประการ คือ
สังขาร ๑ วิการ ๑ ลักษณะ ๑ นิพพาน ๑ บัญญัติ ๑ ความเป็นแห่ง
สัพพัญญู ชื่อว่าสัพพัญญตา. สัพพัญญุตานันเอง คือญาณ ควรจะกล่าว
ว่า สัพพัญญุตญาณ ท่านก็กล่าวว่า สัพพัญญุตญาณ . บทว่า สัพพัญญู
รู้สิ่งทั้งปวง คือพึงถึงเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ๕ อย่าง คือกมสัพพัญญู (รู้สิ่ง
ทั้งปวงตามลำดับ) ๑. สกีสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงคราวเดียว) ๑. สตต-
สัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงเนื่องๆ) ๑. สัตติสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงตาม
ความสามารถ) ๑. ญาณสัพพัญญู (รู้สิ่งทั้งปวงที่รู้แล้ว) ๑.

ในสัพพัญญู ๕ อย่างนั้น เพราะไม่มีกาลอันจะรู้สิ่งทั้งปวงตามลำดับ
จึงไม่ชื่อว่า กมสัพพัญญู. เพราะไม่มีการยึดถืออารมณ์คราวเดียว จึง
ไม่ชื่อว่า สกีสัพพัญญู. เพราะมีจิตมีอารมณ์แน่นอนในจักขุวิญญาณ
เป็นต้น เพราะดับภวังคจิต และเพราะไม่มีการประกอบ จึงไม่ชื่อว่า
สตตสัพพัญญู. เพราะสามารถรู้สิ่งทั้งปวงโดยไม่เหลือ พึงเป็นสัตติ-
สัพพัญญู หรือเพราะรู้แจ้งธรรมทั้งปวง พึงเป็นญาณสัพพัญญู. การ
รู้สิ่งทั้งปวงไม่มีในสัตติสัพพัญญู ด้วยประการฉะนี้. แม้ข้อนั้นก็มิถูก

เพราะท่านกล่าวไว้ว่า สิ่งอะไร ๆ ในโลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระ-
ตถาคตนั้นไม่เห็น ย่อมไม่มี ฯลฯ เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า
ผู้มีสมันตจักขุ. ญาติสัมพัทธธรรมนั้นแล. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้สัมพัทธธรรม
ย่อมมี โดยกิจ โดยไม่หลง โดยสำเร็จแต่การณะ โดยอาศัยอาวัชชนะ.
บทว่า เตน ฌาณน ด้วยฌาณนั้น คือด้วยฌาณอันรู้สิ่งทั้งปวงนั้น. เพื่อ
สำเร็จความเป็นสัมพัทธธรรมโดยปริยายอื่นอีก ท่านจึงกล่าวคำว่า น ตสฺส
ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า น ตสฺส อธิภูมิมิตฺตํ กิณฺจิ อะไร ๆ ใน
โลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระตถาคตไม่เห็นย่อมไม่มี ความว่า อะไร ๆ
ในไตรโลกนี้ อันพระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็นในกาล
ปัจจุบันนี้ แม้ประมาณน้อยย่อมไม่มี. บทว่า อตฺถิ นี้ เป็นบทอาขยาต
เป็นไปในปัจจุบันแล. ด้วยบทนี้ ท่านจึงแสดงธรรมที่ธรรมทั้งปวงอัน
เป็นไปในปัจจุบันกาล อันพระตถาคตรู้แล้ว. ก็ในคานานี้ประกอบ ๕
เข้าไป เพื่อสะดวกในการแต่งคาถา. อโธ ศัพท์ ในบทว่า อโธ วิญฺเญตํ
อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้ นี้เป็นนิบาตลงในความรับรองคำพูด.
บทว่า อวิญฺเญตํ มีปาฐะที่เหลือว่า ธรรมชาติอะไร ๆ ชื่อว่า อันพระ-
พุทธญาณไม่รู้แจ้ง อันเป็นกาลในอดีต มิได้มี. แม้เว้นปาฐะที่เหลือใน
การถือเอา อัตถิ ศัพท์ อันเป็นอภัยศัพท์ ก็ควรเหมือนกัน. ด้วยบทนี้
ท่านแสดงถึงธรรมที่ธรรมทั้งปวง อันเป็นอดีตกาลอัน พระตถาคตรู้แล้ว.
บทว่า อหนิตฺตํ ไม่ควรรู้คือธรรมชาติที่ไม่ควรรู้ อันเป็นอนาคตกาล
จักไม่มีหรือย่อมไม่มี. ด้วยบทนี้ ท่านแสดงถึงธรรมที่ธรรมทั้งปวงอันเป็น

อนาคตกาล อันพระตถาคตทรงรู้แล้ว. อ อักษรในบทว่า **อขานิตพฺพ** นี้ เพียงเป็นวิเสสณะของกิริยารู้นั่นเอง.

ในบทว่า **สพฺพ อภิญญาสิ ยทฺตุถิ เณยฺย** พระตถาคตทรงทราบ แล้วซึ่งธรรมชาติ ที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด นี้พึงทราบดังนี้.

ธรรมชาติอะไร ๆ อันใดที่ควรแนะนำ ควรรู้ เป็นไปใน ๓ กาล หรือพ้นกาลไปแล้วมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบ คือทรงรู้ทรงแทงตลอด ธรรมชาตินั้นทั้งหมด ด้วยพระสัพพัญญุตญาณอันยิ่ง. ในบทนี้พึงเห็นว่า **อตฺถิ ศัพท์** เป็นอภัยศัพท์ในกาล โดยถือเอา ๓ กาลและพ้นกาลด้วย **อตฺถิ ศัพท์**. บทว่า **ตถาคโต เตน สมฺมุตฺตจฺจุ** ด้วยเหตุที่พระตถาคตจึง ชื่อว่าผู้มีสมันตจักขุ คือชื่อว่า สมันตจักขุ เพราะมีญาณจักขุอันเป็นไปแล้ว โดยรอบคือโดยประการทั้งปวง เพราะแสดงโดยไม่เหลือด้วยกาลด้วย โอกาส. ท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเหตุตามที่กล่าวแล้วนั้น พระตถาคต จึงเป็นพระสัพพัญญุผู้มีสมันตจักขุ พระสัพพัญญุตญาณ สำเร็จลงแล้วด้วย เทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐานด้วยกาลานี้.

บทว่า **น อิติหิตํ** คือ มิใช่โดยต้องเชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็น ดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้. บทว่า **น อติกริยาย** คือ มิใช่โดยได้ยินต่อ ๆ กันมาว่า ได้ยินว่านี้เป็นอย่างนี้. บทว่า **น ปรมุปราย** คือ มิใช่โดยถือตาม ลำดับสืบ ๆ กันมา. บทว่า **น ปิฎกสมุปราย** มิใช่โดยอ้างตำรา คือมิใช่ โดยอ้างว่านี้เหมาะสมกับตำราพระไตรปิฎกของเรา. บทว่า **น ตกฺกเหตุ** มิใช่โดยนึกเอา คือมิใช่โดยคาดคะเนเอา บทว่า **น อากาโรปรวิตฺถเกน** มิใช่โดยตรึกตามอาการ คือมิใช่ตรึกตามเหตุอย่างนี้ว่า เหตุการณ์นี้คือ.

บทว่า น ติฏฺฐินินชฺฌณณกฺขณฺติยา มิใช่โดยชอบว่าควรแก้ทิฏฐิของตน คือ มิใช่ว่าเหมาะสมกับทิฏฐิที่เราชอบแล้วถือเอา.

พึงทราบความในบทว่า อถวปิ สมาริ นี้ดังนี้ บทว่า สมาริ คือ ชื่อว่าสมาธิ เพราะจิตเป็นกุศลมีอารมณ์เดียว. ชื่อว่าสมาธิด้วยอรรถว่า กระไร. ด้วยอรรถว่าตั้งใจมั่น. ชื่อว่าการตั้งใจมั่นนี้เป็นอย่างไร. คือการ ตั้งจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวเสมอและโดยชอบ. ท่านอธิบายว่า การตั้งไว้. เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลาย ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วุ่นวาย ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ด้วยอานุภาพแห่งธรรมใดเสมอและโดยชอบ นี้พึง ทราบว่าการตั้งใจมั่น.

ท่านกล่าวถึงสมาธินั้นเป็นคาถาประพันธ์ว่า

สมาธินั้น มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีความกำจัด
ความฟุ้งซ่านเป็นรส มีความไม่หวั่นไหวเป็นเครื่องปรากฏ
มีความสุข ความเจริญเป็นปทัฏฐาน.

สมาธิ ชื่อว่าตั้งมั่น เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์โดยความไม่ขุ่นมัวไม่ หวั่นไหว. สองบทต่อไปเพิ่มอุปสรรค. ชื่อว่าตั้งอยู่พร้อม เพราะรวบรวม แม้อารมณ์ในสัมปยุตธรรมตั้งอยู่. ชื่อว่าตั้งลง เพราะไม่เข้าไปเกาะอารมณ์ ตั้งอยู่. จริงอยู่ ในฝ่ายกุศลธรรมมี ๔ อย่าง คือศรัทธา สติ สมาธิและปัญญา ย่อมหยั่งลงในอารมณ์. ด้วยเหตุนี้แล ศรัทธาท่านจึงกล่าวว่าแน่นแน. สติท่านกล่าวว่าไม่เลื่อนลอย. สมาธิท่านกล่าวว่าตั้งลงคั่ง. ปัญญาท่าน กล่าวว่าหยั่งลง. ส่วนในฝ่ายอกุศลธรรมมี ๓ อย่าง คือ ตัณหา ทิฏฐิและ อวิชชาย่อมหยั่งลงในอารมณ์. ด้วยเหตุนี้ธรรมเหล่านั้นท่านจึงกล่าวว่า

เป็น โธมะ. อนึ่ง ในฝ่ายอกุศลนี้ จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ แต่ไม่มีกำลัง. เหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคลเอาน้ำรดในที่เประด้วยธุลีแล้วธุลีหายไปในชั่วขณะเล็กน้อย เมื่อแห้งแล้วธุลีก็ปรากฏตามเดิมอีกฉันใด ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งฝ่ายอกุศล จึงไม่มีกำลังฉันนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าไม่มีความฟุ้งซ่าน เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความฟุ้งซ่าน อันเป็นไปแล้วด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย. จิตแล่นไปด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัยนั้นแล ชื่อว่าย่อมฟุ้งซ่าน. แต่สมาธินี้ไม่ฟุ้งซ่านอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าไม่ฟุ้งซ่าน. จิตแล่นไป คือแล่นไปข้างโน้นข้างนี้ ด้วยอำนาจความฟุ้งซ่านและความสงสัย. แต่ความเป็นผู้มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปได้ดังนี้ ชื่อว่า อวิสาหภูมิ สตา ความมีใจไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า สมโธ ความสงบ มี ๑ อย่างคือจิตตสมถะ (ความสงบจิต) ๑ อธิกรณสมถะ (ความสงบอธิกรณ) ๑ สัพพสังขารสมถะ (ความสงบสังขารทั้งปวง) ๑. ในสมถะ ๑ อย่างนั้น ชื่อว่าจิตตสมถะ เพราะจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งในสมาบัติ ๘. เพราะจิตหวั่นไหว จิตคั่นร่น สงบระงับเพราะอาศัยสมถะนั้น ฉะนั้น สมถะนั้นท่านจึงเรียกว่า จิตตสมถะ.

ชื่อว่า อธิกรณสมถะ (ความสงบอธิกรณ) มี ๗ อย่าง มี สัมมุขาวินัย (ในที่พร้อมหน้าบุคคล วัตถุ และธรรม) เป็นต้น. อธิกรณทั้งหลายนั้น ๆ สงบระงับไปเพราะอาศัยสมถะนั้น เพราะฉะนั้น สมถะนั้นท่านจึงเรียกว่า อธิกรณสมถะ แต่เพราะสังขารทั้งหลายทั้งปวงสงบระงับไปเพราะอาศัยนิพพาน ฉะนั้น นิพพานนั้นท่านจึงเรียกว่า สัพพสังขารสมถะ. ในความนี้ท่านประสงค์เอาจิตตสมถะ. ชื่อว่า สมาธินทริยะ เพราะทำความเป็นใหญ่ในลักษณะของสมาธิ. ชื่อว่า สมาธิพละ เพราะ

ไม่หวั่นไหวในอุทธีจะ บทว่า สมมุตสมมธิ ได้แก่ สมมติแน่นอน
สมธินำสัตว์ออกไป.

ลำดับนั้น เพราะอินทรีย์สังวรเป็นการรักษาศีล หรือเพราะเทศนา
ที่พระองค์ทรงแสดงตามลำดับนี้ เป็นที่สบายของเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติธรรมตั้งแต่อินทรีย์สังวรไป
จึงทรงปรารภคำมีอาทิว่า จกฺขุหิ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า จกฺขุหิ เนว โลลสุตฺต ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเล
ด้วยจักขุทั้งหลาย คือไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุทั้งหลาย ด้วยอำนาจมีรูปที่
เราไม่เคยดู ควรดูเป็นต้น. บทว่า คามกถาย อวเรย โสถํ พิงป้องกันหู
จากคามกถา (คำพูดของชาวบ้าน) คือพึงป้องกันหูจากติรัจฉานกถา.

บทว่า จกฺขุโวลฺลเยน ความเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ คือความเป็นผู้
โลเลด้วยจักขุ ด้วยอำนาจความโลภอันเกิดขึ้นแล้วในจักขุทวาร. บทว่า
อทิฏฺฐํ ทกฺขิตพฺพํ รูปที่เราไม่เคยดู ควรดู คือรูปารมณ์ที่เราไม่เคยดูควร
เพื่อจะดู. บทว่า ทิฏฺฐํ สมตฺตักฺกมิตพฺพํ รูปที่เคยเห็นแล้วควรผ่านไป
คือรูปารมณ์ที่เคยเห็นแล้วควรผ่านไป. บทว่า อารามเณ อารามํ สู้สวน
แต่สวน คือสู้สวนผลไม้ สวนดอกไม้เป็นต้น แต่สวนมีสวนดอกไม้เป็น
ต้น. บทว่า ทิฆจริกํ คือเที่ยวไปนาน. บทว่า อนวฏฺฐิตจริกํ เที่ยวไป
ไม่แน่นอน คือเที่ยวไปโดยไม่ตกลงใจ. บทว่า อนญฺยุตฺโต โหติ
รูปทสฺสนาย เป็นผู้ชวนขายเพื่อจะดูรูป คือเป็นผู้ชวนขายบ่อย ๆ
เพื่อจะดูรูปารมณ์. บทว่า อนฺตรนฺรํ ปวิฏฺโง เข้าไปสู่ละแวกบ้าน คือ
เข้าไปถึงภายในธรณีประตู. บทว่า วิถี ปฏฺธิปฺนโน เดินไปตามถนน คือ
ก้าวไประหว่างถนน. บทว่า นรมฺขานิ โอลฺลเกนฺโต แลดูหน้ามุขเรื่อน

คือมองดูประตูลี้น. บทว่า **อุทฺธ** โอโธเคนโต แลดูข้างบน คือแหงน
หน้ามองดูเบื้องบน. บทว่า **จกฺขนา รูปี ทิสฺวา** เห็นรูปด้วยจักขุ คือ
เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณอันสามารถเห็นรูป ที่เรียกว่าจักขุด้วยอำนาจของ
เหตุ. แต่พระโหราณาจารย์กล่าวไว้ว่า จักขุไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจิต
จิตไม่เห็นรูป เพราะไม่มีจักขุ ย่อมเห็นด้วยจิตอันมีประสาทจักขุกระทบ
อารมณ์ทางทวาร. ก็ถาเช่นนี้ชื่อว่าสัมผัสการกตา (กล่าวรวมกัน) ดูใน
ประโยชน์อาทิว่า ยิ่งด้วยธนูเพราะฉะนั้น ความในข้อนี้จึงมีว่า เห็นรูป
ด้วยจักขุวิญญาณ. บทว่า **นิมิตฺตคฺคาหิ** เป็นผู้ถือนิมิต คือถือนิมิตหญิง
และชาย หรือนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส มีสุกนิมิตเป็นต้นด้วยอำนาจ
ฉันทราคะ. เพียงเห็นเท่านั้นนิมิตไม่ปรากฏ. บทว่า **อนุพยฺณชนคฺคาหิ**
ถืออนุพยัญชนะ คือถืออาภาหันท่างด้วยมือ เท้า หัวเราะ ขบขัน พุด
ชำเลื่องดูและการเลี้ยวดูเป็นต้น เรียกว่าอนุพยัญชนะเพราะทำให้ปรากฏ
โดยเป็นเหตุให้กิเลสทั้งหลายปรากฏ. พึงทราบความในบทว่า **ยตุวาทิ-**
กรณเมณํ เป็นต้น ดังต่อไปนี้. ธรรมทั้งหลายมีอภิขมาเป็นต้นเหล่านี้
พึงครอบงำติดตามบุคคลนั้นผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์ด้วยประตูคือสติ ผู้ไม่ปิด
จักขุทวารอันเป็นเหตุแห่งการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ บทว่า **ตสฺส** ลั รรายน
น ปฏิปฺชติ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ คือย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อ
ปิดจักขุนทรีย์นั้นด้วยประตูคือสติ. ท่านกล่าวว่า ภิกษุเป็นอย่างนี้ ชื่อว่า
ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์บ้าง. ในบทนั้น
การสำรวมหรือไม่สำรวม ย่อมไม่มีในจักขุนทรีย์โดยแท้. เพราะสติหรือ
การหลงลืมย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัย จักขุประสาท อีกอย่างหนึ่ง เมื่อใด
รูปารมณ์มาสู่คลองจักขุ เมื่อนั้นเมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปสองครั้ง

กิริยามโนธาตุยังอวิชชนกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป. แต่นั่นจักขุ-
 วิญญาณก็ทำหน้าที่เห็น. แต่นั่นวิปากมโนธาตุ ทำหน้าที่รับ. แต่นั่น
 วิปากอเหตุกมโนวิญญาณธาตุ ทำหน้าที่พิจารณา. แต่นั่นกิริยาอเหตุก-
 มโนวิญญาณธาตุยังโกฎัปปกิจให้สำเร็จ เกิดขึ้นแล้วดับไป. ในลำดับนั้น
 ชวนจิตย่อมแล่นไป. ความไม่สำรวมหรือความสำรวมย่อมไม่มีในสมัย
 แห่งภวังคจิตเมื่อนั้น ย่อมไม่มีในสมัยใดสมัยหนึ่ง บรรดาอวิชชนจิตเป็น
 ดัน. ก็ในขณะที่ชวนะจิต หากว่า ความเป็นผู้รู้สึก ความหลงลืม ความไม่รู้
 ความไม่อดทน หรือความเกียจคร้านเกิดขึ้น ความไม่สำรวมย่อมมี. ภิกษุ
 เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ท่านเรียกว่าเป็นผู้ไม่สำรวมในจักขุนทรีย์. เพราะเหตุ
 ไร. เพราะเมื่อไม่มีการสำรวมในจักขุนทรีย์มีอยู่ แม้ทวารก็ไม่ใช่อัน
 คู้มครอง แม้ภวังคจิต แม้วิถิจิต มีอวิชชนะเป็นดัน ก็ไม่เป็นอันคู้มครอง
 เหมือนอะไร. เหมือนเมื่อประตู ๔ ด้านในนครไม่ปิด แม้จะปิดประตู
 เรือนซุ้มและห้องเป็นคันข้างในก็ตาม ถึงดังนั้นก็ไม่เป็นอันรักษาคู้มครอง
 ทรัพย์ทั้งหมดภายในนครนั่นเอง โจรทั้งหลายเข้าไปทางประตูนคร พึง
 ทำตามความต้องการอันใด เมื่อความเป็นผู้รู้สึกเป็นดัน เกิดขึ้นในชวนะจิต
 เมื่อไม่มีการสำรวมนั้น แม้ทวารก็ไม่ใช่อันคู้มครอง แม้ภวังคจิต แม้วิถิ
 จิตมีอวิชชนะเป็นดัน ก็ไม่เป็นอันคู้มครองจันนั้นนั่นแล.

บทว่า **สทฺธาเทยฺยานิ** โภชนะอันเขาถวายด้วยศรัทธา คือโภชนะ
 อันเขาเชื่อกรรม ผลของกรรม โลกนี้โลกหน้าแล้วถวาย. อธิบายว่า ไม่
 ได้ถวายด้วยอาการอย่างนี้ว่า ภิกษุนี้เป็นญาติ เป็นมิตรของเรา จักทำสิ่งนี้
 หรือเขาเคยทำสิ่งนี้ ดังนี้. การถวายอย่างนี้ ไม่ชื่อว่าถวายด้วยศรัทธา.
 อนึ่ง บทว่า **โภชนานิ** นี้ เป็นเพียงหัวข้อเทศนา. แต่โดยอรรถ ท่านกล่าว

คำทั้งหมดนี้ว่า ภิกษุบริโกทโกชนะที่เขาถวายด้วยศรัทธา ห่มจีวร เสพ
เสนาสนะ บริโกทบริจารคือยาอันเป็นปัจจัยแห่งคนไข้. บทว่า **เสยยถิ**
เป็นนิบาต มีความว่า นั่นเป็นไฉน. การพ้อนอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า
นัจจะ. ภิกษุแม้เดินไปบ้านก็ไม่ควรแหงนดู. บทว่า **คิติ** การจับ ได้แก่
การจับอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **วาทิติ** ได้แก่ การประโคมอย่างใด
อย่างหนึ่ง. บทว่า **เปกฺข** ได้แก่ มหรสพมีการรำเป็นต้น. บทว่า **อกฺขาน**
การเล่านิยาย คือเล่าเรื่องภารตะและรามายณะเป็นต้น (เรื่องรามเกียรติ์)
ภิกษุไม่ควรไปในที่ที่เขาเล่านิยายกัน. บทว่า **ปาณิสฺสริ** คือ เพลงปรบมือ.
บทว่า **เวตาฬิ** คือ ฆ้อง. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า การรำยมนต์บนร่าง
ของผู้ตาย. บทว่า **กุมภฏฺฐนํ** ระนาด คือการตีบนราง ๔ เหลี่ยม. บทว่า
โสภณครกํ คือ หนัง. ท่านอธิบายว่า นครงาม คือมีผู้ทำให้วิจิตรด้วย
ความเย็บແหลม. บทว่า **จณฺฑาลิ** เล่นดิล्ली. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
กีฬาชักเปลือกไม้ของคนจันฑาล. บทว่า **วํ สํ** เล่นได้ราว ก็ยกไม้ไผ่
ขึ้นเล่น. บทว่า **โรวณํ** คือ การเล่นหน้าศพ. ได้ยินว่า ในชนบทบางแห่ง
เมื่อญาติตายเขาไม่เผา ขุดหลุมฝัง. ญาติรู้เวลาที่ผู้ตายนั้นจะเน่า จึงนำ
ออกแล้วล้างกระดูกเอาของหอมทาเก็บไว้. ครั้นถึงวันนักขัตฤกษ์ พวก
ญาติตั้งกระดูกไว้ในที่หนึ่ง ตั้งสุราเป็นต้นไว้ในที่หนึ่ง แล้วพากันร้องไห้
คร่ำครวญไป ดื่มสุราไป. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ในทักษิณชนบทมีตำบลหนึ่งชื่อโรวณะ ทำตำบลนั้นมีข่าวน้ำ
ลงเขียว ของบริโกท ของลิมมากมาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตำบลโรวณะ
นั้นยังมีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี ดังนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าว การล้าง

กระดุกด้วยการเล่นกล ชื่อโธณะ. ในการยุทธหัตถีเป็นต้น ภิกษุไม่ควร
รบด้วยช้างเป็นต้น ไม่ควรให้เขารบกัน ไม่ควรดูเขารบกัน.

บทว่า นิพพุตฺถ คือ มวยปล้ำ. บทว่า เสนาพฺยุหิ การจัดกระบวน
ทัพ คือค่ายทหารที่พนักกรบ มีกองทัพเกวียนเป็นต้น. บทว่า อนิกทสฺสนํ
กองทัพ คือดุกองทัพบกที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า กองทัพช้างมีช้าง ๓
เชือกเป็นที่สุด.

บทว่า น นิमितฺตคฺคาหิ โหติ ภิกษุไม่ถือนิมิต คือไม่ถือนิมิตดังที่
กล่าวแล้วด้วยอำนาจจันทราคะ. แม้บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม
กับที่กล่าวแล้ว. อนึ่ง ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังว่า เมื่อความเป็นผู้ทุศีล
เกิดขึ้นแล้วในขณะจิต เมื่อไม่มีความสำรวม แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครอง
ไม่ได้ แม้วังคจิต แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น ก็คุ้มครองไม่ได้ฉันใด
ในที่นี้ก็ฉันนั้น เมื่อศีลเกิดขึ้นแล้วในภิกษุนั้น แม้ทวารก็เป็นอันคุ้มครอง
ได้ แม้วังคจิตก็เป็นอันคุ้มครองได้ แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้นก็คุ้ม-
ครองได้. เหมือนอะไร. เหมือนเมื่อปิดประตูนครแล้ว แม้ภายในเรือน
เป็นต้น ไม่ได้ปิดก็จริง ถึงดังนั้นทรัพย์สินทั้งหมดในภายในนครก็เป็น
อันรักษาดีแล้ว คุ้มครองดีแล้วนั่นเอง เมื่อประตูนครปิดแล้ว โจรทั้งหลาย
ก็เข้าไปไม่ได้ฉันใด เมื่อศีลเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วในขณะจิต แม้ทวารก็
เป็นอันคุ้มครองได้ แม้วังคจิตก็คุ้มครองได้ แม้วิถิจิตมีอาวัชชนะเป็นต้น
ก็คุ้มครองได้. เพราะฉะนั้น ความสำรวมแม้เกิดขึ้นในขณะแห่งขณะจิต
ท่านก็กล่าวว่า เป็นความสำรวมในจักขุทริย. ต่อจากนี้ทั้งข้างหลังข้าง
หน้าพึงทราบความโดยปริยายที่ท่านกล่าวแล้ว. บทว่า วิสูกทสฺสนา คือ
การดูแลอันเป็นข้าศึกแก่กุศล.

บทว่า **คามกถา** คือ คำพูดของชาวบ้าน. บทว่า **พตุตฺติส** คือ ๓๒. คำพูดอันเป็นเครื่องปิดกั้นทางไปสวรรค์และทางแห่งความหลุดพ้น ชื่อว่า ตีรจณากถา เพราะเป็นคำพูดที่ไม่นำสัตว์ออกไป. ในคามกถาเหล่านั้น คำพูดที่ปรารภพระราชาเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า พระมหาสมมตราช พระเจ้ามันธะราช พระเจ้าธรรมาโศกราช มีอานุภาพอย่างนี้ ๆ ชื่อว่า **ราชกถา** พูดเรื่องพระราชา. ใน **โจรกถา** (พูดเรื่องโจร) เป็นต้นก็มีนัยนี้. ใน **คามกถา** เหล่านี้ คำพูดอาศัยเคหะโดยนัยมีอาทิว่า พระราชาพระองค์โน้น มีพระโสมงามน่าชม ดังนี้ เป็น **ตีรจณากถา**. อนึ่ง คำพูดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า แม้พระราชาพระองค์นั้นมีอานุภาพมากถึงอย่างนี้ก็ยังสวรรคต ชื่อว่า ตั้งอยู่ในความเป็นกรรมฐาน. แม้ในพวกโจรคำพูดอาศัยเคหะว่า อัจฉรย์ โจรผู้กล้าหาญทั้งหลายอาศัยการกระทำของพวกโจร ว่ามุลเทพ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เมฆมมัล มีอานุภาพมากอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า **ตีรจณากถา**. แม้ในการรับคำพูดด้วยความชอบใจในเรื่องการตฤทธเป็นต้นว่า ทหารชื่อโน้นถูกทหารชื่อโน้นฆ่าอย่างนี้ ถูกแทงอย่างนี้ ก็ชื่อว่า ตีรจณากถา. ส่วนคำพูดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า แม้คนนั้นก็ตาย ดังนี้ ย่อมเป็นกรรมฐานในที่ทั้งหมด.

อีกอย่างหนึ่งในอาหารมีข้าวเป็นต้น ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจ ในกามว่า เราเคี้ยว กิน ดื่มนบริโภค อาหารมีสี มีกลิ่น มีรส ถึงพร้อมด้วยผัสสะ อย่างนี้ ดังนี้. อนึ่ง ควรทำให้ประกอบด้วยประโยชน์แล้วพูดว่า เมื่อก่อน เราได้ถวายข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ดอกไม้กลิ่นหอมอัน สมบูรณ์ด้วยดีเป็นต้นอย่างนี้ แก่ท่านผู้มีศีลทั้งหลาย เราได้กระทำการบูชาพระเจดีย์ ดังนี้. แม้ใน **ญาติกถา** (พูดเรื่องญาติ) เป็นต้น ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจว่า ญาติของเราเป็นผู้สามารถ หรือเมื่อก่อนเรา

ได้เที่ยวไปด้วยยานอันวิจิตรอย่างนี้ ดังนี้. อนึ่ง ควรพูดว่าญาติทั้งหลาย ได้ทำแต่สิ่งที่มีประโยชน์ไว้ แม้ญาติทั้งหลายของเราก็ตายเสียแล้ว หรือ เมื่อก่อนเราได้ถวายรองเท้าอย่างนี้แก่สงฆ์. แม้ในคามกถา (คำพูดของ ชาวบ้าน) เป็นต้น ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจอย่างนี้ว่า พวกที่อยู่ บ้านโน้นเป็นคนกล้า มีความสามารถด้วยการมีหลักฐานดี ยากจน หากินง่าย หากินลำบาก ดังนี้. ควรพูดว่า คนนั้นทำสิ่งมีประโยชน์มี ศรัทธา เลื่อมใส หรือคนนั้นได้ตายเสียแล้ว แม้ในนิคมกถา (พูดเรื่อง นิคม) นครกถา (พูดเรื่องนคร) ชนนพกถา (พูดเรื่องชนบท) ก็มีนัยนี้ เหมือนกัน. แม้อิตถิกถา (พูดเรื่องสตรี) ก็ไม่ควรพูดด้วยความชอบใจ เกี่ยวกับผิวและรูปร่าง เป็นต้น. ควรพูดอย่างนี้อย่างเดียวว่า หญิงผู้มี ศรัทธาเลื่อมใสได้ตายเสียแล้ว. แม้ สุรกถา (พูดเรื่องคนกล้า) ก็ไม่ควร พูดด้วยความชอบใจว่า นักรบชื่อนั้นทมิตรเป็นคนกล้า. ควรพูดอย่าง นี้อย่างเดียวว่า นักรบผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้ตายเสียแล้ว ดังนี้. แม้วิสา- กถา (พูดเรื่องตรอก) ก็ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า ตรอกโน้นเรียบ ไม่เรียบ. แม้สุรกถา (พูดเรื่องคนกล้า) ก็ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า คนโน้นเป็นผู้กล้าเป็นผู้สามารถ ดังนี้. ควรพูดได้อย่างเดียวว่า คนกล้าที่มี ศรัทธาเลื่อมใสได้ตายไปเสียแล้ว ดังนี้. บทว่า **กุมภฏฐานกถา** (พูด เรื่องท่าน้ำ) ท่านกล่าวว่า **อุทกตัญญูกถา** บ้าง ได้แก่ **กุมภทาสีกถา** (พูดเรื่องนางกุมภทาสี). ไม่ควรพูดด้วยความพอใจว่า แม้นางกุมภทาสี นั้น นำเลื่อมใสเป็นหญิงฉลาดเพื่อเพื่อนรำเพื่อขับร้อง. ควรพูดโดยนัยมี อาทิวา นางกุมภทาสีนั้นเป็นหญิงมีศรัทธาเลื่อมใส. บทว่า **ปุปฺพเปตกถา** (พูดเรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว) คือพูดถึงญาติที่ตายไปแล้ว. ในบทนั้นพึง ทราบวินิจฉัยเช่นเดียวกับพูดถึงญาติที่กำลังเป็นอยู่. บทว่า **นันทุตกถา**

(พูดเรื่องเบ็ดเตล็ด) คือพูดไประโยชน์พ้นจากกถาก่อนและกถาหลัง ที่
เหลือมีสภาพต่าง ๆ กัน. บทว่า **โลกุขายิกา** (พูดเรื่องโลก) คือพูดให้
ชาวโลกหลงเชื่อมีอาทิอย่างนี้ว่า โลกนี้ใครสร้าง คนโน้นสร้าง กามีสีขาว
เพราะกระดูกขาว นกยางโตนมีสีแดง เพราะเลือดแดง. **สมุททุกุขายิกา**
(พูดเรื่องทะเล) เพราะเหตุไรจึงชื่อว่า **สมุททุกุขายิกา**. การพูดเรื่อง
สมุทรมีอาทิอย่างนี้ว่า ชื่อว่าสาครเพราะเทพเจ้าประจำสาครขุด ชื่อสมุท
เพราะประกาศให้รู้ด้วยการขึ้นชื่อว่า สาครเราขุด. บทว่า **ภโว** คือ ความเจริญ.
บทว่า **อกโว** คือ ความเสื่อม. การพูดถึงเหตุอันไประโยชน์ธรรมดา ๆ ว่า
ความเจริญเป็นอย่างนี้ ความเสื่อมเป็นอย่างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า **อติภาวภวกถา**
(พูดเรื่องความเจริญและความเสื่อม). บทว่า **อวเรยฺย** ฟังป้องกัน คือ
ฟังทำการป้องกัน. บทว่า **นิวเรยฺย** ฟังห้าม คือฟังกันจากอาภรณ์.
บทว่า **สนฺนิวเรยฺย** ฟังสกัดกั้น คือฟังกันทำให้ไม่มีเหลือโดยชอบ.
บทว่า **รกฺเขยฺย** ฟังรักษา คือฟังทำการรักษา. บทว่า **โคเปยฺย** ฟัง
คุ้มครอง คือฟังคุ้มครองเสมอ. บทว่า **ปีทเหยย** ฟังปิด คือฟังทำการ
ปิด. บทว่า **ปจฺฉินฺทเหยย** ฟังตัดขาด คือฟังตัดกระแสคือตัณหา. บทว่า
เตน เตน น ตสฺส ไม่พอใจด้วยรสนั้น ๆ คือไม่พอใจด้วยรสมีรส
เปรี้ยวเป็นต้นนั้น ๆ. บทว่า **อปรปรี ปริเยสนฺติ** ย่อมเที่ยวแสวงหารส
อื่น ๆ คือย่อมแสวงหารสสูง ๆ ขึ้นไป.

บทว่า **ผสฺสเสน** ได้แก่ ผัสสะคือโรค. บทว่า **ภวญฺจ นากิขปฺเปยฺย**
ไม่ฟังปรารธนาภพ คือไม่ฟังปรารธนาภพมีกามภพเป็นต้น เพื่อบรรเทา
ผัสสะนั้น. บทว่า **เอเรวสุ จ น สมฺปเวเหยย** ไม่ฟังหวนในเพราะ
ความขลาดกลัว คือไม่ฟังหวนไหวในเพราะความขลาดกลัว มีราชสีห์และ

เสือโคร่งเป็นต้น อันเป็นปัจจัยแห่งผัสสะนั้น. หรือไม่พึงหวนไหวใน
อารมณ์ อันเป็นวิสัยแห่งมานินทรีย์และมโนินทรีย์ที่เหลือ. ด้วยประการ
ฉะนี้ เป็นอันท่านกล่าวถึงความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ครั้งทรงแสดงความสำรวมอินทรีย์ด้วยบทก่อนแล้ว ด้วยบทนี้จึงทรงแสดง
ว่า อันภิกษุผู้อยู่ในป่า ได้เห็นหรือได้ยินสิ่งที่น่ากลัว ไม่พึงหวนไหวดังนี้.

บทว่า **เอเคนากาเรน** คือ ด้วยเหตุอย่างเดียวกัน บทว่า **ภยมปิ
ภรวมปิ ตณฺเฏว** ภัยก็ดี ความขลาดกลัวก็คตินั้นแล คือภัยก็ดีความขลาด-
กลัวก็ดี ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ก็เป็นนิमितแห่งความหวาดสะดุ้งเหมือนกัน. เพื่อ
แสดงความนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **วุตฺตณฺเฏหตฺ** สมจริงดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้. บทว่า **ภยํ** คือ ภัยเกิดขึ้นเพราะความขลาดกลัวเป็น-
เหตุ. บทว่า **ภยานกํ** แสดงถึงอาการ คือกิริยาที่กลัว. บทว่า **ณฺมภิตฺตํ**
ความหวาดหวั่น คือมีกายหวั่นไหวด้วยอำนาจความกลัว. บทว่า **โลมหํ โส**
ความเป็นผู้มีขนลุก คือขนลุกชัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งแสดงภัยโดย
กิจด้วยบททั้งสองนี้แล้ว ทรงแสดงโดยสภาวะอีกว่า ความหวาดเสียว ความ
สะดุ้งแห่งจิต. บทว่า **อุพฺเพโค** ความหวาดเสียว คือความขลาด. บทว่า
อุตุราโส ความสะดุ้ง คือความกำเริบแห่งจิต. บทว่า **ชาติภยํ** ภัยแต่
ชาติ คือภัยเกิดขึ้นเพราะอาศัยชาติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
ภัยเกิดแต่พระราชา ชื่อ **ราชภยํ**. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
บทว่า **อุตฺตานฺวาทภยํ** ภัยแต่การติเตียนตน คือภัยเกิดแต่การติเตียนตน
ผู้ทำกรรมชั่ว. บทว่า **ปรานฺวาทภยํ** คือ ภัยเกิดแต่การติเตียนของผู้อื่น.

บทว่า **ทณฺฑภยํ** ภัยแต่อาชญา คือภัยเกิดขึ้นเพราะอาศัยพระราช-
อาชญาหรือโทษทางวินัยของนักบวช. บทว่า **ทุกฺคตฺติภยํ** ภัยแต่ทุกติ คือภัย

เกิดขึ้นเพราะอาศัยอบาย ๔. บทว่า อุมิภยํ ภยแต่คลื่น คือภยเกิดแก่ผู้ลงน้ำในมหาสมุทร. นัยว่า ในมหาสมุทรมีคลื่นซุ้มหินทะลุพลงขึ้นประมาณ ๕๐ โยชน์ คลื่นซึ่งว่าโรहिณี ผุดพลงขึ้นประมาณ ๔๐ โยชน์ ภยเกิดเพราะอาศัยคลื่นชื่อว่า อุมิภย. ภยเกิดจากจระเข้ ชื่อว่า กุมภิลภย ภยแต่จระเข้. ภยแต่วังวน ชื่อว่า อาวัฏฏภย. ปลาทุเรียกว่า ตุํ สุกา ภยแต่ปลาคู้นั้น ชื่อว่า สุกาสุกาภย. บทว่า อาชีวกภยํ ภยแต่การเลี้ยงชีพ ชื่อว่า อาชีวกภย. บทว่า อติโลกภยํ คือ ภยแต่ความเดือดร้อน.

บทว่า **ลหฺรฺธา น สนฺธิ กยฺรฺา** ได้แล้วไม่ควรทำการสะสม คือได้
อย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาข้าวเป็นต้นเหล่านั้นแล้ว ไม่ควรคิดว่า อันภิกษุ
ผู้อยู่ในป่าหาได้ยากแล้วทำการสะสม. บทว่า **โอทโน** ได้แก่ ข้าวสุกเกิด
จากข้าวสารของข้าวเปลือก และอนุโลมด้วยข้าวเปลือก ๑ อย่าง คือข้าว
สาเลี ๑ ข้าวเปลือก ๑ ข้าวเหนียว ๑ ข้าวละมาน ๑ ข้าวฟ่าง ๑ ลูกเดือย ๑
หญ้ากับแกล้ ๑. บทว่า **กุมฺมาโส** ขนมกมฺมาส คือเกิดจากข้าวเหนียว.
บทว่า **สत्ตฺตฺ** ข้าวสัตฺตฺ คือข้าวสัตฺตฺทำด้วยข้าวสาเลีเป็นต้น. สัตว์เกิดใน
น้ำ ชื่อว่าปลา. เนื้อความซัดอยู่แล้ว. บทว่า **อมฺพฺพานํ** น้ำผลมะม่วง
ได้แก่หน้าที่ทำด้วยผลมะม่วงดิบหรือสุก. เมื่อจะทำด้วยผลดิบ ควรผ่าผล
มะม่วงอ่อนแล้วแช่น้ำฝั้งแดด กรองผสมกับน้ำฝั้ง น้ำตาลกรวดและ
การบูรเป็นต้นทำปานะ. บทว่า **ขมฺพฺพานํ** คือ น้ำทำด้วยผลหว่า. บทว่า
โจจฺพานํ คือ น้ำทำด้วยผลกล้วยมีเมล็ด. บทว่า **โมจฺพานํ** คือ น้ำทำด้วย
ผลกล้วยไม่มีเมล็ด. บทว่า **มธุจฺพานํ** น้ำผลมะขาง คือน้ำทำด้วยรสชาติ
แห่งผลมะขาง. อนึ่ง น้ำผลมะขางนั้นควรผสมน้ำ ล้วน ๆ ไม่ควร.
บทว่า **มฺหติจฺพานํ** น้ำผลจันทน์ คือน้ำที่ขยำผลจันทน์ลงในน้ำ แล้ว

บทว่า น กุณาย มิใช่ได้ด้วยความโกหก คือมิใช่ได้ด้วยความ
พิสวง. บทว่า น ลปนาย มิใช่ได้ด้วยความพุดเลียบเคียงเพื่อปจจัย
คือมิใช่เห็นพวกมนุษย์มาวิหารแล้วพุดเลียบเคียงอย่างนี้ว่า พวกท่านมา
เพื่ออะไร มาเพื่อนิมนตฺถิกษหรือ ผิดอย่างนั้นพวกท่านกลับไปก่อน
อาตมาจะตามไปที่หลัง. อีกอย่างหนึ่งมิใช่จะแนะนำตน แล้วพุดเลียบเคียง
อย่างนี้ว่า อาตมาชื่อติสสะ พระราชาทรงเลื่อมใสในอาตมา มหาอำมาตย์
ของพระราชาชื่อโน้น ๆ ก็เลื่อมใสในอาตมา ดังนี้. บทว่า น เนมิตฺติ-
กตาย คือมิใช่ได้ด้วยการนิมิตทางกายและวาจาอย่างใดอย่างหนึ่งแก่คนอื่น
ให้เกิดความรู้สึกจะถวายปจจัย. บทว่า น นิปฺเปตฺติกตาย มิใช่ได้ด้วยการจัด
คุณเขา คือแสดงกิริยามีการค่าผู้อื่นเป็นต้น ชื่อว่ากำจัดครอบงำคุณของ
ผู้อื่นอย่างไม่มีดี ดูจะไม่ไผ่ขึ้นเล็กๆ. อีกอย่างหนึ่ง เพราะการบดขยี้คุณของ
ผู้อื่นให้แหลกรานแล้วแสวงหาแลก ดุจบดคันธชาติแล้วหากลิ่นหอมฉะนั้น
ดังนั้นท่านจึงเรียกว่า นิปฺเปตฺติกา กำจัดคุณเขา. มิใช่ได้ด้วยการจัดคุณเขา
เห็นปานฉะนั้น. บทว่า นิชิตฺตีสนตฺตา ในบทว่า น ลาเภณ ลภํ นิชิตฺตีสนตฺตาย
มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาแลกด้วยแลกนี้ คือการแสวงหา. การแสวงหาแลกด้วย
ด้วยการนำแลกที่ได้แล้วจากที่อื่นไปแลกเปลี่ยนในที่อื่น. มิใช่ได้ด้วยการ
แสวงหาแลกด้วยแลกเห็นปานฉะนั้น. บทว่า น ทารุทานเนน มิใช่ได้ด้วยการ
ให้ไม่จริง คือมิใช่ได้ด้วยการให้ไม่จริงอันเป็นเหตุเป็นปจจัย. จริงอยู่ ไม่
ควรให้ไม่จริงที่ขึ้นในวิหาร หรือที่นำมาจากที่อื่นแล้วรักษาคุ้มครองไว้
แก่อุปัฏฐากทั้งหลายด้วยคิดว่า อุปัฏฐากเหล่านั้นจักให้ปจจัยแก่เราด้วย
อาการอย่างนี้. เพราะเมื่อภิกษุสำเร็จชีวิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นอยู่โดยมิจจา-
ชีพ การแสวงหาที่ไม่สมควร. ภิกษุนั้นย่อมได้รับความคติเย็นในปัจจุบัน

และจะต้องจมอยู่ในอบายในภพหน้า. ภิกษุให้ไม้จริงอันเป็นส่วนของตน เพื่อสงเคราะห์ตระกูล ย่อมต้องอาบัติทุกกฏ ชื่อว่า กุลทูสกะ ให้ของ คนอื่นด้วยโดยจิตถูกปรับเป็นกัณฑ์ไทย. แม้ในของสงฆ์ก็มีนัยนี้เหมือนกัน แต่ถ้าให้ของนั้นเพราะคนเป็นผู้มีอำนาจ ย่อมต้องอาบัติข้อสะครุกันท์. ก็ไม้จริงอย่างไหนเป็นครุกันท์ อย่างไหนไม่เป็นครุกันท์. ไม้ที่ไม่ได้ ปลุกไว้ก่อน เกิดเองในที่ที่สงฆ์กำหนดเขตไว้นั้นแลเป็นครุกันท์. นอก จากนั้นไม่เป็นครุกันท์. ไม้ในที่ที่ปลุกไว้ก็เป็นครุกันท์ทั้งหมด. ไม้มี ประมาณเท่าเล่นเข็มโดยประมาณก็เป็นครุกันท์.

แม้ในบททั้งหลายมีอาทิว่า น เวพฺพทานน มิใช่ได้ช่วยให้ไม้ไผ่ พิงทราบบททั้งปวงมีอาทิว่า มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้ไผ่อันเป็นเหตุเป็น ปัจจัยโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในบทนี้ว่า น ทารุทานน ดังนี้. อนึ่ง ไม้ไผ่ มีประมาณเท่าหลอดน้ำมันโดยประมาณเป็นครุกันท์ ถ้ากว่านั้นไม่เป็น มนุษย์ทั้งหลายไปวิหารขอไม้ไผ่. ภิกษุให้ไม้ไผ่เพราะเป็นของสงฆ์. มนุษย์ ทั้งหมดอ่อนวอนหรือแค้นไค้บ่อยๆ ภิกษุทั้งหลายควรพูดว่า พวกท่าน ทำทัณทกรรมแล้วถือเอาเถิด. ไม่มีการให้ไม้ไผ่. หากมนุษย์ทั้งหลาย เหล่านั้นถวายเป็นคิลและขวนเป็นคั้น หรือของเถียวของฉันก็ไม่ควรรับ. แต่ ท่านกล่าวไว้ในอรธกถาว่า มนุษย์ถูกไฟเผาเรื้อน ถือเอาไปไม่ควร ห้าม หากจอมปลวกเกิดที่กอไผ่ของสงฆ์ เมื่อไม่ทำลายจอมปลวกนั้น ไม้ไผ่จะเสียหาย ควรทำอะไร. ควรบอกพวกมนุษย์ในเวลาออกบิณฑบาต. หากพวกมนุษย์ไม่ปรารถนาจะทำลาย ควรกล่าวว่า พวกท่านจักทำให้ พื้นเสมอกันได้ไหม. พวกมนุษย์ก็ไม่ปรารถนาอยู่นั่นเอง ควรบอกว่า พวกท่านจักได้สองส่วน. แม้อย่างนี้พวกมนุษย์ก็ยังไม่ปรารถนาอยู่อีก

ควรกล่าวว่า ไม่มีประโยชน์ที่ทำให้เสียหาย เมื่อพวกท่านมีเวลาพวกท่าน
จักทำทัณทกรรม ทำลายแล้วเอาไปเกิด. ไม่มีการให้ไม้ไฟ. แม้เมื่อกอไฟ
ถูกไฟไหม้ แม้ไม้ไฟที่ลอยน้ำมาก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยนี้ในการให้ไฟไหม้ เพราะเป็นครุภัณฑ์ต่อไป.

ก็ในทีใดเขาขายไฟไหม้กัน ผู้ต้องการกลืนเอาไปเพื่ออบกลืนเป็นดิน
ในที่ที่หายากเช่นนั้น ไฟไหม้ก็เป็นครุภัณฑ์. พึงทราบวินิจฉัยในไฟทอง-
กวาวและไฟตาลใช้เป็นเครื่องประดับหูเป็นต้นก่อน. แม้ไฟตาลก็ควร
กล่าวไว้ในที่นี้เหมือนกัน. เพราะไฟตาลในป่าตาลที่เกิดขึ้นเอง ก็เป็น
ครุภัณฑ์ในที่ที่สงฆ์กำหนดเขตไว้เหมือนกัน. ออกจากนั้นไม่เป็น. ไฟ
ตาลที่ปลูกแม้ทั้งหมดก็เป็นครุภัณฑ์. ไฟลานเปล่าแม้ประมาณ ๘ องค์
ในที่สุดเบื้องต่ำ ก็เป็นประมาณของครุภัณฑ์นั้น. แม้หญ้าก็ควรนำมา
กล่าวไว้ในที่นี้เหมือนกัน ก็ในทีใดไม่มีหญ้า มนุษย์ทั้งหลายก็เอาฟาง
ใบมะพร้าวปกคลุมในที่นั้น. เพราะฉะนั้น แม้ฟางและใบมะพร้าวเหล่านั้น
ก็สงเคราะห์เข้าด้วยหญ้าได้เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ บรรดาหญ้าปล้อง
ฟางเป็นต้น หญ้าอย่างใดอย่างหนึ่งประมาณกำมือหนึ่ง และบรรดาใบ
มะพร้าวเป็นต้น แม้ใบเดียวที่เขาถวายแก่สงฆ์ก็ดี เกิดเองในที่นั้นก็ดี
หญ้าที่เกิดในพื้นที่ของสงฆ์นอกวัด หญ้าที่สงฆ์รักษาคุ้มครองไว้แล้วก็ดี
ย่อมเป็นครุภัณฑ์. อนึ่ง เมื่อสงฆ์จะทำสังฆกรรมและเจตยกรรม ควรให้
ครุภัณฑ์นั้นในบุคลิกกรรม (ส่วนบุคคล) ดีกว่า. แม้ไฟจริงและไฟไฟ
ที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังก็มีนัยเหมือนกัน.

พึงทราบวินิจฉัยในการให้ดอกไม้ดังต่อไปนี้.

ดอกไม้ที่กำหนดไว้อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย จงสละดอกไม้ใน
ต้นไม้ประมาณเท่านี้ แล้วนำเข้าไปเพื่อข้าวยาและภัตร ในต้นไม้ประ-
มาณเท่านี้จึงนำเข้าไปในการปฏิสังขรณ์เสนาสนะดังนี้ ย่อมเป็นกรณีกัน.
คำว่า สามเณรทั้งหลายเก็บดอกไม้แล้วทำให้เป็นกองไว้ ภิกษุผู้แบ่งดอกไม้
ประกอบด้วยองค์ ๕ นับสงฆ์แล้วทำให้เป็นส่วน ๆ ภิกษุนั้นย่อมได้
เพื่อที่จะไม่ต้องบอกสงฆ์ในที่ประชุมแล้วให้. ส่วนภิกษุที่ยังไม่ได้รับ
สมมติ ควรบอกก่อนแล้วจึงให้. ก็ภิกษุย่อมได้เพื่อจะให้ดอกไม้แก่ใคร
ไม่ได้เพื่อจะให้แก่ใคร. ภิกษุแม้ไปเรือนมารดาบิดา เรียกมารดาบิดา
ออกจากเรือนแล้วกล่าวว่า โยมจงเอาไปบูชาพระ ดังนี้ ย่อมได้เพื่อจะให้
ยอมไม่ได้ เพื่อเอาไปประดับศิวลึงค์ อนึ่ง ไม่ควรนำไปใหญ่ญาติที่เหลือ
ควรเรียกมาแล้วจึงให้เพื่อเอาไปบูชาพระ. เมื่อชนที่เหลือไปพร้อมกันยังที่
บูชา คนที่ไม่หวังจะได้ก็ควรให้. ไม่มีการให้ดอกไม้. ดอกไม้ในวิหาร
บานมาก. ภิกษุผู้ไปเที่ยววิณฑาตเห็นมนุษย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า พวก
ท่านจงบูชาดอกไม้เป็นอันมากในวิหารเถิด. เพียงพูดไม่มีโทษ. แต่ไม่
ควรพูดด้วยคิดว่า พวกมนุษย์จักถือเอาของเคี้ยวของบริโภคมารวายเป็น
ภิกษุพูดไม่ควรฉันของเคี้ยวของฉัน. พวกมนุษย์ถามว่า ดอกไม้ในวิหาร
ยังมีตามธรรมดาหรือ แล้วกล่าวว่า ในวันโน้นพวกข้าพเจ้าจักมาวิหาร
พระคุณเจ้าทั้งหลายอย่าให้สามเณรเก็บดอกไม้เลย. ภิกษุลืมบอกสามเณร.
สามเณรพากันเก็บดอกไม้. พวกมนุษย์เข้าไปหาภิกษุกล่าวว่า ในวันโน้น
พวกข้าพเจ้าได้เรียนพระคุณเจ้าทั้งหลายว่า อย่าให้สามเณรเก็บดอกไม้
ทำไมพระคุณเจ้าไม่ห้ามเหล่า. ควรกล่าวว่า อาตมาลืมไป ดอกไม้เพียง

เก็บเท่านั้น ยังไม่ได้ทำการบูชาเลย. ไม่ควรกล่าวว่า พวกท่านเอาไปบูชากันเถิด หากภิกษุพูด ไม่ควรฉันอาหาร. ภิกษุอีกรูปหนึ่งบอกแก่สามเณรทั้งหลายว่า ชาวบ้านโน้นพูดว่า อย่าเก็บดอกไม้ แม่มนุषย์ทั้งหลายก็นำอาหารมาถวายท่านแล้วกล่าวว่า พวกมนุषย์ของพวกกระผมไม่มาก ขอพระคุณเจ้าโปรดสั่งให้สามเณรทั้งหลายเก็บดอกไม้กับพวกกระผมเถิด, ควรกล่าวว่า อุบาสก พวกสามเณรได้ศึกษาแล้ว พวกที่ไม่ไปบิณฑบาตอุบาสกจักรู้ด้วยตนเอง ดังนี้. ได้นัยเพียงเท่านี้ แล้วทำสามเณรผู้เป็นบุตรหรือเป็นพี่น้องชายให้เก็บดอกไม้ ไม่มีโทษ. ไม่มีการให้ดอกไม้.

พึงทราบวินิจฉัยการให้ผลไม้ดังนี้. แม้ผลไม้ที่กำหนดไว้เหมือนดอกไม้ ก็เป็นครุภัณฑ์. เมื่อมีผลาผลมากในวิหาร พวกมนุषย์ไม่มีความสวาทพากันมาขอ ภิกษุให้ไม่ได้เพราะเป็นของสงฆ์ พวกมนุषย์เดือดร้อนพากันแข่งด่า ควรทำอะไรในเรื่องนั้น. ควรกำหนดผลไม้หรือต้นไม้แล้วทำกติกาว่า ในต้นไม้ต้นโน้น ๆ ถือเอาผลไม้ได้ประมาณเท่านี้ หรือในต้นไม้ประมาณเท่านี้ถือเอาผลไม้ได้ไม่ควรห้าม. พวกโจรหรืออสรชนถือนำด้วยพลการไม่ควรห้าม. เพราะพวกนั้นโกรธ แม้วิหารทั้งสี่ก็จะเสียหาย. แต่ควรกล่าวถึงความผิด.

พึงทราบวินิจฉัยในการให้เครื่องอาบน้ำดังต่อไปนี้. จุนที่ใช้อาบน้ำรดแล้วไม่เป็นครุภัณฑ์. เปลือกไม้ที่อยู่ในต้นไม้เป็นครุภัณฑ์. แต่จุนสำหรับใช้ข้อมควรแก่ภิกษุไม่เป็นไร. จุนอย่างใดอย่างหนึ่งข้อมควรแก่ภิกษุใช้ทั้งนั้น. มิใช่ได้ด้วยการให้จุนไม้ซีกเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในบทว่า น จุณฺณทานน มิใช่ได้ด้วยการให้จุน.

พึงทราบวินิจฉัยการให้ดินเหนียวดังนี้. ถิ่นที่ใดหาดินเหนียว
ได้ยาก ดินเหนียวในที่นั้นแลเป็นครุภัณฑ์. แม้ดินเหนียวนั้นอย่างต่ำที่สุด
มีประมาณเท่าลูกตาลและงบน้าอ้อย ต่ำกว่านั้นไม่เป็นครุภัณฑ์

พึงทราบวินิจฉัยในการให้ไม้สีฟันดังนี้. ไม้สีฟันที่ยังไม่ได้ตัดเป็น
ครุภัณฑ์. สามเณรเหล่าใดถึงวาระที่จะได้ไม้สีฟันจากสงฆ์ สามเณรเหล่านั้น
จะให้แก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ของตนเฉพาะตัวไม่ได้. อนึ่ง สามเณรเหล่า
ใดกำหนดไว้ว่า พึงนำไม้สีฟันมาประมาณเท่านี้ดังนี้ แล้วถือเอาตามวาระ
สามเณรเหล่านั้นจะให้ไม้สีฟันยิ่งกว่านั้นแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ได้. ภิกษุ
รูปเดียวไม่ควรถือเอาไม้สีฟันมาจากต้นไม้ที่ใช่เป็นไม้สีฟัน ควรถือเอาอัน
เดียวเท่านั้นทุก ๆ วัน. แม้ภิกษุอยู่รูปเดียวนับภิกษุสงฆ์แล้วควรถือเอาไม้
สีฟันเท่าที่ถึงแก่ตนเท่านั้น. เมื่อภิกษุทั้งหลายกำลังมาในระหว่างหรือมา
แล้ว ควรหลีกเลี่ยงไปสู่วิถี นำไม้สีฟันมาเก็บไว้ในที่ที่ตนเอาไป. บทว่า
น มุโขทกทานน คือ มิใช่ได้ด้วยการให้น้ำล้างหน้า.

ท่านกล่าว จาญกมุขตา ในบทว่า น จาญกมุขตาย มิใช่ได้ด้วย
คำพูดมุ่งให้เขารักตนเป็นต้น คือวางคนไว้ในที่ต่ำคงเป็นทาส แล้วอ้าง
คำพูดที่ได้พูดพลาดพลั้งแก่คนอื่น กล่าวยกย่องมุ่งให้เขารักตน บทว่า
มุกคสุปตาย คือ ด้วยถ้อยคำที่เหลวไหล. บทว่า มุกคสุปตา นี้ เป็นชื่อ
ของการสำเร็จชีวิตอยู่ได้ด้วยคำพูดเหลวไหล. ในบุคคลผู้สำเร็จชีวิตอยู่
ได้ด้วยคำพูดเหลวไหล. มีคำพูดเหลวไหลมาก มีคำพูดจริงน้อย
เหมือนเช่นการดื่มแกงถั่ว ถั่วเขียวส่วนมากสุก ส่วนน้อยไม้สุกฉะนั้น.
หรือคนผู้มีปากดีพูดถ้อยคำเหลวไหล ย่อมไม่มั่นคง เหมือนที่น้ำไม่เข้าสู่

ภายในของแกงถั่วฉะนั้น. คนพูดถ้อยคำเหลวไหละ ย่อมตั้งอยู่ในสาย
ทางที่ตนปรารถนาแล้ว เหมือนทางสี่แพร่งฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ ความที่
บุคคลนั้นพูดเท็จ ท่านจึงเรียกว่า **มุกฺคสุปฺตา** ความเป็นผู้มีถ้อยคำเหลว-
ไหละ เหมือนแกงถั่ว. บทว่า **น ปาริภฺยตาย** มิใช่ได้ด้วยกิริยาประจบเขา
คือมิใช่ได้ด้วยความเป็นบ่าว. การงานของบ่าว ชื่อว่า **ปาริภฺยะ** ความเป็น
ผู้ทำงานเป็นบ่าว ชื่อว่า **ปาริภฺยตา**. บทนี้เป็นชื่อของการทำของ
เล่นให้เด็ก ด้วยการทำเครื่องประดับ เป็นต้น. บทว่า **น ปิรมฺหุทิกตาย**
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้นั่งบนตั่ง (ความตีสันทเขา) คือมิใช่ได้ด้วยความ
เป็นผู้รับร้อนเข้าไปร้อนแล้วนั่งบนตั่ง.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **น วตฺถุวิชฺชา** มิใช่ได้ด้วยวิชา
คุณที่ดังนี้ ดำรงรู้ถึงหลักฐานมั่นคงไม่มั่นคง ของชาวบ้าน ชวานิคม
และชาวเมือง เป็นต้น ชื่อว่า **วตฺถุวิชฺชา**. วิชาที่เหลื่อมมีศาสตร์ว่าด้วยลักษณะ
และดำราทำนายฝัน เป็นต้น อันปิดกั้นทางสวรรค์และทางไปสู่ความหลุด
พ้น เพราะไม่นำสัตว์ออกไปจากทุกข์ได้ ชื่อว่า **ตริจฺฉานวิชฺชา**. การรู้
ลักษณะความมีบุญไม่มีบุญของหญิงและชาย ชื่อว่า **อํงควิชฺชา**. ดำรงรู้
การประกอบของนักยศทั้งหลาย ชื่อว่า **นํกขัตตวิชฺชา** วิชาคุณุภย.

บทว่า **น พุตฺตมเนน** คือ มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต. บทว่า
น ปหิณฺณมเนน มิใช่ได้ด้วยความเป็นคนรับใช้ คือมิใช่ได้ด้วยการรับสาสน์
ของภคหัตถ์แล้วออกจากเรือนไปส่งถึงเรือน. บทว่า **น ขงฺฆมเปตฺตนิเยน**
มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินสาสน์ คือมิใช่ได้ด้วยการนำสาสน์และตอบ
สาสน์ของภคหัตถ์เหล่านั้น ๆ ในละแวกบ้านหรือในละแวกท้องถิ่น เป็นต้น.

ชื่อว่า ความเป็นผู้เดินศาสน์นี้ สมควรด้วยการรับศาสน์ของผู้ที่บำรุงมารดา บิดาของภิกษุนั้น แล้วไปส่งให้แก่มารดาบิดาของตน. การนำศาสน์ของ ช่างไม้ผู้กระทำการงานแก่เจดียก็ดี แก่สงฆ์ก็ดี แก่ตนก็ดี ควร. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักให้ทาน ข้าพเจ้าจักทำการบูชา ขอพระคุณ เจ้าจงแจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ ดังนี้. ถวายบิณฑบาต ยา หรือจิวรโดยกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงถวายแก่ภิกษุรูปโน้น มอบดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ เป็นต้น หรือธงชัยธงแผ่นผ้าเป็นต้นให้ โดยกล่าวว่า พระคุณเจ้าจงทำการบูชา ดังนี้. นำไปทั้งหมดควร. ไม่มีการเดินศาสน์. เมื่อภิกษุถือศาสน์นอกเหนือไปจากนี้ เป็นอาบัติทุกกฏ ทุก ๆ ก้าว.

บทว่า น เวชชกมุเมน มิใช่ได้ด้วยเวชกรรม คือมิใช่ได้ด้วยเป็น แพทย์ปรุขยา มีรักษาร่างกายเป็นต้น. แต่ควรปรุขยาแก่สหรรณิกทั้ง ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี. เพราะจะไม่ปรุขยา แก่สหรรณิกเหล่านั้น ผู้มีศีลศรัทธาและปัญญาเสมอกัน ผู้ประกอบแล้ว ในไตรสิกขาไม่ได้. จะปรุขยาแม้แก่คนทั้ง ๕ เหล่านี้ คือมารดาบิดา ผู้บำรุงมารดาบิดา ตนเอง ไวยาจักร ผู้เป็นโรคผอมเหลือง ก็ควร. อันภิกษุผู้จะปรุขยาให้แก่คน ๑๐ จำพวก แม้เหล่านี้ คือ พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว น้าสาว ป้า อา ลุง อาน้องสาวของพ่อ น้า ควร ถือเอาเกสัชนันเป็นของชนเหล่านั้นปรุขให้อย่างเดียว. หากไม่พอ ควรให้ ดาวกาลิก (ของบริโภคชั่วคราตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง) อันเป็นของตน. เมื่อ ภิกษุให้นำปัจจัย ๔ มาให้แก่ชนเหล่านั้น สืบมาตั้งแต่บุตรจนถึง ๗ ชั่ว ตระกูล ชื่อว่า ไม่ทำวิญญูติ (พูดแกลมขอ) เมื่อภิกษุปรุขยาให้แก่คน

เหล่านั้นก็ไม่ใช่เป็นเวชกรรม หรือไม่เป็นอาบัติเพราะทำลายตระกูล (กุลทุกกะ). บทว่า **น ปิณฑปฏิบัติญฺทเคน** มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวตอบแทน. ก้อนข้าวในบทนี้ ควรให้แก่ใคร ไม่ควรให้แก่ใคร. ควรให้แก่ มารดาบิดา ผู้บำรุงมารดาบิดา ไวยาวัจกร คนเป็นโรคผอมเหลือง โจรทามริกะมาประจันหน้า (โจรขบถ) แม่แก่เฒ่าสรชน. แม้ให้แก่ชนเหล่านั้น แล้วกลับได้ในภายหลัง ก็ไม่เป็น **ปิณฑปฏิบัติ** ให้ก้อนข้าวตอบแทน. บทว่า **น ทานานุปปทานน** มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ คือมิใช่ได้ด้วยการให้ตอบแก่คนที่ให้แก่ตน. บทว่า **ธมฺเมน** คือ เกิดขึ้นโดยธรรม. บทว่า **สเมน** โดยเสมอ คือโดยกายสุจริตเป็นต้น. บทว่า **ลทฺธา** ได้แล้ว คือได้แล้วทางกาย. บทว่า **ลภิตฺวา** รับแล้ว คือถึงแล้วทางใจ. บทว่า **อริคนฺตฺวา** ได้มาแล้ว คือถึงพร้อมแล้ว. บทว่า **วิญฺญิตฺวา** ประสบแล้ว คือประสบแล้วด้วยญาณ. บทว่า **ปฏิลภิตฺวา** ได้เฉพาะแล้ว คือได้บ่อย ๆ.

ในบทว่า **อนุสนฺนินิ** การสะสมข้าวนี้ ฟังทราบกลาสองอย่าง คือ โดยทางวินัย และโดยทางขัดเกลากิเลส. ฟังทราบโดยทางวินัยก่อน ข้าวอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้รับในวันนี้ ทำการสะสมไว้ในวันอื่นอีก ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในเพราะฉนั้นข้าวนั้น. แต่ให้ข้าวที่ตนได้แก่สามเณรทั้งหลาย แล้วเก็บข้าวที่สามเณรเหล่านั้นได้ไว้ฉันในวันที่สอง ควร, แต่ไม่เป็นการขัดเกลากิเลส. แม้ในการสะสมน้ำดื่มก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ชื่อว่า **ปานะ** ในบทนี้ ปานะ ๘ อย่างมีปานะทำด้วยผลมะม่วงเป็นต้น อนุโลมเข้ากันได้กับปานะเหล่านี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **วตฺถุสนฺนิธิ** สะสมผ้า ดังนี้. ผ้า
ที่มีได้อริชฐานและมีได้วิกัป จัดเป็นสันนิธิ คือการสะสม และยังสัลเลข-
ปฏิบัติให้กำเริบ. นีพุดโดยนิปริยายไม่อ้อมค้อม. แต่โดยปริยายคืออ้อม-
ค้อม ภิกษุควรเป็นผู้สันโดยในไตรจีวร. ได้ผืนที่สีมา ควรให้แก่ภิกษุรูป
อื่น. หากไม่สามารถจะให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ ประสงค์จะให้แก่รูปใด
รูปนั้นไปเพื่อเรียนหรือเพื่อสอบถาม ควรให้ในทางที่ท่านกลับมา. ไม่ให้
ไม่ควร. อนึ่ง เมื่อจีวรไม่พอ เมื่อมีความหวัง ควรกำหนดเวลาที่อนุญาต
ไว้. เพราะไม่ได้ภิกษุผู้ทำจีวรโดยเย็บด้วยด้ายและเข็ม แม้ต่อจากนั้นก็ควร
ทำวินัยกรรมเก็บไว้. เมื่อจีวรเก่าจะเก็บไว้ด้วยคิดว่า เราจักได้จีวรเช่นนี้
แต่ไหนอีกเล่า ไม่ควร. เป็นทั้งสันนิธิ ทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมยานดังนี้. ชื่อว่า ยาน ได้แก่ ล้อ
เลื่อน รถ เกวียน ระแทะ วอ เก้าอี้. นั้นมิใช่ยานของบรรพชิต.
แต่รองเท้าเป็นยาน. รองเท้าสองคู่อย่างดีควรแก่ภิกษุรูปหนึ่ง คือคู่หนึ่ง
สำหรับไปป่า คู่หนึ่งสำหรับล้างเท้า. ได้คู่ที่สามควรให้แก่ภิกษุรูปอื่น.
เมื่อรองเท้าเก่าจะเก็บไว้ด้วยคิดว่า เราจักได้รองเท้าอื่นแต่ไหนอีก ไม่
ควร. เป็นทั้งสันนิธิและทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมที่นอนดังนี้. บทว่า **สยน์** ที่นอน
คือเตียง. เตียงสองเตียงอย่างดี ย่อมควรแก่ภิกษุรูปหนึ่ง คือในห้องหนึ่ง
เตียง. ในที่พักกลางวันหนึ่งเตียง. ได้เกินกว่านั้นควรให้แก่ภิกษุรูปอื่น
หรือแก่คณะ. ไม่ให้ ไม่ควร. เป็นทั้งสันนิธิ ทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบวินิจฉัยในการสะสมเครื่องหอมดังนี้. เมื่อมีอาพาธด้วย
โรคฝี หิด อันเป็นโทษแก่ผิวหนังเป็นต้น เครื่องหอมย่อมควรแก่ภิกษุ

เมื่อโรคสงบด้วยเครื่องหอมนั้น ควรให้แก่ภิกษุอาพาธรูปอื่น ๆ หรือนำไปเจิมเรือนที่ประตู. จะเก็บไว้ด้วยคิดว่าเผื่อจะมีโรคอีก ดังนี้ไม่ควร. เป็นทั้งคันธสันนิธิเป็นทั้งยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ.

พึงทราบบทว่า อามิส เป็นต้น นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว. เช่น ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ให้น้ำ งา ข้าวสาร ถั่วเขียว ถั่วทอง มะพร้าว เกลือ ปลา เนื้อแห้ง เนยใส น้ำมัน ภาชนะดิน เป็นต้น มาเก็บไว้ ด้วยคิดว่า ของเหล่านั้นจักมีประโยชน์ในกาลนั้น ๆ. ภิกษุนั้นในฤดูฝนให้สามเณรคัมข้าวขาคูแต่เช้ามืดแล้วฉันทัน ส่งสามเณรไปสั่งว่า สามเณร การเข้าไปบ้านในขณะน้ำแฉะและลำบาก เธอจงไปยังตระกูลโน้นบอกว่า เรมานั่งอยู่ในวิหารแล้ว เธอจงนํานมส้มเป็นต้นมาแต่ตระกูลโน้น ดังนี้. เมื่อภิกษุทั้งหลายถามว่า ทำไมท่านไม่เข้าไปสู่บ้านเล่าขอรับ ภิกษุนั้นตอบว่า เดียวนี้บ้านนั้นเข้าไปลำบากซิคุณ. ภิกษุเหล่านั้น กล่าวว่า ไม่เป็นไรดอกขอรับ ท่านอยู่เถิด พวกผมจะหาภิกษุมาเอง แล้วพากันไป. ลำดับนั้นสามเณรนํานมส้มเป็นต้นมา นำเข้าไปถวายพร้อมทั้งภัตรและผัก. เมื่อภิกษุฉันอาหารนั้นอยู่นั่นเอง พวกอุปัฏฐากก็ส่งภัตรไปถวาย. แต่นั้นภิกษุนั้นก็ฉันอย่างเอร็ดอร่อย. ต่อมาภิกษุทั้งหลายรับบิณฑบาตแล้วกลับมา. ภิกษุนั้นก็ยังฉันอย่างเอร็ดอร่อยจนล้นคอหอยนั่นเอง. แม้สี่เดือนล่วงไป. ภิกษุนี้ท่านเรียกว่ามีชีวิตอยู่อย่างกุฎุมพีโล้น มิใช้อยู่อย่างสมณะ. ภิกษุเห็นปานนี้ชื่อว่า เป็นผู้สะสมอามิส. แต่ในที่อยู่ของภิกษุ การเก็บอามิสมีประมาณเท่านี้ คือข้าวสารทะนานหนึ่ง น้ำอ้อยยบหนึ่งก้อน เนยใสประมาณ ๔ ส่วน ควร เพื่อประโยชน์แก่ใจที่มาถึงในเวลาอันไม่ควร. เพราะใจเหล่านั้นเมื่อไม่ได้ปฏิสันถารด้วยอามิส มันก็จะมาเสีย. เพราะ-

ฉะนั้น หากไม่มีอามิสเท่านี้ก็ควรหามาเก็บไว้. อนึ่ง ในเวลาไม่สบาย จะฉันอามิสที่เป็นกับปียะ. แม้ด้วยตนเองก็ควร. อนึ่ง แม้เก็บอามิสมาก ไว้ในกับปียะก็ไม่ใช่เป็นสันนิธิ.

บทว่า ฌายี น ปาโถลลุตส ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีฌาน และไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท่า. บทว่า วิรเม ถูกอุจจំ นปฺปมฺหุชฺเชยฺย พึง เว้นขาดจากความคะนองไม่พึงประมาท คือพึงบรรเทาความคะนอง มี คะนองมือเป็นต้น และไม่พึงประมาทในที่นี้ เพราะภิกษุเป็นผู้ที่เขาทำ ความเคารพอยู่แล้ว.

บทว่า เอกคฺคตมฺนุญฺจโต คือ ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์ เป็นหนึ่ง. บทว่า สทฺตฺถุครุโธ เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน คือ หนักในประโยชน์อันสูงสุด. ปาฐะว่า สทฺตฺถุครุโธ ก็มี แปลว่า หนักอยู่ในประโยชน์ของตน. บทว่า ปฐิสฺสฺสณารามํ พึงเป็นผู้ชอบในความ หลีกเร้น คือสถานที่ชอบใจ ชื่อว่า อาราม. ภิกษุรวบรวมจากอารมณ์ นั้น ๆ แล้วชอบใจในความหลีกเร้น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่า ปฐิสฺสฺสณารามํ. บทว่า อสฺส คือ พึงเป็น. ภิกษุยินดีแล้วใน ความหลีกเร้นนั้น ชื่อว่า ปฐิสฺสฺสณารโต. ท่านแสดงถึงความเป็นผู้ บริบูรณ์ในศีลทั้งหลายด้วยบทเหล่านี้. ข้อนั้นเพราะเหตุไร. เพราะแม้ ภิกษุผู้มีศีลวิบัติ มีอารมณ์เป็นหนึ่งก็ยังไม่สำเร็จ. บทว่า อชฺฌตฺตํ เจโตสมณฺณญฺจโต ขวนขวายในความสงบจิต ณ ภายใน คือขวนขวายใน ความสงบจิตของตน. บทว่า อชฺฌตฺตํ ในภายในก็ดี อุตฺตโน ของตนก็ดี มีความอย่างเดียวกัน พญฺญชนะเท่านั้นต่างกัน. บทว่า เจโตสมณํ นี้ เป็นทิวาวิภคตฺตฺถิงในอรรถแห่งสัตตมวิภคตฺติ แปลว่า ในความสงบจิต.

สำเร็จรูปด้วยการประกอบด้วยอุปสัคนี้ว่า อนุ. บทว่า อนิราคตชฎาโน
ไม่เห็นห่างจากฉาน คือไม่นำฉานออกไปภายนอก หรือไม่ยังฉานให้
เสื่อม. อนึ่ง พึงเห็นประโยชน์ในบทมีอาทิว่า นี้ชื่อว่า มิใช่ไม่กระทำเพื่อ
ความนำออกและเพื่อความเสื่อม เป็นความพระพุดิสุภาพ เพราะไม่
หวัคือ. บทว่า วิปัสสนาย สมมุนาโคโต ประกอบด้วยวิปัสสนา คือ
ประกอบด้วยอนุปัสสนา ๗ อย่าง.

อนุปัสสนา ๗ คืออนิจจานุปัสสนา พิจารณาเนื่องๆ ในความ
ไม่เที่ยง ๑ ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเนื่องๆ ในความเป็นทุกข์ ๑
อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเนื่องๆ ในความเป็นอนัตตา ๑ นิพพิทานุ-
ปัสสนา พิจารณาเนื่องๆ ในความเบื่อหน่าย ๑ วิราคานุปัสสนา
พิจารณาเนื่องๆ ในความคลายกำหนัด ๑ นิโรธานุปัสสนา พิจารณา
เนื่องๆ ในความดับคัณห ๑ ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเนื่องๆ ใน
ความสลัดคืน ๑, วิปัสสนาเหล่านั้นพิสดารแล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า พุรุเหตา สุขญญาคารานํ คือ เพิ่มพูนสุขญญาการ. ก็ในบทนี้
พึงทราบว่ ภิกษุเรียนกรรมฐานทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน
แล้ว เข้าไปนั่งยังสุขญญาการตลอดคืนและวัน ชื่อว่าเพิ่มพูนสุขญญาการ.
แม้บำเพ็ญอยู่ในปราสาท อันมีพื้นชั้นเดียวเป็นต้น ก็พึงเห็นว่าเพิ่มพูน
สุขญญาการ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า สกุกจุงการิ พึงเป็นผู้ทำโดยความเคารพ
ดังต่อไปนี้. พึงเป็นผู้ทำความเคารพ ด้วยทำความเคารพต่อบุคคลหรือ
ต่อไทยธรรม เพื่อบำเพ็ญกุศลธรรมมีทานเป็นต้น. บทว่า อสุส คือ พึง
เป็น. ความเป็นผู้ทำเนื่องๆ ชื่อว่า สาคจ. ความทำติดต่อชื่อว่า สาคจ-

การี เป็นผู้ทำเนื่อง ๆ. เพราะทำติดต่อกันไม่มีระหว่าง ชื่อว่า **อฏฺฐิตการี** เป็น
ผู้ทำไม่หยุด. บุคคลใดให้ท่าน ทำการบูชา ฟังธรรม หรือบำเพ็ญสมณ-
ธรรมวันหนึ่ง อีกนานจึงทำอีก ไม่เป็นไปติดต่อกัน บุคคลนั้นท่านเรียกว่า
จิตการี ทำแล้วหยุด เหมือนปูเดินไปได้หน่อยหนึ่ง หยุดหน่อยหนึ่ง
ไม่เดินต่อไปฉะนั้น. ส่วนบุคคลใดไม่ทำอย่างนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **อฏฺฐิต-
การี** ทำไม่หยุด. บทว่า **อโนลีนวุตติโก** มีความประพฤตินิยมน้อย
คือมีความประพฤติข้อย่อยน้อมกันได้ เพราะมีความแผ่ขยายออกไป อัน
ได้แก่ ทำติดต่อกันไป. บทว่า **อนิกขิตตณฺโท** ไม่ปลงฉันท์ คือชื่อว่า
ไม่ปลงฉันท์ เพราะความเป็นผู้ไม่ปลงฉันท์ในการทำสมาธิ เพื่อ
กุศลกิจ. บทว่า **อนิกขิตตฐโร** ไม่ทอดธุระ คือไม่วางธุระในการทำ
สมาธิ อธิบายว่า ไม่มีใจทอดเลย. บทว่า **อปฺปฏฺฐาณิ** คือ ความไม่
ถอยกลับ. บทว่า **อธิฏฺฐานํ** ความตั้งใจ คือมีความตั้งมั่นในการทำกุศล.
บทว่า **อนุโยโค** คือความประกอบเนื่อง ๆ. บทว่า **อปฺปมาโท** คือ
ความไม่อยู่ปราศจากสติ.

บทว่า **ตณฺหิ มายํ หลํ ชิตฺตํ** คือ ความเกียจคร้าน ความหลอก-
หลวง ความหัวเราะ และการเล่นทางกาย และวาจา. บทว่า **สวีกฺกํ** คือ
กับด้วยเครื่องประดับ.

บทว่า **รตฺตนิทฺธิว จโกฏฺฐาณํ** กริตุวา ภิกษุพึงแบ่งกลางคืนและ
กลางวันให้เป็น ๖ ส่วน คือพึงแบ่งออกเป็น ๖ ส่วน กลางคืน ๓ ส่วน
คือยามต้น ยามกลาง ยามสุดท้าย กลางวันก็เหมือนกัน. บทว่า **ปญฺจ-
โกฏฺฐาณํ** ชาติเรขย พึงตื่น ๕ ส่วน คือพึงสละยามกลางในกลางคืนแล้ว
ไม่หลับ ใน ๕ ส่วนที่เหลือ. บทว่า **เอกํ โกฏฺฐานํ** นิปฺพชฺชเยย นอนหลับ ๑

ส่วน คือมีสติสัมปชัญญะ นอนหลับตอนยามกลาง ๑ ส่วน. บทว่า **อิช ภิกขุ ทิวสั** คือ แบ่งกลางวันออกเป็น ๓ ส่วน คือเช้า กลางวัน เย็น. บทว่า **จุกเมน นิสฺสชย** ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง คือบริหารด้วยอิริยาบถทั้งสองนี้ตลอดวัน พึงชำระจิตจากกรรมเป็นเครื่องกั้นจิต หรือจากอกุศลกรรมทั้งปวงอันได้แก่นิวรณ์ ๕. บทว่า **จิตฺตํ ปริโธเธยฺย** พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมเหล่านั้น. ในที่นี้มีได้กำหนดการขึ้นไว้ก็จริง ถึงดังนั้นก็ควรกำหนดเอาการขึ้น อาศัยการเดินจงกรมและการนั่งนั้นแล. บทว่า **ปจฺมํ ยามํ** คือ ตลอดคยามต้น.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **เสยฺย** การนอน ดังนี้. การนอนมี ๔ อย่าง คือ **กามโกลิเสยฺยา ๑ เปตเสยฺยา ๑ สีนเสยฺยา ๑ ตถาคตเสยฺยา ๑.**

ในการนอน ๔ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** คนบริโศกคามโดยมากนอนโดยข้างซ้าย นี่ชื่อว่า **กามโกลิไสยา**. จริงอยู่ คนบริโศกคามเหล่านั้นยอมไม่นอนโดยข้างขวา. **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เปตโดยมากนอนหงาย นี่ชื่อว่า **เปตไสยา**. จริงอยู่ เพราะเปตมีเนื้อและเลือดน้อย เปตห่อหุ้มด้วยโครงกระดูก จึงไม่อาจจะนอนโดยข้างหนึ่งได้ จึงต้องนอนหงาย. **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** สีนมฤค-
ราชสำเร็จการนอนโดยข้างขวา ฯลฯ จึงพอใจ นี่ชื่อว่า **สินไสยา**.
จริงอยู่ สีนมฤคราชเพราะมีอำนาจสูง วางเท้าทั้งสองไว้ที่เท้าหลังข้างหนึ่ง ในที่เดียวกัน สอดหางไว้หว่างขา กำหนดโอกาสที่เท้าหน้าเท้าหลังและหางตั้งอยู่ แล้ววางศีรษะลงบนที่สุดเท้าหน้าทั้งสองนอนแนนอนหลับตลอดวัน เมื่อตื่นก็ตื่นอย่างไม่หวาดสะดุ้ง เยศีรษะสังเกตโอกาสที่เท้าหน้า

เป็นต้นตั้งอยู่. หากที่ใด ๆ ละไปตั้งอยู่ไม่เรียบร้อย สีมธุคราษก็เสียใจว่า
นี่ไม่สมควรแก่เจ้าผู้มีความกล้าหาญโดยกำเนิด จึงนอนต่อไปในที่นั้น
ไม่ไปแสวงหาอาหาร แต่ครั้นเมื่อไม่ละ ตั้งอยู่เรียบร้อย สีหะก็คิดว่า
นี่สมควรแก่เจ้าผู้มีความกล้าหาญโดยกำเนิด จึงลุกบิดกายอย่างสีหะ สลัด
ขนที่คอ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วจึงไปหาอาหาร. ส่วนการนอน
ด้วยจิตุดมมานเรียกว่า ตถาคตไสยา (พระตถาคตนอน). ในไสยา ๔
อย่างเหล่านั้น ในที่นี้หมายถึงไสยาไสยา. เพราะไสยานี้ ชื่อว่าเป็นไสยา
อย่างสูงที่สุด เพราะเป็นอิริยาบถที่มีอำนาจสูง.

บทว่า ปาเท ปาทำ ช้อนเท้าเหลื่อมเท้า คือเท้าซ้ายทับเท้าขวา.
บทว่า อจฺจฺจฺราย คือ ตั้งเท้าเหลื่อมเท้าเลยไปนิดหน่อย. เพราะเมื่อข้อเท้า
เสียดสีกับข้อเท้า เข้าเสียดสีกับเข่า นอนไม่สบาย. เมื่อดังเท้าเลยไปโดยที่ไม่
เสียดสีกันเวทนาย่อมไม่เกิดจิตก็มีอารมณ์เป็นหนึ่ง นอนสบาย. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ช้อนเท้าเหลื่อมเท้า. บทว่า สโต สมฺปชา-
โน คือ เป็นผู้ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ. ด้วยบทนี้ กล่าวถึงสติ
สัมปชัญญะที่กำหนดไว้ดีแล้ว. บทว่า อฏฺฐานสญฺญ มนสิการิตฺวา ทำ
สัญญาในการตื่นขึ้นไว้ในใจ คือตั้งอุฏฐานสัญญากำหนดเวลาตื่นขึ้นไว้ใน
ใจอย่างนี้ว่า เราจักตื่นขึ้นในเวลาโน้นดังนี้. เพราะทำอย่างนี้แล้วนอน
จะตื่นขึ้นในเวลาที่กำหนดไว้เป็นแน่.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศแห่งวิริยินทรีย์ ดังต่อไปนี้. บทว่า
เจตฺตลโก นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงว่าความเพียรเป็นไปทางจิตโดยแน่นอน.
เพราะความเพียรนี้ท่านกล่าวว่า เจตฺตลโก ก็เพื่อแสดงว่า ความเพียรเป็นไป
ทางกายไม่มี มีแต่เป็นไปทางจิตเท่านั้น คุณกายวิญญาณ แม้กล่าวว่าเป็น

ไปทางกาย เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้กระทำจนกรรมเป็นต้น ในพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเป็นไปทางกายแม้ใด ความเพียรนั้นก็คือวิริยสัมโพชฌงค์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเพียรเป็นไปทางจิตแม้ใด ความเพียรนั้นก็คือวิริยสัมโพชฌงค์ เพราะเหตุนี้ ความเพียรนี้ย่อมมาสู่อุเทศด้วยประการฉะนี้.

บทว่า วิริยารมโห ความว่า อารัมภะคือวิริยะ.

จริงอยู่ อารัมภศัพท์นี้มาแล้วในเนื้อความไม่น้อย คือในกรรม ในอาบัติ ในกิริยา ในวิริยะ ในความเบียดเบียน ในการทำร้าย.

อารัมภะ มาในความว่า กรรม ในคานีว่า

ทุกข์ทั้งปวงอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิด เพราะมี

อารัมภะ (กรรม) เป็นปัจจัย ความเกิดทุกข์ไม่มี เพราะ

ดับอารัมภะเสียได้.

อารัมภะ มาในความว่า อาบัติ ในบทนี้ว่า ย่อมปรารภ และย่อมเป็นความเดือดร้อน.

อารัมภะ มาในความว่า กิริยา มีอุปกรณ์ในการบูชาัญเป็นต้น ในบทนี้ว่าบรรดาทั้งหลายมีความเพียรมากมหาัญเหล่านั้นไม่มีผลมากมาย

อารัมภะ มาในความว่า วิริยะ ในบทนี้ว่า ท่านทั้งหลาย จงพยายามจงออกไป จงชวนชวนในพระพุทธศาสนาเถิด.

อารัมภะ มาในความว่า ความเบียดเบียน ในประโยคนี้ว่า คนทั้งหลายย่อมเบียดเบียนสัตว์ เจะจงพระสมณโคดม.

อารัมภะ มาในความว่า การประทุษร้าย มีการตัดและทำลายเป็นต้น ในบทนี้ว่า เป็นผู้เว้นจากการทำลายพืชคาม (เมล็ดพันธุ์ไม้) ภูตคาม

ไม้ทิ้งอกแล้ว). ในที่นี้ท่านประสงค์เอาวิริยะเท่านั้น. ที่ท่านกล่าวว่า
บทว่า **กิริยารมฺโห** ได้แก่ อารัมภะ คือความเพียร.

จริงอยู่ **ความเพียร** ท่านเรียกว่า **อารัมภะ** ด้วยสามารถแห่งความ
พยายาม. บทว่า **กิริยารมฺโห** นี้ เป็นบทแสดงถึงสภาวะของความเพียร
นั้น. การก้าวออกด้วยการออกไปจากความเกียจคร้าน. การก้าวหน้าด้วย
การก้าวไปสู่ฐานะอื่นๆ. ความชวนชวายด้วยการยังขึ้นไป. ความพยายาม
ด้วยการไปไม่หยุด. ความอุตสาหะด้วยความขะมักเขม้น. ความขยันด้วย
ความขะมักเขม้นอย่างสูง. ความมั่นคงด้วยตั้งอยู่ในความหนักแน่น. ความ
ทรงไว้ เพราะทรงไว้ด้วยสามารถการทรงจิตและเจตสิกไว้ได้ หรือทรง
ความสืบต่อแห่งกุศลไว้ด้วยสามารถความเป็นไปโดยไม่ขาดตอน.

อีกนัยหนึ่ง ความก้าวออกนี้เพื่อบรรเทาทุกขทั้งหลาย. ความ
ก้าวหน้านี้อีกเพื่อตัดความผูกพัน. ความชวนชวายนี้อีกเพื่อถอนโอฆะ. ความ
พยายามนี้เพื่อไปถึงฝั่ง. ความอุตสาหะนี้เพื่อไปข้างหน้า. ความขยันนี้
เพื่อความยังขึ้นไป. ความมั่นคงนี้เพื่อถอนกิเลสเพียงดังกลอนเหล็ก. ความ
ทรงไว้เพื่อไม่หยุดยั้ง. ความก้าวหน้ามิได้ย่อหย่อน ด้วยสามารถการ
ก้าวไปไม่หยุดในกาลอันเป็นไปอย่างนี้ว่า หนึ่งเอ็นและกระดูกจะเหลืออยู่
ก็ตาม. อธิบายว่า ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง. หนึ่ง เพราะความเพียรนี้
ไม่ปลงฉันทะ ไม่ทอดธุระ ไม่ข้ามไป ไม่สละ นำมาซึ่งความเป็นผู้ไม่
ทอดอย ในที่ที่ทำการกุศลกรรม ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความไม่ปลงฉันทะ
ความไม่ทอดธุระ ดังนี้. เหมือนอย่างว่าชนทั้งหลายกล่าวว่า พวกท่าน
จงคอยจับโคนาสินค้าไปในที่ที่เจ้งไปด้วยน้ำไถลฝั่งคงคา โคนั้นแม้ถูกเข
ลงที่พื้นก็ยังสามารถนำสินค้านั้นไปได้ ไม่ให้สินค้านั้นตกลงที่พื้นฉันทะ ภิภุไม่ทอด

ธูระ ประคองความเพียรไว้ในที่ที่ทำการกุศลกรรม ก็ฉนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ประคองธูระไว้ ชื่อว่า วิริยปธาน เพราะทำความเพียรใหญ่ในลักษณะประคองไว้. ชื่อว่า วิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวไปในความเกียจคร้าน. ชื่อว่า สัมมาวายามะ เพราะพยายามในกุศล อันนำสัตว์ออกไปจากทุกข์ได้แน่นอน.

บทว่า **ตณฺหิ** ความเกียจคร้าน. บทว่า **ตณฺหิยา** คือ อาการเกียจคร้าน. บทว่า **ตณฺหิมนกตา** ความเป็นผู้เกียจคร้าน คือความเป็นผู้มีจิตถูกความเกียจคร้านครอบงำ. ความเป็นแห่งความจีเกียจ ชื่อว่า **อาลสีย** ความจีเกียจ. อาการแห่งความจีเกียจ ชื่อว่า **อาลสายนา** กิริยาที่จีเกียจ. ความเป็นแห่งคนจีเกียจ ชื่อว่า **อาลสยิตตุตฺต** ความเป็นคนจีเกียจ. ด้วยบทเหล่านี้แม้ทั้งหมด ท่านกล่าวถึงความเป็นผู้เกียจทางกายด้วย อานาจกิเลส. บทว่า **วณฺณิกา จริยา** คือ กิริยาหลอกลวง. บทว่า **มา มํ ขณฺญาติ วาจํ ภาสติ** กล่าววาจาคิดว่าใคร ๆ อย่ารู้จักเรา คือภิกษุทั้งหลาย รู้อยู่ ล่วงข้อบัญญัติทำกรรมหนัก แต่กล่าวทำเป็นเหมือนผู้สงบบว่า เราไม่มีการละเมิดเลย. บทว่า **กาเยน ปรกุมฺมติ** บากบั่นด้วยกาย คือทำ ความปกปิดทางกายว่า ใคร ๆ อย่ารู้บาปกรรมที่เราทำนี้เลย. ความลวง คือทำเป็นลวงให้หลงทางตา โดยปกปิดโทษที่มีอยู่. ความเป็นแห่งความเป็นผู้หลอกลวง ชื่อว่า **มายาวิตา** ความเป็นผู้ลวง. ชื่อว่า **อจฺจสรา** เพราะทำความชั่วแล้วปิดบัง. ชื่อว่า **วณฺณา** เพราะซ่อนความจริงโดยให้เห็นเป็นอย่างอื่น ด้วยวาจาและกิริยา. ชื่อว่า **นิกฺคิ** เพราะบังความผิด. อธิบายว่า ทำผิด. ชื่อว่า **นิกริณ** เพราะปิดความผิดด้วยคิดว่า เราจะ ไม่ทำอย่างนี้อีก. ชื่อว่า **ปรีหรณ** เพราะเลี่ยงความผิดด้วยคิดว่า เราจะ

ไม่ทำอย่างนี้อีก. ชื่อว่า **อุหณา** ซ่อนความผิดโดยสำรวมกายเป็นต้น.
ชื่อว่า **ปริคูหณา** คือ ซ่อนผิดทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า **ฉาพนา**
เพราะปิดบังความชั่วด้วยกายกรรมและวจีกรรม. คุณปิดบังคุณด้วยใบหญ้า
ฉะนั้น. ชื่อว่า **ปริจุฉาพนา** เพราะปิดบังทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. ชื่อว่า
อนุตตานิกมมัม เพราะไม่แสดงเปิดเผย. ชื่อว่า **อนาวิกมมัม** เพราะไม่แสดง
ให้ปรากฏ. ชื่อว่า **โวจุฉาพนา** เพราะคลุมความผิดไว้อย่างดี. ชื่อว่า **ปาป-**
กิริยา เพราะทำซ้ำใหม่อีก โดยปกปิดความชั่วที่ทำมาแล้ว. บทว่า
อัย รุจฺจติ คือ นี้เรียกว่าความหลง มีลักษณะปกปิดความชั่วที่ทำมาแล้ว.
บุคคลมีมาขาคุจถ่านปกปิดด้วยจีเถ้า. คุจตอบปกปิดด้วยน้ำ และคุจศัสตรา
ปกปิดด้วยเอาผ้าเก่าพัน.

บทว่า **อติเวลฺล หนฺตฺวิทฺ สกฺ หนฺตฺติ** บุคคลย่อมหัวเราะเกินประมาณ
จนฟันปรากฏ คือเปิดฟันแสดงแก่คนอื่น. ยังความชื่นชมโสมนัสให้เกิด
แล้วหัวเราะเกินประมาณ. บทว่า **กายิกา จ จิฑฺฐา** การเล่นทางกาย
คือการเล่นอันเป็นไปทางกาย. แม้ในทางวาจาก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
หตุถิหิปี กิพฺนฺติ เล่นข้าง คือเล่นด้วยการเล่นมีนั่งเป็นต้นบนหลัง. ให้
วิ่งให้กระโดดไปข้างหน้าโดยให้ข้างเล่น. แม้ในม้าและรถก็มีนัยนี้. บทว่า
อฏฺฐรปเทปี กิพฺนฺติ เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ดาบ้าง คือชื่อว่า **อฏฺฐรปท**
เพราะแถวหนึ่งๆมี ๘ ดา. ในแถวละ ๘ ดานั้น. แม้ในแถวละ ๑๐ ดา
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อาภาเส** คือ เล่นหมากรุกเก็บเหมือนเล่นหมากรุก
แถวละ ๘ ดานั้นแล. บทว่า **ปริหารปเลหิปี** เล่นชิงนางบ้าง คือขีด
เส้นลงบนดินทำให้เป็นวงกลม แล้วเล่นไล่จับกันในที่นั้น. บทว่า **สนฺติ-**
กายปิ กิพฺนฺติ คือ เล่นหมากรุกไหบ้าง. เอาตาสกาหรือก้อนกรวดตั้งไว้

รวมกันไม่ให้ไหว เอาเล็บเขี่ยออกและเขี่ยเข้า. หากก้อนกรวดอะไรๆในที่
นั้นไหวเป็นแพ. บทว่า **ขลิกาย** คือ เล่นโยนบ่วงบนกระดานพนัน. บทว่า
ขมฺภิกาย เล่นไม้หึ่ง คือเล่นโดยเอาท่อนไม้ยาวติดกับท่อนไม้สั้น เรียกว่า
ขมฺภิกา. บทว่า **สลาหหตุเถน** เล่นฟาดให้เห็นรูปร่างๆ คือเอาเส้นหญ้า
ชุบด้วย ครั่ง ผาง หรือแป้งเปียก แล้วฟาดเส้นหญ้านั้นลงบนพื้นดิน
หรือที่ฝา ดูว่าจะเป็นรูปอะไร แล้วเล่น แสดงให้เห็นเป็นรูปช้างและม้า
เป็นต้น. บทว่า **อกุเขน** คือ เล่นสกา. บทว่า **ปงฺกจีเรน** เล่นเป่าใบ
ไม้ ใบไม้เรียกว่า **ปงฺกจีรี** เล่นเป่าใบไม้นั้น. บทว่า **วฏฺกเถน** เล่นไถ
น้อย ๆ คือไถเล็กๆสำหรับเด็กชาวบ้านเล่น. บทว่า **โมกฺขจิกาย** คือ
เล่นหกคะเมน. ท่านอธิบายว่า กระโดครับท่อนไม้บนอากาศ หรือวาง
หัวลงกับพื้นดินแล้วเล่นหกคะเมน. บทว่า **จิงฺกุลเถน** เล่นกังหัน คือเล่น
เครื่องหมุนติลุมทำด้วยใบตาลเป็นต้นเรียกว่า **จิงฺกุลก**. บทว่า **ปตฺตาทุ-**
หเถน เล่นดวงทราย คือ เล่นดวงทรายเป็นต้นด้วยทะนนานใบไม้ เรียกว่า
ปตฺตาทุห. บทว่า **รถเถน** คือ รดน้อยๆ. บทว่า **ธนฺเถน** คือ ธนุ
น้อยๆ. บทว่า **อกฺขริกาย** เล่นเขียนทายกัน คือเล่นเขียนอักษรบน
อากาศ หรือบนหลังทายกัน เรียกว่า **อกฺขริกา**. บทว่า **มเนสิกาย**
เล่นทายใจกัน คือเล่นให้รู้ความคิดทางใจ เรียกว่า **มเนสิกา**. บทว่า
ยถาวชฺเชน เล่นเลียนคนขอทาน คือเล่นเลียนคำพูดของคนตาบอด คน
ง่อย คนกระจอก เป็นต้น เรียกว่า **ยถาวช**.

บทว่า **มุขเกริย** เล่นตีกลองปาก คือ เป่าเสียงออกทางปากเหมือน
กลอง บทว่า **มุขาพมฺพท** ° คือ เล่นพิณพาทย์ทางปาก. บทว่า **มุขเทณ-**
ทิมก คือ เล่นร่ำกลองทางปาก. บทว่า **มุขวลิมก** เล่นผิวปาก คือทำลิ้น

ที่เนื้อริมฝีปากให้มีเสียง. ปาฐะว่า มุขวลิกิ บ้าง. ก็อฬวรอบๆ ปาก.
บทว่า มุขเรรุพกิ เล่นกระเดาะปาก คือเป่าเป็นกลองทางปาก บทว่า
นาฏกิ เล่นซอเพลง คือแสดงให้เรียนท่าใหม่ๆ ปาฐะว่า นฏฏกิ บ้าง
บทว่า ลาสสิ เล่นโห่ร้อง คือทำเสียงตะโกน. บทว่า คีตติ เล่นร้องเพลง
คือขับร้อง. บทว่า ทวกมมัม คือเล่นหัวเราะกัน. บทว่า อัย วาจสิกา
จิตฺตทา คือ นี้ชื่อว่าการเล่นเกิดทางวาจา คือเกิดแล้วในวจีทวาร.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า เกสา จ มสฺสุ จ เป็นอาทิ ดังต่อไปนี้.
เอากรรไกรตัดผมไม่ให้แห้ว, แต่งหนวดให้เป็นเขียว, กำดอกไม้มีก้าน
เป็นกำเดียวกันเป็นต้น ของหอมมีกลิ่นที่รากเป็นต้น เครื่องอุปโลภทำการ
ข้อมผิว เครื่องประดับตกแต่งที่คอเป็นต้น เครื่องประดับตกแต่งสวมศีรษะ
ผ่านูอย่างวิจิตร สร้อยสังวาล เครื่องรัดและเครื่องประดับผ้าโพกศีรษะ.

พึงทราบวินิจฉัยในการรอบตัวเป็นต้น ดังนี้. กลิ่นกายของทารก
ที่เกิดจากครรภ์มารดา จะหมดไปในเมื่ออายุได้ประมาณ ๑๒ ปี. เพื่อนำ
กลิ่นกายของทารกกลับมา มารดาบิดาจึงอบด้วยจุนขมิ้นเป็นต้น การอบ
อย่างนี้ไม่ควร. แต่บิดามารดาให้ทารกมีบุญนอนบนขาอ่อนทั้งสอง แล้ว
ทาด้วยน้ำมันนวด เพื่อให้ส่วนต่างๆ มีมือ เท้า ขาอ่อน และต้องเป็นต้น
สมบูรณ์. การนวดอย่างนี้ก็ไม่ควร. บทว่า นหาปนํ คือ การอาบน้ำ คือ
อาบทารกเหล่านั้นด้วยของหอมเป็นต้น. บทว่า สมุพาหนํ คือ การตัดตัว
คือเอาไม้ค้อนเป็นต้นทุบเบาๆ ที่มีมือและเท้า ดุจของนักมวยปล้ำ แล้วตัด
แขน. บทว่า อาทาสํ คือ การส่องกระจก การส่องกระจกอย่างใดอย่างหนึ่ง
ไม่ควร. บทว่า อญฺชนํ คือ แต้มตา. บทว่า มาลา คือ สวมพวงดอกไม้
หรือไม่สวม. บทว่า วิเลปนํ คือ ทำการข้อมผิวอย่างใดอย่างหนึ่ง บทว่า

มุขจุนฺณกัม มุขาลเป การเจิมหน้าการทาปาก ชนทั้งหลายเพื่อจะเอาไฟคำ
ที่ใบหน้าออก จึงใช้ยางเหนียวของดินแถม เมื่อเลือดออกด้วยยางเหนียว
ของดินนั้น ใช้ยางเหนียวของเมล็ดผักกาดแถม เมื่อเมล็ดผักกาดนั้นกัด
ฝิดำที่เป็นโทษแล้ว ให้ยางเหนียวของงา เมื่อเลือดสงบด้วยยางเหนียว
ของงา จึงให้ยางเหนียวของขมิ้น เมื่อผิวพรรณผ่องด้วยยางเหนียวของ
ขมิ้นนั้น จึงเจิมหน้าด้วยเครื่องเจิมหน้า.

พึงทราบวินิจฉัยในการผูกข้อมือเป็นต้น ดังต่อไปนี้.

ชนทั้งหลายผูกสังข์และกระเบื้องอันวิจิตรที่ข้อมือเที่ยวไป. เครื่อง
ประดับข้อมือทั้งหมดนั้นหรืออย่างอื่นไม่ควร. ชนอีกพวกหนึ่ง ผูกแหยม
เที่ยวไป และล้อมแหยมนั้นด้วยป่านทองวลัยมุกดา. ทั้งหมดนั้นไม่ควร.
ชนอีกพวกหนึ่ง ถือไม้เท้า ๔ สอก หรือไม้เท้าประดับอย่างอื่นเที่ยวไป.
อนึ่ง ชนทั้งหลาย คล้องขวดยาวิจิตรไปด้วยรูปหุญและชายเป็นต้น
ล้อมรอบเป็นอย่างดีที่ป่าข้างซ้าย. ชนอีกพวกหนึ่ง คล้องดาบอันคมกริบ
มีฝักวิจิตรตระการตา กางร่มวิจิตรด้วยเขี้ยวมังกรเย็บด้วยด้าย ๕ สี สวม
รองเท้าย้อมด้วยแหวหางนกยูงเป็นต้น วิจิตรด้วยทองและเงิน. บางคน
ไว้ผมยาวประมาณศอกหนึ่งกว้าง ๔ องคุลี สวมกรอบหน้าที่หน้าผากจุ
ลายฟ้าที่ปากเมฆ แล้วปักปิ่น ใช้พัดจามรีและพัดวาลวิชนี. ทั้งหมดนั้น
ไม่ควร.

บทว่า **อิมสฺส วา ปุติกายสฺส** กายอันเปื่อยเน่านี้ คือร่างของศพ
อันสำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้. บทว่า **เกพฺพา** คือ การเล่นสนุก. บทว่า
ปริเกพฺพา การเล่นเพลิน คือเล่นได้ทุกส่วนโดยประการทั้งปวง. บทว่า
เคธิตฺตา คือ การปรารภณา. บทว่า **เคธิตฺตุดฺ** คือ ความชอบ ความ

ปรารธนา. บทว่า จปลนา กิริยาที่ประดับ คือทำการประดับ. บทว่า จาปลุย คือ ความเป็นแห่งการประดับ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า สวิญส เป็นต้น ดังต่อไปนี้. เป็นไป กับด้วยความประดับ ชื่อว่า สวิญส . เป็นไปกับด้วยบริวาร คือการทำการ ย่อมผิว ชื่อว่า สปริวาร . เป็นไปกับด้วยของใช้ ชื่อว่า สปริกษุท . เป็นไปกับด้วยบริวาร ชื่อว่า สปริกขาร .

บทว่า อาถพุณฺณ อาถรรพณ์ คือประกอบมนต์ทำอาถรรพณ์. บทว่า สุปิน คือ ดำราทำนายฝัน. บทว่า ลกฺขณํ การทาลักษณะ คือมีการ ทาลักษณะตัว แก้วมณีเป็นต้น . บทว่า โน วิเทเห คือ ไม่พึงประกอบ. บทว่า วิรุทฺถจ การทาละยงสัตว์ร้อง คือเสียงร้องของสัตว์มีเนื้อเป็นต้น.

บทว่า อาถพุณฺณิกา พวกคนที่มิมนต์ทำอาถรรพณ์ คือรู้มนต์เพื่อ ฆ่าผู้อื่น. ชื่อว่า อาถพุณฺณิกา เพราะประกอบอาถรรพณ์ ได้ยินมาว่า พวกประกอบอาถรรพณ์ บริโภคของไม่เต็มตลอด ๗ วัน ปุณฺณาคานอน บนพื้นดินประพตติบะ ในวันที่ ๗ เตรียมพื้นสุสาน ยืนอยู่บนทางที่ ๗ ชุมมือร้ายวิชา. ที่นั่นการทำงานของพวกเขาก็สำเร็จ. พระสังคคิกายจารย์ กล่าวว่ ประกอบอาถรรพณ์ หมายถึงพวกรู้มนต์ทำอาถรรพณ์พวกนี้ แหละ. ในบทเหล่านั้น บทว่า ปโยเชนฺติ คือ เป็นผู้ชวนชวนในการ ประกอบอาถรรพณ์. บทว่า นคร เว รุกฺเข เมื่อนครถูกล้อม คือเมื่อ นครถูกปิดกั้นไว้โดยรอบ. บทว่า สงฺคาม เว ปจฺจุปฺปฺยติ คือ หรือเมื่อ สงครามตั้งประชิดกัน. บทว่า ปจฺจุตฺติเกสุ ปจฺจามิตฺเตสุ คือ ในพวก ข้ำศึกที่เป็นศัตรูกัน. บทว่า อิตฺติ อูปฺปาเทนฺติ ยังจัญไรให้เกิดขึ้น คือ ทำความหวนไหวปั่นป่วนให้เกิดขึ้นแก่ข้าศึก. บทว่า อูปฺททว อันตราย

คือทำการบีบคั้นทางกาย. บทว่า โรคํ คือ พยาธิ. บทว่า ปชฺชรกํ คือ โรคไข้เชื่อมซึม. บทว่า สูลํ คือ โรคจุกเสียด. บทว่า วิสฺสุจิกํ คือ โรคลงราก. บทว่า ปกฺขณฺทิกํ คือ โรคบิด. บทว่า กโรนฺติ คือ ให้เกิดขึ้น.

บทว่า สุปินปาจกา คือ พวกทำนายฝัน. บทว่า อาทิสฺนติ คือ พยากรณ์. ในบทมีอาทิว่า โย ปุพฺพณฺุสมยํ สุปินํ ปสฺสติ ผู้ใดเห็นฝันในเวลาเช้า เป็นเหตุยวักตติลงในอรรถแห่งสัตตมวิภักติ แปลว่า ในเวลาเช้า. บทว่า เอวํ วิปาโก โหติ จะมีผลอย่างนี้ คือจะมีผลเห็นปานนี้ โดยเป็นผลที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา. บทว่า อวฺกฺขณฺิ-ปนฺโน คนนอนคว่ำ ถอนนอนคว่ำฝัน พวกทำนายฝันจะทำนายฝันอย่างนี้.

อนึ่ง ผู้ฝันย่อมฝันด้วยเหตุ ๔ ประการ คือธาตุโขกะ ธาตุกำเรป ๑ อนุภูตปุพฺพะ เคยเสพมาก่อน ๑ เทวโตปสังหาระ เทวดาคลใจ ๑ ปุพฺพ-นิमित ลงบอกเหตุ ๑.

ในความฝัน ประการนั้น ผู้มีธาตุกำเรป เพราะดีเป็นต้นกำเรป ชื่อว่าฝันโดยธาตุกำเรป. ผู้ฝันโดยเคยเสพมาก่อนแล้ว ย่อมเห็นอารมณ์ที่เคยเสพมาแล้วในกาลก่อน. ฝันโดยเทวดาคลใจ ย่อมเห็นอารมณ์ทั้งหลายด้วยอำนาจของเทวดาทั้งหลาย. ฝันโดยบอกเหตุล่วงหน้า ย่อมฝันเห็นลงบอกเหตุล่วงหน้าแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ อันประสงค์จะให้เกิดด้วยอำนาจบุญและบาป. ในความฝันเหล่านั้น ฝันโดยธาตุกำเรปและโดยที่เคยเสพมาก่อนแล้ว ไม่เป็นจริง. ฝันโดยเทวดาคลใจ จริงบ้างไม่จริงบ้าง. เพราะเทวดาโกรธ ประสงค์จะให้ถึงความพินาศโดยอุบาย ก็แสดงทำให้วิปริต. ฝันโดยบอกเหตุล่วงหน้า จริงโดยสิ้นเดียว.

ประเภทแห่งความฝัน ย่อมมีโดยประเภทแห่งความเกี่ยวข้องกันของ
มูลเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ บุคคลผู้เป็นเสกขะย่อมฝัน ๔ อย่างนี้ เพราะยัง
ละความวิปัสสนาไม่ได้. พระอเสกขะไม่ฝัน เพราะละวิปัสสนาได้แล้ว เมื่อฝัน
หลับฝันหรือตื่นฝัน หรือไม่หลับไม่ตื่น. ในข้อนี้ชื่อว่าหลับฝัน ผิดทาง
อธิธรรมโดยแท้ เพราะว่าฝันด้วยจิตเข้าสู่ภวังค์ (ไม่รู้สีกตัว) ความฝัน
นั้นไม่มีอารมณ์มีรูปนิมิตเป็นต้น หรือไม่สัมปยุตต์ด้วยกิเลสมีรากเป็นต้น.
อนึ่ง เมื่อฝันจิตเช่นนี้ย่อมเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ตื่นฝันจึงผิดทางวินัย
เพราะว่าตื่นฝัน ย่อมฝันด้วยจิตเป็นอัปปโหหาริก (มีเหมือนไม่มี) ชื่อว่า
ไม่เป็นอาบัติในเพราะทำการละเมิดด้วยจิตเป็นอัปปโหหาริกไม่มี เมื่อผู้ฝัน
ทำการละเมิด ไม่เป็นอาบัติโดยส่วนเดียวเท่านั้น ดังนั้นไม่หลับไม่ตื่นฝัน
ใคร ๆ ก็ไม่ฝัน เมื่อเป็นอย่างนี้ ความฝันก็ไม่มี ไม่ฝันก็ไม่มี. เพราะเหตุไร.
เพราะฝันเช่นเดียวกับถึงหลับ. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า มหา-
บพิตร ฝันย่อมเห็นเช่นกับถึงหลับแล. บทว่า กัมมิทูปเรโต คือ ประกอบ
แล้วด้วยการนอนหลับของถึง. การหลับใดเปลี่ยนไปเร็ว เพราะเจือด้วยจิต
เป็นกุศลเป็นต้นบ่อย ๆ การออกจากภวังคจิตบ่อย ๆ ย่อมมีในความเป็นไป
ของการหลับใด ย่อมฝันประกอบด้วยการหลับนั้น เหมือนการหลับของถึง
เปลี่ยนแปลงไปได้เร็วเช่นนั้น. ด้วยเหตุนั้น ความฝันนี้ จึงเป็นกุศลบ้าง
อกุศลบ้าง อพยากฤตบ้าง. ในความฝันนั้นพึงทราบว่ ความฝันของ
บุคคลผู้กระทำการไหวพระเจดีย์ การฟังธรรม และแสดงธรรมเป็นต้น
เป็นกุศล ความฝันของบุคคลผู้กระทำปาณาติบาตเป็นต้นเป็นอกุศล ความ
ฝันนอกเหนือจากสองอย่างนั้นเป็นอพยากฤต ในขณะที่อารมณ์นั้นเป็น

อาวัชชนะ. ความฝันนั้นไม่สามารถจัดตั้งปฏิบัติได้ เพราะมีกำลังน้อย แต่กุศลอกุศลอื่นคำจุน ย่อมให้วิบากได้ในเพราะยังเป็นไปอยู่.

พึงทราบวินิจฉัยในลักษณะแก้วมณี ดังต่อไปนี้. พวกทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะของแก้วมณีเป็นต้น ด้วยสีและลักษณะเป็นต้น อย่างนี้ว่า แก้วมณีอย่างนี้ประเสริฐ อย่างนี้ไม่ประเสริฐ ย่อมเป็นเหตุแห่งความไม่มีโรคและความเป็นใหญ่แก่เจ้าของ. ในลักษณะเหล่านั้น บทว่า **อาวุธลกฺขณํ** ลักษณะอาวุธ คืออาวุธที่เหลื่อแว่นดาบเป็นต้น. แม้ลักษณะหญิงเป็นต้น ก็พึงทราบด้วยอำนาจความเจริญและความเสื่อมของตระกูลที่หญิงและชายเป็นต้นอยู่. ส่วนในลักษณะแพะเป็นต้น ควรทราบความต่างกัน คือเนื้อของแพะเป็นต้นอย่างนี้ควรกิน อย่างนี้ไม่ควรกิน. ในลักษณะหีบ พึงทราบความวิเศษดังนี้ บรรดาจิตรกรรมและเครื่องประดับเป็นต้น เมื่อหีบเห็นปานนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี. ลักษณะข้อฟ้า พึงทราบด้วยอำนาจแห่งข้อฟ้า เครื่องประดับบ้าง ข้อฟ้าเรือนบ้าง แม้ลักษณะเต่าก็เช่นเดียวกับลักษณะหีบนั่นแล. ลักษณะเนื้อ ท่านกล่าวสงเคราะห์เนื้อทุกชนิด ด้วยอำนาจแห่งลักษณะของสัตว์ ๔ เท้าทั้งหมด. บทว่า **เอวํ ลกฺขณปาธกา ลกฺขณํ อาทิสฺสฺสตี** คือ ผู้บอกดำราทนายลักษณะ ย่อมทนายคือย่อมบอกลักษณะอย่างนี้.

บทว่า **น นกฺขตฺตานิ** คือ ฤกษ์ ๒๘ อย่างมีกัตติกาฤกษ์เป็นต้น. บทว่า **อิมิณา นกฺขตฺเตน** **ฆรปฺปเวโส กตฺตพฺโพ** คือ งานมงคลขึ้นบ้านใหม่ ควรทำด้วยฤกษ์นี้. บทว่า **มกฺกํ พนฺธิตพฺพํ** คือ งานมงคลผูกเครื่องประดับ. บทว่า **วาเรยฺยํ** งานมงคลแต่งงาน คือ พกดูฤกษ์ถึงการทำอาวามงคลว่า ท่านทั้งหลายจงนำหญิงจากตระกูลโน้นมาให้แก่ชายด้วย

ฤกษ์โน้น และบอกการทำวิวาหมงคลว่า พวกท่านจงให้หญิงนี้แก่ชายชื่อ
โน้นด้วยฤกษ์โน้น ความเจริญจักมีแก่เขาทั้งสองด้วยประการฉะนี้ แล้ว
ทนายว่า ฟังทำอาวามงคลและวิวาหมงคล คือการแต่งงาน. บทว่า
พินนิหาโร งานมงคลปลูกพืช คือการนำพืชออกไปภายนอกเพื่อจะหว่าน.
บาลีว่า **นิหาโร** ก็มี.

บทว่า **มิจจกุกั** เสียงเนื้อและเสียงนกนี้ เป็นชื่อรวมสัตว์ทุกชนิด
ท่านกล่าวด้วยสามารถการรู้เสียงร้องของนกและสัตว์สี่เท้าทุกชนิด. บทว่า
มิจจกุกปารกา ผู้รู้เสียงเนื้อและเสียงนก คือผู้ทนายเสียงของนกและสัตว์
สี่เท้า. บทว่า **มิจจกุกั** **อาทิสนุติ** ย่อมทนายเสียงเนื้อและนก คือฟังเสียง
สัตว์เหล่านั้นแล้วทนาย. บทว่า **รุทัง** คือเสียง. บาลีว่า **รุตัง** ก็มี. บทว่า
วสุตติ คือ คำพูด. บทว่า **คพุกกรณียา** พวกชนปรุงยาให้ตั้งครรภ์
คือปรุงยาให้ตั้งครรภ์ด้วยการให้ยาเพื่อมิให้แพ้. จริงอยู่ ครรภ์ย่อมแพ้
ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือด้วยลม ๑ ด้วยสัตว์ทั้งหลาย ๑ ด้วยกรรม ๑.
ในเหตุ ๓ ประการนั้นเมื่อแพ้ด้วยลม ก็ให้ยาเย็นเพื่อแก้ลม. เมื่อแพ้ด้วย
สัตว์ก็ทำการต่อต้านสัตว์ทั้งหลาย. แต่เมื่อแพ้ด้วยกรรม แม้พระพุทเจ้า
ทั้งหลายก็ไม่สามารถป้องกันได้ เพราะฉะนั้น ในที่นี้ จึงไม่ถึงอาการแพ้
ด้วยกรรมนั้น. บทว่า **สาลาเกยิ** คือ รักษาทางตา. บทว่า **สวลลกุติติยิ**
คือ รักษาทางผัดตด. บทว่า **กายติกิจญา** รักษาทางกาย คือประกอบยา
ด้วยรากไม้เป็นต้นแล้วรักษากาย. บทว่า **ภูติยิ** คือ รักษาทางภูตผี.
บทว่า **โกมารกเวชช** รักษาโรคเด็ก.

บทว่า **กุหา** คือ เป็นผู้หลอกลวง. บทว่า **ถทุธา** กระด้าง คือมีร่าง
กายกระด้างเหมือนท่อนไม้. บทว่า **ลปา** พุดเหล่าแหละ คือพุดเกี่ยวกับ

ปัจจัย. บทว่า **สิงคิ** คือ ชอบเครื่องประดับเป็นปกติ. บทว่า **อุณหพา** คือ มีมานะยกขึ้นสูงดั่งไม้้อ. บทว่า **อสมาคีตา** ไม่มีสมาธิ คือเว้น จากอุچارสมาธิและอัปนาสมาธิ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **น คณฺหะยุ** เป็นต้น ดังต่อไปนี้ ไม่พึงถือเอาด้วยการยกขึ้นแสดง. ไม่พึงยึดถือด้วยการทอ้ง. ไม่พึงทรงไว้ด้วยการตั้งไว้ในจิต. ไม่พึงเข้าไปทรงไว้ด้วยการตั้งไว้ใกล้. ไม่พึงเข้าไปกำหนดด้วยการสอบสวน. ไม่พึงประกอบด้วยการบอกแก่คนเหล่านี้.

บทว่า **เปสฺสณฺณ** คือ การพูดส่อเสียด. การชี้แจงที่เหลือมีความได้กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า **กยวิกุกเย** ในการซื้อและการขาย คือไม่ควรตั้งอยู่ด้วยการหลอกลวงกับ ด้วยสหธรรมิกทั้ง ๕ หรือด้วยปรารธนาความเจริญ. บทว่า **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กระยุ** ภิกษุไม่ควรทำความก่อนขอ คือไม่ให้เกิดกิเลสทำความก่อนขอ ไม่พึงยังความก่อนขอด้วยสมณะและพราหมณ์อื่นเกิดขึ้นในตน. บทว่า **คามะ จ นาสะชฺเชยุ** ไม่พึงเกี่ยวข้องในบ้าน คือไม่พึงเกี่ยวข้องด้วยความคลุกคลีกับภุคฺคหัตถ์เป็นต้นในบ้าน. บทว่า **ลาภมฺยุตา ชนํ น ลปะยุ** คือ ไม่พึงพูดเลียบเคียงกะชน เพราะความอยากได้ลาภ.

บทว่า **เย กยวิกุกยา วินเย ปฏิกิจฺจุตา** การซื้อและการขายเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ในวินัย คือการซื้อและการขายเหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไว้ใน **กยวิกุกยสิกขาบท** ด้วยการให้และการรับ ว่าไม่ควร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงการซื้อและการขายที่ประสงค์

ในที่นี้ จัตุรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ปณฺจนํ สทฺธิ ปตฺติ วา จีวรํ วา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺจนํ สทฺธิ** คือ กับด้วยสหธรรมิก ๕ จำพวก.

สหธรรมิก ๕ จำพวกได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร และ

สามเณรี. บทว่า **จณฺจนียํ** วา ความหลอกลวง คือแสดงความหลอกลวง

ว่าสมควร. บทว่า **อุทฺถํ** วา **ปฏฺฐยนฺโต** คือ प्रारธนาความเจริญ.

บทว่า **ปริวตฺเตติ** คือ ทำการแลกเปลี่ยน.

บทว่า **อิทฺธิมนฺโต** มีฤทธิ์ คือมีอำนาจให้เกิดความสำเร็จ. บทว่า **ทิพฺพอกุชฺชา** คือ มีญาณจักขุเช่นกับทิพย์. อีกอย่างหนึ่ง ได้ญาณจักขุด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อาศัยพร้อมด้วยทิพพิหารธรรม. บทว่า **ปรจิตฺตวิทฺโณ** รู้จิตผู้อื่น คือรู้จิตของผู้อื่นด้วยจิตของตน. บทว่า **เต ทูรโตปิ ปสฺสนฺติ** สมณพราหมณ์พวกนั้น คนเห็นได้แต่ไกลบ้าง คือเห็นแต่จักรวาลโยชน์หนึ่งบ้าง ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๑,๐๐๐ โยชน์บ้าง ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์บ้าง จักรวาลหนึ่งบ้าง ๒-๓-๔-๕-๑๐-๒๐-๔๐-๑,๐๐๐ จักรวาลบ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง. บทว่า **อาสนฺนาปิ น ทิสฺสนฺติ** อยู่ใกล้ไม่ปรากฏบ้าง คือยืนอยู่ใกล้บ้าง นั่งอยู่ใกล้บ้าง ย่อมไม่ปรากฏ. บทว่า **เจตสาปิ จิตฺตํ ปชานฺนฺติ** คือ รู้จิตผู้อื่นแม้ด้วยจิตของตน. บทว่า **เทวตาปิ โข สนฺติ** **อิทฺธิมนฺตินิโย** พวกเทวดามีฤทธิ์ คือเทวดามีอำนาจให้ความสำเร็จมีอยู่อย่างนี้. บทว่า **ปรจิตฺตวิทฺธิโย** คือ รู้จิตของผู้อื่น

บทว่า **โอพาริเกหิ วา** **กิเลเสหิ** ด้วยกิเลสหยาบ คือด้วยความเดือดร้อนมีกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า **มชฺฌิมเกหิ วา** กิเลสปานกลาง มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **สูขุมเกหิ วา** กิเลสละเอียดมีวิตกถึงญาติเป็นต้น.

พึงทราบกายทุจริตเป็นต้น ด้วยกรรมบถ. พึงทราบกามวิตกเป็นต้น ด้วย
กิเลสอันมีวิภูษะเป็นมูล.

พึงทราบวินิจฉัยในวิตกถึงญาติเป็นต้น ดังต่อไปนี้:- วิตกเกิดขึ้น
เพราะปรารถนาญาติทั้งหลายด้วยความรัก อาศัยกามคุณ ๕ อย่างนี้ว่า ญาติ
ทั้งหลายของเรามีความเป็นอยู่สบายมีสมบัติดังนี้ ชื่อว่าวิตกถึงญาติ. แต่
วิตกเป็นไปอย่างนี้ว่า ญาติทั้งหลายมีศรัทธาเลื่อมใสได้ถึงความสิ้นไป
เลื่อมไปเสียแล้วดังนี้ ไม่ชื่อว่าวิตกถึงญาติ. วิตกเกิดขึ้นด้วยความรัก
อาศัยเรือนของผู้มีใจยินดีว่า ชนบทของเรามีภิกษาหาได้ง่าย มีข้าวกล้า
สมบูรณ์ดังนี้ ชื่อว่าวิตกถึงชนบท. วิตกเป็นไปอย่างนี้ว่า มนุษย์ทั้งหลาย
ในชนบทของเรา ที่มีศรัทธาเลื่อมใสได้ถึงความสิ้นไป ความเลื่อมไป
เสียแล้วดังนี้ ไม่ชื่อว่าวิตกถึงชนบท. วิตกถึงความไม่ตาย หรือว่าความ
วิตกถึงอมรเทพ ชื่อว่าวิตกถึงอมรเทพ. วิตกประกอบแล้วด้วยการทำ
ทุรกิรียานั้น ของทำทุกขักริยาด้วยคิดว่า ตนจะมีความสุขไม่ตายในภพ
หน้า ถึงจะแก่แล้ว ด้วยทุกขัทั้งหลายมีการทำความเพียรด้วยการนั่งกระหย่ง
เป็นต้น ชื่อว่าวิตกถึงความไม่ตาย. ส่วนเจ้าทิฐิถูกเขาถามคำมีอาทิว่า
ท่านจงบอกถึงสัตตตทิฐิดังนี้ ย่อมถึงความลำบากใจว่า เราไม่รู้ว่า
อย่างนี้ก็ใช่ เราไม่รู้ว่า อย่างนั้นก็ใช่ อย่างอื่นก็ใช่ เราก็ไม่รู้ว่า ไม่มี
ก็ใช่ เราไม่รู้ว่า ไม่มีหามิได้ก็ใช่ ดังนี้ วิตกของเจ้าทิฐินั้น เป็นวิตก
ประกอบด้วยทิฐิ. เทพชื่ออมรเพราะไม่ตาย โดยไม่มีสัณฐานแม้ในส่วน
เดียว เหมือนปลาชื่อว่าอมร ใคร ๆ ไม่อาจจับในน้ำเอามาฆ่าได้ ว่ายไป
ข้างโน้น ข้างนี้จนจับไม่ได้ฉะนั้น แม้ทั้งสองนั้น ท่านกล่าวรวมเป็นอันเดียว
กันว่า อมรวิตกโก วิตกถึงเทพอมร. บทว่า ปธานุทฺทยตาปฺปฏิธํ ยุตฺโต

วิตกประกอบด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น คือประกอบด้วยความรักอาศัย
เรือนเหมือนกันกับความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น คือเมื่ออุปัฏฐากยินดีและเศร้าโศก
ภิกษุย่อมยินดีและเศร้าโศกสองเท่ากับด้วยอุปัฏฐากเหล่านั้น เมื่ออุปัฏฐาก
เหล่านั้นมีความสุข ภิกษุก็มีความสุขสองเท่า เมื่ออุปัฏฐากมีความทุกข์
ภิกษุก็มีความทุกข์สองเท่า เมื่อกิจที่จะต้องทำให้เกิดขึ้น ภิกษุชวนช่วยยอม
ทำกิจนั้นให้สำเร็จ ย่อมล่วงบัญญัติ ยังสัลเลขปฏิบัติให้กำเริบ. วิตกใด
อาศัยเรือนในเพราะอยู่เกี่ยวข้องกัน หรือในเพราะชวนช่วยเหลือกัน
นั้น นี้ชื่อว่าวิตกประกอบด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น. บทว่า **ลาภสกุ-**
การโลภปฏิสั ยุตโต วิตกประกอบด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ
คือวิตกประกอบด้วยทำความยินดีกับด้วยลาภมีจิวรเป็นต้น ด้วยสักการะ
และด้วยชื่อเสียง. บทว่า **อนवलตติปฏิสั ยุตโต** วิตกประกอบด้วยความ
ไม่ถูกดูหมิ่น คือวิตกเกิดกับความปรารถนาความไม่ถูกดูหมิ่นอย่างนี้ว่า
โง่หนอ คนอื่นจะไม่ฟังดูหมิ่นเรา ไม่ฟังพูดทักท้วงข่มเหงเรา. วิตก
เกิดขึ้นอาศัยเรือนคือกามคุณ ๕ ในเมื่อจิตเกิดขึ้นว่าคนอื่นอย่าได้ดูหมิ่น
เราเลยดังนี้ ชื่อว่าวิตกประกอบด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น.

บทว่า **ตตถ ตตถ สขุขติ** คือ ภิกษุย่อมเกี่ยวข้องในที่นั้น ๆ คือ
ติดอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **ตตถ ตตถ คณฺหาติ** ย่อมรับในที่นั้น ๆ
คือเข้าไปสู่อารมณ์ดังกล่าวแล้ว. บทว่า **พหุณฺติ** ผูกพัน คือย่อมผูกพัน
ย่อมเป็นอันเดียวกันกับด้วยอารมณ์นั้น ๆ. บทว่า **อนยพฺพยสนํ** ความ
ฉิบหาย คือความไม่เจริญและความพินาศในที่นั้น ๆ. บทว่า **อาปฺหฺรติ**
แปลว่า ย่อมถึง.

บทว่า **อามิสฺสจฺจุขุสฺส** ภิกษุผู้เห็นแก่อามิส คือผู้โลเลด้วย

อามิสมีจิรวเป็นต้น. บทว่า **โลกธมฺมครุทฺส** หนักอยู่ในโลกธรรม คือ
ละโลกุตระธรรม พุคหนักอยู่แต่โลกธรรมมีรูปเป็นต้นเท่านั้น. บทว่า
อาลปนา การพูดหวานล่อม คือเห็นมนุษย์ทั้งหลายมาวิหาร แล้วพูด
เลียบเคียงตั้งแต่ต้นอย่างนี้ว่า ผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านมาเพื่ออะไร
หรือจะมานิมนต์ภิกษุ หากว่าเป็นอย่างนั้น เชิญพวกท่านไปเกิด อาตมา
จะมารับภายหลัง.

อีกอย่างหนึ่ง พุคแนะนำคนแล้วพูดเลียบเคียง แนะนำคนอย่างนี้ว่า
อาตมาชื่อติสสะ พระราชาทรงเลื่อมใสในอาตมา มหาอำมาตย์ของพระ-
ราชาชื่อโน้น ๆ ก็เลื่อมใสในอาตมา ดังนี้ ชื่อว่าพูดหวานล่อม. บทว่า
ลปนา พูดเลียบเคียง คือเมื่อถามแล้วก็พูดเลียบเคียงดังที่ได้กล่าวแล้ว
นั้นแล. บทว่า **สวลปนา** พูดเลียบเคียงด้วยดี. คือหาโอกาสให้ของที่ดี
เลิศแก่คบหาทั้งหลายแล้วพูดเลียบเคียงด้วยดี. บทว่า **อุลลปนา** การพูด
ยกย่อง คือพูดยกให้สูงอย่างนี้ว่า เป็นมหาภุมมพิ เป็นผู้ให้ทานมาก
เป็นมหาทานบดีดังนี้. บทว่า **สมุลลปนา** พูดยกย่องด้วยดี คือพูดยก
ให้สูงในทุกคนด้วยประการทั้งปวง. บทว่า **อุนฺนหนา** การพูดผูกพัน
คือภิกษุพูดว่า อุบาสกทั้งหลาย เมื่อในกาลเช่นนี้พวกท่านให้ทานใหม่
เพราะเหตุไรเดี๋ยวนี้ไม่ให้เล่า พวกอุบาสกกล่าวคำเป็นต้นว่า พระคุณเจ้า
กระผมจักถวายตลอดเวลา แต่พวกกระผมยังไม่ได้โอกาส. ชื่อว่าพูด
ผูกพันให้สูงไว้ก่อน.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นเขาถืออ้อย ถามว่า อุบาสกเอาอ้อยมาจาก
ไหน. เขาตอบว่า เอามาจากไร่อ้อย ขอรับ. ถามว่า อ้อยที่ไร่นั้นมีรส
อร่อยดีดอกหรือ. เขาตอบว่า พระคุณเจ้าฉันแล้วจะรู้เอง. ควรพูดว่า

อุบาสก พวกท่านอย่าถวายเป็นอภัยแก่ภิกษุเลย. การพุดผูกพันแม้ของภิกษุ ผู้ใจความอย่างนี้ ก็ชื่อว่าพุดผูกพัน. การพุดผูกพันบ่อย ๆ ทุกส่วนโดย ประการทั้งปวง ชื่อว่าการพุดผูกพันด้วยดี. บทว่า **อุกุกาจน** การพุด อวดอ้าง คือพุดอวดอย่างนี้ว่า ตระกูลนั้นรู้จักเราดี หากไทยธรรมเกิดขึ้นในที่นี้ ก็จะให้เราแน่นอน. อธิบายว่า การอวดอ้าง. การพุดอวด บ่อย ๆ ทุก ๆ ส่วนโดยประการทั้งปวง ชื่อว่าการพุดอวดอ้างด้วยดี.

บทว่า **อนุปฺปิยาณินา** การพุดฝากรัก คือพุดด้วยคำน่ารัก บ่อย ๆ ด้วยอำนาจปัจจัย. บทว่า **สณฺหาวจตา** การพุดอ่อนหวาน คือ พุดอ่อนโยน. บทว่า **สขิลราชตา** พุดไพเราะ คือพุดพอดี ๆ หรือพุด แด่น้อย. บทว่า **ลิตฺตวาทา** คือ พุดหนักแน่น. บทว่า **อพรุสวาทา** พุดไม่หยาบ คือพุดไพเราะ. บทว่า **โปราณฺ** มาตาเปตฺติกํ คือ ชื่อ ครั้งที่เกิดเป็นของมารดาบิดาตั้งให้. บทว่า **อาหิตํ** คือ ชื่อนั้นปกปิด เป็นเรื่องภายใน. บทว่า **ณายามิ** คือ ฉันท่อมปรากฏ. บทว่า **อสุกฺกุสฺส กุสฺสโป** เป็นกุสฺสูปกะ (ผู้เข้าสู่ตระกูล) ของอุบาสกโน้น คือเป็นผู้เข้าถึง ตระกูลของอำมาตย์โน้น. บทว่า **อสุกาย** คือ อุบาสิกานั่น. บทว่า **มํ อสุตฺตชิตฺวา** คือ ลืมฉันเสียแล้ว.

บทว่า **ปยุตฺตํ** คือ มุ่งแต่จะได้ด้วยจิตรเป็นต้น. หรือมุ่งประโยชน์ นั้น. การขยายความคำถาถาทั้งหมดมีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

บทว่า **โมสฺสชเณ นิยุยถ** คือ ภิกษุพึงเว้นจากการพุดเท็จ บทว่า **ชีวิเตน** คือ ด้วยความเป็นอยู่. บทว่า **สโร** เป็นผู้โอ้อวด คือไม่พุด ชอบ เพราะแสดงคุณที่ไม่มี. เป็นผู้โอ้อวดทุก ๆ ส่วนโดยประการทั้งปวง ชื่อว่าเป็นผู้อวดอ้าง. บทว่า **ยํ ตตฺถ** คือ ที่มีในบุคคลนั้น. บทว่า **สโร**

ความไอ้อวด คือหลอกลวงแสดงคุณที่ไม่มี. บทว่า สจฺจตา กิริยาที่
ไอ้อวด คืออาการไอ้อวด. บทว่า สาเจยฺย คือ ความเป็นผู้ไอ้อวด.
บทว่า กกุรฺรตา ความเป็นผู้พูดกระด้าง คือความเป็นผู้หยาบคาย ไม่
กล้าจับต้องดูความระคายของก้านบัวฉะนั้น. แม้บทว่า กกุกริย ก็เป็น
ไวพจน์ของบทว่า กกุรฺรตา นั้นนั่นเอง. ท่านกล่าวความหลอกลวง
อย่างหนักแน่นดุจฝังไว้ด้วยสองบทว่า ปริกฺขตฺตตา ปริกฺขตฺติย ความ
เป็นผู้เห่อเหิม กิริยาที่เห่อเหิม. แต่อาจารย์บางพวกพรรณนาความนี้ว่า
บทว่า กกุรฺรตา คือ พูดขย่ง. บทว่า กกุกริย กิริยาที่พูดขย่ง.
บทว่า ปริกฺขตฺตตา คือ อาการตกแต่ง. บทว่า ปริกฺขตฺติย คือ กิริยาที่
ตกแต่ง. บทว่า อิห วุจฺจติ คือ นี่ท่านเรียกว่าเป็นผู้ไอ้อวด มีลักษณะ
ประกาศคุณที่ไม่มีอยู่แก่ตน. ต้องหรือหลังของบุคคลผู้ประกอบด้วยความ
ไอ้อวดนั้น ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะรู้ได้. เช่นเดียวกับยักษ์สุกรกล่าวไว้
อย่างนี้ว่า

สุกร เป็นอยู่โดยเบื้องซ้าย แพะและเนื้อเป็นอยู่
โดยเบื้องขวา แกะเป็นอยู่ด้วยเสียง โคแก่เป็นอยู่
ด้วยเขา.

บทว่า อติมณฺณติ ย่อมดูหมิ่น คือล่วงเกิน. บทว่า ก็ ปณาย
พหุลาชีโว คือ ภิกษุนี้ทำไมจึงมีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย. บทว่า สพฺพ
สมฺภเวติ ย่อมฉันทพืชทั้งปวง คือฉันทพืชที่ได้แล้ว ๆ. บทว่า อปฺปญฺญโล
คือ มีบุญน้อย. บทว่า อปฺปสฺสโก มีศักดิ์น้อย คือไม่มีบริวาร. บทว่า
ปญฺญาสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือมีปัญญาสมบูรณ์บริบูรณ์
บทว่า ปญฺห วิสฺสเจติ คือ กล่าวแก้ปัญหาได้.

บทว่า **สุตฺวา ทฺวติโต พหุ วาจิ สมณานํ วา ปุณฺชนานํ** ภิกษุ
ถูกประทุษร้ายได้ฟังวามากของพวกสมณะ หรือของคนผู้มีด้อยคำมาก
คือถูกประทุษร้าย เสียคติ ได้ฟังวาจาที่ไม่น่าปรารถนาแม้มากของสมณะ
เหล่านั้น หรือของปุณฺชนเหล่านั้นมีกษัตริย์เป็นต้น . บทว่า **น ปฏิวชฺช** คือ
ไม่ฟังได้ตอบ. เพราะอะไร. เพราะภิกษุผู้สงบยอมไม่ทำผู้อื่นให้เป็นศัตรู.

บทว่า **กกุขเลน** คือ ด้วยคำหยาบ. บทว่า **สนฺโต** ผู้สงบ คือดับ
กิเลสได้แล้ว. บทว่า **ปฺปฺติเสนี** คือ ศัตรู. บทว่า **ปฺปฺติมลล์** คือ ข้ำศึก.
บทว่า **ปฺปฺติถณฺณ** คือ เป็นเวร. บทว่า **ปฺปฺติปกฺข** เป็นปฏิปักษ์ คือเป็น
ปฏิปักษ์ด้วยกิเลส. อธิบายว่า ไม่ทำความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจกิเลส.

บทว่า **เอตถจ ฐมฺมมถฺตยา** รู้ธรรมนั้นแล้ว คือรู้ธรรมตาม
ที่กล่าวแล้วนั้นทั้งหมด. บทว่า **วิจินํ** คือ คั่นคว่าอยู่. บทว่า **สนฺตํ**
นิพฺพุตํ **ยถา** คือ รู้ความคับระคะเป็นต้นว่า เป็นความสงบ.

บทว่า **สมณจ** ธรรมอันเสมอ คือกายสุจริตเป็นต้น . บทว่า **วิสมณจ**
ธรรมอันไม่เสมอมีกายสุจริตเป็นต้น. บทว่า **ปถณจ** ธรรมเป็นทาง คือ
กุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **วิปถณจ** ธรรมไม่เป็นทาง คืออกุศล-
กรรมบถ ๑๐. บทว่า **สวชฺชณจ** ธรรมมีโทษ คืออกุศล. บทว่า
อนวชฺชณจ ธรรมไม่มีโทษ คือกุศล. แม้บทว่า **หีนปฺปณฺตีกถุสฺสกุ-**
วิญญฺครหิตปฺปสตถํ ธรรมเลว ธรรมประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว
ธรรมที่วิญญฺชนติเตียน ธรรมที่วิญญฺชนสรรเสริญแม้นี้ ก็เป็นกุศลและ
อกุศลนั่นเอง. ในธรรมเป็นกุศลและอกุศลเหล่านั้น กายสุจริตเป็นต้นเป็น
ธรรมอันเสมอ เพราะทำให้เสมอ. กายสุจริตเป็นต้นเป็นธรรมอันไม่เสมอ
เพราะทำให้ไม่เสมอ. กุศลกรรมบถเป็นทาง เพราะเป็นทางไปสู่คติ.

อกุศลกรรมบถไม่เป็นทาง เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการไปสู่คติ เพราะเป็นทางไปอบาย. อกุศลชื่อว่า เป็นธรรมมีโทษ เพราะเป็นไปกับด้วยโทษ. กุศลชื่อว่า เป็นธรรมไม่มีโทษ เพราะมีโทษออกไปแล้ว. อนึ่ง พึงทราบว่ ชื่อว่า เป็นธรรมแล้ว เพราะประกอบด้วยโมหะบ้าง โมหะและโทสะบ้าง โมหะและโลภะบ้าง. ชื่อว่า เป็นธรรมประณีต เพราะประกอบด้วยขโภทะ และอโมหะ. ชื่อว่า เป็นธรรมดำ เพราะมีวิบากดำ. ชื่อว่า เป็นธรรมขาว เพราะมีวิบากขาว. ชื่อว่า เป็นธรรมอันวิญญูชนคติเตียน เพราะวิญญูชนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงคติเตียน. ชื่อว่า เป็นธรรมอันวิญญูชนสรรเสริญ เพราะอันวิญญูชนเหล่านั้นนั้นแล สรรเสริญ.

หากถามว่า เพราะเหตุไร ภิกษุไม่พึงประมาณ. พึงทราบกาลว่า อภิกฺขุ หิ โส เพราะภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิกฺขุ คือ เป็นผู้ครอบงำรูปเป็นต้น. บทว่า อนภิกฺขุโต ไม่ถูกรองงำ คือไม่ถูกรูปเป็นต้น เหล่านั้นครอบงำ. บทว่า สกฺขิธมฺมํ อนินฺติหมฺมทสฺสि ได้เห็นแล้วซึ่งสักกิธรรมโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น คือได้เห็นธรรมแจ่มแจ้งแล้วโดยไม่ต้องเชื่อต่อผู้อื่น. บทว่า สทา นมฺสฺส-มฺนุสฺสํ นมฺสการอยู่ พึงหมั่นศึกษาในกาลทุกเมื่อ คือ นมฺสการอยู่ พึงศึกษาศึกษา ๓.

บทว่า เกหิจิ กิเลเสหิ คือ ด้วยกิเลสอันทำให้เร่าร้อนมีราคะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า อธิโรถิ เณ คือ ครอบงำกิเลสเหล่านั้นได้แล้ว. บทที่เหลือในที่พึงปวงชัดดีแล้ว.

แต่ในที่นี้พึงทราบการตำรวอินทริย์ ด้วยบทมีอาทิว่า ไม่เป็นผู้ใดได้ด้วยจักขุอย่างเดียวนั้น. พึงทราบปัจจัยปฏิเสวนศีล (ศีลคือการ

เสพปัจจัย) มีการห้ามการสะสมเป็นหลัก ด้วยบทมีอาทิว่า แห้งข้าวหรือ
แห้งน้ำทั้งหลาย. พึงทราบปาดิโมกขสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมในปาดิ-
โมกข์) ด้วยบทมีอาทิว่า เว้นการพูดเท็จ. พึงทราบอาชีวะปาริสุทธศีล
(ศีลคืออาชีวะบริสุทธิ์) ด้วยบทมีอาทิว่า ทำอาถรรพณ์ ทำนายฝัน ทำนาย
ลักษณะ พึงทราบสมาธิด้วยบทนี้ว่า พึงเป็นผู้เพ่ง. พึงทราบไตรสิกขา
โดยสังเขปด้วยบทมีอาทิว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสการสงเคราะห์และการบรรเทา อันเป็นอุปจาระแห่งศีล สมาธิ
ปัญญา ด้วยบทมีอาทิว่า ภิกษุพึงอยู่ในที่นั่งที่นอนอันมีเสียงน้อย ไม่พึง
เห็นแก่นอนมากนัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสปฏิบัติปทาบริบูรณ์แก่พระ-
พุทธนิมิตอย่างนี้แล้ว ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุลุทธิธรรมเช่นเดียวกันกับที่กล่าวไว้แล้วใน
ปุราณาสูตานั้นแล.

จบอรรถกถาสุตตันตนิเทศที่ ๑๔

อรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๕

[๗๘๕] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) กัณเฑาะฏ์เกิดแต่อาชญาของ

ตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่ทุ่มเดียวกัน เราจักแสดง
ความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

ว่าด้วยกัณเฑาะฏ์ ๒ เกิดจากอาชญา ๓ อย่าง

[๗๘๖] ชื่อว่า อาชญา ในคำว่า กัณเฑาะฏ์เกิดแต่อาชญาของตน ได้แก่
อาชญา ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑ อาชญาทางใจ ๑
กายทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางกาย วาจาทุจริต ๔ ชื่อว่าอาชญาทางวาจา
มโนทุจริต ๓ ชื่อว่าอาชญาทางใจ. ชื่อว่ากัณเฑาะฏ์ คือ กัณเฑาะฏ์ ๒ อย่าง ได้แก่
กัณเฑาะฏ์ในชาตินี้ ๑ กัณเฑาะฏ์ในชาติหน้า ๑.

กัณเฑาะฏ์ในชาตินี้เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริต
ด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ มาสัตว์บ้าง
ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นทุกหลังคาเรือนบ้าง ปล้นเฉพาะเรือน
หลังเดียวบ้าง คักแย่งชิงอยู่ที่หนทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาแห่งชาย
อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง พวกราชบุรุษจับคนผู้นั้นได้แล้ว ทูลแด่พระราชว่า
ขอเดชะ บุรุษผู้นี้เป็นโจร ประพฤติชั่ว พระองค์จึงลงอาชญาที่ทรง
พระประสงค์แก่บุรุษนี้เกิด พระราชาทรงทวาดบริภาษคนผู้นั้น คนนั้น
ของเสวยทุกข์โศกนั้นสแม้เพราะเหตุที่ถูกบริภาษ ทุกข์โศกนั้นนั้นเป็นกัณเฑาะฏ์
ของคนนั้นเกิดแต่อะไร กัณเฑาะฏ์นั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัย แม้ด้วยการบริภาษ
เท่านั้น ย่อมรับสั่งให้จองจำคนนั้นด้วยเครื่องจองจำคือขื่อคาบ้าง ด้วยเครื่อง

จงจำคือเชือกบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือโซ่ตรวนบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือหวายบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือเถาวัลย์บ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือการควมคุมบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือเครื่องล้อมบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือบ้านบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือนครบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือแวนแคว้นบ้าง ด้วยเครื่องจงจำคือชนบทบ้าง โดยที่สุดทรงบังคับว่า มันจะหนีจากถามที่จงจำนี้ไปไม่ได้ คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุการจงจำนั้น ภัยทุกข์โทมนัสของคนนั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อมบังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน.

พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการจงจำนั้น ย่อมรับสั่งให้บริบทร์พัสของคนนั้นร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง แสนหนึ่งบ้าง คนนั้นต้องเสวยทุกข์และโทมนัสแม้เพราะเหตุแห่งความเสื่อมทรัพย์ ทุกข์โทมนสนั้นเป็นภัยของคนนั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิดบังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน. พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยการบริบทร์พัสเท่านั้น ย่อมรับสั่งให้ทำกรรมกรณต่าง ๆ แก่คนนั้น คือให้เขียนด้วยเส้นบ้าง ให้เขียนด้วยหวายบ้าง ให้ขีดด้วยไม้พลองบ้าง ให้ตัดมือบ้าง ให้ตัดเท้าบ้าง ให้ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ให้ตัดจมูกบ้าง ให้ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะออกแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง ใส่ไฟลูกโพล่งเข้าไปในปากจนโลหิตไหลออกเต็มปากเหมือนปากกราหุบ้าง พันตัวด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วเผาทั้งเป็นบ้าง พันมือด้วยผ้าชุบน้ำมันแล้วจุดไฟให้ลุกเหมือนประทีปบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงข้อเท้าลากให้เดินเหยียบหนังนั้นจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอลงมาถึงขั้วเอวทำให้เป็นดังนุ่งผ้า

การอบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข้าทั้งหมดแล้วเสียบหลาวเหล็ก ๔ ทิศตั้งไว้เผาไฟบ้าง เอาเบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เอามัดเนื้อ เนื้อออกเป็นแวน ๆ ดังเหรียญกษาปณ์บ้าง เนื้อหนังเนื้อเอ็นออกเหลือ แต่กระดูกบ้าง แทะหลาวเหล็กที่ช่องหูจนทะลุถึงกันเสียบติดดินแล้วจับ หมุนไปโดยรอบบ้าง ทบให้กระดูกละเอียดแล้วถลกหนังออกเหลือแต่กอง เนื้อดั่งตังใบไม้บ้าง เอาน้ำมันเคือดพล่านรดตัวบ้าง ให้สุนัขกัดกินทั้งเป็น จนเหลือแต่กระดูกบ้าง เสียบหลาวยกขึ้นนอนหงายทั้งเป็นบ้าง เอาดาบ คัดศีรษะบ้าง คนนั้นต้องเสวยทุกข์โทมนัสแม้เพราะเหตุแห่งกรรมกรรม ภัยทุกข์โทมนัสนั้นของคนนั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน.

พระราชเป็นใหญ่ในอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้ คนนั้นเมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบัติ นรก เพราะกรรมของตน พวกนาย นิรยบาลย่อมให้ทำกรรมกรรมอันมีเครื่องจองจำ ๕ กะสัตว์นั้น คือ (ให้สัตว์ นั้นนอนหงายแล้ว) เอาหลาวเหล็กแดงตรึงไว้ที่มือขวา ๑ ที่มือซ้าย ๑ ที่เท้าขวา ๑ ที่เท้าซ้าย ๑ ที่ท่ามกลางอก ๑ สัตว์นั้นได้เสวยทุกข์เวทนา แสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น ภัยทุกข์และโทมนัสนั้นของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิด พร้อม บังเกิด เกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน.

พวกนายนิรยบาลให้สัตว์นั้นนอนลงแล้วเอาฟืนถาก สัตว์นั้นได้ เสวยทุกข์เวทนาแสบร้อนร้ายแรงในนรกนั้น แต่ยังไม่ตาย ตลอดเวลาที่ บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบนเอา หัวห้อยลงข้างล่างแล้วเอามัดถาก เทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถแล้ว ให้อ้วไปข้าง

หน้าบ้าง ให้วิ่งกลับมาข้างหลังบ้าง บนแผ่นดินที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุก
โพล่ง ฯลฯ พวกนายนิรยบาลไล่ต้อนให้สัตว์นั้นขึ้นบนภูเขาถ่านเพลิง
ใหญ่ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพล่งบ้าง ไล่ต้อนให้ลงจากภูเขานั้นบ้าง ฯลฯ
พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้นข้างบน เอาหัวห้อยลงข้างล่าง
แล้วเหวี่ยงลงไปในหม้อเหล็กอันร้อน ที่ไฟติดทั่ว มีไฟลุกโพล่ง สัตว์นั้น
เดือดพล่านอยู่ในหม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด เมื่อเดือดพล่านอยู่ใน
หม้อเหล็กเหมือนฟองน้ำที่เดือด บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างบน บางครั้ง
ก็เดือดพล่านไปข้างล่าง บางครั้งก็เดือดพล่านไปทางขวาง สัตว์นั้นได้
เสวยทุกขเวทนา แสบร้อนร้ายแรงอยู่ในหม้อเหล็กนั้น แต่ยังไม่ตาย
ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้น ภัย ทุกข์และโศกของสัตว์นั้นเกิด
แต่อะไร ภัยนั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่
อาชญาของตน. พวกนายนิรยบาลโยนสัตว์นั้นลงไปในมหานรก

ว่าด้วยมหานรก

ก็แหละมหานรknนั้น มีมุมสี่เหลี่ยมจตุรัส มีประตู
สี่ช่อง ซึ่งจำแนกนับออกโดยส่วน มีกำแพงเหล็กล้อม-
รอบ มีแผ่นเหล็กครอบไว้ มหานรknนั้นมีภาคพื้นสำเร็จ
ด้วยเหล็ก มีเปลวไฟรุ่งโรจน์ ประกอบด้วยไฟร้อนแผ่ไป
ร้อยโยชน์โดยรอบตั้งอยู่ตลอดกาลทั้งปวง มหานรkn
เป็นที่น่าสยดสยองเผาผลาญสัตว์ให้มีทุกข์ร้ายแรง มี
เปลวไฟ แสนยากที่จะเข้าใจ น้าขนลุกขนพอง น้า
กลัว ให้เกิดภัย ให้เกิดทุกข์ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝา

ด้านตะวันออกแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่าน
ไปกระทบฝาด้านตะวันตก กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
ตะวันตกแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไป
กระทบฝาด้านตะวันออก กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
เหนือแล้ว แผลเผาเหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบ
ฝาด้านใต้ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้แล้วแผล
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านเหนือ กอง
เปลวไฟที่น้ำกลวตั้งขึ้นแต่ภาคพื้นข้างล่างแล้ว แผลเผา
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบฝาด้านข้างบน
ของเปลวไฟที่น้ำกลวตั้งขึ้นแต่ฝาด้านข้างบนแล้ว แผลเผา
เหล่าสัตว์ที่มีบาปกรรม ผ่านไปกระทบภาคพื้นข้างล่าง
แผ่นเหล็กที่ไฟติดทั่วร้อนอยู่เสมอ มีไฟลุกรุ่งโรจน์ จันใด
อเวจีรกรข้างล่าง ข้าง และโดยรอบ ก็ฉนั้น.

สัตว์ทั้งหลายในนรกนั้น มีกรรมหยาบมาก ทำกรรม
ร้ายแรงมาก มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว ย่อมหมกไหม้
อยู่ แต่ไม่ตาย ร่างกายของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรกนั้น
เหมือนไฟที่ลุกอยู่ เชิญดูความมั่นคงของกรรม เถ้าและ
เขม่ามิได้มีเลย เหล่าสัตว์วิ่งไปข้างตะวันออกแล้ว ก็วิ่ง
ย้อนกลับมาข้างตะวันตก วิ่งไปข้างเหนือแล้ว ก็วิ่งย้อน
กลับมาข้างใต้ วิ่งไปทิศใด ๆ ประตุนั้น ๆ ก็ปิดเอง
สัตว์เหล่านั้นมีความหวังที่จะออก เป็นผู้แสวงหา

ประตูที่จะออก สัตว์เหล่านั้นไม่ได้เพื่อจะออกไปจากนรก
นั้น เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย เพราะบาปกรรมที่สัตว์
เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมดสิ้น ดังนี้.

ทุกข์และโศมนั้นเป็นภัยของสัตว์นั้นเกิดแต่อะไร ภัยนั้นเกิด
เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแต่อาชญาของตน ทุกข์ที่มี
ในนรกก็ดี ทุกข์ที่มีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์ที่มีในเปรตวิสัยก็ดี
ทุกข์ที่มีในมนุษย์ก็ดี ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏแต่อะไร ทุกข์เหล่านั้นเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ
ปรากฏแต่อาชญาของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเกิดแต่อาชญา
ของตน.

[๑๕๑] คำว่า คน ในคำว่า ท่านทั้งหลายจงดูคนที่หุ้มเดียวกัน
คือพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหิ์สัถ์ บรรพชิต เทวดา
มนุษย์ คำว่า ที่หุ้มเดียวกัน ความว่า ท่านทั้งหลายจงดู แลดู เหลียวดู
เพ่งดู พิจารณา ดูซึ่งคนที่หุ้มเดียวกัน คือคนที่ทะเลาะกัน คนที่ทำร้าย
กัน คนที่ทำร้ายตอบกัน คนที่เคืองกัน คนที่เคืองตอบกัน คนที่ปองร้าย
กัน คนที่ปองร้ายตอบกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า จงดูคนที่หุ้มเดียวกัน.

[๑๕๒] คำว่า เราจักแสดงความสังเวช ความว่า เราจักแสดง
ชี้แจง บอก เล่า บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ
ซึ่งความสังเวช คือความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น
ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เราจักแสดงความสังเวช.

[๒๕๓] คำว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว ความว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว คือสะดุ้ง ถึงความหวาดเสียวมาแล้วด้วยคนเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภัยเกิดแต่อาชญาของตน ท่านทั้งหลายจงดูคนที่
หุ้มเถียงกัน เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวช
มาแล้ว.

[๒๕๔] ภัยเข้ามาถึงแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิรัจฉานอยู่ เหมือน
ปลาทั้งหลายดิรัจฉานอยู่ในที่มึนน้ำน้อย และเพราะเห็นสัตว์
ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

ว่าด้วยทุกข์ต่างๆ

[๒๕๕] คำว่า ปชา ในคำว่า เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิรัจฉานอยู่
เป็นชื่อของสัตว์ ซึ่งหมู่สัตว์ดิรัจฉาน กระเสือกกระสน ทูรนทูราย ห้วน-
ไหว เอนเอียง กระสับกระส่ายไปมา ด้วยความดิรัจฉานเพราะตัณหา ด้วย
ความดิรัจฉานเพราะทิฎฐิ ด้วยความดิรัจฉานเพราะกิเลสด้วยความดิรัจฉานเพราะ
ทุจริต ด้วยความดิรัจฉานเพราะประโยค ด้วยความดิรัจฉานเพราะผลกรรม
ด้วยราคะของผู้กำหนด ด้วยโทสะของผู้ขัดเคือง ด้วยโมหะของผู้หลง
ด้วยมานะเป็นเครื่องผูกพัน ด้วยทิฎฐิเป็นเครื่องถ่วง ด้วยความฟุ้งซ่าน
ที่ฟุ้งเพื่อแล้ว ด้วยความสงสัยที่ไม่แน่ใจ ด้วยอนุสัยที่ถึงกำลัง ด้วยลาภ

ความเสื่อมลาภ ยศ ความเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ ชาติ
ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัสและอุปายาส ทุกข์
อันมีในนรก ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ทุกข์อันมีในเปรตวิสัย
ทุกข์อันมีในมนุษย์ ทุกข์มีความเกิดในครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความอยู่ใน
ครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความคลอดจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์อันติดตามสัตว์ผู้
เกิดแล้ว ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นของสัตว์ผู้เกิดแล้ว ทุกข์อันเกิดแต่ความ
ขวนขวายของตน ทุกข์อันเกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น ทุกข์อันเนื่อง
แต่ทุกขเวทนา ทุกข์อันเกิดแต่สังขาร ทุกข์อันเกิดแต่ความแปรปรวน
ทุกข์เพราะโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรค
ที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไขหวัด โรคไข้พิษ
โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรค
ลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอคร่อ โรคลมบ้าหมู โรค
หิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคหูด โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียน
โลหิต โรคดีเดื้อด โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง
อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็น
สมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรปรวน อาพาธเกิด
เพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดเพราะทำความเพียรเกินกำลัง
อาพาธเกิดเพราะผลกรรม ด้วยความหนาว ความร้อน ความหิว ความ
ระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์เกิดแก่สัมผัสแห่งเหลือบ ชุบ ลม
แดด และสัตว์เลื้อกคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย
ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะ

บุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะญาติตาย ทุกข์เพราะความ
ฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะ
ความฉิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทักขิณี. คำว่า เพราะ
เห็น คือเพราะประสบ พิจารณา เทียบเคียง ให้แจ่มแจ้ง ทำให้แจ่ม
แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเห็นหมู่วัตถุสิ้นนอย.

[๗๕๖] คำว่า เหมือนปลาทั้งหลายสิ้นนอยในที่ที่มีน้ำน้อย ความ
ว่า ปลาทั้งหลายอันกา นกตะกุ่ม นกยาง จิกเฉียวลุดขึ้นกินอยู่ ย่อม
สิ้นนกระเลือกกระสน ทูรนทูราย ห้วนไหว เอนเอียง กระสับกระส่าย
อยู่ในที่มีน้ำน้อย คือในที่ที่มีน้ำเล็กน้อย ในที่มีน้ำจะแห้งไป ฉนใด หมู
สัตว์ย่อมสิ้นนกระเลือกกระสน ทูรนทูราย ห้วนไหว เอนเอียง กระสับ
กระส่ายไปมาด้วยความสิ้นนเพราะค้นหา ฯลฯ ด้วยทุกข์เพราะความ
ฉิบหายแห่งทักขิณี ฉนนันเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลา
ทั้งหลายสิ้นนอยในที่ที่มีน้ำน้อย.

[๗๕๗] คำว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน ความว่า สัตว์
ทั้งหลายทำร้ายกัน ทำร้ายตอบกัน เคืองกัน เคืองตอบกัน ปองร้ายกัน
ปองร้ายตอบกัน คือแม้พวกพระราชาที่วิวาทกับพวกพระราชา แม้พวก
กษัตริย์ที่วิวาทกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ที่วิวาทกับพวกพราหมณ์
แม้พวกคฤหบดีที่วิวาทกับพวกคฤหบดี แม้มารดาที่วิวาทกับบุตร แม้บุตร
ที่วิวาทกับมารดา แม้บิดาที่วิวาทกับบุตร แม้บุตรที่วิวาทกับบิดา แม้
พี่น้องชายที่วิวาทกับพี่น้องชาย แม้พี่น้องหญิงที่วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้
พี่น้องชายที่วิวาทกับพี่น้องหญิง แม้พี่น้องหญิงที่วิวาทกับพี่น้องชาย แม้
สหายที่วิวาทกับสหาย สัตว์เหล่านั้นถึงความทะเลาะ ความแก่งแย่งและ

ความวิวาทกัน ในเพราะการทำร้ายกันและกันนั้น ย่อมประทุษร้ายกัน และกันด้วยมือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง สัตว์เหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ย่อมถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในเพราะ ความประทุษร้ายกันนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายทำร้าย กันและกัน.

[๗๕๘] คำว่า เพราะเห็น ในคำว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะ เห็น ความว่า ภัย คือความเบียดเบียน ความกระทบกระทั่ง อุบาทว์ อุปสรรคเข้ามาถึงเราเพราะเห็น ประสบ พิจารณา เทียบเคียง ทำให้ แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว เพราะเห็นหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่
เหมือนปลาทั้งหลายดิ้นรนอยู่ในที่มีน้ำน้อย และเพราะ
เห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน.

[๗๕๙] โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายหวั่นไหว
แล้วตลอดทิศทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน
ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกครองจำ.

ว่าด้วยโลก

[๘๐๐] คำว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร ความว่า โลกนรก
โลกดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้น

โลกธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งโลกพรหม ทั้งโลกเทวดา
นี้ชื่อว่าโลก โลกนรกไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร
โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็น
ตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความ
เป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน โลก-
ดิรัจฉานกำเนิด โลกเปรตวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้นร้ โลก-
ธาตุ โลกอายตนะ โลกนี้ โลกอื่น ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลกไม่เป็น
แก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง
โดยแก่นสารที่เป็นสุข โดยแก่นสารที่เป็นตัวตน โดยความเป็นสภาพเที่ยง
โดยความเป็นสภาพยั่งยืน โดยความเป็นสภาพมั่นคง หรือโดยความเป็น
ธรรมไม่มีความแปรปรวน ดันธอไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได ดันทะหุงไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได ดันมะเคื่อไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได ดันทองหลางไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได ต่อมฟองน้ำไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได พยับแดดไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได ดันกล้วยไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร จันได มายาไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร จันได โลกนรกไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีแก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร ฯลฯ ทั้งพรหมโลก ทั้งเทวโลก ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มี
แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง... หรือโดย

ความเป็นธรรมไม่มีความแปรปรวน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร.

ว่าด้วยสังขารไม่เที่ยง

[๘๐๑] คำว่า สังขารทั้งหลายหวั่นไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง
ความว่า สังขารทั้งหลายในทิศตะวันออก แม้สังขารเหล่านั้นก็หวั่นไหว
สะเทือน สะท้าน เอนเอียง เพราะเป็นสภาพไม่เที่ยงจึงเป็นสภาพอัน
ชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิครอบงำ ถูกภพกำหนด ตั้งอยู่ใน
กองทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง
สังขารทั้งหลายในทิศตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์
ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน
ในสัพพทิศ แม้สังขารเหล่านั้น หวั่นไหว สะเทือน สะท้าน เอนเอียง
เพราะเป็นของไม่เที่ยง จึงเป็นสภาพอันชาติติดตาม ชราห้อมล้อม พยาธิ
ครอบงำ ถูกภพกำหนด ตั้งอยู่ในกองทุกข์ ไม่มีที่ป้องกัน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง
ไม่มีที่พึ่ง เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง สมจริงตามภาษิตนี้ว่า

กัณฺโหมนํ สว่างรุ่งเรืองอยู่ในทิศอุดรแม้โดยแท้ แต่
บัณฑิตเห็นความชั่ว (โทษ) ในรูปแล้ว หวั่นไหวทุกเมื่อ
เพราะเหตุนั้น ท่านผู้มีปัญญาดีย่อมไม่ยินดีในรูป โลก
อันมีภพกำหนด อันชราห้อมล้อม ถูกทุกข์ตรึง คือตัณหา
แทงติดอยู่ ถูกเป็นควันเพราะความปรารถนาทุกเมื่อ โลก
ทั้งปวงอันไฟติดทั่ว โลกทั้งปวงอันไฟให้ลุกสว่าง โลก
ทั้งปวงอันไฟให้ลุกรุ่งโรจน์ โลกทั้งปวงหวั่นไหว.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขารทั้งหลายล้วนไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง.

[๔๐๒] คำว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน ความว่า
เมื่อเราปรารถนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งความเจริญ คือ
ที่ป้องกัน ที่หลีกเลี่ยง ที่พึง ที่ดำเนิน ที่ก้าวหน้า เพื่อตน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน.

[๔๐๓] คำว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ
ความว่า เราไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร อันไม่ถูกรองงำ คือได้เห็นฐานะ
ทั้งปวงถูกรอบงำทั้งนั้น ความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงถูกชราครอบงำ ความ
เป็นผู้ไม่มีโรคทั้งปวงถูกพยาธิครอบงำ ชีวิตทั้งปวงถูกมรณะครอบงำ
ลาภทั้งปวงถูกความเสื่อมลาภครอบงำ ยศทั้งปวงถูกความเสื่อมยศครอบงำ
ความสรรเสริญทั้งปวงถูกความนินทาครอบงำ สุขทั้งปวงถูกทุกข์ครอบงำ.

สมจริงดังภาษิตว่า

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือลาภ ความเสื่อมลาภ

ยศ ความเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ เป็น

ของไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร สังขารทั้งหลายล้วนไหว

แล้วตลอดทิศทั้งปวง เมื่อเราปรารถนาความเจริญเพื่อตน

ไม่ได้เห็นซึ่งฐานะอะไร ๆ อันไม่ถูกรอบงำ.

[๘๐๔] เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน เราจึงได้มีความไม่

ยินดี อนึ่ง เราได้เห็นอุกสรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย
ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๕] คำว่า ที่สิ้นสุด ในคำว่า ที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน ความว่า
ชรายังความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงให้สิ้นสุดไป พยาธิยังความเป็นผู้ไม่มีโรค
ทั้งปวงให้สิ้นสุดไป มรณะยังชีวิตทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความเสื่อมลาภยัง
ลาภทั้งปวงให้สิ้นสุดไป ความนิทายังความสรรเสริญทั้งปวงให้สิ้นสุดไป
ทุกข์ยังสุขทั้งปวงให้สิ้นสุดไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุด. คำว่า ที่
สกัดกัน ความว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความเป็นหนุ่มสาว ถูกชรา
สกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความไม่มีโรค ถูกพยาธิสกัดกันไว้
สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาชีวิต ถูกมรณะสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนา
ลาภ ถูกความเสื่อมลาภสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนายศ ถูกความ
เสื่อมยศสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสรรเสริญ ถูกความ
นิทาสสกัดกันไว้ สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาความสุข ถูกความทุกข์สกัดกัน
ไว้ คือปิดไว้ มากระทบ มากระทบเฉพาะ ทำลาย ทำลายเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่สิ้นสุดที่สกัดกัน.

[๘๐๖] คำว่า เพราะได้เห็น ในคำว่า เพราะได้เห็น... เราจึง
ได้มีความไม่ยินดี ความว่า เพราะเห็น ประสบ พิจารณา เทียบเคียง
ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เป็นแจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น.
คำว่า เราจึงได้มีความไม่ยินดี ความว่า ความไม่ยินดี ความไม่ยินดี
ยิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความระอา ความเบื่อ ได้มีแล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เพราะได้เห็น... เราจึงได้มีความไม่ยินดี.

[๔๐๑] ศัพท์ว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร... ในสัตว์ทั้งหลาย นั้น เป็นบทสนธิ ฯลฯ ศัพท์ว่า อถ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า ใน นั้น เพ่งความว่า ในสัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่า ลูกศร ได้แก่ ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรคือราคะ ลูกศรคือโทสะ ลูกศรคือโมหะ. ลูกศรคือมานะ ลูกศรคือทิฏฐิ ลูกศรคือความโศก ลูกศรคือความสงสัย. คำว่า เราได้เห็นแล้ว ความว่า ได้ประสบ ได้พบ ได้เห็นแทงตลอดแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง เราได้เห็นลูกศร... ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๔๐๔] คำว่า อันเห็นได้ยาก ในคำว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย ความว่า เห็นได้ยาก ดูได้ยาก พบได้ยาก รู้ได้ยาก ตามรู้ได้ยากแทงตลอดได้ยาก จิตได้แก่จิต ใจ มานัส หทัย ปิณฑระ มโน มนายตนะ มนินทริย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมกัน . เรียกว่าหทัย ในคำว่า อันอาศัยหทัย. คำว่า อันอาศัยหทัย คืออันอาศัยหทัย อาศัยจิต ร่วมอาศัยจิต ไปร่วม เกิดร่วม เกี่ยวข้อง สัมปยุตด้วยจิต เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เพราะได้เห็นที่สิ้นสุด ที่สกัดกัน เราจึงได้มีความ
ไม่ยินดี อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรอันเห็นได้ยาก อาศัยหทัย
ในสัตว์ทั้งหลายนั้น.

[๘๐๕] สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพละนไปสู่ทิศ
ทั้งปวง เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป
ย่อมไม่ลุ่มจม.

ว่าด้วยลูกศร ๗ ประการ

[๘๐๖] ชื่อว่า ลูกศร ในคำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้วย่อม
เล่นพละนไปสู่ทิศทั้งปวง ได้แก่ ลูกศร ๗ ประการ คือลูกศรราคะ
ลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ ลูกศรมานะ ลูกศรทิฏฐิ ลูกศรความโสภ
ลูกศรความสงสัย.

ลูกศรราคะเป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความยินดี
ความชอบใจ ความเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิน ความที่
จิตกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล นี่ชื่อว่า ลูกศรราคะ.

ลูกศรโทสะเป็นไฉน ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นได้ประพฤติ
ความพินาศแก่เราแล้ว ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นย่อมประพฤติ
ความพินาศแก่เรา ความอาฆาตย่อมเกิดว่า คนโน้นจักประพฤติความ
พินาศแก่เรา ฯลฯ ความเป็นคนดุร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่
เข้มแข็งแห่งจิต นี่ชื่อว่า ลูกศรโทสะ.

ลูกศรโมหะเป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ความไม่รู้ใน
ปฏิบัติอันให้ถึงความดับทุกข์ ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้น ความไม่รู้ส่วน
เบื้องปลาย ความไม่รู้ส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ใน
ธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจสมุปบาทมีวิชานี้เป็น
ปัจจัย ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้

ชอบ ความไม่แพงตลอด ความไม่ถือเหตุด้วยดี ความไม่หยิ่งรู้เหตุ
ความไม่เพ่งพินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความไม่
ผ่องแผ้วความเป็นคนโง่ ความหลง ความหลงทั่ว ความหลงพร้อม
อวิชา อวิชาโอะมะ อวิชาโยคะ อวิชานุสัย อวิชาปริยฐาน
อวิชาลังคี (ลัมคืออวิชา) โมะหะ อกุศลมูล นี่ชื่อว่า **ลูกศรโມหะ**.

ลูกศรมานะเป็นไฉน ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา ความถือตัวว่า
เราเสมอเขา ความถือตัวว่า เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว
ความเป็นผู้ถือตัว ความใฝ่สูง ความพองขึ้น ความทะนงตัว ความยกตัว
ความที่จิตใฝ่สูง จุจรง นี่ชื่อว่า **ลูกศรมานะ**.

ลูกศรทัญญีเป็นไฉน ตักกายทัญญีมีวัตถุ ๒๐ มิจฌาทัญญีมีวัตถุ ๑๐
อันตคาทิกทัญญีมีวัตถุ ๑๐ ทัญญี ความไปคือทัญญี รกเรี่ยวคือทัญญี
กัณการคือทัญญี เสี้ยนหนามคือทัญญี ความคันรนคือทัญญี เครื่องประกอบ
คือทัญญี ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือทางผิด คลอง-
ผิด ความเป็นผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือโดยแสวงหาผิด ความถือวิปริต
ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือแน่นอนว่าจริงในสิ่งที่ไม่จริง
อันใดเห็นปานนี้ และทัญญี ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี่ชื่อว่า **ลูกศรทัญญี**.

ลูกศรความโสกะเป็นไฉน ความโสกะ กิริยาที่โสกะ ความเป็นผู้โสกะ
ความโสกะในภายใน ความตรอมเตรียมในภายใน ความเร่าร้อนในภายใน
ความแห้งผากในภายใน ความตรอมเตรียมแห่งจิต ความโทมนัสแห่ง
บุคคลที่ถูกความเสื่อมแห่งญาติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งโลก-
สมบัติกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมเพราะโรคกระทบเข้าบ้าง ที่ถูก
ความเสื่อมแห่งศีลกระทบเข้าบ้าง ที่ถูกความเสื่อมแห่งทัญญีกระทบเข้าบ้าง

ที่ประจวบกับความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้าบ้าง นี่ชื่อว่า **ลูกศรความโศก**.

ลูกศรความสงสัยเป็นไฉน ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกข์สมุทัย ความสงสัยในทุกข์นิโรธ ความสงสัยในทุกข์นิโรธคามินี-ปฏิบัติ ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น และส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่ปฏิจสมุปบาทมีวิชชานี้เป็นปัจจัย ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความลังเล ความเป็นสองทาง ความไม่แน่ใจ ความไม่แน่นอน ความไม่ตกลงใจ ความไม่อาจตัดสินใจ ความไม่กำหนดถือเอาได้ ความที่จิตหวั่นไหวอยู่ ความติดขัดในใจ นี่ชื่อว่า **ลูกศรความสงสัย**.

ว่าด้วยภาวะของสัตว์ที่ถูกลูกศร

[๔๑๑] คำว่า สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพล่านไป **ดูทิศทั้งปวง** ความว่า สัตว์อันลูกศรระคะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติดเสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมประพตฺติทุจฺจิตด้วยกาย ย่อมประพตฺติทุจฺจิตด้วยวาจา ย่อมประพตฺติทุจฺจิตด้วยใจ ย่อมฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักแย่งชิงที่ทางเปลี่ยวบ้าง คบขู่กรรขานุรุชอื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง สัตว์อันลูกศรระคะปักติดแล้ว คือแทงเข้าไปถูกต้อง ติด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อนี้.

อนึ่ง สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว ก็อแทงเข้าไป ถูกต้อง ดิด
เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เมื่อแสวงหาโกศทรัพย์ ข้อมเล่นไปสู่มหาสมุทร
ด้วยเรือ ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ขุน ลม แดดและสัตว์
เลื้อยคลานเบียดเบียน ถูกความหิวระหายเบียดเบียน ไปคุมพริฐ ไปตัก-
โกธรัฐ ไปตักกลสิฐรัฐ ไปกาลมุขรัฐ ไปมรณปารัฐ ไปเวสุงครัฐ ไปเวรา-
ปถรัฐ ไปขวรัฐ ไปตัมพลิงครัฐ ไปวังครัฐ ไปเอพวันธนรัฐ ไปสุวรรณ-
ภูฏรัฐ ไปสุวรรณภูมิรัฐ ไปตัมพปณิฐรัฐ ไปสุปปารัฐ ไปกรุกรัฐ ไป
สุรุทรัฐ ไปอังคณัฐ ไปกัณฐรัฐ ไปปรมกัณฐรัฐ ไปโยนรัฐ ไป
ปินกรัฐ ไปอัลลตันทรัฐ ไปมรูกันตารัฐ เดินทางที่ต้องไปด้วยเข้า เดินทางที่ต้องไปด้วยเกาะ
เดินทางที่ต้องไปด้วยแพะ เดินทางที่ต้องโหนไปด้วยเชือกและหลัก เดินทางที่ต้องโดดลงด้วยร่มหนังแล้วจึงเดินไปได้
เดินทางที่ต้องไปด้วยพะองไม้ไผ่ เดินทางตามทางนก เดินทางตามทางหนู
เดินทางตามชอกภูเขา เดินทางตามลำธารที่ต้องได้ไปตามเส้นหวาย เมื่อ
แสวงหาไม่ได้ ก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความไม่ได้เป็นมูล เมื่อแสวงหาได้
ครั้นได้แล้วก็เสวยทุกข์โทมนัสแม้มีความรักษาเป็นมูล ด้วยวิตกอยู่ว่า ด้วย
อุบายอะไรหนอ พระราชาจึงจะไม่รับทรัพย์ของเราไป พวกโจรจะไม่
ลักไป ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่พัดไป พวกทายาทที่ไม่เป็นที่รักไม่เอาไป
เมื่อเขารักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ ทรัพย์เหล่านั้นย่อมวิบัติไป เขาก็เสวยทุกข์
โทมนัสแม้มีการพลัดพรากทรัพย์เป็นมูล สัตว์อันลูกศรราคะปักติดแล้ว
คือ เแทงเข้าไป ถูกต้อง ดิด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ข้อมเล่น เล่น
พล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปแม้อย่างนี้ สัตว์อันลูกศรโทสะ ลูกศรโมหะ
ลูกศรมานะ ปักติดแล้ว คือ เแทงเข้าไป ถูกต้อง ดิด เสียบแน่น คา

อยู่แล้ว ย่อมประพติจุริตด้วยกาย ย่อมประพติจุริตด้วยวาจา ย่อม
ประพติจุริตด้วยใจ ย่อมมาสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง
ปล้นโดยไม่เหลือบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง คัดแย่งชิงที่ทาง
เปลี่ยวบ้าง คบขู้ภรรยาบุรุษอื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง สัตว์อันลูกศรมานะปัก
คิดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง คิด เสียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น
เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรทูลูกคิดแล้ว คือ แทงเข้าไป ถูกต้อง คิด เสียบ
แน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเป็นคนเปลือยกาย ไร้มารยาท เลียมมือ เขาเชิญ
ให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้
ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับภิกษาที่เขาเชื้อเชิญ ไม่รับภิกษา
ปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณี
ประตุนำมา ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมท่อนไม้ นำมา ไม่รับภิกษาที่
บุคคลยื่นคร่อมสากนำมา ไม่รับภิกษาของคน ๒ คนที่กำลังบริโภครอยู่
ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดูคนม
ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอเคลียบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่
รับภิกษาในที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่รับภิกษาในที่มิมีแสงวันได้ต่อมเป็น
กลุ่ม ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาอดอง เขา
รับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เขียวยาอวดภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษา
ที่เรือน ๒ หลัง เขียวยาอวดภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับภิกษาที่
เรือน ๓ หลัง เขียวยาอวดภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง เขียวยาอวดภาพด้วย
ภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบบ้าง ฯลฯ ๓ ใบบ้าง กินอาหาร
ที่เก็บค้างไว้วันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ๓ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบ

ความชวนขวายในการบริโภคอาหารที่เวียนมาตั้งถึงเดือนเช่นนี้บ้าง สัตว์
อันลูกศรทฤษฏีปักติดแล้ว คือ เทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้ อนึ่ง
สัตว์อันลูกศรทฤษฏีปักติดแล้ว คือ เทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว เป็นผู้มีฝักคองเป็นรักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นรักษาบ้าง มีลูก
เดือยเป็นรักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นรักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นรักษาบ้าง
มีข้าวดังเป็นรักษาบ้าง มีกำยานเป็นรักษาบ้าง มีหญ้าเป็นรักษาบ้าง มี
โคมัยเป็นรักษาบ้าง มีเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่น
เยี่ยวยาอัคภาพ เขานุ่งห่มผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้า
เปลือกไม้บ้าง หนังสือบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง หนังสือทั้งเล่มบ้าง ผ้า
การองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วย
ผมคนบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยชนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนด
คือ เป็นผู้ประกอบความชวนขวายในการถอนผมและหนดบ้าง เป็นผู้
ขึ้น คือ ห้ามอาสนะ (การนั่ง) บ้าง เป็นผู้กระหย่ง คือ ประกอบความ
เพียรในการกระหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ สำเร็จการนอนบน
หนามบ้าง สำเร็จการนอนบนแผ่นกระดานบ้าง สำเร็จการนอนบนเนิน
ดินบ้าง เป็นผู้นอนตะแคงข้างเดียวบ้าง เป็นผู้หมักหมมด้วยธุลีบ้าง เป็น
ผู้อยู่กลางแจ้งบ้าง เป็นผู้นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไวกบ้าง เป็นผู้บริโภคคูล
คือ ประกอบการชวนขวายในการบริโภคคูลบ้าง เป็นผู้ห้ามน้ำเย็น คือ
ชวนขวายในการห้ามน้ำเย็นบ้าง เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ประกอบ
ความชวนขวายในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนขวายในการให้
กายเคื่อดร่อน เราร้อนหลายอย่างเช่นนี้ สัตว์อันลูกศรทฤษฏีปักติดแล้ว

คือ แทะเข้าไป ถูกต้อง ดิด เลียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่น พล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปเมื่อนี้.

สัตว์อันลูกศรความโศกปักติดแล้ว คือทะทะเข้าไป ถูกต้อง ดิด เลียบแน่น คาอยู่แล้ว ย่อมเสรำโศก ลำบากใจ รำพัน ทูบออกคร่ำครวญ ถึงความหลงใหล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิงคนหนึ่งมารดาตายไป หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็น มารดาฉันบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิงคนหนึ่งบิดาตายไป พี่ชายน้องชายตายไป... พี่หญิงน้องหญิงตายไป... บุตรตายไป... ธิดาตายไป... สามิตายไป หญิงนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะสามิตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นสามิตายบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นสามิตายบ้างไหม ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถีนี้แหละ บุรุษคนหนึ่งมารดาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะมารดาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้ เข้าไปยังตรอกโน้น พูดอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม ท่านทั้งหลายเห็นมารดาฉันบ้างไหม ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้วในพระนครสาวัตถีนี้แหละ บุรุษคนหนึ่งบิดาตายไป... พี่ชายน้องชายตายไป... พี่หญิงน้องหญิงตายไป... บุตรตายไป... ธิดาตายไป... ภรรยาตายไป บุรุษนั้นเป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่านเพราะภรรยาตาย จากถนนนี้เข้าไปยังถนนโน้น จากตรอกนี้

เข้าไปยังตรอกโน้น พูดยังนี้ว่า ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม
ท่านทั้งหลายเห็นภรรยาฉันบ้างไหม ดูก่อนพราหมณ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว
ในพระนครสาวัตถีนี้แหละ หญิงคนหนึ่งไปสู่สกุลแห่งญาติ พวกญาติ
ของหญิงนั้น ประราธนาจะพรากสามีเสีย แล้วยกหญิงนั้นให้แก่บุรุษอื่น
หญิงนั้นไม่พอใจบุรุษอื่นนั้น ครั้นนั้นแหละ หญิงนั้นได้บอกกะสามีว่า
ข้าแต่ท่านลูกเจ้า ญาติเหล่านี้ประสงค์จะพรากท่านแล้วยกฉันให้บุรุษอื่น
เราทั้งสองจักพากันตาย ในทันใดนั้น บุรุษก็ฟันหญิงนั้นขาด ๒ ท่อน
แล้วก็ฆ่าตนเองพร้อมด้วยหวังว่า เราทั้งสองจักมี (พบกัน) ในโลกหน้า
สัตว์อันลูกศรความโศกปักติดแล้วคือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด เสียบแน่น
คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติดแล้ว คือแทงเข้าไป ถูกต้อง ติด
เสียบแน่น คาอยู่แล้ว เป็นผู้เล่นไปสู่ความสงสัยเคลือบแคลงเป็นสองทาง
ว่า ในอดีตกาล เราได้เป็นแล้วหรือหนอ^๑ หรือเราไม่ได้เป็นแล้ว เรา
ได้เป็นอะไรแล้วหรือหนอ เราได้เป็นแล้วอย่างไรหนอ เราได้เป็นอะไร
มาแล้วจึงเป็นอะไรต่อมาหนอ ในอนาคตกาล เราจักเป็นหรือหนอ หรือ
เราจักไม่เป็น เราจักเป็นอะไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็น
อะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรต่อไปอีกหนอ ในปัจจุบันกาลบัดนี้ ก็มีความ
สงสัยอยู่ ณ ภายในว่า เราย่อมเป็นหรือหนอ หรือเราย่อมไม่เป็น เรา
ย่อมเป็นอะไรหรือหนอ เราย่อมเป็นอย่างไรหนอ เราเป็นสัตว์มาแต่ไหน
หนอ เราจักเป็นสัตว์ไปเกิดที่ไหนหนอ สัตว์อันลูกศรความสงสัยปักติด

๑. ความสงสัย ๑๖ อย่าง คือ อดีตกาล ๕ อนาคตกาล ๕ ปัจจุบันกาล ๖ เรียกว่าโสฬสกังขา.

แล้ว คือแพงเข้าไป ถูกต้อง คิด เสียแน่นอน คาอยู่แล้ว ย่อมเล่น
เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปอย่างนี้ สัตว์นั้นย่อมปรุ้งแต่งให้ลูกสร
เหล่านั่นเกิด ก็เล่นไปสู่ทิศตะวันออก เล่นไปสู่ทิศตะวันตก เล่นไปสู่
ทิศเหนือ เล่นไปสู่ทิศใต้ ด้วยสามารถแห่งการปรุ้งแต่งให้ลูกสรเกิด สัตว์
เป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกสรเหล่านั่นไม่ได้แล้ว เพราะเป็นผู้ละอกิสังขาร
คือลูกสรไม่ได้ จึงเล่นไปในคติ เล่นไปในนรก เล่นไปในคิริจฉาน-
กำเนิด เล่นไปในเปรตวิสัย เล่นไปในมนุษยโลก เล่นไปในเทวโลก
ย่อมเล่น เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไปจากคตินี้สู่คตินั้น จาก
อุปปัตินี้สู่อุปปัตินั้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น
จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
สัตว์อันลูกสรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพล่านไป สู่ทิศทั้งปวง.

[๘๑๒] คำว่า เพราะถอนลูกสรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป

ย่อมไม่ลุ่มจม ความว่า สัตว์ถอน ถอด ชัก ดึง จุด กระชากออก
ละเว้น บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งลูกสรระคะ ลูกสร
โทสะ ลูกสรโมหะ ลูกสรมานะ ลูกสรทิฎฐิ ลูกสรความโศก ลูกสร
ความสงสัยนั้นได้แล้ว ย่อมไม่เล่นไปสู่ทิศตะวันออก ไม่เล่นไปสู่ทิศ
ตะวันตก ไม่เล่นไปสู่ทิศเหนือ ไม่เล่นไปสู่ทิศใต้ สัตว์เป็นผู้ละ
อกิสังขารคือลูกสรเหล่านั่นได้แล้วเพราะเป็นผู้ละอกิสังขารคือลูกสรได้แล้ว
จึงไม่เล่นไปในคติ ไม่เล่นไปในนรก ไม่เล่นไปในคิริจฉานกำเนิด
ไม่เล่นไปในเปรตวิสัย ไม่เล่นไปในมนุษยโลก ไม่เล่นไปในเทวโลก
ไม่เล่นไป เล่นพล่าน วนเวียน ท่องเที่ยวไป จากคตินี้สู่คตินั้น จาก
อุปปัตินี้สู่อุปปัตินั้น จากปฏิสนธินี้สู่ปฏิสนธิโน้น จากภพนี้สู่ภพโน้น

จากสงสารนี้สู่สงสารโน้น จากวัฏฏะนี้สู่วัฏฏะโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป. คำว่า ย่อมไม่ลุ่มจม
ความว่า ไม่ลุ่มจม ไม่จมพร้อม ไม่ลุ่มลง ไม่จมสง ไม่ตกลงไป
ในกามโอฆะ ในภวโอฆะ ในทกฺขิโฆฆะ ในอวิชชาโอฆะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่ลุ่มจม
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สัตว์อันลูกศรใดปักติดแล้ว ย่อมเล่นพละนไปสู่วิพ
ทั้งปวง เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป
ย่อมไม่ลุ่มจม.

[๘๑๓] ขนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงการศึกษา ในเพราะกามคุณ
เป็นที่พัวพันในโลก บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวยในการ
ศึกษาหรือในกามคุณเหล่านั้น รู้ชัดกามทั้งหลายโดย
ประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

ว่าด้วยศึกษาเพื่อได้กามคุณ

[๘๑๔] ชื่อว่า การศึกษา ในคำว่า ขนทั้งหลายกล่าวถึงการศึกษา
ศึกษา ในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก ได้แก่ การศึกษาเรื่องช้าง
การศึกษาเรื่องม้า การศึกษาเรื่องรถ การศึกษาเรื่องธนู ความเป็นหมอ
เสกเป่า ความเป็นหมอทางผ่าตัด ความเป็นหมอทางยา ความเป็นหมอทาง
ภูตผี ความเป็นหมอทางกุมาร. คำว่า ย่อมกล่าวถึง ความว่า กล่าวถึง
พูดถึง เล่าถึง แสดงถึง แดงถึง อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกล่าวถึง คือย่อม

เรียน เล่าเรียน ทรงจำ เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนด เพื่อได้เฉพาะซึ่ง
กามคุณเป็นที่พัวพัน. เบญจกามคุณ คือรูปที่รู้แจ้งด้วยจักขุ ที่น่าปรารถนา
พอใจ ชอบใจ รักใคร่ อันประกอบด้วยกามเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
เรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน. เหตุไร เบญจกามคุณ จึงเรียกว่ากามคุณ
เป็นที่พัวพัน. เทวดาและมนุษย์ ย่อมปรารถนา ยินดี รักใคร่ ชอบใจ
กามคุณโดยมาก เหตุนั้น เบญจกามคุณ จึงเรียกว่ากามคุณเป็นที่พัวพัน.
คำว่า ในโลก คือในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลาย
ย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก.

[๘๑๕] บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนการศึกษา หรือในกาม-
คุณเหล่านั้น ความว่า บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนการศึกษา หรือใน
เบญจกามคุณเหล่านั้น คือพึงเป็นผู้ไม่น้อม ไม่น้อม ไม่นอนเอน ไม่น้อม
ใจไปในการศึกษาหรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น ไม่พึงเป็นผู้มีการ
ศึกษาหรือเบญจกามคุณเหล่านั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
พึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนการศึกษาหรือในเบญจกามคุณเหล่านั้น.

[๘๑๖] คำว่า รู้ชัด ในคำว่า รู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการ
ทั้งปวง ความว่า แทງตลอดแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า โดยประการทั้งปวง คือทั้งปวง
โดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ.
คำว่า โดยประการทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมดโดย อุทานว่า กาม
กามี ๒ อย่าง คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ นี้เรียกว่า

๑. บาลิคงตกหายไป จึงมีแต่รูป น่าจะมีเสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะด้วย.

วัตถุกาม ฯลฯ นี้เรียกว่ากิเลสคาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ชัฏกาม
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวง.

[๘๑๗] ชื่อว่า ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษาความดับของตน ได้แก่
ศึกษา ๓ อย่าง คือ อริศีลศึกษา อริจิตตศึกษา อริปัญญาศึกษา ฯลฯ
นี้ชื่อว่า อริปัญญาศึกษา. คำว่า ความดับของตน ความว่า พึงศึกษา
แม้ อริศีล ศึกษาแม้ อริจิตต ศึกษาแม้ อริปัญญา เพื่อความดับ เพื่อความสงบ
เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความเข้าไปสงบวิเศษ เพื่อความดับ เพื่อความ
สลесกิน เพื่อความระงับ ซึ่งราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขาร
ทั้งปวงของตน เมื่อนึกถึงศึกษา ๓ เหล่านี้ ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ
เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม ที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา ประพฤติโดยเอื้อเพื่อ
ประพฤติโดยเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทานประพฤติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พึงศึกษาความดับของตน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณ เป็น
ที่พัวพันในโลก บุคคลพึงเป็นผู้ไม่ชวนชวายนในการศึกษา
หรือในกามคุณเหล่านั้น รู้ชัฏกามทั้งหลายโดยประการ
ทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาความดับของตน.

[๘๑๘] บุคคลพึงเป็นผู้มีสังขะ ไม่คะนอง ไม่มีมายา ปราศ-
จากคำส่อเสียด มุณีไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความ
โลภอันลามก และความหวงแหน.

[๘๑๙] คำว่า พึงเป็นผู้มีสังขะ ในคำว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสังขะ
ไม่คะนอง ความว่า พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสังขจา ประกอบด้วย

สัมมาทิฐิประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสัจจะ. คำว่า ไม่คะนอง ความว่า ความคะนองมี ๓ อย่าง คือความคะนองทางกาย ๑ ความคะนองทางวาจา ๑ ความคะนองทางจิต ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความคะนองทางจิต ความคะนอง ๓ อย่างนี้ อันบุคคลใดละตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ไม่คะนอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง.

ว่าด้วยความเป็นผู้มีมยา

[๘๒๐] ความประพฤติกวเรียกว่า มายา ในคำว่า ไม่มีมยา ปราศจากคำส่อเสียด ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ย่อมตั้งความปรารถนาตามกเพราะเหตุจะปกปิดทุจริตนั้น ย่อมปรารถนาว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา (ว่าเราประพฤติชั่ว) ย่อมดำริว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้ แล้วก็กล่าววาจา (ว่าตนไม่มีความประพฤติชั่ว) คิดว่า ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา ดังนี้แล้วก็บากบั่นด้วยกาย (เพื่อจะปกปิดความประพฤติชั่วของตน).

ความลวง ความเป็นผู้ลวง กิริยาเป็นเครื่องปกปิด กิริยาที่ซ่อนความจริง กิริยาบังความผิด กิริยาที่ซ่อนความผิด กิริยาที่พรางความชั่ว กิริยาที่ซ่อนความชั่ว ความทำให้ลับ ความไม่เปิดเผย กิริยาที่คลุมความผิด กิริยาที่ชั่ว นี้เรียกว่ามยา. มายานี้ อันบุคคลใดละตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น

เรียกว่า ผู้ไม่มีมาชา. ชื่อว่า คำส่อเสียด ในคำว่า ปราศจากคำส่อเสียด
ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิวจาสาส่อเสียด ฯลฯ บุคคล
มุ่งให้เขาแตกกันข่มนามคำส่อเสียดเข้าไปอย่างนี้ คำส่อเสียดนี้ อันบุคคล
ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้ว
ด้วยไฟคือญาณ บุคคลนั้น เรียกว่าผู้ปราศจากคำส่อเสียด คือมีคำ
ส่อเสียดปราศจากไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีมาชา ปราศจาก
คำส่อเสียด.

[๘๒๑] ชื่อว่า มุนิไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภ
อันลามกและความหวงแหน ความว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ไม่
มีความโกรธ ก็แต่ว่าความโกรธควรกล่าวก่อน ความโกรธย่อมเกิดด้วย
เหตุ ๑๐ อย่าง ฯลฯ ความโกรธนั้น อันมุนิใดละ ตัดขาด สงบ
ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนินั้น
เรียกว่าผู้ไม่มีความโกรธ เพราะมุนินั้นละความโกรธ กำหนดรู้วัตถุแห่ง
ความโกรธ ตัดเสียซึ่งเหตุแห่งความโกรธแล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่มีความโกรธ
ชื่อว่าความโลภ คือความโลภ กิริยาที่โลภ ความเป็นผู้โลภ ฯลฯ
อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ความตระหนี่ ๕ อย่าง เรียกว่าความหวงแหน
ได้แก่ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความถือเอาไว้ เรียกว่าความตระหนี่.
คำว่า มุนิ ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ปัญญา ความรู้ทั่ว ฯลฯ
ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังว่าขาย บุคคลนั้นชื่อว่ามุนิ.
คำว่า มุนิไม่พึงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกและความ
หวงแหน ความว่า มุนิได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย
เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งความโลภอันลามกและความหวงแหน เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า มุนิมุนิไม่เพียงมีความโกรธ พึงข้ามพ้นความโลภอันลามกหวงแหน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ไม่คะนอง ไม่มีมายุ
ปราศจากคำต่อเสียด มุนิไม่เพียงมีความโกรธ พึงข้ามพ้น
ความโลภอันลามก และความหวงแหน.

[๘๒๒] นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความ
ย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความ
ดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อม ปรนนิพพาน.

ว่าด้วยความเกียจคร้าน

[๘๒๓] ชื่อว่า ความหลับ ในคำว่า พึงปราบความหลับ ความ
เกียจคร้าน ความย่อท้อ คือความที่กายเป็นไข้ ความที่กายไม่ควรแก่การ
งาน อาการที่หยุด อาการที่พัก อาการที่พักผ่อน ณ ภายใน ความง่วง
ความหลับ กิริยาที่โง่งงว่ กิริยาที่หลับ ความเป็นผู้หลับ. ชื่อว่าความ
เกียจคร้าน คือความคร้าน กิริยาที่คร้าน ความเป็นผู้มีใจคร้าน ความ
เกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ความเป็นผู้เกียจคร้าน. ชื่อว่าความย่อท้อ
คือความที่จิตเป็นไข้ ความที่จิตไม่ควรแก่การงาน กิริยาที่หดหู่ กิริยา
ย่นย่อ ความย่อท้อ กิริยาที่ย่อท้อ ความที่จิตย่อท้อ ความหดหู่ กิริยา
ที่หดหู่ ความที่จิตหดหู่. คำว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจ-
คร้าน ความย่อท้อ ความว่า นรชนพึงปราบปราม ครอบงำ กคจี

กำจัด ซึ่งความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความย่อท้อ.

[๔๒๔] ความประมาท ในคำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท
ความกล่าวถึง ความปล่อย หรือความเพิ่มเติมซึ่งความปล่อยซึ่งจิตใน
เบญจกามคุณ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือการไม่ทำ
ความเอื้อเฟื้อ การไม่ทำความติดต่อ การทำความหยุดเนื่องๆ ความ
ประพฤติด้อย่อน ความปลงฉันท์ ความทอดธุระ ความไม่ช่งเสพ
ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่หมั่นประกอบ
ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท. ความประมาท
กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ เรียกว่าความประมาท.
คำว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ความว่า ไม่พึงร่วม ไม่พึงอยู่อาศัย
ไม่พึงอยู่ร่วมด้วยความประมาท คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้
ถึงความไม่มีซึ่งความประมาท พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัด
ออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความประมาท พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดง
กิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท.

[๔๒๕] ชื่อ ความดูหมิ่น ในคำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น
มีอธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่นโดยชาติบ้าง โดย
โคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง ความถือตัว กิริยาที่
ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความกำเริบขึ้น ความพูนขึ้น ความถือตัวดั่งว่า
ธงชัย ความประคองจิตไว้ ความที่จิตใคร่เป็นดั่งว่าธงยอดเห็นปานนี้
เรียกว่า ความดูหมิ่น. คำว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึง
ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ในความดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึง

ความไม่มีซึ่งความดูหมิ่น พึงเป็นผู้งด งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก
พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องกับความดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในความดูหมิ่น.

ว่าด้วยทำบุญต้องมุ่งนิพพาน

[๘๒๖] คำว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน ความว่า
นรชนบางคนในโลกนี้ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม เข้าไป
ตั้งไว้ซึ่งน้ำดื่มน้ำใช้ กวาดบริเวณ ไหว้พระเจดีย์ บูชาด้วยเครื่องหอมและ
ดอกไม้ที่พระเจดีย์ ทำประทักษิณพระเจดีย์ บำเพ็ญกุศลที่ควรบำเพ็ญอย่าง
ใดอย่างหนึ่งอันเป็นไตรชาตุ ก็ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งคติ ไม่บำเพ็ญ
เพราะเหตุแห่งอุปบัติ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ ไม่บำเพ็ญ
เพราะเหตุแห่งภพ ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุแห่งสงสาร ไม่บำเพ็ญเพราะเหตุ
แห่งวัฏฏะ เป็นผู้มีความประสงค์ในอันปราศออกจากทุกข์ มีใจน้อมโน้ม
โอนไปในนิพพาน ย่อมบำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น แม้เพราะเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

อนึ่ง นรชนบังคับจิตให้กลับจากสังขารชาตุนั้นเป็นไปในไตรภูมิทั้ง-
ปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตุว่า ธรรมชาติใด คือ ความสงบแห่ง
สังขารทั้งปวง สละคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสำรอก
ค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ธรรมชาติ
นี้สงบ ประณีต แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นผู้มีใจ
น้อมไปในนิพพาน.

สมจริงดังพระพุทธรูปว่า

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ให้ทานเพราะเหตุแห่งสุข
อันก่อให้เกิดอุปธิ แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อ
ความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อนิพพานอันไม่มีภพต่อไป โดย
ส่วนเดียว บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เจริญงานเพราะ
เหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ เพื่อภพต่อไป แต่บัณฑิต
เหล่านั้น ย่อมเจริญงานเพื่อความหมดสิ้นอุปธิ เพื่อ
นิพพานอันไม่มีภพต่อไปโดยสิ้นเดียว บัณฑิตเหล่านั้น
มุ่งนิพพาน มีจิตเอนไปในนิพพาน น้อมจิตไปในนิพพาน
ย่อมให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้มีนิพพานเป็น
เบื้องหน้า เหมือนแม่น้ำทั้งหลายไหลไปสู่ทะเลฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงเป็นเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

นรชนพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความ
ย่อท้อ ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงตั้งอยู่ในความ
ดูหมิ่น พึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน.

[๘๒๗] นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ไม่พึงทำความเสนาหา
ในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพุดิเว่นจากความ
ผลุนผลัน.

ว่าด้วยมุสาวาทมีด้วยอาการ ๓ ฯลฯ

[๘๒๘] มุสาวาท เรียกว่า ความพุดเท็จ ในคำว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่ประชุม อยู่ในประชุมชน อยู่ในท่ามกลางญาติ อยู่ในท่ามกลางข้าราชการ หรืออยู่ในราชสกุล เขาถูกนำไปถามเป็นพยานว่า บุรุษผู้เจริญ มาเกิด ท่านรู้สิ่งใด ก็งบบอกสิ่งนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่ารู้อย่าง เมื่อรู้ก็บอกว่าไม่รู้บ้าง เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าเห็นบ้าง เมื่อเห็นก็บอกว่าไม่เห็นบ้าง เป็นผู้กล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อำภิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ นี้เรียกว่า ความพุดเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อาการ อาการ ๕ อาการ ๖ อาการ ๗ อาการ ๘ ฯลฯ มุสาวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ นี้. คำว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ความว่า ไม่พึงดำเนิน ไม่พึงประกอบ ไม่พื่อนำเข้าไปด้วยความพุดเท็จ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความพุดเท็จ พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องความพุดเท็จ พึงเป็นผู้มีจิตปราศจาก แคนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ.

[๘๒๙] ชื่อว่ารูป ในคำว่า ไม่พึงทำความเสนาหารูป คือ มหาภูตรูป และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔. คำว่า ไม่พึงทำความเสนาหารูป ความว่า ไม่ควรทำความเสนาหา ไม่ควรทำความพอใจ ไม่ควรทำความรัก ไม่ควรทำความกำหนดในรูป คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ไม่พึงทำความเสนาหารูป.

ว่าด้วยมานะลักษณะต่าง ๆ

[๘๓๐] ชื่อว่ามานะ ในคำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ มานะ
อย่างหนึ่ง ได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิต. มานะ ๒ อย่าง ได้แก่มานะในความ
ขกตน ๑ มานะในความข่มผู้อื่น ๑. มานะ ๓ อย่าง ได้แก่มานะว่า เราดี
กว่าเขา ๑ มานะว่า เราเสมอเขา ๑ มานะว่า เราเลวกว่าเขา ๑. มานะ
๔ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะลาภ ๑ ให้มานะเกิดเพราะยศ ๑
ให้มานะเกิดเพราะสรรเสริญ ๑ ให้มานะเกิดเพราะสุข ๑. มานะ ๕ อย่าง
ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดว่า เราได้รูปที่ชอบใจ. ให้มานะเกิดว่า เรา
ได้เสียงที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้กลิ่นที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิด
ว่า เราได้รสที่ชอบใจ ๑ ให้มานะเกิดว่า เราได้โภจวัตถุที่ชอบใจ ๑.
มานะ ๖ อย่าง ได้แก่บุคคลให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ ๑
ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึง
พร้อมแห่งจมูก ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ ให้มานะ
เกิดเพราะความถึงพร้อมแห่งกาย ๑ ให้มานะเกิดเพราะความถึงพร้อมแห่ง
ใจ ๑. มานะ ๗ อย่าง ได้แก่ความถือตัว ๑ ความคูหมั่น ๑ ความถือตัว
และความคูหมั่น ๑ ความถือตัวต่ำ ๑ ความถือตัวสูง ๑ ความถือตัวว่า
เรามั่งมี ๑ ความถือตัวผิด ๑. มานะ ๘ อย่าง ได้แก่บุคคลให้ความถือ
ตัวเกิดเพราะลาภ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ใ้
ความถือตัวเกิดเพราะยศ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑
ให้ความถือตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะ
ความนิินทา ๑ ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความถือตัวต่ำเกิดเพราะ
ทุกข์ ๑. มานะ ๙ อย่าง ได้แก่มานะว่า เราดีกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า

เราเสมอกับคนที่ดี ๑ มานะว่า เราเลวกว่าคนที่ดี ๑ มานะว่า เราดีกว่า
ผู้เสมอกับ ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เสมอกับ ๑ มานะว่า เราเสมอ
กับผู้เลว ๑ มานะว่า เราดีกว่าผู้เลว ๑ มานะว่า เราเสมอกับผู้เลว ๑
มานะว่า เราเลวกว่าผู้เลว ๑. มานะ ๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนใน
โลกนี้ ยังมานะ ให้เกิดเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะ
วัตถุอื่น ๆ บ้าง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ความเป็นผู้ถือตัว ความ
กำเริบขึ้น ความฟูขึ้น มานะดังว่า ชงชัย มานะอันประคองจิตไว้ ความ
ที่จิตใคร่ดังว่าชงยอดเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า มานะ.

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ ความว่า พึงกำหนดรู้มานะด้วย
ปริยญา ๓ คือ ญาณปริยญา ตีรณปริยญา ปหานปริยญา.

ญาณปริยญาเป็นไฉน นรชนย่อมรู้จักมานะ คือ ย่อมรู้ย่อมเห็นว่า
นี้เป็นมานะอย่างหนึ่ง ได้แก่ความฟูขึ้นแห่งจิต นี้เป็นมานะ ๒ อย่าง
ได้แก่มานะในการยกตน มานะในการข่มผู้อื่น ฯลฯ. นี้เป็นมานะ
๑๐ อย่าง ได้แก่บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมานะให้เกิดเพราะชาติบ้าง
เพราะโคตรบ้าง ฯลฯ เพราะวัตถุอื่น ๆ บ้าง นี้ชื่อว่า ญาณปริยญา.

ตีรณปริยญา เป็นไฉน นรชนรู้อย่างนี้แล้วย่อมพิจารณามานะ
โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยอุบายเป็นเครื่อง
สลัดทุกข์ นี้ชื่อว่า ตีรณปริยญา.

ปหานปริยญาเป็นไฉน นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ย่อมละ
บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งมานะ นี้ชื่อว่า ปหานปริยญา.

คำว่า พึงกำหนดรู้มานะ คือ พึงกำหนดรู้มานะด้วยปริยญา ๓ นี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำหนดรู้มานะ.

[๘๓๑] ความประพุดิผลนผลัน ในคำว่า พึงประพุดิเว็นจาก
ความผลนผลัน เป็นไฉน ความประพุดิด้วยราคะแห่งคนผู้กำหนด.
ความประพุดิด้วยโทสะแห่งคนผู้ขัดเคือง ความประพุดิด้วยโมหะแห่ง
คนผู้หลง ความประพุดิด้วยมานะแห่งคนที่มานะผูกพัน ความประพุดิ
ด้วยทิฏฐิแห่งคนผู้ถือมั่น ความประพุดิด้วยอุทธัจจะแห่งคนผู้ถึงความ
พึงชาน ความประพุดิด้วยวิจิกิจฉาแห่งคนผู้ถึงความไม่ตกลง ความ
ประพุดิด้วยอนุสัยแห่งคนผู้ถึงโดยเร็วแรง ชื่อว่าความประพุดิผลน-
ผลัน (แต่ละอย่าง) นี้ชื่อว่า ความประพุดิผลนผลัน.

คำว่า พึงประพุดิเว็นจากความผลนผลัน ความว่า นรชนพึงเป็น
ผู้งด เว้น เว้นเฉพาะ ออก สัตตออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องด้วยความ
ประพุดิผลนผลัน พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงประพุดิ
เที่ยวไป ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไปรักษา บำรุง เยียวยา เพราะเหตุนั้น
จึงชื่อว่า พึงประพุดิเว็นจากความผลนผลัน เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

นรชนพึงออกจากความพุดเท็จ ไม่พึงทำความเส่นหา
ในรูป พึงกำหนดรู้มานะ และพึงประพุดิเว็นจากความ
ผลนผลัน.

[๘๓๒] ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขาร
ใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็น
ผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง.

[๘๓๓] คำว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ความว่า รูป เวทนา

สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงแล้ว เรียกว่า สังขารเก่า บุคคลไม่ควร
ยินดี ไม่ควรบ่นถึง ไม่ควรคิดใจ ซึ่งสังขารทั้งหลายที่ล่วงแล้วด้วยสามารถ
แห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้
ถึงความไม่มี ซึ่งความชอบใจ ความบ่นถึง ความคิดใจ ความถือ
ความยึดถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า.

[๘๓๔] คำว่า ไม่พึงทำความชอบใจสังขารใหม่ ความว่า รูป

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า สังขารใหม่
ไม่ควรทำความชอบใจ ความพอใจ ความรัก ความกำหนัด ในสังขาร
ทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งตัณหา ด้วยสามารถแห่งทิฏฐิ คือ
ไม่ให้เกิดพร้อม ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่พึงทำความชอบใจในสังขารใหม่.

[๘๓๕] คำว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก ความว่า

เมื่อสังขารเสื่อมไป เสียดไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป
ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงรำไร ไม่พึงทูปอก
คร่ำครวญ ไม่พึงถึงความหลงใหล คือ เมื่อจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา
กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล ณะ อวาส ลภ ยศ
สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจุเบสัชชบริวาร
เสื่อมไป เสียดไป ละไป แปรไป หายไป อันตรธานไป ไม่พึงเศร้าโศก
ไม่พึงลำบากใจ ไม่พึงถือมั่น ไม่พึงรำไร ไม่พึงทูปอกคร่ำครวญ ไม่พึง
ถึงความหลงใหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึง
เศร้าโศก.

ว่าด้วยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ

[๘๓๖] ตัณหา เรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ ในคำว่า ไม่พึง
เป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา
โลภะ อกุศลมูล เหตุไรตัณหาจึงเรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ บุคคลย่อม
เกี่ยวข้อ เกาะเกี่ยว ถือ ยึดมั่น ถือนั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ด้วยตัณหาใด เหตุนั้น
ตัณหานั้นจึงเรียกว่า กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ. คำว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลส
เครื่องเกี่ยวข้อ ความว่า บุคคลไม่พึงเป็นผู้อาศัยตัณหา พึงละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เป็นผู้ด เว้น เว้นเฉพาะ ออก
สลัดออก พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้องตัณหา พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลส
อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ เพราะ-
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความชอบใจในสังขาร
ใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไป ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงเป็นผู้
อาศัยกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อ.

[๘๓๗] เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าว
ความว่องไว (อาหะ) ว่า เป็นความปรารถนา กล่าว
อารมณ์ว่า เป็นความหวั่นไหว เปือกตมคือกามเป็นสภาพ
ล่องได้โดยยาก.

ว่าด้วยเรียกตัณหาว่าเป็นห้วงน้ำใหญ่

[๘๓๘] ตัณหา เรียกว่า ความกำหนัด ในคำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตัณหา เรียกว่าห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล. คำว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ ความว่า เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวความกำหนัดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่.

[๘๓๙] ตัณหา เรียกว่า ความว่องไว ในคำว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตัณหา เรียกว่าความปรารถนา ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล. คำว่า กล่าวความว่องไวว่าเป็นความปรารถนา ความว่า เราย่อมกล่าว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา.

[๘๔๐] ตัณหา เรียกว่า อารมณ์ ในคำว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนัด ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตัณหาเรียกว่าความกำหนัด ได้แก่ราคะ สาระคะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กล่าวอารมณ์ว่า เป็นความกำหนัด.

ว่าด้วยเปรียบเทียบเหมือนเปือกตม

[๘๔๑] คำว่า เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ความ

ว่า เปือกตมคือกาม หล่มคือกาม กิเลสคือกาม โคลนคือกาม ความ
กังวลคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก ก้าวล่วงได้โดยยาก ข้ามได้ยาก
ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นยาก ล่วงเลยได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปือก
ตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดยยาก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า

เราย่อมกล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ กล่าว
ความว่องไวว่า เป็นความปรารถนา กล่าวอารมณ์ว่า
เป็นความกำหนด เปือกตมคือกามเป็นสภาพล่วงได้โดย
ยาก.

[๘๔๒] ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่
บนบก ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวง ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้
สงบ.

[๘๔๓] คำว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ ความว่า ไม่ก้าว
ล่วงจากสัจจวาจา ไม่ก้าวล่วงจากสัมมาทิฐิ ไม่ก้าวล่วงจากอริยมรรคมี
องค์ ๘. คำว่า มุนี ความว่า ญาณเรียกว่าโมณะ^๑ ได้แก่ปัญญา ความรู้
ทั่ว ๆ ๑๑. ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเพียงดังข่าย บุคคลนั้น
ชื่อว่ามุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นมุนีไม่ก้าวล่วงจากสัจจะ.

ว่าด้วยอมตนิพพานเรียกว่าบก

[๘๔๔] อมตนิพพาน เรียกว่า บก ในคำว่า เป็นพราหมณ์ตั้ง
อยู่บนบก ได้แก่ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง

๑. ดูข้อ ๖๕๘.

ความสิ้นค้นหา ความสํารอกค้นหา ความดับค้นหา ความออกจากค้นหา เป็นเครื่องร้อยรัด. คำว่า **พราหมณ์** ความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยเสียแล้วซึ่งกรรม ๗ ประการ ๆ ๆ ล ๆ ผู้ค้นหาและทักขิ ไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์. คำว่า **เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก** ความว่า เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่บนบก คือตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พึ่ง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่ป้องกัน ตั้งอยู่ในธรรมเป็นที่พักพิง ตั้งอยู่ในธรรมเป็นสรณะ ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีภัย ตั้งอยู่ในธรรมไม่มีความเคลื่อนไหว ตั้งอยู่ในอมตะ ตั้งอยู่ในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์ ตั้งอยู่บนบก.

[๔๔๕] คำว่า **ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว** ความว่า อายุคนะ ๑๒ คือจักขุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่าสิ่งทั้งปวง จันทราคะ ในอายุคนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สํารอก ปล่อย ละ สละกินแล้ว ค้นหาที่ดี ทักขิที่ดี มานะที่ดี เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้นสละ สํารอก ปล่อย ละ สละกินแล้ว ปุญญาภิสังขารที่ดี อปุญญาภิสังขารที่ดี อเนญชาภิสังขารที่ดี เป็นสภาพอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้น

๑. ดูข้อ ๖๔๒.

ต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านี้ สิ่งทั้งปวงชื่อว่าอันผู้นั้น
สละ ตำรอก ปล่อย ละ ละคั่นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น
สลัดสิ่งทั้งปวงเสียแล้ว.

[๘๔๖] คำว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ ความว่า ผู้นั้น
เราขอมกล่าว บอก พูด แสดง แดงว่า เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไป
สงบวิเศษ ดับ ระงับแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า
เป็นผู้สงบ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้เป็นมุณีไม่กำวล่งจากสัจจะ เป็นพราหมณ์ตั้งอยู่
บนบก ผู้นั้นสลัดสิ่งทั้งปวงแล้ว ผู้นั้นแลเรากล่าวว่า
เป็นผู้สงบ.

[๘๔๗] ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทกุ รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย
ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ฝืนต่อใครในโลกนี้.

[๘๔๘] คำว่า มีความรู้ ในคำว่า ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทกุ
ความว่า มีความรู้ ถึงวิชา มีญาณ มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีปัญญาแจ่มแจ้ง
มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า เป็นเวทกุ ความว่า ญาณในมรรค ๔ เรียกว่า
เวท ฯลฯ เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในเวทนาทั้งปวง ล่วงเวทนา
ทั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเป็นเวทกุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นแลมีความรู้
เป็นเวทกุ.

[๘๔๙] คำว่า รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย ความว่า รู้แล้ว คือ ทราบ
พิจารณา เทียบเคียง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ทำให้เป็นแจ้งแล้วว่า สังขาร

ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิด เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า **ไม่อาศัย** ความว่า ความอาศัย ๒ ประการ คือ ความอาศัยด้วยต้นหา ๑ ความอาศัยด้วยทกฺขิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่าความอาศัยด้วยต้นหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความอาศัยด้วยทกฺขิ ผู้นั้นละความอาศัยด้วยต้นหา สละคืนความอาศัยด้วยทกฺขิ เป็นผู้ไม่อาศัย ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่เอื้อย ไม่น้อมใจไป ออก สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โสภณฺฑพพะที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง เป็นผู้มีจิตอันทำให้ปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมแล้ว ไม่อาศัย.

[๔๕๐] คำว่า **ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ** ความว่า ฉันทราคะในอายตนะภายในและภายนอก เป็นกิเลสอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งค้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น ผู้นั้นชื่อว่ายอมเทียวไปอยู่ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ ปุญฺญากิสังขารก็ดี อปุญฺญากิสังขารก็ดี อาเนญฺซากิสังขารก็ดี เป็นสภาพอันผู้นั้นละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งค้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดาด้วยเหตุใด แม้ด้วยเหตุเท่านั้น ผู้นั้นชื่อว่ายอมเทียวไป อยู่ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยาอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่าความใฝ่ฝัน

[๘๕๑] คำว่า ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลกนี้ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความใฝ่ฝัน ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความใฝ่ฝันนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำ ไม่ให้ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้นย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นสุทรก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ดี เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลกนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้นั้นแลมีความรู้ เป็นเวทภู รู้ธรรมแล้วไม่อาศัย
ผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ใฝ่ฝันต่อใคร ๆ ในโลก
นี้.

[๘๕๒] ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้อง ที่ล่วงได้
โดยยากในโลก ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เพ่งเล็ง
เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว มิได้มีเครื่องผูก.

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

[๘๕๓] คำว่า ผู้ใด ในคำว่า ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และ
เครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากในโลก ความว่า ผู้ใด คือ เช่นใด ประกอบ
อย่างไร ชนิดอย่างไร มีประการอย่างไร ถึงฐานะใด ประกอบด้วยธรรม
ใด เป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นสุทรก็ตาม
เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็

ตาม. โดยอุทานว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-
กาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม
ชื่อว่าเครื่องข้อง ได้แก่เครื่องข้อง ๗ ประการ คือ เครื่องข้องคือราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต. คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก
มนุษย์โลก เทวโลก ขันธโลก ชาติโลก อายุตนโลก. คำว่า ที่ล่วงได้
โดยยาก ความว่า ผู้ใดได้ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไป
ล่วงแล้ว ซึ่งกามและเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยาก ล่วงไปได้ยาก ข้ามขึ้น
ได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก เป็นไปล่วงได้ยาก เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้โดยยากใน
โลก.

[๔๕๔] คำว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเล็ง ความว่า
ยอมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุแปรปรวนไปแล้ว
ก็ไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ท้ออก
คร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺขล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข
จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร มารดา บิดา พี่น้องชาย
พี่น้องหญิง บุตร ธิดา มิตร พวักพ้อง ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวน
ไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศก. คำว่า ย่อมไม่เฟื่องเล็ง
ความว่า ย่อมไม่เฟื่องเล็ง ไม่เฟื่องถึง ไม่มุ่งถึง ไม่มุ่งหมายถึง อีกอย่าง
หนึ่ง ผู้นั้นยอมไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้นั้นยอมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเล็ง.

ว่าด้วยตัณหาเรียกว่ากระแส

[๘๕๕] คำว่า เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก
ความว่า ตัณหาเรียกว่ากระแส ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิขมา
โลภะ อกุศลมูล ตัณหากระแส นั้น เป็นกิเลสชาติอันผู้ใดละ ตัดขาด
สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น
เรียกว่าเป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว. คำว่า ไม่มีเครื่องผูก ความว่า
เครื่องผูก ๓ ประการ คือ เครื่องผูกคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
กิเลส ทุจริต เครื่องผูกเหล่านี้อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้
ไม่ให้เกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่าไม่มีเครื่องผูก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลาย และเครื่องข้องที่ล่วงได้

โดยยากในโลก ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่เฟื่องเล็ง

เป็นผู้มีกระแสอันตัดเสียแล้ว ไม่มีเครื่องผูก.

[๘๕๖] กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารใน

กาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่อง

กังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง

อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง

ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป.

[๘๕๗] คำว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขาร

ในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย ความว่า กิเลสเหล่านี้ใดพึงเกิด

ขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายเป็นส่วนอดีต ท่านจงยังกิเลสเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป เสีย อีกอย่างหนึ่ง อภิสังขาร คือกรรมเป็นส่วนอดีตเหล่าใด ที่ยังมิได้ให้ผล ท่านจงยังอภิสังขารคือกรรมเหล่านั้นให้เหือดไป เหือดหายไป เหือดแห้งไป คือ จงทำให้สิ้นพิช ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในกาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไป.

ว่าด้วยอนาคตเรียกว่าภายหลัง

[๘๕๔] คำว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า อนาคต เรียกว่า ภายหลัง กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่าใด คือ กิเลสชาติเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารทั้งหลายในอนาคต กิเลสชาติเครื่องกังวลเหล่านี้ อย่าได้มีแก่ท่าน คือ ท่านอย่าทำให้ปรากฏ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสชาติเครื่องกังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง อย่าได้มีแก่ท่าน.

[๘๕๕] คำว่า ถ้าท่านจักรไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจุบัน เรียกว่า ท่ามกลาง

ท่านจักไม่ถือเอา ไม่ยึด ไม่ถือ ไม่ยึดถือ ไม่ยินดี ไม่พุดถึง ไม่คิดใจ
คือ จักละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความ
ยินดี ความพุดถึง ความคิดใจ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น
ซึ่งสังขารทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ด้วยสามารถแห่งค้นหา ด้วยสามารถแห่ง
ทฤษฎี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง.

[๘๖๐] คำว่า ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป ความว่า
ท่านจักเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระวังแล้ว เพราะราคะ
โทสะ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นสภาพสงบ สงบเจียบ เข้าไป
สงบวิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระวัง ประพฤติ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจักเป็นผู้
เข้าไปสงบประพฤติไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

กิเลสชาติที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารใน
กาลก่อน ท่านจงให้เหือดหายไปเสีย กิเลสชาติเครื่อง
กังวลที่พึงเกิดขึ้น เพราะปรารถถึงสังขารในภายหลัง
อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง
ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติไป.

[๘๖๑] ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด โดย
ประการทั้งปวง และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่
ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก.

ว่าด้วยนามและรูป

[๘๖๒] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในคำว่าความถือว่าของเรา
ในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ทั้งปวงโดย
กำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ คำว่า
ทั้งปวงนั้น เป็นเครื่องกล่าวรวบหมด. อรูปชั้น ๔ ชื่อว่านาม มหาภูต-
รูป ๔ และอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่ารูป. คำว่าแก่ผู้ใด คือ
แก่พระอรหันตปัจฉินาสพ ชื่อว่าความถือว่าของเรา ได้แก่ความถือว่าของ
เรา ๒ อย่าง คือความถือว่าของเราด้วยคณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วย
ทัญญู ฯลฯ นี้ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยคณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่าความ
ถือว่าของเราด้วยทัญญู. คำว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่
แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง ความว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อม
ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้แก่ผู้ใดโดยประการทั้งปวง คือ อันผู้ใดละ
ตัดขาด สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือ
ญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่
ผู้ใดโดยประการทั้งปวง.

ว่าด้วยผู้ไม่เศร้าโศก

[๘๖๓] คำว่าและผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเรา
ไม่มีอยู่ ความว่า ย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวน หรือเมื่อวัตถุ
แปรปรวนไปแล้วก็ย่อมไม่เศร้าโศกถึง คือ ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ
ไม่รำพัน ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุ โสตะ มานะ
ชีวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ สกฺขล คณะ อวาส

ลาก ฯลฯ ญาติสาโลหิต ของเราแปรปรวนไปแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่.

อีกอย่างหนึ่งผู้ใดเป็นผู้อันทุกขเวทนาซึ่งไม่สำราญกระทบ ครอบงำ
ขำยี้ มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทอก
คร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด
เป็นผู้อันโรคตากระทบ ครอบงำ ฯลฯ เป็นผู้อันสัมผัสแห่งเหลือบ ชู
ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานกระทบ ครอบงำ ขำยี้ มาถึงเข้าแล้ว ย่อมไม่
เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหล
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเรา
ไม่มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนามรูปนั้นไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ ผู้ใด
ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่ทบทอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความ
หลงใหลว่า นามรูปของเราได้มีแล้วหนอ นามรูปย่อมไม่มีแก่เราหนอ
นามรูปของเราพึงมีหนอ เราย่อมไม่ได้นามรูปนั้นหนอ แม้ด้วยเหตุอย่าง
นี้ดังนี้ จึงชื่อว่า และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่.

ว่าด้วยความเสื่อมมีแก่ผู้ยึดถือ

[๘๖๘] คำว่า **ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก** ความว่า ความถือ
ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจถึงรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของตน
เหล่านี้ ย่อมมีแก่ผู้ใด ความเสื่อมย่อมมีแก่ผู้นั้น สมจริงตามภาษิตว่า

ท่านเสื่อมแล้วจากรถ ม้า แก้วมณี และคุณพล เสื่อม
แล้วจากบุตรและภรรยา ทั้งจากโลกสมบัติทั้งปวง ที่ไม่
ได้เสพ เหตุไร ท่านจึงไม่เดือดร้อนในเวลาเสรำโศก
โลกสมบัติทั้งหลาย ย่อมละสัตว์ไปก่อนบ้าง สัตว์ย่อมละ
โลกสมบัติเหล่านั้นไปก่อนบ้าง ผู้ใคร่กามมีโลกสมบัติ
ทั้งหลายเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นของของตน เหตุนั้น เรา
จึงไม่เสรำโศกในเวลาเสรำโศก ดวงจันทร์ย่อมขึ้น ย่อม
เต็มดวง ย่อมเสื่อมไป ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้วก็กลับไป
โลกธรรมทั้ง ๘ เราได้แล้ว เหตุนั้น เราจึงไม่เสรำโศกใน
เวลาเสรำโศก.

ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ ความน้อมใจ
ถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า
สิ่งนี้ของตนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความเสื่อมก็ไม่มีแก่ผู้นั้น สมจริง
ตามภาษิตว่า คุณก่อนสมณะ ท่านย่อมยินดีหรือ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เรา
ได้อะไรเล่าจึงจะยินดี. คุณก่อนสมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมเสรำโศกหรือ.
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ สิ่งอะไร ๆ เล่าเสื่อมไปแล้ว เราจึงจะเสรำโศก. คุณก่อน
สมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านย่อมไม่ยินดี ย่อมไม่เสรำโศกหรือ. เป็นอย่าง
นั้น ท่านผู้มีอายุ.

และสมจริงตามภาษิตว่า

เป็นเวลานานหนอ เราจึงได้เห็นภิกษุผู้เป็นพราหมณ์
ตัดรอบแล้ว ไม่มียินดี ไม่มีทุกข์ ข้ามตัณหาเครื่อง
เกาะเกี่ยวในโลก.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความถือว่าของเราในนามรูป ย่อมไม่มีแก่ผู้ใดโดย
ประการทั้งปวง และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่
ถือว่าของเราไม่มีอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมในโลก.

[๘๖๖] ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของ
คนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นเมื่อไม่ได้ความถือว่า
ของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่าสิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๖] คำว่า แก่ผู้ใด ในคำว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่าสิ่งนี้
ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า แก่
พระอรหันตชินาสพ ความถือ ความยึดถือ ความถือมั่น ความชอบใจ
ความน้อมใจถึงสังขารอะไร ๆ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่
เข้าไปได้แก่ผู้ใด คือ อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยอทิปปัจจยตา

สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภายนี้
ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของคนเหล่านี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

กายนี้ อันกรรมเก่าควบคุมแล้ว อันจิตประมวลเข้าแล้ว ท่านทั้งหลาย
พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ แล้ว
ย่อมมนสิการถึงปฏิจาสมุปาทนนั้นแหละ โดยแยกคายเป็นอย่างดีในกาย
นั้นว่า เพราะเหตุนี้ ๆ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็
เกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ กล่าวคือ
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ
ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ เพราะ
อวิชชา นั้นแลดับด้วยสามารถความสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่ง
นี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คุณก่อนโมฆราช ท่านจงมีสติพิจารณาเห็นโลกโดย

ความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฎฐิเสียแล้ว พึงเป็นผู้

ข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอาการอย่างนี้ มัจจุราชย่อมไม่เห็น

บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสียเถิด สิ่งนั้นที่
ท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไรไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปเสียเถิด รูปนั้นที่ท่าน

ทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละ
วิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อ
ประโยชน์ เพื่อสุข ตลอดกาลนาน คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หล้า ไม่กึ่งไม้และใบไม้ในวิหารเชตวันนี
คนพึงนำไป เผาเสีย หรือว่าทำตามปัจจัย ท่านทั้งหลายพึงมีความดำริ
อย่างนี้ หรือว่าคนย่อมนำไป เผาเสีย ซึ่งเราทั้งหลาย หรือทำตามปัจจัย
ความดำรินั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุ
ว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ตนหรือของเนื่องด้วยตนแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย คุณก่อน
ิกขุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย
เถิด สิ่งนั้นที่ท่านทั้งหลายละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ตลอด
กาลนาน ฉะนั้นแล คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ก็สิ่งอะไร ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย
คุณก่อนิกขุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย... วิญญาณไม่ใช่ของท่าน
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสียเถิด วิญญาณนั้นที่ท่านทั้งหลาย
ละเอียดแล้ว จักมีเพื่อประโยชน์เพื่อสุข ตลอดกาลนาน แม้ด้วยเหตุอย่าง
นี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ... ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามภาษิตว่า

คุณก่อนคามณี เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
ธรรมล้วน และความสืบต่อแห่งสังขารล้วน ตามเป็นจริง
ภัยก็ไม่มี เมื่อใด บุคคลเห็นขันธโลกเสมอด้วยหล้าและ
ไม้ ด้วยปัญญาเมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไพบรรณอะไร ๆ
อื่น นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสันธิ.

นางวชิราภิกษุณีได้กล่าวคาถานี้กะมารผู้ลามกว่า

ดูก่อนมาร ทิฐิของท่านย่อมเชื่อสิ่งอะไรหนอว่าสัตว์
ร่างกายนี้เป็นกองแห่งสังขารล้วน บัณฑิตย่อมไม่ได้ที่จะ
เรียกว่าเป็นสัตว์ในกองสังขารล้วนนี้ เสี่ยงว่าระย่อมมี
เพราะคุณกันเข้าแห่งส่วนประกอบ ฉันทใด เมื่อฉันซ์
ทั้งหลายมีอยู่ ความสมมติว่าสัตว์ก็มี ฉันทนั้น ก็ทุกข์
อย่างเดียวย่อมเกิด ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และย่อมแปรไป
นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ...ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

และสมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุย่อมคันหารูปอย่างนั้นแหละ ตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ ภิกษุย่อมคัน
หาเวทนา...สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่
เมื่อภิกษุนั้นคันหารูปตลอดถึงคติของรูปที่มีอยู่ เมื่อคันหาเวทนา...
สัญญา... สังขาร... วิญญาณ ตลอดถึงคติของวิญญาณที่มีอยู่ แม้ความ
ถือว่าเราก็คือ ว่าของเราก็ดี ว่าเราย่อมมีก็ดี ความถือเมื่อนั้นก็มีได้มีแก่ภิกษุ
นั้นๆ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ...ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

ว่าด้วยโลกสุญญ

ท่านพระอานนที่ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสุญญ โลกสุญญ ดังนี้ ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล
พระองค์จึงตรัสว่า โลกสุญญ โลกสุญญ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

๑. ศ. ส. ๑๕/ข้อ ๕๕๕.

ดูก่อนอานนท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึง
กล่าวว่าโลกสูญ ดูก่อนอานนท์ ก็สิ่งอะไรที่สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่อง
ด้วยตน ดูก่อนอานนท์ จักสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน รูป
ก็สูญ... จักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี
อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้น
ก็สูญ หู ... เสียง ... จมูก ... กลิ่น... ลิ้น... รส... กาย ... โสภณัพพะ...
ใจ... ธรรมารมณ์... มโนวิญญาณ... มโนสัมผัส ... สุขเวทนาก็ดี
ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย
แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ดูก่อนอานนท์ เพราะ
โลกสูญจากตนหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยตน ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า โลกสูญ
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า
สิ่งนี้ของคนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่นุคคลใด.

[๘๖๓] ชื่อว่า ความถือว่าของเรา ในคำว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้
ความถือว่าของเรา ได้แก่ ความถือว่าของเรา ๒ อย่าง คือ ความถือว่า
ของเราด้วยตัณหา ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิฐิ ๑ ฯลฯ นี่ชื่อว่า
ความถือว่าของเราด้วยตัณหา ฯลฯ นี่ชื่อว่าความถือว่าของเราด้วยทิฐิ.
ผู้นั้นละความถือว่าของเราด้วยตัณหา สละคืนความถือว่าของเราด้วยทิฐิ
แล้ว เมื่อไม่ได้ ไม่พบ ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะ ซึ่งความถือว่าของเรา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือว่าของเรา.

[๘๖๔] คำว่า ก็ไม่เศร้าโศก ว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา ความว่า
ผู้นั้น ย่อมไม่เศร้าโศกถึงวัตถุที่แปรปรวนไป หรือเมื่อวัตถุนั้นแปรปรวน
ไปแล้ว ก็ไม่เศร้าโศกถึง และไม่เศร้าโศก ไม่ลำบากใจ ไม่รำพัน ไม่

ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความหลงใหลว่า จักขุของเราแปรปรวนไปแล้ว
หูของเราแปรปรวนไปแล้ว ฯลฯ สาสโหิตของเราแปรปรวนไปแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ความกังวลอะไร ๆ ว่า สิ่งนี้ของเรา หรือว่า สิ่งนี้ของ
คนเหล่านี้ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้น เมื่อไม่ได้ความถือ
ว่าของเรา ก็ไม่เศร้าโศกว่า สิ่งนี้ย่อมไม่มีแก่เรา.

[๘๖๕] บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ ไม่หวั่นไหว
เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มี
ความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.

ว่าด้วยผู้ไม่ริษยา

[๘๖๖] ความริษยา ในคำว่า เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามติดใจ
เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ริษยา คือ ย่อมริษยา จึงจึง
ผูกความริษยา ในลาภ สักการะ การเคารพ การนับถือ การไหว้และ
การบูชาของบุคคลอื่น ความเป็นผู้ริษยา การทำความเป็นผู้ริษยา ความ
ริษยา กิริยาที่ริษยา ความเป็นผู้ริษยา ความจึงจึง กิริยาที่จึงจึง ความ
เป็นผู้จึงจึง นี้เรียกว่าความริษยา ความริษยานั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด
สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลิดเพลินด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น
เรียกว่า เป็นผู้ไม่ริษยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ริษยา. คำว่า
ไม่ตามติดใจ ความว่า ตัณหา เรียกว่าความตามติดใจ ได้แก่ราคะ

สาราคะ ฯลฯ อภิขณา โลกะ อกุศลมูล ความติดใจนั้น อันผู้ใดละ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ก่อเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่ตามติดใจ ผู้นั้นไม่ติดใจ คือไม่ถึงความติดใจ
ไม่หลง ไม่หมกมุ่นในรูป ฯลฯ ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่
ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง คือเป็นผู้ปราศจากความติดใจ หายจาก
ความติดใจ สละความติดใจ สำรอกความติดใจ ปล่อยความติดใจ ละ
ความติดใจ สละคืนความติดใจแล้ว ปราศจากความกำหนัด หายจาก
ความกำหนัด สละความกำหนัด สำรวมความกำหนัด ปล่อยความกำหนัด
ละความกำหนัด สละคืนความกำหนัดแล้ว หายหิวแล้ว ดับแล้ว เย็นแล้ว
เป็นผู้เสวยสุขมีตนจุลพรหมอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเป็นผู้ไม่
ริษยา ไม่ตามติดใจ.

ว่าด้วยผู้ไม่หวั่นไหว

[๘๗๑] คำว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง

ความว่า ตัณหา เรียกว่าความหวั่นไหว ได้แก่ราคะ สาราคะ ฯลฯ
อภิขณา โลกะ อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความหวั่นไวนั้น อันผู้ใดละ
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ก่อเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ
ญาณ ผู้นั้น เรียกว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว บุคคลชื่อว่าเป็นผู้ไม่หวั่นไหว
เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง คั่นร่น
ยุง รุนไป แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความ
เสื่อมยศ แม้ในความสรรเสริญ แม้ในความนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า เป็นผู้เสมอในอายตนะ

ทั้งปวง ความว่า อายุตะ ๑๒ คือ จักขุ รูป ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์
เรียกว่าอายุตะทั้งปวง เมื่อใด จันทราคะในอายุตะภายในและภายนอก
อันบุคคลละ ตั้ครากเสียแล้ว ทำไมให้มีที่ต้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความ
ไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เมื่อนั้น ผู้นั้น
เรียกว่าเป็นผู้เสมอ คงที่ วางตนเป็นกลาง เพิกเฉย ในอายุตะทั้งปวง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายุตะทั้งปวง.

[๘๗๒] คำว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอก
อานิสงส์นั้น ความว่า เราถูกถาม สอบถาม ขอให้บอก อัญเชิญให้
บอก ขอให้ประสาถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์ ๔ นี้
คือ บอก ชี้แจง ฯลฯ ประกาศว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตาม
คิดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายุตะทั้งปวง ดังนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตามคิดใจ ไม่หวั่นไหว
เป็นผู้เสมอในอายุตะทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่มี
ความหวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์นั้น.

[๘๗๓] อภิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว
รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น งดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ย่อมเห็น
ความปลอดโปร่งในที่ทั้งปวง.

[๘๗๔] ตั้ณหา เรียกว่า ความหวั่นไหว ในคำว่า แก่บุคคล
ผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่ ได้แก่ รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ

อกุศลมูล ตัณหาอันเป็นความหวั่นไหวนั้น อันผู้ใดละ ตัดขาด สงบ
ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลิดเพลินด้วยไฟคือญาณ ผู้นั้น เรียกว่า
ผู้ไม่หวั่นไหว บุคคลชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะละความหวั่นไหวเสียแล้ว
ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว เอนเอียง คั่นรน ยุ่ง วุ่นไป แม้ในลาภ แม้
ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในความสรรเสริญ
แม้ในความนิทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่
บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว. คำว่า รู้แจ้งอยู่ ความว่า รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้งเฉพาะ
ทางตลอดว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ฯลฯ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว รู้แจ้งอยู่.

[๔๗๕] คำว่า อภิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มี ความว่า ปุญญาภิ-
สังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร. ปุญญา-
ภิสังขารก็ดี อปุญญาภิสังขารก็ดี อาเนญยาภิสังขารก็ดี อันบุคคลนั้นละ
ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งต้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง
มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านั้น อภิสังขารทั้งหลายก็
ไม่มี ไม่ปรากฏ ไม่เข้าไปได้ คือเป็นสภาพอันบุคคลนั้นละ ตัดขาด
สงบ ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลิดเพลินด้วยไฟคือญาณ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อภิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มี.

[๔๗๖] คำว่า บุคคลนั้นงดเว้นแล้วจากอภิสังขาร ความว่า
ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เรียกว่า อภิสังขาร.
ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร อันบุคคลนั้นละ
ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งต้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง

หลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุเท่านี้ บุคคลชื่อว่า
เป็นผู้จงด เว้น เว้นขาด เว้นเฉพาะ ออก สลัดออก พ้นขาด
ไม่เกี่ยวข้องกับอกิสังขาร เป็นผู้มิจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลนั้นจงดเว้นแล้วจากอกิสังขาร.

[๘๗๗] คำว่า ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ กิเลสทั้งหลาย อันก่อให้เกิดภัย เพราะ
ผู้นั้นเป็นผู้ละราคะ อันก่อให้เกิดภัย ฯลฯ ละกิเลสทั้งหลายอันก่อให้เกิด
ภัยเสียแล้ว ชื่อว่าย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง คือ ย่อมเห็นความ
ไม่มีภัย ไม่มีเสนียด ไม่มีอุบาทว์ ไม่มีอุปสรรค ความระงับ ในที่ทุก
สถาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทั้งปวง
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

อกิสังขารอะไร ๆ ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่หวั่นไหว
รู้แจ้งอยู่ บุคคลนั้น จงดเว้นแล้วจากอกิสังขาร ย่อมเห็น
ความปลอดภัยในที่ทั้งปวง.

[๘๗๘] มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวก
คนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า มุนินั้นเป็นผู้สงบ ผู้
ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลัด
(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้).

ว่าด้วยคุณสมบัติของมุนี

[๘๗๙] คำว่า มุนีย่อมไม่พูดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ใน

พวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า ความว่า ญาณเรียกว่า โมนะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ ฯลฯ ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหา เพียงดั่งข้ายดำรงอยู่ บุคคลนั้นชื่อว่า มุนิ ย่อมไม่พุดถึง ไม่กล่าว ไม่บอก ไม่แสดง ไม่แถลง ว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา หรือว่าเราเลวกว่าเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนิ ย่อมไม่พุดถึงตนในพวกคนที่เสมอ กัน ในพวกคนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า.

[๘๘๐] คำว่า เป็นผู้สงบ ในคำว่า มุนินั้นเป็นผู้สงบ ปราศจาก ความตระหนี่ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับแล้ว ระวังแล้ว เพราะระกะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุศลาสังขาร ทั้งปวง เป็นสภาพสงบ สงบเจียบ เข้าไปสงบวิเศษ ถูกเผา ดับ ปราศไป ระวังแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้นเป็นผู้สงบ.

คำว่า ปราศจากความตระหนี่ ความว่า ความตระหนี่ ๕ ประการ คือ ความตระหนี่อาวาส ฯลฯ ความหวงไว้ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ ความตระหนี่นั้น อันมุนิใดละ ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนินั้นเรียกว่า ผู้ปราศจากความตระหนี่ หายจากความตระหนี่ กำจัดความตระหนี่ สำรอกความตระหนี่ พ้นความตระหนี่ ละความตระหนี่ สละคืนความตระหนี่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความตระหนี่.

[๘๘๑] คำว่า ย่อมไม่ยึดถือ ในความว่า ย่อมไม่ยึดถือ ย่อม ไม่สลัด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้ ความว่า มุนินั้น ย่อมไม่ยึดถือ ไม่ถือเอา ไม่เข้าไปถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ยึดถือ.

คำว่า ย่อมไม่สลด ความว่า มุนีนั่น ย่อมไม่ละ ไม่บรรเทา
ไม่ทำให้สิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มี ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ย่อมไม่สลด. คำว่า ภควา เป็นคำเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ.
บทว่า ภควา นี้เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

มุนีย่อมไม่พุดถึงตนในพวกคนที่เสมอกัน ในพวก
คนที่ต่ำกว่า ในพวกคนที่สูงกว่า มุนีนั่นเป็นผู้สงบ
ปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ ย่อมไม่สลด
(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดังนี้).

จบอรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๕

อรรถกถาอรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๕

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๕ ดังต่อไปนี้.

พึงทราบความในคาถาที่หนึ่ง มีคำเริ่มต้นว่า อตฺตทณฺหา ภยฺ ชาตํ
ภยเกิดแต่อาชญาของตน ดังนี้.

ภยใด เป็นไปในโลกปัจจุบัน หรือเป็นไปในสัมปรายภพเกิดแล้ว
ภยนั้นทั้งหมดเกิดแต่อาชญาของตน คือเกิดแต่เหตุประพฤติชั่วของตน
เมื่อเป็นอย่างนี้ พวกท่านจงดูชนที่ทู่เข็ญกัน คือจงดูชนมีเจ้าสากยะ
เป็นดังนี้ ทู่เข็ญกันและกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงอบรมชน

ผู้ทำร้ายกัน ผู้ปฏิบัติผิดต่อกันนั้นอย่างนี้แล้ว เพื่อให้ชนนั้นเกิดความ
สังเวชด้วยการแสดงถึงการปฏิบัติชอบของพระองค์ จึงตรัสว่า

เราจักแสดงความสังเวชตามที่เราได้สังเวชมาแล้ว.

อธิบายว่า เมื่อก่อนเราเป็นพระโพธิสัตว์ ระลึกได้แล้ว.

บทว่า **ตโย** คือ กำหนดจำนวน. บทว่า **ทญฺหา** อาชญา คือ
ทุจฺริต. บทว่า **กายทญฺโ** อาชญาทางกาย คือ กายทุจฺริต. แม้ในอาชญา
ทางวาจาเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ติวิธํ** กายทุจฺริตํ กายทุจฺริต
มี ๓ อย่าง อันได้แก่ความประพฤติชั่วเป็นไปทางกาย มีปาณาติบาต
เป็นต้น. หรือประพฤติชั่ว เพราะเฝ้าด้วยกิเลส เพราะเหตุนั้น จึงได้
ชื่อว่า ทุจฺริต ๓ อย่าง. บทว่า **จตุพฺพิชํ** คือ วจิทุจฺริต ๔ อย่างมีมุสาวาท
เป็นต้น. บทว่า **ติวิธํ** คือ มโนทุจฺริต ๓ อย่าง มีอภิชฌา (โลภอยาก
ได้ของเขา) เป็นต้น. บทว่า **ทญฺจรมฺมิกํ** ภัยในชาตินี้ คือภัยที่ได้รับใน
ชาตินี้ คือในอัตรภาพนี้. บทว่า **สมุปรายิกํ** คือ ภัยที่ได้รับในอัตรภาพยังมา
ไม่ถึง. บทว่า **อาคฺจาริ** คือ เป็นผู้ประพฤติชั่วประพฤติผิด. บทว่า **ตเมนน**
ราชา **ปริภาสติ** พระราชาทรงบริภาษคนผู้นั้น คือพระราชาทรงบริภาษ
คนทำชั่ว ให้เกิดความกลัว. บทว่า **ทุกฺขํ** **โทมนสฺสํ** **ปฺภิสฺสํ** **เวเทติ** ให้เสวย
ทุกข์โทมนัส คือเสวยทุกข์ทางกาย โทมนัสทางใจ. บทว่า **เอตํ** **ภยํ** **ทุกฺขํ**
โทมนสฺสํ คือ ภัยทุกข์และโทมนสนั้น. บทว่า **กุโธ** **ตสฺส** คือ เกิดแต่
อะไร. บทว่า **อตุตฺตทญฺหาโต** **ชาติ** เกิดแต่อาชญา คือเกิดแต่ทุจฺริตที่ตน
กระทำ. บทว่า **อนฺตมโส** คือ โดยอย่างต่ำ. บทว่า **สวณฺนิยมฺปิ** **กรโธ** **น เต**
ลพฺภา **อิโต** **ปฺกุกฺกมิตฺตุ** พระราชามีพระกระแสรับสั่งว่า มันจะหนีจากสถาน
เป็นที่จองจำนี้ไปไม่ได้ คือทรงบังคับว่า โจรพวกนั้นมันจะไปจากบ้าน

เป็นดังนี้ ออกไปภายนอกไม่ได้. บทว่า ธนขานิปัจจยาปี คือ แม้
เพราะเหตุแห่งความสูญเสียทรัพย์. พระราชารับสั่งให้ลงโทษโจรนั้นหลาย
อย่าง. บทว่า กสาหิปี ตาเพนฺติ คือ ให้เขียนด้วยแสบ้าง. เวตฺเตหิปี
ตาเพนฺติ คือ ให้เขียนด้วยหาวหามีหนามบ้าง. บทมีอาทิว่า อทุตฺตทุตฺตเกหิ
ด้วยไม้พลอง มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั้นแล. สุนฺเขหิปี ขาพาเพนฺติ
ให้สุนัขกัดกินบ้าง คือให้สุนัขที่หิวเพราะไม่ได้อาหารมา ๒-๓ วัน กัดกิน.
สุนัขเหล่านั้น เพียงรู้เดียงาก็กัดกินเหลือแต่ร่างกระดูกเท่านั้น. บทว่า
สุเล อุตฺตาเสนฺติ คือ ให้นอนบนหลาวบ้าง. บทว่า ราชานิเมสํ จคฺขุนํ
ทณฺฑานํ อสุสโร พระราชาเป็นใหญ่ในอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้ คือ
พระราชาสามารถจะลงอาชญา ๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า สเคน กมฺมุเมน
คือ ด้วยกรรมที่ตนทำ. ในบทว่า ตเมณํ นิรยปาตา นี้ พระเถระบางพวก
กล่าวว่า พวกนายนิรยบาลไม่มีให้ทำกรรมกรรม จุจฺรูปยนต์เท่านั้น.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พวกนายนิรยบาลมีในนรก. ในอภิธรรมรับรอง
ไว้โดยนัยมีอาทิว่า เออ ผู้ลงกรรมกรรมมีอยู่. พวกนิรยบาลในนรกมีเหมือน
ในมนุษย์โลก ที่มีพวกลงโทษ. บทว่า ตตฺถ อโยจิลํ หลาวเหล็กร้อน
คือให้สัตว์นรกมีร่างกาย ๓ คาวุต นอนหงายบนแผ่นดินโลหะ ไฟลุก
โพลงแล้วเอาหลาวเหล็กประมาณเท่าลำตาลสอดเข้าไปที่มือขวา ในมือซ้าย
เป็นดั่งก็เหมือนกัน. ให้สัตว์นรกนอนคว่ำบ้าง ตะแคงซ้ายบ้าง ตะแคง
ขวาบ้าง เหมือนให้นอนหงายลงกรรมกรรมนั้น. บทว่า สํ เวเสตฺวา ให้
นอนลง คือให้ร่างประมาณ ๓ คาวุต นอนลงบนแผ่นดินเหล็กอันลุก
โพลง. บทว่า กุชาริหิ ด้วยผึ่ง คือเอาผึ่งใหญ่ประมาณปีกข้างหนึ่งของ
หลังคาเรือนตาก. เลือดไหลเหมือนน้ำไหล. เปลวไฟลุกขึ้นจากแผ่นดิน

โลหะจตุรธาตัก. เกิดมหาทุกข์. อนึ่ง เมื่อธาก ธากไปตามเส้นบรรทัด
เป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง ๖ เหลี่ยมบ้าง เหมือนธากไม้. บทว่า วาสีหิ คือ
ด้วยมีด ประมาณเท่ากระดิ่งใหญ่. บทว่า รเถ โยเชตุวา เทียมเข้าที่รถ
คือเทียมที่รถมีไฟลุกลิงไปทั่วกับแอก เชือก กระพอง ล้อ ทูบ ปฏัก.
บทว่า มหนุตฺติ คือ ภูเขาถ่านเพลิงให้ประมาณเท่าเรือนยอด. บทว่า
อาโรเปนฺติ ให้ขึ้น คือเอาค้อนเหล็กมีไฟลุกลิงไปขึ้นภูเขาถ่าน
เพลิง. บทว่า สกิมฺปิ อุทฺธฺ บางครั้งก็เดือดพล่านไปข้างบน คือไปข้าง
บนข้างล่างและทางขวาง เหมือนข้าวสารที่ใส่ไว้ในหม้ออันเดือดพล่าน.
บทว่า มหานิรเย คือ ในอเวจีมหานรก.

บทว่า จตุกกฺกณฺโณ มหานรฺกมฺปี ๔ มุม คือเช่นกับหีบสี่เหลี่ยม
จตุรัส. บทว่า วิมฺตฺโต คือ จำแนกออกโดยประตู ๔ ช่อง. บทว่า ภาคโส
มิโต จำแนกออกโดยส่วน คือสร้างจำแนกออกโดยส่วนแห่งประตูและ
ถนน. บทว่า ปริยฺตฺโต คือ ล้อมรอบ. บทว่า อยฺสา คือ มีแผ่นเหล็ก
ประมาณ ๕ โยชน์ครอบไว้ข้างบน. บทว่า สนนฺตา โยชนสฺตํ ผริตฺวา
ติฏฺฐติ แผ่ไปร้อยโยชน์ตั้งอยู่โดยรอบ คือแผ่ไปตั้งอยู่ โดยที่เมื่อบุคคล
ยืนแลดูอยู่ในที่ร้อยโยชน์โคตรอบ ดาทั้งสองข้างจะถลนออกเหมือนลูกกลม
คู่. บทว่า กทฺริยา ตปฺนา มหานรฺกอันเป็นที่น่าสยดสยองเผาผลาญ คือ
มหานรฺก ๘ มุม กับอุสสทนรฺก แม้ทั้งหมดเหล่านั้น เป็นที่น่าสยดสยอง
เผาผลาญสัตว์อยู่เป็นนิจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กทฺริยา ตปฺนา. มหานรฺก
ชื่อว่า ร้ายแรง เพราะให้เกิดทุกข์ร้ายแรง ชื่อว่า มีเปลวไฟ เพราะมีเปลว-
ไฟตั้งอยู่ตลอดกับ ชื่อว่า แสนยากที่จะเข้าใกล้ เพราะทำได้ยากเพื่อจะให้
ขัดเคือง เพื่อกระทบกระทั่ง ชื่อว่า น่าขนลุกขนพอง เพราะเพียงเห็น หรือ

เพียงได้ย่นขนกี้ลูกชั้นเสียแล้ว ชื่อว่า นากลัว เพราะนาครันคร้าม ชื่อว่า
ให้เกิดภัย เพราะให้เกิดความกลัว ชื่อว่า ให้เกิดทุกข์ เพราะไม่มีความสุข.

พึงทราบความสังเขปแห่งคามีอาทิว่า **ปุรตฺถิมาย จ ภิตฺติยา**
เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศตะวันตกอย่างนี้ถึงอเวจีมหานรกเป็นที่สุด,
มหานรกชื่ออเวจี เพราะไม่มีคลื่นในระหว่างของเปลวไฟ หรือของสัตว์
ทั้งหลาย หรือของทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น. เพราะว่าในอเวจินั้น กลุ่ม
เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านทิศตะวันตกเป็นต้น แล้วเผาบุคคลผู้มีกรรมชั่ว
ทั้งฝาด้านทิศตะวันตกออกไป. กลุ่มเปลวไฟทะลุผาเหล่านั้นพุ่งไปข้างหน้า
๑๐๐ โยชน์. กลุ่มเปลวไฟตั้งอยู่ข้างล่างไปกระทบข้างบน ตั้งอยู่ข้างบนลง
กระทบข้างล่าง. ในอเวจินี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของเปลวไฟเลยอย่างนี้. ที่ ๑๐๐
โยชน์ในภายในอเวจินั้น เต็มไปด้วยสัตว์นรกไม่มีช่องว่าง เหมือนทะนาน
เต็มไปด้วยแป้งทำด้วยถ่านน้ำมัน. สัตว์นรกสุดแดนนรก ไม่มีกำหนดด้วย
อิริยาบถ ๔. สัตว์นรกไม่เบียดเบียนกัน หมกไหม้อยู่ในที่เดียวกัน. ใน
นรกอเวจินี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของสัตว์นรกอย่างนี้. อนึ่ง หยาดน้ำฝิ่ง ๖ หยาด
บนปลายลิ้น ย่อมเป็นอัพโพหาริก เพราะหยาดน้ำทองแดงหยาดที่ ๗
มีกำลังเผาไหม้หมด ฉันทไค อุเบกขาอุสุตวิบาก ๖ ที่เหลือ ย่อมเป็น
อัพโพหาริก เพราะมีกำลังในการเผาผลาญในนรกนั้น. ทุกข์เท่านั้นปรากฏ
ไม่มีระหว่าง. ในนรกอเวจินี้ชื่อว่าไม่มีคลื่นของทุกข์เลยอย่างนี้. ชื่อว่า
นรกเพราะปราศจากความยินดี.

บทว่า **ตตฺถ สตุตา มหาสุทฺธา** คือ สัตว์ที่เกิดในนรกอเวจินั้น มี
กรรมหลายมาก. บทว่า **มหากิพฺพิสการิโน** คือ ทำกรรมร้ายแรงมาก.
บทว่า **อจฺจนฺตปาปกมฺมฺนฺตา** คือ มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว. บทว่า

๑. คือไม่มีความขาดตอน.

ปจฺจนติ น จ มียฺเยเร คือ หมกโหม้อยู่ในระหว่างเปลวไฟ แต่ไม่ตาย.
บทว่า **ชาตเวทสโม** กาโย คือ ร่างกายของสัตว์นรกเหล่านั้น เช่นกับไฟ. บทว่า **เตสํ** นิริยวสึนํ คือ สัตว์ผู้อยู่ในนรกเหล่านั้น เป็นผู้มิบาปกรรม. บทว่า **ปสฺส** กมฺมานํ ทพฺพหตุตํ คือ จงดูความมั่นคงของบาปกรรม. บทว่า **น** ภสฺมา โหณฺติ นปี มลํ คือ เถ้าและเขม่ามิได้มีเลย.
บทว่า **ปฺรตุลิเมน** ข้างทิศตะวันออก คือ ตราบใดประตูยังไม่ปิด สัตว์นรกก็วิ่งมุ่งหน้าไปทางประตูนั้น. ผิวหนังเป็นต้นของสัตว์นรกเหล่านั้น ย่อมไหม้ที่ประตูนั้น. เมื่อสัตว์นรกเหล่านั้นไปถึงใกล้ประตู ประตูนั้นก็ปิด ประตูหลังปรากฏดูไม่ได้ปิดไว้. ในบททั้งหมดก็มีนัยนี้. บทว่า **นิกฺขมิตาสา** เต คือ สัตว์นรกเหล่านั้นมีความหวังเพื่อจะออก จึงชื่อว่า **นิกฺขมิตาสา**. บทว่า **โมกฺขํ** คเวสิโน คือ แสวงหาอุบายที่จะออก.
บทว่า **น** เต ตโต นิกฺขมิตูํ ลภนฺติ กมฺมปฺจฺจยา คือ สัตว์เหล่านั้นออกจากรกนั้นไม่ได้ เพราะบาปกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **เตสญฺจ** ปาปกมฺมหนตํ อวิปฺกุกํ กตํ พหุํ เพราะบาปกรรมที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมดสิ้น คือกรรมลามกหยาบช้าที่สัตว์เหล่านั้นทำสะสมไว้มีอยู่มากรมายนานัปการ ยังไม่ให้ผล.

บทว่า **ธํ** เวคํ ความสังเวช คือความระอา. บทว่า **อุพฺพเพคํ** ความสะดุ้ง คือไปจากที่ยืนอยู่. บทว่า **อุตุราธํ** ความหวาดเสียว คือความยุ่งยากใจ ไม่ตกลงใจ. บทว่า **ภยํ** ความกลัว คือจิตสะดุ้ง. บทว่า **ปีพณํ** ความบีบคั้น คือความเสียดสี. บทว่า **ขมฺมญฺญนํ** ความกระทบ คือทำการบีบคั้น. บทว่า **อุปทฺทวํ** ความเบียดเบียน คือจัญไร. บทว่า **อุปสฺสคํ** ความขัดข้อง คือการปิดกั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงประการที่พระองค์ทรง
สังเวชมาแล้ว จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ผนุทมาน** หมูสัตว์คินรนอยู่ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผนุทมาน** คือ คินรนด้วยค้นหาเป็นต้น.

บทว่า **อโปทก** คือ ในน้ำน้อย. บทว่า **อณฺณมณฺเณหิ พุยาธุเร**
ทิสฺวา เห็นสัตว์ทั้งหลายทำร้ายกันและกัน คือเห็นสัตว์ต่าง ๆ ทำร้ายกับ
สัตว์อื่น ๆ. บทว่า **ม** ภัยมามีติ คือ ภัยเข้ามาถึงเราแล้ว.

บทว่า **กิลสผนุทนาย ผนุทมาน** คินรนเพราะกิลส คือหวนไหว
ด้วยกิลสมิราคะเป็นต้น. บทว่า **ปิโยโค** ได้แก่ กายประโยชน์ วชิประโยชน์
และมโนประโยชน์. บทว่า **วิรุทธา** ทำร้ายกัน คือถึงความพิโรธกัน.
บทว่า **ปฏิวรุทธา** ทำร้ายตอบกัน คือหันหน้าทะเลาะกัน. หรือตรงเข้า
ทำร้ายกัน. บทว่า **อาหตา** เคืองกัน คือประกันประหารกันด้วยความ
โกรธ. บทว่า **ปจฺจอาหตา** เคืองตอบกัน คือเป็นมวยปล้ำต่อสู้กัน. บทว่า
อาฆาติตา ปองร้ายกัน คือกระทบกระทั่งกัน. บทว่า **ปจฺจอาฆาติตา**
ปองร้ายตอบกัน คือกระทบกระทั่งกันอย่างแรง. บทว่า **ปาณิหิปี**
อุปกุณฺณติ คือ ตบตีกันด้วยมือบ้าง.

บทว่า **สมนฺตมสฺสโร โลโก** โลกทั้งหมดไม่เป็นแก่นสาร คือโลก
ทั้งหมดตั้งแต่นรกเป็นต้น. ไม่เป็นแก่นสาร คือเว้นจากแก่นสารที่เป็น
ของเที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ทิสฺวา สพุพา สเมริตา** คือ สังขารทั้งหลาย
หวนไหวแล้วตลอดทิศทั้งปวง เพราะความไม่เที่ยง. บทว่า **อิจฺฉ** ภวน-
มตฺตโน เมื่อปรารถนาความเจริญเพื่อตน คือเมื่อปรารถนาความด้านทาน
เพื่อตน. บทว่า **นาททสฺสตี อนิสฺสตี** คือ ไม่ได้เห็นฐานะอะไร ๆ อัน
ไม่ถูกครอบงำด้วยชราเป็นต้น.

บทว่า อสุสาโร คือ ไม่เป็นแก่นสารหรือเว้นจากแก่นสาร. บทว่า นิสุสาโร คือ เว้นจากแก่นสารด้วยประการทั้งปวง. บทว่า สาราปคโต คือ ปราศจากแก่นสาร. บทว่า นิจุสสาราเรน วา โดยแก่นสารที่เป็นของเที่ยง คือแก่นสารที่นับว่าเป็นแก่นสารตลอดไป. แม้สองบทต่อไปก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า เย ปุรุคฺคิมา ย ทิสาย สงฺขารํ สังขารทั้งหลายในทิศตะวันออก คือสังขารทั้งหลายที่ร่วมกันทำขึ้นด้วยปัจจัยในทิศตะวันออก. บทว่า เตปิ เอิริตา คือ แม้สังขารเหล่านั้นก็หวั่นไหว. บทว่า สมเริตา สะเทือน คือหวั่นไหวยิ่ง. บทว่า จลิตา สะท้าน คือไปสู่ความหวั่นไหว. บทว่า ฆฏฺฐิตา เอนเอียง คือถูกความเกิดความคับบีบคั้น. บทว่า อนิจฺจุตตาย คือ เพราะเป็นแล้วไม่เป็น. บทว่า ชาคิยา อนุคฺตา อันชาติติดตาม คืออันความเกิดเข้าไปติดตาม. บทว่า ขราย อนุสฺสา อันชราห้อมล้อม คือถูกเบียดเบียนเพราะความแก่ห้อม. บทว่า พฺยาธินา อภิญฺจตา อันพยาธিরอบงำ คือถูกพยาธินั้นเกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงของธาตุครอบงำ. บทว่า มรณเณ อพฺภาทตา คือ ถูกมรณะกำจัด. บทว่า อตาณา ไม่มีที่ต้านทาน คือเว้นจากการรักษา. บทว่า อเลณา ไม่มีที่หลีกเลี่ยง คือเว้นจากที่หลีกเลี่ยง. บทว่า อสรณา คือ ไม่มีที่พึ่ง. บทว่า อสรณญฺจตา เป็นสภาพไม่มีที่พึ่ง คือไม่ทำกิจของที่พึ่งเอง. บทว่า อุตฺตโน ภวณํ ความเจริญเพื่อตน เป็นบทยกขึ้นเพื่อขยายความ. บทว่า ตาณํ ที่ป้องกัน คือที่รักษา. บทว่า เลณํ คือ ที่หลีกเลี่ยง. บทว่า สรณํ ที่พึ่ง คือที่ยังทุกข์ให้พินาศไป. บทว่า คตฺติ ที่ดำเนิน คือที่อาศัย. บทว่า ปรายณํ ที่ก้าวหน้า คือที่ไปในเบื้องหน้า ชื่อว่า ปรายณ . บทว่า อชฺโณลิตํ ยเว อทุกฺกํ ได้เห็นฐานะทั้งปวงถูกครอบงำ คือได้

เห็นฐานะทั้งปวงถูกขร่าเป็นต้นอย่ามิ. บทว่า สพุพ โยพพณฺณํ คือ ความ เป็นหนุ่มสาวทั้งปวง ชื่อว่า โยพพณฺณํ . ความเป็นหนุ่มสาวทั้งปวงของ สัตว์ผู้ยังมีจิตใจ. บทว่า ขร่าย โอลิตํ ถูกขร่าครอบงำ คือถูกขร่า คือ ความแก่หง่อมครอบงำอย่ามิ. ในบททั้งปวงก็เป็นอย่างนี้.

บทว่า โอลาเน เตว พุยาธุเช ทิสฺวา เม อรติ อหุ เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายมีที่สิ้นสุดมีที่สกัดกั้น เราจึงได้มีความไม่ยินดี คือได้เห็นสัตว์ทั้งหลายมีที่สิ้นสุด มีที่ตั้งอยู่ไม่ได้ มีที่พินาศทั้งนั้น มีที่ สกัดกั้น มีจิตถูกกำจัดด้วยความขร่าเป็นต้นของความ เป็นหนุ่มสาว เรา จึงได้มีความไม่ยินดี. บทว่า อเถตุลฺลํ สลฺลํ อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรอันเห็น ได้ยากในสัตว์เหล่านั้น คือลูกศรมีรากจะเป็นต้น ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. บทว่า หทยนิสฺสิดํ คือ อาศัยจิต. บทว่า โยพพณฺณํ ขร่า โวสาเปติ ขร่ายังความหนุ่มสาวให้สิ้นสุด คือให้สัตว์อยู่ไม่ได้ ให้พินาศไป. ในบท ทั้งปวงก็มีนัยอย่างนี้.

ลูกศรมีอานุภาพอย่างไร. พึงทราบคาถาว่า เยเน สลฺเลน โอลิตฺถุโล สัตว์อันลูกศรได้ปักติดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า ทิสฺวา สพุพา วิธวติ สัตว์ย่อมเล่นไปสู่ทิศทั้งปวง คือ สัตว์ย่อมเล่นไปสู่ทิศที่เป็นทุจริตบ้าง ทิศมีทิศตะวันออกเป็นต้นบ้าง ทิศที่เป็นคติบ้าง. บทว่า ตเมว สลฺลํ อพฺพยุหํ น ธวติ น ลีหติ เพราะถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไป ย่อมไม่จมลง. คือ เพราะ ถอนลูกศรนั้นเสียแล้ว ย่อมไม่เล่นไปสู่ทิศเหล่านั้น และไม่จมลงใน โอลมะ ๔.

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า อณฺณํ ความไม่รู้ต่อไป. ความ

ไม่รู้ ความไม่เห็น เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อความรู้ความเห็น ชื่อว่าไม่
ตรัสรู้ เพราะเป็นผู้ม่งหน้าแล้วต่อญาณไม่รวมลงในธรรม คือไม่ประชุม
กัน. ชื่อว่าตามตรัสรู้ เพราะรู้ธรรมตามสมควร. ชื่อว่าไม่ตามตรัสรู้
เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการตามตรัสรู้นั้น. ชื่อว่าไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะไม่
ตรัสรู้ประกอบด้วยพระไตรลักษณ์ มือนิจลักษณะเป็นต้น ชื่อว่า
ไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะรู้ความไม่สงบ และความไม่เหมาะสมบ้าง. ชื่อว่าไม่
แทงตลอด เพราะไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔. ชื่อว่าไม่ถือเหตุด้วยดี เพราะไม่
ถือธรรมอย่างหนึ่งเป็นต้น โดยความเป็นสามัญ ลักษณะมีความไม่
เที่ยงเป็นต้น. ชื่อว่าไม่หยั่งรู้เหตุ เพราะไม่หยั่งลงสู่ธรรมนั้นนั่นเอง. ชื่อว่า
ความไม่เพ่งพินิจ เพราะไม่เพ่งโดยสม่ำเสมอ. ชื่อว่าความไม่พิจารณา
เพราะไม่พิจารณาเฉพาะสภาวะของธรรมทั้งหลาย. ชื่อว่ากรรมที่ไม่ทำให้
ประจักษ์ เพราะไม่มีกรรมเมื่ออย่างเดียวให้ประจักษ์แก่โมหะนั้น เพราะ
ประพฤติวิปริตในกุศลกรรมและอกุศลกรรม หรือเพราะไม่มีการถือความ
เป็นจริงหรือไม่มีการการทำความไร ๆ ให้ประจักษ์เอง. ชื่อว่าความไม่
ผ่องแผ้ว เพราะเมื่อโมหะยังไม่เกิด จิตสันดานใดพึงเป็นความผ่องแผ้ว
สะอาดบริสุทธิ์ จิตสันดานอันเป็นความผ่องแผ้วนั้นถูกโมหะนี้ประทุษร้าย.
ชื่อว่าความเป็นคนโง่ เพราะความเป็นพาล. ชื่อว่าความหลง เพราะลุ่มหลง
ความหลงมีกำลัง ชื่อว่าความหลงทั่ว. ชื่อว่าความหลงพร้อม เพราะหลง
รอบด้าน. ชื่อว่า อวิชา เพราะไม่รู้ โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อความรู้ อวิชา-
โอะมะ (ห้วงอวิชา) อวิชาโยคะ (ประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชา)
ทั้งสองนี้มีความได้กล่าวไว้แล้ว. ชื่อว่า อนุสัย เพราะนอนเนื่องด้วยความ
มีกำลัง ชื่อว่า ปริยภูฐานะ เพราะท่วมทับครอบงำจิต. ชื่อว่า ลังคิ (ลุ่มคือ

อวิชา) เพราะไม่สามารถจะมุ่งหน้าไปสู่ประโยชน์เกื้อกูลได้ เพราะไม่มีการถือประโยชน์ ย่อมติดแน่นอยู่โดยแท้ อธิบายว่า กะโผล่กะแผลก. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าลังกิ เพราะกำจัดได้ยาก. แม้โมหะนี้ ก็ชื่อวาลังกิ เพราะเป็นดุจลิ่ม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงทราบความในบทว่า ยา เอวรูปา กงฺขา ดังนี้เป็นต้นต่อไป ชื่อว่าความสงสัย ด้วยอำนาจแห่งความเคลือบแคลง. ชื่อว่ากิริยาที่สงสัย เพราะเดินไปสู่ความสงสัย. ความสงสัยยิ่งกว่าความสงสัยในก่อน ชื่อว่ากิริยาที่สงสัย. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวบทนี้ด้วยอำนาจแห่งอาการ. จิตที่เปี่ยมไปด้วยความสงสัย ชื่อว่าความเป็นไปกับด้วยความสงสัย เพราะเนื่องด้วยความสงสัย. ความเป็นแห่งความเป็นไปกับด้วยความสงสัย ชื่อว่าความเป็นผู้สงสัย. ไม่มีความเห็น ชื่อว่าความเคลือบแคลง. ชื่อว่าความลังเล เพราะเป็นเหตุค้นหาสภาวะธรรมอยู่ยากลำบาก. วิจิจจณานัน มี ความสงสัยเป็นรส มีความหวั่นไหวเป็นลักษณะ มีความไม่ตัดสินใจ เป็นเครื่องปรากฏ หรือมีความยึดถือหลาย ๆ ส่วนเป็นเครื่องปรากฏ มีการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย เป็นปทัฏฐาน. พึงเห็นว่า ความสงสัยทำอันตรายแก่การปฏิบัติ. ชื่อว่าความเป็นสองทาง เพราะเอนเอียงไปสองส่วนด้วยความหวั่นไหว. ชื่อว่าเป็นทางสองแพร่ง เพราะเป็นดุจทางสองแยก ด้วยห้ามการปฏิบัติ. ชื่อว่าไม่แน่ใจ เพราะอยู่โดยรอบ เพราะไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ในอาการอย่างเดียว ด้วยความเป็นไปมีอาทิว่านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยงดังนี้. ชื่อว่าความไม่แน่นอน เพราะไม่ตกลงใจ เพราะไม่สามารถจะถือเอาส่วนเดียวได้. ชื่อว่าความไม่ตกลงใจ เพราะไม่สามารถจะตัดสินใจออกจากอารมณ์ได้. ชื่อว่าไม่อาจตัดสินใจ เพราะไม่สามารถ

จะหยั่งลงไปโดยรอบได้. ชื่อว่าไม่กำหนดถือเอาได้ เพราะไม่สามารถจะกำหนดเอาได้. ชื่อว่าความที่จิตหวั่นไหว เพราะไม่สามารถเพื่อเป็นไปในอารมณ์ ด้วยความแนใจได้. อธิบายว่า ความที่จิตผูกพัน. จริงอยู่ ความสงสัยเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้จิตผูกพัน. อนึ่ง เพราะความสงสัยนั้น เมื่อเกิดยึดอารมณ์ไว้จุจิดเขียนใจ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มโนวิเลโภ ความติดขัดในใจ.

บทว่า วิทฺโธ แทะเข้าไป คือได้ประหารด้วยลูกศร. บทว่า ฆฏฺโธ ถูกต้องแล้ว คือเสียบเข้าไป. บทว่า ปเรโต เสียบติดแน่น คือกดลงไป บทว่า ฐาติ ย่อมเล่น คือวิ่งไปข้างหน้า. บทว่า วิชาวติ เล่นพล่าน คือไปโดยวิธีต่าง ๆ. บทว่า สนฺฐาติ วนเวียน คือเล่นไปโดยเร็ว. บทว่า อฺ สรติ ท่องเที่ยวไป คือเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า อเจลก คนเปลือย คือเปลือยไม่มีผ้าถุง. บทว่า มุตฺตาจโร คือ ไร้มารยาท. ไม่ประพฤติเยี่ยงกุลบุตรชาวโลก ในการถ่ายอุจจาระเป็นต้น ยืนถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ยืนเคี้ยวกินอาหาร. บทว่า หตฺถาเลโข เลียมมือ คือเมื่อก่อนข้าวในมือหมดก็เลียมมือ. ถ่ายอุจจาระแล้วสำคัญว่าไม่ชำระอยู่ในมือ เอามือเช็ด. ได้ยินว่า พวกอเจลกเหล่านั้นบัญญัติไม่ชำระว่าเป็นสัตว์. ชื่อว่า นอหิกทนต์โก เพราะเมื่อเขากล่าวว่า เชิญมารับอาหารซิท่าน ก็ไม่มา. ชื่อว่า นตฺถุจภทนต์โก เพราะแม้เมื่อเขากล่าวว่า ถ้ากระนั้นเชิญหยุดก่อนซิท่าน ก็ไม่หยุด. นัยว่า ผู้ถูกศรทิจฺจิปักคตินั้นไม่ทำแม้ทั้งสองอย่าง ด้วยคิดว่า จักเป็นอันกระทำตามถ้อยคำของเขาแล้ว.

บทว่า นาภิหฺมฺ คือ ไม่รับภิกษุที่เขาแบ่งไว้ก่อน. บทว่า น อุทฺทิสฺส กตฺ คือไม่รับภิกษาที่เขาบอกอย่างนี้ว่า นี่ทำเฉพาะท่าน. บทว่า น นิมน-

ตน คือ ไม่นินดี ไม่รับแม้ภิกษาที่เขาพนมตอย่างนี้ว่า นิมนต์เข้าไปยัง
ตระกูล ถนน หรือบ้านโน้นเถิด. บทว่า **น ภุมฺภิกฺขุ** คือ ไม่รับภิกษา
ที่เขาจดจากหม้อถวาย. บทว่า **น กโฬปิ** หม้อข้าวหรือกระเจาด
ชื่อว่า **กโฬปี** ไม่รับภิกษาจากหม้อข้าวนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะ
หม้อข้าวทั้งหลายย่อมได้การกระทบด้วยทัพพี เพราะอาศัยเรา.

บทว่า **น อพกมฺบุตร** คือ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นพร้อมธรรมประดู
ถวาย เพราะเหตุไร. เพราะผู้นี้อาศัยเราจึงยื่นพร้อมประดู. แม้ในการยื่น
พร้อมท่อนไม้และสากก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ทฺวินฺ** คือ ไม่รับภิกษา
เมื่อคนสองคนกำลังบริโภครอาหารอยู่. คนหนึ่งลุกขึ้นมาถวาย. เพราะ
เหตุไร. เพราะมีอันตรายจากคำข้าว. อนึ่ง พึงทราบความในบทมีอาทิว่า
น คพฺภิกฺขิยา ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ดังนี้ต่อไป ทารกในท้องของ
หญิงมีครรภ์ย่อมลำบาก. เมื่อทารกกำลังดิ้นจะเป็นอันตรายเพราะน้ำนมได้.
ไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอดเคลียดกับบุรุษ เพราะจะเป็นอันตรายแก่ความ
อริมย์ของหญิงที่อยู่กับชาย. บทว่า **น สงฺกิตฺตีสู** คือ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะ
กันทำไว้. ได้ยินว่า ในสมัยข้าวยาก พวกสาวกของอเจลกชวนกันให้น้ำ
ข้าวสารเป็นต้นมาหุงข้าวเพื่อประโยชน์แก่พวกอเจลก. อเจลกที่เคร่งครัด
ไม่ยอมรับจากอาหารนั้น. บทว่า **น ยตุถ ส** คือ ไม่รับภิกษาที่เขาไม่
ให้แก่สุนัข ในที่ที่สุนัขคิดว่า เราจักได้ก้อนข้าว ซึ่งเขาเลี้ยงดูนำมาถวาย.
เพราะเหตุไร. เพราะจะเป็นอันตรายแก่ก้อนข้าวของสุนัขนั้น.

บทว่า **สณฺฑสณฺฑทจารินี** คือ ไม่รับอาหารที่มีแมลงวันไต่ตอม.
เพราะหากว่ามนุษย์ทั้งหลายเห็นอเจลกแล้ว คิดว่า เราจักถวายภิกษาแก่
อเจลกนี้ จึงเข้าครัว เมื่อมนุษย์เข้าไป แมลงวันที่เกาะอยู่บนปากหม้อข้าว

เป็นต้น จะกระโดดบินเป็นกลุ่มๆ หนีไป. จึงไม่รับภิกษาที่นำมาจากหม้อนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะอาศัยเราจะเกิดอันตรายแก่อาหารของแมลงวันทั้งหลาย. บทว่า **อุโสทก** คือ ขาดองทำด้วยเครื่องปรุงคือข้าวทุกชนิด. ในบรรดาลึงเหล่านี้สุราพานเท่านั้นมีโทษ. แต่เจตกนี้ มีความสำคัญในวัตถุทุกชนิดว่ามีโทษ. บทว่า **เอกาคริโก** รับภิกษาที่เรือนหลังเดียว คือได้ภิกษาในเรือนหลังเดียวเท่านั้นก็กลับ. บทว่า **เอกาโลปีโก** คือ ยังอศภาพให้เป็นไปด้วยข้าวคำเดียวเท่านั้น. แม้ในบทว่า **ทวาริโก** ยังอศภาพให้เป็นไปด้วยข้าวสองคำเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **เอกิสสาปี ทตฺติยา** คือ ในถาดน้อยใบเดียว. ถาดเล็ก ๆ ใบหนึ่งชื่อว่า **ทตฺติ**. ใส่ภิกษาเล็กลงในถาดเล็กใบนั้น. บทว่า **เอกาหิก** คือ บริโภคอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่ง. บทว่า **อทุตฺตมาสิก** คือ บริโภคอาหารที่เก็บไว้ถึงเดือนข้าง. บทว่า **ปริยายภตฺตโภชน** คือ บริโภคอาหารที่เวียนมาถึงตามวาระ. บริโภคอาหารที่มาถึงตามวาระอย่างนี้ วันหนึ่งสองวัน เจ็ดวัน ถึงเดือน. บทว่า **สากภโก** มีפקต้องเป็นภิกษาเป็นต้น มีความดังได้กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **อุพฺพยุจโก** เป็นผู้ยืนตรง คือยืนตรง. บทว่า **อุกฺกุฏิกุปฺ-**
ปธานมฺมุตฺโต เป็นผู้ประกอบความเพียรในการกระหย่ง คือเดินกระหย่งกระโดดไป. บทว่า **กณฺฏกาปสฺสยโก** นอนบนหนาม คือปักหนามเหล็กหรือหนามธรรมชาติลงบนแผ่นดิน แล้วปูหนังลงบนนั้น ยืนและจงกรมเป็นต้น. บทว่า **เสยฺย** คือ แม้นอนก็สำเร็จการนอนบนหนามนั้นนั่นเอง. บทว่า **ผลกเสยฺย** คือ นอนบนแผ่นไม้กระดาน. บทว่า **ถนฺทิลเสยฺย**

คือ นอนบนเนินดินมีพื้นดินสูง. บทว่า เอกปสุสสยโก คือ นอนตะแคงข้างเดียวเท่านั้น.

บทว่า รโฆขลลธโร หมักหมมด้วยธุลี คือเอาน้ำมันทาร่างกายแล้วยืนในที่ที่หมักหมมด้วยธุลี. แต่นั้นธุลีย่อมติดในร่างกายของเขาหมักหมมธุลีนั้นไว้. บทว่า ยถาสนุติโก นั่งบนอาสนะตามที่ลาดไว้ คือพอใจอาสนะที่ได้ แล้วนั่งบนอาสนะที่ได้นั้นเป็นปกติ. ในบทว่า เวกฺขโก คุณเรียกว่า วิกฺขุ คือ บริโภคคุณ. บทว่า อปานโก คือ ห้ามดื่มน้ำเย็น. ชื่อว่า สายตติยํ คือ อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง, ประกอบความชวนชวยในการลงอาบน้ำด้วยตั้งใจว่า เราจักลอยบาปวันละ ๓ ครั้ง คือเช้า กลางวัน เย็น.

บทว่า เต สลฺเล อภิสฺสฺสโรติ สัตว์นั้นย่อมปรุ้งแต่งลูกศรเหล่านั้นคือยังลูกศร ๗ ลูก มีรากจะเป็นต้นให้เกิด. บทว่า อภิสฺสฺสโรนุโต เมื่อปรุ้งแต่ง คือเมื่อให้เกิด. บทว่า สลฺลภิสฺสฺสขารวเสน ด้วยสามารถแห่งการปรุ้งแต่งลูกศร คือเพราะเหตุให้ลูกศรเกิด. บทว่า ปฺรตฺถิมํ ทิสฺส ฐาติ คือ เล่นไปสู่ทิศตะวันออก. บทว่า สลฺลภิสฺสฺสขารานํ อปฺปหิณฑตา เพราะเป็นผู้ละอภิสฺสฺสขารคือลูกศรไม่ได้ คือเพราะละการประกอบลูกศรไม่ได้. บทว่า คติยา ฐาติ คือ เล่นไปในคติ. บทว่า คติยา คติ คือ จากคตินี้สู่คตินั้น. บทว่า น สิทฺติ คือ ไม่จม. บทว่า น ลํ สิทฺติ คือ ไม่จมโดยรอบ. บทว่า น โอสิทฺติ คือ ไม่ล่มลง. บทว่า น อวสิทฺติ คือ ไม่จมลง. บทว่า น อวคฺคฺจติ คือ ไม่ตกลงไปเบื้องต่ำ.

เมื่อสัตว์ทั้งหลายตกลงไปด้วยลูกศรมีอนุภาพใหญ่อย่างนี้ พึงทราบคาถามีอาทิว่า ตตฺถ สิกฺขานคฺคิยนฺติ ยานิ โลเก คธิตานิ สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมกล่าวถึงการศึกษาในเพราะกามคุณเป็นที่พัวพันในโลก ดังนี้.

บทนั้นมีอธิบายดังนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมกล่าวถึง หรือย่อมเรียนการศึกษาไม่น้อย มีการศึกษาเรื่องช้างเป็นต้น อันเป็นนิมิตในเพราะกามคุณที่ท่านกล่าวว่าเป็นที่พัวพัน เพราะพัวพันด้วยกามคุณ ๕ ในโลก หรือเพราะพัวพันในกาลนาน ท่านทั้งหลายจงดูกุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต ตลอดเวลาที่ชวนชายต่อสู้อยู่กับโลก ไม่พียงน้อมไปในความกำหนดเหล่านั้น หรือในการศึกษาเหล่านั้น พึงรู้ชัดกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ด้วยการเห็นความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นโดยแท้ พึงศึกษาความดับของคนเท่านั้น. บทว่า **ปฏิวชิตฺตวา** คือ แทะตลอดด้วยญาณ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงสิ่งที่ควรศึกษาเพื่อการดับ จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **สจฺโจ** ลียา บุคคลพึงเป็นผู้มีสัจจะ ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺโจ** คือ ประกอบด้วยวาจาตั้ง ญาณตั้ง มรรคตั้ง. บทว่า **ริคฺตเปสฺสโณ** ปราศจากคำต่อเสียด คือละคำต่อเสียด. บทว่า **เวววิจฺฉิ** คือ ความตระหนี่.

บทว่า **นิทฺทํ** **ตณฺหิ** **สเห** **ถิณํ** บุคคลพึงปราบความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ คือพึงครอบงำธรรม ๑ อย่างเหล่านี้ คือความง่วงเหงาหาวนอน ๑ ความเกียจคร้านทางกาย ความเกียจคร้านทางใจ ๑. บทว่า **นิพฺพานมนโส** คือ เป็นผู้มิมีใจน้อมไปในนิพพาน.

บทว่า **กายสฺส** **อกฺกฺขตา** ความที่กายเป็นไข้ คือความที่นามกาย อันได้แก่ขันธ ๓ เป็นไข้. ก็เพราะความไข้ท่านเรียกว่า **อกฺกฺขโล** เป็นโรค. แม้ในวินัยท่านก็กล่าวไว้ว่า **นาหิ** **ภนฺเต** **อกฺกฺขโล** ท่านขอรับ ผมไม่เป็นไข้. บทว่า **อกมฺมญฺจตา** ความที่กายไม่ควรแก่การงาน คืออาการ

ไม่ควรแก่การงาน กล่าวคือความที่กายเจ็บป่วยลง. ชื่อว่า โอนาโห
อาการที่หยุด เพราะยังกายให้หยุด ดุจเมฆยังอากาศให้หยุดฉะนั้น.
อาการที่หยุดโดยทุก ๆ ส่วนชื่อว่า ปรีโยนาหะ คือ อาการที่พัก. ชื่อว่า
อนฺโต สโมโรโซ เพราะพักผ่อนในภายใน. ชื่อว่า มิทุธ เพราะง่วง.
อธิบายว่า ลำบากเพราะความไม่ควรแก่การงาน. ชื่อว่า สุปปี เพราะ
เป็นเหตุหลัก. ชื่อว่า ปจลยิกา เพราะทำให้หนังตาหุบลง. บทว่า
สุปนา สุปิตตฺตํ กิริยาที่หลับ คือความเป็นผู้หลับ แสดงถึงอาการ. บทว่า
โอลิยา ความหุดหู่ คืออาการที่หุดหู่ บทที่สองเพิ่มอุปสัค. บทว่า ลีน
ความท้อแท้ คืออไม่ฝั่งผาย. อีกสองบทนอกนี้ แสดงถึงความเป็น
อาการ. บทว่า ถีนํ ความหงอยเหงา คือตั้งอยู่เป็นก้อน เพราะไม่
กระจายเหมือนก้อนเนยใส. บทว่า ถียนา แสดงถึงอาการหงอยเหงา คือ
ความเป็นผู้หงอยเหงา ชื่อว่า ถียิตตฺตํ อธิบายว่า ถูกผูกมัดไว้ไม่ฝั่งผาย.
บทว่า สพุพสฺสขารธาตุยา คือ สังขารธาตุอันเป็นไปในไตรภูมิทั้งปวง.
บทว่า จิตฺตํ ปฏฺวิาเปตฺวา คือ ยังจิตให้กลับ. บทว่า เอตํ สนฺตํ
ธรรมชาตินี้สงบ คือนิพพานนี้ชื่อว่าสงบ เพราะสงบจากกิเลส ชื่อว่า
ประณีต เพราะไม่เดือดร้อน.

บทว่า อุปฺปิสฺสสุส เหตุ เพราะเหตุแห่งสุขอันก่อให้เกิดอุปธิ คือ
บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทาน เพราะเหตุแห่งกามสุขอัน เป็นความเกิดที่
ชั่ว. บทว่า กามญฺจ เต อุปฺปิ ปรีกฺขยาเย แต่บัณฑิตเหล่านั้นให้ทาน
เพื่อความหมดสิ้นแห่งอุปธิโดยแท้ คือบัณฑิตเหล่านั้นให้ทานเพื่อความสิ้น
กามโดยแท้. บทว่า อปฺนพฺภวาย เพื่อไม่เกิดอีก คือเพื่อนิพพาน. บทว่า
ณานานิ ภาวนฺติ เจริญฉาน คือยังปฐมฉานเป็นต้นให้เจริญ. บทว่า

ปุนพุทวาย คือ เพื่อเกิดใหม่. บัณฑิตเหล่านั้นเป็นผู้ให้เพราะมุ่งต่อนิพพาน.

บทว่า สาหสา ความผลุนผลัน คือเพราะเหตุความผลุนผลันมีรากจรตเป็นต้นของผู้กำหนด.

บทว่า ปุราณ นานินนุเทยฺย คือ ไม่พึงพอใจรูปเป็นต้นในอดีต. บทว่า นเว คือ ในปัจจุบัน. บทว่า หิยมาเน คือ พินาศ. บทว่า อากสุตฺตํ น สิทฺธํ ลียา ไม่พึงเป็นผู้อาศัยกิเลสที่เกี่ยวข้อง คือไม่พึงเป็นผู้อาศัยค้นหา. จริงอยู่ ค้นหาท่านเรียกว่า อากสุตฺตํ เพราะเกี่ยวข้องกับรูปเป็นต้น. บทว่า เวมาเน แปรไป คือไม่เป็นอยู่. บทว่า วิจฺจจฺจมาเน หายไป คือปราศจากไป. ปาฐะสองอย่าง คือ อากาสติ อากสุตฺติ แปลว่า เกี่ยวข้อง.

หากถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่เป็นผู้อาศัยกิเลสที่เกี่ยวข้อง พึงทราบพระคถาว่า เพราะเรากล่าวความกำหนดนี้ว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่นี้.

บทนั้น มีความดังนี้ เพราะเรากล่าวค้นหาคือความเกี่ยวข้องนี้ว่าเป็นความกำหนด เพราะกำหนดในรูปเป็นต้น และกล่าวว่า เคะระ ความอยาก. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก. มีดังต่อไปนี้:- เรากล่าวความกำหนดว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ เพราะอรรถว่า ท่วมทับ กล่าวว่า เป็นความว่องไว อรรถว่า ไปไว กล่าวว่า เป็นความปรารถนา เพราะคอยกระซิบว่านี้ของเรา กล่าวว่า เป็นอารมณ์ เพราะอรรถว่า ปล่อยได้ยาก และกล่าวว่า เป็นความห้วนไหว เพราะอรรถว่า ทำความห้วนไหว และกล่าวความกำหนดนี้ว่า เป็นเปือกตมคือกาม เป็นสภาพล่วงได้โดยยาก เพราะ

อรรถว่า เป็นความห่วงใยของโลก และเพราะอรรถว่า ก้าวไปได้ยาก.
บทว่า **อาจม** ชื่อว่า **อาจมะ** เพราะมาว่องไวตั้งแต่ปฏิสนธิ. บทนี้เป็น
ชื่อของตัณหาให้ปฏิสนธิในภพใหม่อันมีวิญญูเป็นมูล. บทว่า **ขปุปน** นี้เป็น
ชื่อของตัณหาอันเป็นความปรารถนา. บทว่า **อารมมณมุปี รุจจติ ตณฺหา**
แม้อารมณก็เรียกว่าตัณหา คือท่านกล่าวว่า ตัณหาเกิดขึ้นในอารมณมีรูป
เป็นต้น ชื่อว่าเป็นอารมณ เพราะไม่สามารถปล่อยไปได้. บทว่า
กามปฺปโก เปื่อกตมคือกาม ชื่อว่าเปื่อกตม เพราะอรรถว่า จมลง
บทว่า **กทฺทโม** ความว่า หล่มคือกาม ชื่อว่าหล่ม เพราะอรรถว่า ติดอยู่.
ชื่อว่ากิเลส เพราะอรรถว่า เผลาผลาญ. ชื่อว่า **ปฺลิโป** โคลนคือกาม
เพราะอรรถว่า ให้ติดแน่นคูดยาง. ชื่อว่า **ปฺลิเคโ** ความกังวลคือกาม
เพราะอรรถว่า ปิดทรงไว้. ความกังวลคือกามมิได้อาศัยช่องอันเป็น
ปริยายมีความกำหนดเป็นต้นนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พึงทราบคาถา มีอาทิว่า **สจฺจา อโวกฺกม** เป็นมุนิไม่ก้าวล่วง
สัจจะดังนี้ต่อไป. บทนั้นมีความดังนี้ ชื่อว่ามุนิ เพราะปฏิบัติเพื่อความ
เป็นมุนิ ไม่ก้าวล่วงสัจจะแม้ ๓ อย่าง ดังที่กล่าวไว้แล้วในคราวก่อน
เป็นพราหมณ์ ตั้งอยู่บนบกคือนิพพาน ผู้นั้นแล เรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ
เพราะสละเสียได้ซึ่งอายตนะทั้งปวง. ในนิเทศไม่มีข้อควรกล่าว. มีอะไร
ยิ่งไปกว่านั้นอีก. พึงทราบคาถามีอาทิว่า **สเว วิทฺธา** ผู้นั้นแลมีความรู้
ดังนี้ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ณฺตุวา รมฺน** คือรู้สังขตธรรมโดยนัยมีอาทิ
ว่า ความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **สมฺมา โส โลเก อิริยาโน** ผู้ผู้นั้นอยู่

ในโลกโดยชอบ คือผู้นั้นอยู่ในโลกโดยชอบ เพราะละกิเลสอันทำให้อยู่โดยมิชอบ.

ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ฟังทราบความว่า โย จ กามะ ผู้ใดข้ามพ้นกามทั้งหลายดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า สงฺคํ เครื่องข้อง คือผู้ใดข้ามพ้นเครื่องข้อง ๗ อย่างได้. บทว่า นาชฺเชติ คือ ย่อมไม่เพ่งเล็ง เพราะฉะนั้น บรรดาเธอทั้งหลาย เรากล่าวถึงผู้ปรารถนาเพื่อจะเป็นอย่างนั้น.

ฟังทราบคามีอาทิว่า ยํ ปุพฺเพ ดังนี้ต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า ปุพฺเพ คือ กิเลสชาติและกรรมในอดีต ที่พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึงสังขารในอดีต. บทว่า ปจฺจมา เต มาหุ กิญฺจํ กิเลสชาติเครื่องกังวล มีรากเป็นต้น อันจะพึงเกิดขึ้นเพราะปรารถสังขารแม้ในอดีต อย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า มชฺเช เจ โน คหสฺสุติ หากท่านไม่ถือเอาสังขารในท่ามกลาง คือหากท่านจักไม่ถือธรรมมีรูปเป็นต้นในปัจจุบันไซ้ ท่านจักเป็นผู้เข้าไปสงบประพฤติดังนี้.

บทว่า อพฺพิชฺ โรหิ จงทำให้สิ้นพืช ความว่า จงทำให้สิ้นพืชด้วยมรรคญาณ. บทว่า รากิญฺจํ กิเลสชาติเครื่องกังวลคือรากะ ความว่า บรรเทากิเลสคือรากะ แม้ในบทว่า โทหสฺสกิจฺจํ เป็นต้น ถิ่นนี้เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการบรรลุพระอรหัตตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้ตรัสคณาทั้งหลายต่อจากนี้ ด้วยทรงสรรเสริญพระอรหัตต่อไป.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความแห่งคามีอาทิว่า สพฺพโส โดยประการทั้งปวงดังนี้ต่อไป. บทว่า มมายิตํ การถือว่าของเรา คือทำความ

ถือว่าเป็นตนของเรา. หรือถือวัตถุว่านี่เป็นของเรา. บทว่าอสดา จ น โสจติ และผู้ใดย่อมไม่เศร้าโศก เพราะสิ่งที่ถือว่าของเราไม่มีอยู่ คือไม่เศร้าโศก เพราะเหตุไม่มีความยินดี เพราะความไม่มีอยู่เป็นเหตุ. บทว่า น จียติ คือไม่ถึงความเสื่อม. บทว่า อหุ วต เม คือ นามรูปของเราได้มีแล้วหนอ. บทว่า ตํ วต เม นตฺติ นามรูปย่อมไม่มีแก่เราหนอ คือนามรูปที่ได้มีแล้วในอดีต บัดนี้ไม่มีแก่เรา. บทว่า สียา วต เม นามรูปของเราพึงมีหนอ คือเราไม่ได้นามรูปที่จักมีแก่เราหนอ บัดนี้เราจะไม่บรรลु โดยส่วนเดียว. มีอะไรยังไปกว่านั้นอีก.

พึงทราบกาลามีอาทิว่า ยสฺส นตฺติ ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ดังนี้ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กิณฺณํ ความกังวล คือธรรมชาติมีรูปเป็นต้นอะไร ๆ. บทว่า อภิสงฺขตํ คือ อันกรรมควบคุมแล้ว. บทว่า อภิสญฺเจตฺยํ คือ อันจิตประมวลเข้าแล้ว. บทว่า อวิหฺขาย เตว ตตฺถ เป็น อวิหฺขาย ตุ เอว. บทว่า อเสสฺวิราคฺคิโรชา เพราะดับด้วยความสํารอกโดยไม่เหลือ คือเพราะดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค อันได้แก่ความสํารอก.

บทว่า สฺสญฺโถ โลกํ อเวกฺขสฺสุ จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ คือจงดูลอกโดยความเป็นของสูญด้วยอาการสองอย่าง คือด้วยการกำหนดความไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ ด้วยเข้าไปพิจารณาสังขารโดยความเป็นของเปล่า ๑. บทว่า อตฺตานุทฺธิจฺฉิ โหจฺจ ถอนอัตตานุสทฺธิจฺฉิ (ความเห็นเป็นตัวตน) เสียแล้ว คือถอนสํกกายทฺธิจฺฉิ (ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน). บทว่า เอวํ มจฺจุตโร สียา พึงเป็นผู้ข้ามมัจจุราชได้ด้วยอาการอย่างนี้ คือพึงเป็นผู้ข้ามมรณะได้ด้วยอาการอย่างนี้. บทว่า เอวํ

โลกิ อเวกฺขณฺตํ มัจจุราชนํไม่เห็นผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้. บทว่า มจฺจุราชา น ปสฺสตี คือ มัจจุราชนํไม่เห็นเลยแลดู. บทว่า นาณญํ ปญฺญเต กิลฺลิตฺติ บุคคลไม่ปรารถนาอะไร ๆ อื่น คือไม่ปรารถนาไม่ต้องการอย่างอื่นแม้มีประมาณน้อย. บทว่า อณฺุตร อปฺปฏิสนฺธิยา คือ นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวทำเป็นบทเดียวด้วยประการฉะนี้. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.

พึงทราบคามีอาทิว่า อนิฏฺฐริ ไม่มีริษยา ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า อนิฏฺฐริ คือ ไม่มีริษยา. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อนิฏฺฐริ บ้าง. บทว่า สพุทฺธิ สโม คือ เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง. อธิบายว่า เป็นผู้วางเฉย. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดไม่เศร้าโศกว่า นั้นไม่มีแก่เรา เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่หวั่นไหว ก็บอกอานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคลนั้นนี้ว่า บุคคลเป็นผู้ไม่มีริษยา ไม่ตามคิดใจ ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอายตนะทั้งปวง.

บทว่า นิฏฺฐริโย คือ เป็นผู้ริษยา. ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่า นิฏฺฐริยํ คือ เป็นผู้ริษยา. ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่า นิฏฺฐริยํ อธิบายว่า คุณแม้มีประมาณน้อยก็ย่อมไม่มี เพราะอาศัยความเป็นผู้ริษยานั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เขพปาคณํ ถมน้ำลาย. บทว่า นิฏฺฐริยกมฺหนํ คือ การทำความเป็นผู้ริษยา. จริงอยู่ คฤหัสถ์อาศัย คฤหัสถ์อยู่ หรือภิกษุอาศัย ภิกษุอยู่ ครั้นโกรธด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ก็พูดว่าอาศัยผู้นั้นแล้ว ไม่มีคุณแม้สักน้อย จึงทำเสมือนชื่อว่าความเป็นผู้ริษยา เสมือนถมน้ำลายแล้วเอาเท้าขยี้ฉะนั้น การกระทำของผู้นั้นเรียกว่า นิฏฺฐริยกรรม คือ

การทำความเป็นผู้ริษา. บทว่า **อิสฺสา** แสดงความเป็นสภาวะ คือ ความริษาสองอย่าง ต่อจากนั้นเป็นการแสดงความเป็นอาการ. สามอย่าง นอกนั้น เป็นคำกล่าวโดยปริยาย. อนึ่ง ความริษานั้น โดยลักษณะเป็นต้น มีความหวงสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีความไม่ยินดีในสมบัตินั้นเป็นรส มีความเพิกเฉยต่อสมบัติของผู้อื่นนั้นเป็นเครื่องปรากฏ มีสมบัติของผู้อื่น เป็นปทัฏฐาน. บทว่า **ลาเภปี น อิลฺลชฺติ** ไม่หวนไหวแม้ในลาภ คือ ไม่หวนไหวในเพราะการได้ปัจจัย. บทว่า **อลาเภปี** คือ แม้ในการไม่ได้ปัจจัยทั้งหลาย. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้นอีก.

พึงทราบคาถามีอาทิว่า **อนนฺชสฺส** ผู้ไม่หวนไหว ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้นบทว่า **นิสฺสจฺจติ** ได้แก่ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอภิสังขารมีปัญญากิสังขารเป็นต้น. เพราะอภิสังขารนั้นอันบุญกรรมตกแต่ง หรือข่อมตกแต่ง ฉะนั้น จึงเรียกว่า **นิสฺสจฺจติ** คือ อภิสังขาร. บทว่า **วियารมฺภา** ได้แก่ อภิสังขาร มีปัญญากิสังขารเป็นต้นหลายอย่าง. บทว่า **เขมฺม ปสฺสติ สพฺพชฺช** ข่อมเห็นความปลอดภัยไปร้ง คือ ความไม่มีภัยในที่ทั้งปวง. บทว่า **อารมฺภา** คือ การพยายามทำกรรมครั้งแรก. บทว่า **วियารมฺภา** คือ พยายามหลายอย่างสูงในรูป. บทนี้เป็นชื่อของกรรมอันยังปฏิสนธิให้เกิดใน ๓ ภพ. เพราะฉะนั้น เว้นจากวियารัมภะ (ความพยายามยิ่งขึ้นไป) จึงเห็นอย่างนี้.

พึงทราบคาถามีอาทิว่า **น สเมสฺสุ** ดังนี้เป็นต้นต่อไป. ในบทเหล่านั้น บทว่า **น สเมสฺสุ** คือ มุนี ไม่พุดถึงตนแม้ในบุคคลผู้เสมอตนด้วยมานะมีอาทิว่า เราเป็นผู้เสมอกับเขา. แม้ในคนที่ต่ำกว่า ในคนที่สูงกว่า ก็ไม่พุด. บทว่า **นาเทติ น นิสฺสจฺจติ** ข่อมไม่ยึดถือ ข่อมไม่สลัด คือ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 529

ไม่ยึดถือ ไม่สละธรรมอะไร ๆ ในรูปเป็นต้น. บทที่เหลือในที่ทั้งปวง
ชัดดีแล้ว เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต.

จบอรรถกถาอรรถกถาสุตตนิเทศที่ ๑๕

สาริปุตตสุตตนิเทศที่ ๑๖

ว่าด้วยกระแสเสียงของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๘

[๘๘๒] (ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มี

พระกระแสเสียงอันไพเราะ เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความ

เป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น

เลย ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ เลย.

[๘๘๓] คำว่า แต่ก่อนนี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ความว่า ใน
กาลก่อนแต่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นด้วย
จักขุนี้ ด้วยอรรถาพน์เลย คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาที่บ้นทุ-
กัมพลศิลาอาสน์ ณ คงไม้ปาริฉัตตะ (ต้นทองหลาง) ในภพดาวดึงส์
อันหมู่เทวดาห้อมล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนคร โดยบันไดอันสำเร็จด้วยแก้ว
มณีในท่ามกลาง ในกาลนั้น ข้าพเจ้าเว้นการเห็นครั้งนี้ ไม่เคยเห็นใน
กาลก่อนเลย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก่อนแต่นี้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย.

[๘๘๔] บทว่า อิติ ในคำว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า
เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปทปุระณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษร
เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท. คำว่า อายสุมา เป็น
เครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ เป็นเครื่อง
กล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความ
ยำเกรง. คำว่า สารีบุตร เป็นนาม เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมาย
เป็นบัญญัติ เป็นโวหาร เป็นชื่อ เป็นความตั้งชื่อ เป็นความทรงชื่อ
เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นเครื่องแสดงความหมาย เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ

แห่งพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าว
ดังนี้ว่า.

[๘๘๕] ศัพทว่า น ในคำว่า **ทั้งไม่เคยได้ยื่นต่อใคร ๆ เลย**
เป็นปฏิเสธ. ศัพทว่า อุต เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปท-
ปุระณะ เป็นศัพท์ประชุมอักษร เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็น
ลำดับบท. คำว่า **ต่อใคร ๆ** คือ ต่อใคร ๆ ที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์
เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหสัถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็น
มนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทั้งไม่เคยได้ยื่นต่อใคร ๆ เลย.**

[๘๘๖] คำว่า **พระศาสดาผู้มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้**
ความว่า พระศาสดามีพระกระแสเสียงอันไพเราะ คือมีพระกระแสเสียง
อันเสนาะ มีพระกระแสเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระกระแสเสียง
ดุจดั่งมัทย มีพระกระแสเสียงเพราะดังเสียงนกการเวก เสียงอันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ ประการ ย่อมเปล่งออกจากพระโอษฐ์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั่นคือ เป็นเสียงไม่ขัดข้อง ๑ เป็นเสียงผู้ฟังทราบได้ง่าย ๑ เป็นเสียง
ไพเราะ ๑ เป็นเสียงนำฟัง ๑ เป็นเสียงกลมกล่อม ๑ เป็นเสียงไม่
แปร่ง ๑ เป็นเสียงลึก ๑ เป็นเสียงก้องกังวาน ๑ เมื่อใดพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น จะทรงยังบริษัทยาให้ทราบด้วยเสียง เมื่อนั้นเสียงของพระผู้-
มีพระภาคเจ้านั้นย่อมไม่ออกไปนอกบริษัทยา ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มี
เสียงเหมือนเสียงพรหม มีเสียงดังเสียงนกการเวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำพวก ชื่อว่า
พระศาสดา บุคคลผู้นำพวก ย่อมนำพวกให้ข้ามทางกันดาร คือให้ข้าม
ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่งทางกันดารแต่โจร ทางกันดารแต่สัตว์ร้าย

ทางกัณดารแต่ที่อดอยาก ทางกัณดารแต่ที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงพร้อมซึ่งภูมิภาค
อันเกษม จันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำออก ข้ามออก ข้ามพ้น ซึ่ง
กัณดารแต่ชาติ กัณดารแต่พยาธิ กัณดารแต่ภระ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โหมหนัส และอุปายาส กัณดารแต่ราคะ กัณดารแต่โทสะ โมหะ มานะ
ทิฏฐิ กิเลสและทุจริต รกชฎกัณดาระ รกชฎกัณดาระ โมหะ มานะ
และทิฏฐิ รกชฎกัณดาระกิเลส ให้ถึงพร้อมซึ่งอมตนิพพานอันเป็นส่วนเกษม
จันนั้นเหมือนกัน แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า
ผู้นำพวก.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ ผู้แนะนำ ผู้นำเนื่อง ๆ ผู้ให้รู้ดี
ผู้ให้พินิจ ผู้เพ่งดู ผู้ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงชื่อว่า ผู้นำพวก.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรง
ยังมรรคที่ยังไม่เกิดพร้อมให้เกิดพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก
ทรงทราบมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทางฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้
สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรค
อยู่ เป็นผู้ประกอบศีลาทิกุณในภายหลัง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า ผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดา
ผู้มีพระกระแสเสียงอันไพเราะอย่างนี้.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นพระคณาจารย์

[๘๘๗] คำว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจุติจากชั้นดุสิต ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ

ลงสู่พระครรภ์พระมารดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพสุติมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

อีกอย่างหนึ่ง พวกเทวดาท่านกล่าวว่า **คฤติ** เทวดาเหล่านั้นยินดีพอใจ ชอบใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากคฤติเทวโลกมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพสุติมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า **คฤติ** พระอรหันต์เหล่านั้นยินดีพอใจ ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์แห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เสด็จจากภพสุติมาสู่ความเป็นพระคณาจารย์.

คำว่า **คณิ** ความว่า **มีคณะ** พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่าเป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์ เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงพราสอนคณะ เพราะอรรถว่า พระองค์มีความมองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ เพราะอรรถว่า คณะย่อมตั้งใจฟังต่อพระองค์ เจริญโสดลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงยังคณะให้ออกจากอกุศล ให้ตั้งอยู่ในกุศล เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุ เป็นคณาจารย์ของคณะภิกษุณี เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสก เป็นคณาจารย์ของคณะอุบาสิกา เป็นคณาจารย์ของคณะพระราชา เป็นคณาจารย์ของคณะกษัตริย์ เป็นคณาจารย์ของคณะพราหมณ์ เป็นคณาจารย์ของคณะแพศย์ เป็นคณาจารย์ของคณะศูทร เป็นคณาจารย์ของคณะเทวดา เป็นคณาจารย์ของคณะพรหม พระศาสดาเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ

เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้าไป เข้าไปพร้อม ถึงพร้อมแล้ว ซึ่ง
สังกัสสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เสด็จจากภพดุสิตมาสู่ความเป็น
พระคณาจารย์ เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า

(ท่านพระสารีบุตรกล่าวดังนี้ว่า) พระศาสดาผู้มีพระ-

กระแสน้ำอันไพเราะ เสด็จจากภพดุสิต มาสู่ความ
เป็นพระคณาจารย์อย่างนี้ ก่อนแต่จะเข้าพเจ้าไม่เคยเห็น
ทั้งไม่เคยได้ยินต่อใคร ๆ เลย.

[๘๘๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ย่อมปรากฏเด่นชัด
แก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก พระองค์ทรงกำจัดมืดทั้งปวง
เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วถึงความยินดี.

[๘๘๙] คำว่า แก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก ความว่า แก่โลกพร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก แก่หมู่สัตว์พร้อมสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าปรากฏแก่เทวดาและมนุษย์

[๘๙๐] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ย่อมปรากฏ
เด่นชัด ความว่า พวกเทวดาย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับแสดง
ธรรมอยู่ที่บัลลังก์มณฑปสิลาอาสน์ ณ คางุสสีปาริฉัตตกะ ในภพดาวดึงส์
ฉนได พวกมนุษย์ก็ย่อมเห็นฉนนั้น พวกมนุษย์ย่อมเห็นฉนได พวก
เทวดาก็ย่อมเห็นฉนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมปรากฏแก่พวกเทวดา
ฉนได ก็ย่อมปรากฏแก่พวกมนุษย์ฉนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมปรากฏ

แก่นนุษย์ฉันใด ก็ย่อมปรากฏแก่พวกเทวดานั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุยอมปรากฏเด่นชัด อีกอย่าง
หนึ่ง ท่านสมณพราหมณ์บางพวกมิได้ฝึกตน ก็ปรากฏเพศแห่งบุคคล
ผู้ฝึกตน มิได้สงบ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้สงบ มิได้ระงับ ก็ปรากฏ
โดยเพศแห่งบุคคลผู้ระงับ มิได้ดับ ก็ปรากฏโดยเพศแห่งบุคคลผู้ดับ
สมจริงดังภาษิตว่า^๑

สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทธฺิ ณ ภายใน งาม
แต่ภายนอก เป็นผู้อันบริวารห้อมล้อมเที่ยวไปในโลก
เหมือนหมอน้ำทำด้วยดินหุ้มทองคำ และเหมือนเหรียญ
มาสกลโลหะหุ้มทองคำฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงฝึกพระองค์แล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทฺธเจ้าผู้ฝึกแล้ว ทรง
สงบแล้ว ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทฺธเจ้าผู้สงบแล้ว ทรงระงับแล้ว
ย่อมปรากฏโดยเพศแห่งพระพุทฺธเจ้าผู้ระงับแล้ว ทรงดับแล้ว ย่อมปรากฏ
โดยเพศแห่งพระพุทฺธเจ้าผู้ดับแล้ว โดยความจริงโดย เป็นจริง โดยต้องแท้
โดยความเป็นจริง โดยไม่วิปริต โดยสภาพ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย
ผู้เป็นพระพุทฺธเจ้า มีพระอิริยาบถมิได้กำเรบ ทรงสมบูรณ์ด้วยปณิธิ
(ความปรารถนา) แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระจักขุยอมปรากฏเด่นชัด.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระเกียรติอันบริสุทธฺิ ทรง
เพียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและความสรรเสริญ เป็นเช่นนี้ เช่นนั้น และ

อย่างยิ่ง ในภพภาค ภพครุฑ ภพยักษ ภพอสูร ภพคนธรรพ์ ภพ-
มหाराช ภพอินทร์ ภพพรหม แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยพละ ๑๐ ย่อมปรากฏ ประจักษ์ รู้ได้ด้วย
เวสาร์ชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เสดธรรม
พลธรรมคุณธรรม วิริยะ ปัญญา สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏในที่ไกล เหมือนนภูเขา
หิมวันต์ฉะนั้น อสัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏในที่นั้น
เหมือนลูกศรที่ยิงไปในกลางคั่นฉะนั้น.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ
ย่อมปรากฏเด่นชัด.

ว่าด้วยจักขุ ๕ ประการ

คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้ามีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ คือมีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุ มี
พระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุ มีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุ มีพระจักขุแม้
ด้วยพุทธจักขุ มีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร. สี ๕ อย่าง
คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำ และสีขาว ย่อมปรากฏมีอยู่ในมังสจักขุ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขนพระเนตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งอยู่ในที่ใด
ที่นั่นมีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู. เหมือนดอกผักตบ ต่อจากที่นั่น
มีสีเหลือง เหลืองนวล สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู เหมือนดอกกรรณิการ์
ขอบบัวพระเนตรทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสีแดง แดงงาม น่าชม

นาคู. เหมือนสีปึกแมลงทับ ที่ท่ามกลางพระเนตรมีสีดำ ดำงาม ไม่หมองมัว
ใสสนิท น่าชม นาคู เหมือนสีสมอดำ (อิฐแก่ไฟ) ต่อจากที่นั้นมีสีขาว
ขาวงาม เปล่งปลั่ง ขาวนวล น่าชม นาคู เหมือนสีดาวประกายพลุก
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมั่งสัจจะนั้นเป็นปกติ เนื่องในพระวรกาย เกิด
เฉพาะด้วยสุจริตกรรมในภพก่อน ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบทั้ง
กลางวันทั้งกลางคืน แม้เมื่อใด มีมิดประกอบด้วยองค์ ๔ คือพระอาทิตย์
อัสดงคต ๑ วันอุโบสถมีในกาฬปักข์ ๑ แแนวป่าทึบ ๑ ก้อนกาลเมฆใหญ่
ตั้งขึ้น ๑ เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบ
ในที่มิดอันประกอบด้วยองค์ ๔ แม้เห็นปานนี้ ที่หลุมก็ดี บานประตูก็ดี
กำแพงก็ดี ภูเขาก็ดี กอไม้ก็ดี เถาวัลย์ก็ดี เป็นเครื่องบังการเห็นรูป
ทั้งหลาย ย่อมไม่มี หากว่าบุคคลพึงเอางาเมสสันหนึ่งทำเป็นเครื่องหมาย
ใส่ลงในเกวียนบรรทุกงา พระผู้มีพระภาคเจ้าก็พึงทรงหยิบเอาเมสสัน
นั้นแหละขึ้นได้ พระมั่งสัจจะเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยมั่งสัจจะอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยทิพยจักษุอย่างไร. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต
มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ
ล่งจักษุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์
เหล่านั้นหนอ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียน
พระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตาย
ไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก. ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบ
ด้วย กายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมา-

ทิฏฐิ ยึดถือการทำความอำนางสัมมาทิฏฐิ เมื่อคายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ
โลกสวรรค์ ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลังจุติ กำลัง
อุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก
ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่งจักษุมนุษย์ และทรงทราบหมู่มสัตว์ผู้เป็นไป
ตามกรรมด้วยประการดังนี้.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงพระประสงค์ พึงเห็นแม่โลกธาตุหนึ่ง
แม่โลกธาตุ ๒ แม่โลกธาตุ ๓ แม่โลกธาตุ ๔ แม่โลกธาตุ ๕ แม่โลก-
ธาตุ ๒๐ แม่โลกธาตุ ๓๐ แม่โลกธาตุ ๔๐ แม่โลกธาตุ ๕๐ แม่โลก-
ธาตุพันหนึ่งเป็นส่วนเล็ก แม่โลกธาตุสองพันเป็นส่วนกลาง แม่โลกธาตุ
สามพัน แม่โลกธาตุหลายพัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระประสงค์
เท่าใด ก็พึงทรงเห็นเท่านั้น ทิพยจักขุของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์
อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร. พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารื่นเริง มี
ปัญญาเล่นไป มีปัญญาคมกล้า มีปัญญาชำแรกกิเลส ทรงฉลาดในประเภท
ปัญญา มีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิตา ทรงบรรลุเวสัชชญาณ ๔
ทรงทศพลญาณ ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษสียะ ทรงเป็นบุรุษ
นาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษนารถะไปเป็นปกติ มีพระญาณ
หาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ มีพระยศหาที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง
ทรงมีทรัพย์มาก ทรงมีปัญญาเป็นทรัพย์ ทรงเป็นผู้นำ ทรงนำไปโดย
วิเศษ นำเนื่อง ๆ ให้รู้จักประโยชน์ ให้เพ่งพิจารณาให้เห็นประโยชน์
ให้เล่นไปด้วยปลาตะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้ให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้น ให้เกิดขึ้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ให้เกิดขึ้นพร้อม ผู้ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้ซึ่งมรรค ทรงทราบซึ่งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ สาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ดำเนินตามมรรคอยู่ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาทีคุณในภายหลัง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักขุ มีพระญาณ มีธรรม มีพรหมธรรม ผู้ตรัสบอก ผู้ตรัสบอกโดยประการ เป็นผู้นำออกซึ่งอรรถ ทรงประทานอมตธรรม ทรงเป็นธรรมสามี เป็นพระตถาคต สิ่งที่ไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ไม่ทรงทราบ ไม่ทรงทำให้แจ่มแจ้ง ไม่ทรงถูกต้องด้วยปัญญา ย่อมไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ธรรมทั้งปวง รวมทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาสู่คล่องใน मुख คือพระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วโดยอาการทั้งปวง ชื่อว่าประโยชน์ที่ควรแนะนำทุก ๆ อย่างอันชนควรรู้ มีอยู่ คือประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองอย่าง ประโยชน์มีในชาตินี้ ประโยชน์มีในชาติหน้า ประโยชน์สิ้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลึกลับ ประโยชน์ที่ปกปิด ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่บังเกิดขึ้น แนะนำไปแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์อันผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธานุภาพ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณไม่ขัดข้องในอดีต มีพระญาณไม่ขัดข้องในอนาคต มีพระญาณไม่ขัดข้องในปัจจุบัน กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น
พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีส่วนสุครอบ
แห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีส่วนสุครอบแห่ง
พระญาณ พระญาณไม่เป็นไปรอบเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่ง
บทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณไป ธรรมเหล่านั้นมีความตั้งอยู่
ในส่วนสุครอบของกันและกัน เมื่อชั้นผอบสองชั้นปิดกันสนิทพอดี ชั้น
ผอบข้างล่างก็ไม่เกินผอบข้างบน ชั้นผอบข้างบนก็ไม่เกินชั้นผอบข้างล่าง
ชั้นผอบทั้งสองนั้นมีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน ฉะนั้นใด บท
ธรรมที่ควรแนะนำก็ดี พระญาณก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว
ผู้มีความตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด
พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระ-
ญาณมีส่วนสุครอบแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำ บทธรรมที่ควรแนะนำก็มี
ส่วนสุครอบแห่งพระญาณ พระญาณไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ
ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่เกินพระญาณ ธรรมเหล่านั้น มีความ
ตั้งอยู่ในส่วนสุครอบของกันและกัน ฉะนั้นเหมือนกัน.

พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบใน
ธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยความนึก เนื่องด้วยความหวัง เนื่อง
ด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว
พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปรอบในสัตว์
ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบอรรถาสัย อนุสัย จริต อริมุตติ
แห่งสัตว์ทั้งปวง ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสขุณิน้อย ในปัญญจักขุ
มีกิเลสขุณิน้อยมากในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี

มีอาการทรม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก เป็นภพ-
สัตว์ เป็นอภพสัตว์.

โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุท-
ธญาณ ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สุครวมทั้งปลาตมิ ปลาตมิงคละ และ
ปลาตมิตมิงคละ ย่อมเป็นไปรอบในภายในมหาสมุทร ฉนใด โลกพร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา
และมนุษย์ ย่อมเป็นไปรอบในภายในพระพุทธานุญาณ ฉนนันเหมือนกัน.

นกทุกชนิด โดยที่สุครวมทั้งครุฑเวไนยโคตร ย่อมเป็นไปรอบใน
ประเทศอากาศ ฉนใด พระพุทธานุภาพทั้งหลายผู้เสมอด้วยพระสารีบุตร
โดยปัญญา ย่อมเป็นไปรอบในประเทศแห่งพระพุทธานุญาณ ฉนนันเหมือนกัน.

พระพุทธานุภาพย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย
ตั้งอยู่ พวกบัณฑิตผู้เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ มีปัญญา
ละเอียด รู้วาทะของผู้อื่น เหมือนนายขมังธนูยิงขนหางทรายแม่น เทียว
ไปจุทำลายทิวทัศน์ของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน บัณฑิตเหล่านั้น ประมัตต์
ปัญหาแล้ว เข้ามาเฝ้าพระตถาคต ทูลถามปัญหาเหล่านั้นอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสย้อนถาม และตรัสแก้แล้ว เป็นปัญหามีเหตุที่ทรงแสดงออก
และทรงสลัดออก บัณฑิตเหล่านั้นเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงไพโรจน์ยิ่งด้วยพระปัญญา ในที่นั้นโดยแท้แล.
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างไร พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสขุณิน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสขุณิมากในปัญญจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ควรแนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ในกอบัวเขียว ในกอบัวแดง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบล ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ น้ำไม่คิดแม้ฉนใด

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ผู้มีกิเลสขุณิน้อยในปัญญจักขุ มีกิเลสขุณิมากในปัญญจักขุ มีอินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้แนะนำได้โดยง่าย ผู้แนะนำได้โดยยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้เป็น**ราคะจริต** บุคคลนี้เป็น**โทสะจริต** บุคคลนี้เป็น**โมหะจริต** บุคคลนี้เป็น**วิัตถกจริต** บุคคลนี้เป็น**ศรัทธาจริต** บุคคลนี้เป็น**ญาณจริต**.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสบอก**อสุภกถา**แก่บุคคลผู้เป็น**ราคะจริต** ย่อมตรัสบอก**เมตตากาวนา**แก่บุคคลผู้เป็น**โทสะจริต** ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็น**โมหะจริต**ให้ตั้งอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาลอันควร ในการสนทนาธรรมตามกาลอันควร ในการอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสบอก**อานาปานสติ**แก่บุคคลผู้เป็น**วิัตถกจริต** ย่อมตรัสบอกพระ-

สูตรอันเป็นนิมิตติ ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนาซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา พึงเห็นหมู่ชนโดยรอบ
ฉันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระปัญญาดี มีพระ-
จักษุโดยรอบ พระองค์มีความโสภไปปราศจากแล้ว ทรง
ขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ของทรงตรวจดูหมู่ชน
ผู้อุ่เกียรณด้วยความโสภ ถูกชาติและชราครอบงำฉันนั้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยพุทธจักษุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักษุแม้ด้วยสมันตจักษุอย่างไร. พระ-
สัพพัญญุตญาณ เรียกว่าสมันตจักษุ พระผู้มีพระภาคเจ้าไปใกล้ ไปใกล้ดี
แล้วเข้าถึง เข้าถึงดีแล้ว เข้าไปถึงดีแล้ว ประกอบแล้วด้วยพระสัพพัญ-
ญุตญาณ.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

สิ่งอะไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ อันปัญญาจักษุของพระ-
ตถาคตนั้นไม่เห็นแล้ว ย่อมไม่มี อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ
อันพระพุทธญาณไม่รู้แจ้งแล้วและไม่พึงรู้ ย่อมไม่มี
ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่ พระตถาคตทรงทราบแล้ว

ซึ่งธรรมชาติที่ควรแนะนำนั้นทั้งหมด เพราะเหตุนั้น พระ-

ตถาคตจึงชื่อว่า ผู้มีสมันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุยอมปรากฏเด่นชัด.

[๘๔๑] คำว่า ทรงกำจัดมืดทั้งปวง ความว่า ทรงบรรเทา กำจัด
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดเพราะราคะ ความมืดเพราะ
โทสะ ความมืดเพราะโมหะ ความมืดเพราะมานะ ความมืดเพราะทิฎฐิ
ความมืดเพราะกิเลส ความมืดเพราะทุจริตทั้งปวงอันทำให้เป็นคนบอด
ทำไม่ให้มีจักขุ ทำไม่ให้มีญาณ อันดับปัญญา เป็นไปในฝ่ายแห่งความ
ลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงกำจัดมืด
ทั้งปวง.

พระพุทธรเจ้าเป็นบุคคลผู้เอก

[๘๔๒] คำว่า เป็นบุคคลเอก ทรงบรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชา ทรงเป็น
บุคคลผู้เอก เพราะเป็นผู้ไม่มีเพื่อน ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละ
คันหา ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรกว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดย
ส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรกว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะ
โดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรกว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะ
โดยส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรกว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสใด
ส่วนเดียว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรกว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายน-

มรรค ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่งบรรพชา
อย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงหนุ่มฉกรรจ์ มีพระเกศาดำสนิท ยัง
หนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาและพระบิดาไม่ทรงปรารถนา
ให้ผนวช มีพระพักตร์ชุ่มด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงรำพันอยู่ ทรงสละ
หมู่พระญาติ ทรงตัดความกังวลในยศทั้งหมด ทรงตัดความกังวลใน
พระโอรสพระชายา ทรงตัดความกังวลในพระญาติ ทรงตัดความกังวล
ในมิตรอำมาตย์ ทรงตัดกังวลในการสั่งสม ทรงปลงพระเกศาและพระ-
มัสสุ ทรงครองผ้ากาสายะเสด็จออกผนวช ถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จ-
เที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพัง
พระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะส่วนแห่ง
บรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะไม่มีเพื่อน
อย่างไร. พระองค์ทรงผนวชแล้วอย่างนี้ พระองค์เดียว ช้องเสพ
เสนาสนะเป็นป่าและป่าใหญ่น้อยอันสงัด มีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง
ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก้แค้น
พระองค์ทรงพระดำเนินพระองค์เดียว ประทับยืนพระองค์เดียว ประทับ
นั่งพระองค์เดียว ทรงบรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงบิณฑ-
บาตพระองค์เดียว เสด็จออกไปพระองค์เดียว ประทับอยู่ในที่ลับพระองค์
เดียว ทรงอธิษฐานจงดมพระองค์เดียว ทรงเที่ยวไป ยับยั้งอยู่ พักผ่อน

ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา ลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะไม่มีเพื่อนอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอ เพราะความละตัณหา
อย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระองค์เดียว ไม่มีเพื่อนอย่างนี้
ไม่ทรงประมาท มีความเพียร มีพระทัยเด็ดเดี่ยว ทรงตั้งพระมหาปธาน
อยู่ที่ควงโพธิพฤกษ์ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดมารทั้งเสนามารที่ไม่ให้
มหาชนพ้นไป เป็นเผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปซึ่ง
ตัณหาเพียงดังข่าอันให้เล่นไป ให้เกาะเกี่ยวอารมณ์อยู่.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อน เล่นไปสู่ความเป็นอย่างนี้
และความเป็นอย่างอื่นตลอดกาลนาน ไม่ล่วงพ้นสังสาร
ไปได้ ภิกษุรู้จักโทษนี้ รู้จักตัณหาเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
จึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีความยึดถือ มีสติ พึง
เว้นรอบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะความละตัณหา
อย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
ปราศจากราคะ โดยส่วนเดียวอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็น
บุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะ
อรรถว่า ทรงละราคะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็น
ผู้ปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคล
ผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละ

โมหะเสียแล้ว ทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดย
ส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลสทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างไร. สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘
เรียกว่า เอกายนมรรค (ธรรมเป็นหนทางเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว).

สมเด็จพระพนธ์คำถาว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่ง
ความสันชาติ ผู้ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อม
ทรงทราบมรรคเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว บัณฑิตทั้งหลาย
ได้ข้ามก่อนแล้ว จักข้าม และย่อมข้ามซึ่งโอฆะด้วย
มรรคนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้
เดียวตรัสรู้ ซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร ญาณ ปัญญา
ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฃงค์ วิมังสา วิปัสสนา สัมมา-
ทิฎฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ ด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ตรัสรู้ว่า
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
ฯลฯ ตรัสรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ตรัสรู้ว่า เพราะ
อวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

ตรัสรู้ว่า นี่ทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี่เหตุให้เกิดทุกข์ ตรัสรู้ว่า นี่ความดับทุกข์
ตรัสรู้ว่า นี่ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อาสวะ ตรัสรู้ว่า
นี่เหตุให้เกิดอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี่ความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า นี่ปฏิบัติให้
ถึงความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อะไร ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้
ควรกำหนดรู้ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านั้นควรละ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น
ควรให้เจริญ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ตรัสรู้ความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาชณะ ๖ ตรัสรู้ความเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕
ตรัสรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่ง
มหาภูตรูป ๔ ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ ความตรัสรู้ ตรัสรู้เฉพาะ
ตรัสรู้พร้อม ตรัสรู้ชอบ ทรงบรรลุ ทรงได้เฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรง
ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้พร้อม
ควรบรรลุ ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้งทั้งปวงด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้เอก เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่ง
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

คำว่า ซึ่งความยินดี ในคำว่า บรรลุแล้วซึ่งความยินดี ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ ทรงถึงเฉพาะ ทรงถูกต้อง ทรงทำให้แจ้ง
ซึ่งความยินดีในเนกขัมมะ ความยินดีในความสงบ ความยินดีในความ
สงบ ความยินดีในสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นบุคคลผู้เอก
บรรลุแล้วซึ่งความยินดี เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักษุ ย่อมปรากฏเด่นชัด
แก่อโลกรวมทั้งเทวโลก พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรง
กำจัดมืดทั้งปวง เป็นบุคคลผู้เอก บรรลุแล้วซึ่งความยินดี.

[๘๕๓] เรามีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็น
พระคณาจารย์ของคนหมู่มาก ซึ่งเนื่องในศาสนา.

ว่าด้วยพระนามว่าพุทธะ

[๘๕๔] ชื่อว่า พุทธะ ในคำว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่
อาศัย ผู้คงที่ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระสยัมภู ไม่มีใครเป็นอาจารย์
ตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายอันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อน
ทรงบรรลุความเป็นพระสัมพัตถุในเพราะความตรัสรู้นั้น และทรงถึงความ
เป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย. คำว่า พุทฺโธ ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า
เพราะอรรถว่าอะไร? ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะ
ทั้งหลาย เพราะอรรถว่า ให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะเป็นพระสัมพัตถุ เพราะ
เป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง เพราะเป็นผู้ไม่มีผู้อื่นแนะนำ เพราะเป็นผู้เบิกบาน
เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ เพราะเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส เพราะอรรถว่า เป็นผู้
ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโทสะโดยส่วน
เดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้ปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า
เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า เป็นผู้เสด็จไปตามเอกายน-
มรรค เพราะอรรถว่า เป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอัน

ยอดเยี่ยม เชื่อว่าเป็นพระพุทธรเจ้าเพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พระภาคา พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณะ พราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกข์จันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสังคิกขาปัญญาธิ (ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะทำแจ่มแจ้ง ซึ่งพระอรหัตผลและธรรมทั้งปวง) พร้อมด้วยการทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ กวงแห่งโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น.

[๔๕๕] ความอาศัย ในคำว่าไม่อาศัย มี ๒ อย่าง คือความอาศัยด้วยต้นหา ๑ ความอาศัยด้วยทัญญู ๑.

ความอาศัยด้วยต้นหาเป็นไฉน ? วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือเอาของเรา ด้วยส่วนแห่งต้นหาที่มีประมาณเท่าใด ความยึดถือว่าของเรา ซึ่งวัตถุที่มีประมาณเท่านั้นว่า สิ่งนี้ของเรา สิ่งนั้นของเรา สิ่งที่มีประมาณเท่านี้ของเรา สิ่งของของเรามีประมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทูณ ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ชนบท ฉาง คลัง เป็นของของเรา ความยึดถือว่าเป็นของเรา แม้ซึ่งแผ่นดินใหญ่ทั้งสี่ด้วยสามารถแห่งต้นหา ตลอดถึงต้นหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยต้นหา.

ว่าด้วยทัญญู

ความอาศัยด้วยทัญญูเป็นไฉน ? สักกายทัญญูมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทัญญู

มีวัตถุ ๑๐ อันตลาคาทิกทัญญิมิวัตถุ ๑๐ ทัญญิ ความไปคือทัญญิ รกเรียว
คือทัญญิ กัณดารคือทัญญิ เสี้ยนหนามคือทัญญิ ความคันรนคือทัญญิ
เครื่องประกอบคือทัญญิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดถือ
ทางผิด คลองผิด ความเป็นผิด ถัทธิเคียรถีย์ ความถือโดยแสวงหาผิด
ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าแน่นอน ว่าจริง
ในสิ่งที่ไม่จริงอันใด เห็นปานนี้ และทัญญิ ๖๒ มีประมาณเท่าใด นี้ชื่อว่า
ความอาศัยด้วยทัญญิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละความอาศัยด้วยค้นหา สละ
คืนความอาศัยด้วยทัญญิ เพราะทรงละความอาศัยด้วยค้นหา สละคืนความ
อาศัยด้วยทัญญิ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่อาศัย ไม่อิงอาศัย ไม่พัวพัน
ไม่เข้าถึง ไม่ติดใจ ไม่น้อมใจถึง เป็นผู้ทรงออกไป สละ พ้นขาด ไม่เกี่ยว
ข้องซึ่งจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
(ธรรมารมณ์) สกฺขล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจยเกสัขบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ
กาม รูปภพ อรูปภพ สัณฺญาภพ อสัณฺญาภพ เนรสัณฺญานาสัณฺญาภพ
เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ทรงเป็นผู้
มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น เป็นผู้ไม่อาศัย.

ว่าด้วยผู้คงที่โดยอาการ ๕

[๘๘๖] คำว่า ผู้คงที่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็น

ผู้คงที่โดยอาการ ๕ คือ เป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้ว ๑ เป็นผู้คงที่ เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้า **ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ อย่างไร ?** พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้คงที่แม้ในลาภ แม้ในความเสื่อมลาภ แม้ในยศ แม้ในความเสื่อมยศ แม้ในสรรเสริญ แม้ในนินทา แม้ในสุข แม้ในทุกข์ หากว่า ชนทั้งหลายพึงลုပ်ได้พระพาหาข้างหนึ่งแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเครื่องหอม พึงถากพระพาหาข้างหนึ่งด้วยมิด พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไม่ทรงมีความยินดีในการลုပ်ได้ด้วยเครื่องหอมโน้น และไม่ทรงมีความยินร้ายในการถากด้วยมิดโน้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละความยินดีและความยินร้ายเสียแล้ว ทรงล่วงเลยความดีใจและความเสียใจแล้ว ทรงก้าวล่วงความพอใจและความพิโรธเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า **ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์อย่างนี้.**

พระผู้มีพระภาคเจ้า **ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว. อย่างไร ?** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสละ คาย ปล่อย ละ สละคีนราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า **ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า สละแล้ว อย่างนี้.**

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้วอย่าง
ไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข้าม คือ ข้ามขึ้น ก้าวล่วง ก้าวล่วงด้วย
ดี ล่วงเลยแล้ว ซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ และ
คลองแห่งสงสารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงอยู่จบแล้ว ทรงประ-
พฤติจรณะแล้ว ดำเนินถึงทางไกลแล้ว ดำเนินถึงทิศแล้ว ดำเนินถึงที่สุด
แล้ว ทรงรักษาพรหมจรรย์แล้ว ทรงบรรลุดมทิฏฐิแล้ว เจริญมรรคแล้ว
ละกิเลสแล้ว มีการแทงตลอดมิได้กำเริบ มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรง
ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งนิโรธ ทรงรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ทรงกำหนดรู้ธรรมที่
ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรง
ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรง
ถอนอวิชชาอันเป็นดุจลื้มสลักออกแล้ว ทรงเรียวยากรมอันเป็นดังกุเสีย
แล้ว ทรงถอนตัณหาเป็นดังเสาระเนียดขึ้นแล้ว ไม่มีสังโยชน์เป็นบาน-
ประตู เป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก มีมานะเป็นดุจธงอันตกไปแล้ว
ทรงปลงภาระเสียแล้ว มีโยคกิเลสมิได้เกี่ยวข้อง มีองค์ ๕ อันละเสียแล้ว
ประกอบด้วยองค์ ๖ มีสติเป็นธรรมเอกเครื่องรักษา มีธรรมเป็นเครื่อง
อาศัย ๔ มีทิฐุสัจจะเฉพาะอย่างหนึ่งอันทรงบรรเทาเสียแล้ว มีการ
แสวงหาอันชอบไม่หย่อนอันประเสริฐ มีความดำริมิได้ขุ่นมัว มีกายสังขาร
อันระงับแล้ว มีจิตพ้นดิแล้ว มีปัญญาพ้นดิแล้ว เป็นผู้มีความบริบูรณ์
มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว เป็นอุคฆมนุรุษ เป็นบรมนุรุษ ถึงความบรรลु
เป็นอย่างยิ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิได้ก่อ มิได้กำจัด กำจัดดำรงอยู่แล้ว
มิได้ละ มิได้ถือนั่น ละแล้วดำรงอยู่ มิได้เห็บ มิได้ยาก เห็บแล้วดำรงอยู่

มิได้ดับ มิได้ให้ลูก ดับแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้ประกอบด้วย
ศีลชั้น สมาริชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้น
เป็นอเสขะ เทงตลอดอริยสัจแล้วดำรงอยู่ ก้าวล่วงตัณหาอย่างนี้แล้วจึง
ดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่เพราะไม่ต้องไป ยึดถือเอาอดชั้ย
แล้วดำรงอยู่ ดำรงอยู่ในความช่งเสพวิมุตติ ดำรงอยู่ด้วยความเมตตา
กรุณา มุทิตา อุเบกขาอันบริสุทธิ์ ดำรงอยู่ด้วยความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว
ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่แข่งกระด้าง ด้วยคัมภีร ทิฎฐิ มานะ อันบริสุทธิ์
ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น ดำรงอยู่เพราะเป็นผู้สันโดษ ดำรงอยู่ใน
ส่วนสุครอบแห่งชั้น ธาตุ อายตนะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วิญญู ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด ดำรงอยู่ในอภัพอันมีในที่สุด ทรง
ไว้ซึ่งร่างกายมีในที่สุด.

สมจริงดังประพันธ์คาถาว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีภพนี้เป็นที่สุด มีอภัพนี้

เป็นที่หลัง มิได้มีชาติ มรณะและสงสาร ไม่มีภพใหม่.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าคงที่ เพราะอรรถว่า ข้ามแล้วอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่าง
ไร ? พระทัยของพระมีผู้พระภาคเจ้าพ้นแล้ว พ้นวิเศษ พ้นดีแล้ว จากระคะ
โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ
ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความ
แข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ

เดือดร้อนทั้งปวง อकुสลาภิสังขารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะอรรถว่า พ้นแล้วอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ อย่างไร ? พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ ในเมื่อสติมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสรรพสาธะ ในเมื่อสรรพสาธะมีอยู่. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิริยะ ในเมื่อวิริยะมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ ในเมื่อสติมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มีสมาธิ ในเมื่อสมาธิมีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มปัญญา ในเมื่อปัญญามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มวิชชา ๓ ในเมื่อวิชชามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มอภิญญา ๖ ในเมื่ออภิญญามีอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกว่า เป็นผู้มโพละ ๑๐ ในเมื่อโพละมีอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้คงที่เพราะทรงแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่.

ว่าด้วยวัตถุแห่งความหลุดลง ๓ อย่าง

[๘๔๗] ชื่อว่า ผู้ไม่ทรงหลุดลง ในคำว่า ผู้ไม่หลุดลง

ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ มีอธิบายว่า วัตถุแห่งความหลุดลง ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความหลุดลงกล่าวด้วยการช่องเสฟปัจฉัย ๑ วัตถุแห่งความหลุดลงกล่าวด้วยอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความหลุดลงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง ๑.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการซ่อนเสฟปัจจัยเป็นไฉน ?

พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุนั้นมีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร อาศัยความเป็นผู้อยากได้มาก ย่อมบอกถึง จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร พูดยังนี้ว่า ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยจีวรมีค่ามาก การที่สมณะเที่ยวเลือกเก็บ ผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อ หรือร้านตลาด แล้วทำสังฆาฏิใช้ เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก การที่สมณะ สำเร็จความเป็นอยู่ ด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้ง โดยความประพฤติ แสวงหา เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยเสนาสนะมีค่ามาก การที่สมณะอยู่โคนต้นไม้ อยู่ที่บ้าน้ำ หรืออยู่ที่แจ้ง เป็นการสมควร ประโยชน์อะไรแก่สมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวารมีค่ามาก การที่สมณะ พึงทำด้วยน้ำมูตรเน่าหรือขี้ลูกสมอ เป็นการสมควร ภิกษุนั้นอาศัย ความเป็นผู้อยากได้มาก จึงทรงจีวรที่เศร้าหมอง ถิ่นบิณฑบาตที่ เศร้าหมอง ซ่องเสฟเสนาสนะที่เศร้าหมอง และถิ่นคิลานปัจจัยเภสัช- บริวารที่เศร้าหมอง พวกคฤหบดีเห็นภิกษุนั้นแล้ว ย่อมทราบอย่างนี้ว่า สมณะนี้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดยชอบสังค ไม่คลุกกลีด้วย หมู่มณะ ปรารถนาความเพียร มีวาตะกำจัดกิเลส ก็ยิ่งนิมนต์เธอด้วยจีวร บิณฑบาตเสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุนั้นก็กล่าวว่า เพราะ ประกอบด้วยเหตุ ๓ ประการ กุลบุตรผู้มีศรัทธา ก็ประสบบุญมาก คือ เพราะประจวบด้วยศรัทธา ๑ เพราะประจวบด้วยไทยธรรม ๑ เพราะ

ประจวบด้วยทักษิณบุคล ๑ ท่านทั้งหลายมีศรัทธาอยู่ มีไทยธรรมนี้อยู่ ทั้งอามาก็เป็นปฎิกาก (ผู้ทักษิณบุคล) ถ้าอามาจักไม่รับ ท่านทั้งหลายก็จักเสื่อมจากบุญไป อามาไม่มีความต้องการด้วยปัจจัยนี้ ก็แต่ว่าอามาจะรับด้วยความอนุเคราะห์ท่านทั้งหลาย จำเดิมแต่นั้น ภิกษุ นั้นก็รับจีวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมาก ความทำหน้าชูชี่ ความเป็นผู้มีหน้าชูชี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการชองเสพปัจจัย.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประมุขชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงสำรวจการเดิน สำรวจการยืน สำรวจการนั่ง สำรวจการนอน ข้อมตั่งสติเดิน ตั่งสติยืน ตั่งสตินั่ง ตั่งสตินอน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิเดิน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธิยืน ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินั่ง ทำเหมือนภิกษุมีสมาธินอน และทำเหมือนภิกษุที่เจริญอาปาถกฌาน (เจริญฌานต่อหน้าพวกมนุษย์) การตั้งใจทำ การทำ ก้าวดำรงอิริยาบถ ความทำหน้าชูชี่ ความเป็นผู้มีหน้าชูชี่ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยอิริยาบถ.

วัตถุแห่งความหลอกลวงกล่าวด้วยการพูดเลียบเคียงเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์ในการยกย่อง คิดว่า ประมุขชนจักยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะใดทรงจีวร

อย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก สมณะใดทรงบาตรอย่างนี้... ทรงภาชนะ
โลหะอย่างนี้ ... ทรงธมกรอย่างนี้ ... ทรงผ้ากรองน้ำอย่างนี้ ... ถือ
ลูกกุญแจอย่างนี้... สวมรองเท้าอย่างนี้... ใช้ประคดสำหรับคาดกาย
อย่างนี้... ใช้สายโยกบาตรอย่างนี้ สมณะนั้นมีศักดิ์มาก พุคว่า สมณะ
ใด มีอุปัชฌายะอย่างนี้ มีอาจารย์อย่างนี้... มีพวกร่วมอุปัชฌายะอย่าง
นี้... มีพวกร่วมอาจารย์อย่างนี้ ... มีมิตรอย่างนี้... มีพวกอย่างนี้ ...
มีพวกที่คบกันมาอย่างนี้... มีสหยาอย่างนี้... สมณะนั้นมีศักดิ์มาก
พุคว่า สมณะใดอยู่ในวิหารเช่นนี้... อยู่ในเรือนมีหลังคาแถบเดียว
อย่างนี้... อยู่ในปราสาทอย่างนี้... อยู่ในเรือนมีหลังคาโค้งอย่างนี้...
อยู่ในถ้ำอย่างนี้... อยู่ในที่เรือนอย่างนี้... อยู่ในกุฏิอย่างนี้... อยู่ใน
เรือนขอดอย่างนี้... อยู่ในซุ้มประตูอย่างนี้... อยู่ในโรงกลมอย่างนี้...
อยู่ในโรงที่พัก (ปะรำ) อย่างนี้... อยู่ในศาลาที่ประชุมอย่างนี้... อยู่
ในมณฑปอย่างนี้... อยู่โคนต้นไม้อย่างนี้... สมณะนั้นมีศักดิ์มาก
อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเฉยเมย ทำหน้าขี้ หลอกลวง ปลิ้นปล้อน
ตลบตะแลง อันผู้อื่นสรรเสริญ ด้วยความที่ตนวางหน้าว่า สมณะนี้ได้
วิหารสมบัติอันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้น ย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อัน
ปฏิสังขตด้วยโลกุตรธรรม และนิพพาน อันลึกลับ สุขุม ละเอียด ปิดบัง
ความทำหน้าขี้ ความเป็นผู้มีหน้าขี้ ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง
ความเป็นผู้หลอกลวง เห็นปานนี้ เรียกว่า วัตถุแห่งความหลอกลวง
กล่าวด้วยการพูดเลียบเคียง.

วัตถุแห่งความหลอกลวง ๑ อย่างนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้
แล้ว ทรงละ ตัณหา ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้น เพลเสียแล้ว

ด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า
ผู้ไม่หลอกลวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระคณาจารย์

[๘๕๘] คำว่า ผู้มาเป็นพระคณาจารย์ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า คณิ เพราะอรรถว่า มีคณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระคณาจารย์ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า เป็นพระศาสดาของคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงบริหารคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ตรัสสอนคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ทรงพราสอนคณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์มีความองอาจเสด็จเข้าไปสู่คณะ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า คณะย่อมฟังด้วยดีต่อพระองค์ เญยโสตกลงฟัง เข้าไปตั้งจิตเพื่อความรู้ ชื่อว่า เป็นคณิ เพราะอรรถว่า พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศลให้ตั้งอยู่เฉพาะในกุศล. ชื่อว่า เป็นคณิของคณะภิกษุ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะภิกษุณี ชื่อว่า เป็นคณิของคณะอุบาสก ชื่อว่า เป็นคณิของคณะอุบาสิกา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพระราชา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะกษัตริย์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพราหมณ์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะแพศย์ ชื่อว่า เป็นคณิของคณะศูทร ชื่อว่า เป็นคณิของคณะเทวดา ชื่อว่า เป็นคณิของคณะพรหม พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีหมู่ มีคณะ เป็นพระคณาจารย์ เสด็จมา เข้ามา เข้ามาพร้อม ถึงพร้อมแล้วซึ่งสังกัสนคร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่หลอกลวง ผู้มาเป็นพระคณาจารย์.

[๔๙๕] คำว่า ของคนหมู่มาก ในคำว่า ของคนหมู่มากซึ่งเนื่อง
ในศาสนา นี้ ความว่า ของกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหบดี
บรรพชิต เทวดา มนุษย์ เป็นอันมาก. คำว่า เนื่อง คือ เป็นผู้เนื่อง
มีความประพฤติเนื่องกัน เป็นผู้บำรุง เป็นศิษย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนา นี้.

[๕๐๐] คำว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา ความว่า
เราเป็นผู้มีความประสงค์ด้วยปัญหามาแล้ว คือเรามีความประสงค์เพื่อจะ
ทูลถามปัญหามาแล้ว เรามีความประสงค์เพื่อจะฟังปัญหามาแล้ว แม้ด้วย
เหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่าง
หนึ่ง ความมา ความก้าวไปเฉพาะ ความเข้าไปหา ความเข้าไปนั่งใกล้
ฟังมีแก่ชนทั้งหลาย ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา ผู้ถามปัญหา ผู้ประสงค์
เพื่อจะฟังปัญหา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประสงค์
ด้วยปัญหาจึงมา. อีกอย่างหนึ่ง อาคม (สูตร) แห่งปัญหาของพระองค์มี
อยู่ พระองค์เป็นผู้สามารถจะตรัสถาม กล่าวแก่กับข้าพระองค์ ข้านี้จึง
เป็นภาระของพระองค์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เรามีความประ-
สงค์ด้วยปัญหาจึงมา เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาถึงพระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่อาศัย ผู้คงที่ ผู้ไม่หลอกลวง ผู้
มาเป็นพระคณาจารย์ของคนหมู่มากซึ่งเนื่องในศาสนา นี้.

[๕๐๑] เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่งเสพที่นั่งอันว่างเปล่า รุกขมูล
อุทยาน หรือที่นั่งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย.

ว่าด้วยปฏิบัติของภิกษุ

[๕๐๒] คำว่า เมื่อภิกษุ ในคำว่า เนื้อภิกษุเกลียดอยู่ ความว่า
เมื่อภิกษุที่เป็นกัลยาณบุรุษ หรือที่เป็นเสขชน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อภิกษุ. คำว่า เกลียดอยู่ คือ เกลียด อึดอัด ระอา เบื่อหน่าย ด้วยชาติ
ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก
ทุกข์ในดิรัจฉานกำเนิด ทุกข์ในเปรตวิสัย ทุกข์ในมนุษย์ ทุกข์มีความเกิด
ในครรรค์เป็นมุล ทุกข์มีความตั้งอยู่ในครรรค์เป็นมุล ทุกข์มีความคลออกจาก
ครรรค์เป็นมุล ทุกข์ที่ติดตามสัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด
ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของตน ทุกข์เกิดแต่ความขวนขวายของผู้อื่น
ทุกข์ที่เกิดแต่ทุกข์เวทนา (ทุกข์เวทนามีในกายและใจ) ทุกข์เกิดแต่สังขาร
ทุกข์เกิดแต่ความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคจักษุ ทุกข์เพราะโรคหู
ทุกข์เพราะโรคจมูก ทุกข์เพราะโรคลิ้น ทุกข์เพราะโรคกาย ทุกข์เพราะ
โรคศีรษะ ทุกข์เพราะโรคในหู ทุกข์เพราะโรคปาก ทุกข์เพราะโรคฟัน
โรคโอ โรคหืด โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง
โรคลมสลับ โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรค
กลาก โรคมอกร่อ โรคลมบ้าหมู. โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคหูด
โรคละลอก โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีกำเริบ โรคเบาหวาน
โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมี
เสมหะเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธ
เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิด
แต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์

เกิดแต่ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน ทุกข์
เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย
ทุกข์เพราะพี่หญิงน้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งญาติ ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งโคตรทรัพย์
ทุกข์เพราะความฉิบหายอันเกิดแต่โรค ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งศีล
ทุกข์เพราะความฉิบหายแห่งทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุเกลียด
อยู่.

[๕๐๓] คำว่า **ช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า** ความว่า ที่ใดเป็นที่นั่ง
คือเตียง ตั้ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนัง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้
เครื่องลาดด้วยฟาง ที่นั้นเรียกว่าที่นั่ง ที่นั่งนั้น ว่างเปล่า สงัด เจียบ
จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย ว่างเปล่า สงัด เจียบจากการได้ยินเสียง
ไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ ว่างเปล่า สงัด เจียบจากเบญจกามคุณไม่เป็นที่
สบาย เมื่อภิกษุช่องเสฟ ช่องเสฟเสมอ เสฟอาศัย ช่องเสฟเฉพาะที่
นั่งนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า.

[๕๐๔] คำว่า **รุกขมุล สุสาน** ความว่า รุกขมุล คือโคนต้นไม้
สุสานคือป่าช้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รุกขมุล สุสาน.

[๕๐๕] คำว่า **หรือที่นั้งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย** ความว่า
บรรพตคือภูเขา ถ้ำพระคือซอก คิริคูหาคือถ้ำในภูเขา ท้องภูเขาแห่ง
ภูเขาทั้งหลาย เรียกว่า ระหว่างภูเขา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือที่นั้ง
ในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุเกลียดอยู่ ช่องเสฟที่นั้งอันว่างเปล่า รุกขมุล
สุสาน หรือที่นั้งในถ้ำแห่งบรรพตทั้งหลาย.

[๕๐๖] ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันนำหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่
พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั้งอันไม่มีเสียงก้อง.

ว่าด้วยที่นอนสูงต่ำ

[๕๐๗] คำว่า อันสูงและต่ำ ในคำว่า ในที่นอนอันสูงและต่ำ
ความว่า สูงและต่ำ คือเลวประณีต ดีและชั่ว เสนาสนะ คือวิหาร
เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้า เรียกว่า ที่นอน ในคำว่า
ในที่นอนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนทั้งหลายอันสูง
และต่ำ.

[๕๐๘] คำว่า ร้องอยู่ ในคำว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะในนั้น
มีอารมณ์อันนำหวาดเสียว ความว่า ภิกษุร้อง เรียกว่า บั่นลือ ออก
เสียงอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ความว่า อารมณ์อันนำหวาดเสียว มีเท่าไร มี
อย่างไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมากเท่าไร ชื่อว่าอารมณ์
นำหวาดเสียวเหล่านั้น คือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว
หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คนที่ทำการมั่ว
หรือคนที่เตรียมทำการมั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันนำหวาดเสียว.

[๕๐๙] คำว่า อารมณ์อันนำหวาดเสียว ในคำว่า อันเป็นเหตุ
ให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ความว่า ภิกษุเห็นหรือได้ยินแล้วซึ่งอารมณ์อันนำ
หวาดกลัวเหล่านี้ อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน
ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ตกใจ ไม่กลัว ไม่ถึงความ

สยดสยอง ไม่พึงเป็นผู้ฉลาด ไม่ขลาด ให้หวาดหวั่น ไม่หนี ละความ
กลัว ความหวาดเสียว ปราศจากชนลูกชู้ชั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว.

[๕๑๐] คำว่า ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง ความว่า ใน
เสนาสนะอันมีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชนผู้สัญจรไปมา
เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตร
เถระจึงทูลถามว่า

ในที่นอนทั้งหลายอันสูงและต่ำ ภิกษุร้องอยู่ เพราะ
ในที่นั้นมีอารมณ์อันน่าหวาดเสียว อันเป็นเหตุให้ภิกษุไม่
พึงหวั่นไหว ในที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้อง.

[๕๑๑] เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปราม
อันตรายเหล่าใด ในที่นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้น
มีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๕๑๒] คำว่า มีเท่าไร ในคำว่า อันตรายเหล่านั้นมีเท่าไร
ในโลก ความว่า มีเท่าไร มีประมาณเท่าไร มีกำหนดเท่าไร มีมาก
เท่าไร ชื่อว่าอันตราย ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตรายปรากฏ ๑
อันตรายปกปิด ๑.

อันตรายปรากฏเป็นไฉน ? ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี

เลือดดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ โจร คน
ที่ทำการชั่ว คนที่เตรียมทำการชั่ว โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น
โรคกาย โรคศีรษะ โรคในหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด
โรคไขหวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคในท้อง โรคลมสลบ
โรคบิด โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
มองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดคัน โรคหูด โรคละลอก
โรคคุดทะราด โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดื้อด โรคเบาหวาน โรคเริ่ม
โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสมหะเป็น
สมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธสันนิบาต อาพาธเกิดแต่
ฤดูแปรปรวน อาพาธเกิดแต่การบริหารไม่สม่ำเสมอ อาพาธเกิดแต่ความ
เพียรเกินกำลัง อาพาธเกิดแต่วิบากของกรรม ความหนาว ความร้อน
ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่ง
เหลือบ ขุข ลม แดด และสัตว์เสือกคลาน อันตรายเหล่านั้น เรียกว่า
อันตรายปรากฏ.

อันตรายปกปิดเป็นไฉน ? กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต
กามฉันทนิเวรณฺ์ พยาบาทนิเวรณฺ์ ถีนมิทชนิเวรณฺ์ อุทธัจจกุกกุจณฺิเวรณฺ์
วิจิกิจฉณานิเวรณฺ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความ
ลบหลู่คุณท่าน ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา โอ้อวด
ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมั่น ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความ
เร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสักขารทั้งปวง อันตราย
เหล่านี้ เรียกว่า **อันตรายปกปิด.**

ที่ชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่าอะไร จึงชื่อว่า **อันตราย**
เพราะอรรถว่า ครอบงำ จึงชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่าเป็นไปเพื่อ
ความเสื่อม จึงชื่อว่า **อันตราย** เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศล
ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **อันตราย**.

เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร จึงชื่อว่า **อันตราย**. **อันตราย**
เหล่านั้น ย่อมครอบงำ ปราบปราม กดขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยี ซึ่ง
บุคคลนั้น เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างนี้ จึงชื่อว่า **อันตราย**.

เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร จึงชื่อว่า **อันตราย**.
อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายนไปแห่งกุศล
ธรรมทั้งหลาย. **อันตราย**เหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตราย-
นไปแห่งกุศลธรรมเหล่าไหน ? **อันตราย**เหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความ
เสื่อม เพื่ออันตรายนไปแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือความปฏิบัติชอบ
ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม
ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล
ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ
ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ ความประกอบ
เนื่อง ๆ ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญ
สัมมัตตญาณ ๔ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอิทธิบาท ๔ ความ
ประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอินทรีย์ ๕ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการ
เจริญพละ ๕ ความประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญโพฆณคค์ ๗ ความ
ประกอบเนื่อง ๆ ในการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ **อันตราย**เหล่านั้นย่อม

เป็นไปเพื่อความเสื่อม เพื่ออันตรายไปแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น เพราะ
อรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่างไร จึงชื่อว่า
อันตราย. กุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น อยู่
อาศัยในอรรถภาพ เปรียบเหมือนเหล่าสัตว์ที่อาศัยรู้อยู่ในรู ที่อาศัยน้ำ
ย่อมอยู่ในน้ำ ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่ต้นไม้ฉันใด
กุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น อยู่อาศัยใน
อรรถภาพ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย แม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่
ลำบากไม่ผาสุก คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัย
ในภายใน อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุกอย่างไร.
คุณก่อนิกขุทั้งหลาย กุศลธรรมอันลามกมีความดำรงอันชานไปในอารมณ์
อันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูป
ด้วยจักขุ กุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่ง
ภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอัน
อยู่อาศัยในภายใน กุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมกลุ้มรุมภิกษุนั้น
เพราะเหตุดังนี้ ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งซ่าน อีก
ประการหนึ่ง กุศลธรรมอันลามกมีความดำรงอันชานไปในอารมณ์ อัน
เกื้อกูลแก่สังโยชน์ย่อมเกิดแก่ภิกษุ เพราะได้ยินเสียงด้วยหู ... เพราะสูด
กลิ่นด้วยจมูก ... เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น ... เพราะได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วย

กาย... เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมอยู่ชานไปในภายในแห่งภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ภิกษุนั้นจึง
เรียกว่า ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสอันอยู่อาศัยในภายใน อกุศลธรรมอันลามก
เหล่านั้น ย่อมกลุ่มรวมภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั้น ภิกษุนั้นจึงเรียกว่า
ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งชาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่อยู่ร่วมกับกิเลส
อันอยู่อาศัยในภายใน ผู้อยู่ร่วมกับกิเลสที่ฟุ้งชาน ย่อมอยู่ลำบากไม่ผาสุก
อย่างนี้แล เพราะฉะนั้น เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรม
ทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า^๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรม ๓ ประการ นี้ เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็น
ข้าศึกในภายใน เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน ธรรม
๓ ประการเป็นไฉน? คือโลภะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นศัตรูใน
ภายใน โทสะ เป็นมลทินในภายใน... เป็นศัตรูในภายใน โมหะ เป็น
มลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน เป็นพหุ-
ฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ
นี้แล เป็นมลทินในภายใน เป็นอมิตรในภายใน เป็นข้าศึกในภายใน
เป็นพหุฆาตในภายใน เป็นศัตรูในภายใน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลง
แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

โลภะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้

กำเริบ โลภะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้ลึก

ภัยนั้น คนผู้โลภย่อมไม่รู้อรรถ คนผู้โลภย่อมไม่เห็น

ธรรม ความโลภครอบงำรชนในขณะใด ความมืดตื้อ
ย่อมมีในขณะนั้น.

โทสยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสยังจิตให้
กำเริบ โทสเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีก
ภัยนั้น คนผู้โกรธย่อมไม่รู้orro คนผู้โกรธย่อมไม่เห็น
ธรรม ความโกรธครอบงำรชนในขณะใด ความมืดตื้อ
ย่อมมีในขณะนั้น.

โมหะยังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้
กำเริบ โมหะเป็นภัยเกิดในภายใน พาลชนย่อมไม่รู้สีก
ภัยนั้น คนผู้หลงย่อมไม่รู้orro คนผู้หลงย่อมไม่เห็น
ธรรม ความหลงครอบงำรชนในขณะใด ความมืดตื้อ
ย่อมมีในขณะนั้น.

เพราะorroว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลทั้งหลายแม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนมหาบพิตร ธรรม
๓ ประการแล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ธรรม ๓ ประการ
เป็นไฉน ? คือโลภะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก โทสะเมื่อเกิดขึ้นใน
ภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อ
ความอยู่ไม่ผาสุก โมหะเมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ดูก่อนมหาบพิตร

ธรรม ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยาภรณ์ภยิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า^๑

โลภะ โทสะ และโมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมกำจัด

บุรุษผู้มีจิตลามก เหมือนขุยไฟกำจัดไม้ไผ่ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายเมื่อนำมาเปรียบนี้ จึงชื่อว่าอันตราย.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ราคะ และโทสะ มีอัตภาพนี้เป็นเหตุ เกิดแต่อัตภาพ

นี้ ไม่ยินดีกุศล ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ชนลูกขนพอง

บาปวิตกในใจตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้แล้วผูกจิตไว้ เหมือน

พวกเด็กผูกกาไว้ที่ข้อเท้า ฉะนั้น.

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายเมื่อนำมาเปรียบนี้ จึงชื่อว่าอันตราย. คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอันตรายเหล่านั้นมีเท่าไรในโลก.

ว่าด้วยทิสที่ไม่เคยไป (อมตนิพพาน)

[๕๑๓] คำว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิสที่ไม่เคยไป ความว่า อมตนิพพาน คือความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสละออก ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด

๑. พุ. อ. ๒๕/ข้อ ๒๒๘, พุ. ศ. ๒๕/ข้อ ๓๒๐.

เรียกว่าทิศที่ไม่เคยไป ทิศที่ยังไม่เคยไปโดยกาลยืดยาวนี้ ชื่อว่าทิศที่ไม่เคยไป บุคคลพึงประคองภาชนะน้ำมัน อันเต็มเสมอขอบปาก เต็มเปี่ยมฉันใด พระโยคาวจรเมื่อปรารถนาทิศที่ยังไม่เคยไป ก็พึงรักษาจิตของตนเนื่องๆ ฉะนั้น เมื่อภิกษุไป ดำเนินไป ก้าวไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป.

[๕๑๔] คำว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด ความว่า ภิกษุพึงปราบปราม ครอบงำ กำจัด จับได้ ย่ำยีอันตรายเหล่าใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงปราบปรามอันตรายเหล่าใด.

[๕๑๕] คำว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัด ความว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัดเป็นที่สุด ส่วนสุด ส่วนสุดรอบ เป็นส่วนสุดแห่งภูเขาหิน เป็นส่วนสุดแห่งป่า เป็นส่วนสุดแห่งน้ำ หรือเป็นส่วนสุดแห่งแม่น้ำ เป็นสถานที่เขาไม้ไผ่ ไม้หว้าน ไม่เป็นอุปจารแห่งพวกมนุษย์ ล่วงเลยหมู่นั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในที่นอนที่นั่งอันสงัด เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป ภิกษุพึงปราบปราม
อันตรายเหล่าใด ในที่นอนที่นั่งอันสงัด อันตรายเหล่านั้น
มีเท่าไรในโลก.

[๕๑๖] เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคดองแห่งถ้อยคำ
อย่างไร พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร พึงเป็น
ผู้มีศีลและวัตรอย่างไร.

[๕๑๗] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีคดองแห่งถ้อยคำอย่างไร ความว่า

พระเถระ ย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งวาจาว่า ภิกษุ นั้น ฟังเป็นผู้
ประกอบด้วยคลองแห่งถ้อยคำเช่นไร คือด้วยคลองแห่งถ้อยคำที่ดำรงไว้
อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจา

ความบริสุทธิ์แห่งวาจาเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละมุสาวาท
เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท คือพูดจริง ดำรงคำจริง มีถ้อยคำมั่นคง มี
ถ้อยคำเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่โลก ละปิสฺสวาทา เป็นผู้เว้น
ขาดจากปิสฺสวาทา คือฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลาย
คนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้ว ไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่
โน้น เป็นผู้สมานคนที่แตกกันบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันบ้าง
มีความพร้อมเพรียงเป็นที่มายินดี ยินดีในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน มีความ
เพติดเพติดในบุคคลที่พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้เขาพร้อมเพรียง
กันด้วยประการดังนี้ ละผรุสฺสวาทา เป็นผู้เว้นขาดจากผรุสฺสวาทา คือกล่าว
วาจาที่ไม่มีโทษ อันไพเราะโสต เป็นที่ตั้งแห่งความรัก หยิ่งลงถึงหทัย
เป็นคำของชาวเมือง ที่คนหมู่มากพอใจ ชอบใจ ละสัมผัปปลาปะ เป็น
ผู้เว้นขาดจากสัมผัปปลาปะ คือพูดโดยกาลควร พูดจริง พูดอิงอรรถ
พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐานมีที่อ้างอิง มีส่วนสุด
ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลควร เป็นผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ กล่าว
วาจาปราศจากโทษ ๔ งด เว้น เว้น ขาด ออก สลัด พ้นขาด ไม่ประกอบ
ด้วยติรัจฉานกถา ๓๒ ประการ เป็นผู้มิจิตปราศจากเขตแดนกิเลสอยู่
ย่อมกล่าวถ้อยคำ ๑๐ อย่าง คืออัปปิจจกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกถา

อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีสกถา สมาริกกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา
วิมุตติญาณทัสสนกถา ย่อมกล่าวสติปัญญานกถา สัมมปปธานกถา
อิทธิบาทกถา อินทริยิกถา พลกถา โพชฃงคกถา มรรคกถา ผลกถา
นิพพานกถา เป็นผู้ประกอบ ตำรวม ตำรวมเฉพาะ คຸ້ມครอง ปกครอง
รักษา ระวางด้วยวาจา นี่ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งวาจา ภิกษุพึงเป็นผู้
ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งวาจาเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เธอพึง
เป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร.

[๕๑๘] คำว่า เธอพึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร ความว่า
พระเถระย่อมทูลถามถึงโคจรว่า ภิกษุนั้น พึงเป็นผู้ประกอบด้วยโคจร
เช่นไร คือด้วยโคจรที่ดำรงไว้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบ
อย่างไร โอโคจรมีอยู่ โคจรมีอยู่.

ว่าด้วยอโคจร

อโคจรเป็นไฉน ? ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิหึงงแพศยา
เป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มิหึงงหม้ายเป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มิสาวเทื่อเป็นโคจร
บ้าง เป็นผู้มิบัณเฑาะก์เป็นโคจรบ้าง เป็นผู้มิภิกษุณีเป็นโคจรบ้าง เป็น
ผู้มีโรงสุราเป็นโคจรบ้าง อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์
ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลี
กับคฤหัสถ์อันไม่สมควร.

อนึ่ง สกุลบางแห่งไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุษฎีบ่อน้ำ มัก
ด่า มักบริภาษ มุ่งความเสื่อม มุ่งสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความ
ไม่สบาย มุ่งความไม่ปลอดภัยไปรงจากโยคกิเลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี

พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุยอมช่องเสพ คบหา ติดต่อกับสกุล
เห็นปานนั้น นี้เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน เป็นผู้
ไม่สำรวมเดินไป คือแลดูช้าง แลดูม้า แลดูรถ แลดูพลเดินเท้า แลดู
สตรี แลดูบุรุษ แลดูกุมาร แลดูกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุขเรือน
แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง แลดูทิสน้อยทิสใหญ่เดินไป แม้เช่นนี้ก็
เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ
ยอมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุ
ให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่
รักษจักขุนทรีย์ ย่อมถึงความไม่สำรวมในจักขุนทรีย์ ฯลฯ รู้แจ้ง
ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อ
สำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอัน
ลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษามโนทรีย์ ย่อม
ถึงความไม่สำรวมในมโนทรีย์ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวกฉัน
โกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล
เห็นปานนี้ คือการฟ้อน การจับ การประโคม มหรสพ มีการรำ
เป็นคั่น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน
ไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ
ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทอ รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ
การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ท่านสมณพราหมณ์

บางพวก ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ แม้เช่นนี้ ก็เรียกว่าอโคจร.

แมื่กามคุณ ๕ ก็ชื่อว่า อโคจร สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งเป็นอโคจร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเที่ยวไปในแดนอื่นซึ่งเป็นอโคจร มารจักได้ช่องได้อารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แดนอื่นซึ่งเป็นอโคจรของภิกษุ คืออะไร. คือกามคุณ ๕. กามคุณ ๕ เป็นไฉน? คือรูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เสียงที่พึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่พึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่าแดนอื่นเป็นอโคจรของภิกษุ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าอโคจร.

โคจรเป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีสาวเที้อเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีบัณฑิตเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจร ไม่เป็นผู้มีโรงสุราเป็นโคจร ไม่อยู่คลุกคลีด้วยพวกพระราชา พวกมหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ พวกสาวกของเดียรถีย์ ด้วยความคลุกคลีกับภุหัตถ์อันไม่ควร.

อนึ่ง สกุลบางแห่งมีศรัทธาเลื่อมใส เป็นดุษบ่อน้ำ รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสตร์ เป็นที่เดินสวนกันเข้าออกแห่งภิกษุผู้แสวงหา มุ่งความเจริญ มุ่งประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความสบาย มุ่งความปลอดภัยจากโยค-

กิลส แก่พวกภิกษุ พวกภิกษุณี พวกอุบาสก พวกอุบาสิกา ภิกษุยอม
ช่องเสฟ คบหา ติดต่อกันสกุลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่าโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ย่อมเป็น
ผู้ตำรวมเดินไป คือไม่แลดูข้าง ไม่แลดูม้า ไม่แลดูรถ ไม่แลดูพลเดิน
เท้า ฯลฯ ไม่แลดูทศน้อยทศใหญ่ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุ-
พยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความตำรวมในมโนทริย แม้เช่นนี้ก็เรียกว่า
โคจร.

อีกอย่างหนึ่งว่า เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์บางพวก
ฉันทโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ไม่ชวนชวายุการเล่นอันเป็นข้าศึก
แก่กุศลเห็นปานนี้ ก็คือการฟ้อน การขับ การประโคม ฯลฯ กองทัพ
ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการชวนชวายุการเล่น อันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็น
ปานนี้ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร.

แม้สติปัฏฐาน ๔ ก็ชื่อว่าโคจร สมจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในแดนเป็นของ
บิดาของตนซึ่งเป็นโคจร** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเที่ยวไป
ในแดนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจร มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้
อารมณ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แดนเป็นของบิดาของคนซึ่งเป็นโคจรของ
ภิกษุคืออะไร คือสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไฉน? ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
เป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต

เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่เรียกว่า แคนเป็นของบิดาของตนซึ่งเป็นโคจรของภิกษุ แม้เช่นนี้ก็เรียกว่าโคจร ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยโคจรเช่นนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร.

ว่าด้วยศีลและวัตร

[๕๑๕] คำว่า พึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร ความว่า พระเถระ ย่อมทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรว่า ภิกษุนั้นพึงเป็นผู้ประกอบด้วยศีลและวัตรอย่างไร คือด้วยศีลและวัตรที่ดำรงไว้ได้อย่างไร มีชนิดอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร.

ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเป็นไฉน ? บางแห่งเป็นศีลและวัตร บางแห่งเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล.

ศีลและวัตรเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล ดำรงด้วยความสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความระวัง ความไม่กำเริบในสิกขาบททั้งหลายนั้น นี่เป็นศีล. ความสมาทาน ชื่อว่า เป็นวัตร เพราะอรรถว่า ดำรง จึงชื่อว่า ศีล เพราะอรรถว่า สมาทาน จึงชื่อว่า วัตร นี่เรียกว่าศีลและวัตร.

เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีลเป็นไฉน ? ฐดวงค์ ๘ คืออาร์ญญกัณฐดวงค์ ๑ ปิณฑปาติกัณฐดวงค์ ๑ ปังสุกัณฐดวงค์ ๑ เตจีวรกัณฐดวงค์ ๑ สปัตถ-

จาริกังครุรงค์ ๑ ขลุปัจฉาภัตติกังครุรงค์ ๑ เนสัชชิกังครุรงค์ ๑
ขณาสันถติกังครุรงค์ ๑ นี้เรียกว่าเป็นวัตร แต่ไม่เป็นศีล.

แม้การสมาทานความเพียร ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล กล่าว
คือ พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้งพระทัยว่า จงเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น
กระดุก ก็ตามที่ เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเกิด ผลใดอัน
บุรุษพึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียร
ของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ การไม่บรรลุผลนั้นแล้วหยุดความ
เพียรเสียจักไม่มี ดังนี้ แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่า
เป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า

เมื่อถูกศรคือตัณหาเรายังถอนไม่ได้แล้ว เราจักไม่

กิน จักไม่ดื่ม จักไม่ออกจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนข้าง

[ไม่นอน] ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล.
พระมหาสัตว์ทรงประกอบตั้งพระทัยว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้จนตลอด
เวลาที่จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถื้อมัน ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล
ภิกษุประกอบตั้งจิตว่า จิตของเราจักไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะ
ไม่ถื้อมันเพียงใด เราจักไม่ลุกขึ้นจากอาสนะนี้เพียงนั้น จิตของเราจักยัง
ไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถื้อมันเพียงใด เราจักไม่ลงจากที่
จงกรม จักไม่ออกจากวิหาร จักไม่ออกจากเรือนมีหลังคาแถบเดียว จัก
ไม่ออกจากปราสาท จักไม่ออกจากเรือนโถ้น จักไม่ออกจากเพิง จัก
ไม่ออกจากถ้ำ จักไม่ออกจากกุฏิ จักไม่ออกจากเรือนยอด จักไม่ออก

จากป้อม จักไม่ออกจากโรงกลม จักไม่ออกจากเรือนที่มีเครื่องกัน จักไม่ออกจากศาลาที่บรรจุ จักไม่ออกจากมณฑป จักไม่ออกจากโคนต้นไม้ เพียงนั้น ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิกษุประสงค์ตั้งจิตว่า ในเวลาเช้านี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล ภิกษุประสงค์ตั้งจิตว่า ในเวลาเที่ยงนี้แหละ ในเวลาเย็นนี้แหละ ในกาลก่อนกัณฑ์แหละ ในกาลภายหลังกัณฑ์แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามกลางนี้แหละ ในยามหลังนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอนวัยกลางนี้แหละ ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาพร้อม จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้แจ้ง ซึ่งอริยธรรม ดังนี้.

แม้การสมาทานความเพียรเห็นปานนี้ ก็เรียกว่าเป็นวัตร ไม่เป็นศีล นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตร ภิกษุพึงเป็นผู้ประกอบด้วยความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเช่นนี้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เธอพึงเป็นผู้มีศีลและวัตรอย่างไร.

ว่าด้วยการอบรมตน

[๕๒๐] คำว่า อบรมตนอยู่ ในคำว่า เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ ความว่า บรรเทาความเพียร มีความเพียรแรงกล้า มีความบากบั่นมั่นคง มิได้ปลงฉันท์ มิได้ทอดธุระ ในธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล อีกอย่างหนึ่ง ผู้ส่งตนไป คือตนอันภิกษุส่งไปในอรรถผลอันเป็นประโยชน์ของตน ใน

อริยมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะ และอฐานะ คือส่งตนไปว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ส่งตนไปว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ส่งตนไปว่า
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ส่งตนไปว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร
 ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ส่งตนไปว่า
เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ ฯลฯ ส่งตนไปว่า เพราะชาติดับชราและ
มรณะจึงดับ ส่งตนไปว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี่ปฏิบัติเครื่องให้ถึง
ความดับทุกข์ ส่งตนไปว่า เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ ส่งตนไปว่า นี่ปฏิบัติ
เครื่องให้ถึงความดับอาสวะ ส่งตนไปว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ฯลฯ
ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ส่งตนไปถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ
และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาชณะ ๖ ส่งตนไปถึงความเกิด ความ
ดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕ แห่งมหา-
ภูตรูป ๔ ส่งตนไปว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา. คำว่า เมื่อภิกษุ ความว่า เมื่อภิกษุ
ที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือเมื่อภิกษุที่เป็นพระเสขะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

เมื่อภิกษุอบรมตนอยู่ เธอพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำ
อย่างไร พึงเป็นผู้มีโคจรในศาสนานี้อย่างไร พึงเป็นผู้มี
ศีลและวัตรอย่างไร.

[๕๒๑] ภิกษุนั้นสมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิ เป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาทน มีสติ พึงกำจัดมลทิน
ของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น.

ว่าด้วยสมาทานสิกขา ๓

[๕๒๒] คำว่า ภิกษุ^๑นั้นสมาทานสิกขาอะไร ความว่า ภิกษุ^๑นั้น
ถือเอา สมาทาน ยึดถือ ยึดมั่น ถือมั่น ซึ่งสิกขาอะไร เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑นั้นสมาทานสิกขาอะไร. คำว่า มีสมาธิเป็นธรรมชาติเอกผุด
ขึ้น ในคำว่า จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมชาติเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาดน
มีสติ ความว่า มีจิตมีอารมณ์เดียว มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีใจไม่ถูกอารมณ์ร้าย
กระทบ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มีสมาธิเป็นธรรมชาติเอกผุดขึ้น. คำว่า มี
ปัญญารักษาดน ความว่า มีปัญญารักษาดน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มี
ความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส. คำว่า มีสติ
ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือภิกษุเมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณา
เห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นเวทนาใน
เวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นจิตในจิต
ก็ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็
ชื่อว่ามีสติ ภิกษุ^๑นั้น เรียกว่ามีสติ พระเถระย่อมทูลถามถึงอธิศีลสิกขา
ด้วยคำว่า ภิกษุ^๑นั้นสมาทานสิกขาอะไร ทูลถามถึงอธิจิตสิกขาด้วยคำว่า
มีสมาธิเป็นธรรมชาติเอกผุดขึ้น ทูลถามถึงอธิปัญญาสิกขาด้วยคำว่า มีปัญญา
รักษาดน ทูลถามถึงความบริสุทธิ์แห่งสติด้วยคำว่า มีสติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภิกษุ^๑นั้นสมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมชาติเอกผุด
ขึ้น มีปัญญารักษาดน มีสติ.

ว่าด้วยการกำจัดมลทิน

[๕๒๓] คำว่า พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทอง กำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น ความว่า คนทำทอง เรียกว่าช่างทอง ทองคำเรียกว่าทอง ช่างทองย่อมเป่า ได้ กำจัดมลทินอย่างหยาบแห่งทองบ้าง เป่า ได้ กำจัดมลทินอย่างกลางแห่งทองบ้าง เป่า ได้ กำจัดมลทินอย่างละเอียดแห่งทองบ้าง ฉะนั้น ภิกษุก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อมเป่า ได้ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสอย่างหยาบของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างกลางของตนบ้าง ซึ่งกิเลสอย่างละเอียดของตนบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ได้ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งมลทินคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลส ทุจริต ของตน อันทำให้เป็นคนบอด ทำให้ไม่มีจักษุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา อันเป็นไปในฝ่ายแห่งทุกข์ ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ได้ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มีซึ่งมิจาติกุฐิ ด้วยสัมมาทิกุฐิ ซึ่งมิจาสังกัปปะ ด้วยสัมมาสังกัปปะ ซึ่งมิจาวาจา ด้วยสัมมาวาจา ซึ่งมิจากัมมันตะ ด้วยสัมมากัมมันตะ ซึ่งมิจาอาชีวะ ด้วยสัมมาอาชีวะ ซึ่งมิจาวายามะ ด้วยสัมมาวายามะ ซึ่งมิจาสติ ด้วยสัมมาสติ ซึ่งมิจาสมาธิ ด้วยสัมมาสมาธิ ซึ่งมิจาญาณ ด้วยสัมมาญาณ ซึ่งมิจาวิมุตติ ด้วยสัมมาวิมุตติ. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเป่า ได้ กำจัด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงทูลถามว่า

ภิกษุ นั้นสมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีสมาธิเป็น
ธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาทน มีสติ พึงกำจัดมลทิน
ของตน เหมือนช่างทองกำจัดมลทินแห่งทองฉะนั้น.

[๕๒๔] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร)
เราจะกล่าวซึ่งความผาสุกและธรรมตามสมควรนั้น ของ
ภิกษุผู้เกลียด ผู้ช่งเสพ ที่นั่งและที่นอนอันสงัด ผู้
ปรารธนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

ว่าด้วยความผาสุก

[๕๒๕] คำว่า ผู้เกลียด ในคำว่า ความผาสุก...ของ ภิกษุ
ผู้เกลียด ความว่า ผู้เกลียด ผู้ถืออด ผู้เอือมระอา ด้วยชาติ ชรา พยาธิ
มรณะ โสกะ ปรีทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ฯลฯ ทุกข์เพราะ
ความฉิบหายแห่งทัญญู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เกลียด. คำว่า ความผาสุก
ความว่า เราจักบอกความผาสุก คือความอยู่เป็นผาสุก ความอยู่เป็น
ผาสุกเป็นไฉน ? ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่
เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวาร
ในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบ
เนื่องๆ ในความเป็นผู้ต้น สติสัมปชัญญะ สติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

นิพพานและปฏิบัติเครื่องให้ถึงนิพพาน นี่ชื่อว่า ความอยู่เป็นผาสุก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความผาสุก... ของภิกษุผู้เกลียด.

อธิบายคำว่า ภควา

[๕๒๖] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า ดูก่อนสารี-
บุตร ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระเถระนั้นโดยชื่อ. คำว่า
ภควา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ชื่อว่า ภควา
เพราะอรรถว่า ทรงทำลายราคะ ทรงทำลายโทสะ ทรงทำลายโมหะ
ทรงทำลายมานะ ทรงทำลายทิฏฐิ ทรงทำลายเสี้ยนหนาม ทรงทำลาย
กิเลส เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรงจำแนกพิเศษ ทรงจำแนกเฉพาะ
ซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุดแห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า
มีพระกายอันอบรมแล้ว มีศีลอันอบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญา
อันอบรมแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่า
ละเมาะและป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจาก
คนผู้ตัญญูไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่วิเวก เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่ง อริศีล อริจิต อริปัญญา
อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔
อรุปสมาบัติ ๔ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘ (ฉานเป็นที่ตั้งแห่งความครอบงำอารมณ์) อนุปปพวิหารสมาบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุกสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพละญาณ ๑๐ เวสัชญาณ ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภคินี พระภคินิ มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลในลำดับแห่งอรหัตมรรค) เป็นสัจฉิกาปัญญาญฺติ พร้อมด้วยอาการทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ กวงโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร.

[๕๒๗] คำว่า ผู้ช่องเสฟที่นั้งและที่นอนอันสงัด ความว่า ที่ใดเป็นที่นั้ง คือเตียง ตั่ง ฟูก เสื่อ ท่อนหนั่ง เครื่องลาดด้วยหญ้า เครื่องลาดด้วยใบไม้ เครื่องลาดด้วยฟาง เรียกว่าที่นั้ง เสนาสนะ คือวิหาร เรือนมีหลังคาแถบเดียว ปราสาทเรือนมีหลังคาโล้น ถ้า ที่นอนและที่นั้ง

อันสังัด ว่าง เจียบสังัด จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย จากการได้อัน
เสียงไม่เป็นที่สบาย ฯลฯ อันสังัด ว่าง เจียบสังัด จากเบญจกามคุณ
อันไม่เป็นที่สบาย ผู้ช้องเสพ อาศัยช้องเสพ ช้องเสพเสมอ ช้องเสพเฉพาะ
ซึ่งที่นอนและที่นั่งอันสังัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ช้องเสพที่นั่งและ
ที่นอนอันสังัด.

ว่าด้วยสัมโพธิและธรรมอันควรแก่สัมโพธิ

[๕๒๘] คำว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ... และซึ่งธรรมอันสมควร
ความว่า ญาณ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์
ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ ในมรรค ๔ เรียกว่า
สัมโพธิ. ผู้ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้ ปรารถนาเพื่อจะตามตรัสรู้ ปรารถนา
เพื่อจะตรัสรู้เฉพาะ ปรารถนาเพื่อจะตรัสรู้พร้อม ปรารถนาเพื่อจะบรรลु
ปรารถนาเพื่อจะถูกต้อง ปรารถนาเพื่อจะทำให้แจ้ง ซึ่งสัมโพธินั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ. คำว่า ซึ่งธรรมอันสมควร
ความว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิเป็นไฉน ? ความปฏิบัติชอบ ความ
ปฏิบัติอันสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตาม
ประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีล
ทั้งหลาย ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จัก
ประมาณในโภชนะ ความประกอบเนื่องๆ ในความเป็นผู้อื่น สติสัม-
ปชัญญะ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ. อีกอย่างหนึ่ง
วิปัสสนาในส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ เรียกว่า ธรรมอันสมควรต่อโพธิ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิ... และซึ่งธรรมอันสมควร.

[๕๒๕] คำว่า นั้น ในคำว่า เราจกกล่าว...นั้น แก่ท่าน ตาม

ที่รู้ ความว่า ธรรมอันสมควรแก่โพธิ. คำว่า เราจกกล่าว ความว่า
จกบอกกล่าว ชี้แจง แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น
ประกาศ. คำว่า ตามที่รู้ คือเรารู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แหงตลอด
อย่างไร จกกล่าวซึ่งธรรมที่ประจักษ์แก่ตน อันตนรู้อย่าง มีใช้โดยต้อง
เชื่อต่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มีใช้โดยอ้างคำเรา
มีใช้โดยนึกเอาเอง มีใช้โดยคาดคะเนเอาเอง มีใช้โดยตริตามอาการ
มีใช้โดยเห็นว่าควรแก่ลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจกกล่าว
... นั้นแก่ท่าน ตามที่รู้ เพราะเหตุานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสตอบว่า

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร)

เราจกกล่าวซึ่งความผาสุก และธรรมตามสมควรนั้น ของ
ภิกษุผู้เกลียด ผู้ช้องเสพที่นั่งและที่นอนอันสงัด ผู้
ปรารถนาสัมโพธิแก่ท่าน ตามที่รู้.

[๕๓๐] ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุด
รอบ ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ คือตัวเหือบ สัตว์
ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแต่มนุษย์ และภัยแต่
สัตว์สี่เท้า.

ว่าด้วยภิกษุเป็นธีรชน

[๕๓๑] คำว่า ผู้เป็นธีรชน ในคำว่า ผู้เป็นธีรชน...ไม่พึงกลัว
ต่อภัย ๕ ประการ ความว่า ผู้เป็นธีรชน เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญา-

ตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส ไม่พึงกลัว
ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงถึงความสยดสยอง
ต่อภัย ๕ ประการ คือเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่หวาดเสียว ไม่หนี
เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เป็นธีรชน...ไม่พึงกลัวต่อภัย ๕ ประการ.

[๕๑๒] คำว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุ...มีสติ ประพฤติธรรมเป็น

ส่วนสุตรอบ คือภิกษุที่เป็นกัลยาณปุถุชน หรือภิกษุที่เป็นพระเสขะ.
คำว่า มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือเมื่อเจริญสติปัฏฐาน
คือพิจารณาเห็นกายในกาย ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือ
พิจารณาเห็นจิตในจิต ก็ชื่อว่ามีสติ. เมื่อเจริญสติปัฏฐานคือพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมทั้งหลาย ก็ชื่อว่ามีสติ. ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า เป็นผู้ที่มีสติ.
ธรรมเป็นส่วนสุตรอบ ในคำว่า ประพฤติธรรมเป็นส่วนสุตรอบ มี ๔
ประการ คือธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุตรอบ
คืออินทริยสังวร ๑ ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือโภชนมัตตัญญุตตา ๑ ธรรม
เป็นส่วนสุตรอบคือชาคริยานุโยค ๑.

ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวรเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้มีศีล ดำรงอยู่ในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร
เป็นผู้เห็นภัยในโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท
ทั้งหลาย พิจารณาถึงความเสียด ฌ ภายใน ชื่อว่าประพฤตินิธรรมเป็นส่วน
สุตรอบคือศีลสังวร ฌ ภายใน มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า
ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือศีลสังวร.

ธรรมเห็นส่วนสูตรคืออินทริยสังวรเป็นไฉน ? ภิขุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิขฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษาจักขุนทริย์ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทริย์ ฟังเสียงด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรม อันลามก คืออกิขฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมรักษามโนทริย์ ย่อมถึงความสำรวมในมโนทริย์ พิจารณาอาทิตตปริยา-เทศนา ชื่อว่าประพฤตินิธรรมเป็นส่วนสูตร คืออินทริยสังวรในภายในมิได้ทำลายอินทริยสังวรอันเป็นเขตแดน นี้ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสูตรคืออินทริยสังวร.

ธรรมเป็นส่วนสูตรคือโภชนมัตตัญญุตเป็นไฉน ? ภิขุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว จันอาหาร ไม่จันเพื่อเล่น ไม่จันเพื่อมัวเมา ไม่จันเพื่อประดับ ไม่จันเพื่อตกแต่ง จันเพื่อความตั้งอยู่แห่งกายนี้ เพื่อจะให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความดำเนินของเรา ความที่เราไม่มีโทษ ความอยู่สบายของเราจักมี ดังนี้ อย่างเดียวเท่านั้น พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันสำหรับหยอดเพลลาเกวียน ผ้าสำหรับปิดแผลและเนื่อบุตร (ของคนที่เดินทางกันดาร) ชื่อว่า ประพฤตินิธรรมเป็นส่วนสูตร คือโภชนมัตตัญญุต ย่อมไม่ทำลายโภชนมัตตัญญุตอันเป็น

เขตแดนในภายใน นี่ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือโภชนมัตตัญญูตา.

ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือชาคริยานุโยคเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลาย อันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดินการนั่งตลอดวัน ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลาย อันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดินการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสัทธา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญาในความลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมทั้งหลายอันเป็นเครื่องกั้นทาง ด้วยการเดิน การนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี พิจารณาถึงความอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ เชื่อว่า ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือชาคริยานุโยคในภายใน ย่อมไม่ทำลายชาคริยานุโยคอันเป็นเขตแดน นี่ชื่อว่า ธรรมเป็นส่วนสุตรอบคือชาคริยานุโยค เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ...มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วนสุตรอบ.

ลักษณะตัวเหลือบเป็นต้น

[๕๓๓] แมลงมีตาเหลือง เรียกว่า เหลือบ ในคำว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน แมลงวันแม่ทั้งปวง เรียกว่า สัตว์ไต่ตอม เหตุไรแมลงวันแม่ทั้งปวง จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม สัตว์เหล่านั้น ย่อมบิน ตอม กัดกิน เหตุ นั้น จึงเรียกว่า สัตว์ไต่ตอม งูทั้งหลาย เรียกว่า สัตว์เลื้อยคลาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัวเหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน.

[๕๓๔] คำว่า สัมผัสแด่มนุษย์ และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า พวกโจร คนที่ทำการมั่ว หรือคนที่เตรียมทำการมั่ว เรียกว่า สัมผัสแด่มนุษย์ มนุษย์เหล่านั้น พึงถามปัญหาบ้าง พึงยกวาทะกะภิกษุบ้าง พึงดำ ค่อนว่า แข่ง เสียคติ เบียดเบียน ย่ำยี กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า หรือทำความพยายามฆ่า ความกระทบกระทั่งแด่มนุษย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสัมผัสแด่มนุษย์. คำว่า ภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า ความว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง สัตว์ ๔ เท้าเหล่านั้น พึงย่ำยี กัดกิน เบียดเบียน รังแก กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่าภิกษุ ความกระทบกระทั่งแต่สัตว์ ๔ เท้าอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัมผัสแด่มนุษย์และภัยแต่สัตว์ ๔ เท้า เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

ภิกษุผู้เป็นธีรชน มีสติ ประพฤติในธรรมเป็นส่วน
สุตรอบ ไม่พึงกลัวภัย ๕ ประการ คือตัวเลื้อบ สัตว์
ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสแด่มนุษย์ และภัยแต่
สัตว์ ๔ เท้า.

[๕๓๕] ภิกษุไม่พึงหวาดเสียว แม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น
แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมากของคนที่ตั้งอยู่ใน
ธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้
แสวงหากุศล พึงย่ำยีอันตรายอื่นๆ.

ว่าด้วยสหธรรมิก

[๕๓๖] คำว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น
แม้เห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น
นั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว ความว่า เว้นสหธรรมิกชน ๗ จำพวก (คือภิกษุ
ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา) คนเหล่าใด
เหล่าหนึ่งผู้ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ไม่เลื่อม-
ใสในพระสงฆ์ เรียกว่า คนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น คนพวกนั้นถามปัญหา
บ้าง พึงยกวาตะกะภิกษุบ้าง พึงคำ ก่อนว่า แข่ง เสียคดี เบียดเบียน
ย่ำยี กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข้าไปฆ่า ทำความพยายามฆ่า ภิกษุเห็นหรือ
ได้ยินอารมณ์อันให้เกิดความขลาดเป็นอันมากของคนเหล่านั้นแล้ว ไม่
พึงหวั่นไหวสะทกสะท้าน ไม่พึงสะดุ้งคั่นรณหวาดเสียว ครั่นคร้าม ไม่
พึงกลัว ไม่พึงถึงความสยดสยอง คือเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่ครั่นคร้าม ไม่
หวาดเสียว ไม่หนีไป เป็นผู้ละความกลัว ความขลาดเสียแล้ว ปราศจาก
ความเป็นผู้มีขนลุกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้
ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น เมื่อเห็นอารมณ์อันให้เกิดความขลาดมาก
ของคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว.

อันตราย ๒ อย่าง

[๕๓๗] คำว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล พึงย่ำยี
อันตรายอื่น ความว่า อนึ่ง อันตรายแม้เหล่าอื่น อันภิกษุทั้งหลายผู้ตาม
แสวงหากุศลพึงย่ำยี ครอบงำ ข่มขี่ กำจัด ขับได้ มีอยู่ ชื่อว่าอันตราย
ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คืออันตรายที่ปรากฏ ๑ อันตรายที่ปกปิด ๑ ฯลฯ

เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายเมื่อนี้ ชื่อว่า
อันตราย. คำว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ตามแสวงหากุศล ความว่าอันตราย
ทั้งหลายอันผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติ
สมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ฯลฯ
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติเครื่องให้ถึงนิพพาน พึงอย่า
ครอบงำ ข่มขี่ กำจัด ขับไล่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย
ผู้แสวงหากุศล พึงอย่ายี่อันตรายอื่น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงหวาดเสียวแม้ต่อคนที่ตั้งอยู่ในธรรมอื่น แม้
เห็นอารมณ์อื่นให้เกิดความขลาดมาก ของคนที่ตั้งอยู่ใน
ธรรมอื่นนั้น ก็ไม่พึงหวาดเสียว อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ตาม
แสวงหากุศล พึงอย่ายี่อันตรายอื่น.

[๕๓๘] ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระหายแล้ว พึง
อดทนความหนาวและความร้อน ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านี้
นั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส
พึงทำความบากบั่น คือความเพียรให้มั่นไว้.

[๕๓๙] คำว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทำแล้ว
ความว่า ความกระทบคือโรค เรียกว่า ผัสสะคือโรค ภิกษุเป็นผู้สัมผัส
คือโรคกระทบ ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ คือเป็นผู้สัมผัสโรคตา โรคหู
โรคนมูก โรคลิ้น โรคกาย ฯลฯ สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดดและ
สัตว์เลื้อยคลานกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว ความอยากกิน

เรียกว่าความหิว ภิกษุเป็นผู้อันความหิวกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำ
แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบ
แล้ว.

ความหนาวมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง

[๕๔๐] คำว่า ความหนาว ในคำว่า พึงอดทนความหนาวและ
ความร้อน ความว่า ความหนาวย่อมมีด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความหนาว
ย่อมมีด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความหนาวย่อมมีด้วย
สามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า ความร้อน ความว่า ความร้อนย่อมมี
ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งเตโชธาตุภายใน
กำเร็บ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งฤดูภายนอก ๑. คำว่า พึง
อดทนความหนาวและความร้อน ความว่า ภิกษุพึงเป็นผู้อดทนต่อความ
หนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ขุณ ฌม
แดศ และสัตว์เสือกกลาน พึงเป็นผู้มีปกติอดทนต่อทางถ้อยคำที่เขา
กล่าวชั่ว มาร้าย และทุกขเวทนาอันเกิดขึ้นในสรีระที่กล้าแข็ง เผ็ดร้อน
ไม่สบาย ไม่พอใจ สามารถนำชีวิตไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงอดทน
ความหนาวและความร้อน.

[๕๔๑] คำว่า ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุนั้นอัน
ผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส
ความว่า ภิกษุนั้น เป็นผู้อันผัสสะคือโรค ความหิว ความหนาว และ
ความร้อนกระทบเข้า ถูกต้อง ตั้งลง ครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุนั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้ว. คำว่า โดยอาการมากอย่าง

ความว่า กระทบเข้า ถูต้อง ตั้งลง ครอบงำ โดยอาการมีชนิดเป็นอนก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบเข้าแล้วโดยอาการมากอย่าง. คำว่า เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส ความว่า ย่อมไม่ทำโอกาส แก่วิญญาณอันสหรคด้วยอกิสังขาร แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ ย่อมไม่ทำโอกาสแก่กายทุจริต วาจิตทุจริต มโนทุจริต แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า ไม่เปิดโอกาส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้น อันผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส.

ว่าด้วยการทำความบากบั่น

[๕๔๒] คำว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ ความว่า ความปรารถนาความเพียร ความก้าวหน้าไป ความบากบั่น ความดำเนินไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความหมั่น ความไม่ถอยหลัง ความออกแรง ความตั้งไว้ ความบากบั่นคือไม่ย่อหย่อน ความไม่ปลงจันทะ ความไม่ทอดธุระ ความปกครองธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ที่เป็นไปทางจิต เรียกว่า ความบากบั่นคือความเพียร ภิกษุ พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ คือ พึงเป็นผู้สมาทานมัน มีสมาทานตั้งลงมัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำความบากบั่นคือความเพียรให้มันไว้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุถูกผัสสะคือโรคและความหิวกระทบแล้ว พึง
อดทนความหนาวและความร้อน ภิกษุ นั้น อันผัสสะ

เหล่านั้นกระทบแล้วโดยอาการมากอย่าง เป็นผู้ไม่เปิด

โอกาส พึงทำความบากบันคือความเพียรให้มั่นไว้.

[๕๔๓] ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่

เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้นั่นคง เมื่อใด ภิกษุพึง

รู้ความชุ่มใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียซึ่งความชุ่มใจด้วย

มนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๕๔๔] คำว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ในคำว่า ภิกษุไม่

พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละ
อกินนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากอกินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวัง
ได้แต่ของที่เขาให้ พึงเป็นผู้มีจิตไม่เป็นขโมยเป็นจิตสะอาดอยู่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย. คำว่า ไม่พึงพูดเท็จ
ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท คือ
พูดจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคงเชื่อถือได้ ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดแก่
โลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูด
เท็จ.

การแผ่เมตตา

[๕๔๕] ชื่อว่า เมตตา ในคำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่

สะดุ้งและผู้นั่นคง คือ ความไมตรี กิริยาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก
ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความแสวงหาประโยชน์
ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ

กุศลมูล สัตว์เหล่าใดยังละตัณหา อันทำให้สะดุ้งไม่ได้ และยังละความกลัว และความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้สะดุ้ง เพราะเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าสะดุ้ง สัตว์เหล่านั้นย่อมสะดุ้งหวาดเสียว ครั่นคร้าม กลัว ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้สะดุ้ง สัตว์เหล่าใดละตัณหาอันทำให้สะดุ้งได้แล้ว และละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าผู้มั่นคง เพราะเหตุไร สัตว์เหล่านั้น จึงเรียกว่าผู้มั่นคง สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั่นคร้าม ไม่กลัว ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่าผู้มั่นคง. คำว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง ความว่า พึงถูกต้อง พึงแผ่เมตตา คือพึงเป็นผู้มีจิตสหระคด้วยเมตตาอันไพบูรณ์ ถึงความเป็นใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่พยาบาท แผ่ไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้มั่นคง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้มั่นคง.

คำว่าใจมีชื่อต่างๆ

[๕๔๖] คำว่า เมื่อใด ในคำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ ความว่า ในกาลใด. คำว่า ใจ คือ จิต ใจ มานัส หทัย บัณหาระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน วิญาณขันธ มโนวิญญานธาตุอันสมกันกับ ศัสสะเป็นต้นนั้น จิตเป็นธรรมชาติชุ่มมัว เส้าหมอง ยุ่ง วุ่น ห้วนไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วาจิทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความหวัศคือ ความแข่งดี ความ

ถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง สุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง
อกุศลกิเลสทั้งปวง. คำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ ความว่า
ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้พิเศษ รู้พิเศษเฉพาะ ทางตลอดความที่จิตชุ่ม เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ.

บรรเทาความชุ่มใจด้วยมนสิการ

[๕๔๗] ผู้ให้สัตว์ตาย ผู้มีกรรมดำ ผู้เป็นใหญ่ ผู้ให้สัตว์ถึงความ
ตาย ผู้ไม่ให้สัตว์พ้นไป ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งผู้ประมาท ชื่อว่า ผู้มีกรรม
ดำ ในคำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่าย
แห่งมารผู้มีกรรมดำ. คำว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่
เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ ความว่า พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มีด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ่ายมาร
เป็นบ่วงมาร เป็นเบ็ดมาร เป็นเหยื่อมาร เป็นวิสัยมาร เป็นเครื่องให้
เดือดร้อนของมาร เป็นอาหารมาร เป็นเครื่องผูกของมาร แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็น
ฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ. อีกอย่างหนึ่ง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป
ให้ถึงความไม่มี ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายผู้มีกรรมดำ เป็นฝักฝ่ายมาร
เป็นฝักฝ่ายอกุศล เป็นเครื่องให้เกิดทุกข์ เป็นสภาพมีวิบากเป็นทุกข์
เป็นเหตุให้เป็นไปในนรก เป็นเหตุให้เป็นไปในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นเหตุ
ให้เป็นไปในเปรตวิสัย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เมื่อนั้น พึง

บรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่พึงทำความเป็นขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่
เมตตาไปยังสัตว์ทั้งที่สะดุ้งและผู้นั่นลง เมื่อใด ภิกษุพึงรู้
ความชุ่มใจ เมื่อนั้น พึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี่
เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

[๕๔๘] ภิกษุไม่พึงดูอำนาจแห่งความโกรธและความดูหมิ่น
พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อหนึ่ง
ภิกษุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้.

ความโกรธและความดูหมิ่น

[๕๔๙] ชื่อว่า ความโกรธ ในคำว่า ภิกษุไม่พึงดูอำนาจ
ความโกรธและความดูหมิ่น คือ ความอาฆาต ความมุ่งร้าย ฯลฯ
ความเป็นผู้ชั่วร้าย ความเพราะวาจาชั่ว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ชื่อว่า
ความดูหมิ่น คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นผู้อื่น โดยชาติบ้าง
โดยโคตรบ้าง ฯลฯ โดยวัตถุอื่น ๆ บ้าง. คำว่า ภิกษุไม่พึงดูอำนาจ
ความโกรธและความดูหมิ่น ความว่า ไม่พึงดูอำนาจความโกรธและความ
ดูหมิ่น คือ พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโกรธ
และความดูหมิ่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุไม่พึงดูอำนาจความโกรธ
และความดูหมิ่น.

รากของความโกรธและความดูหมิ่น

[๕๕๐] รากแห่งความโกรธ ในคำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ เป็นไฉน อวิชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความโกรธ. รากแห่งความดูหมิ่นเป็นไฉน อวิชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ (แต่ละอย่าง) เป็นรากแห่งความดูหมิ่น. คำว่า พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ ความว่า พึงขุด รื้อ ถอน ถุด กระชาก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความโกรธและความดูหมิ่นเสียดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงขุด รากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่.

ว่าด้วยที่รัก ๒ อย่าง

[๕๕๑] บทว่า อถ ในคำว่า อนึ่ง ภิกษุ เมื่อปราบก็พึงปราบที่รัก และที่เกลียดชังเสียโดยแท้ เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปท- ปุระณะ ศัพท์ที่ประชุมอักขระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับ บท. ชื่อว่าเป็นที่รัก ได้แก่ที่รัก ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สังขาร ๑ สัตว์เป็น ที่รักเป็นไฉน สัตว์ในโลกนี้เป็นผู้ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาประโยชน์ เกื้อกูล ปรารถนาความผาสุก ปรารถนาความปลอดภัยจากโยคกิเลส แก่นุคคลนั้น คือ เป็นมารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่หญิงน้องหญิง บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต (ผู้สืบสาย) สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่าเป็น ที่รัก. สังขารเป็นที่รักเป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัน เป็นที่ชอบใจ สังขารเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่รัก ชื่อว่าที่เกลียดชัง ได้แก่เป็น

ที่เกลียดชัง ๒ อย่าง คือ สัตว์ ๑ สัขาร ๑ สัตว์เป็นที่เกลียดชังเป็นโณ
สัตว์ในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ปรารถนาความเจริญ ปรารถนาสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์เกื้อกูล ปรารถนาความไม่ผาสุก ปรารถนาความไม่ปลอดโปร่ง
จากโยคกิเลส ปรารถนาจะปลงเสียจากชีวิต แก่บุคคลนั้น สัตว์เหล่านี้
ชื่อว่าเป็นที่เกลียดชัง. สัขารเป็นที่เกลียดชังเป็นโณ รูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ อันไม่เป็นที่ชอบใจ สัขารเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นที่เกลียดชัง.
คำว่า โดยแท้ เป็นคำกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความสงสัย
เป็นคำกล่าวโดยไม่มีความเคลือบแคลง เป็นคำกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็น
คำกล่าวไม่เป็นสองอย่าง เป็นคำกล่าวมิได้รวมกัน เป็นคำกล่าวไม่ผิด.
คำว่า โดยแท้ นี้ เป็นคำกล่าวกำหนดแน่. คำว่า อนึ่ง ภิกขุเมื่อปราบ
ก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้ ความว่า ภิกขุเมื่อปราบก็พึง
ปราบ เมื่ออย่าพึงอย่าซึ่งที่รักและที่เกลียดชัง ที่ยินดีและยินร้าย สุขและ
ทุกข์ โสมนัสและโทมนัส อัฐารมณและอนัฐารมณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อนึ่ง ภิกขุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกขุไม่พึงดูอำนาจแห่งความโกรธ และความดูหมิ่น
พึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นนั้นดำรงอยู่ อนึ่ง
ภิกขุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังเสียโดยแท้.

[๕๕๒] ภิกขุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตราย
เหล่านั้น พึงปราบความไม่ยินดีในที่นอนอันสงัด พึง
ปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง.

ว่าด้วยการทำปัญญาไว้เบื้องหน้าและมีปิตังม

[๕๕๓] ชื่อว่า ปัญญา ในคำว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า

มีปิตังม ได้แก่ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว
ความเลือกเฟ้นธรรม ฯลฯ อโมหะ ธรรมวิจยะ สัมมาทิฎฐิ. คำว่า
ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า ความว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ทำปัญญา
ไว้เบื้องหน้าประพตติ เป็นผู้มีปัญญา เป็นธงชัย มีปัญญาเป็นธงยอด
มีปัญญาเป็นใหญ่ มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก
มีปัญญาเครื่องเห็นมาก มีความเสาะหามาก อยู่ด้วยความเป็นผู้ทำให้
แจ่มแจ้ง ประพตติด้วยปัญญา มีปัญญามาก ตระหนกอยู่ด้วยปัญญา เอน
ไปในปัญญา โอนไปในปัญญา โน้มไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา
มีปัญญานั้นเป็นใหญ่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญาไว้
เบื้องหน้า.

อนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ว่า เดิน เมื่อยืนก็รู้ว่า ยืน เมื่อนั่งก็รู้ว่า นั่ง
หรือเมื่อนอนก็รู้ว่า นอน หรือว่ากายของเธอตั้งอยู่อย่างใด ๆ ภิกษุนั้น
ก็รู้กายนั้นอย่างนั้น ๆ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ทำปัญญา
ไว้เบื้องหน้า.

อนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ
ทำความรู้สึกตัวในการแล ในการเหลียว ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า
ในการเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร
ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัว
ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง

การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า
ทำปัญญาไว้เบื้องหน้า.

คำว่า มีปีติงม ความว่า ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วยความ
สามารถแห่งพุทธานุสสติ ชื่อว่า ปีติงม ปีติ ปราโมทย์ ที่เกิดขึ้นด้วย
สามารถธรรมานุสสติ... สังฆานุสสติ... สีลานุสสติ... จาคานุสสติ...
เทวดานุสสติ...อานาปานสติ... มรณานุสสติ... กายคตาสติ... อุปสมานุสสติ
ชื่อว่า ปีติงม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า
มีปีติงม.

ว่าด้วยอันตราย ๒ อย่าง

[๕๕๔] ชื่อว่า อันตราย ในคำว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้น
ได้แก่ อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ อันตรายปกปิด ๑ ฯลฯ
อันตรายเหล่านี้ ชื่อว่าอันตรายปรากฏ ฯลฯ อันตรายเหล่านี้ ชื่อว่าอันตราย
ที่ปกปิด ฯลฯ เพราะอรรถว่า เป็นที่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย
แม้อย่างนี้ จึงชื่อว่า อันตราย. คำว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้น ความว่า
พึงข่ม ปราบปราม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งอันตรายเหล่านั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข่มอันตรายเหล่านั้นเสีย.

[๕๕๕] ชื่อว่า ความไม่ยินดี ในคำว่า พึงปราบความไม่ยินดี
ในท่านอนอันสัจ คือ ความไม่ยินดี ความไม่ชอบใจ ความไม่ยินดียิ่ง
ความไม่ยินดีเฉพาะ ความเบื่อ ความระอา. คำว่า ในที่นอนอันสัจ
ความว่า พึงปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งความไม่ยินดีใน

เสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมทั้งหลายอันเป็นอริกฺขลอื่น ๆ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงปราบความไม่ยินดีในท่อนอันสงัด.

[๕๕๖] คำว่า พึงปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง
ความว่า พึงปราบ ข่ม ครอบงำ กำจัด ย่ำยี ซึ่งธรรมอันเป็นเหตุ
แห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบธรรมอันเป็น
เหตุแห่งความรำพัน ๔ อย่าง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า

ภิกษุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า มีปีติงาม พึงข่มอันตราย
เหล่านั้น พึงปราบความไม่ยินดีในท่อนอันสงัด พึง
ปราบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ๔ อย่าง.

[๕๕๗] เราจักฉันอะไร เราจักฉันที่ไหน วันนี้เราอนล้าปาก
หนอ พรุ่งนี้เราจักนอนที่ไหน ภิกษุผู้เสาะ พึงบำบัด
เสียซึ่งวิตกเหล่านั้นอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้
ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

ว่าด้วยความวิตกอันเป็นที่ตั้งความรำพัน

[๕๕๘] คำว่า เราจักฉันอะไร ในคำว่า เราจักฉันอะไร เราจัก
ฉันที่ไหน ความว่า เราจักฉันอะไร คือ ข้าวสุก ขนมนสด ขนมหุ้ง
ปลา หรือเนื้อ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักฉันอะไร. คำว่า เราจัก
ฉันที่ไหน ความว่า เราจักฉันที่ไหน คือ ในสกุลกษัตริย์ สกุลพราหมณ์

สกุลแพศย์ หรือสกุลศูทร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักนอนอะไร
เราจักนอนที่ไหน.

[๕๕๕] คำว่า วันนี้เรานอนลำบากหนอ พຼ່ງนี้เราจักนอนที่ไหน
ความว่า คินนี้เรานอนลำบากบนแผ่นกระดาน บนเสื่อ บนท่อนหนัง
บนเครื่องลาดด้วยหญ้า บนเครื่องลาดด้วยใบไม้ หรือบนเครื่องลาดด้วยฟาง
คินพຼ່ງนี้เราจักนอนสบายที่ไหน คือที่เตียง ที่ตั้ง ที่ปูก ที่หมอน ที่วิหาร
ที่เรือนมีหลังคาแถบเดียว ที่ปราสาท ที่เรือนมีหลังคาโล้น หรือที่ถ้ำ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วันนี้เรานอนลำบากหนอ พຼ່ງนี้เราจักนอน
ที่ไหน.

[๕๖๐] คำว่า ซึ่งวิตกเหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน ความ
ว่า ซึ่งวิตกอันปฏิสังขตด้วยบิณฑบาต ๒ อย่าง ซึ่งวิตกอันปฏิสังขตด้วย
เสนาสนะ ๒ อย่าง อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน คือ เป็นฐานแห่งความ
ปรึบทุกข์ เป็นมูลฐานแห่งความรำพัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งวิตก
เหล่านี้อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน.

อธิบายคำว่าเสขะและคำว่าศึกษา

[๕๖๑] ชื่อว่า เสขะ ในคำว่า ภิกษุผู้เสขะพึงบำบัดเสีย พึง
เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า เสขะ
เพราะศึกษาจึงชื่อว่า เสขะ ศึกษาอะไร ศึกษาอริสัลบ้าง ศึกษา
อริจิตบ้าง ศึกษาอริปัญญาบ้าง อริสัลศึกษาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่า
อริปัญญาศึกษา. ภิกษุค่านึงถึงศึกษาสมมตนี้ ก็ชื่อว่า ศึกษา รู้ก็ชื่อว่า
ศึกษา เห็นก็ชื่อว่า ศึกษา พิจารณา ก็ชื่อว่า ศึกษา ตั้งจิตก็ชื่อว่า ศึกษา

น้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ชื่อว่า ศึกษา ประคองความเพียรก็ชื่อว่า ศึกษา
เข้าไปตั้งสติก็ชื่อว่า ศึกษา ตั้งจิตไว้ก็ชื่อว่า ศึกษา รู้ชัดด้วยปัญญา ก็ชื่อว่า
ศึกษา รู้ยังธรรมที่ควรรู้อย่างก็ชื่อว่า ศึกษา กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้
ก็ชื่อว่า ศึกษา ละธรรมที่ควรละก็ชื่อว่า ศึกษา ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่
ควรทำให้แจ้งก็ชื่อว่า ศึกษา เจริญธรรมที่ควรเจริญก็ชื่อว่า ศึกษา คือ
ย่อม ประพฤติเอื้อเพื่อ ย่อมประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี ย่อมสมาทานศึกษา
เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า เสาะ ภิกษุผู้เสาะศึกษาเมื่อริสัด เมื่อริจิต
เมื่อริปัญญา เพื่อบำบัด กำจัด ละเว้น สงบ สละคืน ระวังเสีย
ภิกษุผู้เสาะเมื่อนึกถึงศึกษา ๑ นี้ก็พึงศึกษา เมื่อรู้ก็พึงศึกษา ฯลฯ เมื่อ
ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็พึงศึกษา คือพึงประพฤติเอื้อเพื่อ
ประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทานประพฤติเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้
เสาะพึงบำบัดเสีย.

ว่าด้วยการเที่ยวไปโดยไม่มีกังวล

[๕๖๒] คำว่า พึงเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ความว่า ภิกษุ
เป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประ-
กอบด้วยความกังวลสกุล ด้วยความกังวลคณะ ด้วยความกังวลอาวาส
ด้วยความกังวลจีวร ด้วยความกังวลบิณฑบาต ด้วยความกังวลเสนาสนะ
ด้วยความกังวลคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุเป็นผู้มีกังวลท่องเที่ยวไป
อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวลสกุล ไม่เป็นผู้ประกอบด้วยความกังวล

คณะ อาวาส จีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุ
เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไปอย่างนี้.

สมจริงดังภาณิดว่า

ภิกษุทั้งหลายไปมคธรัฐ ไปโกศลรัฐ มียอยู่ ภิกษุที่
ไปมคธรัฐบางพวก ท่องเที่ยวไปต่างหมู่ แต่วัชชีภูมิ เป็นผู้
ไม่มีกังวลอยู่ ความเที่ยวไปให้ประโยชน์สำเร็จ ความ
เที่ยวไปดีให้ประโยชน์สำเร็จ ความเป็นผู้ไม่กังวลอยู่ ให้
ประโยชน์สำเร็จทุกเมื่อ การถามถึงประโยชน์เป็นกรรม
ของผู้ขยัน นั่นเป็นความเสมอกันแห่งความไม่กังวล
ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้เสาะพึงบำบัดเสีย พึงเป็นผู้ไม่มีกังวล
ท่องเที่ยวไป เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราจักฉันอะไร เราจักฉันที่ไหน วันนี้เราอนล้าปาก
หนอ พຼงนี้เราจักนอนที่ไหน ภิกษุผู้เสาะพึงบำบัดเสีย
ซึ่งวิตกเหล่านี้ อันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน พึงเป็นผู้
ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป.

[๕๖๓] ภิกษุนั้นในธรรมวินัย ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มใน
กาล พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวมใน
ปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาด่า
ก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ.

ว่าด้วยได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มโดยธรรม

[๘๖๔] ชื่อว่า อาหาร ในคำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่ม
ในกาล คือข้าวสุก ขนมหสด ขนมหแห้ง ปลา เนื้อ. ชื่อว่า เครื่องนุ่งห่ม
ได้แก่จีวร ๖ ชนิด คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน
ผ้าด้ายเจือไหม. คำว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล ความว่า
ภิกษุณัั้นได้จีวรและบิณฑบาต มิใช่ได้ด้วยการหลอกลวง มิใช่ได้ด้วยการ
พูดเลียบเคียง มิใช่ได้ด้วยการบอกใบ้ มิใช่ได้ด้วยความกำจัดคุณเขา
มิใช่ได้ด้วยการแสวงหาแลกด้วยลาภ มิใช่ได้ด้วยการให้สิน มิใช่ได้ด้วยการ
ให้ไม้ไฟ มิใช่ได้ด้วยการให้ใบไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้ดอกไม้ มิใช่
ได้ด้วยการให้ผลไม้ มิใช่ได้ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ มิใช่ได้ด้วยการ
ให้จूरณ มิใช่ได้ด้วยการให้ดินเหนียว มิใช่ได้ด้วยการให้ไม้สีฟัน มิใช่
ได้ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก มิใช่ได้ด้วยการพุดมุงให้เขารักตน มิใช่ได้ด้วยการ
ถ้อยคำเหลวไหลดั่งแกงถั่ว มิใช่ได้ด้วยการยาประจบเขา มิใช่ได้ด้วยความ
เป็นผู้นั่งบนตั่ง (ด้วยความตีสันทเขา) มิใช่ได้ด้วยการวิชาดูพื้นที่ มิใช่ได้ด้วยการ
ศิรัจฉานวิชา มิใช่ได้ด้วยการอังกวิชา (รู้จักลักษณะดีร้ายของหญิงชาย) มิใช่
ได้ด้วยการนักขัตวิชา (รู้จักฤกษ์ยาม) มิใช่ได้ด้วยการเดินเป็นทูต มิใช่ได้
ด้วยความเป็นผู้รับใช้ มิใช่ได้ด้วยความเป็นผู้เดินสาสน์ มิใช่ได้ด้วยการ
เวชกรรม มิใช่ได้ด้วยการนวกกรรม มิใช่ได้ด้วยการให้ก้อนข้าวและก้อนข้าว
ตอบแทน มิใช่ได้ด้วยการให้และการเพิ่มให้ ได้รับได้เฉพาะ โดยธรรม
สมาเสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาล.

ความรู้จักประมาณ ๒ อย่าง

[๕๖๕] คำว่า ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ ในคำว่า ภิกษุนั้นใน
ธรรมวินัยนี้... พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ความว่า รู้จักประมาณโดย
เหตุ ๒ อย่าง คือรู้จักประมาณโดยการรับ ๑ รู้จักประมาณโดยการ
บริโภคน้ำ ๑.

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับอย่างไร เมื่อทาสกถวาสีของแม่น้อย
ภิกษุก็รับเพื่อความเอ็นดูแก่สกุล เพื่อความรักษาสกุล เพื่อ
อนุเคราะห์แก่สกุล เมื่อทาสกถวาสีของแม่มาก ภิกษุรับจีวรพอบริหาร
กาย รับบิณฑบาตพอบริหารท้อง ภิกษุรู้จักประมาณโดยการรับ
อย่างนี้.

ภิกษุรู้จักประมาณโดยการบริโภคน้ำอย่างไร ภิกษุพิจารณาโดย
อุบายอันแยบคายแล้วจึงใช้จีวร เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความ
ร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสแห่งเหลือบ ขุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน
เพื่อจะปกปิดอวัยวะที่ให้ความละเอียดกำเริบ เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุ
พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้ว จึงฉันทบิณฑบาต ไม่ฉันทเพื่อเล่น ไม่ฉันท
เพื่อเมา ไม่ฉันทเพื่อประดับ ไม่ฉันทเพื่อตกแต่ง ฉันทเพื่อความดำรงกายนี้
เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อเว้นความลำบากแห่งกายนี้ เพื่ออนุเคราะห์แก่
พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะบำบัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนา
ใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปสะควก ความไม่มีโทษ ความผาสุกจักมีแก่เรา
ดังนี้ เป็นกำหนดเท่านั้น ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย แล้วจึง
เสพเสนาสนะ เพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัด
สัมผัสแห่งเหลือบ ขุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน เพื่อความบรรเทา

อันตรายอันเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในความหลีกเร้น เป็นกำหนด
เท่านั้น ภิกษุพิจารณาโดยอุบายอันแบบคายนแล้วจึงใช้จิตลนปัจจัย เกสัช-
บริหาร เพื่อบำบัดทุกขเวทนา อันเกิดเพราะธาตุกำเริบ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว
เพื่อความลำบากเป็นอย่างยิ่งเป็นกำหนดเท่านั้น **ภิกษุรู้จักประมาณโดย
การบริโภคอย่างนี้.**

คำว่า **ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ** คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ
ทางตลอด ซึ่งประมาณ โดยเหตุ ๒ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุนั้นพึงรู้จักประมาณ.

[๔๖๖] คำว่า **ในธรรมวินัยนี้... เพื่อสันโดษ** ความว่า ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร และกล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วย
จีวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิคนไม่สมควรเพราะเหตุแห่ง
จีวร ไม่ได้จีวรก็ไม่สะดุ้ง และได้จีวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน
เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น
ด้วยความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่
เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในจีวรสันโดษนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า
เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่
โบราณ.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และ
กล่าวคุณแห่งความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความ
แสวงหาผิคนไม่สมควรเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่
สะดุ้ง และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ
มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความ

สันโดยด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในบิณฑบาตสันโดยนั้น ภิกษุนี้นี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดยด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดยด้วยเสนาสนะ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิออันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่สะดุ้ง และได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดย ด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในเสนาสนะสันโดยนั้น ภิกษุนี้นี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุสันโดยด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริหารตามมีตามได้ และกล่าวคุณแห่งความสันโดยด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริหารตามมีตามได้ ทั้งไม่ถึงความแสวงหาผิออันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัชบริหาร ไม่ได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริหารก็ไม่สะดุ้ง ได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริหารแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดทุกข์ บริโภคอยู่ ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความสันโดยด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริหารตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติ ในคิลานปัจฉัยเภสัชบริหารสันโดยนั้น ภิกษุนี้นี้เรียกว่า เป็นผู้ดำรงอยู่ในวงศ์แห่งพระอริยะที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศ อันมีมาแต่โบราณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้...พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดย.

ว่าด้วยการสำรวจ

[๕๖๗] คำว่า ภิกษุ นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น ในคำว่า ภิกษุ นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในบ้าน ความว่า สำรวจ คุ่มครอง รักษา ระวัง ในจิรว บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เกสขบริวารแม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้นสำรวจในปัจจัย เหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุ นั้นสำรวจ คุ่มครอง รักษา ระวังในอายคนะทั้งหลาย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้นสำรวจในปัจจัย เหล่านั้น. คำว่า เป็นผู้สำรวจเที่ยวไปในบ้าน ความว่า เป็นผู้สำรวจ ระวัง ระวังเฉพาะ คุ่มครอง ครอบครอง รักษา สักร เที่ยวไปในบ้าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวจ เที่ยวไปในบ้าน.

ว่าด้วยการไม่ด่าตอบคนที่ด่า

[๕๖๘] คำว่า แม้ถูกเขาด่าก็ไม่ควรกล่าววาจาหยาบ ความว่า ถูกเขาด่า แข่ง คูหมิ่น เสียดสี ดิเดียน ก่อนว่าเข้าแล้ว ไม่พึงกล่าว ตอบผู้ที่กล่าว ไม่พึงด่าตอบผู้ที่ด่า ไม่พึงแข่งตอบผู้ที่แข่ง ไม่พึงหมายมัน ตอบผู้ที่หมายมันด้วยถ้อยคำหยาบ กระด้าง ไม่ควรทำความทะเลาะ ไม่ควรทำความหมายมัน ไม่ควรทำความแค้นแค้น ไม่ควรทำความวิวาท ไม่ควรทำความทุ้มเถียง พึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความทะเลาะ ความหมายมัน ความแค้นแค้น ความวิวาท ความทุ้มเถียง พึงเป็นผู้งดเว้น เว้นขาด ออก สลัดออก ปล่อยเสีย ไม่เกี่ยวข้องซึ่ง ความทะเลาะ ความหมายมัน ความแค้นแค้น ความวิวาทและความทุ้มเถียง

พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ถูกเขาค่ำก็
ไม่ควรกล่าววาทาหยาบ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่ม
ในกาล พึงรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ ภิกษุนั้นสำรวมใน
ปัจจัยเหล่านั้น เป็นผู้สำรวมเที่ยวไปในบ้าน แม้ถูกเขาค่ำ
ก็ไม่ควรกล่าววาทาหยาบ.

[๔๖๕] ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึงเป็นผู้โเลเพราะเท้า
พึงเป็นผู้ชวนขวยในฌาน พึงเป็นผู้ต้นอยู่มาก พึงเป็น
ผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น และพึงเข้าไปตัดความตรึก
ธรรมที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ.

ว่าด้วยการสำรวมจักขุ

[๔๗๑] พึงทราบอธิบาย ในคำว่า พึงเป็นผู้สำรวมจักขุ ไม่พึง
เป็นผู้โเลเพราะเท้า ดังต่อไปนี้.

ภิกษุเป็นผู้ทอดจักขุไปอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้
โเลเพราะจักขุ ประกอบด้วยความเป็นผู้โเลเพราะจักขุ คิดว่า เราพึง
เห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลยรูปที่ได้เห็นแล้ว ดังนี้ จึงเป็นผู้ประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน เพื่อ
เห็นรูป จากอารามนี้ ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จาก
บ้านนี้ไปยังบ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนคร
โน้น จากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ภิกษุ
เป็นผู้ทอดจักขุไปเมื่อดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนน ไม่สำรวจ
เดินไป เดินแลดูกองพลช้าง แลดูกองพลม้า แลดูกองพลรถ แลดู
กองพลเดินเท้า แลดูพวกสตรี แลดูพวกบุรุษ แลดูพวกกุมาร แลดู
พวกกุมารี แลดูร้านค้า แลดูหน้ามุขเรือน แลดูข้างบน แลดูข้างล่าง
แลดูทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุเห็นรูปด้วยจักแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติ
เพื่อสำรวจจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรม
อันลามก คืออกิขมาและโทมนัสครอบงำนั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์
ไม่ถึงความสำรวจในจักขุนทรีย์ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้.

อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ฉันทโกชนะ
ที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็น
ปานนี้ คือ การฟ้อน การขับ การประโคมมหรสพมีการรำเป็นต้น
การเล่นยาย เพลงปรบมือ ฆ้อง ระนาด หนัง เพลงขอทาน ใต้ราว
การเล่นหน้าศพ ชนช้าง แข็งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ
ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การบ การ
ตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้
โลเลเพราะจักขุ ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะจักขุ ไม่คิดว่า
เราพึงเห็นรูปที่ยังไม่ได้เห็น พึงผ่านเลขรูปที่ได้เห็นแล้วดังนี้ เป็นผู้ไม่
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน
เพื่อเห็นรูป จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ... จากชนบทนี้ไปยังชนบท

โน้น ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่
ละแวกบ้าน เดินไปตามทาง ย่อมสำรวจเดินไป ไม่เดินเล็ดลอด
พลข้าง ฯลฯ ไม่เล็ดลอดทศน้อยทศใหญ่ ภิกษุเป็นผู้ไม่ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุ-
พยัญชนะ ฯลฯ ย่อมถึงความสำรวจในจักขุนทรีย์ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอด
จักษุไปแม้อย่างนี้.

อนึ่ง เหมือนอย่างว่า ท่านสมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง จันโภชนะ
ที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ฯลฯ กองทัพ ภิกษุเว้นขาดจากการเล่นอัน
เป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ ภิกษุไม่เป็นผู้ทอดจักษุไปแม้อย่างนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวจจักษุ.

ว่าด้วยไมโลเลเพราะเท้า

[๕๗๑] พึงทราบอธิบายในคำว่า ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะเท้า
ดังต่อไปนี้.

ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้โลเลเพราะเท้า คือ เป็นผู้
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเที่ยวไปนาน ซึ่งความเที่ยวไปไม่แน่นอน จาก
อารามนี้ไปยังอารามโน้น ฯลฯ ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้าแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้โลเลเพราะเท้า ประกอบด้วยความเป็นผู้
โลเลเพราะเท้า ในภายในแห่งสังฆาราม ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่ง
ประโยชน์ ไม่ใช่เดินไปเพราะเหตุแห่งการให้ทำ เป็นผู้ฟุ้งซ่าน มีจิต

ไม่สงบ จากบริเวณนี้ไปยังบริเวณโน้น ฯลฯ พุคเรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ภิกษุเป็นผู้โเลเพราะทำเฝ้าอย่างนี้.

คำว่า **ไม่เป็นผู้โเลเพราะเฝ้า** ความว่า ภิกษุพึงละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความเป็นผู้โเลเพราะเฝ้า คือ พึงเป็นผู้ควั่น เว้น เว้นขาด ออก สละ พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง ซึ่งความเป็นผู้โเลเพราะเฝ้า พึงเป็นผู้มีจิตปราศจากแดนกิเลสอยู่ พึงเป็นผู้ชอบในความสงัด ยินดีในความสงัด ขวนขวายในความสงบจิต ฌ ภายใน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนการอยู่ในเรือนว่างเปล่า เป็นผู้มีฌาน ยินดีในฌาน ขวนขวายในความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวจจักษุ ไม่พึงเป็นผู้โเลเพราะเฝ้า.

ว่าด้วยผู้ขวนขวายในฌาน

[๕๙๒] คำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน ในคำว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นผู้ตั้งอยู่มาก ความว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือเป็นผู้ประกอบ ประกอบทั่ว ประกอบโดยเอื้อเพื่อมาประกอบด้วยดี เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งคตยฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจตุตถฌานที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ขวนขวายในฌาน.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุช่องเสฟ เจริญ ทำให้มากซึ่งปฐมฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติฌานที่เกิดขึ้นแล้ว ตติยฌานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฌานที่เกิดขึ้นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้ชวนช่วยในฌาน.

คำว่า เป็นผู้ตื่นอยู่มาก ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิต ให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ย่อมสำเร็จสี่หิเสยา (นอนอย่างราชสีห์) โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ใส่ใจถึงสัญญา ในการลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว ชำระจิตให้บริสุทธิ์ จากกรรมเป็นเครื่องกัน ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ชวนช่วยในฌาน เป็นผู้ตื่นอยู่มาก.

ว่าด้วยอุเบกขา

[๕๗๓] ความเพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉย กิริยาที่เพิกเฉยยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตระงับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจตุตถฌาน. ชื่อว่า อุเบกขา ในคำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความหยุด ความนิ่ง ความแน่วแน่ ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความที่มีใจกวัดแกว่ง ความสงบ สมาธิทริย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น. คำว่า พึงเป็นผู้ปรารภอุเบกขามีจิตตั้งมั่น ความว่า ปรารภอุเบกขาในจตุตถฌาน เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

มีจิตไม่พึงชาน มีใจอันอะไร ๆ ไม่ให้กวดแก่งได้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้ปรารถนาคามีจิตตั้งมั่น.

ว่าด้วยความตริก ๕ อย่าง

[๕๗๔] ชื่อว่า ความตริก ในคำว่า พึงเข้าไปตัดความตริก
ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก ละความรำคาญ ได้แก่ความ
ตริก ๕ อย่าง คือความตริกในกาม ความตริกในความพยาบาท ความ
ตริกในความเบียดเบียน ความตริกถึงญาติ ความตริกถึงชนบท ความ
ตริกถึงเทพเจ้า ความตริกอันปฏิสังขตด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น ความ
ตริกอันปฏิสังขตด้วยลาภ สักการะ และความสรรเสริญ ความตริกอัน
ปฏิสังขตด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น เหล่านี้เรียกว่า ความตริก ๕ อย่าง.
กามสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งกามวิตก พยาบาทสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่ง
พยาบาทวิตก วิหิงสาสัญญาเป็นที่อาศัยอยู่แห่งวิหิงสาวิตก.

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสสมิมานะ อนัตตปปะ
อุทธังจะ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตริก คือความดำริทั้งหลาย ชื่อว่า
ความรำคาญ คือความรำคาญมือบ้าง ความรำคาญเท้าบ้าง ความรำคาญ
มือและเท้าบ้าง ความสำคัญในสิ่งไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งควรว่า
ไม่ควร ความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษว่ามีโทษ ความสำคัญในสิ่งมีโทษว่า
ไม่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือด
ร้อนจิต ความกลุ้มใจเห็นปานนี้ เรียกว่า ความรำคาญ. อีกอย่างหนึ่ง
ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ
๒ ประการ คือเพราะกระทำและไม่กระทำ.

ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
กระทำ และเพราะไม่กระทำอย่างไร ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต
ความกลุ้มใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต
เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโน-
สุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต
เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน เรา
ทำกามสุมิฉณาจาร เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากกามสุมิฉณาจาร
เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวา-
จา เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากปิสุณาวาจา เราทำผรุสวาจา
เราไม่ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้นจากผรุสวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่
ได้ทำเจตนาเครื่องงดเว้น จากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ได้ทำ
อนภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำอพยาบาท เราทำมิจฉาทิฎฐิ เรา
ไม่ได้ทำสัมมาทิฎฐิ ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจย่อม
เกิดขึ้นเพราะกระทำและเพราะไม่กระทำดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญ ความเดือดร้อนจิต ความกลุ้มใจ
ย่อมเกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่
คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ
เราเป็นผู้ไม่หมั่นประกอบในความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ เราเป็นผู้ไม่
ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เราไม่ได้เจริญ
สัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕
เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญอริยมรรค
มีองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค

เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ. คำว่า พึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ ความว่า ภิกษุพึงเข้าไปตัดตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึก และความรำคาญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเข้าไปตัดความตรึก ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึกและความรำคาญ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นผู้ล้าวมัจจุ ไม่พึงเป็นผู้โลเลเพราะทำ
พึงเป็นผู้ชวนชวยในฉาน พึงเป็นผู้ตื่นอยู่มาก พึงเป็น
ผู้ปรารภอุเบกขา มีจิตตั้งมั่น และพึงเข้าไปตัดความตรึก
ธรรมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งความตรึกและความรำคาญ.

[๕๗๕] ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึง
ทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึง
เปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ไม่
พึงคิดเพื่อธรรม คือการว่ากล่าวซึ่งชน.

ว่าด้วยการยินดีในการตักเตือน

[๕๗๖] คำว่า ถูกตักเตือน ในคำว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา
พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระ
ปุนอุปัชฌายะ พระเถระปุนอาจารย์ มิตรผู้เคยเห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา
หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยัง
ไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่งดงามแก่ท่าน ภิกษุ

ผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้งสติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา
อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ คิดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น
เหมือนสตรีหรือบุรุษที่เป็นสาวเป็นหนุ่ม กำลังเจริญ ชอบแต่งตัว อาบน้ำ
ดำเกล้าแล้ว ได้พวงมาลัยดอกบัวก็ดี พวงมาลัยดอกมะลิก็ดี พวงมาลัย
ดอกลำดวนก็ดี รับด้วยมือทั้งสองแล้ว เอาวางไว้บนศีรษะ ซึ่งเป็นอวัยวะ
สูงสุด พึงยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์
ปรารถนา รักใคร่ คิดใจ ฉันทิโก ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น พึงเข้าไปตั้ง
สติยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา
รักใคร่ คิดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น ฉันทิโกเหมือนกัน.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลพึงเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวข่มขี้ มีปัญญา
ว่าเป็นเหมือนบุคคลผู้ขับออกขุมทรัพย์ให้ พึงคบหาบุคคล
เช่นนั้น ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณ
อันประเสริฐ ไม่มีโทษลามกเลย บุคคลพึงกล่าวสอน
พึงพราสาสน และพึงห้ามจากกรรมของอสังฆบุรุษ บุคคล
นั้นเป็นที่รักของพวกสังฆบุรุษเท่านั้น เป็นที่ชังของพวก
อสังฆบุรุษ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุผู้ถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ.

[๕๗๗] ชื่อว่า สพรหมจารี ในคำว่า พึงทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือ บุคคลที่มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มี
อุเทศเป็นอันเดียวกัน มีสิกขาเสมอกัน. คำว่า พึงทำลายความเป็นผู้
กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ความว่า พึงทำลายความเป็นผู้มีจิตอัน

ความโกรธกระทบเข้าแล้ว ความเป็นผู้มีจิตกระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย คือพึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๕ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิตทั้ง ๓ พึงทุบ ทำลาย กำจัด ซึ่งความกระด้างเพราะราคะ ความกระด้างเพราะโทสะ ความกระด้างเพราะโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงทำลาย ความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย.

ว่าด้วยขอบเขตการเปล่งวาจา ๒ อย่าง

[๕๗๘] คำว่า พึงเปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ความว่า พึงเปล่งวาจาอันเกิดขึ้นแต่ญาณ คือ พึงเปล่งเปล่งออก เปล่งออกดี ซึ่งวาจาอันประกอบด้วยอรรถ อันประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ มีที่อ้างอิง มีที่สุด ตามกาลอันควร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาที่อันเป็นกุศล. ชื่อว่า ขอบเขต ในคำว่า ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ได้แก่ ขอบเขต ๒ อย่าง คือขอบเขตกาล ๑ ขอบเขตศีล ๑.

ขอบเขตกาลเป็นไฉน ภิกษุไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาล ไม่พึงกล่าววาล่วงเกินเวลา ไม่พึงกล่าววาล่วงเกินกาลและเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาล ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาลและเวลา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ก็ผู้ใด เมื่อยังไม่ถึงกาลอันควร ย่อมกล่าววาทะเกิน

เวลา ผู้นั้นย่อมถูกฆ่านอนอยู่ เหมือนลูกของนางนก

คูเหว่าที่นางกาเลียงไว้ฉะนั้น ดังนี้.

นี้ชื่อว่า ขอบเขตกาล.

ขอบเขตศีลเป็นไฉน บุคคลผู้กำหนดไม่ควรกล่าววาจา ผู้โอรธ
เคื่องไม่ควรกล่าววาจา ผู้หลงไม่ควรกล่าววาจา แต่ไม่ควรกล่าว บอก
พูด แสดง แฉง ซึ่งมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปปาปะ
นี้ชื่อว่า **ขอบเขตศีล**. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่
พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต.

ไม่ควรคิดที่จะว่าเขาด้วยศีลวิบัติ

[๕๗๕] ชื่อว่า **ชน** ในคำว่า **ไม่พึงคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าว**
ซึ่งชน คือ บุคคลที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นสุทร
เป็นกฤหสัถ์ เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ ภิกษุไม่พึงคิด คือ
ไม่พึงยังความคิดให้เกิดขึ้น ไม่พึงยังความดำริแห่งจิตให้เกิดขึ้น ไม่พึง
ยังมนสิการให้เกิดขึ้นเพื่อการกล่าว การก่อนว่า การนิินทา การติเตียน
การไม่สรรเสริญ การไม่พรรณนาคุณแห่งชน ด้วยศีลวิบัติ ด้วยอาจาร-
วิบัติ ด้วยทักขณวิบัติ หรือด้วยอาชีวีวิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึง
คิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

ภิกษุถูกดักเตือนด้วยวาจา พึงเป็นผู้มีสติชอบใจ พึง
ทำลายความเป็นผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย พึง
เปล่งวาจาอันเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ไม่
พึงคิดเพื่อธรรม คือการกล่าวว่าซึ่งชน.

[๔๘๐] ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา เพื่อกำจัด
ราคะเหล่าใด ราคะเหล่านั้น เป็นฐลี ๕ ประการในโลก
พึงปราบปราม ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และ
ผัสสะ.

ว่าด้วยฐลี ๕ ประการ

[๔๘๑] บทว่า อถ ในคำว่า ลำดับต่อไป...ราคะเหล่านั้น เป็น
ฐลี ๕ ประการในโลก เป็นบทสนธิ เป็นบทอุปสัค เป็นบทปทปุระณะ
เป็นศัพท์ประชุมอักษระ เป็นศัพท์สละสลวยด้วยพยัญชนะ เป็นลำดับบท.
คำว่า ฐลี ๕ ประการ คือราคะในรูป ราคะในเสียง ราคะในกลิ่น
ราคะในรส ราคะในโณภูมัพพะ. อนึ่ง ได้แก่วรรณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า

ราคะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของราคะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละฐลี
นี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี.

โทสะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของโทสะ บัณฑิตทั้งหลายนั้นละฐลี.
นี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐลี.

โมหะเรากล่าวว่าเป็นฐลี มิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐลี.

คำว่า ฐลี เป็นชื่อของโมหะ. บัณฑิตทั้งหลายนั้น ละ
ฐลีนี้แล้ว ย่อมอยู่ในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้าผู้ปราศจาก
ฐลี.

คำว่า ในโลก คือ ในออบายโลก มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก
ธาตุโลก อายตนโลก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ลำดับต่อไป... รากะ
เหล่านั้นเป็นฐิติ ๕ ประการในโลก.

[๔๘๒] คำว่า รากะเหล่าใด ในคำว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ
ศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด ความว่า รากะในรูป รากะในเสียง
รากะในกลิ่น รากะในรส รากะในโณภูมัพพะ. คำว่า เป็นผู้มีสติ
ความว่า ความระลึก ความระลึกถึง ความระลึกเฉพาะ สติความระลึก
ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สตินทรีย์ สติพละ
สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้ถึง
เข้าไปถึง เข้าไปถึงพร้อม ไปใกล้ ไปใกล้พร้อม ประกอบด้วยสตินี้
ภิกษุนั้นเรียกว่า มีสติ.

ศึกษา ในคำว่า พึงศึกษา มี ๓ อย่าง คือ อริศิลศึกษา อริจิตต-
ศึกษา อธิปัญญาศึกษา อริศิลศึกษาเป็นไฉน ฯลฯ นี้ชื่อว่า อธิปัญญา
ศึกษา.

คำว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด ความว่า บุคคล
ผู้มีสติ พึงศึกษาแม้อริศิล ศึกษาแม้อริจิต ศึกษาแม้อธิปัญญา เพื่อ
กำจัด เพื่อกำจัดเฉพาะ เพื่อละ เพื่อสงบ เพื่อสละกิน เพื่อระงับ ซึ่ง
รากะเหล่าใด คือ รากะในรูป รากะในเสียง รากะในกลิ่น รากะในรส
รากะในโณภูมัพพะ นึกถึงอยู่ ชื่อว่า พึงศึกษาศึกษา ๓ นี้ รู้ก็ชื่อว่าพึง
ศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ก็ชื่อว่าพึงศึกษา พึง
ประพฤติเอื้อเพื่อ พึงประพฤติเอื้อเพื่อด้วยดี สมาทาน ประพฤติไป
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดรากะเหล่าใด.

[๕๘๓] คำว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือ ราคะในรูป
เสียง กลิ่น รส และผัสสะ ความว่า พึงปราบ ปราบปราม ครอบงำ
ครอบงำเฉพาะ กำจัด ย่ำยี ซึ่งราคะในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณ-
ฐัพพะทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือ
ราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ เพราะเหตุนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ลำดับต่อไป ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดราคะ
เหล่าใด ราคะเหล่านั้นเป็นฐล ๕ ประการในโลก ภิกษุ
พึงปราบปรามราคะเหล่านั้น คือราคะในรูป เสียง กลิ่น
รส และผัสสะ.

[๕๘๔] ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว พึงกำจัดฉันทะ
ในธรรมเหล่านั้น ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรม
โดยชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึง
กำจัดความมิดเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้.

[๕๘๕] คำว่า เหล่านั้น ในคำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรม
เหล่านั้น ความว่า ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะ. ชื่อว่าฉันทะ
คือความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินในกาม ความ
ปรารถนาในกาม ความเส่นหาในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความหลง
ในกาม ความติดใจในกาม กามโสมะ กามโยคะ กามุปาทาน กาม-
ฉันทนิเวรณในกามทั้งหลาย. คำว่า พึงกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น
ความว่า พึงกำจัด กำจัดเฉพาะ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึง

ความไม่มี ซึ่งฉันทะในธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงกำจัด
ฉันทะในธรรมเหล่านั้น.

[๔๘๖] ชื่อว่า ภิกษุ ในคำว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตพ้นวิเศษ
ดีแล้ว คือภิกษุผู้เป็นกัลยาณปุณฺณ หรือภิกษุผู้เสขะ. คำว่า มีสติ ความว่า
ความระลึก ความระลึกถึง ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฃงค์ เอกายนมรรค
นี้เรียกว่า สติ. ภิกษุเป็นผู้เข้าถึง ฯลฯ ประกอบด้วยสตินี้ ภิกษุนั้น
เรียกว่ามีสติ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ. คำว่า เป็นผู้มีจิต
พ้นวิเศษดีแล้ว ความว่า จิตของภิกษุผู้เข้าปฐมฌาน พ้น พ้นวิเศษ
พ้นวิเศษดีแล้วจากนิวรณ์ทั้งหลาย. จิตของภิกษุผู้เข้าทุติยฌาน พ้น พ้น-
วิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิตกและวิจารณ์. จิตของภิกษุผู้เข้าตติยฌาน พ้น
พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากปีติ. จิตของภิกษุผู้เข้าจตุตถฌาน พ้น พ้น-
วิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากสุขและทุกข์. จิตของภิกษุผู้เข้าอากาสานัญจาย-
ตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากรูปสัญญา ปรมาณูสัญญา นานัตต-
สัญญา. จิตของภิกษุผู้เข้าวิญญานัญจายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษ-
ดีแล้วจากอากาสานัญจายตนสัญญา. จิตของภิกษุผู้เข้าอาภิญญายตนฌาน
พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากวิญญานัญจายตนสัญญา. จิตของภิกษุผู้
เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากอาภิญ-
ญายตนสัญญา. จิตของพระโสดาบัน พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้ว
จากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสสัย วิจิกิจฉานุสสัย และ
จากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับวิจิกิจฉาเป็นต้นนั้น. จิตของพระ-
สกทาคามี พ้น พ้นวิเศษ พ้นวิเศษดีแล้วจากกามราคาณุสสัย ปณฺณานุสสัย
อย่างหยาบ และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับกามราคาณุสสัย

เป็นต้นนั้น. จิตของพระอนาคามี พัน พันวิเศษ พันวิเศษดีแล้วจาก
การราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ จากการราคานุสัย ปฏิฆานุสัยส่วน
ละเอียด และจากเหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับการราคสังโยชน์
เป็นต้นนั้น. จิตของพระอรหันต์ พัน พันวิเศษ พันวิเศษดีแล้วจาก
รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย
อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันกับรูปราคะเป็นต้นนั้น และ
จากสรรพนิमितภายนอก. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิต
พันวิเศษดีแล้ว.

ว่าด้วยจิตที่เป็นกาลของสมณะและวิปัสสนา

[๔๘๗] คำว่า ตามกาล ในคำว่า ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณา
ธรรมโดยชอบตามกาล ความว่า เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นกาลของสมณะ
เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นกาลของวิปัสสนา.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

โยคีผู้ใด ย่อมระครองจิตในกาล ย่อมข่มจิตใน
กาลอื่น ย่อมให้จิตรื่นเริงโดยกาล ย่อมตั้งจิตไว้ในกาล
ย่อมวางเฉยตามกาล โยคีผู้นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล
ความระครองจิตควรมีในกาลไหน ความข่มจิตควรมีใน
กาลไหน กาลเป็นที่ให้จิตรื่นเริงควรมีในกาลไหน และ
กาลของสมณะเป็นกาลเช่นไร บัณฑิตย่อมแสดงกาลเป็น
ที่วางเฉยแห่งจิตของโยคีบุคคลอย่างไร เมื่อจิตของโยคี
บุคคลย่อหย่อน เป็นกาลที่ควรระครองไว้ เมื่อจิตของ

โยคีบุคคลพึงชานเป็นกาลที่ควรข่มไว้ โยคีบุคคลพึงยัง
จิตที่ถึงความเข้มข้นให้รื่นเรงในกาลนั้น จิตเป็น
ธรรมชาติรื่นเรงไม่ย่อหย่อน ไม่พุงชาน ย่อมมีในกาล
ใด กาลนั้นเป็นกาลของสมณะ ใจพึงยินดีในภายใน
อุบายนั้นนั่นแหละ จิตเป็นธรรมชาติตั้งมั่น ย่อมมีใน
กาลใด ในกาลนั้น โยคีบุคคลพึงวางเฉยไว้ซึ่งจิตที่ตั้งมั่น
แล้วด้วยปัญญา ธีรชนผู้รู้แจ้งกาล ทราบกาล ฉลาดใน
กาล พึงกำหนดอารมณ์อันเป็นนิमितของจิต ตลอดกาล
ตามกาล อย่างนี้.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ... ตามกาล. คำว่า เมื่อกำหนดพิจารณา
ธรรมโดยชอบ ความว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็น
ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบ.

[๕๘๘] คำว่า มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ในคำว่า เป็นผู้ที่มีจิต
เป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดังนี้ ความว่า เป็นผู้ที่มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีจิตไม่พุงชาน มีใจไม่
กวัดแกว่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ที่มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น. คำว่า
ภิกษุ... พึงกำจัดความมืด ความว่า พึงขจัด กำจัด ละ บรรเทา
ทำให้สิ้นไป ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความมืดคืออราคะ ความมืดคือโทสะ
ความมืดคือโมหะ ความมืดคือมานะ ความมืดคือทิฏฐิ ความมืดคือกิเลส

ความมืดคือทุจริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีฉาน ดับ
ปัญญา เป็นฝักฝายความลำบาก ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน. คำว่า ภควา
เป็นคำเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภควา เพราะ-
อรรถว่า ผู้ทำลายราคะ ทำลายโทสะ ทำลายโมหะ ทำลายมานะ ทำลาย
ทิฏฐิ ทำลายเสี้ยนหนาม ทำลายกิเลส เพราะอรรถว่า ทรงจำแนก ทรง
แจกแจง ทรงจำแนกเฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ เพราะอรรถว่า ทรงทำที่สุด
แห่งภพทั้งหลาย เพราะอรรถว่า มีพระกายอันทรงอบรมแล้ว มีศีลอัน
อบรมแล้ว มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันอบรมแล้ว.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะ
และป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากชน
ผู้สัญจรไปมา เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออก
เร้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และกิลานปัจฉัยเภสัชบริวาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอริศีล อริจิต อธิปัญญา
อันมีอรรถรส ธรรมรส วิมุตตริส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฉาน ๔ อัปปมัญญา ๔
อรุปสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘
อนุปฺพวิหารสมาบัติ ๘ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสมาบัติ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภานา ๑๐ กสิณ-
สมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมป-
ปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชนงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสา-
รญาณ ๔ ปฏิสัมภี ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดา พระบิดา พระภคตา
พระภคินี มิตร อำมาตย์ พระญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้
เฉลิมให้ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีใน
อรรถผลในลำดับแห่งอรรถมรรค) เป็นสัจฉิกบัญญัติ พร้อมด้วยการ
ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงโพธิพฤกษ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกผุด
ขึ้น พึงกำจัดความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุเป็นผู้มิจิต มิจิตพ้นวิเศษแล้ว พึงกำจัดคั่นทะใน
ธรรมเหล่านั้น ภิกษุนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดย
ชอบตามกาล เป็นผู้มิจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัด
ความมืด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าดังนี้ ฉะนี้แล.

จบสาริปุตตสุตตนิเทศที่ ๑๖

สุตตนิเทศ ๑๖ นิเทศในอัฐกวรรคจบบริบูรณ์

อรรถกถาสาริปุตตสุตตนิเทศที่ ๑๖

พึงทราบวินิจฉัยในสาริปุตตสุตตนิเทศที่ ๑๖ มีคำเริ่มต้นว่า
น เม ทิฏโฐ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเลย ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า โอโต ปุพฺเพ ก่อนแต่นี้ คือ ก่อนแต่พระ-
ศาสดาเสด็จหยั่งลงที่สังกัสสนครนี้. บทว่า วคฺควโท คือ มีกระแสเสียง
อันไพเราะ. บทว่า ตฺสิตา คณิมาโค พระศาสดาเสด็จจากคฺสิตมาสู่
ความเป็นคณาจารย์ คือเสด็จมาจากคฺสิต เพราะเคลื่อนจากคฺสิตมาสู่ครรรค์
พระมารดา. ชื่อว่า คณิ เพราะเป็นคณาจารย์ หรือว่าเสด็จมาจากเทวโลก
ชื่อว่า คฺสิต. เพราะเป็นที่ยินดี แล้วมาเป็นคณาจารย์. หรือว่าเสด็จมาเป็น
คณาจารย์ของพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ยินดีแล้ว.

บทว่า อิมินา จกฺขุนา ด้วยจักขุนี้ คือ ด้วยมังสจักขุตามปกติอัน
เนื่องอยู่ในอรรถาพนี้. บทว่า อิมินา อตฺตภาเวน คือ ด้วยอรรถาพครั้ง
สุดท้ายนี้. บทว่า ตาวตฺสภวเน คือ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. บทว่า
ปาริจฺจุตฺตมฺมุเล ณ คงวไม้ปาริจตตกะ คือภายใต้ไม้ทองเหลือง. บทว่า
ปณฺฑกฺมฺพลสฺลิลายํ ปณฺฑกฺมฺพลสฺลิลอาสนํ คือหลังแผ่นหินเช่นกับผ้า
กัมพลสีแดง. บทว่า วสุตฺตํ วุฏฺโฐ คือ ประทับจำพรรษา. บทว่า
เทวคณปรีวโต อันหมู่เทวดาห้อมล้อมแล้ว. บทว่า โอติณฺโณ คือ
เสด็จลงแล้ว. บทว่า อิมํ ทสฺสนํ ปุพฺเพ คือ เว้นการเห็นครั้งนี้ ไม่
เคยเห็นมาก่อนเลย. บทว่า น ทิฏฺโฐ คือ ไม่เคยเห็นในกาลอื่น. บทว่า
ขตฺติยสฺส วา คือ ไม่เคยได้ยินต่อกษัตริย์ดรัสบอ. แม้ในพราหมณ์
เป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า มธรวโท มีพระกระแสเสียงอัน
เสนาะดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า มีพระกระแสเสียงอันเสนาะ เพราะพระศาสดาตรัสไพบรา
สมบุรณ์ด้วยพยัญชนะ. ชื่อว่า มีกระแสเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก เพราะ
พระองค์ตรัสชวนให้เกิดความรัก ควรแก่ความรัก. ชื่อว่า มีพระกระแส
เสียงดุจดั่งมัทย เพราะพระองค์ตรัสดุจดั่งมัทยซึ่งเข้าไปในดวงจิต ชื่อว่า
มีพระกระแสเสียงเพราะคุณนการเวก เพราะพระองค์มีพระกระแสเสียง
ไพบราคุณนการเวก. บทว่า วิสสุฏฺโธ จ เป็นเสียงไม่ขัดข้อง คือ
ไม่เห็บเครือ ไม่คิดขัด. บทว่า วิญญูโย จ เป็นเสียงที่ผู้ฟังรู้
ได้ง่าย คือชัดเจน. บทว่า มนุชฺช จ เป็นเสียงไพบรา คืออ่อนหวาน.
บทว่า สวณียो จ เป็นเสียงน่าฟังคือเสนาะ. บทว่า พินทุ จ คือ เป็น
เสียงกลมกล่อม. บทว่า อวิสริ จ เป็นเสียงไม่แปร่ง คือไม่พร่า.
บทว่า คมฺภโร จ เป็นเสียงลึก คือซึ้ง. บทว่า นิมนฺนาทิ จ เป็นเสียงก้อง
คือมีกังวาน. บทว่า อสฺส คือ ของพระศาสดาพระองค์นั้น. บทว่า
พหิทฺธา ปริสาย คือ ภายนอกบริษัท. บทว่า น นิจฺจเรติ คือ
ไม่ออกไป. เพราะอะไร. เพราะพระผู้มีพระสุรเสียงเสนาะเห็นปานนี้
จงอย่าหายไปโดยไม่มีเหตุผล. บทว่า พุรฺหมสโร มีพระสุรเสียงเหมือน
พราหม คือชนเหล่าอื่นมีเสียงขาดไปบ้าง มีเสียงแตกไปบ้าง มีเสียงเหมือน
กาบ้าง. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ มีพระสุรเสียงเช่นกับเสียงของ
มหาพราหม. เพราะเสียงของมหาพราหมแจ่มใส เพราะไม่เห็บเครือด้วยดี
และเสมหะ. แม้กรรมที่พระองค์ทรงกระทำไว้ ก็ทำให้ที่ตั้งของเสียง
บริสุทธิ์. เสียงตั้งขึ้นตั้งแต่พระนาภี เพราะเป็นที่ตั้งบริสุทธิ์จึงแจ่มใส

ตั้งขึ้นประกอบด้วยองค์ ๘ ชื่อว่า มีพระกระแสเสียงดุเสียงนกกการเวก เพราะตรัสดุเสียงนกกการเวก. อธิบายว่า มีพระสุรเสียงไพเราะเหมือนเสียงร้องของนกกการเวก.

บทว่า ตาเรติ ให้ข้าม คือให้พ้นที่อันไม่ปลอดภัย. บทว่า อุตฺตาเรติ ข้ามขึ้น คือข้ามให้ถึงพื้นที่อันปลอดภัย. บทว่า นิตฺตาเรติ ข้ามออก คือข้ามให้เลยที่อัน ไม่ปลอดภัย. บทว่า ปตฺตาเรติ ข้ามพ้น คือกำหนดข้าม. อธิบายว่า ข้ามเหมือนเอามือจับ. การข้ามการข้ามขึ้น เป็นต้นทั้งหมดนี้ เป็นที่ตั้งในที่อันปลอดภัยนั่นเอง เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า ให้ถึงพื้นที่อันเป็นที่ปลอดภัย. บทว่า สตุเต ได้แก่ เวไนยสัตว์. ความกัณการคือชาตินั้นแล ชื่อว่า ชาตักันการ เพราะรักชฎมาก เพราะไม่มีประโยชน์มาก และเพราะข้ามไปได้ยาก. ซึ่งชาตักันการนั้น. บทว่า คณฺสฺส สุตฺตฺสฺสติ คือ คณะย่อมตั้งใจฟังพระองค์. บทว่า โสถิ โอทฺทติ เจียหุฟัง คือเจียหุประสงค์จะฟัง. บทว่า อญฺญาจิตฺตํ อปฺปญฺจเปติ คือ เข้าไปตั้งใจเพื่อประสงค์จะรู้.

บทว่า คณฺ อกุสลา วุฏฺฐาเปตฺวา พระองค์ยังคณะให้ออกจากอกุศล คือยังหมู่ชนให้ออกจากอกุศล คือความไม่ฉลาด. บทว่า กุสเล ปติฏฺฐาเปติ คือ ให้ตั้งอยู่ในกุศลอันเป็นความฉลาด. บทว่า สงฺฆิ ชื่อว่า สังฆิ เพราะมีหมู่โดยเป็นชุมชนใหญ่. ชื่อว่า คณิ เพราะมีคณะโดยมีบริษัท. ชื่อว่า คณาจริโย เพราะเป็นอาจารย์ของคณะ.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สอง ต่อไป.

บทว่า สเทวฺกสุสฺส โลกสุสฺส ยถา ทิสฺสติ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมปรากฏแม้แก่นมนุษย์ทั้งหลาย ดูปรากฏแก่โลกพร้อมทั้ง

เทวโลก. หรือปรากฏโดยแท้จริง โดยไม่วิปริต จุปรากฎแก้โลกพร้อมด้วยเทวโลก. บทว่า **จกขุมา** ผู้มีพระจักขุอุดม. บทว่า **เอโก** คือ เป็นบุคคลเอกด้วยคุณธรรมอันได้แก่บรรพชาเป็นต้น. บทว่า **รติ** คือ มีความยินดีต่อเนกขัมมะเป็นต้น.

บทว่า **ปฏีรูปโก** คือ คุณทลที่ทำได้ด้วยทองคำ. บทว่า **มตฺติกา-กุกฺกฬโ** คือ จุกคุณทลที่ทำได้ด้วยดิน. บทว่า **โลหมาโสว** สุวณฺณจฺจนฺโน คือ เหมือนเหรียญมาสกลโลหะหุ้มด้วยทองคำ. บทว่า **ปริวารจฺจนฺนา** คือ อันปริวารห้อมล้อม. บทว่า **อนฺโต อสุทฺธา** คือ สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ไม่บริสุทฺธิ ฌ ภายใน ด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทว่า **พหิ โสภมานา** คือ งามแต่ภายนอกด้วยจิวรเป็นต้น. บทว่า **อกปฺปติริยาปถา จ** มีพระอิริยาบถมิได้กำเริบ คือมีพระอิริยาบถมิได้สละออกไปแล้ว. บทว่า **ปณฺธิสฺมิปฺนฺนา** ความว่า มีความปรารถนาบริบูรณ์. บทว่า **วิสุทฺธสทฺโท** ความว่า มีพระกิตติศัพท์บริสุทฺธิ. อธิบายว่า มีชื่อเสียงยกย่องตามความเป็นจริง. บทว่า **ภฏฺกิตฺติสทฺทลโลโก** ทรงเพียบพร้อมด้วยพระเกียรติยศและชื่อเสียง คือทรงได้รับพระเกียรติยศและความสรรเสริญเป็นปกติ. หากถามว่า มีพระกิตติศัพท์ในที่ไหน. ตอบว่า ในที่ที่กล่าวไว้พิสดารแล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ในนาคพิภพ และสุบรรณพิภพ. บทว่า **ตโต จ ภิชฺโย** และยิ่งกว่านั้น คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรากฏยิ่งกว่านั้น คือยิ่งกว่าที่กล่าวแล้ว ด้วยอำนาจของเวไนยสัตว์.

บทว่า **สพฺพํ ราคตมํ** คือ ความมืด เพราะรากะทั้งสิ้น. แม้ในความมืด เพราะโทสะก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนฺธกรณํ** อันทำให้คนบอด คือทำการปิดกั้นโลกด้วยปัญญา. บทว่า **อจฺจกฺขกรณํ** ทำให้ไม่มี

จักขุ คือทำให้ไม่มีปัญญจักขุ. บทว่า **อญาณกรณ** คือ ทำให้ไม่รู้ด้วย
ญาณ. บทว่า **ปลุณานิโรธิก** คือ ทำให้ดวงตา คือปัญญาเสียดไป.
บทว่า **วิฆาตปุกุจิก** อันเป็นไปในฝ่ายแห่งความลำบาก คือความเบียด-
เบียน. บทว่า **อนิพพานสํ ตุนิก** ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน คือไม่ให้
เป็นไปเพื่อนิพพานอันเป็นอมตะไม่มีปัจจัย.

บทว่า **สพฺพพฺหุเต** **เตน โปธิยาณน พุชฺฌิ** พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสรู้ธรรมที่ควรตรัสรู้ทั้งปวงด้วยพระโพธิญาณ คือตรัสรู้ธรรมทั้งสิ้น
นั้นด้วยอำนาจแห่งมรรคญาณ ๔. ทรงรู้ ตรัสรู้ตามด้วยอำนาจแห่งปฐม-
มรรค ได้ทรงรู้ทั่ว ทรงแทงตลอดด้วยทุกขมรรค ทรงบรรลु ตรัสรู้
พร้อมซึ่งปฏิเวธ ด้วยอำนาจแห่งตติยมรรค ตรัสรู้โดยชอบด้วยแทงตลอด
ไม่มีส่วนเหลือ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถมรรค. ควรประกอบ ๓ บทนี้ คือ
อริคฺจฺฉิ ทรงบรรลุเฉพาะ ๑ **มุเสสสิ** ทรงถูกต้อง ๑ **สจฺจิกาสิ** ทรง
ทำให้แจ้ง ๑ ด้วยอำนาจแห่งผล. ทรงได้เฉพาะ ด้วยอำนาจแห่งปฐม-
มรรคและทุกขมรรค ทรงถูกต้องแล้ว ด้วยอำนาจแห่งตติยมรรค ทรงได้
กระทำให้ประจักษ์ ด้วยอำนาจแห่งจตุตถมรรค. อีกอย่างหนึ่ง แม้ทั้ง
๓ บทนั้น ย่อมได้ผลอย่างหนึ่ง ๆ นั้นเอง.

บทว่า **เนกขมฺมรตี** ความยินดีในเนกขัมมะ คือความยินดีเกิดขึ้น
เพราะอาศัยบรรพชาเป็นต้น. บทว่า **ปวิเวรตี** ความยินดีในความสงัด
คือความยินดีเกิดขึ้นในความสงัดกายเป็นต้น. บทว่า **อุปสมรตี** ความ
ยินดีในความสงบ คือความยินดีในความสงบกิเลส. บทว่า **สมุโพธิรตี**
ความยินดีในสัมโพธิญาณ คือความยินดีเกิดขึ้นแก่ผู้พิจารณาบรรล.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า พหุนมิธ ปฏฺฐานํ * ของคนหมู่มากอันเนื่องในศาสนานี้ คือของคนหมู่มากมีกษัตริย์เป็นต้น ผู้ที่วิวปรารถนาอยู่ในโลกนี้. เพราะอาศัยทั้งหลายท่านเรียกว่า พุทฺธ ผู้เนื่อง เพราะมีความประพฤตินี้ด้วย อาจารย์. บทว่า อตุถิ ปญฺเหน อากมฺ คือ เรามีความต้องการปัญหา จึงมา. หรือมาด้วยปัญหาของผู้มีความต้องการ หรือมีปัญหาจึงมา.

ท่านกล่าวว่า พุทฺธ ด้วยประสงค์จะแสดงถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ นั้น ในบทว่า ตํ พุทฺธํ แม้ไม่มีบทว่า พุทฺธ.

บทว่า สยมญฺ ผู้เป็นพระสยัมญ คือเป็นเองไม่มีผู้แนะนำสั่งสอน. บทว่า อนาจริโย ไม่มีใครเป็นอาจารย์ เป็นคำขยายความของบทว่า สยมญฺ. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่มีอาจารย์ ทรงรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจด้วยพระองค์เอง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงชื่อว่า สยมญฺ พระผู้เป็นเอง. บทว่า ปุพฺเพ อนนฺตฺตฺตฺ ในธรรมทั้งหลาย อันพระองค์ไม่เคยสดับมาก่อนเป็นต้น เป็นบทประกาศความของความจริงที่พระองค์เป็นผู้ไม่เคยมีอาจารย์. บทว่า อนนฺตฺตฺตฺ คือ ไม่เคยสดับมาแต่อาจารย์. บทว่า สามี คือ พระองค์เอง. บทว่า อภิสมฺพุชฺฌิ ตฺริสฺฐํ ยิง คือตรัสรู้ธรรมอันยิ่งด้วยพระองค์เอง. บทว่า ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปาปฺปฺนิ คือ ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในอริยสัจนั้น. ท่านกล่าวอย่างนั้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้หรือริยสัจ เหมือนพระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรู้หรือริยสัจ ทรงเป็นพระสัพพัญญู ปาฐะว่า สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต บ้าง.

บทว่า พลลฺล จ วสฺสํ ทรงแสดงถึงความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรม

๑. บาลีเป็น พุทฺธานํ .

ทั้งหลาย คือทรงถึงความเป็นใหญ่ในพลญาณของพระตถาคต ๑๐ ประการ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เป็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ท่านเรียกว่า **พุทฺโธ**. พระพุทฺธเจ้าเป็นสัตว์วิเศษ เป็นการบัญญัติขึ้นเพราะ
อาศัยพระญาณอัน อะไร ๆ กำจัดไม่ได้ พระนิมิตอันยอดเยี่ยม การบรรลु
พระนิพพาน และพระชั้นสันดานอบรมมาแล้วในธรรมทั้งปวง หรือ
เป็นบัญญัติขึ้น เพราะอาศัยการตรัสรู้อรินัย อันเป็นปทัฏฐานแห่งพระ-
สัพพัญญุตญาณ. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันประกาศความเป็นพุทฺธะ
แจ่มแจ้งแล้วโดยอรรถ.

บัดนี้ พระสารีบุตร เมื่อจะให้แจ่มแจ้งโดยพยัญชนะ จึงกล่าวคำ
มีอาทิว่า **พุทฺธโคติ** เกณฑุเถน **พุทฺโธ**. บทว่า **พุทฺโธ** ชื่อว่าเป็นพระ-
พุทฺธเจ้า เพราะอรรถว่าอะไร. ชื่อว่า เป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะตรัสรู้
อรินัย เหมือนอย่างพระผู้ตรัสรู้ ตรัสรู้แล้วในโลก. ชื่อว่า พระพุทฺธเจ้า
เพราะยังหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้ เหมือนพูดกันว่า ไปไม้แห้ง เพราะลมพัดให้
ไปไม้แห้ง. สองบทว่า **สพฺพบุญตาย พุทฺโธ** อธิบายว่า ชื่อว่า เป็น
พระพุทฺธเจ้าด้วยปัญญาสามารถรับรู้ธรรมทั้งปวง. ชื่อว่า **พุทฺโธ** เพราะ
ทรงเห็นธรรมทั้งปวง อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะทรง
เห็นธรรมทั้งปวงด้วยญาณจักษุ. ชื่อว่า **พุทฺโธ** เพราะไม่มีผู้อื่นแนะนำ
อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง มิใช่
ผู้อื่นทำให้ตรัสรู้. ชื่อว่า **พุทฺโธ** เพราะเป็นผู้เบิกบาน อธิบายว่า ชื่อว่า
เป็นพระพุทฺธเจ้า เพราะเป็นผู้เบิกบานจุปทุมจากสวนชนิดที่มีคุณต่าง ๆ.
ชื่อว่า **พุทฺโธ** เพราะเป็นผู้สิ้นอาสวะ อธิบายว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทฺธเจ้า
เพราะเป็นผู้ตื่นจากหลับคือกิเลสทุกชนิด ด้วยละธรรมอันนำไปจัดกำเริบ

โดยปริยาย ๖ เป็นอาทิ เหมือนบุรุษตื่นจากลึนสุดการนอนหลับ. บทว่า
สงฺขา สงฺขาคี โดยอรรถมีความอย่างเดียวกัน. บทว่า สงฺขาเตน ความ
ว่า โดยส่วนของคำพูด. ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว
ทำให้วิเศษด้วยคำว่าโดยส่วนเดียว เพราะละกิเลสทั้งปวงพร้อมด้วยวาสนา
กล่าวคือไม่มีกิเลสเข้าไปฉาบทา เพราะไม่มีเครื่องฉาบทา คือตัณหาและ
ทิฏฐิ. เป็นผู้ไม่มีกิเลสด้วยกิเลสทั้งปวงอันเหลือ คือราคะ โทสะ และ
โมหะ. เพราะเป็นผู้เสด็จไปตามเอกายนมรรค (ทางทางเดียว) คือธาตุ
ทั้งหลายเป็นประโยชน์ในการไป แม้เพราะตรัสรู้ เพราะรู้ธาตุอันเป็น
ประโยชน์ในการไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว ชื่อว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า
เพราะเสด็จไปสู่เอกายนมรรค. อนึ่ง ในบทนี้ท่านกล่าวเอกายนมรรคโดย
ชื่อว่า มคฺค ที่กล่าวโดยชื่อว่า อยฺย ในหลายชื่อของ ทาง คือ

มคฺโค ปนฺโถ ปโถ ปชฺโช อญฺชลํ ฏฺฐมายนํ

นानา อุตฺตรเสตุ จ กุลฺโล จ ภิสฺส สงฺกโม.

คำทั้งหมดนี้เป็นชื่อของทาง.

เพราะฉะนั้น ทางจึงเป็นทางเดียว. อธิบายว่า ไม่ใช่สองทาง.
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เอกายนมรรค เพราะเป็นทางอันบุคคลเดียวพึง
ดำเนินไป. บทว่า เอกน คือสงัดเพราะละการคลุกคลีด้วยหมู่. บทว่า
อียิตฺพุโป คือ พึ่งดำเนินไป อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อยฺยโน เพราะเป็นเหตุ
ไป. อธิบายว่า ไปสู่นิพพานจากสังสารวัฏ. ชื่อว่า เอกายโน เพราะเป็น
ทางไปของคนประเสริฐ. บทว่า เอกธํ คือ คนประเสริฐ. ด้วยว่า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ประเสริฐที่สุดกว่าสัตว์ทั้งปวง. เพราะ-
ฉะนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า มรรคเป็นทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น

เป็นทางไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อโยโน** เพราะไปถึง. อธิบายว่า ไป คือ เป็นไป. ชื่อว่า **เอกายนมกุโค** เพราะเป็นทางไปในที่เดียว. ท่าน อธิบายว่า มรรคเป็นไปในพระพุทธศาสนาแห่งเดียวเท่านั้น ไม่เป็นไปในที่อื่น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **เอกายโน** เพราะไปทางเดียว. ท่าน อธิบายว่า ในเบื้องต้นแม้เป็นไปโดยมุขภาวหาและนัยต่าง ๆ ในเบื้องปลายก็ไปนิพพานอย่างเดียวกัน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **เอกายน-มรรค** อธิบายว่า เป็นทางไปสู่นิพพานอย่างเดียว. ชื่อว่า เป็นพระพุทธ-เจ้า เพราะเป็นผู้เดียวตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม มิใช่ ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้าเพราะตรัสรู้ด้วยผู้อื่น. ท่านอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายไว้ว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิ-ญาณอันยอดเยี่ยมด้วยพระองค์เองเท่านั้น. คำว่าชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะเว้นจากความไม่รู้ เพราะได้เฉพาะความรู้ นี่เป็นปริยายของบทว่า **พุทฺธิ พุทฺธํ โฟโธ**. ท่านอธิบายเพื่อให้รู้ว่า ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงประกอบด้วยคุณของพระพุทธเจ้า เหมือนอย่างพูดว่า ผ้าเขียว ผ้าแดง เพราะประกอบด้วยมีสีเขียวสีแดง.

นอกจากนั้น ศัพท์ว่า **พุทฺโธ** ในบทมีอาทิว่า **พุทฺโธติ เนตํ นาม** พระมารดาเป็นต้นมิได้เฉลิมให้ นี่ท่านกล่าวไว้เพื่อให้รู้ว่านี้เป็นบัญญัติ ตามอรรถ. ในบทว่า **พุทฺโธ** พระมารดาเป็นต้นมิได้เฉลิมให้ นั่น คือ มิตร สหาย อำมาตย์ คนเลี้ยงดู ญาติฝ่ายบิดา สาโลหิตฝ่ายมารดา สมณะ ผู้เข้าถึงบรรพชา โภวาสีพรหมณ์ ผู้สงบบาป ผู้ลอยบาป หรือ เทวดามีท้าวสักกะเป็นต้นและพรหม ก็ได้เฉลิมให้. บทว่า **วิโมกฺขนุตฺติก**

เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามมีในอรหัตผลและในลำดับแห่งอรหัตมรรค)
คืออรหัตมรรคอันเป็นวิโมกข์. ที่สุดแห่งวิโมกข์ คืออรหัตผล ความมี
ในที่สุดแห่งวิโมกข์นั้น ชื่อว่า วิโมกขัตติกะ. เพราะว่าความเป็นพระ-
สัพพัญญูย่อมสำเร็จด้วยอรหัตมรรค. ความสำเร็จย่อมมีได้ในความเกิดขึ้น
ของพระอรหัตผล. เพราะฉะนั้น ความเป็นพระสัพพัญญู จึงมีในที่สุด
แห่งวิโมกข์. แม้เนมิตตกนามนั้น ก็เป็นชื่อมีในที่สุดแห่งวิโมกข์ ด้วย
เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วิโมกขนุติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ . บทว่า
พุทฺโธ นี้ เป็นวิโมกขันติกนามของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว

บทว่า โพธิยา มฺเถ สห สพฺพญฺญุตญาณสฺส ปฏฺฐาภา
ความว่า พร้อมกับได้พระสัพพัญญุตญาณ ในขณะที่ตามทีกล่าวก่อน
ณ คงไม้มหาโพธิ. บทว่า สจฺจิกา ปญฺญตฺติ คือ บัญญัติเกิดขึ้นด้วย
การทำให้แจ้งพระอรหัตผล หรือด้วยการทำให้แจ้งธรรมทั้งปวง คือ
บัญญัติว่า พุทฺโธ. บทว่า พุทฺโธ นี้ โดยพยัญชนะ ได้แก่ การประกาศ
ความเป็นพระพุทฺธเจ้า. ต่อจากนี้ บทสุดท้ายว่า วหฺสฺเสตํ ภาริํ ขื่อนี้
จึงเป็นภาระของพระองค์ ย่อมดำเนินไปตามบาลี เพราะมีนัยดังได้กล่าว
แล้วในที่นั้น ๆ.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า วิชฺชจฺจนฺโต เมื่อภิกษุเกลียดชังอยู่ คืออึดอัดด้วยชาติเป็นต้น.
บทว่า ริดฺดตฺมาสนํ ที่นั่งอันว่างเปล่า คือเตียงและตั้งอันสงัด. บทว่า
ปพฺพตฺตานํ กุหาสุ วา คือ ในถ้ำแห่งภูเขาทั้งหลาย. ควรเชื่อมบทว่า ริดฺด-
ตฺมาสนํ ภชฺโส เสพที่นั่งอันว่างเปล่า. บทว่า ชาติยา วิชฺชจฺจนฺโต คือ
เกลียดชาติ. แม้ในบทว่า ชราย พฺยาธินา เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า เสวโต เป็นต้นต่อไป.

บทว่า เสวโต คือ เสพ. บทว่า นิเสวโต คือ เสพเสมอ.

บทว่า ลั เสวโต คือ เสพบ่อยๆ. บทว่า ปญฺเญเสวโต คือ เข้าไปเสพ.

บทว่า ภยโต คือ เสพที่นั้งอันว่างเปล่า. บทว่า ปพฺพตปฺพทรา คือ
ท้องภูเขา.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า อุจฺจวเจสุ ในที่นอนสูงและต่ำ คือ เลวและประณีต.

บทว่า อาสเนสุ คือ เสนาสนะมีวิหารเป็นต้น. บทว่า กิวนฺโต คือ
ร้องอยู่. ปาฐะว่า กิวนฺโต บ้าง. อธิบายว่า เพราะเหตุแห่งความกลัว
ในที่นั้นมีประมาณเท่าไร. บทว่า คุริวนฺโต คือ ส่งเสียงอยู่. บทว่า

กฺขณฺโต คือ เรียกอยู่ ได้แก่ ทำเสียงเบาๆ. บทว่า นทฺนฺโต บ่นลืออยู่
คือ ทำเสียงดัง. บทว่า สทฺท กโรนฺโต คือ ออกเสียง. บทว่า กติ

มีเท่าไร เป็นคำถาม. บทว่า กิตฺตุกา มีประมาณเท่าไร เป็นคำถาม
โดยประมาณ. บทว่า กิวดกา มีกำหนดเท่าไร เป็นคำถามกำหนด.

บทว่า กิวนฺทกา มีประมาณเพียงไร เป็นคำถามกำหนดประมาณ. บทว่า

เต เภรวา อารมณฺ์น่ากลัวเหล่านั้น คือ อันตรายเกิดแต่ความน่ากลัว
เหล่านั้น คือ อารมณฺ์น่ากลัว. บทว่า กิวนฺทกา มีมากเท่าไร พระสารี-
บุตร เพื่อแสดงอารมณฺ์ที่ถาม จึงแก้ด้วยบทมีอาทิว่า สีหา พฺยคุมา
ทีปิ ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กติ ปริสุตฺตยา คือ อันตรายมีเท่าไร. บทว่า อคตํ ทิสฺ
ทิศที่ไม่เคยไปคือ นิพพาน. จริงอยู่ นิพพานนั้น ชื่อว่า อคตํ เพราะไม่

เคยไป ชื่อว่า ทิสสา เพราะควรชี้แจง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
ออตฺ ติสฺสํ ดังนี้. บาลีว่า อมตํ ทิสฺสํ ก็มี. บทว่า อภิสมุทฺทเว ความว่า
พึงบรรลु. บทว่า ปนฺตมฺหิ สจฺจํ คือสุดเขต. ทิสฺสํที่ไม่เคยไป แม้แต่
ฝันชื่อว่า อคตปฺพุทฺธา. ทิสฺสํที่ไม่เคยไป เพราะเหตุนี้ ทิสฺสํ จึงชื่อ
ว่า อคตปฺพุทฺธา โดยนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า อิมินา ทีเมเน อทฺฐนา คือ โดยกาลยาวนานนี้. บทว่า
สนตฺตติกํ คือ ภาชนะน้ำมันเต็มถึงขอบปากภายใน. บทว่า อนวสํกํ
คือ มิให้ไหลรด ได้แก่ ภาชนะน้ำมันที่ใส่น้ำมันลงไปจนเต็มทำมิให้
ไหลรด. บทว่า ปริหเรยฺย พิงฺประคอง คือพื้่นนำไป พึงถือเอาไป.
บทว่า เอวํ สจฺจิตฺตมฺนฺรฺกฺเข พิงฺรักษาจิตของตนเนื่องๆ ฉะนั้น คือภิกษุ
วางจิตของตนดุจภาชนะเต็มด้วยน้ำมันนั้นไว้ในระหว่างธรรมทั้งสองอย่าง
คือด้วยกายกตาสติและด้วยสติอันสัมปยุตในโคจร แล้วไม่พื้่งชันไปใน
โคจรภายนอกแม้รู้เดียงนั้นใด พระโยคาวจรผู้ฉลาด พึงรักษา คຸ້มครอง
ฉนั้น. เพราะอะไร. เพราะ

การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก เภา มักตกไปในอารมณ์ใคร่

เป็นความดี จิตที่ฝึกแล้ว จะนำความสุขมาให้.

เพราะฉะนั้น

นักปราชญ์พึงรักษาจิตที่เห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก

มันตกไปในอารมณ์ใคร่ จิตที่คຸ້มครองแล้ว จะนำความสุขมาให้.

เพราะจิตนี้

ไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง มีถ้าเป็น

ที่อาศัย ผู้ใดสำรวจจิตไว้ได้ ผู้นั้นจะพ้นจากบ่วงมาร.

ปัญญาของผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ไม่รู้สัทธรรม มีความ
เลื่อมใสเลื่อนลอย ย่อมไม่บริบูรณ์.

อนึ่ง ภิกษุย่อมไม่มีแก่ผู้ตั้งอยู่ ผู้มีกรรมฐานมั่นคง
เป็นสหาย มีจิตไม่ขวนขวาย มีจิตไม่ถูกกำจัด ละบุญ
และบาปได้แล้ว.

เพราะฉะนั้น

นักปราชญ์ย่อมทำจิตนั้นซึ่งคิณรน กวัดแกว่ง รักษา
ยาก ห้ามยากให้ตรง เหมือนช่างศรดัดศรให้ตรงฉะนั้น.

เมื่อทำจิตให้ตรงอย่างนี้ พึงคามรักษาจิตของตน. บทว่า ปตุล-
ยาโน ทิส อคตปุพฺพุ พระโยคาวจรเมื่อปรารธนาทิสที่ไม่เคยไป ความ
ว่า เมื่อปรารธนาทิสที่ไม่เคยไปในสงสารอันไม่มีเบื้องต้นและที่สุด เพราะ
ปรารธนากรรมในกรรมฐานคือกายคตาสตินี้ พึงรักษาจิตของตนโดยนัย
ที่กล่าวแล้ว.

ก็อะไรชื่อว่าทิสนั้น ท่านกล่าวมารดาบิดาเป็นต้น ชื่อว่าทิสใน
กาลาแม้ว่า

มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา
บุตรภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิส
เบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิสเบื้องล่าง สมณพราหมณ์
เป็นทิสเบื้องบน คฤหัสถ์ผู้มีตนสมควรพึงนมัสการทิส
เหล่านี้ ดังนี้.

ทิสมีทิสบุรพาเป็นต้นท่านกล่าวว่า ทิส ในกาลานี้ว่า

ทิศทั้งหลาย ๑๐ เหล่านี้ คือทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔

ทิศเบื้องบน ๑ ทิศเบื้องล่าง ๑ พระยานาคประดิษฐาน

อยู่ทิศไหน จึงได้เห็นเขาสัตว์ทั้ง ๖ ในความฝัน ดังนี้.

ท่านกล่าวนิพพานว่าเป็นทิศในคานานี้ว่า

ผู้ครองเรือนให้ข้าวน้ำและผ้าแก่ผู้มีชื่อทั้งหลาย ย่อม

กล่าวถึงทิศ ผู้มีความทุกข์ทั้งหลาย ถึงทิศอันมีชงขาว

อย่างยิ่ง ย่อมมีความสุข ดังนี้.

พระนิพพานนั้นแลท่านประสงค์เอาในที่นี้. พระนิพพานนั้นจัก

ปรากฏ จักยืนยันได้ด้วยบทมีอาทิว่า ตณฺหุขยํ วิราคํ นิพพานเป็นที่

สิ้นค้นหา สํารอกกิเลส ดังนี้ เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเรียกว่าทิศ.

นิพพานท่านเรียกชื่อว่าทิศไม่เคยไป เพราะพาลปุณฺณใด ๆ แม้แต่ฝันถึง

ก็ไม่เคย. ผู้ปรารถนานิพพานนั้น ควรทำความเพียรด้วยกายคตาสติ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า วชฺโต ดังนี้ เมื่อภิกษุไปสู่ที่ไกล

แต่การเกิดแห่งมรรค ดำเนินไปในขณะดำรงอยู่ ก้าวไปแต่การเห็นมรรค.

บทว่า อนฺเต คือ ตั้งอยู่ในที่สุด. บทว่า ปนฺเต คือ ตั้งอยู่ลึกเข้าไป

ในป่าช้า. บทว่า ปริยนฺเต คือ ตั้งอยู่ในที่สุกรอบเพราะความไกล.

บทว่า เสณฺเต คือ ส่วนสุดแห่งภูเขาหิน. บทว่า วนฺนฺเต คือ ส่วนสุด

แห่งป่าทึบ. บทว่า นทฺนฺเต คือ ส่วนสุดแห่งแม่น้ำ. บทว่า อุตฺตมฺนฺเต

คือ ในที่สุดสายน้ำ. บทว่า น กลียติ น วปียติ คือ เป็นที่ที่เขาไม่ไถ

ไม่หว่าน. บทว่า ชนฺนํ อติกุमितฺวา จิตฺตํ มนุสฺसानํ อานุปจารํ

ไม่เป็นอุปการแห่งมนุษย์ล่วงเลยหมู่มนุษย์ คือเสนาสนะที่มนุษย์ทั้งหลายไม่

เข้าไปทำมาหากินด้วยการไถและการหว่าน.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กยาสุส พยุปฺปโย อสุส ภิกษุพึงเป็นผู้มีคตองแห่ง
ถ้อยคำเช่นไร คือคำพูดของภิกษุนั้นพึงเป็นเช่นไร.

บทว่า มุสา ในบทนี้ว่า มุสาวาท ปหาย ละมุสาวาท คือ
วชิระโยค หรือกายประโยคอันหักเสียซึ่งประโยชน์ของผู้มุ่งจะพูดให้ผิด.
อนึ่ง เจตนาอันยังกายประโยคและวชิระโยคของผู้พูดให้คนอื่นเข้าใจผิด
ตั้งขึ้นแก่เขาด้วยประสงค์จะพูดให้ผิด ชื่อว่า มุสาวาท. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า มุสา คือ วัตถุไม่จริง ไม่แท้. บทว่า วาโท คือ พูดให้เขารู้
โดยเป็นความจริง โดยเป็นความแท้. อนึ่ง เจตนาอันยังการบอกกล่าว
อย่างนั้นให้ตั้งขึ้นแก่ผู้ประสงค์จะให้คนอื่นรู้วัตถุอันไม่เป็นจริง โดยเป็น
ความจริง ชื่อว่า มุสาวาท. มุสาวาทนั้นหักเสียซึ่งประโยชน์ใด เพราะ
ประโยชน์นั้นน้อย จึงมีโทษน้อย เพราะประโยชน์มากจึง มีโทษมาก
อีกอย่างหนึ่ง มุสาวาทมีโทษน้อยแก่ฤหัสถ์เป็นไปแล้วโดยนัยมีอาทิว่า
ไม่เป็นมุสาวาท เพราะประสงค์จะไม่ให้ของของตน. ผู้เป็นพยานพูดเพื่อ
หักเสียซึ่งประโยชน์มีโทษมาก มีโทษน้อยแก่บรรพชิตเป็นไปแล้วโดย
นัยมีอาทิว่า ด้วยประสงค์จะให้ขบขัน เพราะได้น้ำมันหรือเนยใส่น้อยว่า
วันนี้ น้ำมันไหลเข้าไปในบ้านเหมือนแม่น้ำ. มีโทษมากแก่บรรพชิตผู้พูด
โดยนัยมีอาทิว่า สิ่งที่ไม่เห็นได้เห็นแล้ว.

มุสาวาทนั้นมีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะพูดให้ผิด ๑
พยายามจะพูดเรื่องนั้น ๑ ผู้รู้ความนั้น ๑.

มุสาวาทเป็นสาหตติกประโยค (ด้วยน้ำมันของตนเอง) เท่านั้น. พึง
เห็นสาหตติกประโยคนั้น ในการกระทำกริยาให้ผู้อื่นสำคัญผิด ด้วยกายก็ดี

ด้วยของเนื่องด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี. หากผู้อื่นรู้ความนั้นด้วยกิริยานั้น
เจตนาอันตั้งขึ้นด้วยกิริยานี้ ย่อมสำเร็จเป็นกรรมคือมุตาวาทในขณะนั้น
เอง. ชื่อว่า **สัจจวาที** เพราะพูดจริง. ชื่อว่า **สัจจสนุโธ** ดำรงความ
จริง เพราะติดต่อกับ ความจริงด้วยความจริง. อธิบายว่า ไม่พูดเท็จ
ในระหว่าง ๆ. คนใดบางครั้งพูดเท็จ บางครั้งพูดจริง ความจริงกับ
ความจริงไม่ต่อเนื่องกัน เพราะความจริงนั้น เป็นไปในระหว่างด้วย
มุตาวาท เพราะฉะนั้น คนนั้นไม่ชื่อว่า **สัจจสนุโธ** ผู้ดำรงความจริง.
อนึ่ง คนนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ไม่พูดเท็จ แม้เพราะเหตุชีวิต ความจริงกับ
ความจริงติดต่อกันไป เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **สัจจสนุโธ**.

บทว่า **เถโต** คือ ผู้มั่นคง. อธิบายว่า มีถ้อยคำมั่นคง. บุคคล
คนหนึ่ง มีถ้อยคำไม่มั่นคง คุณข้า้อมด้วยขมื่น คุณดอไม้ปักที่กองแกลบ
และคุณถูกไฟกว้างไวนหลังม้า. บุคคลคนหนึ่งมีถ้อยคำมั่นคง คุณจารึกบน
แผ่นหิน และคุณเสาเขื่อน แม้จะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่พูดเป็นคำสอง
บุคคลนี้เรียกว่าผู้มีถ้อยคำมั่น. บทว่า **ปจฺจยโก** คือ มีถ้อยคำเชื่อถือได้.
อธิบายว่า เชื่อได้. เพราะบุคคลบางคนเชื่อถือไม่ได้. ถามว่า คำนี้ใครพูด
เมื่อเขาตอบว่า คนโน้นพูด ควรจะพูดว่า พวกท่านอย่าเชื่อถ้อยคำของ
คนนั้น. บุคคลหนึ่งเป็นผู้เชื่อถือได้. ถามว่า คำนี้ใครพูด. ตอบว่า คน
โน้นพูด ผิดว่า คนนั้นพูด ถ้อยคำนี้เป็นประมาณได้ ไม่มีข้อควรสอบสวน
ในบัดนี้ ควรจะพูดว่า ถ้อยคำนี้เป็นอย่างนั้นทีเดียว. บุคคลนี้เรียกว่า มี
ถ้อยคำควรเชื่อถือได้. บทว่า **อวิธ วาทโก โลกสุต** ไม่พูดให้คลาดเคลื่อน
แก่โลก ความว่า ไม่ให้ชาวโลกเข้าใจผิด เพราะคำพูดจริงนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยบทมีอาทิว่า **ปีสุณฺณ วาจํ ปหาย** ละวาจา

ต่อเสียต่อไป, กล่าววาจาของคนที่ทำความน่ารักในหัวใจ ของบุคคลนั้น และต่อเสียบุคคลอื่น ชื่อว่า **ปิสุณวาจา** วาจาต่อเสีย. วาจาที่ทำคนบ้าง ผู้อื่นบ้างให้หยาบ หรือวาจาที่หยาบเองเพราะหู ไม่สุขใจ ชื่อว่า **ผรุส-วาจา** วาจาหยาบ. คำพูดเพื่อเจ้อไม่มีประโยชน์ ชื่อว่า **สัมผัปปลาปะ**. แม้เจตนาอันเป็นมูลเหตุของคำพูดเหล่านั้น ก็ได้ชื่อว่า **ปิสุณวาจา** เป็นต้นนั่นเอง. ในที่นี้ท่านประสงค์เอาปิสุณวาจานั้นเอง.

ในวาจาเหล่านั้น เจตนาอันยังกายประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้นของผู้มีจิตเศร้าหมอง เพื่อทำลายผู้อื่นหรือเพราะประสงค์จะให้เขารักตน ชื่อว่า **ปิสุณวาจา**. ปิสุณวาจานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ที่ถูกทำความแตกกันมีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้ที่ถูกทำความแตกกันมีคุณมาก.

ปิสุณวาจานั้นมีองค์ ๔ คนอื่นที่ควรให้แตกกันมุ่งจะให้แตกกัน ด้วยคิดว่าคนเหล่านี้จักแตกกันอย่างนี้ ๑ ใครให้เป็นที่รัก ด้วยคิดว่าเราจักเป็นที่รักเป็นผู้คู่กันเคยอย่างนี้ ๑ พยายามจะทำให้เขาแตกกัน ๑ ผู้นั้นรู้ความนั้น ๑.

บทว่า **อิเมถิ** เกทาย เพื่อทำลายคนหมู่นี้ คือเพื่อทำลายคนที่ฟังในสำนักของผู้ที่กล่าวว่า ฟังจากข้างนี้ดังนี้. บทว่า **ภินฺนํ** วา **สนิธาตา** เป็นผู้สมานคนที่แตกกัน คือเมื่อมิตรสองคนหรือผู้ร่วมอุปัชฌาย์เดียวกัน แตกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เข้าไปหาคนหนึ่งๆ แล้วกล่าวว่า การแตกกันนี้ไม่สมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเช่นนี้ ผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ แล้วทำความสมานกัน. บทว่า **อนุปฺปาทา** คือ ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน ความว่า เห็นคนสองคนสามัคคีกัน แล้วกล่าวคำมีอาทิว่า เมื่อ

เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้ ข้อนี้เป็นความสมควร แล้วทำให้มั่นคง. ชื่อว่า **สมคคาราโม** เพราะมีความพร้อมเพรียงกัน เป็นที่มายินดี. อธิบายว่า ความพร้อมเพรียงกันไม่มีในที่ใด ไม่ปรารธนาแม้จะอยู่ในที่นั้น. บาลีว่า **สมครโต** บ้าง. ความอย่างเดียวกัน. บทว่า **สมครโต** คือ ยินดีแล้วในความพร้อมเพรียง. อธิบายว่า ไม่ปรารธนาจะละความพร้อมเพรียงเหล่านั้นไปอยู่ที่อื่น. ชื่อว่า **สมคณนุที** เพราะเห็นบ้าง ฟังบ้าง คนที่พร้อมเพรียงกันย่อมผลิตผลิต. บทว่า **สมคฺครณิ** วาจิ ภาสิตา กล่าววาจาทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน คือกล่าววาจาแสดงคุณของความพร้อมเพรียงกัน อันทำให้สัตว์ทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ไม่กล่าวคำออกไปจากนี้.

เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ยังกายประโยคและวิประโยคตัดส่วนสำคัญของร่างกายของตนอื่น ชื่อว่า **ผรุสวาจา**. วิประโยค แม้ตัดส่วนสำคัญของร่างกาย ก็ไม่เป็นผรุสวาจา เพราะจิตละเอียดอ่อน. จริงอยู่ มารดาบิดา บางครั้งพูดกะบุตรอย่างนี้ว่า ขอให้โจรฟาดฟันพวกเจ้าให้เป็นชิ้น ๆ ที่เกิด ดังนี้ ทั้ง ๆ ที่มารดาบิดาไม่ปรารธนาแม้ใบบัวตกบนศีรษะของพวกลูก ๆ เหล่านั้น. อนึ่ง อาจารย์และอุปัชฌาย์บางครั้งกล่าวกะศิษย์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า อะไรพวกนี้ไม่มีหิริโอตตปปะเสีเลย พวกเจ้าจงไล่เขาออกไป. ที่แท้อาจารย์และอุปัชฌาย์ปรารธนาให้ศิษย์ทั้งหลายถึงพร้อมด้วยอาคมและอิคม. อนึ่ง เพราะจิตละเอียดอ่อนย่อมไม่เป็นผรุสวาจาอันใด เพราะคำพูดละเอียดอ่อนไม่เป็นผรุสวาจาหามิได้ ฉะนั้น. คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขาตายว่า จงให้ผู้นั้นนอนให้สบายเถิด ดังนี้ ไม่เป็นผรุสวาจาหามิได้ เพราะจิตหยาบคาย คำพูดนั้นจึงเป็นผรุส-

วจาแท้. วาจามีโทษน้อย เพราะผู้ที่พูดหมายถึงมีคุณน้อย มีโทษมาก เพราะผู้ที่พูดหมายถึงมีคุณมาก.

ผรุสวajanันเมืองค ๓ คือคนอื่นที่ฟังคำ ๑ จิตโกรธ ๑ การคำ ๑.

บทว่า เนลา โทษ ท่านเรียกว่า เอลา. ชื่อว่า เนลา เพราะ วาจาไม่มีโทษ. คุณคำว่า เนล ที่ท่านกล่าวไว้ในบทนี้ว่า เนลฺลโค เสดปจฺลาโท ราชรถไม่มีโทษคลุมด้วยสีกาว. บทว่า กณฺณสุขา ไพเราะหู คือวาจาเป็นสุขแก่หู เพราะไพเราะด้วยพยัญชนะ ไม่ทำให้เกิดเสียดแทงหู คุณแห่งด้วยเข้ม. วาจาชื่อว่า เปมฺนียา เพราะมิให้เกิดความโกรธแล้ว ให้เกิดความรักในสกลกาย เพราะไพเราะด้วยอรรถ. วาจาชื่อว่า หทย-กฺมา เพราะหยั่งลงถึงหทัย เข้าไปถึงจิตได้โดยง่ายไม่ติดขัด. วาจาชื่อว่า โปริ เพราะเป็นถ้อยคำของชาวเมืองบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม. เพราะเป็น ถ้อยคำดีคุณนารีเจริญแล้วในเมือง. เพราะเป็นถ้อยคำของชาวเมือง จริ่งอยู่ ชาวเมืองย่อมเป็นผู้กล่าวถ้อยคำเหมาะสม กล่าวกะคนปูนพ้อว่า พ่อ คน ปูนพ้อว่า พี่. วาจา ชื่อว่า พหุชนกฺนฺตา เพราะถ้อยคำเห็นปานนั้น ชนหมู่มากพอใจ. ชื่อว่า พหุชนมนปา เพราะชนหมู่มากชอบใจ ทำ ความเจริญแก่ใจด้วยความเป็นผู้พอใจ. อกุศลเจตนาอันยังกายประโยค และวจีประโยคที่จะให้เขารู้ไม่มีประโยชน์ตั้งขึ้น ชื่อว่า สมฺผปฺปลาโป. สัมผัสปปลาปะนั้นมิโทษน้อย เพราะอาเสวนะ (การคบหา การเสพ) น้อย มีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก.

สัมผัสปปลาปะเมืองค ๒ คือมุ่งกล่าวคำไม่มีประโยชน์ มีเรื่อง การตยฺยทฺธและเรื่องชิงสิดาเป็นต้น ๑ กล่าวถ้อยคำแบบนั้น ๑.

ชื่อว่า กาลวาที เพราะพูดโดยกาลอันควร. อธิบายว่า พูด

กำหนดกาลที่ควรพูด. ชื่อว่า ภูตวาที เพราะพูดคำจริงแท้ ที่เป็นตาม
สภาวะ. ชื่อว่า อดุลวาที เพราะพูดอิงประโยชน์ในปัจจุบันและภพหน้า.
ชื่อว่า ฆมฺมวาที เพราะพูดอิงโลกุตรธรรม ๘. ชื่อว่า วินยราที เพราะพูด
อิงสังวรวินัย (การสำรวม) และปหานวินัย (การละ). วาจาเป็นหลักฐาน
เรียกว่า นิธาน. ชื่อว่า นิธานวาที เพราะพูดมีหลักฐานอ้างอิง อธิบายว่า
กล่าววาจาอันควรจำไว้ในหทัย. บทว่า กาเลน โดยกาลอันควร คือแม้
กล่าววาจาเห็นปานนี้ว่า เราจักพูดวาจามีหลักฐานดังนี้ ก็ชื่อว่า ไม่กล่าวใน
กาลอันไม่ควร อธิบายว่า พิจารณากาลอันควรแล้วจึงพูด. บทว่า สาปเทถ
มีที่อ้างอิง ความว่า มีเปรียบเทียบ และมีเหตุผล. บทว่า ปริยฺนตฺวตี
มีส่วนสุด อธิบายว่า แสดงหัวข้อ แล้วกล่าวโดยอาการที่หัวข้อของวาจา
นั้นปรากฏ. บทว่า อดุลสมฺหิตี ประกอบด้วยประโยชน์ คือถึงพร้อม
ด้วยประโยชน์ เพราะอันผู้จำแนกโดยนัยไม่น้อยไม่สามารถจะถือเอาได้.
บุคคลผู้กล่าวประโยชน์นั้นย่อมกล่าวถึงประโยชน์ใด ย่อมกล่าววาจาอัน
ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะตั้งอยู่ด้วยประโยชน์นั้น ท่านอธิบายว่า
ไม่ยกอย่างอื่นแล้วกล่าวอย่างอื่น. บทว่า จตุหิ วจีสุจฺริเตหิ คือ ด้วยการ
ประพฤติดี อันประกอบแล้วด้วยวาจา ๔ อย่างดังกล่าวแล้วโดยนัยมีอาทิว่า
มุสาวาท ปหาย ละการพูดเท็จดังนี้. บทว่า สมฺนุณฺณคโต ประกอบแล้ว
คือไม่เสื่อม. บทว่า จตุทฺโทสาปคตํ วาจํ ภาสติ คือ กล่าววาจา
ปราศจากโทษ ๔ อย่าง มิไม่เป็นที่รักเป็นต้น.

บทว่า อดฺธิ โคจโร พระเถระประสงคฺจะกล่าวถึงสมณโคจรโดย
แท้จึงยกบทว่า อโคจโร มีอยู่ โคจร ก็มีอยู่ ดังนี้. เหมือนอย่างว่า บุรุษ
ผู้ลาดหนทาง เมื่อบอกหนทางย่อมบอกทางมีภัยอันเป็นทางมีอันตรายที่

ควรเว้นก่อนว่า ท่านจงเว้นทางซ้าย ถือเอาทางขวา ดังนี้ ภายหลังจึงบอกทางตรงอันเป็นทางปลอดภัยที่ควรถือเอา นั่นใด พระธรรมเสนาบดี เช่นกับบุรุษผู้ฉลาดในทางก็ฉันนั้นเหมือนกัน บอกอโคจรที่พระพุทธเจ้าทรงติเตียน ควรละก่อน แล้วประสงค์จะบอกโคจรในภายหลัง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า กตโม อโคจโร อโคจรเป็นโณ. ทางที่บุรุษบอกจะถูกต้องก็ได้ ผิดก็ได้. แต่ทางที่พระตถาคตตรัสบอกไม่ผิดหวัง ย่อมประมุขลงสู่ นคร คือนิพพานนั่นเอง จุจจะระที่พระอินทร์ขว้างออกไปฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ พระสารีบุตรเถระจึงกล่าวว่า บุรุษผู้ฉลาดในทาง คำนันเป็นชื่อของพระตถาคต ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. หรือเพราะการบำเพ็ญกัลยาณธรรมของผู้ละบาปธรรมได้แล้ว จุจวิธีการตกแต่งเครื่องประดับมีดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ของบุคคลผู้ชำระเหงื่อมลทินและสะเก็ด ด้วยการอาบน้ำตลอดศีรษะ ฉะนั้น พระสารีบุตรเถระบอกอโคจรที่ควรละก่อน จุจเหงื่อมลทินและสะเก็ด แล้วประสงค์จะบอกโคจรในภายหลัง จุจวิธีตกแต่งเครื่องประดับมีดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น ของบุคคลผู้ชำระเหงื่อมลทินและสะเก็ด ฉะนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า กตโม อโคจโร ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โจรได้แก่ ที่สมควรเข้าไปเพื่อบิณฑบาตเป็นต้น. อโคจร คือที่ไม่ควรเข้าไป. ชื่อว่า เวสียโคจร เพราะมีหญิงแพศยาเป็นโคจร. อธิบายว่า ไม่เป็นที่ควรเข้าไปด้วยอำนาจความคุ้นเคยฉันมิตร. หญิงอาศัยรูปเลี้ยงชีพชื่อว่า เวสียะ. เข้าไปหาหญิงเหล่านั้นร่วมประเวณีได้ง่าย ด้วยอำนาจมิตรสันถวสีเนหา ชื่อว่าเป็น เวสียโคจร. เพราะฉะนั้น ไม่ควรเข้าไปอย่างนั้น. เพราะอะไร. เพราะวิบัติด้วยการอาภักขา. จริงอยู่ เมื่อภิกษุเข้าไปอย่างนั้น สมณธรรมที่รักษาคุ้มครองมา

เป็นเวลานานยอมฉิบหายไปด้วยวันเล็กน้อยนั่นเอง แม้หากไม่ฉิบหายก็ได้
รับความเดือดร้อน. เมื่อเข้าไปเกี่ยวกับทักษิณา ควรตั้งสติเข้าไป. หญิงผู้
ตายหรือผู้ทึง ชื่อว่า วิธวา หญิงหม้าย.

บทว่า **อูลุกุมาริโย** สาวเพื่อ คือหญิงแก่ คือไม่มีความเป็นหญิงสาว
เหลืออยู่. บทว่า **ปณฺฑตา** บัณเฑาะก์ คือพวกนปฺงสะกะ (กะเทย) มาก
ไปด้วยคำพูดอิงโลก มีกิเลสหนา เร่าร้อนไม่หาย. โทษในการเข้าไป
หากะเทยเหล่านั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. แม้ในภิกษุณี
ทั้งหลายก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อนึ่ง ธรรมดาภิกษุทั้งหลายยอมเป็นผู้มี
พรหมจรรย์สูง. ภิกษุณีก็เหมือนกัน. ภิกษุเหล่านั้นยังสมณธรรมที่รักษา
คุ้มครองแล้วให้ฉิบหายไปด้วยวันเล็กน้อย ด้วยการทำสันถวะกะกันและ
กัน. แต่การไปถามเรื่องเจ็บป่วยควร. ได้ดอกไม้แล้วไป เพื่อบูชาบ้าง
เพื่อโอวาทบ้าง ควรเหมือนกัน. บทว่า **ปานาคาริ** คือ โรงเหล้า โรง
เหล้านั้นยอมทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ เป็นที่ไม่สงัดจากพวกนักเลงเหล้า.
การเข้าไปในที่นั้นด้วยความชอบพอกับพวกนักเลงเหล้าเหล่านั้นไม่ควร.
ยอมเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **อํ สญฺโฆ วิหริติ วาขุหิ** อยู่คลุกคลี
ด้วยพระราชา ต่อไป. บทว่า **ราชาโน** ได้แก่ ปกครองราชสมบัติ จะ
อภิเษกแล้วหรือยังไม่อภิเษกก็ตาม เรียกว่า พระราชา ผู้ประกอบด้วย
ความเป็นอิสระอันใหญ่ เช่นเดียวกับความเป็นอิสระของพระราชาทั้งหลาย
เรียกว่า มหาอำมาตย์ของพระราชา. นักบวชนอกศาสนา มีความเห็น
วิปริต เรียกว่า เดียรถีย์. ผู้ให้ปัจจัยแก่เดียรถีย์เหล่านั้นด้วยความรักดี
เรียกว่า สาวกของเดียรถีย์. อธิบายว่า เป็นผู้คลุกคลีกับสาวกเดียรถีย์

เหล่านั้น. บทว่า อนนฺโถมิเกน คิหิธํ สกฺเขน ด้วยความคลุกคลีกับ
คฤหัสถ์อันไม่สมควร คือภิกษุได้รับอันตรายของพรหมจรรย์ การล่วง
บัญญัติ และความเสื่อมสัลเลขปฏิบัติ ด้วยความคลุกคลีอันเป็นข้าศึกไม่
สมควรแก่ไตรสิกขา ชื่อว่าความคลุกคลีอันไม่สมควร. เหมือนอย่างว่า
ความเศร้าโศกร่วมกัน ความยินดีร่วมกัน ความมีสุขทุกข์ร่วมกัน กับพระ-
ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา เมื่อกิจที่ควรทำเกิดขึ้น ถึงความ
ชวนชวายด้วยตน ความเป็นผู้มีอาจารย์ร่วมกันด้วยความพอใจความชอบ
ใจเป็นอันเดียวกันกับสาวกของเดียรถีย์. การนำมาซึ่งความเป็นผู้มีอาจารย์
เสมอกันด้วยความพอใจชอบใจเป็นอันเดียวกัน หรือความชื่นชมมีมาก
ด้วยความเสน่หา. การคลุกคลีกับพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา
เป็นการกระทำอันตรายแก่พรหมจรรย์ การคลุกคลีกับเดียรถีย์นอกนี้ เป็น
การถือลัทธิ. อันผู้สามารถทำลายวาตะของเดียรถีย์เหล่านั้น แล้วให้ถือ
ลัทธิของตน เข้าไปหาควร.

บัดนี้พระสารีบุตรเพื่อจะแสดงอโคจรโดยปริยายอื่น จึงเริ่มคำมี
อาทิว่า ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อนึ่ง ตระกูลบางตระกูล ดังนี้. ใน
บทเหล่านั้น ว่า อสุสฺสทฺธานิ ไม่มีศรัทธา คือเว้นจากศรัทธาในพระ-
พุทธเจ้าเป็นต้น. ตระกูลทั้งหลายย่อมไม่เชื่อว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระ-
สัพพัญญู พระธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดี ดังนี้.
บทว่า อปฺปสนฺนานิ ไม่เลื่อมใส คือไม่สามารถทำจิตให้ผ่องใสไม่ขุ่นมัว
ได้. บทว่า อกุโธสกปริภาสกา นิ มกฺคํมกฺกปริภาส. อธิบายว่า
ย่อมดำด้วยอภิกโกสวัตถุ (เรื่องที่ดำ) ๑๐ อย่าง อย่างนี้คือ ท่านเป็นโจร
เป็นคนพาล เป็นคนหลง เป็นอูฐ เป็นโค เป็นลา เป็นคนตกในอบาย

เป็นสัตว์นรก เป็นเดียรัจฉาน ท่านไม่มีสุคติ ท่านหวังทุกข์อย่างเดียว
และบรรยายด้วยการแสดงกัณฑ์อย่างนี้ว่า ช่างเถิด ประเดี๋ยวเราจักประหาร
จักจองจำ จักฆ่าท่าน.

บทว่า อนตุกกามานิ มุ่งความเสื่อม คือไม่ปรารถนาประโยชน์
ปรารถนาความเสื่อมอย่างเดียว. บทว่า อहितกามานิ มุ่งสิ่งไม่มีประโยชน์
เกื้อกูล คือปรารถนาความไม่มีประโยชน์เกื้อกูลอย่างเดียว ไม่ปรารถนา
ความมีประโยชน์เกื้อกูล. บทว่า อผาสูกามานิ มุ่งความไม่สบาย คือไม่
ปรารถนาความสบาย ปรารถนาความไม่สบายอย่างเดียว. บทว่า อโยค-
กัมมกามานิ มุ่งความไม่ปลอดโปร่งจากกิเลส คือไม่ปรารถนาความ
ปลอดโปร่งจากโยคะ ๔ คือความไม่มีภัย ปรารถนาความมีภัยอย่างเดียว.
แม้สามเณรทั้งหลายก็สงเคราะห์เข้าในบทนี้ว่า ภิกขุณฺโณ ดังนี้. สิกขมาณาก็ดี
สามเณรก็ดี สงเคราะห์เข้าในบทว่า ภิกขุณฺโณ ดังนี้. การมุ่งความเสื่อม
เหล่านั้นแก่บริษัท ๔ ทั้งปวง ผู้บวชและถึงความเป็นสมณะ อุทิศพระผู้มี
พระภาคเจ้า. บทว่า ตถารูปานิ กูลานิ คือ ตระกูลทั้งหลายมีตระกูลกษัตริย์
เป็นต้นเห็นปานนั้น. บทว่า เสวติ คือ อาศัยเป็นอยู่. บทว่า ภขติ คบหา
คือเข้าไปใกล้. บทว่า ปยิรุปาสติ ติดต่อกับ คือเข้าไปใกล้บ่อยๆ. บทว่า
อโย วุจฺจติ ฟังทราบ ว่า นี้เรียกว่า อโคจร เป็นโคจรอันไม่สมควร
๓ ประการ คืออโคจรมีหญิงแพศยาเป็นต้น ของผู้เที่ยวหาหญิงแพศยา
เป็นต้น อโคจรมีพระราชเป็นต้น ของผู้คลุกคลีกับพระราชเป็นต้น
อโคจรมีตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น ของผู้คบตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น.

ฟังทราบความเป็นอโคจรของภิกษุณฺณโดยปริยายแล้ว. ฟังทราบ
อโคจรมีหญิงแพศยาเป็นต้น ชื่อว่า อโคจร เพราะอาศัยในกามคุณ ๕ ก่อน.
เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อะไรเป็นแดนอื่น ซึ่งเป็น

อโศกรของภิกษุ คือกามคุณ ๕. พึงทราบอโศกรด้วยทำให้เกิดกิเลส ๔ อย่าง คืออโศกรมีพระราชาเป็นต้น ชื่อว่า **อโศกร** เพราะไม่เป็นอุปนิสัยแห่งการประกอบเนื่อง ๆ ในฉน และเพราะเหตุแห่งการบีบด้วยวิตกอันข้องอยู่ในลาภสักการะและเป็นเหตุให้ทวิจิตวิบัติ ๑ อโศกรมีตระกูลไม่มีศรัทธาเป็นต้น ชื่อว่า **อโศกร** เพราะนำความเสื่อมศรัทธาและความประทุษร้ายทางจิตมาให้ ๑ อโศกรมีการเข้าไปตามละแวกเรือนเป็นต้น ชื่อว่า **อโศกร** เพราะเห็นรูปด้วยจักขุแล้วถือเป็นนิมิต และบริโศกโกชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วชวนชวชวยในการดูสิ่งอันเป็นข้าศึกแห่งกุศล ๑ กามคุณห้า ๑.

บทว่า **มา ภิกขเว อโศกร จรต** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในอโศกร คืออย่าเที่ยวไปในที่ที่ไม่ควรเที่ยวไป. บทว่า **ปรัวสเย** ในแดนอื่น คือแดนศัตรู. บทว่า **อโศกร ภิกขเว จรด** คือคู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอเที่ยวไปในอโศกรอันเป็นที่ไม่สมควร. บทว่า **ลจฺจติ** คือ จักได้ จักเห็น. บทว่า **มาโร** ได้แก่ เทวบุตรมารบ้าง มัจจุรบ้าง. บทว่า **โอดาร** ได้แก่ ช่องโอกาส.

พึงทราบวินิจฉัยใน **โศกรนิเทศ** ดังต่อไปนี้. บทมีอาทิว่า **น เวสียโศโร โหติ** ภิกษุไม่เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโศกรดังนี้ พึงทราบโดยตรงกันข้ามกับที่กล่าวไว้แล้ว. แต่ความต่างก็มีดังนี้. บทว่า **จตุตาโร สติปฺปญฺจนา โศโร** คือ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโศกร ด้วยเป็นที่สมควรประพฤติ. บทว่า **สเก** คือ เป็นของของตน. บทว่า **เปตฺติเก วิสเย** คือ เป็นแดนอันมาแล้วแต่บิดา.

บทว่า **อารทฺหวิริยสุส** ปรารภความเพียร คือมีความเพียรอันได้แก่สัมมัปปธาน ๔ เข้าไปตั้งไว้แล้วโดยชอบ. บทว่า **ถามรโต** คือ

มีกำลัง. บทว่า **ทพฺพปรกิมสฺส** คือ มีความเพียรมั่น. บทว่า **ยสฺสตุตา**
เปติโต คนอันภิกษุส่งไปแล้ว คือสละอัตภาพเพื่อพระอรหันต์. บทว่า
อตฺตตุเถ จ คือ ในอรหันต์ผลอันเป็นประโยชน์ของตน. บทว่า **ณายะ จ**
คือ ในมรรคมืองค์ ๘ อัน เป็นอริยะ. บทว่า **ลกฺขณะ จ** คือ ในการ
แทงตลอดลักษณะมือนิจจลักษณะเป็นต้น. บทว่า **การณะ จ** คือ ใน
เหตุ. บทว่า **จนาจฺเณ จ** คือ ในฐานะและฐานะ อธิบายว่า ในเหตุ
และมีใช้เหตุ. บัดนี้พระสารีบุตรเพื่อแสดงให้พิสดาร จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยใน **คาถาที่ ๘** ดังต่อไปนี้. บทว่า **เอโกติ นิปโก**
เป็นผู้มีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น คือเป็นบัณฑิตมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง.
บทว่า **ชาตฺรูปสฺส โอปาริกมฺปิ มลํ ฐมฺติ** ช่างทองกำจัดมลทินแม้อย่าง
หยาบของทอง คือนำมลทินหยาบของทองออกด้วยใช้ไฟ. บทว่า **สนฺนุสฺมฺติ**
คือ นำออกโดยชอบ. บทว่า **นิทฺฐมฺติ** กำจัด คือนำออกไป ทำให้ไม่
เกิดอีก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ณฺาเปติ** คือเผา. บทว่า **มฺขุณฺิมกมฺปิ**
อย่างกลางบ้าง คือละเอียดกว่านั้นบ้าง. บทว่า **สุขุมกมฺปิ** ละเอียดบ้าง
คือละเอียดยิ่งบ้าง. บทว่า **เอวเมว** เป็นบทแสดงเปรียบเทียบ. บทว่า
อตฺตโน โอปาริกเป **กิเลเส ฐมฺติ** กำจัดกิเลสอย่างหยาบของตน คือ
นำกิเลสหยาบมีกายทุจริตเป็นต้นออกไปด้วยความเพียรเผากิเลส. บทว่า
มฺขุณฺิมกเป **กิเลเส** กำจัดกิเลสอย่างกลาง คือกิเลสอย่างกลางระหว่าง
กิเลสอย่างหยาบและอย่างละเอียด มีกามวิตกเป็นต้น. บทว่า **สุขุมกเป**
กิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสอย่างละเอียดยังมีวิตกถึงญาติเป็นต้น. บทว่า
สมฺมาทิฏฺฐิยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ **ฐมฺติ** กำจัดมิจฉาทิฏฺฐิ ด้วยสัมมาทิฏฺฐิ คือ

นำออกซึ่งมิจาติญฺหิอันวิปริตด้วยสัมมาทิฏฺฐิ ที่สัมปยุตด้วยมรรคพร้อมกับ
วิปัสสนา. แม้ในสัมมาสังกัปปะเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันท่านพระสารีบุตรสรรเสริญด้วยคาถา ๓
คาถา แล้วทูลถามถึงเสนาสนะ โจร ศีลและพรต เป็นต้น เพื่อประ-
โยชน์แก่ศิษย์ทั้งหลาย ๕๐๐ เพื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงเริ่มวิสัชนา
โดยนัยมีอาทิว่า **วิชิคฺคฺจฺจมานุตฺต** ของภิกษุผู้เกลียด ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้นพึงทราบความแห่ง **คาถาต้น** ก่อน. ดูก่อนสารี-
บุตร เราจะกล่าวซึ่งความผาสุกและธรรมตามสมควรนั้นของภิกษุผู้เกลียด
ด้วยชาติเป็นต้น ผู้เสพ ที่นั่ง ที่นอน อันสงัด ผู้ปรารธนาสัมโพธิแก่เธอ
ตามที่รู้ คือเรารู้ได้อย่างไรที่จะกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **ยํ ผาสุวิหารํ** คือ ความอยู่เป็นผาสุก. บทว่า **อสปฺปาย-**
รูปทฺตฺสเนน จากการเห็นรูปไม่เป็นที่สบาย คือเห็นรูปไม่เป็นที่สบายของ
สมณะมีรูปสตรีเป็นต้น. บทว่า **ตํ สมฺโพธิํ พุชฺฌิตฺถกามุตฺต** ปรารธนา
เพื่อจะตรัสรู้สัมโพธินั้น คือปรารธนาเพื่อจะตรัสรู้สัมโพธิ อันได้แก่
มรรคญาณ ๔ นั้น. บทว่า **อนุพุชฺฌิตฺถกามุตฺต** ปรารธนาจะตรัสรู้ตาม คือ
ปรารธนาจะตรัสรู้ด้วยการปฏิบัติตามสมควร. บทว่า **ปฏฺวิพุชฺฌิตฺถกามุตฺต**
ปรารธนาจะตรัสรู้เฉพาะ คือปรารธนาจะแทงตลอดทำไว้ในที่เฉพาะหน้า.
บทว่า **สมฺพุชฺฌิตฺถกามุตฺต** ปรารธนาจะตรัสรู้พร้อม คือปรารธนาจะ
ตรัสรู้ชอบด้วยการไม่ให้กิเลสที่ละได้แล้วกลับมา. บทว่า **อริคนฺตฺถกามุตฺต**
คือ ปรารธนาจะบรรลู่. บทว่า **สจฺจิกาทฺถกามุตฺต** ปรารธนาจะทำให้แจ้ง
คือปรารธนาจะบรรลู่ด้วยการได้เฉพาะและการทำให้แจ้ง. อีกอย่างหนึ่ง
บทว่า **พุชฺฌิตฺถกามุตฺต** ได้แก่ ปรารธนาจะรู้โสดาปัตติมรรคญาณ. บทว่า

อนุพหุขณิกามสูตร ได้แก่ ปรารธนาจะรู้สัททาคามิมรรคญาณอีก. บทว่า
ปฏิวินิขณิกามสูตร ได้แก่ ปรารธนาจะรู้ด้วยการแทงตลอดอนาคามิมรรค-
ญาณ. บทว่า สหพหุขณิกามสูตร ได้แก่ ปรารธนาจะรู้โดยชอบซึ่ง
อรหัตมรรคญาณ. ปรารธนาจะบรรลุแม้ทั้ง ๔ ญาณ. บทว่า สหุขณิกามสูตร
ปรารธนาจะถูกต้อง คือปรารธนาจะถูกต้องด้วยญาณ. บทว่า สหุขณิกาม-
สูตร ได้แก่ ปรารธนาจะทำให้ประจักษ์ด้วยการพิจารณา. บทว่า
จตุทนต์ มคฺคานํ ปุพฺพภาเค วิปสฺสนา วิปสฺสนาในส่วนเบื้องต้นแห่ง
มรรค ๔ คือวิปสสนาญาณมีอุทยัพพญาณ (ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความ
เกิดและความดับ) เป็นต้น อันเกิดขึ้นแล้วในเบื้องต้นของอริยมรรค ๔.

พึงทราบความใน คาถาที่สอง ดังต่อไปนี้. บทว่า สหปริยัตตจารี
ประพตฺติในธรรมเป็นส่วนสุด คือประพตฺติในธรรมเป็นส่วนสุด ๔ อย่าง
มีศีล เป็นต้น. บทว่า ทํ สวธิปาทานํ ได้แก่ เหลือบและแมลงวัน. เพราะ
เหลือบและแมลงวันเหล่านั้นบินออกจากที่นั่น ๆ แล้วกัด เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่า อธิปาทา (สัตว์ไต่ตอม). บทว่า มนุสฺสผลฺสถานํ สัมผัสแต่
มนุษย์ คือสัมผัสแต่ใจ เป็นต้น.

บทว่า จตฺตาริ ปริยตฺตา ประพตฺติธรรมเป็นส่วนสุดรอบมี ๔
อย่าง ได้แก่ศีลอันเป็นเขตแดน ศีลอันเป็นข้อกำหนด. บทว่า อนุโต
ปฺปติภาวํ ปจฺจเวกฺขมาโน พิจารณาความเสีย ณ ภายใน คือตรวจดูความ
น่าเกลียดในภายใน ความเป็นผู้เว้นจากศีล. บทว่า อนุโตศีลํ รรปริ-
ยตฺเต จรติ ได้แก่ ประพตฺติในธรรมภายในอันกำหนดด้วยศีลสังวร.
บทว่า มรียาถ น ภินุทฺติ มิได้ทำลายศีลอันเป็นเขตแดน คือไม่ทำศีล

อันเป็นเขตแดน ศีลอันเป็นข้อกำหนดให้กำเริบ. บทว่า อาทิตตปริยาย
ปัจจุเวกขมานโน คือ พิจารณาอาทิตตปริยาเทศนา.

บทว่า อกฺขพฺภณฺชนวณฺณปฺปิจฺฉาทนปฺปุตฺตมํ สูปมํ ปฺจุเวกขมานโน
พิจารณาอาหารเปรียบด้วยน้ำมันหยอดเพลากวียน ผ้าพันแผลและเนื้อ
บุตร คือพิจารณาอาหารคือน้ำมันหยอดเพลากวียนของกวียน อุปมาด้วยผ้าเก่า
ชุบน้ำมันพันแผลของตนเป็นโรคเรื้อน และอุปมาด้วยการกินเนื้อบุตร
ของพัวเมียที่เดินทางกันดาร. บทว่า ภทฺทกฺกตฺตวิหริ ปฺจุเวกขมานโน
พิจารณาถึงความเป็นอยู่แห่งบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ คือพิจารณาภทเทก-
รตตวิหรรธม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงอดีต ไม่ควรหวังถึงอนาคต มุนี

ผู้สงบ เรียกบุคคลนั้นแล้วว่า เป็นผู้มึราตรีเดียวเจริญ ดังนี้.

บทว่า ตา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา ขาทนฺติ แมลงวันเหล่านั้นย่อม
บินตอมกัดกิน.

พึงทราบความแห่ง คาถาที่สาม ดังต่อไปนี้. คนภายนอกแม่ทั้ง
หมดเว้นสหธรรมิก ๗ จำพวก ชื่อว่า ปฺรหฺมมิกา คนที่ตั้งอยู่ในธรรม
อื่น. บทว่า กุสฺลานุเอสฺส ผู้แสวงหากุศล คือแสวงหากุศลธรรม. บทว่า
สตุตฺต สหฺรหฺมมิกเ จเปตฺวา เว้นสหธรรมิก ๗ จำพวก คือเว้นภิกษุ
ภิกษุณี ลิกขมานา สามณเระ สามณเระ อุบาสก อุบาสิกา. บทว่า
อถาปรานปิ อตฺถิ อภิสมฺโภตพฺพานิ คือ อนึ่ง อันตรายแม่เหล่าอื่น
มีอยู่ ภิกษุทั้งหลายพึงยำย.

พึงทราบความใน คาถาที่สี่ ดังต่อไปนี้. บทว่า อาตฺตงฺกผสฺสเสน
ได้แก่ ผัสสะคือโรค. บทว่า สิตํ อตฺถนุหํ ได้แก่ ความหนาวและความ

ร้อน. บทว่า โสเทหิ ภูฏโธ พุชฺชา คือ ภิกษุนั้นอันผัสสะเหล่านั้นมีโรคเป็นต้น กระทบแล้วโดยอาการไม่น้อย. บทว่า อนโณ เป็นผู้ไม่เปิดโอกาส คือไม่ให้โอกาสแก่วิญญาณอันสหระคด้วยอกิสังขารเป็นต้น. บทว่า อพฺพนฺตรชาตุสฺสโกปวเสน วา ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในร่างกายกำเริบ คือด้วยสามารถแห่งอาโปธาตุภายในกำเริบ หรือด้วยสามารถแห่งธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งกำเริบ. บทว่า อุณฺหิ ความร้อน คือความร้อนย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งเตโชธาตุภายในร่างกายกำเริบ. บทว่า อภิสงฺขารสหคตวิญฺญาณสฺส วิญฺญาณอันสหระคด้วยอกิสังขาร คือจิตที่สัมปยุตด้วยกุศลเจตนาและอกุศลเจตนา. บทว่า โอกาธึ น กรโธติ ไม่เปิดโอกาส คือไม่เปิดช่องที่อาศัย. บทว่า อรณฺณจิตสมทาโน พิง เป็นผู้สมาทานมั่น คือหยั่งลงยึดไว้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแก้ความที่พระสารีบุตรถามด้วยคาถา ๓ คาถามีอาทิว่า เมื่อภิกษุเกลียดชังอยู่อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแก้ปัญหาก็พระสารีบุตรถามโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุพึงเป็นผู้มีคลองแห่งถ้อยคำอย่างไร จึงตรัสคำมีอาทิว่า ภิกษุไม่พึงทำการขโมย ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ผสฺเส คือ พิงแผ่. บทว่า ยทาวิลตุตฺตมนฺโส วิชฺฌนฺตา ความว่า ภิกษุพึงรู้ความขุ่นใจ พิงบรรเทาเสียซึ่งความขุ่นใจนั้นทั้งหมด ด้วยมนสิการว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนี้ว่า อทินฺนาทานํ ปหาय ภิกษุละอทินนาทานเสีย ดังต่อไปนี้ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ชื่อว่า อทินนาทาน. การนำไปมีคำอธิบายว่า การขโมยของคนอื่นท่านกล่าวว่า เป็นโจร. ในบทเหล่านั้น บทว่า อทินฺนํ คือ ของที่คนอื่นหวงแหน. คนอื่นถึงความเป็น

ผู้ทำตามความปรารถนา ไม่ควรลงอาชญา และไม่ควรรวากล่าวติเตียน ใน
ของผู้อื่นหงแห่งใด โดยเจตนาอันยังความพยายามเพื่อถือเอาของผู้อื่น
หงแห่งนั้น ตั้งขึ้น ของผู้มีความสำคัญในของผู้อื่นหงแห่งนั้นว่า เป็น
ของอันผู้อื่นหงแห่งนั้นเป็นอทินนาทาน. อทินนาทานนั้นมีโทษน้อยในของ
ผู้อื่นที่เลว มีโทษมากในของที่ประณีต. เพราะเหตุไร. เพราะวัตถุ
ประณีต. เมื่อวัตถุสมบูรณ์มีโทษมาก ในวัตถุ อันเป็นของของผู้ยิ่งด้วย
คุณธรรม. มีโทษน้อยในวัตถุอันเป็นของของผู้มีคุณเลวกว่าผู้ยิ่งด้วยคุณ
นั้นๆ.

อทินนาทานนั้นมียोगค์ ๕ คือของอันผู้อื่นหงแห่ง ๑ รู้ยว่าผู้อื่น
หงแห่ง ๑ จิตคิดจะขโมย ๑ พยายามที่จะขโมย ๑ นำไปได้ด้วย
ความพยายามนั้น ๑.

บทว่า ปหาย คือ ละความเป็นผู้ทุจริต อันได้แก่เจตนาที่จะถือเอา
ของที่เขาไม่ให้ตน. บทว่า ปฏิวิโรโต คือ งดเว้นจากความเป็นผู้ทุจริตนั้น
ตั้งแต่วเวลาที่ละได้แล้ว. ชื่อว่า ทินนาทายี เพราะถือเอาแต่ของที่เขาให้
อย่างเดียว. ชื่อว่า ทินนปาฏิกิจจี เพราะหวังได้แต่ของที่เขาตั้งใจให้
อย่างเดียว. ชื่อว่า เถโน คือ ขโมย. พึงเป็นผู้มีจิตไม่เป็นขโมย.
เป็นผู้มีจิตสะอาดเพราะเป็นผู้มีจิตไม่ขโมย. บทว่า อตุตา คือ ด้วยความ
เป็นตน. ท่านอธิบายว่า ทำความเป็นตนให้มีจิตสะอาดมีจิตไม่ขโมย. ต่อ
จากนี้ มินยดังกล่าวแล้ว.

ความไม่ตรีด้วยอำนาจความเมตตา. อาการแห่งความเมตตา ชื่อว่า
เมตตายน. ความที่จิตมีความพร้อมเพรียงด้วยเมตตา ชื่อว่า เมตตยา-
ยิตตุต . ชื่อว่า อนุททยนา เพราะยอมเอ็นดู. อธิบายว่า ย่อมรักษา.
อาการแห่งความเอ็นดู ชื่อว่า อนุททยนา. ความเป็นผู้เอ็นดู ชื่อว่า

อนุททาธิตตติ . การแสวงหาประโยชน์ด้วยอำนาจแห่งการหาประโยชน์
เกื้อกูล. ความอนุเคราะห์ด้วยอำนาจแห่งความช่วยเหลือ. ด้วยบทแม่ทั้ง
หมดเหล่านี้ท่านกล่าวว่า **เมตตา** อันถึงอุปจาร (ใกล้เคียง) และอัปปนา
(แนบแน่น). พึงเห็นความที่เมตตาไพบุลย์ด้วยการแผ่ไปในบทนี้ว่า **วิปุลน**
ด้วยความไพบุลย์. จิตนั้นถึงความเป็นใหญ่ด้วยอำนาจภูมิ. ไม่มีประมาณ
ด้วยอำนาจความคล่องแคล่ว. อนึ่ง ไม่มีประมาณด้วยอำนาจสัตตารมณ์
(มีสัตว์เป็นอารมณ์) ไม่มีเวรด้วยการละเข้าศึกคือพยายามท ชื่อว่าไม่มี
พยายามเพราะละโทมนัส. อธิบายว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า **อาวิลิ** ชุนมัว
คือไม่ผ่องใส. บทว่า **ลูลิต** เสร้าหมอง คือเป็นกลละ (เปือกตม).
บทว่า **เอริต** ยุ่ง คือไม่ตกลง. บทว่า **มฏฺฐิต** วุ่น คือถึงความกระทบ
ด้วยอารมณ์. บทว่า **จลิต** หวั่นไหว คือสั่นสะเทือน. บทว่า **ภนฺต**
หมุนไป คือละหน้าที่. บทว่า **อวุปสนฺต** ไม่สงบ คือไม่ดับ.

พึงทราบวินิจฉัยบททั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า โย โส มาโร ดังนี้
ต่อไป. ชื่อว่า **มาร** เพราะชักชวนมหาชนให้ประกอบความฉิบหายแล้ว
ฆ่า. ชื่อว่า **กณฺห** เพราะมีกรรมดำ. ชื่อว่า **อธิปติ** เพราะเป็นใหญ่
ในกามาวจร. ชื่อว่า **อนฺตฺย** เพราะให้สัตว์ถึงความตาย. ชื่อว่า **นมุจิ**
เพราะไม่ให้สัตว์พ้นไปได้. ชื่อว่า **มารพพิส** เพราะเป็นเบียดมาร. ชื่อว่า
มารามิส เพราะเป็นเหยื่อมารโดยอาศัยวิภูษะ. ชื่อว่า **มารนิสโย** เพราะ
เป็นวิสัยแห่งมารโดยให้อยู่ในอำนาจ. ชื่อว่า **มารนิวาโป** เพราะเป็น
เหยื่อของมารโดยเป็นอารมณ์. ชื่อว่า **มารโคจโร** เพราะเป็นอารมณ์ของ
มารโดยเที่ยวไปสู่กาม. ชื่อว่า **มารพฺนฺชน** เพราะเป็นเครื่องผูกของมาร
โดยแก้ออกได้ยาก. ชื่อว่า **ทุกฺขพฺนฺชน** เพราะทำให้เกิดทุกข์.

บทว่า มุลมปิ เตสฺส ปลิขณฺณ ตัญญฺเห ภิกฺขุพึงชุตรากความโกรธ และความคูหมั่นเหล่านั้นตั้งอยู่ คือพึงชุตรากมอวิชาเป็นต้นของความโกรธและความคูหมั่นเหล่านั้นตั้งอยู่. บทว่า อทฺฐา ภวนฺโต อภิสมฺภวเยยฺย คือ ภิกฺขุเมื่อปราบก็พึงปราบที่รักและที่เกลียดชังโดยส่วนเดียวเท่านั้น. อธิบายว่า ไม่เพียงยินดีสิ่งที่รัก ไม่เพียงเกลียดสิ่งที่ไม่น่ารัก.

บทว่า อวิชา มूलํ คือ อวิชาเป็นต้น เป็นมูลแห่งความโกรธ ด้วยอำนาจอุปนิสยปัจจยและสหชาติปัจจยเป็นต้น. ธรรมสองอย่างเหล่านี้ คือไม่ทำให้ไว้ในใจโดยอุบาย ๑ การถือตัว ๑ เป็นมูลของความโกรธด้วยอำนาจอุปนิสยปัจจย. ธรรมสามอย่างเหล่านี้ คือความไม่ละอาย ๑ ความไม่เกรงกลัว ๑ ความฟุ้งซ่าน ๑ เป็นมูลของความโกรธ ด้วยอำนาจของอุปนิสยปัจจยและสหชาติปัจจย. แม้แห่งอติมานะ (ความคูหมั่น) ก็เหมือนกัน.

บทว่า ปณฺณํ ปุรุชฺชิตฺวา คือ ภิกฺขุทำปัญญาไว้เบื้องหน้า. บทว่า กลฺยาณปีติ มีปีติงาม คือประกอบด้วยกัลยาณปีติ. บทว่า จตุโรสสฺส ปรีเทวธมฺเม คือ พึงปราบปรีเทวธรรม (ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำพัน) สี่อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาเป็นลำดับไป.

บทว่า วจฺยพฺหุโล มีความเลือกเฟ้นมาก คือมีความไตร่ตรองมาก. บทว่า ปวฺจฺยพฺหุโล มีความเลือกเฟ้นทั่วมาก คือมีความไตร่ตรองมากเป็นพิเศษ. บทว่า โอกฺขายนพฺหุโล มีปัญญาเครื่องเห็นมาก คือมีความเห็นมาก. บทว่า สเมกฺขายนพฺหุโล มีความเสาะหามาก คือมีการแสวงหามาก. บทว่า วิญฺญวฺหารี คือ อยู่ด้วยการทำความรู้ให้ปรากฏ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต ในการก้าวไป

ในการถอยกลับนี้ต่อไป. การเดินไปเรียกว่า **ก้าวไป** การเดินกลับเรียกว่า **ถอยกลับ**. แม้ทั้งสองนั้นก็ได้ในอิริยาบถ ๔ พึงทราบความในการเดินก่อน การนำกายไปข้างหน้า ชื่อว่า **ก้าวไป** การยังกายให้ถอยกลับ ชื่อว่า **ถอยกลับ**. ยืนอยู่กับที่น้อมกายไปข้างหน้า ชื่อว่า **ก้าวไป** ถอยไปข้างหลัง ชื่อว่า **ถอยกลับ**. นั่งอยู่กับที่ หันหน้าหมุนไปทางอาสนะ ชื่อว่า **ก้าวไป** หมุนอวัยวะไปข้างหลัง ชื่อว่า **ถอยกลับ**. แม้ในการนอนก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สมุปขานการิ โหติ** คือ การทำกิจทั้งหมดด้วย สัมปชัญญะ. หรือว่าการทำความรู้สึกตัวนั่นเอง. จริงอยู่ ผู้มีสัมปชัญญะนั้นย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปเป็นต้น เป็นผู้ไม่เว้นจากความรู้สึกตัวไม่ว่าในที่ไหน ๆ.

พึงทราบความในบทว่า **อาโลกิตะ วิโลกิตะ** ในการแลดูในการเหลียวดูนี้ต่อไป. การเพ่งไปข้างหน้า ชื่อว่า **การแลดู** การเพ่งดูไปตามทิศ ชื่อว่า **การเหลียวดู**. แม้อย่างอื่นที่มีการก้มการแหงนการมองดูไปทั่วๆ ด้วยการเพ่งดูไปข้างล่างข้างบนข้างหลัง. ในที่นี้มีได้ถือเอาอย่างนั้น. แต่โดยสรุปถือเอาสองอย่างเหล่านี้ หรือถือเอาทั้งหมดโดยเป็นหัวข้อนี้เท่านั้น. บทว่า **สมมุขชิตะ ปสาริตะ** ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ได้แก่ ในการคู้เข้าการเหยียดออกซึ่งอวัยวะทั้งหลาย.

พึงทราบความในบทว่า **สงฺฆาฏิปุตฺตจิวรรณ** ในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวรนี้ต่อไป. การใช้ด้วยการนุ่งและการห่มสังฆาฏิ และจีวร ด้วยการรับภิกษาแห่งบาตร ชื่อว่า **ธารณ** (การครอง).

พึงทราบความในบทว่า **อสิต** การฉัน เป็นต้นต่อไป. บทว่า **อสิเต** คือ ในการฉันบิณฑบาต. บทว่า **ปีเต** คือ ในการดื่มข้าวยาจ. เป็นต้น. บทว่า **ขายิตะ** คือ ในการเคี้ยวมิของเคี้ยวทำด้วยแป้งเป็นต้น.

บทว่า **สาธิต** คือ ในการลืมน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น. บทว่า **อุจจาร-
ปัสสาวกมเม** คือ ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ.

พึงทราบในบทว่า **คต** เป็นต้นต่อไป. บทว่า **คเต** คือ ในการ
เดิน. บทว่า **จิต** คือ ในการยืน. บทว่า **นิสินุเน** คือ ในการนั่ง.
บทว่า **สุตฺเต** คือ ในการนอน. บทว่า **ชาคริต** คือ ในการตื่น.
บทว่า **ภาสิต** คือ ในการพูด. ในบทว่า **ภาสิต** นั้นมีความดังนี้.
เมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปเป็นไปไม่ได้ ก็ไม่ชื่อว่าพูด เมื่อ
สัททายตนะยังเป็นไปได้ ก็ชื่อว่าพูดได้ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้กำหนด
ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการพูด. ภิกษุแสดงธรรมในหัวข้อ **วิมุต-
ตายตนะ** (การหลุดพ้น) บ้าง ละติรัจฉานกถา ๓๒ กล่าวกถาอิงกถา-
วัตถุ ๑๐ บ้าง ก็ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการพูด. บทว่า **ตฺตฺถิภาเว**
ในการนั่ง คือ ไม่พูด. ในบทว่า **ตฺตฺถิภาเว** นั้น มีความดังนี้ ชื่อว่า
ความเป็นผู้นั่งย่อมไม่มี ในเมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปยังเป็นไป
ได้อยู่ ย่อมมีได้ในเมื่อสัททายตนะอันเป็นอุปาทายรูปเป็นไปไม่ได้ ด้วย
เหตุนี้ ภิกษุผู้กำหนดจึงชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในความเป็นผู้นั่ง.
ภิกษุนั่งเรียนกัมมัฏฐานอันเป็นที่ชอบใจในอารมณ์ ๓๘ กิติ เข้าทุติยฌาน
กิติ ชื่อว่า เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในความเป็นผู้นั่ง. อนึ่ง ในบทนี้ อริยบาล
หนึ่งมาแล้วในฐานะสอง. ในบทว่า **อภิกฺขุเต ปฏิภฺกฺขุเต** นี้ เมื่อภิกษุ
เดินไปเดินมายังบ้านเพื่อศึกษาจาร ท่านกล่าวถึงภิกษุนั้นในภายหลังด้วย
การเดินทางไกล. ในบทว่า **คเต จิต นิสินุเน** พึงทราบว่า ท่านกล่าว
ด้วยการยกเท้าอันมีฝุ่นละอองในวิหาร. บทมีอาทิว่า **พุทฺธานุสฺสตีวเสน**
ด้วยอำนาจแห่งพุทธานุสสติ ท่านประกาศไว้แล้วในที่นั้น ๆ ในหนหลัง.

บทว่า **อรติ** ความไม่ยินดี คือห้ามความยินดี. บทว่า **อรติกา** คือ
อาการไม่ยินดี. บทว่า **อนภริติ** คือ ความไม่ยินดียิ่ง. บทว่า **อนภริมนา**
คือ อาการไม่ยินดีเฉพาะ. บทว่า **อุกุกณฺธิกา** คือ อาการเบื่อ. บทว่า
ปริตฺตติกา ความระอา คือความระอาด้วยความเบื่อ.

บทว่า **กิสฺส อสฺสึสฺสามิ** คือเรจักฉันอะไร. บทว่า **กฺวํ วาอฺสึสฺสํ**
คือ เรจักฉันที่ไหน. บทว่า **ทฺวํ วัตฺเตสฺส กฺวํ วัตฺเตสฺสํ** คือ วันนี้
เราอนล้าบากตลอดคืนนี้ พรุ่งนี้เรจักนอนที่ไหน. บทว่า **เอเต วิตฺถุเก**
ได้แก่ วิตถุ ๔ อย่าง คือวิตถุอาศัยบิณฑบาต ๒ อย่าง อาศัยเสนาสนะ
๒ อย่าง. บทว่า **อนิเกตจาริ** ได้แก่เป็นผู้ไม่มีกังวลท่องเที่ยวไป ไม่มี
ค้นหาท่องเที่ยวไป.

บทว่า **ผลเก วา** บนแผ่นกระดาน คือบนหลังกระดานมีกระดาน
คดเป็นต้น. บทว่า **อาคมฺมรตฺติ** คือ ราตรีที่จะมาถึง. บทว่า **อาทว-**
เนยฺเย เป็นฐานแห่งความปรบทุกข์ คือปรบทุกข์เป็นพิเศษ. บทว่า
ปริเทวเนยฺเย เป็นฐานแห่งความรำพัน คือรำพันไปรอบๆ.

บทว่า **กาเล** คือ ในเวลาออกบิณฑบาต. อธิบายว่า ได้ข้าว
คือบิณฑบาตหรือเครื่องนุ่งห่ม คือจีวรโดยธรรมโดยเสมอ. บทว่า **มตฺต-**
โส ชญฺญา ภิกษุณั้พึงรู้จักประมาณ คือพึงรู้จักประมาณในการรับและ
การบริโภค. บทว่า **อิธ** คือ ในศาสนานี้. หรือบทว่า **อิธ** นี้ เป็น
เพียงนิบาตเท่านั้น. บทว่า **โตสนตฺถํ** คือ เพื่อสันโดษ. ท่านอธิบายว่า
พึงรู้จักประมาณเพื่อประโยชน์นั้น. บทว่า **โส เตสฺส กุตฺโต** คือ ภิกษุ
นั้นสำรวจในปัจจัยเหล่านั้น. บทว่า **ยตจาริ** คือ เป็นผู้สำรวจเที่ยวไป.
ท่านอธิบายว่า รักษาอริยาบถ และรักษากายทวาร วจีทวาร มโนทวาร.

ป้าจ๊ะว่า ยติจารี บ้าง, มีความอย่างเดียวกัน. บทว่า รุสฺสโต คือ ถูกเขา
ตำ. อธิบายว่า ถูกเขาเสียดสี.

บทว่า **ทวิหิ** การเฝ้าหิมคุดิ **ชานเนยฺย** คือ พึงรู้จักประมาณด้วยเหตุ ๒ อย่าง. บทว่า **ปฏิกคฺชนโต** วา โดยการรับ คือโดยกาลรับของผู้อื่นถวาย. บทว่า **ปริโภคโต** วา โดยการบริโภค คือ โดยกาลบริโภค. บทว่า **โลเกปิ** ทิยมาเน คือ เมื่อทายกถวายเมื่อน้อย. บทว่า **กุลาณุทฺทาย** คือ เพื่อความเอ็นดูแก่ตระกูล. บทว่า **กุลาณรฺกฺขาย** คือ เพื่อรักษาตระกูล. บทว่า **ปฏิกคฺชนหาติ** คือ รับเมื่อน้อย. บทว่า **พหุเกปิ** ทิยมาเน คือ เมื่อทายกถวายเม้มาก.

ฟังทราบความในบทว่า กายปริหาริย จีวร ปฏิคุณฺหาติ ภิกขุ
รับจีวรพอบริหารกายนี้ต่อไป ชื่อว่า กายปริหาริย เพราะบริหารเลี้ยง
ร่างกาย. ชื่อว่า กุณฺธิปริหาริย เพราะบริหารเลี้ยงท้อง. บริหาร ๘ คือ
ไตรจีวร บาตร มีดตัดไม้ชำระฟัน เข็ม ประคดเอว หม้อกรองน้ำ
ข้อมควรแก่ ภิกขุ ผู้ประกอบด้วยสันโดษในปัจจุบันตามมีตามได้. สมดังที่
ท่านกล่าวไว้ว่า

บริวาร ๘ เหล่านี้ คือ ไตรจิวร บาตร มืด เข้ม

ประกาศเดว หม้อกรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบความ
เพียร ดังนี้.

บริหารทั้งหมดนั้น เป็นทั้งการบริหารกาย เป็นทั้งการบริหารทอง. อย่างไร. ไตรจีวร ย่อมบริหารเลี้ยงกายในเวลาหนึ่งและห่มเที่ยวไป เพราะเหตุนี้ จึงเป็นการบริหารกาย. ไตรจีวรบริหารเลี้ยงท้อง ในเวลาเอชชายจีวรกรองน้ำดื่ม และในเวลารับผลไม้น้อยใหญ่ที่ควรเคี้ยว เพราะเหตุนี้ จึงเป็นการบริหารท้อง. แม้บาตรก็เป็นการบริหารกาย ในเวลา

เอาบาตรตักน้ำอาบ และในเวลาทำความสะอาดกุฏิ เป็นการบริหารท้อง
ในเวลารับประทานอาหาร . แม้มิดก็เป็นการบริหารกาย ในเวลาเอามีดนั้นตัด
ไม้สีฟัน และในเวลาแต่งเชิงเตียง และตั้ง จีวร และใช้ไม้ทำกุฏิ เป็น
การบริหารท้อง ในเวลาตัดอ้อยและปอกมะพร้าว. เข้มเป็นการบริหารกาย
ในเวลาเย็บจีวร เป็นการบริหารท้อง ในเวลาจิ้มขนมหรือผลไม้กิน. รัด
ประคดเป็นการบริหารกาย ในเวลาพันกายเที่ยวไป เป็นการบริหารท้อง
ในเวลามัดอ้อยเป็นต้นถือเอา. หม้อกรองน้ำเป็นการบริหารกาย ในเวลา
เอาหม้อกรองนั้นกรองน้ำอาบ และในเวลาทำความสะอาดเสนาสนะ เป็น
การบริหารท้อง ในเวลากรองน้ำดื่ม และในเวลารับงา ข้าวสาร ข้าวเม่า
เป็นต้น ด้วยหม้อกรองน้ำนั้นกัน.

บทว่า ปฏิสงฺขา โยนิโส พิจารณาโดยแบบคาย อธิบายว่า
พิจารณาโดยอุบาย คือโดยทำนองคลองธรรม. อนึ่ง ในบทนี้ พึงทราบ
ว่า การพิจารณาโดยนัยมีอาทิว่า สัตตสฺส ปฏิมาตย เพื่อกำจัดความหนาว
เป็นการพิจารณาโดยแบบคาย ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า จีวร ได้แก่
จีวรผืนใดผืนหนึ่ง ในบรรดาอันตราวาสก (ผ้าสบง) เป็นต้น. บทว่า
ปฏิเสวติ คือ ใช้. ได้แก่ นุ่งหรือห่ม. บทว่า ยาวเทว เป็นคำกำหนด
เขตของประโยชน์ เพราะว่าประโยชน์ในการใช้จีวรของพระโยคีมีเพียง
เท่านั้น คือเพื่อกำจัดความหนาวเป็นต้นไม่ยิ่งไปกว่านั้น. บทว่า สัตตสฺส
ความหนาว คือความหนาวอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดขึ้นด้วยธาตุภายใน
กำเร็บ หรือความเปลี่ยนแปลงฤดูในภายนอก. บทว่า ปฏิมาตย คือ
เพื่อกำจัด. เพื่อบรรเทาอาพาธโดยอาการที่ไม่ให้อาพาธนั้นเกิดในร่างกาย.
เพราะเมื่อร่างกายถูกความหนาวเบียดเบียน ภิกษุมิจิตฟุ้งซ่านไม่สามารถ

ตั้งความเพียรโดยแยกกายได้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตว่า ภิกษุพึงใช้จิวรเพื่อกำจัดความหนาวดังนี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. เพราะในบทนี้มีอย่างเดียว. บทว่า **อุณหสฺส** ความร้อน คือ ความร้อนของไฟ. ความร้อนของไฟนั้นพึงทราบว่าเป็นเหตุขึ้นในเพราะไฟไหม้ป่าเป็นต้น.

อนึ่ง พึงทราบความในบทนี้ว่า **ทํ สมกสฺวาตาคปสิริสฺสสมุผลสถานํ** สัมผัส เหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานต่อไป. บทว่า **ทํ ส** คือ เหลือบ. ท่านเรียกว่า อนุกรมกฐิกา บ้าง. บทว่า **มกส** คือ ยุงนั่นเอง. บทว่า **วต** คือ ลมเกิดแต่เสียงและเกิดแต่การหมุนของวงล้อ. บทว่า **อาตโป** คือ ความร้อนจากดวงอาทิตย์. บทว่า **สิริสฺส** คือ ทิมาชาติประเภทใดประเภทหนึ่ง มีงูเป็นต้น เลื้อยคลานไป. สัมผัสเหล่านั้น สัมผัสสองอย่าง คือ ทัญญุสัมผัส (ถูกกัด) ๑ ศุภญฺญสัมผัส (ถูกต้อง) ๑. สัมผัสเมื่อนั้นย่อมไม่เบียดเบียนภิกษุผู้นั่งห่มจิวร. เพราะฉะนั้น ภิกษุใช้จิวรเพื่อกำจัดสัมผัสเหล่านั้น ในฐานะเช่นนั้น. จะกล่าวถึงบทว่า **ยาวเทว** อีก คือ เพื่อแสดงกำหนดเขตของประโยชน์ที่แน่นอน. เพราะประโยชน์ที่แน่นอนคือการปกปิดอวัยวะที่ยังความสะอาดให้กำเริบ. นอกนี้ย่อมเป็นบางครั้งบางคราว. ในบทเหล่านั้น บทว่า **หิริโกปินํ** ยังหิริให้กำเริบ คือ อวัยวะนั้นๆ เป็นที่ลับแคบ. เพราะเมื่ออวัยวะใด ๆ เปิด หิริย่อมกำเริบคือเสียดาย ท่านจึงเรียกอวัยวะนั้น ๆ ว่า **หิริโกปิน** เพราะยังหิริให้กำเริบ ชื่อว่า **หิริโกปินปฏิจฺฉาทนตุลํ** เพราะปกปิดอวัยวะอันจะยังหิริให้กำเริบนั้น. ปาฐะว่า **หิริโกปินํ ปฏิจฺฉาทนตุลํ** บ้าง ความอย่างเดียวกัน.

บทว่า **ปิณฑปาตํ** คือ อาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง. จริงอยู่ ท่าน

เรียกอาหารอย่างใดอย่างหนึ่งว่า **ปิณฑปาต** เพราะตกไปในบาตรของภิกษุโดยความเป็นก้อน. หรือชื่อว่า **ปิณฑปาโต** เพราะก้อนข้าวตกลงไป. อธิบายว่า รวบรวมภิกษาที่ได้ในที่นั้น ๆ. บทที่เหลือมีนัยดังได้กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล.

บทว่า **เสนาสน** คือ ที่นอนและที่นั่ง. ก็ภิกษุนอนที่ใด ๆ จะเป็นในวิหาร หรือในเรือนมุงด้านเดียว ที่นั่นเรียกว่า **เสนา** คือ ที่นอน. ภิกษุนั่งในที่ใด ๆ ที่นั่นเรียกว่า **อาสนะ** คือ ที่นั่ง. ที่นอนที่นั่งเป็นอันเดียวกัน เรียกว่า **เสนาสนะ** คือที่นอนที่นั่ง. บทว่า **อตุปริสุตยวิโนท-**
ปฐิสถุลาณารามตุถ เพื่อบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู เพื่อความยินดีในการหลีกเร้น คือฤดูนั้นแหละเป็นอันตราย จึงเรียกว่า **อตุปริสุตย**. เพื่อบรรเทาอันตรายแต่ฤดู. และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น. ฤดูใดเป็นฤดูไม่สบายทำให้ร่างกายและจิตใจผิดปกติ พึงบรรเทาฤดูนั้นด้วยการใช้เสนาสนะ. เพื่อบรรเทาฤดูนั้น. อธิบายว่า เพื่อความสุขอัน เป็นเอกภาพ.

ท่านกล่าวการบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู ด้วยบทมีอาทิว่า **สิต-**
ปฐิมัต กำจัดความหนาวโดยแท้. ท่านกล่าวว่า ก็เพราะประโยชน์ที่แน่นอน คือการปกปิดอวัยวะอันจะยังหิริให้กำเริบในการใช้จีวร นอกนั้นเป็นบางครั้งบางคราวฉันทใด แม้ในบทนี้ก็ฉันทนั้น พึงทราบว่ ท่านกล่าวดังนี้หมายถึงความแน่นอน คือการบรรเทาอันตรายอันเกิดแต่ฤดู. อีกอย่างหนึ่ง ฤดูที่ได้กล่าวแล้วนี้คือฤดูเท่านั้น.

แต่อันตรายมีสองอย่าง คืออันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ ในอันตรายสองอย่างนั้น อันตรายปรากฏ ได้แก่ ราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น. อันตรายปกปิด ได้แก่ รากะและโทสะเป็นต้น. อันตราย

เหล่านั้นไม่ทำการเบียดเบียนด้วยการไม่คุ้มครอง และด้วยการเห็นรูปไม่เป็นที่สบายเป็นต้น ในเสนาสนะใด ก็ไม่รู้พิจารณาอย่างนี้แล้ว ใช้เสนาสนะนั้น ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า พิจารณาเสนาสนะโดยแบบคาย ฯลฯ ใช้เสนาสนะเพื่อบรรเทาอันตรายเกิดแต่ฤดู.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า **คิลานปัจฉยเภสัชปรีกขาริ** บริหารคือคิลานปัจฉยเภสัชต่อไป. ชื่อว่า **ปัจฉย** เพราะต่อต้านโรค อธิบายว่าถึงความเป็นข้าศึกกัน. บทนี้ เป็นชื่อแห่งความสบายอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำของหมอ ชื่อว่า **เภสัช** เพราะอนุญาตให้ใช้ยาเป็นปัจฉยแห่งคนไข้. เภสัช ก็คือคิลานปัจฉยนั่นเอง ชื่อว่า **คิลานปัจฉยเภสัช**. ท่านอธิบายว่า การกระทำของหมอ เป็นที่สบายของคนไข้ด้วยเภสัช มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **ปรีกขาริ** ท่านเรียกว่าบริวารในประโยคมีอาทิว่า นครล้อมไว้เป็นอย่างดีด้วยการล้อมนคร ๗ ชั้น. เรียกว่าเครื่องประดับ ในประโยคมีอาทิว่า รถประดับด้วยสีขาว มีฉานเป็นเพลามีวิริยะเป็นล้อ. เรียกว่าของใช้ ในบทมีอาทิว่า บรรพชิตควรหาของใช้อันจำเป็นแก่ชีวิต. แต่ในที่นี้ เป็นของใช้บ้าง เป็นบริวารบ้างก็ควร. อนึ่ง คิลานปัจฉยเภสัชนั้น ชื่อว่า เป็นบริวารของชีวิตบ้าง เพราะป้องกันไม่ให้ชองเพื่อเกิดอาพาธ อันจะทำความเสียหายแก่ชีวิต, ชื่อว่าเป็นของใช้บ้าง เพราะเป็นเหตุให้ชีวิตเป็นไปได้นาน. เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า **ปรีกขาริ**. ชื่อว่า **คิลานปัจฉยเภสัชปรีกขาริ** เพราะเป็นคิลานปัจฉยเภสัช และเป็นบริวาร. ซึ่งคิลานปัจฉยเภสัชบริวารนั้น. ท่านอธิบายว่า น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นต้น อันหมออนุญาตแล้วอย่างใด

อย่างหนึ่ง เป็นที่สบายของคนไข้ ชื่อว่าเป็น **ชีวิตบิหาร**. บทว่า **อุปปนฺนํ** คือ เกิดแล้ว เป็นแล้ว บังเกิดแล้ว.

บทว่า **พฺยาพาโ** ในบทว่า **เวยฺยาพาธิกานํ** นี้ คือ ธาตุกำเริบ. โรคเรื้อน ฝี ฝีหัวขาดเป็นต้น ซึ่งมีธาตุกำเริบเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่า **เวยฺยาพาธิกา** เพราะเกิดจากธาตุกำเริบ. บทว่า **เวทนา** ได้แก่ **ทุกข-เวทนา** คือเวทนาอันเป็นผลแห่งอกุศล. เพื่อกำจัดเวทนาอันเกิดแต่ธาตุกำเริบเหล่านั้น. บทว่า **อพฺยาปฺหุณฺปรมตย** เพื่อความไม่ลำบาก เป็นอย่างยิ่ง คือเพื่อความไม่มีทุกข์เป็นอย่างยิ่ง. อธิบายว่า ตลอดเวลาที่ละทุกข์ได้หมด.

บทว่า **สนฺตุฏฺโ** โหติ ภิกษุเป็นผู้สันโดษ คือสันโดษด้วยปัจจัย. บทว่า **อิตริตฺเรน จีวรเณ** ด้วยจีวรตามมีตามได้ คือไม่ใช่สันโดษด้วยจีวรผืนใดผืนหนึ่ง บรรดาจีวรเนื้อหยาบ ละเอียด เส้าหมอง ประณีต ยังใหม่ และเก่า ที่แท้เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรผืนใดผืนหนึ่งตามมีตามได้ในบรรดาจีวรตามที่ได้แล้วเป็นต้น. จริงอยู่ ในจีวรมีสันโดษ ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ (สันโดษตามที่ได้) ๑ ยถาพลสันโดษ (สันโดษตามกำลัง) ๑ ยถาสารูปสันโดษ (สันโดษตามสมควร) ๑. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **วณฺณวาทิ** กล่าวคุณ ความว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สันโดษย่อมไม่กล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งเป็นผู้ไม่สันโดษ ย่อมกล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งทั้งเป็นผู้ไม่สันโดษ ทั้งไม่กล่าวคุณของความสันโดษ รูปหนึ่งทั้งเป็นผู้สันโดษ ทั้งเป็นผู้กล่าวคุณของความสันโดษ เพื่อแสดงถึงการกล่าวคุณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อิตริตฺรสนฺตุฏฺฐิยา จ วณฺณวาทิ** ผู้กล่าวคุณแห่งความสันโดษ

คือที่รู้กันว่าเป็นวงศ์เลิศ. บทว่า อริยว เส จิโต คือ ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย.

อนึ่ง บทว่า อริยว โส คือ อริยวงศ์ที่ ๘ แม้นี้ เป็นเชื้อสายของพระอริยะ ชื่อว่าเป็นประเพณีของพระอริยะ เหมือนวงศ์กษัตริย์ วงศ์พราหมณ์ วงศ์แพศย์ วงศ์ศูทร วงศ์สมณะ วงศ์ตระกูล ราชวงศ์ ฉะนั้น. อริยวงศ์นี้นั้นท่านกล่าวว่า เลิศกว่าวงศ์เหล่านี้ เหมือนกลิ่น กระลำพักเป็นต้น เลิศกว่ากลิ่นไม่มีกลิ่นที่รากเป็นต้น. กิ่งของพระอริยะทั้งหลายเป็นไคร้บ้าง. พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย และสาวกของพระตถาคตทั้งหลาย ท่านเรียกว่าเป็นอริยะ วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. จริงอยู่ ก่อนแต่นี้ไปในที่สุด ส่อสงสัยกับแสนกัป มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ คือพระตันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกร. พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นอริยะ วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. ต่อมาหลังจากพระพุทธเจ้าเหล่านั้นปรินิพพานล่วงไปหนึ่งอสงไขย พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะทรงบังเกิด. ในกัปนี้พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ทรงอุบัติ คือพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราคือพระโคตม วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น ชื่อว่า อริยวงศ์. อนึ่ง วงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย ผู้เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่า อริยวงศ์. ประดิษฐานอยู่ในอริยวงศ์นั้น.

บทว่า อิตริตเรน ปิณฑปาเตน คือ ด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ อย่างใดอย่างหนึ่ง. แม้ในเสนาสนะเป็นต้นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อายตเนสุ** คือ ในอายตนะทั้งหลายมีจักขวายนะเป็นต้น.

บทว่า **ยโต** คือ สำรวมแล้ว. บทว่า **ยตุโต** คือ ระวังแล้ว. บทว่า **ปฏียตุโต** คือ ระวังอย่างยิ่ง. บทว่า **คตุโต** คือ คุ้มครองแล้ว. บทว่า **โคปิโต** ครอบครองแล้ว คือตั้งไว้แล้วคู้ตั้งไว้ในหีบ. บทว่า **รกุจิโต** รักษาแล้ว คือเก็บไว้แล้ว. บทว่า **สํ วโต** สำรวมแล้ว คือปิดแล้วด้วยการกันทวาร. บทว่า **ขุ สโต** คือ ถูกติเตียน. บทว่า **วมุภโต** ถูกเขาคูหมีน คือถูกเขาไม่เลื่อมใส. **มณฺญโต** คือ ถูกเขาเสียดสี. บทว่า **ครหิตโต** คือ ถูกเขาเหยียดหยาม. บทว่า **อุปวทิตโต** ถูกเขาค่อนว่า คือถูกเขาค่ำ. บทว่า **ผรุเสน** ด้วยถ้อยคำหยาบ คือด้วยคำตัดจุดสำคัญของร่างกาย. บทว่า **กกุขเพน** ด้วยถ้อยคำกระด้าง คือทารุณ บทว่า **น ปฏิวชชา*** คือ ไม่ฟังกล่าวโต้ตอบ.

บทว่า **ณานานุยุตุโต** ฟังเป็นผู้ชวนชวนในฉาน คือประกอบด้วยฉานที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเสพฉานที่เกิดแล้ว. บทว่า **อุเปกข-
मारพุก สมहितตุโต** ฟังเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นปรารภอุเบกขา คือฟังเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น ยังอุเบกขาในจตุตถฉานให้เกิด. บทว่า **ตกุทาสยํ กุกกุจิ-
ยุปจฺฉินฺทุเท** ฟังตัดวิตก ที่อยู่ของวิตกและความคะนอง คือฟังตัดวิตกมี
กามวิตกเป็นต้น ที่อยู่ของวิตกมีกามสัญญาเป็นต้น และความคะนองมี
คะนองมือเป็นต้น.

บทว่า **อนุปฺปนฺนสฺส วา ปรมณฺณสฺส อุปปาทย** เพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิด คือเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิดในอรรถาพจน์ หรือเกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เพื่อได้เฉพาะในสันดานของตน

๑. ในบาลีไม่มี แต่ ม. ย. มีคำนี้.

วาจาอันตั้งขึ้นด้วยญาณ. บทว่า นาคิเวลล์ ไม่เกินขอบเขต คือ ไม่พึง
เปล่งวาจาเกินขอบเขต คือ เกินขอบเขตของกาล และขอบเขตของศีล.
บทว่า ขนวาทธมฺมมาย คือ เนื้อธรรม คือ การว่ากล่าวชน. บทว่า น
เจตเยยฺย คือ ไม่พึงยังความคิดให้เกิด.

บทว่า อิทิ เต อปฺปุตฺตํ คือ กรรมนี้ไม่ถึงแก่ท่าน. บทว่า อสาลุปฺปี
คือ กรรมนี้ไม่สมควรที่ท่านจะประกอบ. บทว่า อสิลฺลญฺญํ ไม่ตั้งอยู่ในศีล
คือ ชื่อว่า อสิลฺลญฺญํ เพราะไม่ตั้งอยู่ในศีลอันเป็นความชวนชวายเป็น
ท่าน. อธิบายว่า กรรมนี้ไม่เป็นประโยชน์สมบัติของท่านผู้ตั้งอยู่ในศีล.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า อสิลฺลญฺญํ คือ ไม่งดงาม. ท่านพรรณนาความไว้
ว่า มีวาจาไม่เกลี้ยงเกลา. บทว่า นิธิํ ขุมทรัพย์ คือ หม่อทรัพย์เต็มไป
ด้วยเงินและทองที่เขาฝังตั้งเอาไว้. บทว่า ปวตฺตาริ ผู้บอก คือ คนผู้ทำ
ความอนุเคราะห์มนุษย์เข็ญใจ มีความเป็นอยู่คับแค้น กล่าวว่า เจ้าจงมา
เราจะบอกอุบายเลี้ยงชีพอย่างเป็นสุขแก่เจ้า แล้วนำไปยังที่ฝังทรัพย์ไว้
เหยียดมือบอกว่า เจ้าจงถือเอาทรัพย์นี้เลี้ยงชีพให้เป็นสุขเถิด.

บทว่า วชฺชทสฺสสินํ ผู้แสดงโทษ ความว่า ผู้ชี้อภัยมี ๒ จำพวก
คือผู้คอยเสาะแสวงหาโทษด้วยประสงค์ว่า เราจักข่มภิกษุนั้นในท่ามกลาง
สงฆ์ ด้วยกรรมอันไม่สมควร หรือด้วยความพลั้งพลาดนี้ และผู้ตั้งอยู่
ในสภาพที่จะชี้โทษด้วยการตรวจดูโทษนั้นๆ เพราะความเป็นผู้ใคร่ความ
เจริญแก่เขาด้วยศีลเป็นต้น เพื่อให้รู้สิ่งที่ไม่รู้ เพื่ออนุเคราะห์สิ่งที่มีอยู่แล้ว.
ในที่นี้ประสงค์เอาข้อนี้. ภิกษุไม่ควรโกรธบุคคลผู้เห็นความไม่สมควรหรือ
ความผิดพลาด แล้วบอกกล่าว พึงเป็นผู้มีความยินดีอย่างเดียว ควรขอร้อง
ว่า ท่านขอรับ ท่านได้ทำกรรมแก่กระผมอย่างใหญ่หลวง ขอท่านพึงตั้งอยู่

ในฐานะอาจารย์และอุปนิสัยของกรรม แล้วว่ากล่าวตักเตือนกรรม
อีก ด้วยโอวาทดังนี้ เหมือนคนเจ็บใจ ไม่โกรธผู้คุกคาม แม้โวยตี
แล้วแสดงขุมทรัพย์ให้ว่า เจ้าจงถือเอาทรัพย์นี้เถิด กลับพอใจเสียอีก
ละนั่น.

บทว่า นิคฺคยฺหวทී กล่าวข่มจี คือ ภิกษุบางรูปเห็นความไม่
สมควร หรือความผิดพลาดของสัทธวัหาริกเป็นต้นแล้ว ไม่ว่าจะกล่าวด้วย
คิดว่า ภิกษุรูปนี้อุปัฏฐากเราด้วยการให้น้ำบ้วนปากเป็นต้นโดยเคารพ
หากเราจักว่ากล่าวเธอ เธอก็จักไม่อุปัฏฐากเรา เราก็จักเสื่อมไปด้วย
ประการฉะนี้ ดังนี้ ไม่เชื่อว่าเป็นผู้กล่าวข่มจี. ภิกษุนั้นโปรยหยากเชื้อลงใน
ศาสนานี้ ส่วนภิกษุใดเห็นโทษอย่างนั้นแล้ว คุกคามตามสมควรแก่โทษ
ประณามทำทัณฑกรรม นำออกจากวิหารให้ศึกษา ภิกษุนี้ชื่อว่า เป็นผู้
กล่าวข่มจี เหมือนอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะนั้น. สมดังที่พระองค์
ตรัสไว้ว่า ก่อนอนานนท์ เรากล่าวข่มผู้ที่ควรข่ม เรากล่าวยกย่องผู้ที่ควร
ยกย่อง ผู้ที่มีคุณความดีจักดำรงอยู่ได้.

บทว่า เมธาวิ ผู้มีปัญญา คือผู้ประกอบด้วยปัญญา มีโอชะเกิด
แต่ธรรม. บทว่า ตาพิสฺส คือ ฟังคบ ฟังเข้าใจลักษณะเห็นปานนั้น.
เพราะว่าเมื่ออันตวาสสิกคบอาจารย์เช่นนั้น ย่อมมีแต่ความประเสริฐอย่าง
เดียว ไม่มีความลามก มีแต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม
ละนี้.

บทว่า โอวทฺทยฺย ฟังกล่าวสอน คือ เมื่อเรื่องเกิดขึ้นแล้วกล่าวสอน
ชื่อว่า โอวาท เมื่อเรื่องยังไม่เกิดขึ้นฟังชี้ให้เห็นโทษในอนาคต ด้วยคำมี
อาทิว่า แม้โทษก็จะพึงมีแก่ท่าน ดังนี้ ชื่อว่า อนุสาสน์ แม้กล่าวสอนต่อ

หน้าก็ชื่อว่า โอวาท ส่งทูตหรือคำสอนไปลับหลัง ชื่อว่า อนุสาสน์ กล่าวสอนแม้ครั้งเดียวก็ชื่อว่า โอวาท กล่าวสอนบ่อย ๆ ชื่อว่า อนุสาสน์ หรือให้โอวาทอย่างเดียวก็นับว่า อนุสาสน์ เพราะเหตุนี้ กิษุพึงให้โอวาทและอนุสาสน์ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อสพฺภา จากอัสตบฺรุษ ความว่า พึงห้ามจากอกุศลธรรม พึงให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม. บทว่า สตฺ หิ โส ปิโย โหติ เพราะว่าบุคคลนั้นย่อมเป็นที่รักของอัสตบฺรุษ คือ บุคคลเห็นปานนั้น ย่อมเป็นที่รักของอัสตบฺรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. อนึ่ง กิษุผู้ให้โอวาทอนุสาสน์ ย่อมไม่เป็นที่รักของกิษุผู้เป็นอัสตบฺรุษ ผู้ไม่เห็นธรรม ผู้ข้ามปรโลกเสียแล้ว ผู้เพ่งต่ออามิส บวชเพื่อดำรงชีวิต ยังกล่าวทิ่มแทงด้วยหอกคือปากว่า ท่านมิใช่อุปัชฌาย์อาจารย์ของพวกผม เพราะเหตุไรจึงมาสั่งสอนพวกผม ดังนี้.

บทว่า เอกกมฺมํ คือ มีกรรมเป็นอันเดียวกัน มีอุปโลกนกรรม คือ การบอกเล่าเป็นต้น. บทว่า เอกุทฺเทโส มีอุเทศเป็นอันเดียวกัน คือ มินิทานุเทศเป็นต้นเป็นอันเดียว. บทว่า สมสิกฺขตา คือ มีสิกขาเสมอกัน. บทว่า อาหตฺติจตุตฺตํ คือ ความเป็นผู้มีจิตอันความโกรธกระทบแล้ว. บทว่า จิลฺลตตํ คือ ความเป็นผู้มีจิตกระด้าง. บทว่า ปญฺจปี เจโตจฺเจ คือ พึงทำลายความกระด้างแห่งจิต ในสิ่งทั้ง ๕ คือ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในสิกขา ๑ ในเพื่อนพรหมจรรย์ ๑. บทว่า ฌาณสมฺภูจฺจิทํ วาจํ คือ พึงเปล่งวาจาอันเกิดขึ้นในจิตสัมปยุตด้วยญาณ. บทว่า มุญฺเจยฺย คือ พึงเปล่ง. บทว่า อตฺถุปฺปัสสํ หิตํ คือ วาจาประกอบด้วยอรรถ. บทว่า ฐมฺมุปฺปัสสํ หิตํ คือ วาจาประกอบด้วยธรรม. บทว่า กาลาติกฺกนฺตํ วาจํ น ภาเสยฺย คือ ไม่พึงเปล่งวาจาเกินกาล

เพราะเวลานั้นล่วงไปแล้ว. บทว่า เวลาติกฺขณํ เกลินขอบเขต คือ ไม่พึงกล่าววาทจาเกลินขอบเขต เพราะขอบเขตของวาทาล่วงไปแล้ว. พึงทราบกาลและเวลาด้วยบททั้งสอง.

บทว่า โยจ กาล อสมฺปตฺเต ก็บุคคลใดยังไม่ถึงกาลอันควร คือ ยังไม่ถึงกาลที่ตนพูด. บทว่า อติเวลํ เกลินเวลา คือ พูดเกินเวลาที่กำหนด. บทว่า นิหโต เสติ คือ ถูกฆ่านอนอยู่. บทว่า โกกิลายว อตุรโห คือ เหมือนลูกนกหว้าเกิดแต่คูหว้า อันนางกาเลี้ยงไว้.

บทว่า อถาปริ คือ ลำดับต่อไปนี้. บทว่า ปญจ ราชานิ ฐลํ ๕ ประการ คือ ฐลํ ๕ มีรูปราคะเป็นต้น. บทว่า เยสํ สติมา วินยาย สิกฺขุ ภิขุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา คือ พึงตั้งสติศึกษาไตรสิกขา เพื่อกำจัดกิเลส. เพราะเมื่อศึกษาอยู่อย่างนี้ ย่อมอดกลั้นความกำหนัดในรูป ฯลฯ ในผัสสะ ไม่อดกลั้นอย่างอื่น. บทว่า รูปโรห ฐลํในรูป คือ ฐลํมีราคะเป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป. แม้ในบทว่า สทฺธโร เป็นต้นก็มีนัยเหมือนกัน.

แต่นั้นภิขุศึกษาเพื่อกำจัดฉันทะในธรรมเหล่านั้น พึงทราบกาลาว่า เอเตสุ ฆมฺเมสุ โดยลำดับ. ในบทเหล่านั้น บทว่า เอเตสุ คือ ในรูปเป็นต้น. บทว่า กาลน โส สมฺมา ฆมฺมํ ปริวิมฺ สมาน ภิขุ นั้น พึงพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล คือ ภิขุ นั้นพึงพิจารณาสังขตธรรมทั้งปวง โดยนัยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ตามกาลที่ท่านกล่าวไว้ โดยนัยมีอาทิว่า เมื่อจิตฟุ้งซ่านเป็นกาลของสมณะ. บทว่า เอโกทฺถโต วิหเน ตมํ โส ภิขุเป็นผู้มีจิตเป็นธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมีดเสีย

คือ ภิกษุนั้นมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง พึงกำจัดความมีคัมภีระทั้งหมด
เป็นต้นเสีย ไม่มีความสงสัยในข้อนี้.

บทว่า อุตฺตเต จิตฺเต เมื่อจิตฟุ้งซ่าน คือ เมื่อจิตไม่สงบด้วยอำนาจ
แห่งวิริยันทริย. จริยอยู่ ความเพียรมีกำลัง สมาธิอ่อน ย่อมครอบงำ
ความฟุ้งซ่าน เพราะความเพียรเป็นฝ่ายแห่งความฟุ้งซ่าน เมื่อจิต
ไม่ฟุ้งซ่านอย่างนี้. บทว่า สมถสุส กาโล คือ เป็นกาลแห่งความเจริญ
สมาธิ. บทว่า สมาหิตเต จิตฺเต คือ เมื่อจิตตั้งมั่นด้วยอุปจารและอัปปนา.
จริยอยู่ สมาธิมีกำลัง ความเพียรอ่อน ย่อมครอบงำความเกียจคร้าน เพราะ
สมาธิเป็นฝ่ายแห่งความเกียจคร้าน สมาธิอันวิริยะผูกไว้แล้ว ย่อมไม่ตก
ไปในความเกียจคร้าน. วิริยะอันสมาธิผูกไว้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในความ
ฟุ้งซ่าน. เพราะฉะนั้น ทั้งสองอย่างนั้นพึงทำให้เสมอกัน เพราะความที่
ธรรมทั้งสองเสมอกัน จึงเป็นอัปปนา. บทว่า วิปัสสนาย กาโล เป็นกาล
แห่งวิปัสสนา คือ เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ เป็นกาลแห่งวิปัสสนาหลาย
อย่าง ด้วยอำนาจแห่งอนิจจลักษณะเป็นต้น ศรัทธาแม้มีกำลังก็ควรแก่
ผู้ประกอบสมาธิ. เมื่อเชื่อคือเชื่อมั่นอย่างนี้ ย่อมถึงอัปปนา. ศรัทธามีกำลัง
ในสมาธิและปัญญา ย่อมควร เพราะผู้ประกอบสมาธิมีอารมณ์เป็นหนึ่ง.
จริยอยู่ ผู้นั้นย่อมถึงอัปปนาด้วยอาการอย่างนี้. ปัญญามีกำลังย่อมควรแก่
ผู้ประกอบวิปัสสนา. เพราะผู้นั้นย่อมบรรลुการแทงตลอดลักษณะด้วย
ประการฉะนั้น. แม้เมื่อทั้งสองอย่างเสมอกัน ก็เป็นอัปปนาแท้.

บทว่า กาลे ปคฺคณฺหติ จิตฺตํ ประคองจิตไว้ในกาลอันควร คือ
ในสมัยใด จิตหดหู่เพราะความเพียรย่อหย่อนยิ่งนักเป็นต้น ในสมัยนั้น
ประคองจิตไว้ด้วยการตั้งอยู่ในธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์

และปิติสัมโพชนงค์. บทว่า **นิคฺคณฺหาติ** ย่อมข่ม คือ ในสมัยใด จิต
ฟุ้งซ่านด้วยปรารภความเพียรเกินไปเป็นต้น ในสมัยนั้น ข่มจิตไว้ด้วย
ตั้งอยู่ในปัสสัทธิสัมโพชนงค์ สมาธิสัมโพชนงค์ และอุเบกขาสัมโพชนงค์.
บทว่า **สมฺบุหํ สติ กาเลน** ย่อมให้จิตรื่นเริงโดยกาล คือ ในสมัยใด จิต
ไม่มีอัสสาทะ (ความยินดี) เพราะความชวนชวชวยด้วยปัญญาอ่อน หรือ
เพราะไม่ได้รับความสุขอันเกิดแต่ความสงบ ในสมัยนั้น ให้เกิดความสังเวช
ด้วยพิจารณาสังเวกวัตถุ (วัตถุให้เกิดความสังเวช) ๘ ประการ. สังเวก-
วัตถุ ๘ ประการ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ รวมเป็น ๔ ทุกข์ใน
อบายเป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอดีตเป็นที่ ๖ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูล
ในอนาคตเป็นที่ ๗ ทุกข์มีการแสวงหาอาหารเป็นมูลในปัจจุบันเป็นที่ ๘.
ทำจิตให้เกิดความเลื่อมใสด้วยระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย. นี้เรียกว่า
ให้จิตรื่นเริงตามกาล.

บทว่า **จิตฺตํ สมากาเห** พึงตั้งจิตไว้ คือ สมัยใด ความที่ศรัทธา
และปัญญา สมาธิ และวิริยะ เสมอกัน สมัยนั้น พึงตั้งจิต คือ พึงให้ถึง
อัปปนา. บทว่า **อชฺชยุเปกฺขติ กาเลน** วางเฉยตามกาล คือ สมัยใด จิต
อาศัยสมาธิปฏิบัติ ไม่ห่อหุ้ม ไม่ฟุ้งซ่าน มีอัสสาทะ เป็นไปเสมอในอารมณ์
ดำเนินสู่วิถิแห่งสมาธิ สมัยนั้น จิตนั้นย่อมไม่ถึงความชวนชวชวยในการ
ประคอง ข่ม ให้ร่าเริง เหมือนสารถิ เมื่อม้าวังเรียบก็วางเฉยได้ นี้
เรียกว่า วางเฉยตามกาล. บทว่า **โส โยคิ กาลโกวิท** โยคิผู้นั้นชื่อว่า
เป็นผู้ฉลาดในกาล คือ โยคิผู้นั้นเป็นผู้ประกอบแล้วในกรรมฐาน มี
ประการดังกล่าว เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมในกาล คือ ยกย่อง ข่ม ให้
ร่าเริง ตั้งมั่น และวางเฉย.

พระผู้พระภาคเจ้าตรัสตามกาลมีการประกอบเป็นต้น ด้วยพระ-
คำรัส มีอาทิว่า **กิมฺหิ กาลมฺหิ** ในกาลไหน ดังนี้. บัดนี้ เมื่อจะทรง
วิสัญญากาลมีการประกอบเป็นต้น จึงตรัสพระคำรัสมีอาทิว่า **เถเน จิตฺตมฺหิ**
เมื่อจิตหุดหู่ ดังนี้.

เมื่อจิตถึงความหุดหู่เพราะความเพียรย่อหย่อนยิ่งนักเป็นต้น เป็นกาล
ที่ควรประกอบไว้ด้วยการตั้งอยู่ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์
แลปีติสัมโพชฌงค์. บทว่า **อุทฺตตสฺมี วินิคุคฺโห** เมื่อจิตฟุ้งซ่านเป็นกาล
ที่ควรข่มไว้ คือ เมื่อจิตฟุ้งซ่านเพราะปรารถนาความเพียรเกินไป เป็นกาล
ที่ควรข่มด้วยปีสัททวิสัมโพชฌงค์ สมာธวิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขา
สัมโพชฌงค์. บทว่า **นिरุสสาทคฺคํ จิตฺตํ สมฺปหํ เสงฺยุย ตาวเท โยคีฬิง**
ยังจิตที่ถึงความไม่แช่มชื่นให้รื่นเรงในกาลนั้น คือ โยคีฬิงยังจิตที่เว้นจาก
ความแช่มชื่น เพราะชวนชวาททางปัญญาอ่อน หรือเพราะไม่ได้รับสุข
อันเกิดแต่ความสงบ ให้รื่นเรงด้วยพิจารณาสังเวกวัตถุ ๘ ประการ หรือ
ด้วยระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยในขณะนั้น.

บทว่า **สมฺปหฺนฺจฺจ ยทา จิตฺตํ** จิตรื่นเรงในกาลใด คือ ในกาลใดจิต
เป็นธรรมชาติรื่นเรงตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. ว่า **อลีนํ ภวติ นฺนุทฺตํ**
จิตเป็นธรรมชาติไม่หุดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน คือ จิตเว้นจากความหุดหู่และฟุ้ง-
ซ่าน เพราะผูกไว้ด้วยวิริยะและสมาธิ. บทว่า **สมณนิมิตฺตสฺส** ของสมณ-
นิมิต คือ สมณะและนิมิตของกาลนั้น ชื่อว่าสมณนิมิต. ทว่า **โส กาโล**
คือ กาลที่ท่านกล่าวถึงกาล ที่เว้นจากความหุดหู่และฟุ้งซ่าน. บทว่า **อหฺม-**
ตคฺคํ รมเย มโน ใจพึงยินดีในภายใน คือ จิตสัมปยุตด้วยฌาน พึงยินดี
พึงให้อภิรมย์ในภายในอารมณ์มีกสิณเป็นต้น. บทว่า **เอเตน เมวูปายเณ**

โดยอุบายนั้นนั่นแล คือ โดยอุบายดังที่กล่าวแล้วนั้นนั่นแล. ม อักษร
ท่านกล่าวด้วยบทสนธิ. บทว่า อชฺฌเปกฺขเยยฺย ตาวเท พิงฺวางฺเณยใน
กาลนั้น คือ ในกาลใด จิตนั้นตั้งมั่นด้วยอุปรการและอัปปนา ในกาลนั้น
ชื่อว่า จิตตั้งมั่นแล้ว เพราะเหตุนั้น โยคีรู้แล้วไม่พึงทำความชวนชวาย
ในการประคอง การข่ม การให้รู้แจ้ง ควรกระทำการวางเฉยอย่างเดียว
ในขณะนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงย่อคาถาที่พระองค์ตรัสถามว่า
กิมฺหิ กาลมฺหิ ปกฺคาโห ความประคองจิตควรมีในกาลไหน จึงตรัส
พระดำรัส มีอาทิว่า เอวํ กาลวิฑู ธีโร ธีรชนผู้รู้แจ้งกาลอย่างนี้ ดังนี้.

บทว่า กาเลน กาลํ จิตฺตสฺส นิมิตฺตมฺปลกฺขเย พิงฺกำหนด
อารมณ์อันเป็นนิमितของจิตตลอดกาลตามกาล ความว่า พิงกำหนด เข้า
ไปกำหนดอารมณ์ของจิตอันสัมปยุตด้วยสมาธิตามกาลอันสมควร. บทที่
เหลือในที่ทั้งปวงจัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรม
เป็นยอด คือพระอรหัตด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาสาริปุตตนิเทศที่ ๑๖

จบอรรถกถาอัฐกวรรคในมหานิเทศ

อรรถกถามหานิเทศ จบบริบูรณ์